

MONITOR

I S H

2002 Vol. IV / № 1-4

Monitor ISH

vol. IV / no. 1-4, 2002

Revija za humanistične in družbene znanosti

Revue des Sciences Humaines et Sociales

Review of Humanities and Social Sciences

Rivista di scienze umane e sociali

Revista de ciencias humanas y sociales

Zeitschrift für menschliche und Sozialwissenschaften

Izdaja / Published by / Publié par

Institutum Studiorum *Humanitatis*
Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

ISH - Ljubljana Graduate School of the Humanities

ISH - École des études en sciences humaines

Ljubljana, december 2002

500301527

Monitor ISH

Revija za humanistične in družbene znanosti

© ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij v Ljubljani

Vse pravice pridržane. Ponatis objav brez avtorizacije uredništva je prepovedan./ All rights reserved. No part of this publication may be reproduced without the authorisation of the Editorial Board./ Tous droits réservés. La reproduction des articles est interdite sans autorisation du Comité de rédaction.

ISSN: 1580-688X

Revija izhaja dvakrat letno/ The Review is published twice a year/ La Revue paraît deux fois par an.

Nekateri teksti v celoti in vsi povzetki tekstov rubrik *Članki in Transcriptiones* so objavljeni tudi v spletni reviji *Monitor ISH – elektronska izdaja* na spletnih straneh:/ Some full texts and all abstracts of the sections *Articles and Transcriptiones* are published as well in the online review *Monitor ISH – Electronic Issue*:/ Quelques textes entiers et tous les résumés des rubriques *Articles et Transcriptiones* sont publiés aussi dans la revue électronique *Monitor ISH – édition électronique*: <http://monitor.ish.si>

Revija je v letih 1999-2000 izhajala kot informativno glasilo z naslovom *Monitor – interno glasilo ISH* in pod šifro ISSN: 1580-0156. Spomladi 2001 smo jo na podlagi sklepa Uredniškega odbora o razširitvi revije s teoretsko-analitičnim delom preimenovali v *Monitor ISH – Revija za humanistične in družbene znanosti*, odlej ima tudi novo, gornjo ISSN številko.

Odgovorna urednica/ Editor-in-Chief/ Rédactrice en chef:

Taja Kramberger

Glavna urednica/ Managing Editor/ Rédactrice en chef adjointe:

Sabina Mihelj

Urednici *Miscellanea*/ Editors of *Miscellanea*/ Rédactrices de *Miscellanea*:

Barbara Zych, Špela Vodopivec

Uredniški odbor/ Editorial Board/ Comité de rédaction:

Peter Arko, Andreja Inkret, Alenka Janko Spreizer (ISH, Ljubljana), Vlado Kotnik (ISH, Ljubljana), Taja Kramberger (ISH, Ljubljana), Špela Ledinek (Znanstveno raziskovalni center SAZU, Ljubljana), Sabina Mihelj (ISH, Ljubljana), Tadej Praprotnik (ISH, Ljubljana), Lucia Rodeghiero (Università degli Studi di Milano - Bicocca), Nataša Rogelja (ISH, Ljubljana), Dobrinka Valkinova (New Bulgarian University, Sofia), Nina Vodopivec, Špela Vodopivec, Barbara Zych (Mladinska knjiga Založba, Ljubljana), Martin Žužek (SNG Opera in balet Ljubljana, Ljubljana)

Mednarodni uredniški svet/ International Advisory Board/ Conseil de rédaction international:

Marie-Elisabeth Ducreux (École des hautes études en sciences sociales, Paris), Maria-Cecilia d'Ercole (Université de Paris I – Sorbonne, Paris), Janez Justin (Pedagoški inštitut, Ljubljana), Drago B. Rotar (ISH, Ljubljana), Marta Verginella (FF, Ljubljana)

Tajništvo uredništva/ Editorial Office/ Secrétariat de rédaction:

Jana Babšek

Oblikovanje naslovnice/ Front page/ Couverture:

Alenka Koderman, Jure Zalokar

Računalniški prelom in fotografija/ Electronic design and photography/ Modelage électronique et photographie:

Martin Žužek

Jezikovni pregled/ Language supervision/ Supervision linguistique:

slovenski: Olga Tratar / angleški-english: Manca Gašperšič / francoski-française:

Dominique Cochard, Michel Obenga

Tisk/ Printed by/ Imprimé par: Littera Picta, d. o. o., Ljubljana (zanjo: Jernej Pleško)

Številka je izšla s podporo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport in ISH. Vsi člani uredništva in tehnične ekipe so se odpovedali plačilu./ The publication of this issue was sponsored by The Ministry of Education, Science and Sport and ISH. All members of the Editorial Board and of the technical team have renounced their payments./ Le numéro publié avec le support du Ministère de l'Éducation, Science et Sport et de l'ISH. Tous les membres du Comité de rédaction et de l'équipe technique ont renoncé au paiement.

Uredništvo/ Editorial Office/ Rédaction:

MONITOR ISH

ISH, Breg 12, 1000 Ljubljana, Slovenija, Evropa
Tel.: (+386 1) 425 18 45; Fax: (+386 1) 425 18 46

E-mail: monitor@ish.si

Internet: monitor.ish.si

Pisma, članke, recenzije in druge prispevke pošljite na naslov uredništva. Tehnični napotki za avtorje so na zadnjih straneh publikacije./ All correspondence, articles, book reviews, etc. should be sent to the Editorial Office. Technical instructions to contributors are to be found at the end of the publication./ Le courrier, les articles, les comptes rendus et les autres textes sont à adresser au bureau de rédaction. Notices à l'intention des auteurs se trouvent à la fin de la publication.

NAROČILA / SUBSCRIPTIONS / ABONNEMENTS:

Naročila pošljite na naslov uredništva./ Subscriptions should be addressed to the Editorial Office./
Les abonnements sont à adresser à la rédaction.

Slovenija:

Letna naročnina:

- fizične osebe: **8000 SIT**
- institucije: **16000 SIT**
- študenti, nezaposleni, upokojeanci: **4800 SIT**

Cena posamezne številke:

- fizične osebe: **2500 SIT** (enojna), **4500 SIT** (dvojna)
- institucije: **4000 SIT** (enojna), **8000** (dvojna)
- študenti, nezaposleni, upokojeanci: **1500 SIT** (enojna), **2700 SIT** (dvojna)

Prosimo vas, da dodate **300 SIT** za stroške poštnine.

- Uredništvo si pridržuje pravico posebej določiti ceno (v izjemnih okoliščinah). Za naročnike te spremembe ne veljajo.

Naročnino in stroške poštnine nakažite na transakcijski račun in **jasno izpišite svoje ime in naslov:**

Številka računa: 02010 - 0016348346, s pripisom »za **Monitor ISH**« Imetnik računa: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Breg 12, 1000 Ljubljana, Slovenija, Banka: Nova ljubljanska banka, d. d., Trg republike 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Foreign/ Étranger:

Annual Subscription/ Tarif d'abonnement pour 1 an:

- for individuals/ pour les particuliers: **40 EUR**
- for institutions/ pour les institutions: **80 EUR**

Single Issue/ Le Numéro:

- for individuals/ pour les particuliers: **12 EUR** (single), **24 EUR** (double)
- for institutions/ pour les institutions: **24 EUR** (single), **48 EUR** (double)

Please add **35 (2,5 EUR)** to cover postage and handling costs./ On est prié d'ajouter **2,5 EUR** pour les frais de poste et la manipulation.

Please remit the necessary amount for the post to our account, **clearly indicating your name and address**/ Prier d'assigner l'abonnement plus les frais de poste au compte numero, **prier d'inscrire votre nom et adresse**:

Account number: 02010 - 0016348346, »for **Monitor ISH**«/ »pour **Monitor ISH**«
Account holder: ISH – Graduate School of the Humanities, Breg 12, 1000 Ljubljana, Slovenia
Bank name: Nova ljubljanska banka, d. d., Trg republike 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Uvodnik / Editorial / Éditorial	1-5
---------------------------------------	-----

ISH FILES

Članki / Articles / Les articles

<i>L'inquisition et l'islam</i> (Inkvizicija in islam – Povzetek) Bernard Vincent (EHESS, Paris)	7-14
<i>L'écorché: à propos du châtimeut de saint Barthélemy</i> (Odrtež: o kaznovanju svetega Bartolomeja – Povzetek) Jure Mikuž (ISH, Ljubljana)	15-34
<i>Interroger l'événement. Leçons bulgares en marge de la guerre du Kosovo</i> (Preiskovanje dogodka. Bolgarske lekcije na obrobju kosovske vojne – Povzetek) Galia Valtchinova (NBU, Sofia)	35-51
<i>L'inversion dans l'objectivation. Le mouvement régressif d'une culture provinciale faisant office de la culture nationale</i> (Inverzija v objektivaciji. Regresivno gibanje provincialne kulture, ki nastopa v vlogi nacionalne kulture – Povzetek) Taja Kramberger (ISH, Ljubljana)	53-70
<i>Na lovu za »dejanskim občinstvom«. Teoretske implikacije obrata k recepciji v raziskovanju množičnih medijev</i> (On the Hunt for »Actual Audiences«. Theoretical Implications of the Turn towards Reception in Media Studies – Abstract) Sabina Mihelj (ISH, Ljubljana)	71-89
<i>Neposredni športni prenos in TV gledalec, II. del</i> (Live Sport TV Coverage and its Viewer, Part II – Abstract) Vlado Kotnik (ISH, Ljubljana)	91-109

Translationes

IZ ZGODOVINE KNJIGE IN BRANJA

Kratek uvod v problematiko: Roger Chartier	111-112
<i>Tekstna kritika in kulturna zgodovina. Tekst in glas, XVI.–XVIII. stoletje</i> Roger Chartier	112-123
(prevod Drago B. Rotar)	
<i>Preteklost in prihodnost knjige</i> Roger Chartier	123-130
(prevod Drago B. Rotar)	

Bralci in branja v dobi elektronske tekstualnosti

Roger Chartier	131-141
(prevod Drago B. Rotar)	

Branje: divji lov

Michel de Certeau	142-152
(prevod Taja Kramberger)	

Graphiae

Roland Barthes o Rolandu Barthesu

Roland Barthes	153-175
(izbor in prevod Taja Kramberger in Drago B. Rotar)	

Colloquia

Od neskončnega univerzuma do sklenjenega sveta /

<i>De l'univers infini au monde clos</i>	176-201
(vprašanja Zdenko Vrdlovec, prevod Drago B. Rotar)	

MISCELLANEA

**Raziskovalni projekti – tekoči in končani
Research Projects – Current and Completed
Les projets de recherche – courants et terminés**

***Reprezentacije kulture v slovenskih medijih / Representations of Culture in Slovenian Media /
Représentations de la culture dans les médias slovènes***

Taja Kramberger, Sabina Mihelj, Drago B. Rotar	203-232
---	---------

***Značilnosti in perspektive računalniško posredovane komunikacije (Primer diskusijskih
forumov in klepetalnic) / Characteristics and Perspectives of Computer-Mediated
Communication (An Example of Discussion Forums and Chat Rooms) / Caractéristiques et
perspectives de la communication médiatisées par l'ordinateur (Exemple des forums de discussion
et des «Chat-Rooms»)***

Tadej Praprotnik	233-238
-------------------------------	---------

***Rabe osebnega računalnika in interneta – »work in progress« / Uses of Personal Computer
and Internet – »work in progress« / Usages de l'ordinateur personnel et de l'internet – »work in
progress«***

Ana Vogrinčič	238-247
----------------------------	---------

***Opera v etnografiji: primer modela zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji / Opera in
Ethnography. The Case of a Model of Operatic Art System in Slovenia / L'opéra dans l'ethno-
graphie. Le cas d'un model de l'art d'opéra en Slovénie***

Vlado Kotnik	247-255
---------------------------	---------

<i>Sudionici prostora javne komunikacije u Sloveniji / Participants of the Public Communication Space in Slovenia / Les participants dans l'espace de la communication publique en Slovénie</i> Katja Arzenšek, Hana Kovač, Špela Vodopivec, Samia Žunič, Dubravko Škiljan	256-260
---	---------

<i>Drugi raziskovalni projekti / Other Research Projects / Autres projets de recherche</i>	261
--	-----

Praelata lumina menti

Gostovanja vabljenih profesorov in profesorjev na ISH

Visiting Professors Lectures at ISH

Les interventions des professeurs invités à l'ISH

Renata Jambrešić Kirin (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb): <i>O ženskah in vojni / On Women and War / Sur les femmes et la guerre</i> (Vlado Kotnik)	262-265
---	---------

Lada Čale Feldman (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb): <i>O ideji igralka / On Idea of an Actress / Sur l'idée d'actrice</i> (Vlado Kotnik)	266-271
---	---------

Lomayumtewa Curtis Ishii (Diné College, Tuba City, AZ, ZDA; 2001 – Iowa State University, Iowa, ZDA) in Irena Šumi (ISH, Ljubljana): <i>Ameriška antropologija na domačem staroselskem terenu, 1850–1950 / American Anthropology on its Native Terrain 1850–1950 / Anthropologie américaine sur le terrain indigène 1850–1950</i> (Alenka Janko Spreizer)	271-273
--	---------

Maurizio Gribaudi (EHESS, Pariz), Hervé la Bras (EHESS, Pariz) in Sabina Loriga (EHESS, Pariz): <i>Proteus 2002: »Micro popolazioni – networks – migrazioni«</i> (Marta Verginella)	274-275
---	---------

<i>Druga gostovanja / Other Guests Lectures / Autres invitations</i>	275
--	-----

EVS – Epistemološka videosekcija

EVS – Epistemological Video Section / VSE – Vidéo section d'épistémologie

<i>Epistemološka videosekcija ISH v akademskem letu 2001/2002</i> Sabina Mihelj	276-282
--	---------

Pregled knjig / Book Reviews / Revue des livres

Pierre Bourdieu , <i>Science de la science et réflexivité</i> , Raisons d'agir Éditions, Pariz 2001. Drago B. Rotar	279-287
---	---------

Barbara Bender in Margot Winer (ur.), <i>Contested Landscapes. Movement, Exile and Place</i> , Oxford, New York: Berg 2001. Alenka Janko Spreizer	287-291
--	---------

Nea

<i>In memoriam – Pierru Bourdieuju (1930–2002)</i>	292-312
---	---------

Odgovornost intelektualcev – Pierre Bourdieu

Razmišljanja Nefrancoza – Pierre Bourdieu

Bistvo neoliberalizma. Ta uresničuje se utopija neomejene eksploatacije – Pierre Bourdieu

Politika globalizacije – Pierre Bourdieu

Za Louisa Marina – Pierre-Antoine Fabre

Pogovor med Pierrom Bourdieujem in Jacquesom Derridajem

(prevodi in izbor bibliografije Pierra Bourdieuja Vlado Kotnik)

<i>Mednarodni kolokvij: »Teritorialne in imaginarne meje in identitete od antike do današnjih dni (poudarek na Balkanu)« / International Colloquium: »Territorial and Imaginary Frontiers and Identities from Antiquity until Today (accent on Balkans)« / Colloque international: »Frontières et identités territoriales et imaginaires de l'antiquité aux temps modernes (accent mis sur les Balkans)«</i>	
Taja Kramberger, Drago B. Rotar	313-316

<i>Mednarodni projekt »Changing Media – Changing Europe« in konferenca v Københavnu / International Project »Changing Media – Changing Europe« and Conference in Copenhagen / Projet international sur »Changing Media – Changing Europe« et la conférence à Copenhague</i>	
Ana Vogrinčič, Sabina Mihelj	317-323

<i>Mednarodna konferenca »(Skrivene) manjine: jezički i etnički identitet u alpsko-jadranskom regionu« / International Conference »(Hidden) Minorities: Language and Ethnic Identity in Alpes-Adriatic Region« / Conférence internationale sur les »Minorités (cachées): identité linguistique et ethnique dans le région Alpes-Adriatique«</i>	
Tanja Petrović	324-327

<i>Rapport sur le séjour de recherche à Paris (MSH – Maison des Sciences de l'Homme) / Report of the Research Stay in Paris (MSH – Maison des Sciences de l'Homme) / Poročilo o raziskovalnem obisku v Parizu (MSH – Maison des Sciences de l'Homme)</i>	
Alenka Janko Spreizer	327-330

<i>Poročilo o raziskovalnem obisku v Parizu / Report of the Research Stay in Paris / Rapport sur le séjour de recherche à Paris</i>	
Taja Kramberger, Drago B. Rotar	331-332

<i>»Enakopravno državljanstvo – mednarodni seminar lezbičnih NVO s področja bivše Jugoslavije« / »Equal Citizenship – International Seminar of Lesbian NGOs from former Yugoslavia« / »Citoyenté égalitaire – séminaire des ONG lesbiennes du territoire de l'ex-Yougoslavie«</i>	
Tatjana Greif	333-332

Bibliotheka.ish.si (Elektronska knjižnica ISH)

Martin Žužek334-335

Novi diplomanti in diplomantke ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij / New Graduates of ISH – Ljubljana Graduate School of the Humanities / Les nouveaux diplômés et diplômées de l'ISH – École des Hautes Études en Sciences Humaines à Ljubljana
Tadej Praprotnik335-339

Brucovanje na ISH 2001/2002 / Fresh(wo)men's Party at ISH 2001/2002 / Le bizutage à l'ISH 2001/2002340

Teniški turnir »ISH – Open« / Tennis Match »ISH – Open« / Championnat du tennis »ISH – Open«341

ISH – Razširitev pogleda
ISH – Widening of the View / ISH – Élargissement de la vision
Portfolio
Lidija Katič342-343

»Aristofanove babe« ali kaj se zgodi, ko se z Aristofanom ukvarjajo Babe: gledališka predstava Gledališča Theatron-Collegium Aristophanicum (komedija po Aristofanovih Žabah, Lizistrati, Praznovalkah tezmoforij in Zborovalkah, prevod in priredba Andreja Inkret, režija Jera Ivanc, KUD France Prešeren, februar-marec 2002) / »Aristophanic Haridans« or What happens when Haridans deal with Aristophanes: Theatre production of Theatre Theatron-Collegium Aristophanicum (comedy after Aristophanes' Frogs, Lysistrata, Thesmophoriazusa, and Ecclesiazusa, translated and adapted by Andreja Inkret, directed by Jera Ivanc, JUK France Prešeren, February-March 2002) / »Les chipies d'Aristophane« ou Qu'est-ce qui se passe dans le cas où les chipies s'occupent d'Aristophane: représentation théâtrale du Théâtre Theatron-Collegium Aristophanicum (comédie d'après Les Grenouilles, Lysistrata, Thesmophories et l'Assemblée des femmes d'Aristophane, traduction et adaptation par Andreja Inkret, mise-en-scène de Jera Ivanc, KUD France Prešeren, Ljubljana, février-mars 2002)

Jera Ivanc344-345

4. mednarodna pesniško-prevajalska delavnica »Linguaggi di-versi/Različni jeziki«, Koper-Capodistria 2002 / 4th International Poets & Translators Workshop »Linguaggi di-versi/ Different Languages«, Koper-Capodistria 2002 / 4ème Atelier international de la traduction de la poésie »Linguaggi di-versi/Langages divers«, Koper-Capodistria 2002

Taja Kramberger346-351

Protitok / Gegenströmung
Taja Kramberger352

Napoved prihodnjih dogodkov v okviru projekta »ISH – Razširitev pogleda« / Future Events in the Frames of the Project »ISH – Widening of the View« / Événements prochaines dans le cadre du projet »ISH – Élargissement du regard«

Taja Kramberger353

Cordon sanitaire

(all texts in slovene and english)

<i>Ustanovitev Odbora za znosno državo in tiskovna konferenca / Establishment of the Committee for Tolerable State and the Press Conference / Création du Comité pour l'État supportable et la conférence de presse</i>	
Alenka Janko Spreizer	354-365

<i>Raziskovati opero in misliti državo (Odprto pismo Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije) / To Research Opera and Think State (An Open Letter to the Ministry of Culture) / Faire la recherche de l'opéra et penser l'État (Lettre ouverte au Ministère de la Culture)</i>	
Vlado Kotnik	366-377

Dementia militans

Drago B. Rotar	378-395
----------------------	---------

De reductione litteraturae ad flagitium

Taja Kramberger	496-419
-----------------------	---------

Short cuts	420
------------------	-----

Uvodnik

Kaj zapisati v teh kratkih vrsticah, da bi bilo na zgoščen način sporočeno vsaj nekaj od tega, s čemer se soočamo kot izdajatelj revije, ki je čedalje bolj nenavadna enklava živega mišljenja v petrificirani in provincialni mentalni krajini. Ni lahko; šumov, ki preprečujejo neposredno komunikacijo je veliko, najtrdovratnejši med njimi pa je nemara tisti, ki pripada redu sofisticirane arogance zadnjega šibkega (torej antiintelektualnega) člana v okolju, po kateri »smo lahko srečni, da ni še huje«, in katere namen je izločanje sposobnih nosilcev iz aktivne produkcije znanstvenih spoznanj in podtikanje letargičnih in samozadovoljnih ter stremuških implantov na njihova mesta, ne pa javni angažma za boljše razmere in avtonomijo določenega polja (in v tem polju). Brezobzirnost in neprizadetost do eksistence drugih, ki ju – vsaj jaz – ne vidim v bližini vrhunske znanosti, in od katerih razmejevati se zgolj deklarativno in za zaprtimi vrati kajpak ne zadošča. Morda je za potrebe uvodnika bolj primerno reči: še vedno vztrajamo in bomo, dokler bo le šlo. Naj iščejo naše razloge kasneje, tisti, ki jih bo pač to zanimalo.

Slovenija je intelektualno dežela »topičnih rešetk«. Tematike, ki jih tu imenujejo »znanstveni« in »kulturni« projekti, so večinoma irelevantne, redundantne in anahronistične (nekatero celo smešne), pretežno pa se vse vrtijo okoli dveh osi lokalnega ideološkega vesolja: ali so v službi preživetega »potrjevanja narodne samobitnosti« ali pa v vpregi povzpetniškega kapitala in aplikacije (ne da bi vedeli, kaj se aplicira na kaj); iz prostora med njima, je seveda kar nekaj psevdointelektualnih intermedijatorjev naredilo »uspešno« kariero. Kar pomeni, da se v tem zgodovinskem trenutku ni mogoče lotiti resničnega in poglobljenega znanstvenega raziskovanja, ne da bi tvegali eksistenco. Razdalje, ki nas ločujejo od teh oseb, so enostavno prevelike in, ne, nismo tisti, ki bi sedeli na dveh stolih. Že tako majhno intelektualno in politično manevrsko okolje pa seveda za ogrinjalom neoliberalne mimikrije in populizma, namesto, da bi sproti vnašalo refleksijo v dogodke in problematike in se s tem znebilo starih pregrad, raje postavlja in množi nove.

V izgubljenem getu, kjer se pred kratkim izvoljeni predsednik Akademije znanosti in umetnosti javno postavlja s tem, da je »antihumanist« (pedantna skrb za kontinuiteto deklasiranja humanističnih in družbenih znanosti), kjer literata (Matjaža Pikala) na sodišču obsodijo, ker se je v njegovem romanu prepoznal upokojeni miličnik (indic fiktivnega odnosa do realnosti in narobe), kjer je predlog za novo bibliografsko klasificiranje znanstvenih del podal novo definicijo za izviren znanstveni članek, ki humanistiko preprosto splošči na »deskriptivno znanstveno področje«, kjer naj bi bila v objavi »opazovanja podana po enostavnem kronološkem redu« (problemsko mišljenje, ki je v deželi že tako pičlo, je preprosto odpravljeno in nadomeščeno s »kronološkim«), kjer skinheadi izzovejo pretep z ljudmi »druge rase« in jih oprostijo, ker gre za »domače fante«, kjer se kulturna ministrica pajdaši s koroškim deželnim glavarjem (Jörgom

Haiderjem), objestno misleč, da dajeta »svetu zgled«, kjer morajo Afričani, ki v Sloveniji živijo vse življenje, ponovno dokazovati očetovstvo, resnično zmanjkuje kisika (in tudi nam se že zdi, da živimo od nekih nepojasnjenih starih zalog nekdanjega *univerzuma*). Na kaj vse to spominja? Tiste, ki jim spomin nese vsaj dobrega pol stoletja nazaj, bržčas spreletava ledeni srh. V kratkem bomo imeli referendum za EU, za kaj bomo glasovali je menda jasno, a ne vemo, česa nas bo to zares (od)rešilo. Če bomo še tu.

Dokler pa smo, bomo ohranjali vitalnost, distance, refleksijo in rezistenco. Pokončno držo. Tudi zaradi tega odpiramo novo dvojezično polemično rubriko, ki smo jo naslovili *Cordon sanitaire*. Doseči hočemo, da informacija seže prek meja, nemara bodo v primeru budnega in ostrega zunanjega očesa, najbolj zagrizeni stremuhi imeli manj veselja posegati v eksistenčne razmere izpostavljenih posameznikov. Bomo videli. V tej številki v omenjeni rubriki predstavljamo štiri prispevke: prikaz ravnanja s tujci v Sloveniji na podlagi pričevanj, simptomatičen odnos vodstva opere do kritične raziskave, ki jo je naredil mladi doktorant, in ki je eden pionirskih poskusov vnašanja refleksije v stara, neprestano ponavljana ideološka žebranja, objava in kratek komentar štirih izpolnjenih obrazcev normalnemu očesu in umu komaj verjetnega recenzentskega sistema slovenskega znanstvenega ministrstva (na podlagi katerih minister sprejme ali zavrne projekt), in kot zadnje, polemika, ki opozarja na bedne prilasčevalske strategije simbolno podhranjenih literatov, ki si prav vseeno je - ali vede ali nevede (prvi so ignoranti, drugi diletanti) - preprosto prisvojijo oz. priličijo izjave in celo raziskovalne teze tistih, ki se jih prav zato, da bi ne motili njihovega univokalnega sijaja, skušajo znebiti. Skratka, v rubriki bomo objavljali družbeno aktualne dileme in polemične tekste, ki bi jih drugi mediji (tudi tisti, ki so prav za to primarno zadolženi) radi pometli pod preprogo.

Ali ima po vsem tem sploh smisel omeniti še to, da sem ravno ob pisanju teh vrstic, izvedela, da so bili, letos že četrto leto zapored, spet zavrjeni vsi raziskovalni projekti naše institucije (ISH). Meni, ki sem že dobro leto brez službe in se preživljam, kolikor gre, z literarnimi objavami in z različnimi prevodi (kar pomeni, da ne gre, ker se tudi tu krog »sprejemljivih« zapira), se bo torej pridružil nov val kolegov in kolegic. Samo ne vem, kdo bo, razen tajnic, potem še zaposlen na raziskovalni instituciji, kjer je vpisanih okoli 100 podiplomskih študentov? In na čigavih ramenih bo ostala odgovornost za torpediranje vsega tega? Seveda gre za učinek strukture, morda bo ob prebiranju recenzijskega vprašalnika to še komu postalo jasno.

Taja Kramberger
Odgovorna urednica

Introduction

Qu'il nous soit noté dans ces courtes lignes pour transmettre de manière condensée, ce à quoi on se trouve confronté en tant qu'éditeur d'une revue devenant de plus en plus une enclave de la pensée vivante dans un paysage mental pétrifié et provincial. Cela n'est pas facile: les grésillements entravant la communication immédiate sont nombreux, le plus persistant d'entre eux étant peut-être celui qui provient de l'arrogance sophistiquée de l'ultime maillon faible (anti-intellectuel) du milieu, suggérant à tout le monde qu'on «devrait être heureux parce que ça pourrait aller encore pire», et dont l'intention tacite est d'exclure ceux des agents du champs scientifique qui sont capables d'une production active des connaissances scientifiques, et qui, selon cette vision des choses, devraient être remplacés par des substituts (imposteurs et mis au pas); c'est aussi pour cette raison qu'aucun engagement public en faveur de l'amélioration des conditions et la conservation de l'autonomie et dans le champs scientifique, et de ce champs lui-même, mises en question dans les circonstances actuelles, ne pourrait être envisagé dans les milieux officiels. Le manque d'égards, l'indifférence à l'égard de l'existence des autres qui, au moins à mes yeux, ne sauraient cotoyer la science de haut niveau, en sont devenus les traits caractéristiques évidents. Il ne suffit absolument pas de se distancer sur le mode déclaratif et derrière les huis soigneusement clos. Il est peut-être plus opportun de dire, en guise d'introduction, que nous restons sur notre position et que nous avons l'intention de continuer. Le lecteur pourra identifier cette position par sa lecture de la revue.

La Slovénie est un pays des «barres topiques». Les thématiques appelées ici les projets «scientifiques» et «culturels», sont, dans la majorité des cas, non-pertinentes, redondantes et anachroniques (certaines même ridicules); pour la plupart, elles tournent autour de deux axes de l'univers idéologique local: soit elles se sont mises au service de la «réaffirmation de l'authenticité nationale», une notion-pôle un peu surannée, ou bien elles poussent le chariot du capital parvenu et de l'«applicationisme» (sans savoir très bien ce qui devrait être appliqué à quoi); pour les exécuter, il existe en Slovénie une troupe d'intermédiaires pseudo-intellectuels tirant provenance de l'espace entre ces deux axes, et dont la majorité, tout en envahissant les domaines intellectuelles et culturelles de la société, a réussi ou est en train de réussir sa carrière avec «succès». Ce qui veut dire que, en ce moment historique, on n'est pas en situation d'aborder une véritable recherche en sciences sociales et humaines un peu approfondie sans voir menacée (par l'«opinion», par les institutions qui jouent sur leur acceptabilité, par les nouveaux maîtres de la société) son existence même. Les distances multiples qui nous séparent de ces gens-là sont tout simplement trop grandes pour être comblés par quelques gestes de conciliation, nécessairement faux d'un côté, autant que vains de l'autre. D'ailleurs nous ne sommes pas de ceux qui désirent être assis entre deux chaises. Les milieux intellectuels et politiques locaux, bien restreints, tout en mimant la «démocratie» et la «culture» à l'euro-péenne «depuis toujours», en réalité étalent un arsenal de néo-libéralisme et de populisme en parfaite symbiose, et au lieu d'appliquer une réflexion

et aux problématiques, et de lever, par ce geste même, les vieilles entraves d'une tradition provinciale, ils préfèrent en installer et en multiplier de nouvelles.

Dans ce ghetto perdu où le Président de l'Académie des Sciences et des Arts, qui vient d'être élu il y a quelques mois, a fait parade de son animosité envers l'«humanisme» (sans doute il ne s'agit pas de son souci scrupuleux voué à la population maltraitée par les «humanistes», mais, bien au contraire, de la poursuite continuelle et progressive du déclassement des sciences humaines et sociales dans la République slovène); où un écrivain (Matjaž Pikalo) a été accusé et condamné devant un tribunal de patelin sur dénonciation d'un ancien membre de la milice (police) yougoslave prétendant se sentir offensé par le fait s'être reconnu dans un de ses romans (une perte de boussole par leur tribunal, une restauration de la Restauration post-napoléonienne par le milieu?); où la proposition du nouveau schéma de classification des ouvrages scientifiques, donne une définition, nouvelle elle aussi, de ce que devrait être un article scientifique et qui aplatit les sciences humaines et sociales en les réduisant à la science descriptive où les observations décrites doivent se montrer, dans le texte, évidemment celui des rapports au ministère, dans l'ordre chronologique et simple (une réflexion sur les problèmes, une démonstration complexe se trouvent purement et simplement interdites par ce geste, applicationniste et techniciste par provenance, bureaucratique par sa fonction,); où les *skinheads* locaux sont autorisés à provoquer des bagarres avec les gens d'une «autre race» tout en jouissant d'une immunité devant les autorités judiciaires par leur qualité de «garçons du pays»; où la ministre de la culture fraternise devant le grand public (à la télé et dans les quotidiens), et sans conséquences pour sa carrière de ministre, avec le préfet malfamé de la province de Carinthie en Autriche (Jörg Heider), avec la prétention présomptueuse que «son événement» servira de modèle pour le monde entier; où les hommes de souche africaine, bien qu'ils ont vécu en Slovénie pratiquement pendant toute leur vie, ont été contraints, de manière humiliante, à prouver la paternité de leurs propres enfants – dans ce ghetto on ne peut que se sentir de plus en plus asphyxié par le manque d'oxygène drastique (nous aussi, bien que non pas maltraités pour des raisons de race et de souche, avons le sentiment de vivre, au milieu de l'*odium* décrit, des stocks d'énergie inexplicables et probablement hérités d'un ancien univers). A quoi cela ressemble-t-il? Est-ce invisible du dehors? Ceux d'entre nous dont la mémoire remonte à un demi siècle ressentent un frisson glacial. Dans peu de temps aura lieu le référendum sur l'entrée de la Slovénie dans l'Union européenne; il est déjà clair où iront nos votes, mais personne ne sait de quoi on sera libéré par cette voie. Bien sûr, dans le cas où on reste sur place.

Entretemps, on s'efforcera de maintenir la vitalité, la distance, la réflexion, la résistance. Une attitude droite. C'est aussi pour cette raison que nous aurons cette nouvelle rubrique intitulée *Cordon sanitaire*: bilingue, critique et polémique. Notre désir et notre intention est de faire tomber, au moins en partie, la clôture actuelle et de faire une percée à travers les frontières linguistique et culturelle; rien ne nous interdit d'espérer que, sous un oeil vigilant et austère et installé à l'extérieur du ghetto slovène, les ambitieux de carrière les

plus acharnés perdront un peu de leur goût pour intervenir dans les conditions d'existence des personnes qui ont osé s'exposer pour leur cause. On verra. Dans le présent numéro de *Monitor ISH*, dans la rubrique que je viens de mentionner, le lecteur trouvera quatre contributions: un exposé, basé sur des témoignages sur la manière avec laquelle sont traités les étrangers non-désirables par le milieu et par les autorités judiciaires slovènes; la relation symptomatique qu'a la direction de l'Opéra de Ljubljana à une recherche critique faite par un étudiant de doctorat de l'ISH, cette recherche étant une tentative inédite d'introduire un peu de réflexion dans les vieilles ruminations idéologiques réitérées sans cesse depuis des décennies; la publication, avec un bref commentaire, des questionnaires d'évaluation remplis par les membres de la «communauté scientifique» locale et issus du système d'évaluation du Ministère de l'éducation, de la science et du sport, difficiles à saisir pour un oeil et un esprit normalement formé (mais qui servent de base pour les décisions ministérielles portant sur les soutiens financiers des projets de recherche); et, finalement, une polémique attirant l'attention sur les stratégies d'appropriation déloyales par les littéraires symboliquement sous-alimentés, mais qui, consciemment ou à leur insu (dans le premier cas, il s'agit de dilettantes, dans le second d'ignorants), s'accaparent tout simplement et s'assimilant les énoncés et même les thèses de recherche racontées par leurs vrais auteurs aux occasions non officielles (Il s'agit là d'un pillage dont les victimes sont justement les gens qui, dans l'univers mental des tenants des positions culturelles, sont voués à l'exclusion) Bref, dans cette rubrique, on publiera des aperçus sur les dilemmes sociaux actuels et les textes polémiques, ceux-là mêmes que les autres médias (aussi ceux dont la tâche primordiale supposée serait une telle publication) préfèrent balayer sous le tapis.

Est-ce que cela a encore un sens de faire savoir que, au moment où j'écrivais ces lignes, j'ai pris connaissance des résultats de l'appel à propositions de l'Etat pour les projets de recherches 2003: cette année, et pour la quatrième fois, tous les projets de recherche proposés par l'ISH ont été rejetés par le système d'évaluation que je viens d'évoquer. À moi qui suis au chômage depuis plus d'un an déjà et qui gagne ma vie en publiant des textes littéraires et des traductions (possibilité qui se rétrécit à mesure que le cercle des «acceptables» par les tenants du pouvoir culturel se referme), une nouvelle vague de collègues sans emploi viendra se joindre à moi. Ce que je ne sais pas, c'est qui – à part les dactylos, les secrétaires et les employés de bureau – reste encore dans une institution de recherche et de l'enseignement du 3e cycle? Et qui prendra la responsabilité pour avoir sapé tout cela? Sans doute, il s'agit là des effets de structure d'une culture refusant les changements réellement modernisants: peut-être cela deviendra-t-il plus clair à la lecture des questionnaires d'évaluation (et des réponses des «compétents») et des autres textes dans cette rubrique.

Taja Kramberger
Rédactrice en chef

Bernard Vincent

L'INQUISITION ET L'ISLAM

Résumé :

Analyse de la situation socio-religieuse sur la Péninsule ibérique au XVIe siècle concernant les musulmans et leurs descendants convertis, ceux-la souvent soupçonnés de crypto-islam. L'auteur attire l'attention sur les nuances des notions et des caractérisations en usage sur le territoire en question. Aussi, l'article pourrait être considéré comme une percée dans la littérature sur le sujet abordé.

Mots clés : *inquisition, islam, Morisques, renégats, conversion, exil*

Povzetek:

Analiza razmer na Iberskem polotoku v 16. stoletju, zlasti obravnavanj in usod nuslimanov ter njihovih spreobrnjenih potomcev, velikokrat osumljenih kryptoislama. Avtor opozarja na niansiranost pojmov in karakterizacij na obravnavanem ozemlju. Članek imamo lahko tudi za pogled v literaturo o obravnavani temi.

Ključne besede: *inkvizicija, islam, Moriski, odpadniki, spreobrnitev, izgon*

Il a été beaucoup écrit sur la manière dont l'inquisition a envisagé et résolu ses relations avec l'islam. Dans les années 1970 et 1980 de nombreux chercheurs ont tenté d'aborder la question morisque à partir des sources inquisitoriales. On a ainsi sollicité les relations de cause – ce beau document sériel, homogène et pratique – pour étudier les morisques relevant du tribunal de Cuenca, ceux soumis au tribunal de Llerena, au tribunal de Murcie, etc.¹. Un travail de synthèse dès lors envisageable fut publié en 1990 sous la direction de Louis Cardaillac². Des travaux postérieurs ont affiné le tableau alors présenté mais sans l'altérer sensiblement. En revanche, la dernière décennie a été marquée par l'émergence d'enquêtes portant sur la catégorie distincte des renégats. Coup sur coup, trois livres ont vu le jour, un en Italie et deux en France³.

¹ Mercedes García-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, Madrid, 1978; Julio Fernández Nieva, *La Inquisición y los Moriscos Extremeños (1585-1610)*, Badajoz, 1979; Rafael Carrasco, «La inquisición de Murcia y los moriscos (1560-1615)», *Areas*, no. 14, *Moros, Mudéjares y Moriscos*, 1992, pp. 109-114.

² *Les morisques et l'inquisition* (dir. Louis Cardaillac), Paris, 1990.

³ Bartolomé et Lucile Bennassar, *Les Chrétiens d'Allah, l'histoire extraordinaire des renégats (XVIe-XVIIe siècle)*, Paris, 1989; Anita Gonzalez Raymond, *La Croix et le Croissant, les Inquisitions du Sud face à l'islam, 1500-1700*, Paris, 1992; Lucetta Scaraffia, *Rinnegati*, Roma-Bari, 1993.

Ce rappel historiographique a évidemment pour but de signaler les acquis les plus importants en la matière mais tout autant leurs limites. Et tout d'abord la principale d'entre elles, à savoir le fractionnement des approches. Longtemps le problème des relations entre chrétienté et islam dans l'espace ibérique a été pensé uniquement dans sa dimension morisque, complexe, haletante et douloureuse, n'a cessé de tenir en alerte tous les acteurs du monde méditerranéen d'un large XVIe siècle.

En effet, entre 1502, date de l'édit enjoignant les musulmans (ou *mudejares*) de la Couronne de Castille de choisir entre la conversion au christianisme ou l'exil, et 1609, date de l'édit d'expulsion de tous les habitants d'Espagne descendants de *mudejares* et soupçonnés d'être des crypto-musulmans, s'est écoulé un long temps de tensions, de négociations et de conflits où, à de nombreuses reprises, l'histoire intérieure espagnole et histoire internationale. D'où l'impression souvent partagée que le phénomène morisque rendait compte à lui seul de toutes les relations empire espagnol-islam.

Le vocabulaire utilisé par les documents du XVIe siècle contribuait à renforcer ce sentiment somme toute rassurant. Le mot *morisco* est polysémique. Si dans les terres de la Couronne de Castille et de la Couronne d'Aragon, y compris les Baléares, il désigne bien les Espagnols d'origine musulmane, il n'a pas même sens aux Canaries et au Portugal. Les *moriscos* canariens qui constituaient une part importante de la population étaient des nord-africains pour la plupart capturés lors d'opérations de razzias réalisées sur le continent par des habitants des îles. Une minorité s'était installée volontairement dans l'archipel pour échapper aux conditions difficiles de leur zone d'origine⁴. De même les *moriscos* portugais tels qu'ils apparaissent dans les registres inquisitoriaux de Lisbonne, de Coimbra et d'Evora représentaient, comme le rappelait Ahmed Bouchard «un élément étranger venu du Magreb, de l'Inde, du Soudan occidental, de la Turquie et enfin d'Espagne»⁵.

Dans ces conditions l'intérêt récemment prêté aux renégats traduit un approfondissement décisif des relations chrétienté-islam. Et il n'est pas dénué de signification que l'un des chercheurs s'étant engagé dans cette voie, Anita Gonzalez, ait d'abord voulu étudier le milieu morisque dans les îles de la Méditerranée (Baléares, Sicile, Sardaigne). Mais les relations de cause inquisitoriales, base de son travail, se sont révélées pauvres en mentions de morisques alors que les renégats y pullulaient. Et ceux-ci apparaissent nombreux dans le ressort de bien d'autres tribunaux inquisitoriaux. Il est désormais impossible de les oublier.

Cependant on s'est pour le moment contenté de juxtaposer morisques et renégats. Un exemple très illustratif est fourni par l'article que Rafael Carrasco a consacré aux morisques face à l'inquisition de Murcie⁶. Dans un tableau fouillé, l'auteur présente les différents

⁴ Luis Alberto Anaya Hernández, «La religión y la cultura de los moriscos de Lanzarote y Fuerteventura a través de los procesos inquisitoriales», in: *Métiers, vie religieuse et problématique d'histoire morisque* (dir. Abdeljelil Temimi), Zaghouan, 1990.

⁵ Ahmed Boucharb, «Convictions religieuses et vision de Dieu chez les morisques du Portugal», in: *Religion, Identité et Sources Documentaires sur les Morisques Andalous* (dir. Abdeljelil Temimi), Tunis, 1984, tome I, p. 67.

groupes de morisques du district, les *naturales* ou originaires du royaume de Murcie, les valenciens et les grenadins. Il y adjoint la catégorie des esclaves qui, nous est-il dit en note, sont des «moros de allende». Et puis rejetés en bout de tableau, comme en marge, les renégats sont enfin mentionnés. Il est temps me semble-t-il de combiner l'approche qui a prévalu depuis trente ans et qui a consisté à fragmenter les catégories ayant trait à l'islam et à les isoler, avec une autre inexplorée qui voudrait toutes les prendre en compte et par là tenter d'évaluer ce qu'a représenté l'islam pour la société chrétienne des XVIe et XVIIe siècles et, plus particulièrement, dans l'activité et l'imaginaire du monde inquisitorial.

La démarche est d'autant plus nécessaire que l'on a d'ordinaire tendance à relativiser fortement la place de l'islam en la matière. A parcourir la bibliographie, une conclusion s'impose assez vite: l'inquisition a moins traqué les manifestations d'adhésion à l'islam que celles relevant du judaïsme ou les écarts du peuple vieux-chrétien. Au vu des chiffres produits, cela ne fait pas de doute mais quel contenu les chercheurs ont-ils donné à la catégorie *mahométisme* et, si tel est le cas, comment interpréter l'engagement mesuré du Saint-Office en cette matière?

Revenons un moment sur l'activité de l'inquisition dans le long terme. L'ouvrage collectif dirigé par Bartholomé Bennassar a eu, entre autres mérites, celui de dégager quatre temps. Le premier de 1480 à 1525 a été indéniablement celui de la chasse aux judaïsants⁷. Le deuxième, aux contours chronologiques plus flous (la période 1525-1560 est mal cernée) a vu l'institution adopter deux modèles, l'un ayant pour axe le délit du mahométisme, l'autre celui des propositions hérétiques, blasphèmes et sacrilèges. Il prend fin au début du XVIIe siècle. Pendant le troisième temps (1615-1700), les tribunaux poursuivent principalement les propositions et le judaïsme. Le dernier, le XVIIIe siècle, est tout entier dominé par les propositions. Ainsi l'islam n'aurait vraiment préoccupé l'inquisition qu'entre 1560 et 1615 (dès 1540 pour l'Aragon *stricto sensu*) et cette période serait celle de la crise aiguë du phénomène morisque.

En 1990 la conclusion des auteurs du livre, les *morisques et l'inquisition* allait dans le même sens⁸; Le (Saint-Office) «parant au plus pressé, respecte la hiérarchie des phobies espagnoles, la peur de l'Islam passe après celle du protestant et du juif» ou bien «l'importance de l'activité antimorisque est relativement limitée». Des travaux encore plus récents ont eu tendance à renforcer ces convictions. Rafael Carrasco établit le nombre d'affaires instruites par le tribunal de Murcie entre 1560 et 1615 et concernant des morisques à 28 % de l'ensemble. Son commentaire est

⁶ Rafael Carrasco, *op. cit.*, p. 110.

⁷ Bartolomé Bennassar, *L'Inquisition espagnole, XVe-XIXe siècle*, Paris, 1979.

⁸ *Les morisques et l'inquisition*, *op. cit.*, p. 329.

sans appel «le tribunal doit être inclus parmi ceux peu impliqués dans la répression de l'islam péninsulaire».

Si nous nous intéressons aux renégats, le constat est encore plus clair; bien que leur histoire ait été faite à partir des sources inquisitoriales, ils y figurent en petit nombre. Bartolomé et Lucile Bennassar en ont identifié 1550 répartis entre près de vingt tribunaux de district. Moins d'une centaine en moyenne par tribunal pour une période d'un siècle et demi (1550-1700)! De son côté, après avoir étudié minutieusement le cas des renégats des Baléares, de Sardaigne et de Sicile jugés par l'inquisition (232, 106 et 630 respectivement, soit toujours moins de 20 % des causes enregistrées), Anita Gonzalez s'étonne à juste titre des miettes que représentent les procès de renégats dans le ressort du tribunal de Valence. Ils sont au nombre de 69 instruits entre 1566 et 1700. Et l'auteur de conclure «il est surtout vrai que le tribunal a fort à faire ailleurs, fort à faire à essayer de régler son compte à son véritable ennemi intérieur»⁹. Les morisques sont de la sorte une fois de plus désignés.

Malgré les apparences, le dernier mot n'a pas été dit. Il faut d'abord réviser les chiffres en prenant en considération toutes les causes de mahométisme. L'exemple du tribunal de Grenade nous servira de guide. Dans le livre *Les morisques et l'inquisition*, j'avais montré qu'entre 1572 et 1590 les nouveaux-chrétiens avaient constitué 42,4 % de l'ensemble des condamnés de ce district¹⁰. Or si l'on prend en compte toutes les personnes ayant eu une relation étroite à l'islam, le pourcentage atteint 60,1 %. Dès lors mon commentaire de 1990 indiquant que les Morisques poursuivis et condamnés devenus quantité négligeable après 1580 est insuffisant et induit en erreur. Une fois les morisques absents, les inquisiteurs grenadins ne cessent de porter leurs regards vers l'islam incarné par des individus relevant d'autres catégories. Il y a parmi eux des renégats mais aussi des *berberiscos*, la plupart esclaves, mais pas toujours, et sans doute assimilables à ces *moros de allende* dont il est question dans les états du tribunal voisin de Murcie. Dans ce dernier la situation est peu différente de celle du district de Grenade. Si entre 1560 et 1615 les morisques représentent un peu plus de 23 %, tous les coupables de mahométisme constituent 38 % des victimes du tribunal. Mais, au vu des lacunes documentaires, Rafael Carrasco considère que la part de l'islamisme a été sous-évaluée¹¹. Dans ces conditions, elle pourrait être proche de 45 %. On peut dès lors affirmer, en renversant la phrase citée plus haut, que le tribunal murcien a été très impliqué dans la répression de l'islam.

Les considérations précédentes m'amènent à dessiner un nouveau bilan de l'activité inquisitoriale face à l'islam. Il faut s'en tenir à la période 1550-1700 car

⁹ Anita Gonzalez Raymond, *Inquisition et société en Espagne. Les relations de cause du tribunal de Valence (1566-1700)*, Besançon, 1996, p. 110.

¹⁰ Bernard Vincent, «Le tribunal de Grenade», in: *Les morisques et l'Inquisition*, op. cit., p. 200-201.

¹¹ Rafael Carrasco, op. cit., p. 109.

les crypto-musulmans de tous types sont rarissimes tant avant qu'après. À l'intérieur du siècle et demi qui nous occupe, deux temps doivent être distingués de part et d'autre des années 1610-1615, dates de l'expulsion des morisques. Entre 1550-1610 les principales cibles sont bien les descendants des musulmans espagnols convertis au début du siècle pour ceux relevant de la Couronne de Castille, dans les années 1520 pour leurs coreligionnaires de la Couronne d'Aragon. Les documents les appellent *moriscos*, *originarios*, *mudejares*, *tagarinos* (pour les aragonais), *granadions*, *valencianos*. Ils apparaissent évidemment nombreux dans les registres des districts à forte population morisque: Saragosse, Valence, Grenade. Là ils représentent en moyenne les trois quarts des victimes des tribunaux¹². Mais ils côtoient dans les geôles d'autres personnes soupçonnées de *mahométanisme*, renégats qui sont soit des chrétiens qui ont embrassé l'islam et sont revenus volontairement ou involontairement en terre chrétienne, soit des musulmans originaires d'Afrique du Nord ou de Turquie, qui ont été convertis de gré ou de force. Parmi ces derniers beaucoup sont esclaves, mais pas tous.

Inquisiteurs de Saragosse, de Valence et de Grenade (ceux-ci jusqu'en 1570) se sont alors peu intéressés aux renégats sans jamais tout à fait les oublier. En revanche leurs collègues de Lisbonne, d'Evora, de Séville, de Murcie, de Sicile, de Sardaigne, de Majorque les ont davantage surveillés. Dès le milieu du XVIe siècle se dégage une zone inquisitoriale de frontière avec l'islam qui va de Lisbonne à Saragosse, comprend les îles de la Méditerranée occidentale et sans doute aussi le royaume de Naples. Les tribunaux situés au nord-ouest de cette ligne connaissent peu ou méconnaissent l'islam. Bien sûr les morisques des districts de Cuenca ou de Tolède ont eu à souffrir énormément des poursuites inquisitoriales mais en chiffres absolus ils comptent assez peu: 300 procès à Cuenca, 350 à Tolède encore environ entre 1570 et 1610.

Les problèmes de frontière ne disparaissent pas en 1610 ou en 1615. La course chrétienne ou barbaresque continue à amener sur toutes les rives des cohortes de captifs que l'on tente ou de convertir ou de faire revenir à leur foi d'origine chrétienne recensés par leurs soins représentent à peine 0,5 % des renégats de la période 1550-1700. Et qu'en est-il dans l'autre sens? Combien de musulmans réduits en esclavage et pour beaucoup baptisés? Ils auraient été 10 000 à Naples vers 1600, des milliers à Valence ou Malaga¹³. D'autres moins nombreux bien sûr étaient tentés par la vie de l'Autre, convaincus de trouver des conditions meilleures ou tentés par une existence plus aventurière. Au total des centaines de milliers de personnes sûrement plus d'un demi-million ont franchi la limite incertaine et fluctuante qui séparait chrétienté et islam.

¹² *Les morisques et l'inquisition*, op. cit., p. 339.

¹³ Alessandro Stella et Bernard Vincent, «L'Europe, marché aux esclaves», *L'Histoire*, no. 202, 1996, pp. 64-70.

A en croire les relations de cause, l'inquisition n'a cessé d'être attentive à ces mouvements. Il est curieux de noter que les procès pour mahométanisme après 1610 représentent de 15 à 30 % de l'ensemble des affaires jugées par les tribunaux frontaliers, comme s'il existait un seuil de vigilance; les 188 procès valenciens constituent 16,7% du total entre 1616 et 1700; les 145 procès sardes 18,9 % entre 1570 et 1679; les 716 procès majorquains 28,8 % entre 1580 et 1700; les 373 procès grenadins 19,8 % entre 1600 et 1700, mais dans ce dernier cas la vague d'arrestations morisques de la première décennie vient sensiblement gonfler les effectifs¹⁴. Nous n'avons pas de statistiques pour Murcie mais nous savons qu'au XVIIe siècle *berberiscos*, français, italiens, portugais et anglais, tous renégats, ont constitué un contingent de plusieurs centaines de personnes incarcérées.

Il semble que l'activité des divers tribunaux ait été soutenue dans ce domaine jusque vers 1640 en général et même 1660 aux Baléares. Au delà des ces dates le repli est certain et peut-être plus prononcé que celui de la moyenne générale des tribunaux. Il n'empêche, on ne peut limiter le face à face inquisition-islam au seul phénomène morisque et à la seule époque 1540-1610 et on doit davantage s'interroger sur les raisons de l'intensité ou de la faiblesse de la répression inquisitoriale anti-islamique. Anita Gonzalez a en effet raison de s'étonner de l'étroitesse du milieu renégat condamné par le tribunal de Valence. 69 pauvres individus en un siècle et demi, c'est bien peu au regard de la masse des individus ayant franchi la frontière religieuse à un moment ou à un autre. Souvenons-nous que Bartolomé et Lucile Bennassar ont fait une remarque identique. Les 1550 personnes de leur dossier ne sont que la toute petite pointe d'un iceberg renfermant 300 000 personnes. Quelle signification donner à ce mince échantillon? Le zèle inquisitorial était-il modéré? Ou bien l'institution manquait-elle de moyens nécessaires aux poursuites. Ou bien encore avait-elle d'autres priorités?

On serait tenté de répondre par l'affirmative à toutes ces questions sans être pour autant certain de cerner les vraies raisons d'une stratégie ou d'une absence de stratégies. L'essentiel tient à ce que représente l'islam pour la monarchie catholique au XVIe et encore au XVIIe siècle. La peur des musulmans n'est pas inférieure à celle du juif ou du protestant, elle est autre. Le juif ou le protestant menace de débiliter la chrétienté de l'intérieur. Le danger musulman est politique et religieux à la fois. Les attraites de l'islam sont ceux d'une civilisation séduisante mais aussi d'une puissance ottomane et barbaresque ô combien redoutée. De surcroît l'islam est un vieil adversaire que d'une certaine manière l'on connaît bien alors que le protestantisme est un nouveau-né qui a surgi brutalement. Au judaïsme et au protestantisme ont été administrés des moyens chirurgicaux que l'isolement ou l'urgence paraissaient imposer. À l'islam ont été réservés le plus souvent des thérapies douces comptant sur des rémissions ou

¹⁴ J'ai retenu les chiffres donnés par Anita Gonzalez-Raymond dans *La Croix et le Croissant*, op. cit., pp. 283-285. Voir aussi pour Majorque, Llorenç, Perez, Lleonard Muntaner, Mateu Colom, *El tribunal de la inquisición en Mallorca, relación de causas de fe, 1578-1606*, Palma de Mallorca, 1986.

des guérisons à long terme. Les communautés morisques étaient dans l'entre deux; internes sans nul doute à l'empire espagnol mais soupçonnés de pouvoir passer à l'ennemi. Hérétiques et traîtres d'un même mouvement. Aux plus faibles d'entre elles a été appliqué le traitement brutal que connurent d'ordinaire judaïsants et coupables de «luthéranisme». Les plus solides, Grenade avant 1570, furent approchées avec circonscription, Valence durant toute la période, selon des procédures à l'usage dans les relations globales entre chrétienté et islam.

Dès que l'on est sur la frontière, la prudence est de mise. Le rival est puissant et s'il est un jour affaibli, il peut rapidement recouvrer ses forces. Ses séductions et ses pressions sont incommensurables et les clercs, à commencer par les trinitaires et les mercenaires qui participent quotidiennement aux tentatives de rachat de captifs le savent bien. De la grande armée des chrétiens renégats, peu sont rentrés au bercail. La plupart ont disparu des mémoires. Aussi mieux vaut ne pas trop s'attarder sur les déficiences de ceux qui ont fait l'expérience de l'islam et qui, revenus en terre chrétienne, se sont présentés spontanément devant l'inquisition ou y ont été déférés. Les renégats de retour, peu nombreux, sont accueillis avec soulagement, légèrement condamnés et vite oubliés. Les *moros* ou *berberiscos* subissent un sort plus rude car leur attitude, la tentative de fuite surtout, est signe d'une résistance résolue. La perte de ces âmes durement gagnées ne peut être consentie. Mais quel sort est-il réservé en terre d'islam aux captifs chrétiens les plus récalcitrants?

L'existence de ces hommes et de ces femmes, même en nombre limité, illustre deux traits de la plus grande importance. La frontière est incroyablement poreuse. Les renégats la traversent sans arrêt dans les deux sens volontairement ou involontairement. Les inquisiteurs ont conscience qu'ils pourraient se trouver eux-mêmes un jour à la place de ceux qu'ils interrogent. Ensuite dans le cadre des relations chrétienté-islam l'inquisition a beaucoup moins les coudées franches que face au judaïsme ou au protestantisme. Elle n'est qu'un élément dans une politique complexe. Et les cas traités par les tribunaux du Saint-Office, même quantitativement limités en dehors du fait morisque, sont perçus comme des rélévateurs infiniment variés de la puissance d'un adversaire déterminé et menaçant et inversement de sa propre impuissance. Probablement jusqu'au milieu du XVIIe siècle. L'inquiétude ne disparaît vraiment qu'après les victoires remportées par les chrétiens sur l'empire ottoman en Europe centrale dans les années 1680.

10 000 personnes environ, soupçonnées de mahométisme, ont fait l'objet d'un procès dans l'un des tribunaux inquisitoriaux de l'empire espagnol en deux cents ans: 9000 à 10 000 grosso modo au XVIe siècle, 1500 à 2000 au XVIIe siècle, soit 5 à 6 % de l'ensemble des victimes de l'institution¹⁵. Une petite partie, des renégats surtout, a bénéficié de l'absolution, une autre également limitée a échappé à la sentence pour avoir réussi à échapper aux recherches. Dans ce dernier cas, il s'agissait

¹⁵ Jean-Pierre Dedieu, *L'inquisition*, Paris, 1987, p.85.

d'individus ayant réussi à s'embarquer pour l'Afrique du Nord, délit pour lequel ils étaient condamnés à mort par contumace.

De même les exécutions ont été relativement limitées: Jeanne Vidal a recensé 252 morisques qui ont été livrées aux flammes du bûcher¹⁶. Quelques autres mahométans ont subi le même sort mais au total ils furent moins de 300, soit 3 % environ de ceux qui ont été poursuivis. Et 3 % également des 10 000 condamnés à mort par le Saint-Office, toutes époques confondues. Le «musulman» jugé par l'inquisition est d'ordinaire «réconcilié». Ainsi plus de la moitié des morisques valenciens entre 1565 et 1610 et 70% des «mahométans» grenadins ont connu l'humiliation de l'autodafé et se sont vus infliger de lourdes peines, bannissement, prison, galères, et de plus pour les grenadins, la confiscation de biens.

Ces chiffres ne disent pas tout et ce n'est pas pour rien que le monde musulman et crypto-musulman a vu dans le Saint-Office l'instrument-type d'une répression féroce et aveugle. Les données établies par les chercheurs font fi de toute la pression incessante exercée par les inquisiteurs, les familiers et avec eux toute la société chrétienne; l'ami du jour pouvait devenir le délateur du lendemain. Des milliers et milliers de mahométans ont été interrogés, inquiétés, traumatisés, voire condamnés à des amendes lors de visites inquisitoriales. Et combien ont été voués à mener une vie clandestine? L'inquisition s'est révélée incapable «d'extirper» l'islam des terres espagnoles mais elle a participé activement et inlassablement, à sa manière, à la guerre menée par la Monarchie catholique sur la frontière méditerranéenne. Elle a eu pour tâche première de susciter au quotidien une crainte qui répondait exactement à celle qu'éprouvaient les chrétiens au contact d'un adversaire si redouté.

Bernard Vincent

EHESS - École des Hautes Études en Sciences Sociales

Bd. Raspail, 54, 75006 Paris, France

e-mail: vincent@ehess.fr

¹⁶ Jeanne Vidal, *Quand on brûlait les morisques, 1544-1621*, Nîmes, 1986, p.145.

Jure Mikuž

L'ÉCORCHÉ : À PROPOS DU CHÂTIMENT DE SAINT BARTHÉLEMY*

Résumé :

Le peintre slovène Valentin Metzinger, ne peignant autrement que des scènes baroques des extases tranquilles et contemplatives, nous surprend par une cruauté inattendue dans les deux tableaux de saint Barthélemy (entre 1735 et 1740) : le premier, par la cruauté exercée sur la peau, et le second par le redoublement de la peau. Dans un fantasme préconscient, la peau est constituée comme une interface commune appartenant tant au nouveau-né qu'à sa mère et symbolisant leur union symbiotique. Leur séparation est figurée par l'arrachement de cette peau ce qui peut se manifester plus tard comme un fantasme du corps « écorché » qui sous-tend la conduite masochiste, sadique, narcissique ou fétichiste, ou peut être sublimée dans les œuvres d'art.

Mots clés : Valentin Metzinger, l'art baroque, l'écorché, les fantasmes, la mort

Povzetek:

Na splošno so se Metzingerjeve slike slogovno in ikonografsko podrejale naročniškim željam, sliki svetega Jerneja iz okoli 1735-40 pa sta v celotnem opusu izjemni: prva z osupljivo krutostjo in nasiljem nad kožo in druga s fetišistično podvojeno kožo. Izvirna psihična fantazma skupne kože otroka in matere lahko generira pozneje dve fantazmi, ki posegata v celovitost telesnega in psihičnega jaza, namreč mazohistično in sadistična fantazmo o odiranju kože in narcistično o podvojeni koži.

Ključne besede: Valentin Metzinger, baročna umetnost, odrta koža, fantazme, smrt

On nous racontait, dans notre jeunesse, des histoires des serfs malheureux dont la peau avait été entamée par les bourreaux cruels, et on lisait des romans des Indiens à la peau rouge ayant l'habitude féroce de scalper leurs ennemis. Dans un musée slovène, on peut voir une lanière de peau humaine, entaillée du pouce de la main jusqu'à l'orteil du pied et une des reliques les plus célèbres dans la *Wunderkammer* de Friedrich le Sage était la peau de saint Barthélemy. *Frau Ilse Koch* se procurait, pendant la deuxième guerre, des abat-jour, fabriqués de la peau tannée des déportés, et le fantasme d'écorcher un être humain est présent dans le cinéma contemporain : dans *Le silence des agneaux* de Jonathan Demme de 1991 avec un amateur de peau des jeunes filles obèses ; ou dans le *Pillow Book* (1999) de Peter Greenaway avec la célèbre scène naturaliste de

* La rédaction définitive de ce texte s'est enrichie de la discussion qui a suivi mon intervention dans le séminaire de Jean-Claude Schmitt à l'EHESS à Paris.

l'écorchement. L'année dernière, docteur Wang, directeur de la section d'écorchement près des prisons de l'état chinois, exilé aux Etats-Unis, a avoué qu'il avait écorché plusieurs condamnés avant leur mort clinique. La peau destinée aux transplantations est vendue dans les pays étrangers au bénéfice de l'armée chinoise. L'exposition itinérante des dépouilles humaines préparées par un procédé particulier de la *plastination* a atteint, en dépit de la critique acharnée, notamment de l'Eglise, déjà plus que huit millions de visiteurs¹ (fig. 1). Et, finalement, le phénomène de l'automutilation d'origine psychique de couper ou de brûler sa propre peau devient récemment de plus en plus fréquent chez les jeunes.²

Le peintre slovène Valentin Metzinger,³ ne peignant autrement que des scènes baroques des extases tranquilles et contemplatives, nous surprend par une cruauté inattendue dans le tableau du martyr de saint Barthélemy (fig. 2) tandis que dans l'autre tableau – les deux sont peints entre 1735 et 1740 – le même saint, ici accompagné de saint Éloi, exhibe sa peau d'une manière presque fétichiste (fig. 3).

La pratique d'écorchement de l'homme vivant est connue déjà dans les civilisations anciennes, soit pour punir, soit pour sacrifier. Le délinquant qui insulte un dieu est offert à celui-ci pour calmer sa colère, mais tout aussi bien sont immolés les rois ou les prêtres qui, pendant une certaine période, représentent la divinité sur terre. Leur successeur est couvert de leur peau ensanglantée, afin de prouver la perpétuité divine, ou bien, la peau enlevée est remplie de paille et pendue à un pin sacré comme symbole de la résurrection. De même sont traitées les autres personnes dignes d'être choisies pour victimes, remplacées plus tard par un animal : elles sont attachées à l'arbre et tout individu assistant à la cérémonie, peut prendre un morceau de leur peau et de leur chair comme amulette.⁴ À part le martyr de Barthélemy, on se souvient de l'importance de la peau dans le passé encore plus éloigné par le talon vulnérable d'Achille ; par la partie de peau sous la feuille de tilleul de Siegfried dans Nibelungen ; par la toison d'or ; par l'histoire d'Athéna, dépouillant le géant Pallas ; par le mythe de Marsyas, et par d'innombrables locutions dans toutes les langues, comme : *faule Haut* en allemand,

¹ Docteur Guenther von Hagens, assistant en anatomie de Heidelberg substitue à l'eau des cellules des cadavres, quand ils sont encore frais, par intermédiaire d'un bain d'acétone des résines époxy. Il en résulte un arrêt définitif des processus de putréfaction et une rigidité du corps. Cf. Franz Joseph Wetz, Brigitte Tag (éds.), *Schöne neue Körperwelten : der Streit um die Ausstellung*, Stuttgart 2001.

² On a pu voir sur France 2 en octobre 2001 un film documentaire *Je me coupe, donc je suis*.

³ La vie de Metzinger nous est presque inconnue. Il est né en 1699 en Saint-Avold en Lorraine, mais on ne sait rien de son éducation et de son apprentissage. En 1727 il s'installe à Ljubljana, alors la capitale de la province habsbourgeoise Carniole, qui témoigne juste dans ce temps-là une forte volonté d'élever le niveau artistique et culturel. Il y est mort en 1759, laissant en Slovénie plus que 500 tableaux, peints en huile dans un maniérisme du baroque tardif, marqués par les canons post-tridentins et commandés par les nouvelles orientations théologiques.

⁴ James George Frazer, *The Golden Bough : Adonis, Attis, Osiris* (1913). Trad. fr. *Le rameau d'or : le dieu qui meurt*, Paris 1983, 396-409.

to change one's skin en anglais, ou une sensibilité d'écorché vif en français, ou bien des expressions qui attestent une origine commune comme : *Nur noch Haut und Knochen, Only skin and bones, Samo kost in koža* en slovène, ce qui donne en français *N'avoir que la peau et les os*. Ce sont le sadisme, le masochisme, le fétichisme et l'exhibitionnisme qui sont présents dans chaque traitement du corps par la peau, comme celui des flagellants, ou comme le tatouage, les stigmates, les piercings et les autres interventions. L'autodestruction fétichiste de Sacher-Masoch dans *Venus à la fourrure* révèle les mêmes pulsions que le body art d'Orlan ou de Rudolf Schwarzkogler, actioniste viennois qui s'écorchait *per partes*, semblable au héros d'un film condamnant la guerre au Vietnam de Martin Scorsese, qui, en se rasant, s'égratigna complètement le menton.⁵

En rejetant sa flûte (*aulos*), Athéna maudit celui qui va la ramasser. L'instrument est trouvé par Marsyas, un satyre ou silène de Phrygie, qui s'exerce tellement à la jouer qu'il lance un défi musical à Apollon même. Celui-ci le défait en jouant de sa lyre, et, se vengeant de l'arrogance de Marsyas envers sa divinité, il l'écorche vif. Le sang de Marsyas est bu par la terre dont il resurgit sous forme du fleuve portant le même nom, qui rend possible la vie de la nature et de l'homme. Le mythe comprend beaucoup de significations de ce supplice qui paraissait trop cruel déjà à Ovide. La compétition musicale ne doit pas être prise à la lettre comme antagonisme entre l'apollinien et le dionysiaque, car c'est une construction nietzschéenne du XIXe siècle, tandis que dans l'Antiquité, les deux – tant l'extase mystique que la pensée discursive – sont considérées obligatoires pour le développement harmonieux de l'homme. Mais il est vrai aussi que Platon, afin de purifier la cité de la mollesse, préfère les instruments à cordes d'Apollon et élimine la flûte et les autres instruments à vent.⁶ D'après l'exemple d'Athéna, Aristote, lui aussi, rejette l'*aulos*, car celui-ci ne contribue en rien à la culture de l'esprit ; il a une influence non pas éthique, mais plutôt orgiaque ; et, en plus, jouer à l'*aulos* empêche de se servir de la parole.⁷

Selon les pythagoriciens, la lyre d'Apollon, avec ses sept cordes et les sept tons de l'octave, est le symbole des sept planètes gouvernées par Apollon le Soleil dans l'harmonie céleste. Le défi de Marsyas à la lyre est donc l'attaque à l'ordre universel, et la victoire d'Apollon est le geste du bon souverain qui garantit la résurrection de tous les mortels. Ce mythe peut-être interprété aussi comme passage de la cruauté barbare monarchique des montagnards aux mœurs demi-animales, qui tuent et écorchent périodiquement les rois et les grands prêtres, vers la démocratie grecque. Le christianisme applique le mythe à ses valeurs : « En baptême, l'âme se dévêt de la

⁵ Martin Scorsese, *The Big Shave*, 1967.

⁶ Platon, *La république*, 3, 399, c-e. Trad. fr. Paris 1989, 112-113.

⁷ En effet, ce rejet est aussi dû à l'hostilité croissante contre Thèbes, résultée de la défaite à Delion 424 av. J.-C., quand Alcibiade, selon Plutarque, aurait rejeté l'*aulos* en disant : « qu'ils jouent donc de l'*aulos*, les enfants thébains ; ils ne savent pas tenir une conversation » : Aristote, *Politique*, 1341a-1342b. Trad. fr. Paris 1989, 44-49.

tunique de peau (c'est-à-dire de chair) dont elle a été enveloppée après le péché », dit Grégoire de Nysse au IVe siècle.⁸ Et une autre dimension encore est introduite par la Renaissance, celle qui lie Apollon au Christ.⁹

L'histoire de Marsyas est décrite par Ovide dans *Les métamorphoses* avec la précision d'un anatomiste : « En dépit de ses cris, la peau lui est arrachée sur toute la surface de son corps ; il n'est plus qu'une plaie ; son sang coule de toutes parts ; ses muscles, mis à nu, apparaissent au jour ; un mouvement convulsif fait tressaillir ses veines, dépouillées de la peau ; on pourrait compter ses viscères palpitants et les fibres que la lumière vient éclairer dans sa poitrine. »¹⁰ La peau est enlevée, l'écorché exhibe ses muscles. Dans la Renaissance, le thème de Marsyas unit l'art plastique, la musique et la médecine : dans le corps, la maladie détruit l'harmonie, qui ne peut être rétablie que par la musique ; et c'est précisément Apollon qui est le dieu de la musique et de la médecine.¹¹ Les anatomistes, qui sont en même temps barbiers et chirurgiens, essayent de voir sous la peau et y trouver les causes des maladies.¹² En même temps, les artistes comme Pollaiuolo, Verrocchio, Signorelli et surtout Léonard – ce dernier a disséqué dans sa vie plus de trente cadavres – découvrent de nouveau la beauté du corps nu. Grâce à la maîtrise toute récente de la perspective, ils sont capables, pour la première fois depuis l'Antiquité, de dépeindre l'anatomie en toute sa plasticité, telle que la dissection fait paraître.¹³ La *grazia*, « cette grâce qu'on appelle beauté » de l'art est au-dessus de la nature, elle la corrige et la surpasse : en peignant le corps nu, dit Alberti, il faut ouvrir l'enveloppe. « Il faut d'abord disposer les os et les muscles que tu recouvres légèrement de chair et de peau. »¹⁴ De la même manière qu'il ne suffit pas de connaître les os à travers la chair, il ne suffit pas non plus de connaître les muscles à travers la peau, y ajoute Vasari. C'est pourquoi son programme de *disegno*, d'après lequel la perfection d'un artiste se manifeste dans l'imitation parfaite de la nature – surtout celle du corps humain – est fondé sur les écorchés. Le modèle idéal est Marsyas : Apollon l'a dévêtu de ses erreurs en lui montrant la vérité, tout comme le vrai art ne se révèle que par la connaissance de l'anatomie.¹⁵

⁸ Grégoire de Nysse, *In Canticum Cantorum, Oratio XI* : H. Langerbeck (éd.), *Opera* 6, Leyde 1960, 327-328 ; en effet, on trouve le syntagme *tuniques de peau*, suivant Gen 3, 21 déjà chez Porphyre, *De abstinencia*, 1.

⁹ Edith Wyss, *The Myth of Apollo and Marsyas in the Art of the Italian Renaissance : an Inquiry into the Meaning of Images*, Newark (N. J.), London 1996, 71.

¹⁰ Ovide *Les métamorphoses*, 6, 380-400. Trad. fr. Paris 1989, 15.

¹¹ Wyss, *ibid.* 108-112.

¹² Magali Vène, *Écorchés : l'exploration du corps XIVe-XVIIIe siècle*, Paris 2001.

¹³ Charles Singer, « The Confluence of Humanism, Anatomy, and Art » : Fritz Saxl, *Memorial Essays*, London 1975, 261-269 ; Pierre Descargues, Jacques-Louis Binet, *Dessins et traités d'anatomie*, Paris 1980, 21-23.

¹⁴ Leon-Battista Alberti, *De la peinture*, 2, 35-36. Trad. fr. Paris 1992, 158-163.

¹⁵ Beth Holman, « Verrocchio's *Marsyas* and Renaissance Anatomy » : *Marsyas*, 1977-78, 1-9.

L'image de Melchior Meier *Apollon comme medicus et Marsyas* de 1582 (fig. 4) nous suggère encore que depuis l'Antiquité, les médecins étaient certains qu'ils pouvaient découvrir le vrai secret de la vie si les organes fonctionnaient toujours, c'est-à-dire, en pratiquant sur l'homme vivant ; c'est pourquoi la vivisection ne disparaissait que très lentement. La position la tête en bas rappelle celle du dépouillement animal, pratiqué pour obtenir de la nourriture et des vêtements, mais aussi pour les sacrifices, pour lesquels le corps humain est peu à peu remplacé par celui d'un animal. En plus, un tel supplice d'une victime humaine vivante – avec la destruction humiliante du cadavre – produit une grande impression et implique que la victime perd complètement sa personnalité. D'après certaines sources, c'est la tête en bas que Barthélemy, lui aussi, a été martyrisé. Et, finalement, cette façon nous signale la ruse d'Apollon : vu que Marsyas lui était égal dans le jeu, il lui ordonne de faire comme lui, de tourner son instrument à l'envers et de jouer et chanter en même temps.¹⁶

En 1543 – l'année même de la parution de *De revolutionibus orbium cœlestium*, œuvre magistrale de Copernic sur le macrocosme – Vésale publie son texte fondamental sur le microcosme *De humani corporis fabrica*, illustré par lui-même, par Titien, Calcar et les autres.¹⁷ Dans le frontispice de Domenico Campagnola (fig. 5), on voit dans la lettrine V, au fond, Apollon et Marsyas pendant la compétition musicale, à gauche le tribunal des muses, et à droite la scène d'Apollon écorchant Marsyas. L'initiale rend donc légitime ce mythe en tant qu'antécédent de l'art de la dissection. Au Moyen Âge, l'anatomiste, dans la tradition de Galien, ne faisait que constater et confirmer les doctrines des autorités scholastiques ; il ne s'intéressait guère à la topographie des organes et il ne considérait le corps humain qu'un élément du système de l'univers divin. Vésale, par contre, place la dissection au centre de la recherche médicale, et il est le premier à travailler soigneusement sur les corps humains. Après lui, tout le savoir naît de l'observation directe du cadavre, et les constatations procèdent de l'acte même. C'est pourquoi – du point de vue de l'anatomie – les grandes illustrations de son livre sont impeccables, et se présentent aussi en tant qu'œuvres d'art, car la conviction alors veut qu'une médiation esthétique soit nécessaire à la bonne réception du savoir anatomique.¹⁸ Elles sont utilisées pendant plus de quatre siècles par de nombreux artistes qui les copient, non seulement pour les scènes des martyres, mais aussi pour les figures vivantes. À côté de ces dessins et les gravures en couleur, qui atteignent des dimensions naturelles chez Gautier d'Agoty au XVIIIe siècle, les écoles des beaux-arts utilisent aussi des sculptures des écorchés qui deviennent le moyen d'enseignement académique. Ils sont fabriqués de matériels divers et parfois moulés d'après les personnes exécutées, et installés postérieurement dans les poses de l'iconographie classique. En Italie, il existait déjà une longue tradition des ex-voto des parties corporelles, faits en cire. C'est Gaetano

¹⁶ Ewa Kuryluk, « The flaying of Marsyas » : *Arts Magazine*, 65, 8, 1991, 44-47.

¹⁷ Michelangelo Muraro, « Tiziano e le anatomie del Vesalio » : *Tiziano e Venezia*, Vicenza 1980, 307-316.

¹⁸ Descargues, Binet, *ibid.*, 19 sq. ; Vène, *ibid.*, 13sq.

Zumbo qui introduit, au XVIe siècle, cet art à Paris. Au siècle suivant, l'atelier le plus connu est *La specola* en Florence, où Clemente Susini et ses collaborateurs modelaient avec la cire posée directement sur le corps comme une deuxième peau.¹⁹

À la fin du XVIIe siècle, pour les cours d'anatomie, les peintres cèdent souvent leur place à un anatomiste, ce qui est critiqué en 1776 par Charles Monnet, peintre du roi : « Les démonstrateurs d'anatomie, étant chirurgiens, ont beaucoup de difficultés à s'accorder et à se restreindre à ce qui est nécessaire aux artistes ». ²⁰ Il est intéressant que Diderot dise à ce propos que : « L'étude de l'écorché a sans doute ses avantages ; mais n'est-il pas à craindre que cet écorché ne reste perpétuellement dans l'imagination ; que l'artiste n'en devienne entêté de se montrer savant ; que son œil corrompu ne puisse plus s'arrêter à la superficie ; qu'en dépit de la peau et des graisses, il n'entrevoie toujours le muscle, son origine, son attache et son insertion... », à ce que Goethe réplique : « Non, cher Diderot, puisque tu maîtrises si bien la langue, exprime-toi avec plus de précision. Oui, c'est l'extérieur que l'artiste doit représenter. Mais l'extérieur d'une nature organique, qu'est-il d'autre que l'apparition éternellement changeante de l'intérieur ? » ²¹

Les premières dissections du Moyen Âge tardif ne sont autorisées qu'une ou deux fois par an sous la surveillance de l'Église, tandis que les autres ne se déroulent que furtivement.²² Embaumées abondamment de l'encens contre la puanteur, illuminées par des chandelles, les anatomies se déroulent dans les chapelles ou églises abandonnées. Avec les cadavres, placés sur les autels, elles ressemblent d'abord aux cérémonies de la messe, mais une fois devenues publiques – dans les amphithéâtres construits pour l'occasion – elles rappellent plutôt les spectacles de cirque ou de théâtre (fig. 6). L'anatomiste, promettant la révélation des mystères de la vie et de la mort et des preuves de l'existence de Dieu dans chaque partie du corps, y joue le maître de cérémonie. Pendant sa présentation, les spectateurs plaisantent, se rafraîchissent aux boissons et à la nourriture, échangent les organes découpés et les jettent aux chiens. Au baroque, pour un large public, y compris les femmes et les enfants, les dissections deviennent l'événement social le plus populaire. D'habitude, elles commencent par l'exécution du criminel, nommé patient, dont le cadavre sera traité les jours à venir. C'est que les condamnés à mort sont des personnes détachées déjà de la société des chrétiens ; leurs corps, une fois désacralisés, peuvent donc être écartelés.²³

¹⁹ Michel Lemire, « Fortunes et infortunes de l'anatomie et des préparations anatomiques, naturelles et artificielles » : *L'âme au corps : arts et sciences 1793-1993*, Paris 1993, 70-101 ; Martin Kemp, Marina Wallace, *Spectacular Bodies : the Art and Science of the Human Body from Leonardo to Now*, London 2000, 52-61.

²⁰ Descargues, Binet, *ibid.*, 92.

²¹ Voir la discussion entière dans : Georges Didi-Huberman, *Ouvrir Vénus : nudité, rêve, cruauté*, Paris 1999, 40.

²² La première *anatomia* notée est celle des deux corps des femmes en 1316 de Mondino da Luzzi à Bologne.

²³ William S. Heckscher, *Rembrandt's Anatomy of Dr. Nicolaas Tulp, an Iconological Study*, New York 1958, 14-51 ; Kuryluk, *ibid.* ; Andrea Carlino, « Marsyas, Saint Antoine et autres indices » : *La part de l'œil* 11, 1995, 30-39.

Pour des raisons évidentes, ces anatomies spectaculaires ont lieu en hiver, tandis que les amphithéâtres servent de cabinets de curiosités, accessibles au public, pendant toute l'année. Ils sont pleins d'écorchés, de squelettes, de fœtus en bocaux, de dépouilles d'animaux et d'humains corroyés et momifiés. L'anatomie devient alors un hobby très populaire, pratiquée aussi par les amateurs qui conservent chez eux les corps empaillés en telle quantité que les cadavres finissent par manquer aux docteurs. Un traité classique de 1750 enseigne comment enlever la peau, pas seulement aux professionnels, mais aussi aux autres : « Le cadavre et l'Anatomiste placés commodément, il faut enlever les parties unies aux muscles et qui les recouvrent. La peau de la tête, de la nuque, du dos, du thorax et des quatre extrémités doit être coupée avec un scalpel fort, à cause de son épaisseur ; et le scalpel doit être tenu de toute la main. Dans les endroits où la peau est lâche, il faut que l'Anatomiste la tende avec le pouce et l'index, entre lesquels il conduira son scalpel à la profondeur et à la longueur nécessaire pour découvrir le muscle dont il a besoin. Il faut ensuite séparer la peau des parties qui sont immédiatement sous elle, c'est-à-dire de la membrane adipeuse et du tissu cellulaire ; ce qui se fait en saisissant fortement avec une pincette le bord de la peau coupée et la tirant à soi, jusqu'à ce qu'il y en ait assez d'enlevé pour être saisi par la main ; alors on continue d'écorcher en tirant de la main gauche tout ce que la main droite divise avec le scalpel. »²⁴

La peau humaine écorchée n'est pas seulement un décor très répandu mais aussi un *memento mori* car, d'habitude, elle provient des criminels. C'est pourquoi elle est définie déjà dans le *Dictionarium* de Pierre Bersuire (écrit vers 1340, et après constamment réédité) comme *memoriae peccatorum*. Le fait qu'en 1829 encore, en Angleterre, un certain Monsieur Burke est publiquement écorché, nous prouve que ce supplice est étroitement associé à la morale : il est entièrement exemplaire et symbolique, car Burke gagnait sa vie vendant aux anatomistes non seulement les cadavres « ressuscités » des tombeaux mais aussi des clochards assassinés expressément pour cette fin.²⁵

Au Moyen Âge, la justice ne dissimule pas ses fautes : les exécutions des juges corrompus ne sont pas rares et les images de la discipline judiciaire comme avertissements sont souvent commandités.²⁶ Il n'y a presque aucune différence entre les représentations artistiques, les illustrations des manuels de médecine, les récits des martyres et les châtements réels. Le tableau de Gérard David *Le supplice du juge Sisamnès* (fig. 7), peint entre 1498-99, représente le juge perse Sisamnès condamné par le roi à être écorché vif à cause de sa corruption, devant un public qui reste calme et sang-froid. Derrière la scène principale, la peau du père est déjà étirée sur le siège,

²⁴ Jean-Joseph Sue, *Anthropotomie ou l'art de disséquer*, cit. par Michel Ellenberger, *L'autre Fragonard*, Paris 1981, 12.

²⁵ Heckscher, *ibid.*, 97-107 ; Kemp, Wallace, *ibid.*, 30.

²⁶ Robert Jacob, *Images de la justice : essai sur l'iconographie judiciaire du Moyen-Âge à l'âge classique*, Paris 1994, 75-77.

sur lequel son fils va être promu juge – son successeur, afin de « ne jamais oublier sur quel siège il prenait place pour juger », dit Hérodote.²⁷ *Gesta Romanorum* compare le roi juste au Christ, et Sisamnès au mortel déshabillé de ses *humores* terrestres et diaboliques.²⁸ Sur le volet gauche du diptyque, la scène de Marsyas indique la continuité des deux châtements.²⁹ On trouve une punition similaire dans le deuxième livre des Macabées, où les sept frères, ne voulant pas toucher à la viande de porc, interdite par la Loi, sont scalpés conformément aux mœurs scythes. D'abord flagellés, ensuite leurs langues et membres coupés, ils sont finalement grillés dans les poêles (7, 1-42).

Maltraitant le corps humain comme s'il s'agissait d'un animal, l'écorchement se trouve parmi les supplices les plus humiliants. Il semble que, aussi bien que l'empalement, il ait été inventé par les Assyriens, puisqu'un bulletin de campagne d'Assurbanipal dit : « J'ai fait écorcher les chefs de la révolte et j'ai couvert ce mur ... j'en fis écorcher beaucoup en ma présence et, de leur peau, on couvrit la muraille. » Cette courte source révèle déjà tous les mécanismes psychiques qui accompagnent, depuis, la pratique de l'écorchement. Ceux qui le commandent ou l'exécutent sont maintes fois guidés et motivés par les pulsions érotiques sadiques, macabres, fétichistes et perverses de dénudation et de possession ultimes du corps, par le désir d'*entrer et être dans la peau d'un personnage*, comme on dit, lié souvent à la passion irrésistible du voyeurisme et de collectionner. Il n'est pas tout à fait expliqué pourquoi, mais en effet, on pratiquait l'écorchement en tant que punition en Europe Occidentale très fréquemment au XIVe siècle, surtout pour trahison, et certains cas sont entrés dans les légendes. L'évêque Gerald, l'assassin du neveu de Jean XXII est écorché et brûlé vif à Avignon. On suppose qu'il est obsédé par les démons, et pour de tels cas, les bandes d'écorcheurs travaillent pour Louis XI.³⁰ Deux moines d'Aulnay, accusés d'avoir séduit les belles-filles de Philippe IV, sont écorchés vifs, et en même temps émasculés, décapités et pendus par les aisselles, exposés aux animaux.³¹ En tant que forme de châtement, l'écorchement est alors légalisé dans quelques pays européens et il est attesté que ces exécutions font un grand écho, bien que les médecins répètent – ou justement à cause de cela – qu'il est beaucoup plus facile de dépieauter un lapin qu'un homme.³²

Aujourd'hui, il est difficile d'expliquer pourquoi ce châtement est généralement considéré comme martyre de saint Barthélemy, parce qu'il y a plusieurs légendes qui

²⁷ Hérodote, *Histoires*, 5, 25.

²⁸ *Gesta Romanorum*, 29, Charles Swan (éd.), London 1894.

²⁹ Otto von Simson, « Gerard Davids Gerechtigkeitsbild und der spätmittelalterliche Humanismus » : *Festschrift Wolfgang Braunsfels*, Friedrich Piel, Jörg Traeger (éds.), Tübingen 1977, 349-356.

³⁰ Roland Villeneuve, *Le musée des supplices*, Paris 1982, 118-120.

³¹ Alison Stones, « Nipples, Entrails, Severed Heads, and Skin : Devotional Images for Madame Marie » : *Image and Belief : Studies in Celebration of the Eightieth Anniversary of the Index of Christian Art*, Colum Hourihane (éd.), Princeton, N. J. 1999, 47-70.

³² Von Simson, *ibid.*

racontent la façon dont il serait mort. L'apôtre est allé baptiser jusqu'en Inde et en revenant, il a été torturé par un roi païen. Soit il a été crucifié – il se peut que la tête en bas –, soit il a été cousu dans un sac, soit il a subi une bastonnade, soit il a été décapité. En plus, il existe des récits qui relient deux ou plusieurs modes d'exécution. Selon le martyrologe romain, il aurait été écorché vif. On ignore également où exactement c'est passé son martyre ; la Grande Arménie, à l'époque de sa mort sous la domination des Perses, est l'endroit le plus probable car c'est là où l'on pratiquait le plus l'écorchement et la combinaison de différentes tortures.³³ « Mais comme il y avait beaucoup de décapités et de crucifiés parmi les apôtres, dit Louis Réau, les hagiographes optèrent pour un martyr moins banal et firent de saint Barthélemy un Marsyas chrétien ».³⁴ En effet, dans les œuvres d'art (fig. 7), le saint ressemble à Marsyas ; il est représenté soit dans sa peau, soit écorché, un grand couteau à la main. La cruauté particulière de son épreuve de saint ajoute à cette figure légendaire une grande influence auprès de Dieu, et il devient patron de tous les artisans travaillant la peau : bouchers, tanneurs, relieurs, gantiers et autres. Il est aussi patron des tailleurs car il porte sa peau pendue à son bras comme un manteau ou une robe.³⁵

Les images du saint ne sont pas acceptables pour la contre-réforme. Molanus³⁶ dit : « Barthélemy est reproduit en quelques endroits de manière stupide et bouffonne, tout écorché comme un monstre, en homme des bois portant sa propre peau sur un bâton, comme si – à en croire les auteurs de ces plaisanteries plus qu'absurdes – il avait couru vers Rome dans un tel appareil... Michel-Ange ... a représenté dans le *Jugement dernier* Barthélemy portant sa peau à la main. » Un autre critique de l'iconographie pré-tridentine, Giovanni Andrea Gilio da Fabriano écrit, en 1564 (un an après le concile) dans son *Dialogo...* : « Pensez aux choses insensées que les saints produisent devant le Rédempteur, regardez un peu leurs gestes qui sont inconvenants tant pour les bienheureux que pour le Rédempteur lui-même !... Est-ce que vous pensez que ce jour-là saint Pierre montrera ses clés, saint Barthélemy sa peau, et saint Laurent son gril ? »³⁷

Saint Barthélemy, sa peau à la main, de Metzinger (fig. 3) est donc seulement une des innombrables images prouvant que la critique de la contre-réforme n'atteint pas

³³ *Acta Sanctorum Augusti*, 5, 7-42 ; Stéphane Maistre, *Histoire traditionnelle de saint Barthélemy, apôtre*, Paris 1870 ; Richard Adelbert Lipsius, *Die Apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden : ein Beitrag zur Altchristlichen Literaturgeschichte*, Braunschweig 1884, 101-106. On peut ici ajouter que la combinaison est pratique en Europe, surtout en Allemagne, au moins jusqu'au XVIIe siècle.

³⁴ Louis Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris 1958, 3, 1, 180-184.

³⁵ Ellena Giannarelli, « Savino, Bartolomeo e l'alteranza dei patroni » : *Bulletino senese di storia patria*, Siena 1991, 64-83.

³⁶ Molanus, *Traité des saintes images*, 3, 35, François Boespflug, Olivier Christin, Benoît Tassel (éds.), Paris 1996, 331-332.

³⁷ Paola Barocchi (éd.), *Trattati d'arte del cinquecento : fra manierismo e controriforma*, 2, Bari 1961, 80-81.

entièrement son but et n'empêche pas les réalisations à venir. Essayant de comprendre pourquoi ce motif persiste, il faut rappeler l'attitude bien particulière de l'âge baroque envers la mort, à savoir, une vraie obsession à son égard.

Les squelettes et les écorchés illustrant les planches anatomiques ne montrent que rarement les tortures et les douleurs causées par elles ; ces morts-vivants sont en train de méditer dans les poses mélancoliques, ou bien ils se promènent dans les paysages afin de renforcer l'illusion de leur appartenance à la communauté des vivants ; ils sont représentés comme ivrognes ou séducteurs ; ici, ils sont drôles, là, ils aident à déchirer et à soulever la peau pour mieux montrer l'intérieur du corps (fig. 8) ; en faisant ceci, les femmes s'exhibent souvent sans aucune pudeur. Il semble que les écorchés ne soient pas conscients de leur état, qui ne devrait pas leur permettre de se comporter comme ils se comportent, car celui qui était en train de perdre son tégument, normalement ne faisait que crier *comme si on l'écorchait*. On peut donc conclure, que par leur attitude apotropaïque, ils cherchent à démontrer l'inanité définitive de la mort, et dire, que certains écorchés animés expriment non pas *memento mori*, mais plutôt *memento vivere*.³⁸

L'apathie générale à l'égard de la mort de l'époque est le résultat de la violence individuelle et collective des diverses guerres longues et pénibles, des épidémies et de la famine, des fléaux, donc, qui menacent tout le monde sans exception. Une poésie baroque chante : « ...un corps mangé de vers / descharné, desnervé, où les os découverts / depoulpez, desnouez, delaissent leur jointure / Icy l'une des mains tombe de pourriture / les yeux d'autre costé destournez à l'envers / se distillent en glaire, et les muscles divers / servent aux vers goulou d'ordinaire pasture / le ventre deschiré cornant de puanteur / infecte l'air voisin de mauvais senteur / et le né my-rongé difforme le visage ». Telles descriptions doivent résulter des observations quotidiennes : en 1778, un malfaiteur est pendu, et exposé aux regards de tout le monde pendant 18 mois et 26 jours avant qu'il ne tombe du gibet. Une chronique rapporte des parents qui, ayant vu les huit premiers nouveaux-nés morts en berceau, prient Dieu de leur donner le neuvième. L'Église console par les mots de saint Paul : « Chaque jour je suis à la mort » (1Co 15,31) ; et : « De même en effet que tous meurent en Adam, ainsi tous revivront dans le Christ » (1Co 15,22). Il faut donc désirer la mort d'après le modèle de notre Seigneur qui l'aimait pour nous. La vie est un combat sans espoir de victoire ; la mort est certaine, trompeuse, cruelle. Il faut croire et la méditer. Fin d'une attente de toute la vie, elle est l'assouvissement des désirs pieux, c'est pourquoi on l'appelle « mort douce ». Si on est assez zélé, si on s'y conforme, elle semblerait gentille et on pourrait se familiariser avec elle, qui est la couronne de tout notre être. Elle est le moment décisif pour l'éternité heureuse ou malheureuse et le dernier moment vécu devient une pompe publique.³⁹ C'est qu'au XVIIIe siècle, même la mort à la maison n'est pas intime ; elle est un événement commun auquel peut assister chaque

³⁸ Roger Caillos, *Au coeur de fantastique*, Paris 1965, 145-161.

³⁹ Michel Vovelle, *Mourir autrefois : attitudes collectives devant la mort aux XVIe et XVIIe siècles*, Paris 1990, cit. : 15.

passant, les enfants inclus. Le rite est célébré par le mourant même, gisant sur son lit. S'il fait une erreur de protocole, il est averti par son entourage qu'il faut respecter les mœurs chrétiennes, et l'acte se déroule sans mouvement d'émotion excessif, dans le calme et la dignité.⁴⁰

En ce temps-là, la perception de la mort réunit plusieurs éléments : le fantastique de la fin du Moyen Âge qui se reflète dans l'iconographie des triomphes de la mort, des danses macabres, des transis ou des trois morts et des trois vifs ; l'intérêt renouvelé de l'humanisme pour le corps humain et sa dissection au nom du précepte socratique « Connais-toi toi-même »⁴¹ ; la démagogie jésuite ; et l'esthétique et la rhétorique pieuses de la contre-réforme, la pratique des extases incluse. L'importance de la personne morte est élevée par les tombeaux grandioses où celle-ci est menée en pompes funèbres. Dans de longs cortèges, les participants portent des tuniques aux squelettes peints, des capes et capuchons tout en noir ou en couleurs solennelles. Tout se déroule devant les yeux avides des spectateurs, placés sur les tribunes, construites pour l'occasion. Les corps sont placés dans de magnifiques catafalques et mausolées qui envahissent les églises.⁴² Le côté macabre de la mort baroque est accompagné du voyeurisme, de la morbidité, de l'érotisme ; et même du ridicule et de l'ironie, par exemple dans les scènes du squelette fossoyeur. Le théâtre et les extases multiplient les scènes d'amour, même nécrophiles. Les saintes et les saints meurent en extases orgasmiques. On commence à exposer les momies et à construire des architectures funéraires décorées à la manière des rocailles, mais avec des os.⁴³ À tout cela, il faut ajouter encore un thème pas moins important, celui de la mort apparente qui, connue depuis toujours, gagne, au XVIIIe siècle, les dimensions de la panique collective, n'envahissant pas seulement les gens du peuple mais aussi les docteurs qui renseignent dans les ouvrages aux plusieurs volumes qu'on peut éviter l'inhumation d'un vivant en attendant la putréfaction de son corps.⁴⁴

Après le Moyen Âge, l'écorchement des vivants en tant que condamnation n'est pratiqué en Europe Occidentale que très exceptionnellement. Mais ce fait, peut-être, stimule l'imagination encore plus, car il est souvent mentionné comme une pratique des peuples exotiques, dont certains menacent aussi l'Europe. En effet, il est attribué à la férocité des Turcs et des Perses ; on sait, par exemple, que la source d'inspiration de Titien pour son tableau de Marsyas pourrait être le dépouillement public du commandant de Famagouste par les Turcs en 1571.⁴⁵ D'autres informations, pas moins cruelles et sanglantes, et surtout très fréquentes, venaient des missionnaires espagnols, et rapportent des mœurs des

⁴⁰ Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident : du Moyen-âge à nos jours*, Paris 1975, 23sq.

⁴¹ Kemp, Wallace, *ibid.*, 14.

⁴² André Chastel, « Le baroque et la mort » (1954) : *Fables, formes, figures*, 1, Paris 2000, 201-226.

⁴³ Ariès, *ibid.*, 47-50, 105-108.

⁴⁴ Lemire, *ibid.*

⁴⁵ Wyss, *ibid.*, 133-141.

tribus de l'Amérique du Sud qui pratiquent des écorchements rituels massifs. C'est pour le jour de fête du dieu Xipe, dont le nom signifie l'écorché, que les Mexicains dépiautaient tous les prisonniers de guerre – hommes, femmes et enfants. Les témoins estiment qu'il y avait plus de gens décédés dans les sacrifices que de mort naturelle. Ce sont avant tout les malades et les vieillards qui – parés de la peau enlevée tout entière d'une seule pièce – paraded pendant vingt jours comme des images vivantes de la divinité. L'idée que le changement de peau guérit et qu'il conserve la jeunesse, est « suggérée par l'observation de certains animaux, par exemple des serpents et des lézards, qui semblent se procurer une nouvelle jeunesse en muant, et qui apparaissent comme rafraîchis et rénovés dans leur nouvelle peau. »⁴⁶

De telles croyances et superstitions, appartenant en même temps aux sphères conscientes et inconscientes, sont étudiées aussi par la psychanalyse qui en développe le concept du Moi-peau. Celui-ci se manifeste comme représentation primaire et métaphorique du Moi psychique, étayé sur la sensorialité tactile du Moi corporel.⁴⁷ La peau est comme un sac qui contient le corps et en même temps un système de plusieurs organes des sens (toucher, pression, douleur, chaleur etc.) qui se développe chez un embryon quand il n'a que trois centimètres.⁴⁸ Elle est une interface qui marque la limite entre le dehors et le dedans et elle protège contre les stimuli externes qui peuvent s'inscrire sur elle comme des traces. Elle remplit aussi des fonctions biologiques, comme la respiration, la perspiration, la sécrétion etc. De même, elle est un lieu de communication des messages non-verbaux et d'établissement de relations. Et, finalement, elle est la zone érogène, qui, d'après Freud, « en certains endroits du corps, s'est différenciée en organes des sens et s'est transformée en muqueuse, autrement dit, la zone érogène par excellence. »⁴⁹ Et, ajoute-t-il plus tard : « Éros désire le toucher, car il aspire à l'unification, à la suppression des frontières spatiales entre le Moi et l'objet aimé ». ⁵⁰ C'est pourquoi le chatouillement et le grattage rythmiques sont considérés comme manifestations psycho sexuelles.⁵¹

La peau est donc l'enveloppe du corps, tout comme le Moi tend à envelopper l'appareil psychique. On trouve beaucoup d'expressions des idées du Moi dans le langage parlé, se référant à ces fonctions cutanées et révélant ainsi une interaction dialectique entre l'écorce et le noyau : « *Se faire crever ou trouver la peau ; Faire peau neuve* etc. » Dans le récit d'Ovide, Marsyas agonisant lance à Apollon le cri suivant :

⁴⁶ James George Frazer, *The Golden Bough : The Scapegoat* (1913). Trad. fr. *Le rameau d'or : le bouc émissaire*, Paris 1983, 598-602.

⁴⁷ Didier Anzieu, *Le Moi-peau*, Paris 1995².

⁴⁸ Claudia Benthien, *Haut : Literaturgeschichte – Körperbilder – Grenzdiskurse*, Berlin 1999, 12.

⁴⁹ Sigmund Freud, « Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie » (1905). Trad. fr. « Trois essais sur la théorie sexuelle », Paris 1989, 85.

⁵⁰ Sigmund Freud, *Hemmung, Symptom und Angst* (1926). Trad. fr. *Inhibition, symptôme et angoisse*, Paris 1978, 44-45.

⁵¹ J. Sadger, « Haut-, Schleimhaut- und Muskelerotik » : *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, 3, 1911, 525-556.

« *Quid me mihi detrahis?* Pourquoi m'arraches-tu à moi-même ? », en soulignant deux fois le *Ego*. Être soi-même, c'est avoir une peau à soi ; être bien dans sa peau implique la conserver entière ; et, s'approprier de sa peau signifie triompher complètement d'un adversaire. C'est déjà dans *Le Banquet* qu'Alcibiade déclare que Socrate « a l'air du satyre Marsyas ». ⁵² Platon renvoie ainsi au rite de la purification consistant à dépouiller l'homme de sa laideur extérieure pour révéler la beauté de son Moi intérieur. ⁵³ Et c'est le Moi qui est formé dans les premières années de la vie, pendant lesquelles, dans un fantasme préconscient, la peau est constituée comme une interface commune appartenant tant au nouveau-né qu'à sa mère et symbolisant leur union symbiotique. La séparation de la mère et de l'enfant est figurée par l'arrachement de cette peau, et cette rupture, qui, si elle n'est pas suturée suffisamment, peut se manifester plus tard comme un fantasme du corps « écorché », qui sous-tend la conduite masochiste, fétichiste, sadique, ou narcissique, ou peut être sublimée dans les œuvres d'art. ⁵⁴

« *Michelangelo infinite volte fece anatomia, scorticando uomini* » écrivent ses biographes, Condivi et Vasari. En effet, il lui est attribuée, entre autre, une figure d'un écorché à l'anatomie exacte et d'une attitude très pathétique, qui se trouve dans l'Institut d'anatomie de Paris. ⁵⁵ Dans *Le jugement dernier* de Sixtine (1540-41), son Barthélemy tient dans sa main la peau qui gravite vers l'enfer ; on dit qu'elle a la forme d'un chien, serrant dans sa gueule la partie du visage aux traits de Michel-Ange lui-même. La scène révèle le drame intime de l'artiste et se rapporte à sa poésie, où il exprime son vœu qu'après sa mort, sa peau aille couvrir son bien-aimé Tommaso Cavalieri. ⁵⁶ L'artiste voit la peau comme le miroir de l'âme et il réfléchit sur la question qui intéresse plusieurs théologiens chrétiens, soit, sous quelle forme – c'est-à-dire, le corps entier ou mutilé – les martyrs vont-ils se présenter au juge suprême. ⁵⁷ Pendant toute sa vie, Michel-Ange est très intéressé par le mythe de Marsyas, ce qui se déduit aussi du rapport entre la figure de Barthélemy et celle du Christ apollinien dans la Sixtine. ⁵⁸

Si l'on revient à l'image de Mentziger *Saint Barthélemy et saint Éloi*, c'est la double nature de la peau qui s'y impose. Si la peau écorchée de Barthélemy était une peau souffrante, la nouvelle peau, obtenue apparemment par sa béatification, devient une peau sainte. En entrant au ciel, le saint pénètre un lieu où il est naturel ce qui n'est pas naturel

⁵² Platon, *Le banquet*, 215a-c. Trad. fr. Paris 1992, 77.

⁵³ Edgar Wind, *Pagan Mysteries in Renaissance* (1968). Trad. fr. *Mystères païens de la Renaissance*, Paris 1992, 185-190.

⁵⁴ Anzieu, *ibid.* 43-66.

⁵⁵ Karl Herzog, *Die Gestalt des Menschen in der Kunst und im Spiegel der Wissenschaft*, Darmstadt 1990, 119-122.

⁵⁶ Leo Steinberg, « The Line of Fate in Michelangelo's Painting » : *Critical Inquiry*, Spring 1980, 411-454.

⁵⁷ Shulamith Shahar, « The Old Body in Medieval Culture » : Sarah Kay, Miri Rubin (éds.), *Framing Medieval Bodies*, Manchester, New York 1994, 160-186.

⁵⁸ Robert S. Liebert, *Michelangelo: a Psychoanalytic Study of His Life and Images*, New Haven, Conn., London 1983, 343-360.

dans la nature. C'est là que son corps bienheureux est entier, un épiderme neuf, surnaturel, le recouvre ; tandis que la peau qu'il tient dans sa main, intacte elle aussi, rappelle son martyre.⁵⁹ La peau enlevée représente sa mort, tandis que la peau sur le corps la nie. La peau est le miroir de l'âme, et il est intéressant que la peau dans la main du saint soit presque entière : elle n'est percée que par deux trous à la place des yeux qui, eux aussi, symbolisent le miroir de l'âme. L'apparence du saint entier désavoue l'ordre naturel reconnu et interchangeable et signifie l'interruption de ce qui est acceptable par les lois habituelles, remplaçant le monde vrai par la fiction miraculeuse qui est dans le domaine exclusif des mystiques et des artistes.

La double peau de Barthélemy caractérise Metzinger aussi en tant que peintre cherchant à représenter ses figures comme réelles. Pour faire ainsi, pour dépeindre un corps nu dans toute sa plasticité qui lui donne la véracité mimétique, il faut regarder sous la peau, car ce sont les os, les nerfs et les muscles qui modèlent les contours du corps entier, couvert de peau. Il faut regarder dans un mort pour représenter un vivant vraisemblable. Si la compétition musicale apollinienne était la preuve de la victoire de l'humanité civilisée sur la barbarie, dans le christianisme, la situation est inversée : la vengeance des barbares sur celui qu'apporte la vraie foi est l'écorchement. Apollon établit la musique en tant qu'harmonie suprême contre les sons sauvages, tandis que Marsyas puni se métamorphose en source utile. Barthélemy – par la Parole d'un seul Dieu – convertit les polythéistes, et son châtement n'est donc définitif qu'en apparence, puisqu'il ressuscite tout comme le Christ, que les mystiques médiévaux ne comparent pas seulement à Apollon mais également à Marsyas.

Mais ce fantôme à double peau qui, aujourd'hui, suscite en nous le sentiment d'inquiétante étrangeté, *unheimlich*, semblait toujours bien réel à l'époque baroque – *heimlich* (secret) et *heimelig* (domestique) à la fois. L'écorché est tout aussi vivant que mort, il montre sa peau comme *memento*, en feignant ainsi la vie qui est la non-vie entre la vie et la mort, entre le sujet devenu objet. Peut-être l'image montre-t-elle déjà le surassement néoclassique du beau par le plus que beau, par le sublime héroïque ? Est-ce que sa vérité ne se trouve pas dans l'image cachée de la peau pliée en anamorphose, à la manière du crâne de Holbein ? Une des sources principales de l'iconographie chrétienne de l'époque, la *Légende dorée*, raconte la vitalité du saint : « Il fut d'abord crucifié, ensuite il fut descendu de la croix avant de mourir, et pour ajouter à ses tortures, il fut écorché, et en dernier lieu, il eut la tête tranchée »⁶⁰, et le même destin est rapporté par un calendrier arménien où l'apôtre a été tué par six hommes qui le flagellaient, après avoir survécu à la crucifixion et la décapitation.⁶¹ La peur collective de la mort apparente du

⁵⁹ Cf. Philipp Fehl, « Über das Schreckliche in der Kunst : 'Die Schindung des Marsyas' als Aufgabe » : *Apoll schindet Marsyas : über das Schreckliche in der Kunst*, München 1995, 49-91.

⁶⁰ Jacques de Voragine, *Legenda Aurea*. Trad. fr. *La légende dorée*, Paris 1967, 1, 129.

⁶¹ *Bartholomaeus venit in urbem Albag, ubi post alia tormenta cutis ei detracta est et non est mortuus, et postea S. apostolus Bartholomaeus in crucem actus est, nec in hoc cruciatu obiit; dein sex viri baculis nodosis eum percuesserunt quo in tormento S. apostolus ex vita decessit ad Christum* : Lipsius, *ibid.*, 101-106.

XVIIIe siècle, mentionnée auparavant, contribue peut-être, elle aussi, au fait que Barthélemy soit représenté vif, ce qui est encore souligné par sa peau qui couvre son corps. Même si tardif par rapport au maniérisme originaire, l'art de Metzinger est qualifié comme maniériste. Ce sont précisément les écorchés représentés d'après les canons pervers maniéristes qui ne montrent aucune souffrance, plutôt une jouissance masochiste de l'état dans lequel ils se trouvent.⁶²

Dans tous les tableaux de Metzinger, on reconnaît les standards de l'iconographie et de l'exécution exigés sans aucun doute par les commanditaires. Le trait le plus distingué, mentionné par tous les auteurs comme exceptionnel et idiomatique de l'artiste, est sa manière de peindre des doigts longs aux jointures soulignées par un liséré sombre et la suggestivité de la gestuelle des mains.⁶³ Les rares données connues de sa vie sont considérées par les auteurs récents plus ou moins comme des inventions romantiques de l'historiographie du XIXe siècle. Parmi elles, on trouve aussi l'anecdote racontant que, suite à une malformation, les doigts de sa main droite étaient collés et qu'il coinçait le pinceau entre deux d'entre eux.⁶⁴ Si on se souvient que l'arthrite de Rubens aurait été à l'origine des doigts robustes de ses figures, et que Léonard disait que le peintre aux doigts gros ne peignait que des figures aux doigts pareils, on pourrait reconsidérer l'anecdote sur Metzinger, écrite seulement 150 ans plus tard. Surtout parce que c'est précisément la peau (jointe dans ce cas) qui y est mentionnée, et que ce ne sont pratiquement que les deux tableaux de saint Barthélemy qui soient exceptionnels dans son œuvre ; le premier, par la cruauté exercée sur la peau, et le second par le doublement de la peau. Du fantasme originaire de la peau commune de la mère et de l'enfant dérivent deux fantasmes intervenant dans l'intégrité du Moi corporel et du Moi psychique : le fantasme masochiste et sadique par excellence est celui d'écorcher la peau, et le fantasme narcissique est celui de la redoubler.⁶⁵

« Goethe remarqua un jour combien on est susceptible pour son nom, on a grandi avec lui comme avec sa peau »⁶⁶ et dans la vie de Metzinger, il y a encore deux faits biographiques réels qui nous renvoient vers la psychobiographie. C'est que le nom de l'artiste, né en Lorraine, dérive de l'allemand *der Metzger* – boucher ou abatteur, et que le peintre, dont le prénom est Jean Valentin, est né avec son frère jumeau Jean Philippe dont toute trace se perd dans la documentation après sa naissance. Laissons de côté le fait que les évangiles synoptiques proposent le couple des apôtres Philippe et Barthélemy et rappelons que la peau représente le Moi et que la peau dépouillée est donc le double du Moi, son jumeau, bref, un *Alter Ego*. Et en plus, on sait que

⁶² Claude Gandelman, « L'expressionnisme et le motif de l'écorché vif » : *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1976, 3-4, 395-416.

⁶³ Anica Cevc, *Valentin Metzinger*, Ljubljana 2000, 39.

⁶⁴ Cevc, *ibid.* et aussi David Krašovec, *Valentin Metzinger (1699-1759): Lorenec na Kranjskem*, Ljubljana 2000, 164.

⁶⁵ Benthien, *ibid.*, *passim*.

⁶⁶ Sigmund Freud, *Die Traumdeutung* (1930e). Trad. fr. *L'interprétation des rêves*, Paris 1967, 184.

l'empreinte de la peau digitale est d'un caractère encore plus individuel que le nom et le prénom. En effet, elle est la seule trace authentique visible du Moi. C'est au-dessous de la peau que les anatomistes cherchent la Vérité de la vie et de la mort, et *l'Ovide moralisé* de 1497 commente : « Marsyas fut vaincu et Apollon l'écorcha : cela signifie qu'il lui extirpa ses erreurs et lui asséna la vérité ». ⁶⁷ Holman, *ibid.*

Pour Valéry, la peau est « ce qu'il y a de plus profond en l'homme ». Mais il dit aussi que : « la vérité est nue, mais sous le nu, il y a l'écorché. »

Jure Mikuž

ISH- École des hautes études en sciences humaines
Breg 12, 1000 Ljubljana, Slovénie
e-mail: jure.mikuz@guest.arnes.si

Figures:

Figure 1: « Saint Barthélemy », de l'exposition *Körperwelten*.

⁶⁷ Holman, *ibid.*

Figure 2: Valentin Metzinger, *Le martyre de saint Barthélemy*, 1735-40, Žalostna gora près de Mokronog, église succursale.

Figure 3: Valentin Metzinger, *Saint Barthélemy et saint Éloi*, vers 1739, Kamnik, église paroissiale.

Figure 4: Melchior Meier, *Apollon comme medicus et Marsyas*, 1582, gravure.

Figure 5: Domenico Campagnola, la lettrine V, *Apollon et Marsyas*, 1543, gravure pour *De humani corporis fabrica*.

Figure 6: F. de Witt, *Anatomie de docteur Paaw à Leyde au XVIe siècle*, gravure d'après van Woudt.

Figure 7: Gérard David, *Le supplice du juge Sisamnès*, entre 1498-99.

Figure 8: Martin Johann Kremser Schmidt, *Le martyre de saint Barthélemy*, vers 1780, Vojnik, église paroissiale.

Figure 9: Giulio Bonasone, *Étude anatomique*, vers 1565.

Galia Valtchinova

INTERROGER L'ÉVÉNEMENT**Leçons bulgares en marge de la guerre du Kosovo*****Résumé :**

En interrogeant les réactions bulgares face à la guerre du Kosovo (1999), l'auteur montre comment l'événement vécu à travers les médias interfère avec des représentations identitaires, avec des stéréotypes culturels et politiques profondément ancrés dans les mentalités, pour donner lieu à des lectures alternatives. Faisant recours à des notions forgées par des anthropologues ('intimité culturelle'), le travail ethnographique à l'appui, on peut mieux rendre compte des aspects peu visibles qui déterminent d'amples réactions publiques dans les pays du Sud-Est européen.

Mots clés: Balkans, Bulgarie, Kosovo/a, guerre/s/, médias, socialisme

Povzetek:

Avtorica ob pregledovanju bolgarskih reakcij na vojno na Kosovu (1999) pokaže, kako je dogodek, ki so ga doživljali skozi medije, interferiral z identitetnimi reprezentacijami, s kulturnimi in političnimi stereotipi, ki so globoko zasidrani v mentalitetah, in omogočil alternativna branja. Ob uporabi pojmov, ki so jih skovali antropologi ('kulturna intimnost') in opira se na etnografsko delo, lahko bolje upoštevamo malo vidne aspekte, ki determinirajo razsežne javne reakcije v deželah evropskega jugovzhoda.

Ključne besede: Balkan, Bolgarija, Kosovo, vojna/-e, mediji, socializem

Un événement prend sens grâce à un travail complexe de construction du sens. Il fait fusionner ou juxtaposer présent et passé, savoir positif et sédiments de représentations, vécu et projet, valeurs 'éternelles' et enjeux politiques du moment, dans un alliage entre le *fait* et les interprétations qu'en donnent les acteurs sociaux. Le vrai poids de cet axiome apparaît lorsqu'il est appliqué à un événement *historique*: on est alors confronté à des [re]négociations du sens dans la mesure où l'événement « vit » dans les traces qu'il a laissées sur des milliers de destins particuliers, tout en affectant les vies des acteurs du temps présent. Elle rejaillit avec la multiplication, récente, des *événements de média* dont la construction frise la manipulation¹.

* Le présent article s'appuie sur une recherche produite grâce à une bourse du Mécénat Seita/Altadis sur le thème général: *La violence: réalités, obsession, fantasmes* (1999-2000). L'article étant rédigé, pour l'essentiel, au printemps de 2001, certaines informations peuvent être datées. Les avis exprimés n'engagent ni l'organisme dispensateur de la bourse, ni la revue *Monitor ISH*.

¹ Je m'inspire ici d'une littérature anglophone déjà bien riche sur les *media events*, entre autres de D. Dayan, E. Katz, *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, MA: Harvard

Suspendu entre actualité et histoire immédiate, le conflit du Kosovo du 24 mars au 10 juin 1999 représente l'événement exemplaire de ce point de vue. Dès son premier jour, et avant même le début de cette guerre annoncée, plusieurs stratégies de construction de son sens se sont confrontées, la plupart obéissant à la logique du positionnement *pour* ou *contre* chacun de ses protagonistes². Les 'faits bruts' – à supposer que le fait brut existe tel quel³ – ont été immédiatement captés et disposés dans des schémas interprétatifs ayant des orientations fort différentes qui ont mobilisé *ad hoc*, dans et pour la production du sens, le passé proche et l'histoire reculée, le vu ou l'entendu véhiculés par voie médiatique et la voix analytique⁴, la mémoire vivante et celle rituellement institutionnalisée. L'intervention militaire de l'OTAN se présente, dans cette optique, comme une scène où la production de sens s'est jouée devant tous dans la confrontation entre procédés de justification variés, allant du choix *pour* la démocratie, en passant par le "devoir de mémoire", jusqu'à la "guerre humanitaire"⁵.

Cette fièvre des interprétations relève, entre autres, d'une difficulté fondamentale de donner du sens à un événement où se mêlent intimement histoire, mémoire du vécu, politique. Autrement dit, et en reprenant une suggestion du dernier livre de Tzvetan Todorov, l'interprétation et la justification données à la guerre du Kosovo interfèrent de façon complexe avec le vécu individuel, des choix culturels profondément ancrés et les adhésions politiques déclarées⁶ pour produire des réactions imprévisibles même dans l'atmosphère d'un contrôle médiatique de l'événement. En France, le travail sur le sens de cet événement a maintes fois pris l'allure d'une interrogation sur la vérité des faits rapportés, du *vu* et de l'*écrit*, produisant le débat sur le rôle des média

University Press; Tim Allen, Jean Seaton, *The Media of Conflict: War Reporting and Representations of Ethnic Violence*. London and New York: Zed Books, 1999, et Mark Thompson, *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina*. Luton: University of Luton Press, 1999.

² Concevoir l'événement comme 'le conflit du Kosovo' ou comme 'des opérations militaires en Yougoslavie' implique un contenu différent à donner au terme de *protagoniste* ; dans le deuxième cas, il est appliqué aux forces internationales. Ici, cette désignation est limitée aux deux parties balkaniques du conflit (cf. Fatos Lubonja, "Néocolonialisme et responsabilité", *Transeuropéennes* 17 (hiver 1999-2000), pp. 53-57 (spécialement 54-55)).

³ Le point est fait par Tim Allen, Jean Seaton, Introduction, in : *The Media of Conflict*, pp. 1-5.

⁴ A noter qu'avec l'importance que prend le travail des journalistes « couvrant » cette guerre, le témoignage direct (l'image, le récit/interview) et l'analyse – généralement projetée sur une toile de fond historique rapidement brossée, sortent le plus souvent sous la même plume. Ainsi le travail de l'historien se trouve entamé déjà à la « phase d'autopsie » - au sens hérodotéen du terme *autopsia* (cf. Fr. Hartog, "Le témoin et l'historien", *Divinatio* 13 (Spring-Summer 2001), pp. 35-54. Pour un autre usage du terme dans cette perspective v. Timothy Garton Ash, "Le Kosovo en valait-il la peine?", *Le Débat* 114 (mars-avril 2001), p. 55.

⁵ Les analyses des justifications différentes données à l'intervention militaire, et plus généralement sur le besoin d'une justification à donner, appartiennent aux opposants de l'intervention : v. entre autres Noam Chomsky, *Le nouvel humanisme militaire. Leçons du Kosovo*. Paris, Cahiers libres/ Editions Page deux, 2000 ; Tz. Todorov, *Mémoire du mal. Tentation du bien. Enquête sur le siècle*. R. Laffont, 2000 (v. en particulier chapitres 5 et 6).

⁶ Tz. Todorov, *Op. cit.*, p. 258.

que l'on connaît⁷. Des tensions analogues ont alimenté des débats dans les autres pays de l'Europe, faisant ou non partie de la Communauté Européenne⁸ et à plus forte raison dans ceux qui partagent la géographie politique et les caractéristiques socioculturelles des protagonistes du drame: les pays des Balkans.

Mis à part l'Albanie qui fut concernée d'une façon particulière par la crise du Kosovo, les sociétés balkaniques se sont trouvées fort divisées dans leur attitude vis-à-vis de l'intervention militaire. D'une façon générale, les élites politiques ont adhéré à l'action de la communauté internationale, se démarquant plus ou moins énergiquement des larges couches de la population qui manifestèrent leur désapprobation de ce qui était perçu comme une guerre menée par l'OTAN pour les Kosovars⁹. Dans l'ensemble, les réactions des pays les plus proches du foyer du conflit n'ont reçu un éclairage médiatique que dans la mesure où elles concernaient l'aide pour les réfugiés kosovars au moment des hostilités (position de la Macédoine, de la Turquie) et semblent ne pas présenter un intérêt dans l'année qui a suivi la guerre. Or s'interroger comment une société balkanique qui n'est ni celle des Serbes, ni celle des Albanais (du Kosovo ou d'Albanie) a fait l'expérience de la guerre et de l'après-guerre, peut éclairer des aspects significatifs des mécanismes et les logiques mises à l'œuvre pour donner du sens à un événement qui, en dépit de son retentissement planétaire, demeure en quelque sens un « règlement de compte entre balkaniques ». Il peut également servir de base à l'interrogation plus générale sur « la vérité historique » et sa manipulation politique, et sur les principes qui concourent pour former et imposer cette vérité. L'exemple à l'appui de la démonstration est pris en Bulgarie, le pays balkanique par excellence parce que n'ayant frontière commune qu'avec d'autres pays de la région, et adjacent à la fois à tous les États majeurs situés entièrement ou en partie dans la péninsule: l'ex-Yougo-slavie (Serbie), la Roumanie, la Grèce et la Turquie. Le pays où allaient « se perdre » les missiles détournés de l'OTAN¹⁰ qui ne furent même pas comptés parmi les 'dommages collatéraux'.

⁷ Cf. Elisabeth Lévy, "Kosovo : l'insoutenable légèreté de l'information", *Le Débat* 109 (2000), pp. 4-20.

⁸ V. Philip Hammond and Edward S. Herman, eds., *Degraded Capability. The Media and the Kosovo Crisis*. London: Pluto Press, 2000 (notamment Ph. Hammond et de J. Pilger sur la Grande-Bretagne, pp. 123-140; de Th. Deichmann sur l'Allemagne, pp. 153-163, de K. Thronheim Røn sur la Norvège, pp. 164-169; de Ph. Hammond, L. Nizamova et I. Savelieva sur la Russie, pp. 177-184).

⁹ Pour les réactions en Grèce, v. Nikos Raptis, "The Greek 'Participation' in Kosovo", in: Philip Hammond and Edward S. Herman, eds., *Degraded Capability. Op. cit.*, pp. 170-184, et K. Brown, D. Theodossopoulos, "The Performance of Anxiety. Greek Narratives of war in Kosovo", *Anthropology Today*, Vol. 16, No. 1, February 2000, pp. 3-9. Pour la Roumanie, v. C. Durandin, "Confusion politique en Roumanie", *Esprit*, 3-4, 2000, pp. 256-262, spécialement p. 261.

¹⁰ Timothy Garton Ash, "Le Kosovo en valait-il la peine?", *op. cit.*, p. 66.

Un *commonwealth* balkanique entre le non-dit et le sous-entendu

« Ici, je voudrais défendre la position centrale de l'intimité culturelle – la reconnaissance de ces aspects de l'identité culturelle qui sont considérés être à la source d'embarras vis-à-vis du monde extérieur mais qui, néanmoins, donnent l'assurance aux porteurs de cette culture sur leur socialité commune, sur une familiarité avec les fondements du pouvoir. »¹¹

Un événement qui se passe dans les Balkans porte, pour les habitants de cette région, des connotations dont la re/connaissance fait partie d'un savoir implicite et partagé. Un savoir social d'abord qui n'est pas fixé de façon formelle, sous une forme discursive, et qui permet de distinguer, dans les multiples facettes du théâtre social, ce qu'il faut afficher et ce qu'il convient de cacher, et à quel terme¹². Il porte autant sur le présent que sur le passé et permet de dégager les voix *off*, lisant ce qui se passe (et relisant ce qui s'est passé) à travers une grille tissée d'histoire et de politique, de préjugés et de représentations collectives stéréotypées. Pour comprendre sa logique, pour saisir les particularités de son travail sur le sens, il faut pénétrer à l'intérieur de « l'espace secret national » où demeurent, dans l'intimité du savoir social implicite, « au moins certains des modèles de la pratique officielle de l'Etat-nation »¹³. Cet espace de savoir et de références partagées constitue le cœur de la *cultural intimacy* – terme lancé par l'anthropologue M. Herzfeld qui, en parlant d'Etat-nation d'une manière générale, part de ses expériences de terrain en Grèce contemporaine. Plus que le *savoir implicite*, la métaphore de l'*intimité culturelle* fournit une figure de toute beauté pour exprimer la dialectique de la « balkanité » partagée dans la tension permanente entre Orient et Occident, dans les niveaux multiples du « nous » et des « Autres »¹⁴, dans la négociation entre ce qui est à présenter au grand jour et ce qui est à voiler, à occulter, voire à nier. Le *nous* de connotation nationale ou ethnique (par exemple *nous* les Serbes, *nous* les Grecs versus *eux* les Bulgares, *eux* les Albanais) peut, dans certaines situations, céder place à un *nous* qui recouvre tous les groupes balkaniques orthodoxes (où Serbes, Grecs, Macédoniens et Bulgares se trouveraient du même côté), voire tous

¹¹ M. Herzfeld, *Cultural Intimacy. Social Poetics in the Nation-State*. Routledge, New York et Londres, 1997, p. 3.

¹² Pour un développement analytique du concept de « savoir social implicite » à partir d'une société de l'Amérique Latine, v. Michael Taussig, *Shamanism, Colonialism and the Wild Man*. The University of Chicago Press, 1987, pp. 393 sq. Cf. les arguments en faveur de l'adaptation du concept à une société balkanique dans Mattijs van de Port, 'It Takes a Serb to Know a Serb' Uncovering the roots of obstinate otherness in Serbia", *Critique of Anthropology*, 19, 1, pp. 7-30 (spécialement pp. 21-22).

¹³ Michael Herzfeld, *Op. cit.*, p. 4.

¹⁴ Ce flottement entre Orient et Occident comme stéréotypes culturels et politiques d'un côté, et, de l'autre, la négociation de l'image collective de chacun des peuples balkaniques comme « l'avant-poste de l'Occident » contre la barbarie orientale, est capté dans la métaphore de « nesting orientalism » lancée par M. Bakic-Hayden. Voir également M. Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 1997.

les peuples chrétiens (Orthodoxes et Catholiques réunis dans leur conscience d'être chrétiens par opposition aux Musulmans – une configuration qui s'est récemment produite en Bosnie-Herzégovine). Dans des circonstances exceptionnelles, on peut assister à la formation d'un « nous balkanique », à forte connotation anti-occidentale ou explicitement anti-américaine¹⁵.

Dans cette logique d'« intimité » *intra*-balkanique – du moins dans un de ses volets, la Bulgarie est connue comme le grand ennemi de la Serbie. Tout le long de son histoire moderne, le voisin oriental de la Serbie s'en est démarqué par ses choix et ses options politiques, en dépit des proximités culturelles qui lient les deux pays. Que ce soit un résultat de ces choix ou pour des particularités socioculturelles agissant en profondeur, la Bulgarie s'est trouvée à la traîne de la Serbie (et plus tard de la Yougoslavie) au regard, précisément, des principes et des valeurs dites occidentales, à commencer par la mise en place de l'Etat national et à finir avec la « diversité culturelle ». Sur le plan politique, le pays était régulièrement comparé, au cours des dernières décennies et encore de nos jours, à la Roumanie – pour son régime communiste version dure rappelant la dictature de Ceaușescu, et à l'Albanie – pour son retard économique et sa fermeture, à la base d'une relative méconnaissance par l'Occident¹⁶.

L'émancipation politique de la Bulgarie par rapport à l'Empire ottoman (la Libération de 1878) fut acquise grâce aux armes russes. Cette vérité historique est « lue » et interprétée à travers deux sortes de grilles. L'une concourt à forger l'image de la Bulgarie – bastion de la russophile politique et culturelle. Cette image est mobilisée jusqu'à nos jours dans des schémas explicatifs qu'affectionnent particulièrement les spéculations géopolitiques ou les grands panoramas des politologues. L'autre nourrit la vision assez dédaigneuse du peuple bulgare comme « incapable de se libérer lui-même », un cliché souvent exploité dans l'économie subtile des relations *intra*-balkaniques¹⁷.

En fait, concevoir la mise en place d'un Etat national comme la « libération » par rapport à un « oppresseur » externe d'une entité *nationale* préexistante, est un principe

¹⁵ C'est dans ce sens qu'on peut interpréter un type de réactions à la guerre en Grèce, à savoir la charge contre les « Albanais qui font tout pour faire venir les Américains au Kosovo » (cf. Nikos Raftis, op. cit., p. 178). Il y a là un ressentiment contre ce qu'on pourrait appeler, dans le langage de la Guerre froide, « l'immixtion dans nos affaires balkaniques », autrement dit dans un espace intime dont il ne convient pas de sortir le « linge sale ».

¹⁶ Au cours des dernières années, ces stéréotypes ont rapidement changé et l'Albanie n'est plus évoquée dans ce contexte. Toutefois, la Bulgarie et la Roumanie restent associées, dans la vision occidentale, comme pays ex-communistes du deuxième échelon et se trouvent côte à côte dans leur « course à l'Europe » et à l'OTAN; cf. Thomas M. Leonard, « NATO Expansion: Romania and Bulgaria Within a Larger Context », *East European Quarterly*, vol. XXXIII, n. 4 (Winter 1999), pp. 517-544.

¹⁷ La « capacité du peuple de se libérer lui-même » est un des thèmes principaux orchestré par le nationalisme serbe depuis les années 1840, mais aussi l'axe majeur de la propagande nationaliste de l'Albanie communiste (pour ce dernier cf. Pierre et Bruno Cabanes, *Passions albanaises. De Berisha au Kosovo*. Paris : Odile Jacob, 1999, pp.).

à l'œuvre dans la construction de toutes les identités nationales balkaniques. Or le concept de « libération » est étroitement lié à deux autres – celui de « résistance » (*alias* « lutte contre l'opresseur ») et, au pôle opposé, d'« indépendance [politique] ». Lutte/-résistance, libération et indépendance (ou *esprit d'indépendance* – ce qui permet de penser celle-ci lorsqu'il n'y a pas de sujet politique à proprement parler) constituent la triade sacrée de toutes les historiographies balkaniques, informant en profondeur la réflexion ethnologique et sociologique, ainsi que les études de géographie humaine, sur chaque pays et sur *les Balkans* en général¹⁸. On retrouve cette triade dans les littératures balkaniques, depuis la « littérature orale » censée véhiculer des valeurs et modèles sociaux d'époques très éloignées jusqu'aux sommets de la fiction littéraire comme les romans d'Ismail Kadare. Ce qui est moins évident, c'est l'articulation entre ces principes fondateurs de l'identité nationale d'un côté, et une culture de guerre – ou *culture de résistance* qui suppose l'action guerrière et qui érige en valeur morale l'usage de la force – de l'autre. Dans cette relation ambiguë, le premier terme justifie implicitement le second. Plus encore, cette 'triade' forme la carcasse d'un système de valeurs et de références partagées qui fonctionne dans les rapports non-formels entre groupes et sociétés balkaniques, informant en profondeur la nature de leurs relations mutuelles – tout en restant relativement invisible pour le regard du spectateur éloigné. C'est une des réalisations ultimes de la *cultural intimacy* selon Herzfeld comme savoir implicite des *fondements* culturels, mais aussi celui du pouvoir, dans un type de société donné.

Point noir pour les Bulgares donc sur ce plan : décidément, ils ne font pas partie de cette « *humanitas heroica* typique de la partie occidentale de la péninsule »¹⁹. Point noir, également, sur celui des affinités (ou alliances) politiques récentes du pays. Lors des deux guerres mondiales, la Bulgarie se retrouve dans le mauvais camp, en allié de l'Allemagne. C'est le choix politique d'une élite, mue par l'idée de « la libération et de la réunification nationale » (mot d'ordre auquel tous les États de la région font recours à cette époque), en réponse au partage de la Macédoine – pays qui reste au cœur des revendications bulgares jusqu'en 1944. Dans les deux cas, l'alliance germano-bulgare

¹⁸ Pour ne se référer qu'à l'exemple le mieux connu, ces caractéristiques sont constitutives de la classification des régions et des populations balkaniques de Jovan Cvijic (v. par exemple la description du « type dinarique » dans son *opus magnum*, *La Péninsule Balkanique : géographie humaine*, Paris : Alcan, 1918) et de son école d'anthropogéographie. D'autre part, le sociologue croate Dinko Tomasich fait lui aussi de ce genre de qualifications l'axe de son œuvre scientifique (cf. Karl Kaser, « Anthropology and the Balkanization of the Balkans: Jovan Cvijic and Dinko Tomašić », *Ethnologia Balkanica* 2, 1998, 89-99). Les considérations sur le « courage » et « l'amour pour l'indépendance » des « races » qui peuplent la péninsule informent de bout en bout l'ouvrage de Jacques Ancel, *Peuples et civilisations des Balkans* (Paris, Colin, 1930; rééd. CTHS, 1992, préface de J.-F. Gossiaux). V. l'analyse de ce point de Joseph Krulić, « La force et le droit dans la crise yougoslave », *Le Débat* 114 (mars-avril 2001), en particulier pp. 74-75.

¹⁹ Cf. Speros Vryonis, Jr. « The Byzantine Legacy and the Ottoman Forms », *Dumbarton Oaks Papers* 33/34, 1969-1970, pp. 253-308 (spécialement p. 258).

fut dirigée en premier lieu contre la Serbie (sans oublier que dans le second cas, elle fut aussi anti-grecque et tacitement anti-roumaine). Après la Première guerre mondiale, au grief de la Macédoine s'ajoute celui des 'Confins Occidentaux'. Il s'agit d'une zone dans l'extrême Ouest de la Bulgarie convoitée depuis longtemps par la Serbie²⁰ que le traité de Neuilly (27.11.1919) accorde au Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Tout cela fait du Serbe le grand prédateur aux yeux des Bulgares et justifie l'occupation, par ces derniers, d'une partie de la Serbie orientale dès leur entrée dans la seconde guerre, en 1941. Ils en repartent en 1944, laissant le mauvais souvenir de serviteurs allemands trop zélés, ainsi que le goût amer des exactions infligées à la population locale. A l'issue de la Deuxième guerre mondiale la Bulgarie se retrouve, aux côtés de l'État indépendant de Croatie, dans le camp des États fascistes qui se sont constitués ou qui ont opéré sur le territoire de la première Yougoslavie.

Bien qu'à un moindre degré que celle-là, la force d'occupation bulgare fait partie des « collaborateurs nazi » dans le savoir social que les peuples de la nouvelle Yougoslavie ont d'une histoire désormais peu confortable. Certes, la vie en fédération et l'application des préceptes titistes de « fraternité entre les peuples » inhibèrent les discours mettant en jeu les images et les réalités de la Deuxième guerre mondiale – du moins les bannirent-ils de l'espace public. Elles n'effacèrent pas pour autant les représentations négatives, les rancunes et les ressentiments mutuels, et ne purent empêcher le travail insidieux des mémoires des décennies durant. Les guerres récentes de Croatie et de Bosnie et les faits de violence et de barbarie remirent à l'ordre du jour la question des haines longtemps dissimulées ainsi que celle, encore plus compliquée, des « pages honteuses de l'histoire ». L'image des Croates « fascistes » fut exploitée à fond par les uns, effacée ou niée par les autres. Cette rhétorique de la 'nazification' fut appliquée tour à tour aux Croates et aux Serbes et menée à l'absurde²¹. Elle ne fut pas appliquée aux Bulgares. Le fait qu'ils n'ont jamais fait partie de la fédération des Slaves du Sud volant en éclats (en dépit des projets dans ce sens de 1946-48) pourrait expliquer cet « oubli ». Néanmoins, ils sont repeints comme occupants et persécuteurs de la résistance antifasciste dans l'ancienne historiographie yougoslave qui continue à peser de tout son poids. Plus encore, cette image des Bulgares 'fascistes' semble toujours reproduite dans de nombreux récits de Serbie Orientale et de République de Macédoine, des récits intégrés dans une muséologie et dans un concept de l'espace héroïque qui continue à influencer les mentalités locales.

²⁰ Rappelons que la guerre Serbo-Bulgare de 1885 (cf. B. Jelavich, *History of the Balkans*, Vol. 2, Cambridge : Cambridge University Press, 1983, p. 31) commence par l'invasion de cette région.

²¹ V. par exemple Stjepan G. Mestrovic, *The Balkanization of the West. The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*. Routledge, Londres et New York, 1994, pp. 28-54.

Métamorphoses politiques de l'Autre

Dotée d'un gouvernement pro-communiste à partir de l'automne de 1944, la Bulgarie se range derrière Moscou après la rupture entre Tito et Staline du 28 juin 1948, pour se distinguer ensuite comme la « démocratie populaire » la plus fidèle à l'URSS. Pour une Yougoslavie qui se distancie de cette dernière, leader des pays non-alignés²² qui cultive néanmoins un style de vie « à l'occidentale », ce voisin ex-fasciste devenu par trop communiste reste toujours du mauvais côté de la barrière. *Idem* pour les dirigeants bulgares qui, du haut de leur « orthodoxie communiste », traitent la Yougoslavie comme un « pays capitaliste » à part entière, en dépit de la façade marxiste qu'elle affiche. Ces réalités d'après-guerre – et de guerre froide – interfèrent avec les représentations déjà solidement ancrées, pour former le stéréotype de l'autre que l'opinion publique de chacun des deux pays projette sur l'image collective de son voisin. Cette dynamique est particulièrement intéressante du côté bulgare, qui présente des facettes mutuellement contradictoires de l'image de la Yougoslavie.

Pendant des décennies, de larges couches de la population bulgare partagent la vision de la Yougoslavie comme un « pays occidental », synonyme d'indépendance et de liberté au sens le plus large. Liberté politique d'abord, associé à la liberté de l'expression (« On peut y parler sans crainte de tout ce que l'on veut, y compris se moquer de Tito »). A cela s'ajoute la circulation libre à l'étranger dont les Bulgares furent privés : c'est l'époque où avoir la citoyenneté yougoslave « ouvre toutes les portes » – fermant à jamais celle de la Bulgarie²³. Liberté de l'initiative ensuite, associée essentiellement à l'expérience du travail à l'étranger, mais aussi à la possibilité de démarrer son entreprise « chez soi », dans le cadre de l'économie d'autogestion tenue pour 'libérale' car reconnaissant la « propriété privée sur les moyens de production » et une certaine forme d'exploitation du travail salarié. La Yougoslavie titiste se présente ainsi comme un Janus à double face du 'socialisme', à la fois proche avec ses coopératives agricoles et sa rhétorique de 'classe ouvrière', et suffisamment 'capitaliste' pour vouloir y vivre, suffisamment 'libre' pour laisser à ses citoyens le choix de le quitter (quitte à devenir *Gastarbeiter* en Europe Occidentale). A noter la place accordée à la migration économique dans cette vision : elle est perçue comme le moyen sûr d'améliorer durablement sa situation économique²⁴, et par là, d'accélérer la mobilité sociale ascendante au sein de sa propre société.

²² Sur l'impact durable du *leadership* yougoslave sur le Tiers monde, v. Akhil Gupta, "The Song of the Nonaligned World: Transnational Identities and the Reinscription of Space in Late Capitalism", *Cultural Anthropology* 7, 1 (February 1992), pp. 63-79.

²³ Comme il subsiste toujours de nombreuses familles séparées entre les deux pays, il n'était pas théoriquement impossible, pour un ressortissant bulgare, de demander le passeport yougoslave. Un acte de ce genre est impensable dans l'optique de la *citoyenneté* des 'démocraties populaires' ; en Bulgarie, il se trouve stigmatisé presque au même titre que la haute trahison (le terme employé étant « trahison de la patrie »).

²⁴ Le singulier employé ici n'implique pas une primauté de l'intérêt individuel – au contraire, il s'agit d'intérêts collectifs et de stratégies de survie qui concernent (et dont les modalités concrètes sont mises en place par) un cercle familial plus ou moins large, son étendue pouvant être modifiée à long terme.

Une telle logique a des racines historiques profondes. L'une d'elle, c'est la tradition de l'émigration économique masculine, saisonnière ou bien s'étendant sur une période plus longue de la vie des jeunes hommes. Cette pratique constitue à la fois un apprentissage, l'acquisition d'une fortune et d'une valeur sociale permettant de fonder une nouvelle cellule familiale, et un moyen de régulation démographique. C'est une expérience faite pendant des siècles par des sociétés balkaniques, son intensité variant en fonction des conditions socio-économiques et politiques²⁵. En Bulgarie, l'émigration économique est largement attestée un peu partout au 19e siècle, et dans plusieurs régions occidentales du pays elle remonte au 18e siècle. Cette expérience de l'émigration économique, saisonnière ou par classe d'âge, est partagée, à des degrés différents, par toutes ces sociétés. L'on peut donc parler d'un savoir implicite, au sein des différents groupes et collectivités balkaniques, sur les ressorts et les enjeux de l'émigration, sur les atouts et les inconvénients qu'elle présente à court terme ou dans la longue durée. Ici (comme ailleurs et dans d'autres circonstances), on assiste au choix de ne remarquer que l'un des deux versants de ce phénomène économique complexe, un choix politiquement connoté.

Au fur et à mesure que la déstabilisation de l'économie yougoslave se fait sentir, et que la «liberté» économique yougoslave se dévoile comme un laisser-aller à peine maîtrisé, celle-ci subit une dévalorisation graduelle aux yeux des Bulgares. Perceptible dès le début des années quatre-vingt, ce « désenchantement » bulgare de la Yougoslavie se fait trop évident lorsque les échanges transfrontaliers font découvrir la contrefaçon yougoslave et l'impact du clientélisme. Ce sont ces effets collatéraux et durables de la brève libéralisation économique yougoslave²⁶, alourdis par la mise en place de réseaux de commerce transfrontalier quasi-mafieux dans les années quatre-vingt, que le voisin de l'Est communiste retient d'une Yougoslavie célébrée pour son économie « de marché ». Il est tout de même étonnant de constater la longévité du «rêve titiste» chez les Bulgares. Très probablement, il reste lié à l'imaginaire mis en place autour de la liberté la circulation. « Tito les a laissés aller partout – travailler, s'installer... » était la réponse standard des gens interrogés là-dessus. On est là dans un type de raisonnement sur l'émigration qui est opposé à celui que développent les sociétés d'accueil lorsqu'elles parlent de l'immigration : les choses sont présentées comme si « chercher du travail à l'étranger » n'attestait pas de l'inefficacité de l'économie domestique, ou tout simplement de la misère et du manque d'emploi « chez soi ». L'impératif économique est ignoré – ou consciemment dissimulé comme argument –

²⁵ Le terme le plus courant pour désigner ce phénomène économique et social dans l'espace ex-yougoslave et bulgare, c'est *peéalba* – un substantif dérivé de *gagner*. Sur ses différents aspects v. J. Halpern, "Some Perspectives on Balkan Migration Patterns (with Particular Reference to Yugoslavia)," in Du Toit, B. and Safa, H. eds., *Migration and Urbanization: Models and Adaptive Strategies*. La Haye: Mouton, 1975, pp. 77-115, et Jonathan Schwartz, *Pieces of Mosaic*, Copenhagen, 1998, *passim*.

²⁶ Cf. John R. Lampe, *Yugoslavia as History. Twice there was a country*. Cambridge University Press, 1996, pp. 260-292.

au profit du choix volontaire, le dernier recours est présenté comme une option première. Ainsi, par un curieux retournement d'optique, un système explicatif se met en place autour de l'émigration, système qui ignore les discours occidentaux au sujet des immigrés, mais aussi – en partie – les discours que tiennent à ce sujet les sociétés yougoslaves elles-mêmes.

Au moment de la chute du Mur de Berlin (novembre 1989) et au début de la démocratisation décisive des pays de l'Est, les deux sociétés s'engagent, une fois de plus, dans des voies opposées. A une Bulgarie qui émerge de son hystérie anti-musulmane²⁷ répond une Serbie qui y [re]plonge, et dont le nationalisme se tourne contre tous les anciens membres de la fédération sud-slave. Et alors que la nouvelle élite politique bulgare mène le pays vers un engagement plus en plus serré dans les structures européennes et l'OTAN, son contrepoin serbe – une solide *nomenklatura* que l'on découvre un peu tard comme étant « communiste » – joue à fond la carte nationaliste et anti-occidentale. A la veille du conflit du Kosovo, la Bulgarie semble plus résolue que jamais à suivre la voie de sa démocratisation. Après les hauts et les bas des forces démocratiques aux élections, après le recul sous un gouvernement ex-communiste (qui par ailleurs entretient des relations assez ténébreuses avec Belgrade), le gouvernement de l'UFD venu au pouvoir en 1997, de tendance libérale, fait tout pour « ouvrir le pays à l'Europe ». Dès le début des frappes aériennes, ce dernier se range résolument derrière l'OTAN et souscrit à son appel à la guerre humanitaire. Dans les débats publics et parlementaires qui accompagnent cette prise de position, on distingue deux types de justification: le *choix civilisationnel*²⁸ d'un côté, la *maturité de la démocratie* – de l'autre. Dés-approuver l'action de l'OTAN signifie non seulement se ranger du côté des Serbes-bourreaux contre les Kosovars victimes. Ce serait assumer le choix 'pour' une *civilisation*, au sens de Huntington, stigmatisée comme économiquement arriérée et politiquement conservatrice, voire réactionnaire. (« Ce n'est pas par hasard qu'elle est partagée par les Serbes et les Russes », *sic* !) Or c'est un choix dont la Bulgarie devrait se démarquer avec autant plus d'énergie et de détermination qu'une de ses marques, l'Orthodoxie, est réaffirmée comme la confession d'Etat, et que les soupçons d'un penchant pro-communiste du « peuple » pèsent toujours sur son élite politique²⁹. Pire encore, le choix du « Non à la guerre » – déjà dénoncé comme antidémocratique par les Occidentaux eux-mêmes – pourrait être lu comme une inaptitude

²⁷ Il s'agit du 'baptême des Turcs' de la période 1984-1989 – v. Tz. Todorov, op. cit., p. 259, qui compare les forces mises à l'œuvre et les objectifs poursuivis dans les deux cas.

²⁸ La formule même de *choix civilisationnel* ou *choix de civilisation*, en cours dans les discours politiques depuis 1998, doit beaucoup à la thèse de S. Huntington du « choc des civilisations » : v. Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, London, Simon and Shuster, 1996 (trad. fr. *Choc des civilisations*, Paris, Odile Jacob, 1997). En simplifiant la logique à l'œuvre derrière cette formule, on peut dire que le choix de civilisation facilite la disqualification en chaîne, procédant par assimilation réductionniste.

²⁹ Un des exemples les plus récents de la longue vie des vieilles étiquettes est probablement le rejet de la demande bulgare d'adhésion à l'OTAN: v. l'analyse de Thomas M. Leonard, op. cit. [note 17], pp. 531-533.

fondamentale à pratiquer la démocratie, lorsqu'il est appliqué à une société de transition post-communiste. Le sens commun politique à la portée de tous les Bulgares suggère que les « bonnes notes » en démocratisation sont distribuées par les mêmes instances internationales qui gèrent les jugements sur (et la compréhension même) des droits de l'homme et des crimes contre l'humanité.

Au risque de voir baisser sa popularité, le gouvernement bulgare soutient l'action de l'OTAN. Il choisit de faire la sourde oreille au grondement d'une population qui, tiraillée entre le « rêve de l'Occident » et les impératifs de « survivre le post-socialisme »³⁰, se montre de plus en plus désenchantée de son élite démocratique. Après d'âpres débats parlementaires, le gouvernement (qui est celui de l'Union des Forces démocratiques, décidément anticomuniste) accorde à l'organisation internationale toutes les concessions qu'elle lui demande comme pays limitrophe du foyer du conflit, espérant des faveurs en retour³¹. Néanmoins, la Bulgarie fut le seul pays indépendant et non-protagoniste du conflit dont le territoire fut accidentellement touché par des missiles de l'OTAN. A la différence des 'bavures' commises sur le territoire yougoslave et au Kosovo même, ces 'erreurs' furent pratiquement passées sous silence par les médias internationaux³². Les médias officiels bulgares n'en firent pas non plus un cas; en elles-mêmes, ces 'bavures' semblaient déjà donner raison aux peurs de l'engagement manifestée par les masses, ainsi qu'à certaines interprétations populaires du conflit.

On vient de voir à quel point la superposition de schèmes interprétatifs « intérieurs » à une société qui se succèdent dans le temps est susceptible de fausser le regard sur l'événement, d'en inverser le sens. L'exemple d'une communauté bulgare concernée de près par le conflit permettrait de concrétiser ces flottements typiques de la réponse locale donnée à la guerre du Kosovo par des sociétés balkaniques non-protagonistes. Il permet également de rendre compte de facteurs qui compliquent à l'extrême le travail sur le sens à donner à l'événement.

³⁰ J'emprunte l'expression à Fr. Pine, S. Bridger (eds.), *Surviving Post-Socialism. Local strategies and regional responses in Europe and the former Soviet Union*, Routledge, Londres et New York, 1998 (v. l'article de D. Kaneff sur le post-socialisme en Bulgarie).

³¹ Les deux sessions les plus houleuses au Parlement furent liées à l'adoption de la formule « céder l'espace aérien bulgare » aux forces de l'OTAN, et de « permettre le passage de troupes turques par le territoire bulgare ».

³² La seule exception concerne la diffusion de la nouvelle du missile touchant la banlieue proche de la capitale Sofia, le 30 avril 1999. C'est également la seule fois où le président bulgare s'exprime officiellement contre les « effets secondaires » de l'intervention militaire faisant valoir, entre autres, l'embarras que cela constituait pour le gouvernement bulgare qui a toujours fait preuve de sa bonne volonté à l'égard de l'OTAN.

Vivre la frontière à Znepole

Petite ville située à 20 km de la frontière bulgaro-serbe, Trân est le chef-lieu administratif de Znepole, une zone de transition à la fois géographique et culturelle entre les deux pays. De fait, entre le milieu du 18e et la fin du 19e siècle, la société locale oscille entre les deux entités nationales, serbe et bulgare. Les tentatives pour résoudre la question de « l'appartenance nationale » de cette population allèrent de la guerre des arguments ethnographiques à l'usage des armes. Finalement, ce fut la diplomatie européenne qui intervint, à l'issue de la Grande guerre, pour entériner la frontière que l'on connaît à l'heure actuelle. Le passage d'une vingtaine de villages à la Serbie ("les Confins Occidentaux" pour la Bulgarie) et le partage d'une dizaine d'autres entre les deux États créèrent le paradoxe de familles ou patrilignages "à cheval" sur deux nationalités: serbe et bulgare. Or avoir de la famille "de l'autre côté" de la frontière entretenait l'incertitude sur le plan identitaire, d'autant plus que la rigidité des concepts nationaux à cette époque fit les deux identités mutuellement exclusives pour les locaux. Les deux États multiplièrent les difficultés de communication et d'échange entre parents vivant de part et d'autre de la frontière, ce qui n'empêchait pas l'existence des arrangements locaux. De part et d'autre, on fut dans une situation de double discours qui entretint le décalage entre l'identité collective déclarée en public et celle avouée en famille ou en contexte privé.

Le malaise identitaire inhérent à cette situation s'approfondit après la Deuxième guerre mondiale, lorsque le conflit politique et idéologique avec la Yougoslavie titiste transforme cette zone en un partage entre deux mondes ennemis. La rupture de 1948 fut d'autant plus douloureusement vécue après l'épopée de la résistance antifasciste locale dont l'efficacité – reconnue sur le plan international, devait beaucoup à la collaboration avec les *partizans* yougoslaves³³. Mobilisant de larges couches de la population par l'effet des réseaux lignagers, cette résistance s'appuyait sur des traditions de guérilla, tout en contenant les germes d'un régionalisme transfrontalier. Après la cassure, les glorieux chefs de la guérilla anti-fasciste locale furent envoyés dans des camps communistes bulgares, soupçonnés de « dispositions pro-titistes ». Ainsi s'éteignit l'espoir de la population locale de profiter du changement politique pour sortir de la marginalité dans laquelle elle est entretenue pendant des décennies³⁴.

³³ Cf. E. P. Thompson, *Beyond the Frontier. The politics of a failed mission: Bulgaria 1944*. Stanford University Press. Stanford, CA, 1997 [Camp Lectures 1981].

³⁴ Il s'agit de la propulsion des « hommes forts » locaux vers les sommets politiques par le régime communiste qui vient de s'installer, et qui fut friand de grands noms de la résistance. Une fois installés au pouvoir, les anciens résistants – et les chefs communistes en général – constituent des réseaux de patronage, le plus souvent en puisant leur clientèle dans leurs lieux d'origine respectifs, et en les élargissant aux ramifications familiales et lignagères (Bulgarie, Serbie) ou claniques (Albanie) – cf. G. Ionesco, 'Patronage under Communism', in : E. Gellner, J. Waterbury, eds. *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. London: Duckworth, 1977, pp. 97-102.

La fermeture de la frontière entre les deux pays pratiquée à l'époque communiste détermine nombre de locaux à entreprendre des fuites clandestines au risque de leur vie et à adopter la nationalité yougoslave. Tout en correspondant à une stratégie personnelle ou familiale de survie économique et de propulsion sociale, cette redéfinition identitaire est explicitement assimilée à un choix politique "anticommuniste" – avec toutes les conséquences qui en découlent. Des décennies durant, les gens des Znepole « accèdent à la liberté » en fuyant en Yougoslavie, devenu de ce fait un « pays d'accueil » pour ceux qu'on désignerait, aujourd'hui, des « réfugiés politiques » ; cet acte peut passer d'autre part comme une « réunification de familles divisées ». Cependant, il vaut mieux ne pas se fier à la terminologie contemporaine, mal appropriée à rendre les ambiguïtés d'un processus où se mêlent stratégies familiales, choix politiques et calculs d'ordre socio-économique. Mentionnons toutefois que les familles des fugitifs vivent des temps durs, stigmatisées aux yeux du pouvoir du fait même d'avoir un parent « traître de la patrie », et soupçonnés d'entretenir des liens clandestins avec lui. Lorsqu'en Bulgarie, le régime lâche prise et libéralise (à un certain degré) le régime de circulation vers la Yougoslavie, c'est l'occasion de faire l'expérience d'un autre phénomène, resté inconnu de ce côté de la frontière: les travailleurs émigrés pourvoyeurs d'argent et source d'orgueil social pour leurs lignages. Comme par miracle, des familles locales de quinquagénaires se découvrent une parenté en Allemagne, en Hollande, au Danemark ... et accueillent cousins et nièces avec qui ils n'ont presque rien en commun mais qui les affublent de cadeaux « de l'Occident ».

Nourri par ces sources, le paradigme de la « Serbie libre » est trop fortement enraciné pour être balayé, en espace de quelques années, par le discours sur le « national-communisme » de Milošević. Il ne réussit pas à déclencher le réflexe de la vengeance contre les Serbes que cette population frontalière est supposée nourrir. Tout ceci, en dépit de l'effort déployé pour cultiver le souvenir rancunier des guerres passées avec la Serbie et des violences subies par « ceux qui sont restés de l'autre côté ». Ce n'est pas un hasard si ce travail concerté sur la mémoire de la population locale avait pris de l'ampleur sous le régime communiste: ce fut la seule manière efficace de s'opposer au charme arrogant du « capitalisme » titiste. Et c'est précisément ce passage d'un paradigme rigide à son opposé, tout aussi rigide, dans le discours officiel sur cette Serbie si proche et pourtant si lointaine, qui bloque les réactions attendues et ne permet pas de faire passer le message dénonçant le « mauvais Serbe » à partir de principes politiques universels et humanitaires.

Vivre la guerre à côté

L'effritement des solidarités intra-yougoslaves et l'escalade de la violence mènent au désenchantement rapide du monde à côté, imaginé comme libre. Ils font éclater les certitudes qui permettaient de se réfugier – tout en vivant sous le socialisme bulgare *hic et hunc* – dans un vécu imaginé sur le mode « si c'était là-bas ». Les guerres déchirant l'ex-Yougoslavie à partir de 1991 sont vécues dans la peur de l'agression mais aussi en pensant au profit qu'il y a à tirer de la situation frontalière avec un pays approuvant des difficultés économiques. Ainsi la guerre en Bosnie fait apparaître les premiers « millionnaires » locaux ; des dizaines font fortune en entreprenant de vendre des produits pétroliers dans les districts les plus proches de la Serbie orientale, asphyxiée par l'embargo. La région de Trân se couvre de stations d'essence qui s'éteignent, la guerre passée. On raconte en sourdine des histoires d'enrichissements fabuleux, mais également de disparitions suspectes et de vies brisées. L'économie grise a ses lois, et la population locale les découvre – le plus souvent à ses dépens – au fur et à mesure qu'elle s'y engage. Toutefois, le point de passage de la frontière (un seul pour la région de Znepole) est loin d'avoir la réputation sinistre d'un lieu de trafic comme il en est plus au nord ; ce n'est pas ici que Kusturica aurait trouvé le prototype du policier corrompu de son *Chat noir, chat blanc*.³⁵

A la différence de la spontanéité des réactions des premières années de l'imbroglie yougoslave, à la différence aussi de la prolifération de pratiques à la limite de la loi, un effort considérable de mise de la vie locale sous contrôle est fait dès 1998. Il est lié à un facteur externe : entre juin et août de cette même année, Trân accueille un corps américain dans le cadre des manœuvres militaires "Cornerstone" menées sous le patronage de l'OSCE. Elles ont pour mission la rénovation de l'hôpital de la ville pour en faire un "établissement de santé de niveau européen". Malgré les déclarations officielles que l'objectif de l'entraînement n'a rien à voir avec la crise du Kosovo, le doute persiste et les signes de nervosité, côté serbe, se multiplient, aussitôt rapportés par la presse bulgare. Pour les locaux, le doute est alimenté en outre par des digressions historiques auxquelles se livrent les média nationaux qui consacrent un éclairage considérable à cet événement unique de la "collaboration militaire bulgare-américaine". L'interrogation sur le choix des lieux, une région très marginale du pays, permet de ressortir des dossiers historiques poussiéreux – et la réponse en émerge : Trân se trouve sur la route la plus courte vers le Kosovo. Et même s'il est vrai que cette route n'est plus pratiquée depuis l'époque ottomane, le savoir local s'ajuste vite à la nouvelle solution qui, au moins, a l'avantage de ne pas nier toute importance à ce « coin perdu » de la Bulgarie. Ainsi la possibilité d'une guerre « à côté de chez nous » est implicitement annoncée et bien avant qu'elle ne devienne une réalité, une attente tendue s'accumule.

³⁵ Il s'agit du seul cadavre dans ce film, qui apparaît également sur l'affiche. Quelques détails du film montrent que la scène de la valise pleine de billets qu'on remet à un inspecteur de gare se déroule au

La Bulgarie se rappelle l'hôpital de Trân, devenu proverbial, lorsqu'il devient clair que les tentatives d'une solution politique du conflit du Kosovo tournent à l'échec. Dès le début de 1999, des brèves sur cette région sont régulièrement publiées par la presse centrale, et les interviews avec des locaux sont nombreuses dans les premiers jours des frappes aériennes. Deux types de réaction se dessinent à travers les journaux: d'un côté, on fait tenir aux habitants locaux de vaillants discours sur la patrie dont «il ne faut pas céder un doigt si les Serbes nous attaquent». De l'autre, on entend des voix s'élever pour évoquer l'obligation de bonne entente entre voisins, la sagesse populaire à l'appui: on ne choisit pas son voisin comme on ne choisit pas ses parents, mais dans les deux cas, il faut bien vivre avec.

Les bombardements de l'OTAN causent un véritable choc lorsque des missiles égarés commencent à atterrir dans les collines voisines. Le premier vient s'écraser dans la forêt à quelques centaines de mètres de la nouvelle cité-dortoir de Trân peu après minuit du 29 mars, cinq jours après le début de l'opération. L'explosion provoque la panique dans la ville, mais pas de réactions officielles, dans la mesure où l'on ignore l'origine du tir. Après les manœuvres de l'année précédente, ne serait-ce une mise en garde, voire une "punition" infligée par les Serbes, les éternels agresseurs? Une commission d'enquête est dépêchée de Sofia pour vérifier sur place, avant d'annoncer le précédent dans les médias: il s'agit bien d'un obus américain. Au fil des semaines, trois autres obus tombent dans les environs, bien plus loin que le premier et sans exploser. Les gens ont l'air de s'y habituer, "juste il faut faire très attention quand on va dans la forêt, dans la montagne". Une prudence de ce genre date de l'époque de la dernière guerre mondiale, voire de la guerre de 14-18; en France par exemple, elle fait toujours partie du savoir local de la population dans la région de Verdun.

Dans ces conditions, il est logique que la ville soit touchée par la vague de protestations contre l'intervention militaire. En avril, une manifestation (dont l'organisation est attribuée au PS local – l'ex-PC) se tient sur la place centrale, en face du monument aux «Victimes de la guerre fratricide Serbo-Bulgare de 1885». Cette scène inédite ne manque pas de produire des querelles sur le sens de la manifestation: contre quelle guerre lever sa voix? Aux manifestants qui crient des mots d'ordre contre l'OTAN et réclament de la paix «pour nos frères souffrant sous les bombes» s'oppose une minorité d'hommes de haute réputation dans la communauté: de quelle guerre et de quels «frères» s'agit-il? Au vu des horreurs qui se passent au Kosovo, c'est bien la guerre de 1885 qu'il faut se rappeler et exprimer son indignation contre «ceux qui ont toujours été nos ennemis». Donc soutenir l'action juste des «Otanien».

La guerre finie, les choses ont l'air de retrouver leur cours habituel mais derrière les apparences, on sent l'esprit de l'après-guerre. Non l'après-guerre de la reconstruction

poste de passage situé au point le plus septentrional de la frontière bulgare-serbe – Bregovo, sur le fleuve Danube.

d'un pays dévasté, mais bien celle qui se vit dans la rétro-projection des peurs et à travers les prophéties rétroactives. Peurs et prophéties d'une catastrophe écologique d'abord : en Bulgarie, les habitants de Trân sont parmi les premiers à prêter l'oreille aux informations alarmantes au sujet du "nuage venu des sites bombardés", à circuler les rumeurs sur un "nouveau Tchernobyl". A peine la guerre terminée, on s'y inquiète de la maladie étrange qui fait tomber les feuilles des arbres en juin et les fruits à peine formés. En l'espace de trois mois, le motif de la pollution écologique suite aux bombardements du Kosovo et de l'Est de la Serbie prend une nouvelle dimension: le "changement climatique". Les chaleurs inouïes qui affectent tous les pays balkaniques, l'été de l'an 2000, sont à leur tour attribuées à la "guerre du Kosovo". A y croire, ce ne serait pas un hasard si elles n'ont touché que la partie de l'Europe où les bombes ont été lancées. Déjà à ce moment, on parle de bombes polluantes et même sans prononcer le mot de 'nucléaire', on y pense. Ici, la hantise du nucléaire « dont-le-pouvoir-ne-parle-pas » date de l'époque de Tchernobyl, et le rapprochement entre les deux est vite fait. Dans les deux cas, on voit une population en situation d'alerte, l'esprit en proie aux rumeurs et aux interprétations erratiques et – face à elle – une élite politique qui se tait dans sa position politiquement correcte.

A côté du vécu d'après-guerre à travers rumeurs et fantasmes, on assiste à la première pulsion d'un nationalisme arrogant tenu jusqu'ici en bride, voire inexistant : la récupération de la principale fête locale par un mouvement nationaliste de droite. Le 14 octobre 2000, la commémoration annuelle de la sainte patronne de la ville (à qui d'ailleurs on attribua immédiatement la protection de la ville contre les bombes), est célébrée avec pompe par des gens venus de la capitale. C'est un groupe de l'ORIM [Organisation révolutionnaire interne macédonienne] qui, renouvelée, est rajeunie depuis dix ans, prétend avoir de nouveau un rôle sur la scène politique bulgare. Dans les nouvelles réalités, elle n'a pas grand chose à voir avec son homonyme et prédécesseur de la fin du 19e et début du 20e siècle³⁶ – le même auquel fait référence le nom du parti actuellement au pouvoir en République de Macédoine, VMRO-DPMNE. Tout comme sa contrepartie de Skopje, cette organisation politique bulgare tient à s'appropriier les symboles et les grands noms de l'ancien ORIM, jusqu'à ressusciter l'appellation de 'voïvode' dans sa terminologie d'adresse. C'est donc les drapeaux bulgares déployés, affectant la grandeur dans le style *četnik* si cher à l'ancienne organisation – comme d'ailleurs à toutes les organisations de « libération nationale » dans les Balkans du 19e siècle – que le groupe venu à Trân s'en va célébrer la messe dans la chapelle dédiée à la sainte. Après quoi, il rejoint les festivités populaires organisées par ses propres soins (et de ses propres fonds) au centre-ville.

³⁶ Il est très difficile de décrire ici le mélange d'admiration nostalgique, de terreur et de prudence que provoque le souvenir de l'ancienne ORIM dans ces deux pays balkaniques qui s'approprient ses pages glorieuses de ses activités – même celles condamnées comme terroristes.

On ne risque pas de se tromper en supposant que cette célébration doit marquer l'arrivée sur la scène locale d'un nouvel acteur politique, plus radical que tous les autres dans sa définition de l'intérêt national. Pleins d'énergie et de considération pour leur propre rôle, il a déjà commencé à promouvoir une vision plus radicale sur le futur des «Confins Occidentaux» et de nouvelles pratiques de «voisinage avec les Serbes». Des pratiques où l'action dure allant jusqu'à la contestation du *status quo* ne serait pas exclue, conformément à une logique de «c'est le moment». Cette logique est déjà prônée par certains experts internationaux dans les médias bulgares. Ce qui plus est, elle mobilise facilement les leçons, lues à travers la grille d'intimité culturelle, de certains exemples d'à côté, notamment les actions lancées depuis le Kosovo 'libéré' des Serbes vers les régions limitrophes de la République de Macédoine. Pourtant, malgré leur flirt avec certains membres de l'élite locale, les activistes de ce mouvement sont perçus comme des intrus. La réponse locale à cet appel reste plutôt réservée ; pour combien longtemps ?

Notre exemple finit par un point de suspension : le dossier n'est pas vraiment clos, comme ne le sont pas autant d'autres dans les Balkans. Plutôt que fermer les anciens, on voit d'autres s'ouvrir, des gouffres de violence où les gestes de bonne volonté, des montagnes d'efforts et de moyens sont précipités sans qu'ils fassent en émerger la solution-miracle. Des gouffres qui nous obligent à examiner les événements à travers les multiples grilles auxquelles les acteurs – **tous** les acteurs – se réfèrent et font recours pour donner sens à ce qui se passe. Ils nous obligent à nous rendre compte qu'il est parfaitement possible que ces acteurs en donnent simultanément des sens différents, en fonction de l'audience à laquelle leurs messages s'adressent. C'est une solution qui permet de « lire » l'événement dans la multiplicité de contextes et à travers ses multiples voix, en réduisant au minimum le risque de rester aveugle à d'importantes dimensions de sa signification. Des significations pour « nous » aussi bien que pour « eux », quelles que soient les parties impliquées dans cette leçon.

Galia Valtchinova

Académie bulgare des Sciences

NBU – Sofia

Taja Kramberger

L'INVERSION DANS L'OBJECTIVATION**Le mouvement régressif d'une culture provinciale
faisant office de la culture nationale**

Povzetek: Naslov *Inverzija v objektivaciji*, s katero označujem sprevržen način opredelitve »generičnega razmerja opazovalca do opazovanega« (Pierre Bourdieu, *Praktični čut*, 2002, str. 29) oz. do objekta, napotuje na repertoar procedur, ki jih izvaja simbolno šibka, a strukturno dokaj enakomerno razpršena oblast, ki je bila leta 1991 z osamosvojitvijo iz provincialne oblasti hipoma »transformirana« v državno (v resnici pa so to priložnost izrabili njeni strukturni – ne vselej tudi personalni – nosilci zgolj za »transformacijo«, se pravi, za hitro okrepitev svojih pozicij v novih okoliščinah in onemogočili transformacije v globino in v strukturi), in ki po svojem strukturnem dispozitivu, pri komunikaciji navzven in propagandi navznoter, ozaljšanima z »zgodbo o uspehu«, s »hitrim razvojem« in z »odprtostjo«, zaradi notranjih determinacij pravzaprav nujno vodi v regresijo in v čedalje bolj avtarkično samopodobo. Za ilustracijo in simptom te strukturne menjave jemljemo nekaj podatkov in krajših analiz iz končnega poročila raziskovalnega projekta z naslovom *Représentations culturelles dans les médias slovenses*, v katerem smo zbrali in analizirali obsežno bazo podatkov reprezentacij kulture v slovenskih množičnih medijih (tisk, televizija) za 80. in 90. leta XX. stoletja, in ki smo ga z ekipo sodelavcev končali v lanskem letu. Inverzija v objektivaciji, po kateri kontinuirano izvajanje negativne selekcije vodi v vse večjo regresijo in reakcionarnost, ni nekaj, kar bi lahko brezbrizno opazovali od zunaj, saj intervenira v samo raziskovalno sfero in v njeno vsebinsko artikulacijo. Zgolj tisti, ki je »nase pripravljen vzeti ceno izključitve, ki jo predpostavlja in poraja objektivacija« (*Ibid.*, str. 34, op. 25), kakor pravi Bourdieu v *Praktičnem čutu*, ima na svoji strani konstitutivno razliko, ki omogoča intelektualno dejavnost in intelektualni stan (*condition*): je zmožen videti polje, kjer se generira verovanje (Cf. *ibid.*, str. 117), ga objektivirati in vzdrževati distanco, ki je navsezadnje potrebna za to, da se lahko sprijazni s tem, da je zaloten, ko dela na objektivaciji oziroma zajet v svoje delo objektivacije (Cf. *ibid.*, str. 36).

Ključne besede: zgodovina, kultura, XIX. in XX. stoletje, objektivacija, provinca, transformacije/transfirmacije, intelektualci, inverzija v objektivaciji

Résumé: Le titre donné à cet article, *L'inversion dans l'objectivation*, par lequel je dessigne le mode pervers de la «relation générique de l'observateur à l'observé» (Pierre Bourdieu, *Le sens pratique*, 1980, p. 30), renvoie au répertoire de procédures dont disposait un pouvoir, faible du point de vue symbolique, mais qui a été, en 1991, obligé de se «transformer», et d'une manière instantanée, en pouvoir d'État (ce qui se passait en réalité, c'est que ses tenants – structurels et non pas toujours personnels – ont profité de l'occasion pour une «transformation», c'est-à-dire, pour un renforcement rapide de leurs propres positions dans les circonstances nouvelles, et pour empêcher les transformations en profondeur et de structure), et qui, conformément à son dispositif structurel, et grâce à lui, dans son communication vers l'extérieur et dans sa propagande vers l'intérieur, décorées tous les deux par la «success story», le «développement rapide», l'«ouverture», et bien sûr par l'effet des déterminations intrinsèques, conduit vers une auto-représentation régressive et autarchique. Je prends, comme l'illustration et comme le symptôme de la structuration de l'«univers national», quelques données et quelques extraits d'analyses du rapport final sur le projet de recherche intitulé *Représentations culturelles dans les médias*

slovènes, ce projet étant le travail d'une équipe des chercheurs terminé en 2002, et au cours duquel on a recueilli et analysé une base vaste des informations sur les représentations de la culture dans les médias slovènes (presse, télévision) dans les années 1980 et 1990. L'inversion dans l'objectivation qui est à la source de ce mouvement régressif et réactionnaire que je viens d'évoquer, n'est pas quelque chose, je le crois bien, qu'on puisse se permettre, en tant que chercheur en sciences sociales, d'observer d'un dehors et avec une indifférence, car, enfin, il intervient aussi dans le domaine de recherche en transformant les articulations sociales de ses contenus. Ce n'est que celui qui soit disposé à assumer le *coût* de la mise hors jeu que l'objectivation suppose et engendre (Cf. *ibid.*, p. 35 n. 24) et qui ait à son côté la différence constitutive, permettant les activités intellectuelles et la condition intellectuelle, qui soit en état de voir le champ où s'engendrent les croyances (Cf. *ibid.*, 114), d'objectiver ce champ et de maintenir la distance qui, en fin des comptes, soit nécessaire pour qu'il accepte d'être pris lui-même dans son travail d'objectivation (Cf. *ibid.*, p. 37).

Mots clés: histoire, culture, XIXe et XXe siècles, province, transformations/transfirmations, intellectuels, inversion dans l'objectivation

Introduction

No veo salidas. Soló veo algunas entradas.

Roberto Juarroz, *Fragmentos verticales, Casi razón*, 10

Pour une meilleure compréhension des «transformations» culturelles et politiques en Slovénie, de leur *modus operandi* et de leurs effets de structure qui façonnent, pendant cette décennie d'existence de l'État indépendant slovène, le destin des citoyens, donc de nous qui avons été déposés, par le hasard de naissance ou par un autre tour des circonstances, sur ce morceau du sol tout récemment érigé en territoire d'État, il nous faudrait, pour l'usage du texte ci-présent, en quelque sorte télescoper, sous les angles diverses et dans les perspectives différentes, la genèse géo-politique historique de l'espace politique et du milieu social où sa structure de mentalité et, conjointement à elle, le mode de construction et de la transmission de la mémoire collective, la perpétuation des pratiques d'engendrement des liens sociaux, et, en fin des comptes, aussi les instruments de subjectivation et d'objectivation qui ont été mis en œuvre.¹ Et bien que l'article présent ne nous permet qu'une caractérisation sommaire des certains des points, qui sont plutôt les repères topiques spécifiques de la réflexions des procès évoqués indiquant le sens de leurs mouvements, nous allons mettre au jour un des problèmes fondamentaux passés sous silence – de façon motivée, sinon intentionnelle – dans la discussion intellectuelle locale.

¹ Pour la *case study* en matière d'analyse des champs discursifs (Foucault) et des aspects de transformations dans deux discours autobiographiques de la deuxième moitié du XIXe siècle et du début du XXe siècle cf. Kramberger 2003.

Si «le progrès de la connaissance, dans le cas des sciences sociales ainsi que dans le cas des sciences humaines» suppose «un progrès dans la connaissance des conditions de la connaissance», cela «exige des retours obstinés aux mêmes objets [...] qui sont autant d'occasions d'objectiver plus complètement le rapport objectif et subjectif à l'objet».² Il faut chercher du sens dans les découpages (de concert avec la formule barthésienne disant que *le sens est avant tout découpage*³), c'est-à-dire, qu'il nous faut dépister les zones occultées des oublis, des discontinuités, des refoulements motivés, et «analyser et deconstruire les procédés de synthétisation eux-mêmes qui, sur le plan des phénomènes, se manifestent comme un ensemble, une totalité»⁴, fouiller les fentes et lacunes qui ne sont pas des fentes et lacunes neutres créées au hasard par une espèce des «données historiques objectives», mais tout un système des automatismes inconscients déterminant des formes vides réifiées.⁵ Mais qui sont, en même temps, les «réserves pleines de sens», et qui invoquent les contenus latents spécifiques de l'imaginaire (individuel et/ou social), celles mêmes qui doivent être soigneusement suivies et soumises à la réflexion.

Il arrive que, en procédant à l'analyse du corpus de données (historiques) menant à une intelligibilité et à une position théorique (dans le cas où on considère la théorie comme une «analyse synchronisée de notre propre position et de la production de cette position»⁶, et dans le cas où on soutient le présupposé qu'il «n'existe pas de théorie sans la position prise»), le réseau historique, au tissu grossier, de références faites des dénotations et des connotations qui passent, pendant une certaine période et dans un certain espace, pour valides et même obligatoires, se dissout totalement comme s'il était déjà depuis un temps prolongé tombé en putrefaction et se décompose en se dissolvant en poussière au contact, par un être vivant, de ses fils et ses tissus dépourvus de la vie même végétative. Le chercheur tombe dans le vide, délaissé à lui-même (mais, heureusement, si seulement il s'était efforcé auparavant de faire le nécessaire, porté par un autre réseau intellectuel, non-interne cette fois).

De quoi il me faudrait parler? De l'état extrêmement désespéré des sciences sociales et humaines et des conditions regnantes dans le domaine plus large de la culture en général en Slovénie où un texte qui, lu par un lecteur à son état d'éveil pourrait-il être classé parmi les textes de référence? De la lecture des écrits de production locale (tenant compte que les domaines scientifiques où j'ai pris mon engagement en premier lieu soient l'anthropologie historique du XIXe siècle, l'analyse du discours, de la représentation, de la transmission de mémoire collective) souffrant du manque absolu

² Bourdieu 1980, pp. 7 ssq., et Bourdieu 2001, pp. 182 ssq.

³ Barthes 1964, p. 130.

⁴ Rotar 1981, p. 5.

⁵ Barthes 1970, pp. 207-208. Ce sont les topiques réifiées où le contexte n'a plus d'importance essentielle, et qui ne sont que des morceaux détachables, mobilisables, transportables. Il s'agit donc du moment démagogique, manipulatif dans le langage.

⁶ Rotar 1981, p. 8.

de la volonté de «découvrir un sens», et, par ce fait, de l'absence de la réflexion, et qui, sauf les exceptions rarissimes⁷, sont à insérer parmi les objets virtuels de la recherche? La distribution des lieux réifiés (des *topoi koinoi*, des *loci communi*, des lieux communs), des préjugés et des interventions idéologiques directes (si par intervention on comprend les mouvements structuraux dans le langage, et par structure les «effets des relations entre les lacunes dans leur totalité»⁸) dans la production des textes des sciences sociales et humaines en Slovénie est si dense qu'un homme, formé moyennant ces *grilles topiques*, ne s'en évade que grâce aux efforts multipliés. Les ouvrages investis de l'«autorité collective» locale qui nous étaient imposés, au cours de nos études universitaires, comme ceux de référence ont fonctionné comme autant des «instruments d'un pouvoir reconnu sur le monde social, pouvoir que l'on peut s'approprier en se les appropriant par l'interprétation»⁹ jusqu'au moment où nous avons commencé à lire, avec plus d'attention, les ouvrages provenant d'ailleurs, appartenant à des productions des textes scientifiques incomparablement plus différenciées et nuancées, et fonctionnent encore, de la même façon pour les étudiants du moment et pour ceux qui n'ont pas osé ou réussi de franchir leurs limites (sans mentionner ceux qui n'en ressentaient ou n'en ressentent nul besoin).

Les études introduisant la réflexion nécessaire dans la situation peu rassurante que je viens d'esquisser, et qui prendraient les ouvrages «canoniques» de «l'autorité collective» pour l'objet de leur interprétation font défaut dans le milieu slovène où y sont incroyablement rares; les conditions de leur production sont bien difficiles¹⁰, car la seule relation d'enquête favorisée par l'État est la «relation de parenté» en forme de clientèle, où «la vie des chercheurs se déroule dans l'harmonie amicale avec l'environnement et dans la neutralité éclectique envers les partis engagés», elle est rangée plus haut que la rupture pratique avec l'humanisme naïf.¹¹

Et avec raison. D'abord à cause de peu de profit maximisé et immédiat, symbolique ou autre, pour les dominants, ensuite à cause des efforts à investir dans une telle entreprise. C'est que en rompant avec l'objectivisme ancien et pour pouvoir percevoir d'une manière quelconque son objet d'étude et de l'éclairer, «il faut d'abord opérer une véritable conversion de tout rapport à l'objet et à soi-même».¹² L'inversion dans l'objectivation, tout en s'appuyant sur un objectivisme apparent et sur une hétéronomie, est une contrainte structurelle de la communauté provinciale qui, dans un moment donné et sans parvenir à se transformer dans son l'intérieur, s'est instituée en État-

⁷ Verginella 2003.

⁸ Rotar 1981, p. 6.

⁹ Bourdieu 1980, pp. 34-35.

¹⁰ Pour l'illustration du blocage de toutes sortes des efforts pour parvenir aux interprétations nouvelles et plus subtiles, cf. par exemple la contribution de Drago B. Rotar, *Dementia militans* dans ce numéro du *Monitor ISH*.

¹¹ Bourdieu 1996.

¹² Bourdieu 1980, pp. 33-34.

Nation. C'est donc elle-même cette aporie qui empêche l'objectivation effective de l'objet et de la relation entre le chercheur (le sujet) et l'objet, c'est-à-dire, c'est elle qui s'oppose à l'objectivation de l'inversion dans l'objectivation, car ce serait elle qui produirait la subversion de toute une série des corps de référence qui n'ont jamais été soumis à un oeil distanciée et critique ou à la déconstruction.

Nous ne pensons pas que l'inversion dans l'objectivation soit «un mal nécessaire ou irrémédiable», mais seulement constatons le fait qu'elle, par un souci scrupuleux (à savoir, par une censure) voué à sa continuité, se trouve ratifiée, reproduite, naturalisée par les «structures établies». Ces structures tentent d'en faire une tradition menaçant de s'écrouler à l'approche d'une réflexion. Aussi parce qu'il est impossible de vivre dans un état ainsi menacé et soumis aux contraintes, il nous faut travailler sur l'invisible dans l'histoire locale particulière et sur la démonstration des discontinuités qui sont, elles, précisément ces places dans l'objectivation où, s'il s'agit d'une issue des contradictions stériles, la réflexion devient possible. Il s'agit donc d'une réflexion sur les constructions historiques et anthropologiques, comme Pierre-Antoine Fabre a dit, «sur la manière dont les hommes, à un certain moment de leur histoire, ont conçu leur propre aventure historique».¹³

Dans le champ historiographique en Slovénie, dont les derniers vingt années ont été analysés par Marta Verginella, et où, dans les années 1980, on pourrait decrypter une certaine puissance virtuelle (donc une petite possibilité de développement d'une recherche autonome)¹⁴, vers la fin des années 1990 entièrement perdue dans le «trend»

¹³ Cf. Fabre 2001.

¹⁴ L'avènement double, celui de plus jeune génération des historiens au Département de l'histoire de la Faculté des Lettres à Ljubljana au début des années 1990 et celui des auteurs nouveaux parmi les collaborateurs de la revue *Zgodovina za vse* (Histoire pour tout le monde), – à propos de laquelle il est devenu évident, après une dizaine d'années de son existence, qu'elle représente un espace de publication insuffisamment structuré, et cela malgré le choix des sujets intéressant à première vue (les articles sur l'histoire des chemins de fer et du trafic, sur la prostitution, sur l'hygiène, sur les appareils repressifs, sur la vie urbaine, etc.), autant des terrains que ses collaborateurs s'efforcent de s'approprier, et évidemment orienté exclusivement vers une affirmation, et non pas vers une problématisation des valeurs anciennes – n'a pas changé beaucoup des prémisses fondamentales. C'est pour cette raison que la revue en question s'est avérée incapable, malgré le choix des sujets, de labourer de manière plus intense les champs de la «nouvelle histoire» ou, plus précisément, de l'«histoire en miettes» dont pourtant elle s'est déclarée partisane. Plus qu'avec la perspective d'une histoire en profondeur (de la société et de la culture), on se trouve confronté avec encore un des genres historiques néo-traditionnels et réactionnaires (Le Goff), qui, tout en s'accapant des références non-comprises par lui, est en train d'établir un monopole sur elles. Ce phénomène est, bien à cause de son surgissement à l'intérieur du fief des historiens autorisés, très difficile à s'en débarrasser (il ne faut pas oublier que, dans le pays en question, les soi-disant connaisseurs, qui seraient capables de reconnaître les résultats scientifiques, n'existent presque pas; et que, en contre-poids, les imposteurs et les agents anti-intellectuels s'y trouvent dans un nombre élevé: ils ne provoquent pas de difficultés pour les dominants par leur «reconnaissance» des choses sociales et idéologiques). Peut-être il n'est pas superflu d'insister sur le fait qu'en Slovénie, en ce moment, il n'a plus que deux universités (à Ljubljana et à Maribor) et qu'un bon nombre des historiens

de la politisation et de l'application des connaissances historiques dans le processus du «nation building».¹⁵ En sachant ce que, dans la «Préface à la nouvelle édition» de son petit livre important sur *La nouvelle histoire*, écrit Jaques Le Goff, à savoir que «les positions majoritaires dans le domaine de la vulgarisation historique sont toujours tenue par l'histoire traditionnelle, voire archaïque», à l'intérieur de laquelle les lobbies des historiens récusent, sur le mode déclaratif, «sur tous les plans le totalitarisme et l'imperialisme», mais dans les faits et dans les zones obscures de leur discours insuffisamment différencié, ils les pratiquent sans entraves; donc, en sachant tout cela, on est en état de suivre ce clivage entre le dire et le dit qui est, du point de vue de la signification, très condensé et intéressant, et qui revoie bien à ces lieux de pouvoir et d'autorité que la *nouvelle histoire* «a débusqué par des études érudites et précises là où l'histoire traditionnelle ne songeait pas à les chercher (dans le symbolique et l'imaginaire par exemple)».¹⁶

Le défaut de la réflexion dans le champ historique, et ce qui vaut aussi pour d'autres champs des sciences humaines et sociales, et l'inclination aux solutions opportunistes produisent leurs effets aussi hors du champ: le glissement du *common sense* ininterrompu dans les anachronismes et l'approfondissement du dualisme de pensée (par exemple: les séries d'antinomies avorté dès leur début dans la soi-disante discussion publique: culture d'élite vs. culture populaire, dominants vs. dominés, gens de culture locaux vs. gens de culture étrangers, les acteurs historiques et culturels masculins vs. acteurs historiques et culturels féminins, etc.)¹⁷, caractérisé, de façon

universitaires travaillent ou a travaillé dans les deux établissements à la fois (la distance entre Ljubljana et Maribor n'excédant de beaucoup un centaine de kilomètres), et c'est le détail qui rend systématiquement impossible le développement de deux (au moins) approches différents et autonomes aux mêmes sujets. Il s'agit, dans cette non-division de vues entre deux universités, plutôt d'une monopolisation des sujets et des approches (et d'une dictature en la matière) par un groupe des historiens dominants qui n'admettent pas d'altérités. Le tiers espace où des nouvelles approches pourraient être élaborés, le Centre de la recherche scientifique de l'Académie des Sciences et des Arts, est du point de vue symbolique trop faible, et, du point de vue de ses chercheurs, il représente le noyau dur des structures épistémiques anachroniques, figées, voire réactionnaires. On se trouve ainsi confronté à une situation où en effet *n'existent pas* les options mentales autres que celles imposées par les discours de pouvoir. Ceux-ci sont immédiatement médiatisés, et, moyennant cette médiatisation, établis «avec succès». L'ISH, en tant qu'une école des hautes études née d'une initiative des universitaires et des chercheurs, et non pas de celles des bureaucrates d'État, et de laquelle on pourrait s'attendre de nouvelles approches (dont certains ont été élaborés effectivement, bien qu'ils n'étaient pas médiatisés) et des interprétations nouvelles, se trouve sans cesse au bord de l'existence à cause des pressions discriminatoires exercées par les tenants des discours «autorisés» sur les personnes ayant s'exposé pour leurs positions scientifiques et sur les programmes de recherche de l'ISH.

¹⁵ Verginella 2003.

¹⁶ Le Goff 1988, p.12. Voir aussi l'article très intéressant sur l'anthropologie du champ symbolique, Fabre 1996.

¹⁷ On se heurte à de telles dilemmes stériles, sans une correspondance avec une réalité quelconque, sans topique et sans intention d'indiquer la voie de leur solution, dans le recueil de Vesna Čopić et

sommaire, par une logique *pro et contra* devenus deux stratégies légitimes n'offrant pas de place, dans l'espace entre eux, pour une réflexion. Dans cette situation commencent à proliférer, aussi à cause du progrès de la privatisation des médias de masse dans l'État nouveau, les enquêtes sur l'opinion dont le but principal est l'affirmation et la légitimation des structures des mentalités et du pouvoir déjà mises en place.¹⁸ L'imposition et la confirmation des divisions bipolaires, stimulées dans ces derniers temps grâce à «la mentalité d'accueil» ou à la logique du marché, crée simultanément les groupes mobilisés au nom de ces idées et légitimés par ces idées pour faire la pression sur les individus qui pensent d'une manière différente.¹⁹

Comment il se pouvait qu'un tel état de choses puisse-t-il advenir? Comment se sauver de là et sur quoi prendre appui en se sauvant? Chaque analyse effectuée par un chercheur disposant d'un «capital symbolique» suffisant et d'une capacité de réflexion pour qu'il soit capable de résister aux naturalisations diverses et de briser la convalescence du signe (Barthes) imposée, et qui réussit, sans trop d'endommagements, à franchir l'abîme d'existence, on pourrait dire aussi, d'épistémé, est une contribution immense et inédite à la construction d'une mosaïque ouverte de l'histoire locale.²⁰ Non pas parce que ces études comportent une découverte d'un *novum*, mais, d'une manière beaucoup plus simple, parce que leurs efforts en vue d'une justesse scientifique où «la forme n'abolit pas le contenu rendu possible par elle»²¹, menent dans l'objectivation qui suppose un processus de connaissance effectif (du type ouvert), et non pas une inversion dans l'objectivation conduisant vers la répétitivité dans une perspective de l'infini mauvaise (du type clos). Et »comment évoquer sans emphase ni reconstruction rétrospective le long travail sur soi qui conduit peu à peu à la *conversion* de toute la vision de l'action et du monde social que suppose l'«observation» de ces faits totalement nouveaux, parce que totalement *invisibles* pour la vision antérieure.»²²

Gregor Tomic, *Kulturna politika v Sloveniji – Simpozij (La politique culturelle en Slovénie)*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 1998.

¹⁸ Pour une analyse, moins exhaustive mais attirant l'attention sur les détails, de la dynamique de l'élaboration de l'«opinion publique» et de l'instrumentalisation nouée autour deux personnages de la scène littéraire slovène entre les années 1930 et 1960 (autour de Josip Vidmar et de Vladimir Bartol dont le premier a pris le souci de déclasser, sinon d'effacer les traces du second, un penseur plus élaboré celui-ci et plus lucide que lui, cf. Taja Kramberger 2002). D'une façon indirecte, l'article parle de la quantité du pouvoir accessible pour une seule personne dans un pays où les Lumières n'ont jamais prises leur vie dans la pratique quotidienne et où il n'a pas ni de conscience critique du public, ni d'autres instances critiques osant objectiver les abus du pouvoir. Bien au contraire: la taille du pouvoir accumulé par une personne sert de modèle aux parvenus sans formation et sans culture.

¹⁹ Sur ce sujet cf. Bourdieu 1996.

²⁰ Rotar 1985; Šumi 2000; Janko-Spreizer 2001a; Janko Spreizer 2001b; Kotnik 2002; Kramberger, Mihelj, Rotar 2002; Kramberger 2002; Verginella 2003.

²¹ Certeau 1990.

²² Bourdieu 1980, p. 32.

L'inversion dans l'objectivation suppose aussi un trouble dans la subjectivation. Comme nous avons déjà mentionné, ce qu'il s'agit d'objectiver, selon Bourdieu, «ce n'est pas l'expérience vécue du sujet connaissant, mais les traditions sociales de la possibilité, donc les effets et les limites, de cette expérience et, entre autres, de l'acte de l'objectivation».²³ Les conditions sociales et les limites de cette expérience en Slovénie sont restreintes à l'extrême. Ce qu'il s'agit de maîtriser, c'est le rapport subjectif à l'objet lorsqu'il n'est pas contrôlé, mais qui oriente les choix d'objet, de méthode, etc., qui est donc un des «facteurs d'erreurs les plus puissants, et les conditions sociales de production de ce rapport, le monde social qui a fait la spécialité et le spécialiste et l'anthropologie inconsciente qu'il engage dans sa pratique scientifique».²⁴ Ainsi le mode de subjectivation, c'est-à-dire, la manière de la «détermination du sujet, à quelle condition il est soumis, quel statut il doit avoir, quelle position il doit occuper dans le réel ou dans l'imaginaire, pour devenir sujet légitime de tel ou tel type de connaissance»²⁵, comme le mode d'objectivation mentionné plus haut sont, pour la relation à l'objet qu'on ait intention d'objectiver, de l'importance essentielle et ils sont inhérents à notre recherche, et à travers elle à notre langage, à l'articulation *sine qua non* de ce processus de recherche. «Cette objectivation et cette subjectivation ne sont pas indépendantes l'une de l'autre; c'est de leur développement mutuel et de leur lien réciproque que naissent ce que l'on appelle «les jeux de vérité»: c'est-à-dire non pas la découverte des choses vraies, mais les règles selon lesquelles, à propos des certaines choses, ce qu'un sujet peut dire relève de la question du vrai et du faux».²⁶

Dispositif

S'agissant de la relation à des réalités vécues et supposées, je pourrais invoquer ma présentation du 7 décembre 2001 à l'École des Hautes Études en Sciences Sociales à Paris, dans le séminaire de balcanologie, qui était pour moi l'occasion offerte d'y étaler et en quelque sorte vérifier certaines de mes conclusions faites à partir des études des matériaux divers.²⁷ Je croyais qu'on pourrait résumer la situation provinciale, tout en supposant que le cas de la Carniole/Slovénie pourrait y jouer un rôle paradigmatique, par un espace à quatre axes, toujours spécifiques ou «concrets», mais toujours aussi généralisables, *mutatis mutandis*, à maintes autres concrétions sociales, historiques et culturelles.

²³ Bourdieu 2001, pp. 182—183.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Foucault 2001, p. 1451.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ À cette conférence j'ai donné le titre «Correspondences possibles entre la topographie et la topologie dans les Balkans: quelques repères dans les récits de voyage et dans les autobiographies, 19e et début du 20e siècle».

Axe 1: Le monde slovène était, au cours de ce siècle et demi, un monde rural quasi totalement; l'actuelle capitale nationale, Ljubljana (Laibach), n'était, pendant cette époque, qu'un semblant d'une ville (le nombre de ses habitants étant entre 20.000 – 30.000; aujourd'hui encore, après quelques vagues d'urbanisation relativement intenses, dont la dernière et la plus durable était celle de l'époque socialiste, elle n'a encore plus que 300.000 habitants environ). Il s'ensuit qu'elle ne saurait pas être comparée sans réserves et, surtout, sans tenir compte de son développement lié à celui de l'arrière pays, avec les villes de la même région européenne prises et entraînées relativement tôt (mais avec un retard considérable sur les villes industrielles de l'Europe occidentale) par le développement capitaliste et par l'industrialisation. On pourrait nommer le premier axe *l'axe de l'insufisance economico-démographique*.

Axe 2: Le climat spirituel de cette ville devait être ressenti, par ses habitants plus délicats, comme bien étouffant. C'est pour cette raison que le *second axe* pourrait être caractérisé comme celui de *l'asphyxie culturelle et intellectuelle*. Causé par le manque d'institutions qui, existantes, font l'office des transmetteurs d'une partie importante des mémoires sociales et définissent une pluralité des registres d'action, tout en autorisant certaines stratégies de la mémoire-oublie, on était confronté à un *brain-drain* très intense (mais soulevant peu d'attention auprès des autorités en vigueur): les gens les plus compétents, originaires du pays, passaient, de façon continue, vers les autres milieux dans le voisinage, moins fréquemment aux destinations plus lointaines, plus ouverts (bien que ce n'était que très relativement) aux activités intellectuelles (à Vienne, à Graz, à Prague, à Zagreb, à Trieste etc.).

Axe 3: En Carniole de la deuxième moitié du XIXe siècle il n'y avait en fait, sur le plan politique, que deux orientations à peine distinctes, mais qui portent le nom des partis politiques, l'un des «vieux Slovènes» (*Staroslovenci*), l'autre des «jeunes Slovènes» (*Mladoslavenci*), et qui étaient loin de s'opposer l'un à l'autre du point de vue des conceptions idéologico-politiques, mais d'autant plus sur le plan des carrières personnelles des membres importants des clientelles. *L'axe de l'indifférence politique* serait le nom qui convient le plus à la situation vue dans cette perspective. En fin des comptes, le dispositif mental régnant dans les deux partis était à une nuance près le même, et, naturellement, il ne préside pas à une pluralité des options et des conceptions politiques, mais bien à l'homogénéisation généralisée de la vie politique (les *camps*, «tabori», organisés à partir des années 60 comme la forme passe-partout de la réunion politique sont devenus à leur fin les fêtes populaires nationalistes et religieuses, un des derniers était, dans les années 90, la 1re Réunion catholique où étaient déterminées les prémisses du cléricalisme politique en Slovénie), donc à l'élimination du politique de la vie publique de la province. Évidemment, le concept *foucaultien* de *pastorale* pourrait bien y trouver son application. Foucault définit le pouvoir pastoral comme une structuration nouvelle des relations de pouvoir où ses agents principaux ne sont plus les princes, juges, etc., mais bien les pasteurs, ce qui veut dire une nouvelle forme de pouvoir dont les buts principaux sont la rédemption des individus dans l'au-

delà; et qui se compose du sacrifice virtuel des pasteurs pour la vie et la rédemption de leur troupeau, de leur soin pour la communauté dans sa totalité et pour chaque individu pendant toute sa vie, de la recherche des âmes des hommes, de la connaissance de la conscience et de la capacité de la diriger. C'était possible parce que le monde provincial était, et, dans une grande mesure, est encore, un monde assés à part: rural, sans institutions, sans autre élite que le clergé et les membres des administrations provinciale et municipale, avec quelques savants et encore moins d'intellectuels qui ont gravité vers Vienne et/ou Trieste. L'espace de la Carniole était bien sûr fragmenté socialement et ethniquement, mais il était en même temps homogénéisé idéologiquement, religieusement ce qui lui fournissait une bonne partie de sa cohésion sociale. Ce monde à part a refusé en quelque sorte «organiquement», par une décision spontanée et non formelle de ses élites, mais bien visible dans ses stratégies et tactiques de gestion et dans les médias de l'époque, l'industrialisation du pays.

Axe 4: Ou cours de la deuxième moitié du XIXe siècle, à partir du 1848, une échelle «nationale» c'était progressivement imposé à la société en Slovénie, comme ailleurs dans l'Europe centrale et orientale, en introduisant un clivage là où on n'a rencontré qu'une société territoriale à un certain stade de l'intégration sociale, mais d'une manière nettement plus totalisante. D'un côté, elle est devenue un dispositif (échantillon) de valorisation imbriqué dans le discours dominant essentiellement catholico-clérical, et de l'autre côté elle fonctionnait comme le dépôt pour tout un faisceau des instrumentalisation bien différentes (culturelle, sociale, organisatrice, idéologique, religieuse, économique) qu'on pourrait dépister à travers les traces laissées sur les objets historiques (des discours littéraires aux «régulations» des villes soumis aux contraintes de la trivialité, de l'édification religieuse et morale, du folklorisme et de méconnaissance essentielle, dans le cas de l'architecture²⁸). Le nom que je propose pour ce quatrième axe est pour cette raison *l'axe de la dictature des médiocrités*.

Si Wolf Lepenies, dans son ouvrage intéressant sur la genèse des trois cultures (scientifique, littéraire et sociologique) dans la première moitié du XIXe siècle²⁹, voit le commencement de la lutte pour l'éclaircissement et, par là, pour le contrôle de l'évolution sociale entre deux orientations, scientifique et littéraire, entre la couche intellectuelle liée aux sciences sociales, et le reste de l'intelligentsia encadrée par la production et critique littéraires, les effets de cette soi-disante «idéologie allemande», définie par cet auteur comme «hostile à la science et croyante en la poésie». Cette dualité du monde intellectuel a suscité une forte résonance dans la Double monarchie, et une de ses versions provinciales (non-raffinées) aussi dans la Carniole du XIXe siècle, susceptible d'être appelée l'«idéologie carnirole» comme étant l'effet du *Volksgeist* et de l'idéologie du *Blut und Boden* (du sang et du sol ou de *rod in gruda* dans sa version slovène) dans le XIXe siècle (Bartholomé Kopitar et les autres cueilleurs

²⁸ Cf. Rotar 1985.

²⁹ Lepenies 1985.

des «trésors» *völkisch*; les transmetteurs de ces trouvailles munies de commentaires à l'intention du «peuple» et leurs tenants autorisés étaient en premier lieu les littéraires); on se heurte ici aux effets prolongés de cette «division d'esprits» encore en oeuvre dans la Slovénie de nos jours.³⁰

Dans la décennie après la déclaration de l'indépendance de la Slovénie, le noyau résistant de cette «idéologie allemande» est entré dans une phase de revivification, de telle manière qu'il se trouve en force d'occuper de nouveau la notion de la slovénité, plus précisément, de la transformer en un bouchon culturel mu par la tendance néo-réactionnaire de la politique gouvernementale actuelle en Slovénie (bien sûr, pour les raisons bien autres qu'au XIXe siècle), et qu'on rencontre sous apparences de l'«encouragement du nationalisme strictement culturel par le gouvernement»³¹, et qui «consiste moins à chercher les causes de ce retard, et la façon de remédier à cette situation, qu'à glorifier, avec un mélange particulier d'arrogance et de mélancolie, le romantisme contre les Lumières, l'État corporatif contre la société industrielle, le Moyen Âge contre l'ère moderne, et à opposer la culture à la civilisation, la vie intérieure au monde du dehors, la communauté à la société, et la sphère des sentiments (*Gemüt*) à l'intellect, pour aboutir à l'exaltation d'une voie historique propre à l'Allemagne, et à l'idolâtrie de la "germanité"».³²

Selon toutes apparences, l'élite carnirole du XIXe siècle a adopté cette forme, ce «royaume de l'intériorité ... qui garde un quelque chose d'antisocial»³³ ainsi que les dichotomies appartenantes supposées être la réaction contre les Lumières et contre le deuxième pôle principal d'attraction culturelle (français), et elle la suit – de manière inconsciente, dans sa recherche des soubassements mythologique de l'État – encore aujourd'hui, moyennant l'indoctrinement idéologique et à travers de la propagande politique, peut-être d'une manière même plus rigoureuse qu'auparavant «pour aboutir à une voie historique propre à Slovénie, et à l'idolâtrie de la "slovénité"».

La pierre construction téléologique de «rêves millénaires sur l'État slovène» ou des «siècles de lutte pour la souveraineté», qu'on trouve, soit dans une forme directe, soit dans celle plus sophistiquée rhétoriquement, même dans le discours des historiens par profession³⁴ et des historiens de la littérature, et presque sans exception dans les textes d'une orientation de promotion (voire de propagande) imprimés dans les revues

³⁰ Par exemple, dans les textes traitant la «substantialité de l'identité linguistico-nationale»; cf. A. Debeljak, P. K. Peršin, V. Žabot et J. Dular dans le recueil déjà cité et édité par Vesna Čopič et Gregor Tome *Kulturna politika v Sloveniji - Simpozij*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 1998; Ou bien l'article infantile comportant une forte dose du ressentiment anti-intellectuel et fondé vigoureusement sur ladite idéologie allemande, «Poezija je še zmeraj glavna» par P. Kolšek dans *Sodobnost*, vol. 66, no. 7-8, 2002, pp. 876-883.

³¹ Cf. Ducreux 2000, p. 31.

³² Lepenies 1990 (orig. 1985), p. 199.

³³ Lepenies 1990 (orig. 1985), p. 200.

étrangères³⁵, était, pendant un laps de temps assez long, transmise de façon continuée, à l'aide des supports mnémoniques linéaires et simplifiés: grâce aux textes littéraires populistes, les chants populaires, les médias et les pratiques d'éducation (condensées en quelque sorte dans les manuels scolaires) et fonctionnait ainsi «comme vecteur particulièrement efficace de l'endoctrinement nationaliste»³⁶. Nous sommes d'accord avec Daniel Beauvois qui constate, à partir de l'analyse de la conscience historique polonaise au XIXe siècle, que «cet immense effort d'un siècle pour préserver la mémoire» glorificatrice «doit cependant être relativisé», ainsi que des «écoles légitimatrices de conceptions sans cesse défaits».³⁷

Le rôle de l'intelligentsia dans les pays de l'Europe centrale est sans doute, comme le dit aussi Krzysztof Pomian «délicat et particulier», différent de celui en Occident «pour la simple raison qu'elle devait suppléer l'existence d'un État national»³⁸. Or, en

³⁴ Parmi les ouvrages désirant «rompre avec les suites linéaires» de l'historiographie traditionnelle (cf. Foucault 1966), mais qui, malgré leurs étincelles d'idées, s'en trouvent empêchés par un ordre de discours non-élaboré et superficiel solidement inséré dans l'enchaînement du paradigme traditionaliste du langage et de la reproduction des lieux communs., cf. Igor Grdina, *Od rodoljuba z dežele do meščana*, Apes, Ljubljana, 1999; Igor Grdina, *Vladarji, lakaji, bohemi*, Apes, Ljubljana, 2001. L'épistémé de l'ouvrage cité en dernier se trouve introduite, par la première alinéa, avec une logique extrêmement simpliste: «Il n'y pas de doute: pour Aristote les choses ont été claires - le mythe est l'affaire de la poésie, en non pas de l'historiographie. Mais le monde de la philosophie est d'abord un monde de pensée, et ensuite un monde des mots et par les mots. Là, il n'y a pas d'objectivité (il n'a que non-partialité, mais il faut savoir que la vérité, de par sa nature propre, soit toujours partielle)», un peu plus loin, on nous fait savoir que «la langue était, depuis toujours, le signe le plus univoque de l'appartenance à la slovénité» et que «l'histoire soit une improvisation», et encore que «en elle il n'y pas des solution nécessaires», mais qu'elle «se rend à le plus offrant», «le récit historiographique ne se distinguant de celui de la fiction que par le fait que, du point de vue du contenu, il n'est pas en contradiction avec les constatation de la critique historique ou avec les résultats des sciences historiques fondamentales (paléographie, chronologie, diplomatique, etc.) ». (!) On se trouve devant une mélange de pensées sans réflexion et hétéroclite dont le plan fondamental est déterminé par bricolage simple et naïf complété par la jonction violente des lieux d'énonciation différents n'appartenant pas au même horizon de connaissance. L'auteur prête le serment sur l'objectivisme tout en n'étant pas capable de reconnaître la configuration symbolique dans les documents historiques, pourtant invoqués volontièrement. L'auteur est, en Slovénie, un des plus populaires, très apprécié par les médias et par le milieu académique (cette extravagance provient du fait que dans le pays il n'y a pas de distinction considérable entre le domaine des médias et celui du milieu académique).

³⁵ Ainsi Antonia Bernard dans l'article «L'Autriche et la Slovénie», in *Revue germanique internationale*, no. 1, thème: *Europe centrale. Mitteleuropa*, PUF, Paris, 1994, pp. 151-164, qui est plein de la métaphorique nationaliste banale et d'autres non-sens («les Slovènes, qui ont résisté aux siècles de germanisation»; «les églises baroques aux clochers rouges ornent les collines»; «inutile de dire que ces tentatives – des liens plus étroits entre la Slovénie et la France – avinent souvent quelque chose d'artificiel»; «le charme et la richesse de cette région» etc.), en plus des l'austrophilie et austrophobie stéréotypées et ambivalentes («Bank Austria»; «la mère autrichienne»; «traitée comme une marâtre»; «extrême richesse des relations culturelles entre Slovènes et Autrichiens»; «des points douloureux en ce qui concerne les minorités», etc.).

³⁶ Ducreux 2001. p. 31.

Slovénie «l'intelligentsia était en général d'origine paysanne et souvent d'appartenance cléricale (prêtres catholiques), et bien comme telle elle jouait un rôle fondamental dans la *création* même de la conscience nationale».³⁹

Dans l'histoire slovène, il n'y avait pas beaucoup d'institutions qui, en réalité, prenaient la vie et étaient capables, grâce aux relations de communication et de transmission, transgresser leurs propres limites et, au-delà d'elles, entrer en contact avec les gens et effectuer un transfert culturel, celui des savoirs spécifiques, séculaires (l'exception, mais qui n'a pas produit une résonance quelque peu vaste et des héritiers institutionnels, c'était le cercle de Sigismund Zois). «Les discours de socialisation», comme l'a dit Drago B. Rotar, «disposent, certes, d'un réseau conceptuel qui permet à leur prononcateurs de jouer le rôle d'arbitre, d'autorité», donc aussi le rôle non-engagé du savant consacré à l'«interprétation ritualisée et vidée»⁴⁰, à la différence de celui de l'intellectuel qui s'engage lui-même dans ses visions et dans ses interprétations, et ne se laisse pas réduire aux jeux de compromis et à être soumis aux appareils d'ajustements. Le fait qu'en Slovénie le nombre des intellectuels exposés et engagés n'était jamais très élevé (ou qu'il n'était pas suffisant, ou que les gens classés sous cette catégorie tout simplement n'étaient que les savants, parfois autodidactes, fortement marqués par un anti-intellectualisme viscéral) pour qu'ils pouvaient, dans une action publique continue maintenir un standard des investissements symboliques, intellectuelles et pratiques, tout en conservant le niveau élevé du postulat éthique, jouer un rôle important pour le concept qu'on vient de nommer l'inversion dans l'objectivation. Parallèlement, et comme instances d'appel illusoires, s'érigent de manière automatique, les savants non-engagés ou engagés fictivement, intéressés, plus que pour les problématiques développées, pour la consécration de leurs doctrines et – le cas fréquent – d'eux-mêmes.

Pourquoi, en Slovénie, les champs discursifs n'ont pas réussi de se différencier et s'autonomiser suffisamment pour permettre une interprétation nuancée et pertinente des faits historiques, sociaux et culturels reste une question ouverte, susceptible de plusieurs réponses (le manque d'institutions dans les périodes relativement récentes, le monopole d'Eglise dans la vie intellectuelle, anti-intellectualisme profond, etc.). C'est en premier lieu, pour éviter dans l'avenir les interprétations trop hâtives ainsi que celles anachroniques, que nous attendent les analyses minutieuses permettant à repérer les effets propres aux différents modes de représentation, de transmission et de réception des textes est donc une condition nécessaire pour éviter tout anachronisme dans la compréhension des œuvres, et les «effets propres aux modes différents de la représentation, de la transmission et de la réception des textes historiques différents»⁴¹.

³⁷ Beauvois 2001, pp. 59-60.

³⁸ Pomian 1994, pp. 18-19.

³⁹ Pomian 1994, pp. 19.

⁴⁰ Rotar 2001, p. 19.

Si Roger Chartier pense que, «dans chaque configuration sociale, certains discours sont désignés par leur écart aux discours et pratiques ordinaires et qu'il sont produits et représentés dans un espace social spécifique qui a ses lieux, ses hiérarchies et ses enjeux propres. L'histoire de la littérature a donc comme objet premier la reconnaissance des frontières, diverses selon les temps et les lieux», et que cette «reconnaissance des frontières» entre ce qui se trouve dans le champ – par exemple dans le champs intellectuel – et ce qui se trouve hors de lui un premier pas vers l'étude de l'objet, sa délimitation arbitraire,⁴² on ne peut qu'en convenir avec le dit, bien que, dans l'espace intellectuel slovène, avec sa différenciation minimale et avec son absence des autonomies réelles de domaines, ou bien, avec ses autonomies très faibles et vulnérables (mail il existe, au contraire, des hiérarchies externes, formalistes et autoritaires, mais dont la fonction principale est la sauvegarde des frontières), un centre de gravité de la recherche devrait être déplacé un peu: vers l'observation des ruptures dans les modes de traduction et de passage (des mots, des syntagmes, des notions, des concepts, etc.) entre un et l'autre champ d'articulations dans le sens inverse par rapport à l'approche habituelle (les termes, les notions, les concepts scientifiques, quoiqu'il semble paradoxale ou bien l'est en réalité – en accord avec l'inversion dans l'objectivation – où on cherche habituellement la légitimation dans le son même du *common sense* et passe, de cette manière, d'un niveau populiste à l'usage scientifique, et non pas *vice versa*).

Ainsi, dans ce manque des instances de légitimation, l'Eglise catholique reste une institutions des plus résistantes du réseau de reproduction-transmission comportant un système d'indications;⁴³ ce qui veut dire qu'elle intervient dans la mémoire collective, qu'elle renvoie sur les certaines valorisations: le rapport à la femme, au fils, à l'Autre, sur les normes morales, sur la structure de communication, etc., qui sur le territoire de l'État slovène actuel, prenait soins pour les suites longues des sériations et pour la continuité du langage dogmatique caractérisé par Barthes comme un langage extérieur et immobile. Un tel langage, réifié en tout cas (multiplier, comme on le sait, veut dire rendre anonyme et naturaliser), probablement résistante aux objectivations de toutes espèces, mais aussi sans correspondance avec la réalité, et, prévalamment, au service du soin pour les procès mnémonico-reproductifs, et non pas pour une pensée conçu en fonction des problématiques. Luiza Accati qui a étudié l'influence des symboles sur la réalité sociale, leurs transformations, et qui a suivi les modifications minuscules à travers le temps à partir de la construction et des représentations de la femme à l'intérieur du cadre référentiel de l'imaginaire catholique, a réussi de montrer la genèse des automatismes aux plusieurs strates indiquant une dialectique spécifique entre la continuité et le changement, et qui se superposent de la manière d'empêcher,

⁴¹ Chartier, 1998.

⁴² Chartier 1998.

⁴³ Foucault 1968, p. 14.

du même coup, l'autonomie de la pensée critique. Pour qu'on soit en état de penser le phénomène de ces constructs, il faut de nouveau dessiner les frontières entre les hommes et les femmes, étudier la construction sociale des genres renvoyant aux structures de pensée et de comportement et étant inhérente aux représentations discursives, et d'après Foucault aussi aux «formations non-discursives».⁴⁴

Dans la suite, on passera en revue quelques cas symptomatiques de la recherche sur les représentations de la culture dans les médias slovènes, et on observera la manière imperceptible et automatique l'espace de l'auto-définition des femmes a été effacé historiquement, et comment il a été substitué par un des constructs culturels les plus pétrifiés et les plus paradoxaux selon lequel «existerait une spécificité des femmes constitant en ce qu'elle sont déterminées par les autres, c'est-à-dire les hommes; que les femmes n'avaient donc pas de leurs propres spécificités»⁴⁵. Ce construct culturel, impliqué dans le réseau imaginaire de la structuration mentale catholique, renvoie, moyennant les procédures spécifiques qu'on considérera dans la suite, renvoie lui aussi aux stratégies de l'appropriation patriarcale du terrain de l'articulation et de la représentation des femmes (le modèle androcentrique romano-catholique prévoit les femmes, non pas comme les interlocutrices, mais seulement comme métaphore sur le plan symbolique ou comme compagne ou bien comme victime des hommes sur le plan réel)⁴⁶, à une perte de réalité, un *Realitätsverlust* accentué postulé par cette relation disproportionnée entre la mère et le fils, entre le sujet et l'objet (donc aussi entre la subjectivation et l'objectivation) pour nous ramener à la définition plus précise et à la compréhension du concept faisant partie du titre de l'article présent, de *inversion dans l'objectivation*.

Suite dans le numéro prochain du Monitor ISH

Taja Kramberger

Chercheur libre

e-mail: taja.kramberger@guest.arnes.si

Littérature:

ACCATI, Luisa 1998, *Il mostro e la bella. Padre e madre nell'educazione cattolica dei sentimenti*, Raffaello Cortina Editore, Milano, 1998 (v slovenskem prevodu Irene Prosenc, Luisa Accati, *Pošast in lepota. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*, Studia humanitatis, Ljubljana, 2001).

⁴⁴ Accati 1998. Sur la construction du texte social par les clercs et sur le lien entre la lecture et l'Eglise voir Certeau 1990 pp. 244 ssq.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

- BARTHES, Roland 1964**, «Éléments de sémiologie», *Communications*, no. 4, cit. d'après *Le degré zéro de l'écriture, suivi de Éléments de sémiologie*, Éditions Gonthier, Paris, pp. 85-172 (v slovenskem prevodu Zoje Skušek-Močnik, »Elementi semiologije«, v: Roland Barthes, *Retorika starih. Elementi semiologije*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1990).
- BARTHES, Roland 1970**, «L'ancienne rhétorique», *Communications*, no. 16, (v slovenskem prevodu Rastka Močnika, »Retorika starih«, v: Roland Barthes, *Retorika starih. Elementi semiologije*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1990).
- BEAUVOIS, Daniel 2000**, «La conscience historique polonaise au XIXe siècle, entre mythographie et historiographie», in *Histoire de l'Education*, no. 86 (numero spécial: Histoire et Nation en Europe centrale et orientale XIXe–XXe siècles; sous la direction de Marie-Élizabeth Ducreux), pp. 37-60.
- BOURDIEU, Pierre 1980**, *Le sens pratique*, Les Éditions de Minuit, Paris (v slovenskem prevodu Jelke Kernev Štrajn, Pierre Bourdieu, *Praktični čut*, I. in II. del, Studia humanitatis, Ljubljana, 2002).
- BOURDIEU, Pierre 1996**, *Sur la télévision*, Liber – Raison d'agir, Paris (v slovenskem prevodu Agate Šega, Pierre Bourdieu, *Na televiziji*, Krt 119, Ljubljana).
- BOURDIEU, Pierre 2001**, *Science de la science et réflexivité*, (v slovenskem prevodu Draga B. Rotarja, *Znanost o znanosti in refleksivnost*, 2003, tipkopis za knjigo).
- CERTEAU, Michel de 1990**, *L'invention du quotidien, 1. arts de faire*, Éditions Gallimard (v slovenskem prevodu Taje Kramberger je XII. poglavje omenjene knjige, Michel de Certeau, *Branje: divji lov – v pričujoči številki Monitorja ISH*, vol. IV, 1-4).
- CHARTIER, Roger 1998**, «Critique textuelle et histoire culturelle. Le texte et la voix, XVIe - XVIIIe siècles», en *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitude et inquiétude*, Paris, Albin Michel, pp. 269-287 (v slovenskem prevodu Draga B. Rotarja, Roger Chartier, »Tekstna kritika in kulturna zgodovina. Tekst in glas, XVI.-XVIII. stoletje«, v pričujoči številki *Monitorja ISH*, vol IV, no. 1-4).
- DUCREUX, Marie-Élizabeth 2000**, «Nation, État, éducation. L'enseignement de l'histoire en Europe centrale et orientale», in *Histoire de l'Education*, no. 86 (numero spécial: Histoire et Nation en Europe centrale et orientale XIXe–XXe siècles; sous la direction de Marie-Élizabeth Ducreux), pp 5-36.
- FABRE, Daniel 1996**, «Le Symbolique, brève histoire d'un objet», in *Une école pour les sciences sociales. De la VIe section à l'École des Hautes Études en Sciences Sociales*, Les Éditions du CERF, EHESS, Paris, pp. 229-250.

- FABRE, Pierre-Antoine 2001**, «L'époque de la Contre-Réforme catholique. Orientations de recherches pour une perspective anthropologique», in *Monitor ISH*, vol. III, no. 1-2, pp. 135-153.
- FOUCAULT, Michel 1968**, »Réponse au Cercle d'épistémologie«, in *Cahiers pour l'Analyse (Généalogie des sciences)*, no. 9, pp. 9-40 (v slovenskem prevodu Draga B. Rotarja, Michel Foucault, »Odgovor epistemološkemu krožku«, v *Problemi*, letn. XXXIX, št. 3-4, 2001, str. 77-118).
- FOUCAULT, Michel 2001**, *Dits et écrits II*, 1976-1988, Gallimard, Paris.
- JANKO SPREIZER, Alenka 2001a**, *Romologija in romski študiji: socialnoantropološki pogled na romološke diskurze v Sloveniji (La Romologie et les études de Roma)*, tipkopis doktorske disertacije.
- JANKO SPREIZER, Alenka 2001b**, »Socialnoantropološki pogled na slovensko romologijo« (»Le regard socio-anthropologique sur la romologie slovène«), v *Monitor ISH*, vol. III, no. 1-2, pp. 29-63.
- KOTNIK, Vlado 2002**, *Reprezentacije opere. Primer percepcije podob opernega sistema v Sloveniji skozi optiko operne dejavnosti in njenih problematik*, Ljubljana (rezultati raziskovalne naloge; tipkopis za knjigo).
- KRAMBERGER, Taja, MIHELJ, Sabina, ROTAR, Braco 2002**, *Obravnavanje kulture v slovenskih medijih, sklepno poročilo CRP 2000-2002, 294 ff (Représentations de la culture dans les médias slovènes)*, Ljubljana, september 2002.
- KRAMBERGER, Taja 2002**, »Doxa et fama. O produkciji »javnega mnenja« in strategijah pozabe - elementi za mikroštudijo / Doxa et fama. On production of »Public opinion« and Strategies of Oblivion (abstract in english)«, in *Družboslovne razprave*, letn. XVIII, št. 41.
- KRAMBERGER, Taja 2003**, *Transfirmacije provincialne memorije. Kontinuitete in diskontinuitete v slovenski literarni topografiji (Cankar z Alešovcem) (Les Transformations d'une mémoire provinciale (Cankar avec Alešovec))*, tipkopis doktorske disertacije.
- LE GOFF, Jacques 1988**, »Préface à la nouvelle édition«, in *La nouvelle histoire* (sous la direction de Jacques Le Goff), Éditions complexe, Paris, pp. 9-22.
- LEPENIES, Wolf 1985**, *Die drei Kulturen, Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*, Hanser, München (cf. la traduction française par Henri Plard, Wolf Lepenis, *Les trois cultures. Entre science et littérature l'avènement de la sociologie*, Éditions de la MSH, Paris, 1990).

- POMIAN, Krzysztof 1994**, «L'Europe centrale: essais de définition», in *Revue germanique internationale*, no. 1, thème: *Europe centrale. Mitteleuropa*, PUF, Paris, pp. 11-24.
- ROTAR, (Drago) Braco 1981**, *Govoreče figure. Eseji o realizmu (Les Figures parlantes: Essais sur le réalisme)*, DDU Univerzum, Ljubljana.
- ROTAR, (Drago) Braco 1985**, *Risarji: učenjaki. Ideologije v urbanizmu in arhitekturi (Dessinateurs vs. Savants: idéologies dans l'urbanisme et l'architecture)*, Delavska enotnost, Ljubljana.
- ROTAR, Drago B. 2001**, «La quête de l'identité; »die Judenfrage« et la production de l'identité ethnique dans un pays sans Juifs», v *Monitor ISH*, vol. III, no. 1-2, pp. 15-27.
- ROTAR, Drago B. 2002**, »Uvod/ Introduction« (v sklepno poročilo CRP 2000-2002, *Obravnavanje kulture v slovenskih medijih / Représentations de la culture dans les médias slovènes*), pp. 7-13.
- ŠUMI, Irena 2000**, »Slovensko narod(nost)no vprašanje: akademska tradicija ali ideologija?« (Question national slovène : tradition academique ou idéologie), v *Časopis za krtiko znanosti*, 28, 198/199, pp. 257-271.
- VALENSI, Lucette et WACHTEL, Nathan 1996**, «L'anthropologie historique», in *Une école pour les sciences sociales. De la VIe section à l'École des Hautes Études en Sciences Sociales*, Les Éditions du CERF, EHESS, Paris, pp. 251-274 (v slovenskem prevodu Taje Kramberger, L. Valensi in N. Wachtel, »Zgodovinska antropologija«, v *Monitor ISH*, vol. III, no. 1-2, pp. 155-172).
- VERGINELLA, Marta 2003**, L'uso politico della storia nell'area ex jugoslava. Il caso della Slovenia degli anni '90 (tipkopolis).

Sabina Mihelj

NA LOVU ZA »DEJANSKIM OBČINSTVOM« Teoretske implikacije obrata k recepciji v raziskovanju množičnih medijev

Povzetek:

Članek se osredotoča na nekatere možne implikacije obrata k recepciji, ki je nastopil v raziskovanju množičnih medijev (še posebej znotraj kulturnih študijev in ene od poddisciplin, medijskih študijev) sredi osemdesetih let preteklega stoletja in ki se je krepil skozi 90-a leta. Čeprav zoperstavljeni teoretskim pristopom, ki so obvladovali zgodnejša obdobja raziskovanja medijev in ki so se osredotočali na homogenizirajoče, indoktrinirajoče ipd. učinke medijev, so pristopi, orientirani k recepciji, ohranili nekatere osnovne premise zgodnejših pristopov nespremenjene. Navkljub povzdigovanju subverzivnih potencialov »aktivnih občinstev« je glavna os argumentov ostala skoraj enaka: ključna raziskovalna vprašanja so še vedno strukturirana okoli kategorije »učinka« (ki je še vedno razumljen kot enosmeren), in, kar je najpomembnejše, okoli dihotomije aktivnih in pasivnih občinstev oz. neodvisnosti in nadzora. Avtorica ponuja argumente v prid tezi, da tako zgodnejši, k tekstom in proizvodnji orientirani pristopi, kot sodobni pristopi, osredotočeni na recepcijo, temeljijo na enakem razumevanju subjekta, ki mora biti aktiven, če naj bo pravi subjekt (in ne objekt). Po kratkem pregledu nekaterih konceptualizacij, ki se izognejo preprosti dihotomiji aktivnih in pasivnih občinstev ali neodvisnosti in nadzora, avtorica sklene članek s preizpraševanjem možnih razlogov za vztrajnost osnovnih predpostavk o odnosu med mediji in občinstvi. Na koncu predlaga, naj bodo tudi koncepti, ki sodijo v domeno medijskih študij recepcije, kot npr. »aktivna občinstva« ali »dejanska občinstva«, preizprašani kot diskurzivni konstrukti in s tem kot možne teoretske reperkusije razvoja v zunajznanstvenih sferah družbe, ekonomije, politike in kulture.

Ključne besede: množični mediji, recepcija, občinstvo

Abstract:

The article discusses some possible implications of the turn towards reception which occurred in research on mass media (particularly inside cultural studies and one of its subdisciplines, media studies) in mid-80s of the past century and intensified throughout the 90s. Although juxtaposed to theoretical approaches that dominated the research on media earlier and which focused on homogenizing, indoctrinating etc. effects of media, reception-oriented approaches retained some of the crucial premises of earlier approaches unchanged. Despite celebrating the subversive potentials of »active audiences«, the main axis of argument remained much the same: the crucial research questions keep being structured around the category of »effect« (still conceived as one-way) and, most importantly, around the dichotomy of active and passive audiences or

freedom and control. The author argues that both earlier, text- and production- oriented approaches, as well as current reception-oriented ones, depend on the same underlying conception of subject which, in order to be a proper subject (and not an object) needs to be active. After a short discussion of some conceptualizations which avoid a simple dichotomy of active and passive audiences or freedom and control, the author concludes by interrogating some possible reasons for the persistence of these basic assumptions about the relation between media and audiences. Finally, she suggests that also concepts pertaining to the field of reception-oriented research, such as »active audiences« or »actual audiences«, need to be examined as discursive constructions and thus as possible theoretical repercussions of extra-scientific developments in social, economic, political and cultural sphere.

Key words: *mass media, reception, audience*

Uvod

V nizu različnih teoretskih pristopov k množičnim medijem, ki so se oblikovali v obdobju po II. svetovni vojni, je mogoče razbrati prehod od instrumentalističnega pojmovanja medijev kot bodisi vzvoda razsvetljevanja (izobraževanja, informiranja) množic bodisi njihovega manipuliranja, indoktriniranja, »kvarjenja« (zlasti mladine in otrok) k poudarjanju polisemičnosti sporočil in končno k poudarjanju (relativne) neodvisnosti interpretacij oz. recepcij. Ali drugače: žarišče zanimanja se je od avtorja oz. avtorjev določenega medijskega sporočila preusmerilo k tekstu in nato k prejemnikom (bralcem, gledalcem, poslušalcem) oz. recepciji.

Naj takoj poudarim, da s tem, ko govorim o *prehodu* ali *preusmeritvi* od ene teoretske perspektive k drugi, nikakor nočem reči, da je šlo bodisi za radikalen preobrat (v smislu revolucije) bodisi za linearno, enosmerno in nepovratno evolucijo vednosti. Prvič, proces je bil postopen;¹ drugič, širjenje pristopov, ki so zagovarjali vlogo prejemnika v procesu medijske proizvodnje pomena in se osredotočali na proces recepcije, ni nujno pomenilo izginotja pristopov, ki so se ukvarjali s procesi proizvodnje

¹ Pomemben korak od instrumentalističnega pojmovanja medijev, ki se je osredotočalo na intence avtorjev sporočil oz. na interese različnih (političnih, ekonomskih ipd.) akterjev, ki bi lahko odločilno vplivali na proizvodnjo medijskega sporočila, pomenijo že različne oblike strukturalističnih, semiotičnih in psihoanalitičnih pristopov. Te pristope mnogim razlikam navkljub družijo orientiranost k tekstu (medijskemu sporočilu) zunaj intenc producentov. Znotraj teh pristopov so se uveljavljale modifikacije, ki so vodile od razumevanja teksta kot homogene strukture z enim pomenom k polifoni strukturi z več možnimi pomeni, s tem pa tudi odpirale pot preusmeritvi od pojmovanja teksta kot determinirajočega elementa v medijski komunikaciji, ki obstaja zunaj procesov distribucije in recepcije, k pojmovanju teksta kot elementa, ki se dokončno realizira šele v momentu recepcije.

medijskih sporočil in/ali predpostavljali pasivnost prejemnikov; in tretjič, prehod ni bil enosmeren: posamični teoretski pristopi so zagovarjali različne rešitve, ki jih velja obravnavati v specifičnih kontekstih akademskih kultur – tj. glede na specifične teoretske tradicije, do katerih so se opredeljevali, jih privzemali, zavračali in predelovali – ter znotraj specifičnih družbenih, kulturnih, ekonomskih in političnih procesov, v katere je bila teoretska proizvodnja vpeta.² Zgodovine teoretizacij medijev torej ne gre razumeti kot procesa linearnega napredovanja teorije od zastarelih pristopov, ki so predpostavljali vsemogočni vpliv množičnih medijev na neodporne množice, k sodobnim pristopom, ki zagovarjajo polisemičnost sporočil in zato možnost nepričakovanih, subverzivnih branj; in če se zgodovina teoretizacij medijev kaže kot linearno, uniformno napredovanje, se je smiselno vprašati, kateri interes motivira tako poenostavitev zgodovine oz. legitimaciji katerega interesa (argumenta, dejanja) taka poenostavitev služi.

A po drugi strani v poudarjanju razlik med posamičnimi pristopi ne gre iti tako daleč, da bi se ti pristopi zdeli povsem neprimerljivi; tudi to bi bila poenostavitev, pa čeprav utemeljena prav s poudarjanjem kompleksnosti, najverjetneje motivirana z odporom do sintetičnega pogleda, abstrakcije in s tem teorije same. Navkljub razlikam je torej v različnih teoretskih pristopih možno prepoznati skupne točke, na podlagi katerih je mogoče govoriti o nekaterih prevladujočih tendencah in tudi o s temi tendencami povezanih slepih pegah. Te pa niso fiksne, temveč se skozi čas premeščajo. Še pred dobrim desetletjem je bilo denimo mogoče prikimati trditvi Ien Ang, ki je v knjigi *Desperately Seeking the Audience* zapisala, da je razumevanje (televizijskega) občinstva povsem podrejeno institucionalnemu pogledu – tj. pogledu samih televizijskih institucij, ekonomskih subjektov, ki po televiziji nagovarjajo potencialne kupce, pa tudi velikega dela akademske teorije in raziskovanja množičnih medijev, npr. ameriške tradicije raziskovanja množične komunikacije, katere osrednje ime je Paul Lazarsfeld in ki sega v 30-a leta preteklega stoletja (Ang 1991, 10). Osnovna pomanjkljivost tega pogleda je, da se občinstvo znotraj njega kaže kot konceptualno neproblematična kategorija – tj. kot kategorija, ki je zgolj odsev dejanske realnosti (ki torej zgolj označuje

² Kulturne študije, kakor so se oblikovale v birminghamskem Centru za sodobne kulturne študije (CCCS) v 70-ih letih, je zato smiselno obravnavati, upoštevajoč takratno ekonomsko recesijo, prestrukturiranje odnosov do nekdanjih kolonij, spremembe v razredni strukturi, vzpon t. i. mladinskih subkultur in postopni obrat k neokonservativni politiki, ki jo simbolizira Margaret Thatcher. Prav tako je tradicijo kulturnih študij v ZDA – čeprav je bila vzpostavljena po zgledu birminghamske šole in jo z njo družijo številne podobnosti – dobro gledati v luči takrat prevladujočih usmeritev znotraj ameriške sociologije, upoštevajoč vsaj vplivni figuri Talcotta Parsonsa in J. S. Milla ter tradicijo pragmatizma, in v kontekstu takratne ameriške politične in ekonomske situacije. Razlike v akademskih, ekonomskih, političnih in drugih kontekstih so namreč – navkljub nedvomnim podobnostim – spodbujale različne postavitve osrednjih teoretskih vprašanj, različne kriterije za izbiro relevantnih objektov proučevanja, različne metodološke pristope in različne odnose do politične prakse.

neodvisno, zunaj teh kategorij obstoječo občinstvo). Tak pogled spregleda dejstvo, da je »televizijsko občinstvo« diskurzivni konstrukt in da je kot taka vpeta v razmerja dominacije in nadzora (v skladu s Foucaultovim teoretskim prikazom razmerja med znanjem in nadzorom oz. močjo): konstruirano je kot objektivna kategorija, ki je podvržena nadzoru institucij. Takemu pogledu na občinstvo je podlegel tudi velik del kritične tradicije raziskovanja množične komunikacije, ki so jo pretežno inspirirale marksistične ali postmarksistične analitične perspektive in katere osnovni cilj je bil razkrinkanje širšega političnega in zgodovinskega konteksta medijskih institucij in s tem njihove vloge v reprodukciji obstoječe ideologije in ekonomskih razmerij. Tudi ta tradicija je namreč, kot je poudarjala Ien Ang, praviloma podcenjevala ali celo zanikala pomen razumevanja medijev s perspektive občinstev. Izhod iz tako enostranskega pogleda na občinstvo je Ien Ang videla v osredotočanju na družbeni svet »dejanskih občinstev« (*actual audiences*), s čimer je mislila na »neskončne, kontradiktorne, disperzne in dinamične prakse ter izkušnje televizijskih občinstev v njihovem vsakdanjem življenju«. Ta svet je, kot je zapisala, tako raznolik in večpomenski, da njegova definicija nikoli ne more biti popolna. Osnovna podmena razumevanja, ki želi zajeti dinamično kompleksnost družbenega sveta »dejanskih občinstev«, mora zato biti zavedanje njegove temeljne ireduktibilnosti na kakršenkoli objektivirani konstrukt televizijskega občinstva. (Ang 1991, 13–14)

Pozivi k intenzivnejšemu raziskovanju »dejanskih občinstev« so se sicer pojavljali že precej pred izidom omenjene knjige Ien Ang: usmerjenost na to, kaj občinstva počnejo z mediji (in ne na to, kaj mediji počnejo z občinstvi), je bila denimo osnovno vodilo t. i. šole rab in zadovoljitev (*uses and gratifications*) v 70-ih letih, znotraj kulturnih študijev pa velja omeniti vsaj Davida Morleyja in njegovo študijo *Family Television* (1986), ki predstavlja odločen obrat k raziskovanju recepcije in njenih kontekstov v britanski tradiciji kulturnih študijev, Johna Fiskeja ter njegovo *Television Culture* (1987) kot utemeljitveni tekst študij recepcije v ZDA, eksplozijo raziskovanja ženskih žanrov s stališča recepcije v osemdesetih letih, podobno teoretsko preusmeritev v proučevanju komunikacijskih praks pa je v osemdesetih letih zagovarjal tudi eden najpomembnejših predstavnikov latinskoameriške tradicije kulturnih študijev, Jesús Martín-Barbero. Govoril je denimo o potrebi po preseganju t. i. hegemonične paradigme, ki je z mnogih vidikov podobna institucionalnemu pogledu na medije, kot ga razume Ien Ang: Martín-Barbero je vanjo uvrščal tako kritične teorije ideološkega učinkovanja medijev, ki so temeljile na instrumentalističnem razumevanju medijev in teleološkem pojmovanju moči, kot tudi semiološke pristope, ki so delovanje medijev reducirali na prenos informacij in linearno shemo pošiljatelj – sporočilo – prejemnik (Martín-Barbero 1988, 447–451). Vendar pa so bili ti zgodnejši pozivi, kolikor so se sploh uveljavili v sociologiji in kulturnih študijih (šola rab in zadovoljitev je denimo ostala omejena na pretežno psihološki pristop k medijem), prej izjema kot pravilo.

Dobro desetletje po izidu *Desperately Seeking the Audience* je slika obrnjena: raziskovanje »dejanskih občinstev«, poudarjanje aktivnega prejemnika, osredotočanje na proces recepcije medijskih sporočil in široko paleto možnih rab medijev v

vsakdanjem življenju – vse to so danes elementi dominantnega pristopa k medijem v kulturnih študijih, marsikje pa tudi v sociologiji, kolikor je le-ta sprejela tudi argumente kulturnih študijev (oz. se ti niso oblikovali kot samostojna akademska disciplina) ali kolikor so v njej prevladali argumenti kritikov kvantitativne sociologije in z njimi katera izmed kvalitativnih raziskovalnih tradicij, denimo – če ostanemo pri primerih iz znanstvenih krogov v ZDA – v slogu čikaške šole sociologije (Chicago School of Sociology). Med trenutno najbolj prepoznavnimi gonili medijskih študijev pa tudi kulturnih študijev nasploh in do neke mere tudi drugih znanstvenih disciplin, ki se ukvarjajo z mediji, je torej prav poudarjanje aktivnega prejemnika, najpogostejši objekt teoretskega lova na čarovnice pa so prav teze o vplivu in homogenizacijskih učinkih medijev ter, širše, teze, ki tako ali drugače svarijo pred ideološko indoktrinacijo in kulturnim imperializmom, katerega temelj naj bi bilo predvsem globalizirano medijsko tržišče in temu ustrezno globalni trendi proizvodnje in distribucije kulturnih proizvodov. Prevladujočo linijo argumentacije v sodobnih kulturnih študijih bi bilo mogoče povzeti takole: že res, da sta kulturna proizvodnja in distribucija globalni in množični, a to še ne pomeni, da je globalna in množična tudi recepcija oz. da so prejemniki določenih medijskih sporočil oz. kulturnih proizvodov obsojeni na pasivno sprejemanje le-teh in celotnega mentalnega in vrednostnega kompleksa, ki jih podpira. Nasprotno: recepcija je, kot neumorno dokazujejo mnogi avtorji na podlagi raziskav večinoma antropološkega ali etnografskega tipa, vedno lokalna, temeljno vpeta v dinamiko kulturnega okolja, ki globalni (kar je ponavadi sinonim za ameriški ali zahodni) kulturni vpliv aktivno predela v skladu s svojo lokalno tradicijo. Ali drugače: dol s kultom avtorja in tiranijo teksta! – prejemnik je vendar sposoben rezistenčnih branj, meandrov recepcije pač nikoli ni mogoče predvideti zgolj in samo na podlagi medijskega sporočila (oz. kulturnega proizvoda).

Toda: ali tovrstno podarjanje zapletenosti recepcije, njene vsakokratne kontekstualne umeščenosti in nepredvidljivosti, ireduktibilnosti »dejanskih občinstev« na diskurzivne konstrukte ipd. dejansko predstavlja teoretsko alternativo tezam, ki so poudarjale hegemonizirajoči, ideološki vpliv medijev in svarile pred kulturnim imperializmom? Res je, da se tovrstni pristop k medijem vzpostavlja kot alternativa pristopom, ki so prevladovali še pred dobrim desetletjem, vendar pa prestroga polarizacija zakriva nekatere pomembne podobnosti. Morda je slišati paradokso, a teze o relativni nepredvidljivosti individualnih procesov dekodiranja medijskega sporočila se pravzaprav ne dotaknejo nekaterih temeljnih predpostavk teze o množičnih medijih kot instrumentih ideološke indoktrinacije. In ravno tako se teze o lokalni specifičnosti recepcije ne dotaknejo nekaterih predpostavk teze o kulturnem imperializmu Zahoda. V obeh primerih se kritika (»alternativna teza«) reducira zgolj na relativizacijo predhodne teze: tako se denimo teza o nepredvidljivosti recepcije zreducira na relativizacijo teze o neizogibnem učinkovanju medijev na pasivne prejemnike – pri čemer ne preizpraša utemeljenosti teze kot take, še manj pa utemeljenosti njenih predpostavk. Podobno velja za prikaze lokalno specifičnih recepcij sporočil množičnih

medijev oz. (po analogiji) globalno distribuiranih kulturnih proizvodov: ti namreč ne razgrajujejo predpostavke o medijih kot nevtralnih prevodnikih, ki od zunaj vplivajo na prejemnike, kakor tudi ne predstave o imperialističnih pretenzijah novodobne kulturne proizvodnje in distribucije – nasprotno: te predstave vzamejo za nesporno resnične. Imperialistične pretenzije in poskusi manipulacije oziroma homogenizacije torej po logiki navedenih tez obstajajo, vendar so v temelju obsojeni na to, da nikoli zares ne dosežejo svojega cilja, namreč popolnega nadzora nad prejemniki oz. totalnega vpliva nanje; prejemnik še tako indoktrinarnih naslavljanj je namreč zunaj dosega pošiljatelja, kar pomeni, da avtorji medijskih sporočil nikoli ne morejo »zagrabiti« svojih poslušalcev, bralcev, gledalcev. Če so starejši pristopi k množičnim medijem v veliki meri implicitno vključevali predpostavko o neukih množicah,³ ki so podvržene vplivu medijev (bodisi razsvetljevalskemu ali poneumljajočemu), so se jim sodobnejši pristopi zoperstavili s povečevanjem aktivnih prejemnikov – in pri tem ohranili predstavo o *pretežno enosmernem vplivu* medijev na prejemnike, predvsem pa niso nikoli preizprašali smiselnosti osrednje vloge kategorij *vpliva* oz. *učinka* v raziskovanju medijev.

Zgleden primer tovrstne kritike tradicionalnih (hegemoničnih, instrumentalnih, institucionalnih) pristopov k medijem, ki pušča nekatere elemente tradicionalne predstave o medijih nereflektirane, najdemo tudi v že omenjeni knjigi Ien Ang: »Občinstva ne morejo nikoli biti povsem svobodna, ker so temeljno podrejena toku podob, ki jih ponujajo institucije. A to ne pomeni, da so občinstva glede na moč televizijskih institucij povsem nemočna; daleč od tega. Toda »svoboda«, ki jo imajo (da izbirajo med programi, televizijo gledajo redko ali pogosto, sami ali v družbi, bolj ali manj pozorno – na kratko, da jo uporabljajo in porabljajo tako, kot jim ustreza), ostaja omejena s parametri sistema, ki so ga bili prisiljeni sprejeti,« (Ang 1991, 6). Avtorica kritizira tako pojmovanje, po katerem so občinstva v odnosu do medijev povsem nemočna, kakor tudi predstave, ki vidijo občinstva kot povsem neodvisna od intenc medijskih institucij. Taka vmesna pozicija je sicer teoretsko veliko bolj smiselna od obeh skrajnosti – a če je skrajni domet kritike tradicionalne koncepcije zgolj iskanje sredine med skrajnostma popolne indoktrinacije in popolne neodvisnosti, je ta kritika še vedno relativno daleč od razgraditve ključnih predpostavk tradicionalnega pristopa k medijem. Taka kritika namreč sploh ne doseže perspektive, s katere bi lahko opazili, da tudi po obratu k recepciji osrednji pogonski motor proučevanja medijev ostaja nespremenjen: prej ali slej namreč raziskovalci zadenejo ob vprašanje *vpliva* medijev

³ Ta predpostavka je implicitirana v angleškem izrazu *mass media*; pomenljivo je, da se je v poimenovanju uveljavil izraz *mass* (sl. masa), ne pa *crowd* (sl. množica) – prvi izraz ima namreč negativnejšo konotacijo kot drugi, saj pomeni neoblikovano gmoto ljudi, ne pa množico (med seboj različnih) posameznikov. V slovenskem prevodu – ki je vsebinsko pravzaprav neustrezen; ustrezeni prevod bi se glasil *masovni mediji* – negativna konotacija ni tako izrazita, vendar to ne izključuje negativnih konotacij, pridobljenih iz konteksta.

na prejemnike oz. ob vprašanje količine *aktivnosti* oz. *neodvisnosti* prejemnikov v odnosu do množičnih medijev. Prav tako izhajajoč iz take kritike – predvsem pa iz takega razumevanja neodvisnosti in nadzora (oz. aktivnosti in pasivnosti) – težko opazimo, da ista lahko medijska sporočila nastopijo kot elementi subverzivnih recepcij oz. rab, in vendar ostajajo v funkciji vzpostavljanja homogenosti, na primer kontinuitete v doživljanju časa in prostora, vezanega na določeno skupnost in/ali na posameznikovo osebno zgodovino. Naj zveni še tako paradokсно, a celo skrajno alternativne rabe medijev (ne zgolj različice dominantne rabe) in proizvodnje izrazito rezistenčnih branj medijskih sporočil lahko sodelujejo v procesu homogenizacije skupnosti oziroma integriranja posameznikov v skupnost (v tem primeru pač kot družbene margine) (Kellner 1995, 41).

Od neizogibne indoktrinacije k neodvisnosti recepcije – in nazaj?

Ob očitnih pomanjkljivostih obrata k recepciji v medijskih in kulturnih študijah pa ne gre spregledati, da je tudi poudarjanje aktivnosti občinstev in pomena raziskovanja recepcije vsaj v prvem koraku imelo določene družbenokritične intence in učinke. Bilo je namreč naperjeno proti predstavi, implicirani v samem poimenovanju televizije, radia in periodičnega tiska kot množičnih medijev – predstavi o uporabnikih teh medijev kot brezobličnih množicah (praviloma intelektualno inferiornih) posameznikov, ki ne prepoznavajo poneumljajočih učinkov množičnih medijev. Ker je bil obrat k recepciji praviloma združen s kritiko tradicionalnega pojmovanja kulture, v katerem ni bilo prostora za popularno kulturo, je deloval proti izključujočim predpostavkam, vgrajenim v koncept množičnih medijev, po katerem so bili nekateri segmenti populacij redno obravnavani kot inferiorni in potrebni dodatne zaščite: otroci, ženske, nižji sloji. Poudarek na občinstvih in recepciji je bil torej korekcija nekaterih pomembnih enostranskosti izključno tekstualne analize ali enostranskosti analize ideološkega učinkovanja medijev po zgledu frankfurtske šole. Prav podrobno raziskovanje procesov recepcije (z uporabo kvalitativnih oz. t. i. etnografskih metod) je namreč razkrilo subverzivni potencial občinstev, ki lahko celo v najbolj omalovaževane žanre investirajo kritičen pomen in medijska sporočila berejo povsem mimo intenc njihovih producentov. Zlasti porast zanimanja za fiksijske in zabavne žanre je bil tako praviloma povezan ne le z namenom rehabilitacije teh žanrov (ki so bili poslej izenačeni z elitno kulturo kot enakovredni objekti znanstvenega proučevanja), temveč še bolj z namenom rehabilitacije njihovih občinstev. Očiten primer takega družbenokritičnega učinkovanja obrata k recepciji predstavljajo npr. raziskave recepcije t. i. ženskih (oz. gospodinjstskih) žanrov, v primeru televizije zlasti soap oper, še prej pa ženskih romanov. V skladu z maksimami obrata od paradigme kulturnega imperializma oz. v skladu s preusmeritvijo zanimanja od teksta k občinstvom in recepciji, so bila tudi tukaj v žarišču zanimanja različna branja soap oper – posebej taka, ki so kazala, da soap opere niso zgolj sredstvo poneumljanja, ampak da zaradi predelave, do katere pride v procesu recepcije, lahko

delujejo tudi kot sredstvo upora proti dominantnim modelom družbenega vedenja, zlasti proti patriarhalni razdelitvi vlog, ki je ženskam omejevala prostor delovanja na aktivnosti, ki služijo zadovoljevanju potreb drugih družinskih članov. Glavni doprinos nove konceptualizacije ženskega občinstva (pogosto imenovane tudi etnografska) je tedaj – če povzamemo besede Ksenije H. Vidmar iz uvodne študije k zborniku *Ženski žanri* – izpostavitve pola rezistenčnih branj, ki sovpadajo z delovanjem teksta in sprevrčajo njegovo ideološko skico (Vidmar 2001, 33–34).

A že ta začetni družbenokritični zanos študij recepcije je spodbujal osiromašitev epistemološkega okvirja proučevanja medijev, ki so ga ponudili utemeljitelji britanskih kulturnih študij v Centru za sodobne kulturne študije (CCCS) v Birminghamu, zlasti Stuart Hall (o tem nekaj več v nadaljevanju): v središču zanimanja ni bila več celovitost proizvodnje pomena v medijih (upoštevajoč tako proizvodnjo kot distribucijo in recepcijo medijskih sporočil), temveč zgolj proces recepcije. In če je v tem kontekstu redukcija na recepcijo še lahko delovala družbenokritično, je kasneje vse pogostejše ostajala brez vsakršne kritične osti in je bila praviloma samo še izraz neangažiranosti in (navkljub praviloma deklariranemu odporu do »elitne kulture«) akademizma kulturnih študij. Spremenili so se sicer standardi izbora raziskovalnih objektov – sedaj so pač kot enakovredni, če ne celo relevantnejši, nastopali pojavi popularne in množične kulture – a načini obravnavanja teh objektov so pogosto ostali enaki. Poleg tega velja opozoriti, da tako poudarjanje neodvisnosti občinstev, njihovega upiranja predvidenim branjem, kakor tudi povzdigovanje njihovega užitka ob še tako »nizkotnih« in »plehkkih« kulturnih proizvodih spregleduje, da ne upor in ne užitek nista nedolžna ali naravna. Oba sta namreč priučena in s tem podvržena določeni razmestitvi moči, ki ju pogojuje tako, da nekatere užitke dojemamo kot družbeno sprejemljive, drugih pa ne; nekateri ljudje se tako naučijo smejati rasističnim in seksističnim dovtipom ali uživati v nasilju – užitek in upor torej nista *per se* progresivna elementa apropiacije kulturnih tekstov (Kellner 1995, 39).⁴

Da je obrat od proizvodnje (ali avtorja) k tekstu, zlasti pa obrat k recepciji, postopoma vodil v oddaljitev od družbeno relevantnih vprašanj in da so se kulturne študije kljub deklarativnemu zagovarjanju odprtosti in interdisciplinarnosti postopoma sprevrgle v ortodoksijo, ki je izključevala obravnavanje ekonomskopolitičnih in tehnoloških aspektov množičnih medijev oziroma na račun osredotočanja na procese recepcije zanemarjala procese proizvodnje in distribucije medijskih sporočil, ni nova ugotovitev. Posamične kritike takega prakticiranja medijskih in širše kulturnih študij so se pojavile že v drugi polovici osemdesetih let; tako je T. Modleski že leta 1986

⁴ Do podobnih ugotovitev so prišli tudi avtorji znotraj polja raziskovanja ženskih žanrov; Virginia Nightingale denimo opozarja na dejstvo, da t. i. rezistenčne prakse pravzaprav ne razrušijo oblastnih razmerij v družbi (Nightingale 1996, 34). Ksenija H. Vidmar tako v spremni študiji k omenjenemu zborniku sklepa: »To pomeni, da smo se na koncu faze konsolidiranja etnografske fascinacije z bralkami/gledalkami kot rezistenčne prakse spola spet znašli na začetku, pri vprašanju razmerja med stukturo in prakso, med tekstom in občinstvom,« (Vidmar 2001, 36–37).

opozarjala, da je poudarjanje dejavne vloge občinstva/potrošnika dobilo prevelike razsežnosti in da bi utegnilo preiti v nekakšno »kolaboriranje z industrijo« (množične kulture) (Modleski 1986, cit. v Morley, 1993 [1989], 43). V 90-ih so se kritike namnožile, bile pa so tako zunanje kot notranje, tj. prihajale so tako iz konkurenčnih disciplin (zlasti sociologije in politične ekonomije), kakor tudi iz samih kulturnih študij, avtorji pa so kulturnim študijam med drugim očitali narcisizem, apolitičnost, epistemološki idealizem ipd. (cf. Jensen, Rosengren, 1990; Morley 1993 [1989]; Fergusson, Golding 1997).

Ob vse pogostejših kritikah kulturnih študijev in zlasti obrata k recepciji pa ne bo odveč spomniti, da mnogim avtorjem, ki pripadajo tradiciji kulturnih študijev, ni mogoče pripisati take ozkoglednosti. Tako je denimo vsaj za začetne tekste in raziskovalne pristope britanskih kulturnih študijev v t. i. birminghamskem krogu značilna poliperspektivnost, ki vključuje tako analizo recepcije kot analizo proizvodnje. Teze Raymonda Williamsa, ki skupaj z E. P. Thompsonom in R. Hoggartom velja za začetnika kulturnih študij, so zagotovo daleč od idealizma velike večine kasnejših kulturnih študij. Williams je zavrnil rigidno marksistično shemo, po kateri je kultura reducirana na »vrhno stavbo«, ta pa je pojmovana zgolj kot odsev determinirajoče baze, in se pri tem oprl zlasti na Gramscijev koncept hegemonije. V skladu s tem je trdil, da kulture ni primerno obravnavati zunaj proizvodnje, torej specifičnih proizvodnih razmerij in sil, in zagovarjal pogled na umetnost kot prakso: »... trdim, da ne bi smeli iskati sestavin izdelka, temveč pogoje prakse,« (Williams 1998 [1973], 247). Podobno je kasneje Stuart Hall v tekstu »*Encoding/Decoding*« (1980) razvil celovit model komuniciranja, katerega namen ni bila enostranska zavrnitev pristopov, ki so se ukvarjali z množičnimi mediji s stališča njihovega vpliva na prejemnike, in popoln obrat k analizi recepcije in poudarjanju dejavnega gledalca. Ta obrat je namreč znotraj raziskovanja medijev opravila že omenjena šola o rabah in zadovoljitvah, katere raziskovalno vodilo je bilo opazovanje tega, kar počno ljudje z mediji, ne pa tega, kar počno mediji z ljudmi. Nasprotno pa je Hall, kot poudarja David Morley v preglednem prikazu spreminjanja paradigem v raziskavah televizijskega občinstva, želel spremeniti polje razpravljanja tako, da bi bil poudarek premaknjen k razmisleku, kako se pomen lahko proizvede; podobno kot Williams je torej želel razviti argumente za to, da bi ne iskali pomena teksta, pač pa pogoje prakse (Morley 1993 [1989], 31).

Lahko bi torej rekli, da sedanje prevladujoče stanje na področju kulturnih študijev pomeni velik korak nazaj; čeprav Williams in Hall v splošno sprejeti mitologiji začetkov kulturnih študijev figurirata kot njihova »očeta«, je kasnejši razvoj kulturnih študijev v precejšnjem nasprotju z njunimi izhodišči: proizvodnja je večinoma izginila iz polja zanimanja, kulturne dejavnosti pa so obravnavane pretežno kot teksti (zunaj njihovih specifičnih pogojev proizvodnje), ne pa kot elementi praks, vpeti v institucije. Tak pristop k medijem je značilen že za Johna Fiskeja, glavnega popularizatorja kulturnih študijev v ZDA, ki je spregledal izhodiščno poliperspektivnost kulturnih študijev birminghamskega kroga in poudarjal zlasti potrebo po analizi recepcije. Ključne

pridobitve britanskih kulturnih študijev ni videl v vzpostavitvi teoretskega modela, ki teži k integraciji analize različnih aspektov medijev od proizvodnje in distribucije do recepcije in ki šele znotraj te veččlene sheme omogoča tudi opazovanje t.i. rezistenčnih branj, temveč je v konceptualnem razlikovanju prednostnega in rezistenčnega branja (ter vmesnih različic), kakor ga je vpeljal Hall, videl teoretsko utemeljitev premika pozornosti od teksta k bralcu (Fiske 1987). V podoben odmik od Hallove sheme je vodila tudi že omenjena eksplozija analiz ženskih žanrov sredi osemdesetih let in tudi izjemno odmevna Morleyjeva analiza gledanja televizije s stališča družinskega konteksta (*Family Television*, 1986), v ta trend pa je seveda mogoče umestiti tudi že omenjeno študijo Ien Ang.

Podobno kot očitkov o apolitičnosti, idealizmu in privilegiranju recepcije ni mogoče uniformno aplicirati na celotno tradicijo britanskih kulturnih študij, jih tudi ni mogoče uperiti proti tradicijama kulturnih študijev, ki sta se razvili v Avstraliji in Latinski Ameriki. Tony Bennett, osrednje ime avstralskih kulturnih študijev, je večkrat poudaril pomen raziskovanja kulturnih praks s stališča njihove prepletenosti z odnosi moči (Bennett 1992, 23, cit. v Golding, Fergusson 1997, xvii). Raziskovalni pristop, ki ga zagovarja že omenjeni Jesús Martín-Barbero (poleg njega sta v latinskoameriški tradiciji kulturnih študijev pomembna zlasti še Manuel Castells in García Cancilini), je v marsičem podoben pristopu, ki so ga razvili raziskovalci birminghamske šole.⁵

Ob upoštevanju notranje razvejenosti kulturnih študijev, njihove teoretske in metodološke poliperspektivnosti, včasih že kar eklektičnosti, se vsakršna kritika, ki želi v enem zamahu odpraviti celotne kulturne študije kot nerelevantne, takoj izkaže za neutemeljeno ali vsaj zelo ozkogledno. Poleg tega lahko rokohitske kritike kulturnih študijev nasploh vse prehitro vodijo v nerefleksirano »vrnitev« k potencialno ravno tako enostranskim sociološkim ali političnoekonomskim pristopom tradicionalnega tipa, ki se osredotočajo izključno na makrostrukture ter izključno na sferi ekonomije

⁵ Tako denimo zagovarja prehod "od medijev k mediacijam", s čimer meri na konceptualizacijo komunikacije s stališča kulture oz. oziroma premik žarišča zanimanja od medijev kot takih k mestom, kjer se dogaja njihova poraba in kjer nastaja pomen – to pa so družbena gibanja in še posebej kontekst ljudskih sosesk (*neighborhoods of popular classes*) (Martín-Barbero 1993, 196). V grobem gre torej (ponovno) za odmik od behaviorističnega modela komunikacije, ki so ga raziskovalci medijev prevzeli od informatike in kibernetike, in še posebej od instrumentalnega razumevanja medijev, k umeščenosti komunikacije v kontekst politike in kulture, k razumevanju komunikacije kot procesa proizvodnje pomena in vzpostavljanja političnih subjektov, ne pa le cirkulacije informacij (Martín-Barbero 1993, 211; Martín-Barbero 1997, 102). Iz teh nastavkov Martín-Barbero podobno kot raziskovalci okoli CCSS v Birminghamu izpelje metodološke smernice, ki napotujejo v raziskovanje televizije v kontekstu vsakdanjega družinskega življenja, z upoštevanjem časovne usklajenosti televizijskih programov in dnevnega življenja ter z vidika kulturnih kompetenc, ki posamezna občinstva povezujejo s posameznimi žanri (Martín-Barbero 1993, 216–221). Vendar pa obrat od instrumentalističnega pojmovanja medijev znotraj latinskoameriških kulturnih študijev ni vodil v povečevanje analize recepcije na račun zanemarjanja analize procesov proizvodnje in distribucije ter širšega družbenega in ekonomsko-političnega konteksta.

in politike, izpuščajo pa sfero kulture in procese na mikroravni, tj. na ravni vsakdanjih praks. »Vrnitev« k sociologiji v kontekstu proučevanja medijev ne more pomeniti preprosto dviga iz analize recepcije in mikroprocesov dekodiranja k makroprocesom proizvodnje in distribucije, vpetih v ekonomske in politične trende. Da je ponovna integracija nekaterih aspektov sociološke, politične in ekonomske analize množičnih medijev v kulturne študije nujna, je očitno. Vendar pa je pred to reintegracijo smiselno kritično pretresti dosedanje postopke, pri čemer ne bi ostali le pri njihovem zavračanju, temveč skušali uvideti, zakaj so raznoliki raziskovalni pristopi k medijem kljub medsebojnim razlikam in tudi deklarativni zoperstavljenosti ohranjali nekatere predpostavke o množičnih medijih kot samoumevne oziroma niso uvideli njihove strukturne pogojenosti in sinhroniziranosti s prevladujočimi ekonomskimi, političnimi in družbenimi strukturami. Med temi samoumevnimi predpostavkami bom v nadaljevanju posvetila posebno pozornost predpostavki o vplivu medijev na prejemnike oz. nizu predstav, ki poudarjajo bodisi aktivnost bodisi pasivnost (bodisi neodvisnost bodisi nadzor) posameznikov in družbenih skupin v odnosu do medijev.

Vztrajnost predpostavk o nasprotju med pasivnostjo in aktivnostjo, nadzorom in neodvisnostjo

Katere so tiste miselne predpostavke, ki podpirajo strahove in upe, vezane na večjo ali manjšo aktivnost ljudi v odnosu do množičnih medijev, ter vzdržujejo teoretske in zdravorazumske spopade okoli vprašanja *vpliva* medijev in *neodvisnosti* (*svobode*) interpretacije? Pomemben del teh predpostavk se zagotovo veže na specifično koncepcijo subjekta – ta naj bi bil, če naj bo sploh vreden imena subjekt, aktiven: »Da bi si človek lahko pridobil digniteto subjekta (»modernega« subjekta, »zahodnega« subjekta), je najmanj, kar ga za to kvalificira, da se postavi po robu pasivnosti,« (Dolar 1997, 11).

V skladu s takim razumevanjem subjekta so največje naklonjenosti deležni mediji (oziroma posamezne oddaje, programi ipd.), ki skušajo prejemnika spodbuditi k aktivnosti (oziroma, če se držimo popularnih oznak, *interaktivnosti*) in ki torej prejemnika ne obravnavajo zgolj kot pasivnega prejemnika, ampak tudi kot potencialnega oddajnika, ki lahko vstopa v komunikacijo z medijem. Zlasti veliko je hvalnic na račun interaktivnosti deležen internet oz. cela paleta različnih komunikacijskih možnosti, ki jih omogoča (spletne klepetalnice, elektronska pošta ipd.). Nasprotno se televizije notorično drži slab sloves, saj je večinoma predstavljena kot medij, ki »pasivizira« prejemnike oz. jih neusmiljeno »bombardira« s sporočili, ne da bi spodbujala kritično distanco, torej aktivno sprejemanje in predelovanje sporočil, kaj šele, da bi omogočala dvosmerno komunikacijo⁶ (razen izjemoma v nekaterih

⁶ V ozadju višjega vrednotenja medijev, ki omogočajo dvosmerno komunikacijo, je poleg ideala aktivnosti tudi ideal dialoške komunikacije kot tiste oblike komunikacije, ki naj bi obema govorcema omogočala enakopravno vključevanje v komunikacijo, tj. tako oddajanje kot

pogovornih oddajah, v katerih lahko gledalci po telefonu poklepetajo z voditeljem/ico, sodelujejo v nagradni igri ali si izberejo videospot, in v tematskih oddajah, v katerih lahko gledalci postavljajo vprašanja gostom v studiu). In vendar nič ne kaže, da bi internet kot tak izpodrival televizijo – razen kolikor omogoča integracijo televizijske komunikacije v svoj kontekst, vendar ta raba (še) ni razširjena. Omejena popularnost interneta in bolj ali manj konstantna priljubljenost televizije kažeta, da med prevladujočimi javnimi diskurzi o medijih (s tem imam v mislih npr. prevladujoče oznake medijev v množičnih medijih samih in prevladujoče oznake medijev v pedagoških diskurzih) in vsakdanjimi rabami medijev obstaja pomemben razkorak: medtem ko so na deklarativni ravni pozitivno vrednoteni zaradi svoje interaktivnosti, to očitno ne velja na ravni vsakdanjih rab.

Eden izmed možnih razlogov za ta razkorak in s tem za visoko gledanost televizije, ki vztraja navkljub vzponu interneta, je prav odpor do (inter)aktivnosti oz. privlačnost pasivne drže, ki jo omogoča gledanje televizije. Očitno je torej, da gledanje televizije oz. širše spremljanje medija, ki omogoča prejemniku ohraniti pasivno vlogo, nudi določene užitke – a to so užitki, ki jih ne gre obešati na veliki zvon, torej »umazani«, prepovedani užitki. Ali, kot v članku o interpasivnosti (kot nasprotju interaktivnosti) zapiše Mladen Dolar: »Ni se težko predstaviti kot junak interaktivnosti – kot nekdo, ki jemlje stvari v svoje roke, jih soustvarja s svojo kreativnostjo, obstoječim idejam dodaja nove, si ne pusti narekovati, temveč takorekoč udari nazaj – skratka kot nekdo, ki je subjekt (četudi v nekoliko dvomljivem pomenu kmeta v globalni vasi). Toda interpasivnost? Ta drža bi se težko potegovala za »glamour«. Videti je, da je v pasivnosti nekaj sramotnega in poniževalnega,« (Dolar 1997, 10).

Toda: ali je posameznik v odnosu do (kateregakoli) medija sploh lahko resnično aktiven oz. ali se lahko popolnoma izogne pasivnosti? Ali je lahko v kateremkoli trenutku konzumiranja kulture neodvisen od predvidene recepcije – recepcije, ki jo sugerira ne le sam medij oz. določeno medijsko sporočilo (recimo neke oddaje, teksta ipd.), temveč tudi publiciteta, napovedi v drugih medijih (npr. napovedi televizijskih in radijskih programov v dnevnem tisku), kritike, sodbe prijateljev in znancev? Ali, če se še enkrat vrnemo k dikciji M. Dolarja: se posameznik pri konzumiranju kulture lahko izogne vplivu *la clique*, tj. vplivu (v dobrednem, primarnem smislu te francoske besede) skupine najetih ploskačev med občinstvom v gledališču, ki za plačilo ploskajo po vnaprejšnjem dogovoru, ali širše (v metaforičnem smislu), vplivu raznolikih oblik

sprejemanje sporočil. Vendar pa tak pogled na dialoško komunikacijo spregleduje, da tudi v dialogu govorca skoraj nikoli nista popolnoma enakovredna. Komunikacija, tudi dialoška, namreč ne lebdi v etru, temveč je vedno vpletena v neko družbeno (s tem pa tudi medosebno) razmestitev moči, ta pa med drugim določa tudi koordinate vsakega dialoga. Učenec bo praviloma prepuščal besedo učitelju, podrejeni nadrejenemu oz. (da ne ostanemo zgolj pri tradicionalnih družbenih vlogah) oseba z manj znanja osebi z več znanja, in tudi če se bo kateri izmed govorcev taki razmestitvi moči v komunikaciji uprl, bo njegov upor prav posledica izhodiščne neenakosti položajev.

pričakovane recepcije? Ali lahko sploh še potegnemo jasno razmejitveno črto med la claue in občinstvom, ali sploh lahko izluščimo avtentični aplavz iz ponarejenega (induciranega), pristno reakcijo od ponarejene (Dolar 1997, 15)? In, po analogiji: ali obstaja resnično aktivno gledanje televizije, poslušanje radia, branje dnevnega tiska – gledanje, poslušanje, branje, ki bi v celoti izhajalo iz prejemnika samega in bi ne bilo določeno z medijem, s tekstom, z intencami producentov? In pojdimo še dlje: ali sploh obstaja *kultura*, ki bi bila neodvisna od la claue, in, po analogiji, ali obstaja *komunikacija*, ki bi ne bila vezana na la claue? Odgovor je nedvoumen: ne. Še več: zavoljo jasnosti je potrebno odgovor formulirati takole: kultura in komunikacija ravno sta la claue – in vendar to še ne pomeni, da sta popolnoma predeterminirani in da je vsakršna neodvisnost onemogočena.

Za razumevanje kulture in komunikacije, ki prevladuje v sodobnih študijah recepcije, pa je značilno prav to, da sta tako prva kot druga predstavljeni kot nekaj, kar – vsaj v najboljših, najbolj bistvenih in vzvišenih plasteh – obstaja *zunaj* la claue in kar je najbolj avtentično in pristno ravno, kolikor se *izogne* la claue. In, kar je najpomembnejše: pogosto je vsaka recepcija, ki se ne zdi v skladu s predvideno ali prevladujočo, že navdušeno interpretirana kot dejansko neodvisna od la claue – predpostavka česar je, da obstaja zgolj eno predvideno branje, zgolj ena predvidena recepcija in zgolj ena la claue, vsa odstopanja od tega pa so že dokaz neodvisnosti. A realnost procesov recepcije je bistveno bolj kompleksna in je ni mogoče reducirati na nasprotje med predvidenimi in nepredvidenimi branji, sploh pa ne na nasprotje med enim predvidenim in množico nepredvidenih.

Alternative konceptualizacije

Ali je torej napotek Ien Ang, da je potrebno analizirati »dejanska občinstva«, tj. njihov zapleteni družbeni svet zunaj občinstev kot diskurzivnih konstruktov, sploh uporaben in kam pravzaprav vodijo raziskave, ki temu napotku sledijo (kaj torej odkrijejo z osredotočanjem na »dejanska občinstva« zunaj diskurzivnih konstruktov)? Pozivanje k večjemu osredotočanju na proces recepcije je zagotovo uporabno, raziskovalno nedvomno plodno, in povsem neprimerno bi ga bilo zavrniti kot nesmiselnega. A pomembno se zdi premisliti, kakšen je vsakokratni status rezultatov raziskav, ki temu napotku sledijo – tj. etnografskih študij recepcije, ki kažejo, kako posamezniki manipulirajo z mediji in posameznimi sporočili na načine, ki so včasih izrazito v nasprotju s pričakovanimi rabami in recepcijami – in se pri tem izogniti zdrs v zarisano mrežo predpostavk o neodvisnosti in nadzoru oz. aktivnosti in pasivnosti. Predvsem ti rezultati niso dokaz nepopolnega učinkovanja medijev oz. sposobnosti občinstev, da temu učinkovanju ubežijo – tj. dokaz, da so občinstva (vsaj delno) neodvisna od medijev. Res je, da dokazujejo njihovo angažiranje, njihovo aktivno vlogo v rabi medijev, v odločanju za to ali ono interpretacijo sporočila – neredko tudi interpretacijo ali rabo, ki je z določenega vidika nepričakovana oz. kritična. Vendar pa

se je potrebno zavedati vsakokratnega specifičnega dometa te kritičnosti in dejstva, da je tudi ta aktivnost in kritičnost vsaj do neke mere vpisana v samo sporočilo oz. v sam medij. Pri tem je smiselno uvesti tudi distinkcijo med *rabo* in *interpretacijo* ter pri tem dopuščati, da so na obeh ravneh možne različne stopnje aktivnosti, neodvisnosti in kritičnosti, ki so lahko do neke mere tudi predvidene.

Če denimo za primer ponovno vzamem gledalke soap oper, je seveda res, da je njihov užitek v gledanju soap oper (v tem primeru gre za kritičnost, ki se primarno pojavlja na ravni rabe, ne pa interpretacije) na neki način subverziven in vsebuje kritično noto, če je čas za gledanje soap oper (podobno kot čas za branje »lahkih« romanov) pač čas, ki si ga ženske – gospodinje vzamejo zgolj zase in za svoj užitek (Radway 2001 [1986]). A to je kritičnost, ki ne uide delovanju medijev in s tem delovanju la claque. Nasprotno: užitek v gledanju soap oper (kot vsak užitek) nujno potrebuje svojo la claque, in ta je očitno nasprotna neki drugi la claque, ki proizvaja drugačne užitke, na soap opero, njene gledalke in njihove užitke pa gleda zviška (in je praviloma tudi seksistična, saj se hkrati ne zmrduje nad prenosi nogometnih tekem in njihovimi, pretežno moškimi, občinstvi). Ključno je torej sprevideti, da je taka aktivnost in kritičnost nujno že predvidena v soap operi sami, da je vključena v predvideno recepcijo.

Prevedimo zapisano še v konceptualno mrežo teorije recepcije, kakor se je razvila v teoriji literature. Vsak tekst – pa naj bo literarni tekst, televizijska nadaljevanka ali radijska poročila – za svoj obstoj nujno potrebuje prejemnika, ki je vsaj do neke mere aktiven, ki aktivno zapolni njegove bele lise (če si sposodimo koncept, ki ga je kot del svoje fenomenološke teorije literarnega dela razvil Roman Ingarden, 1990 [1965]). Ali, kot bi rekel Umberto Eco: »tekst je len (ali ekonomičen) mehanizem, ki živi od presežne vrednosti pomena, ki ga vpelje naslovnik [...] Tekst želi, da bi mu kdo pomagal delovati,« (Eco 1983 [1979], 54). Vendar pa ta aktivnost nikakor ne izključuje možnosti dobesednega branja teksta – nasprotno; tudi dobesedno branje zahteva aktivnost prejemnika – pa čeprav se zdi, da je ta aktivnost (zgolj zato, ker sestoji iz sledenja teksta) pravzaprav pasivna in »neustvarjalna«. Trije tipi intence, ki jih lahko, v slogu hermenevitične tradicije, povežemo z vsakim sporočilom – *intentio auctoris*, *intentio operis* in *intentio lectoris* – lahko stopajo v zelo različna razmerja, in zgolj privilegiranje *intentio lectoris* še ne zagotavlja neskončnosti interpretacij. Ali, kot opozarja Eco: »Če privilegiramo intenco bralca, moramo predvideti tudi bralca, ki se bo odločil brati tekst povsem enoznačno in ki bo, morda celo v neskončnost, iskal to enoznačnost.« (Eco 1999 [1990], 24). »Tudi če rečemo, da lahko tekst izzove neskončne interpretacije in da *il n'y a pas de vrai sans d'un texte* (Valéry), še ni odločeno, ali je neskončnost interpretacije odvisna od *intentio auctoris*, od *intentio operis* ali od *intentio lectoris*.« (Eco 1999 [1990], 23). In če tako razumevanje procesa recepcije, prenesemo v kontekst množičnih medijev in razgrnjene debate o razmerju med mediji in občinstvi, kaj hitro ugotovimo, da je omenjeno vztrajanje pri kategorijah vpliva oz. učinkov medijev na eni strani in neodvisnosti občinstev na drugi strani huda poenostavitev.

Ugotovitev, da sta kultura in komunikacija »v svojem bistvu« tesno povezani z la claque (ne pa, da »v svojem bistvu« izstopata iz nje) oz. da je v razumevanju kulture in komunikacije kot procesa nujno upoštevati različne možne interakcije med *intentio auctoris*, *intentio operis* in *intentio lectoris*, pa ima še eno pomembno implikacijo za razumevanje delovanja množičnih medijev. Ta implikacija zadeva tisti pol komunikacijskega procesa, ki je izpadel iz žarišča sodobnih medijskih študijev – namreč proizvodnjo. Preplet treh intenc namreč ni prisoten le v procesu recepcije, temveč tudi v procesu proizvodnje – in torej zadeva ne le prejemnike, ampak tudi producente medijskih sporočil in programov; ne le, da ni mogoče proizvesti povsem nepričakovane interpretacije medijskega sporočila (ali, po analogiji, povsem nepričakovane rabe določenega medija), temveč je enako nemogoče proizvesti povsem nepričakovano sporočilo ali rabo.

»Dejansko občinstvo« kot diskurzivni konstrukt?

Navedene konceptualne rešitve, ki se izogonejo predpostavki o nepremostljivem nasprotju med aktivnostjo in pasivnostjo, dominacijo in nadzorom, še zdaleč niso edine, prav tako bi jih bilo zgrešeno prikazovati kot nekaj, kar je raziskovalcem medijev neznano – vendar pa zagotovo niso del »mainstreama«, predvsem pa ne konstituirajo osrednje problemske osi v raziskovanju medijev, tj. ne tvorijo mreže predpostavk, na podlagi katerih je nekaj prepoznano kot raziskovalni problem. Problemska os namreč tudi po obratu k recepciji ostaja nespremenjena: raziskave se tako ali drugače sučejo okoli vprašanja *vpliva* medijev na prejemnike ali okoli vprašanja količine *aktivnosti* oziroma *neodvisnosti* prejemnikov v odnosu do množičnih medijev. Deloma lahko to zagotovo pripišemo obstoječim razmejitvam in nekomunikaciji med znanstvenimi disciplinami, ne gre pa spregledati, da sta tako prepričanje o vseomogočnosti medijev in njihovem vplivu kot tudi odpor do takih (institucionalnih ali hegemonističnih) pogledov na medije in kulturo pogosto podprta tudi z zunajznanstvenimi diskusijami.

Vztrajanje pri neizogibni moči medijev denimo ponuja družbi dežurnega krivca, vedno pripravnega grešnega kozla – karkoli že je slabega v danem okolju, je pač proizvod medijev – če že ne njihovih konkretnih producentov, pa vsaj nekakšnega Velikega brata, ki skozi zastruplja možgane nedolžnih prejemnikov. Potencialni rezultat takega razumevanja medijev, s tem pa tudi verjetni vzrok njegove priljubljenosti, je to, da so »navadni ljudje« odrešeni vsakršne odgovornosti za svoje mišljenje in delovanje – so pač zgolj in samo žrtve medijske manipulacije (cenzure ipd.). A tudi poudarjanje neodvisnosti občinstev oz. recepcije, ki se praviloma ponuja kot teoretska alternativa zarisaneemu hegemonističnemu razumevanju medijev, ni ostalo brez zunajznanstvenih motivacij in spodbud. Navdušenje nad študijami recepcije, ki razkrivajo subverzivni potencial občinstev, in odpor do analiz tehnoloških, ekonomskih in političnih aspektov delovanja medijev sta bila namreč očitno tako močna, da premeščanje žarišča zanimanja od avtorja k tekstu in bralcu oz. od proizvodnje k

receptiji ni vodilo le h kompleksnejšemu pojmovanju komunikacijskih procesov, ki bi upoštevalo takó določujočo vlogo medijev kot tudi nujno aktivnost prejemnikov v proizvodnji pomena in rabi medijev, temveč prej v nereflektirano povzdigovanje aktivnega prejemnika in njegovih subverzivnih potencialov. Hkrati je prišlo do postopne opustitve raziskovanja procesov proizvodnje, s tem pa tudi do odmika od kritičnosti in navezovanja na politično prakso v populizmu in apolitičnost ali kar antipolitičnost. Tovrstne posledice pa so zagotovo zadosten razlog za podrobnejše preizpraševanje motivacij, ki so podpirale razmah kulturnih študijev (zlasti analiz recepcije) v preteklem desetletju in pol.

Tako preizpraševanje je morda še posebej potrebno v kontekstu raziskovanja medijev v državah nekdanjega vzhodnega bloka oz. Vzhodne Evrope. Po padcu berlinskega zidu so se tudi v tem delu sveta začeli širiti univerzitetni oddelki, ki si prizadevajo uveljaviti tradicijo kulturnih študijev in v skladu s prevladujočimi trendi prisegajo na analizo recepcije in aktivne prejemnike ter zavračajo enostranskost tez o kulturnem imperializmu in homogenizacijskih učinkih medijev. Taka stališča seveda predstavljajo privlačno alternativo doslej prevladujočim analizam, ki so se osredotočale na neizogibno ideološko učinkovanje medijev in njihovo umeščenost v ideološki aparat države ter v ekonomske in politične procese, pri čemer so pogosto drsele v vulgarni materializem – vendar pa bi obrat v ravno tako vulgarni idealizem vodil v popolno izgubo kritične osti, in to ravno v trenutku, ko bi bila ta najbolj potrebna. Razpad komunističnih in socialističnih režimov namreč ni imel za posledico nedvoumne demokratizacije držav Vzhodne Evrope (kakor tudi ne njihovih medijev), temveč je praviloma aktiviral tudi različne oblike komunitarističnih ideologij, za katere se je zdelo, da jih je predhodna politična ureditev zadušila. Zlasti nacionalizem (in z njim povezani seksizem) – pogosto skrit pod gesli multikulturalizma in ohranjanja kulturne identitete – postaja v teh državah vse bolj nujna in vse manj reflektirana predpostavka in legitimacija vsakršnega kulturnega in političnega delovanja, in mediji, tako javni kot komercialni, igrajo v utrjevanju in reproduciranju nacionalne homogenosti in drugih sovpadajočih relacij moči ključno vlogo. Do neke mere podobni pomisleki veljajo tudi za države t. i. tretjega sveta, saj so argumenti, ki se pojavljajo kot sestavni del študij recepcije v kontekstu medijskih in kulturnih študij, usklajeni s popularnimi (in primerno poenostavljajočimi) različicami kulturnega relativizma ter s prevladujočimi diskurzi političnih in kulturnih elit nekdanjih kolonij in z njimi povezanimi identitetnimi »politikami«. In nenazadnje sorodni argumenti prenikajo tudi v eklektično retoriko antiglobalizacijskih gibanj, kjer se pojavlja v duetu s pesimističnimi tezami o vseprisotnem kulturnem imperializmu, mcdonaldizaciji ipd. Poenostavljena kritika starejših pristopov k medijem kot *en bloc* hegemonističnih in imperialističnih ter posledična (spet *en bloc*) redukcija raziskovanja medijev na procese recepcije bi v takem kontekstu lahko pomagala prikrivati, ne pa analizirati, obstoječe družbene procese in strukture, v katere so vpeti mediji.

Rekli bi torej lahko, da je vztrajnost ločnice med aktivnim in pasivnim kot ene izmed osrednjih osi, okoli katere se strukturira debata o medijih, element specifičnega diskurza, ki znanstvene discipline, osredotočene na medije, navezuje na zunajznanstvene institucije in interese – podobno kot je denimo orientalizem kot *diskurz* navezoval orientalizem kot *znanstveno disciplino* na politični in ekonomski projekt kolonializma z vsemi pripadajočimi institucijami (Said, 1997 [1978]). Ali drugače: tudi koncept »dejanskih občinstev« (skupaj z ostalimi ključnimi koncepti obrata k recepciji v raziskovanju medijev), enako kot pred njim koncept občinstva, je postal diskurzivni konstrukt: konstruiran je kot objektivna kategorija, ki je podvržena nadzoru institucij.⁷ Mogoče je trditi, da je ta preobrat nastopil zato, ker so raziskovalci premalo upoštevali vodilo, ki ga Ien Ang podčrtuje kot »osnovno podmeno razumevanja, ki želi zajeti dinamično kompleksnost družbenega sveta »dejanskih občinstev««, to pa je zavedanje njegove temeljne ireduktibilnosti na kakršenkoli objektivirani konstrukt televizijskega občinstva. Ponudimo pa lahko tudi povsem nasproten argument: da je prav pretirano vztrajanje pri »temeljni ireduktibilnosti« služilo kot voda na mlin šibki teoretizaciji in konceptualizaciji, ta pa je puščala odprto pot zdravorazumskim koncepcijam in domačim reprezentacijam. Seveda posamezniki obstajajo tudi zunaj objektiviranih konstruktov občinstva, tj. zunaj projekcije prejemnika oz. (u)porabnika, ki jo proizvaja in predpostavlja bodisi pošiljatelj bodisi sam tekst (in analogno za proces proizvodnje: zunaj pozicije oddajnika, kot jo konstruirata in predpostavljata tekst in prejemnik oz. uporabnik), vendar pa ti posamezniki znotraj prevladujočega načina raziskovanja množične komunikacije sploh niso relevanten objekt proučevanja – ali natančneje: niso relevanten objekt proučevanja kot občinstvo, pa najsibo

⁷ A ko že vlečemo vzporednico z orientalizmom, ne bo odveč opozoriti, da obstoj takega diskurza še ni zadosten razlog za diskreditacijo neke znanstvene discipline ali specifične teoretične tradicije kot celote. Še manj pa je to zadosten razlog za diskreditacijo širše »kulture« ali »civilizacije«, ki je (domnevno) proizvedla določeno znanstveno teorijo ali disciplino; v primeru orientalizma to vlogo igra »Zahod« oz. »zahodna kultura«, v primeru znanosti, ki se ukvarjajo z mediji, pa je ta vloga pogosto pripisana »modernemu subjektu« (ki je praviloma, čeprav ne tako eksplicitno kot v primeru orientalizma, razumljen kot »zahodni« subjekt). Na to posebej opozarjam tudi zato, ker je Saidova študija o orientalizmu kot diskurzu med drugim spodbudila tudi poskuse popolne diskreditacije znanstvene discipline orientalizma oz. prenovljenih *area studies*, ki se ukvarjajo s posameznimi predeli Orienta, čeprav so kritike, sorodne Saidovim, prihajale tudi od samih orientalistov, in to celo preden je izšla Saidova knjiga. Prav tako Saidova študija zlasti zaradi neprecizne rabe kategorije »Zahod« za označitev subjekta diskurza orientalizma (čeprav so izsledki vezani le na francosko in angleško literaturo, pa še to le zelo omejen izbor tekstov) na mnogih mestih podlega diskurzu okcidentalizma – avtor to sicer v sklepnih odstavkih eksplicitno zanika, vendar recepcija njegovega dela kaže, da je implicitna prisotnost tega diskurza daleč močnejša od deklarativnega zanikanja. Zato tudi pričujočega prikaza teoretskih implikacij obrata k recepciji v raziskovanju medijev ne gre razumeti kot obsodbo in zavrnitev bodisi raziskovanja učinkov medijev bodisi raziskovanja recepcije *per se*, temveč zgolj kot nastavek analize možnih sovpadanj znotrajznanstvenih debat o razmerju med masovnimi mediji in občinstvi z zunajznanstvenimi razmejevanji in približevanji.

»konstruirano« ali »dejansko«. Če se (v skladu z že izpeljanimi tezami) strinjamo, da posamezniki ne ostajajo zunaj pozicije prejemnikov (kot jih predvideva določena komunikacijska situacija) takrat, kadar se upirajo najbolj manifestnim sporočilom, berejo sporočila onstran dobesednih pomenov ipd., potem od »dejanskih občinstev« ne ostane nič: posamezniki so lahko povsem zunaj diskurzivnih konstruktov občinstva zgolj takrat, kadar niso občinstva. Ali drugače: seveda obstajajo realni gledalci zunaj idealnih gledalcev – vendar pa takrat preprosto niso več gledalci. Če jih torej želimo vključiti v raziskovanje medijev, jih ne moremo skozi koncept občinstva – pa čeprav »dejanskega«.

Sabina Mihelj

ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij

Breg 12, 1000 Ljubljana

E-mail: sabina.mihelj@guest.arnes.si

BIBLIOGRAFIJA

- Ang, Ien (1991): *Desperately Seeking the Audience*, London, New York: Routledge.
- Dolar, Mladen (1997): »Interpasivnost«. *Filozofski vestnik*, Vol. XVIII, št. 3, str. 9–30.
- Eco, Umberto (1983 [1979]): *Lector in fabula. La cooperazione interpretativa nei testi narrativi*, Milano: Studi Bompiani.
- Eco, Umberto (1999 [1990]): *I limiti dell'interpretazione*, Milano: Studi Bompiani.
- Fiske, John (1987): *Television Culture*, London, New York: Routledge.
- Golding, Peter, Fergusson, Marjorie, ur. (1997): *Cultural Studies in Question*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Hall, Stuart (1992 [1980]): »Encoding/Decoding«. V: *Culture, Media, Language*, ur. S. Hall, D. Hobson, A. Lowe, P. Willis, London, New York: Routledge.
- Ingarden, Roman (1990 [1965]): *Literarna umetnina*, prevedel Frane Jerman, Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Studia Humanitatis).
- Jensen, Klaus Bruhn, Rosengren, Karl Erik (1990): »Five traditions in search of the audience«. *European Journal of Communication*, Vol. V, str. 207–238.
- Kellner, Douglas (1995): *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics Between the Modern and the Postmodern*, London, New York: Routledge.

- Martin-Barbero, Jesús (1988): »Communication from culture: the crisis of the national and the emergence of the popular«. *Media, Culture and Society*, Vol. X, str. 447–465.
- Martin-Barbero (1997): »Mass Media as a Site of Resacralization of Contemporary Cultures«. V: *Rethinking Media, Religion, and Culture*, ur. Stewart M. Hoover, Knut Lundby, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, str. 102–116.
- Nightingale, Virginia (1996): *Studying Audiences. The Shock of the Real*, London: Routledge.
- Morley, David (1988 [1986]): *Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure*, London, New York: Routledge.
- Morley, David (1993 [1989]): »Spreminjanje paradigem v raziskavah televizijskega občinstva«, prevedla Lenca Bogovič. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik XXI (1993), št. 154–155, str. 29–56.
- Radway, Janice A. (2001 [1986]): »Branje romanc kot dejanje. Pobeg in pouk«, prevedla Helena Marko. V: *Ženski žanri. Spol in množično občinstvo v sodobni kulturi*, ur. Ksenija H. Vidmar, Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Documenta), str. 427–473.
- Said, Edward (1996 [1978]): *Orientalizem*, prevedli Bogdan Lešnik, Lenca Bogovič, Igor Zabel, Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Studia Humanitatis).
- Vidmar, Ksenija H. (2001): »Ponavljjanje pogleda. Ženski žanri v preseku množične kulture«. V: *Ženski žanri. Spol in množično občinstvo v sodobni kulturi*, ur. Ksenija H. Vidmar, Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Documenta), str. 11–40.
- Williams, Raymond (1998 [1973]): »Baza in vrhnja stavba v marksistični teoriji kulture«, prevedel Borut Cajnko. V: *Navadna kultura. Izbrani spisi*, ur. Jože Vogrinc, Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Studia Humanitatis).

Vlado Kotnik

NEPOSREDNI ŠPORTNI PRENOS in TV-GLEDALEC (2. del)

Povzetek:

Tekst predstavlja vsebinsko nadaljevanje prvega dela. Če se je v prvem delu analiza bolj dotikala dekonstrukcije prenosa alpskega smučanja kot TV-oddaje, z vidika posredovane tehnično-kulturne forme, se v tem delu analiza naslanja na element TV-gledalca. Pri tem velja poudariti, da analiza ne razvija kakega posebnega koncepta TV-gledalca, temveč se ta pojem vanjo vrine bolj posredno, preko razmišljanj o TV-publikli športnih prenosov, preko vpogleda v ideološke manifestacije prenosov alpskega smučanja, ki jih ti proizvedejo predvsem s pomočjo institucije komentarja in skozi komentatorjev diskurz.

Ključne besede: *medijski študiji, televizija, neposredni TV-prenos, alpsko smučanje, športni komentar, TV-gledalec, ideologija*

Abstract:

This writing actually must be taken as the thematic continuity of the first part. If we could say that in the first part the analysis more includes the process and the circumstances of deconstruction of alpine skiing TV coverage as a specific TV bulletin, as well as a mediated technical-cultural form, in this part the notion of TV viewer is drawn in analysis. But not in a sense of developing a special concept of TV viewer, than rather more indirectly, by general reflecting sports TV audiences, by mentioning many ideological manifestations of alpine skiing telecasts, which they produce them by institutionalising the commentary and through commenting discourse.

Key words: *media studies, television, live TV coverage, alpine skiing, sports commentary, TV viewer, ideology*

B) TV-GLEDALEC¹ OB NEPOSREDNEM ŠPORTNEM PRENOSU

"Popolno" razmerje ali "If Live TV Coverage be the Food of Love"

Na naslednjih straneh bo govora o odnosu med prenosom in TV-občinstvom. Če so na strani televizije akti produkcije, oddajanja, transmisije, naslavljanja, enkodiranja pomenov, potem se TV-gledalec ukvarja z dekodiranjem pomenov, gledanjem, recepcijo, percepcijo, uporabo in konzumpcijo TV-produkcije. V tem smislu se mora športni prenos gledalcu razkriti kot produkt neke socialne prakse. Da TV-sporočilo, v našem primeru sporočilo tekme AS, učinkuje, mora biti predvajano oz. medijsko posredovano. Z aktom prenosa postane tudi "použito". Spornemu prenosu so tako rekoč inherentne okoliščine, ki zagotovijo pogoje za použitje sporočila. A kaj sploh je ta *audience*, občinstvo? Najpreprosteje lahko za TV-občinstvo označimo vse tiste posamične virtualno-aktualne gledalce, ki se podreajo vplivu enega in istega medijskega sporočila, ne da bi se posamezni gledalec športnega prenosa v prvi vrsti zavedal, da TV skupaj z drugimi gledalci prenosa ustvarja *imagined community* (po Benedict Anderson). Ien Ang tako navaja pomenljiv Lullov stavek, ki razsvetljuje Andersonov pojem: "Zares, če 'TV-občinstvo' nikjer ne eksistira, potem so aktualna občinstva (lahko) vsepovsod."² Skratka, TV nikoli ne more vedeti, koliko gledalcev jo zares gleda v določenem trenutku. Gledalci so zanjo le njena predstava o gledalcih. Angova meni, da so identitete občinstva inherentno nestanovitne in dinamične. Socialni svet aktualnih občinstev je zato izvorno fluiden, nerazločen, uhajajoč. Deskripcija in taksonomična definicija TV-občinstva zato ne more biti nikoli izčrpana. (Ang, str. 40–41) Torej je TV-občinstvo imaginarno, fizično nepovezano, a vendarle povezano s skupnim ideološkim poljem medijskega sporočila, prenosa smučanja na TVS 2. In to je tudi vse. Glavna naloga TV še vedno ostaja enaka: "*desperately seeking the audience*". Če je nekoč Garry Whannel³ (še) lahko sklepal, da občinstvo TV-športa, kot populacijo v celoti, predominantno sestavlja predvsem delavski razred, in je navajal,

¹ Naslov "TV-gledalec ob neposrednem športnem prenosu" zahteva dodatno pojasnilo, predvsem glede razlogov za vključitev njegovega prvega dela, tj. TV-gledalca. Poglavlje namreč ne obeta kakšne posebne analize TV-gledalca, marveč v ospredje postavlja predvsem mehanizme ideološke produkcije prenosa in postulira analizo ideoloških manifestacij skozi prenose AS na TVS 2. Kje je torej tukaj gledalec? Neposredni športni prenos je kot TV-kulturna forma eden najprimernejših primerov za študij medijske ideologije. V komunikacijski formi športnega prenosa sta vključeni dve komponenti: prenos kot TV-forma in TV-gledalec. Če rečemo, da neposredni športni prenos kot TV-forma pripada TV-tehnologiji, potem lahko tudi rečemo, da športni prenos v *relaciji do* TV-gledalca pripada ideologiji. Na tem rezu se omenjanje in vključitev TV-gledalca v analizo ideoloških učinkov razkrije v smiselni luči. Neposredni športni prenos AS ideološko učinkuje šele, ko zadene ob predpostavljeno instanco, tj. TV-gledalca. Ideološki učinki TV-produkcije torej dobijo pomen ravno v odnosu športnega prenosa do TV-gledalca, torej v interakciji. Še več: šele TV-gledalec je tisti, ki ideološke učinke zares naredi take.

² Ien Ang, *Desperately seeking the Audience*, Routledge, New York in London, 1991, p. 14.

³ Garry Whannel, "Reading the Sports Media Audience", v: *MediaSport* (zbral in uredil Lawrence A. Wenner), Routledge, London in New York, 1998, p. 223–224.

da je največji delež srednjega razreda občinstva inkorporiran v gledanje rugbyja, smučanja, tenisa, golfa in kolesarjenja, potem je morda to držalo za ameriške ali angleške razmere. Za alpske dežele Evrope je smučanje poseben fenomen, ki ustvarja visoko gledanost prenosov smučanja na ravni nacionalnih okvirov. Razlago bi lahko deloma našli v Barnettovi tezi, da je dosegljivost gledalca ena ključnih determinant gledanja. To pozicijo opravičuje s pojasnitvijo, da je težje dobiti gledalce npr. v poletnih popoldnevih kot v zimskih večerih. Alpsko smučanje kaže jasne tendence, da bi se iz zimskega dopoldneva/zgodnjega popoldneva pomaknilo v zimski večer. (Problem je, da se specifične hitrih disciplin verjetno nikoli ne da zvesti/prikrojiti tendirajoči shemi.⁴) S tem se smučanje, tako kot tudi občinstvo, popolnoma komercializira. Angova meni, da se danes občinstvo kot javnost (*audience-as-public*) očitno preobraža v občinstvo kot trg (*audience-as-market*).⁵ Dober zgled za to je med drugim tudi slovenska nacionalna TV, kjer so športni prenosi nabiti z reklamnimi vrivki. Whannel meni, da moški gledalci preferirajo šport, akcijo in novice, ženske pa raje gledajo nadaljevanke in glasbene oddaje. Pustimo ob strani polemiko o takem ločevanju preferenc gledanja TV po spolu, kolikor so take distinkcije lahko tudi del seksizma. Vprašajmo se, zakaj ljudje (radi) gledajo šport po TV, kaj jih motivira? Odgovor Lawrencea A. Wennerja je kratek in jednat. Prenosi so privlačni zato, ker televizija športni dogodek prenese s težišča navadnosti (*ordinary*) v nekaj nenavadnega (*extraordinary*). K temu pripomore, poleg možnosti identifikacije z vsakršnim pomenom, predvsem vznemirjajoča narava športa in kompetitivnost, ki pri gledalcih vzdržujeta občutek dvoumnosti, napetosti glede tega, "kdo bo zmagal". Wenner in Walter Gantz⁶ naštejeta pet glavnih dimenzij razlogov in motivov za gledanje športa:

-oboževalska, "fenska" dimenzija (*fanship dimension*): želja po vznemirjenosti, identifikacija z zmagovalcem, napetost tekmovanja, vživetje v zmago ... ;

-izobraževalna dimenzija (*learning dimension*): poudarek na pridobivanju informacij o tekmovalcih, spoznavanje pravil športa, učenje geografije ... Ta kognitivna dimenzija je pravi kontrast prve, afektivne dimenzije.

Naslednje tri se nanašajo na socialno motivacijo, povezano z gledanjem športa:

⁴ Cf. "Neposredni prenos in TV gledalec – 1. del" (objavljen v prejšnji številki revije *Monitor ISH*) na tistem delu, kjer klasificiram vpetost prenosov AS v konkretno programsko shemo na TVS.

⁵ Razlika med obema občinstvoma je v objektu javnih institucij. *Audience-as-public* je sestavljena iz državljanov, *audience-as-market* pa iz porabnikov. Prva je povezana z javno televizijo (*public service*), druga s komercialno (*commercial service*). (Ang, *ibidem*, p. 18–32) Obema pa cilj ni en sam in isti: na svojo stran zvabiti, "zapeljati", "privleči" čim več gledalcev. Razmerje je dialektično: dokler je monopolna, je za javno TV "imeti gledalce" kvečjemu moralna dolžnost, ne pa ekonomska prisila. Šele navzočnost komercialnih medijev javne prisili v isto logiko.

⁶ Lawrence A. Wenner & Walter Gantz, "Watching Sports on Television: Audience Experience, Gender, Fanship, and Marriage", v: *MediaSport*, p. 236–238.

- osvobajajoča dimenzija (*release dimension*): motivi "dati si duška", čustveni izbruhi, neobvladanje samega sebe, "vnaprej se psihično pripraviti na ...";
- socialna dimenzija (*companionship dimension*): gledanje je način preživetja časa z družino ali prijatelji, priložnost za zbližanje družinskih članov – npr. očeta in sina ipd.;
- mašilna, zapolnitvena dimenzija (*filler dimension*): gledanje športa, da čas hitreje mine, ker ni kaj drugega početi – gledanje zaradi preganjanja dolgega časa.

Na tem mestu me je Jože Vogrinc opozoril, da so te tipologije sicer lahko bolj ali manj zabavne, vendar so navsezadnje poljubne. Resen odgovor je lahko le sociološki, se pravi, stvar analize ideologij, v katerih se gledalec prepoznava. Motivacije pa se ponujajo kot posledica statistično porazdeljenih nezgodovinskih osebnostnih nagnjenj.⁷

Zanimivo bi bilo postulirati vedenjske vzorce in aficirane korelate "Slovencev"/"Slovenk" pri gledanju prenosov AS. Ta ideja ostaja za obravnavo na kakšnem drugem mestu. Avtorja⁸ dimenzij sklepa na podlagi različnih množičnih raziskav v Ameriki in proučitev posameznih običajev tipov TV-gledalca, da se več kot polovica moških neke populacije zagotovo zelo zanima za TV-šport. Med gledalkami TV je takšnih le četrtina. Razlike med spoloma so očitne tudi glede vednosti gledalcev/gledalk o svojem najljubšem športu. Več kot polovica moških se smatra za zelo poučene, vedne oz. vedoče. Samo petina žensk o sebi meni, da se spoznajo na šport ali na priljubljeno panogo ali disciplino. Skoraj dvakrat več moških kot žensk je povedalo, da bi trpeli, če TV ne bi prenašala njim najljubšega športa. Moški naj bi za tretjino več gledali šport po TV ob koncu tedna in za polovico več čez delovni teden kot ženske. Moški zapravijo trikrat več časa ob branju športnih časopisov in revij ter ob gledanju športnih novic na TV kot ženske. Iz navedenih podatkov bi lahko razvili stališče, da vsakdan moških veliko bolj strukturira šport, vsakdan žensk pa nadaljevanke oz. "soap opere". Tu pa ne gre le za diferenco med spoloma, ampak tudi med tem, ali si potencialen gledalec/gledalka npr. prenos AS sploh ogleda ali ne. Zdi se, da športni prenosi ideološko učinkujejo na gledalca tako, da ga na neki način "zasušnjijo" oz. "zasvojijo" na nezavedni ravni. Gledalec po ogledu športnega prenosa ni več čisto "isti" gledalec kot pred ogledom ali takrat, če ne gleda prenosa tekme. Gledalec tako postane "del" prenosa in TV-strukturiranja njegovega vsakdana, kot ga opredeli Vogrinc: "... mediji

⁷ Hipoteza: šport je do konca prignana kulturna industrija v Adornovem smislu: tisto, kar je v očeh ljudi, ki hodijo v bolj ali manj dolgočasne službe, zgled pristočnega ugodja, je v športu predmet do konca prignane večšine (ki pa jo *in nuce* vsak lahko obvlada in razume), ki se vrednoti na družbeno dominanten način (top lestvice, prevedljivost v prestiž in denar). Vladajoča ideologija in dominantna družbena razmerja se tu maskirajo kot uživanje in svobodno razpolaganje z večšinami telesa – in tako postanejo znosni, sprejemljivi. Kot pravi Vogrinc: "Motivacija se že najde, če ne taka, pa drugačna." (Vogrincova opomba k pričujočemu tekstu)

⁸ Wenner & Gantz, *ibidem*, p. 239–240.

s svojimi specifičnimi modusi komunikacije preoblikujejo načine vsakdanjega življenja, oblike in vsebine dela in preživljanja prostega časa, razporeditev in ritem dnevnih opravil.”⁹ Medijsko strukturiranje gledalčevega vsakdana je danes že problem. Če za radio velja, da ga poslušamo ob tem, ko počnemo kaj drugega, pa za TV velja, da to drugo počnemo ob gledanju. Pri tem ne gre le za časovno prerazporeditev opravil, za izpustitev nekaterih in privzete drugih, temveč za samo strukturo opravil. Ob gledanju PAS (= prenos alpskega smučanja) se ne spremeni le čas malice ali kosila, marveč tudi način priprave in postrežbe obroka, kraj in potek hranjenja.¹⁰ Namesto da bi jedel v kuhinji/jedilnici, si prigrizek serviram (še raje vidim, če to stori kdo drug) kar na posteljo. A tudi TV postane suženj lastne medijske strukturacije: proslave morajo počakati na konec TV-dnevnik ob osmih, dopoldanske TV-oddaje pa na konec prenosa smučanja, ki se lahko zavleče in se mora predčasno končati zaradi drugega, bolj etabliranega športnega prenosa. Primer: prenos drugega teka večerne tekme v slalomu iz Schladminga se je moral umakniti (v posnetek) pomembnejšemu prenosu košarkarske tekme med Unionom Olimpijo in Olympiakosom.

Če se vrnemo k športnemu prenosu, je dobro izpostaviti, da se ideološki pomen strukturacije gledanja televizije dogaja ravno na relaciji komentator – gledalec. Komentator kot reprezentant TV-institucije gledalca spravlja v okvir lastnega ideološkega diskurza. V aktu gledanja se med komentatorjem in gledalcem vzpostavi družbena vez. V dispozitivu TVR, ki povezuje instanco TV prek televizijskega zaslona z gledalcem, odposlano sporočilo “išče” plodna tla za vzbrstitev. Za komentatorja kot oddajalca sporočila je prejemnik vselej neznanka tako na produkcijski (ne ve, ali gledalci sploh gledajo prenos in ga poslušajo, saj lahko sprejemnik tudi utišajo) kot na diskurzivni ravni (za tiste, ki so njegovo sporočilo prejeli, ne more vedeti, kako so ga razumeli). Saj so socialne prakse, v katerih se sporočilo proizvaja, nekaj čisto drugega kot socialne prakse, v katerih se ga sprejema. James Lull zatrjuje, da TV-program ne pride preprosto uniformno v domove oz. do občinstva. “Program in reklame so sprejete in interpretirane na različne načine pri posameznih gledalcih in družinah.”¹¹

Po Hallovi¹² shemi lahko gledalec športnega prenosa prebere (dekodira) “komentatorja” na tri načine:

-*prevladujoči pomen (dominant meaning – preferred reading)*: Gledalec, ki sporočilo prejme, je pod vplivom komentatorjevega poročanja. Dominantni,

⁹ Jože Vogrinc, “Medijsko strukturiranje vsakdana”, v: *Družboslovne razprave*, letnik XIV, št. 27/28, Ljubljana, 1998, p. 48.

¹⁰ *Ibidem*, p. 51–53 (povzeto in prirejeno).

¹¹ James Lull, *Inside Family Viewing. Ethnographic Research on Television's Audience*, Routledge, London in New York, 1990, p. 49.

¹² Stuart Hall, “Encoding/decoding*”, v: *Cultural Studies*, Routledge, London in New York, p. 128–138; Stuart Hall, “Television 2”, v: *Cultural Studies and the Study of Popular Culture*, Routledge, London in New York, p. 14–15.

hegemoni kod dekodirajočega sporočila nekritično sprejme, brez pomislekov in dvomov o oddajalčevi verodostojnosti in legitimnosti.

-kompromisni pomen (negotiated meaning): Komentator (kot producent sporočila) in TV-gledalec (kot konsument) se "pogajata" za pomen.

-nasprotujoči pomen (oppositional meaning): Gledalec ne prevzame pomena producentovega sporočila. Veliko primerov sem našel na empirični ravni, ko se gledalci ne strinjajo s komentatorjem, ker mislijo drugače, zato ga smešijo, preklinjajo, se norčujejo iz njega, ga ignorirajo itd. Toda vselej so z njim že določeni, saj gradijo svoje mnenje na podlagi nestrinjanja z "nasprotnikom". A tisto, kar je "izrečeno", že determinira. Na kateri točki je največja verjetnost, da pride do nesoglasanja s komentatorjem? Mislim, da na točki vrednotenja. Zakaj se gledalci dostikrat ne strinjajo s komentatorjevim vrednotenjem? Fiske trdi, da se gledalec čuti zavezanega podeliti komentatorju ugledno vlogo vedeža in temu primerno vključiti svoje kulturne vrednostne sposobnosti odločanja in presoje.

Pri vsem tem ostaja vprašanje zveze med dominantnim kodom enkodiranja in vladajočo ideologijo. Tudi TVS spoštuje oz. podpira konsenz vladajoče ideologije. Ideologija prenosa je že v tem, kako režiser selekcionira material, kako komentator naslavlja gledalce, kako interpretira dogodke in rezultate itd. Skratka, ideološkost ni le v vsebini, temveč tudi v načinu, kako se ta posreduje.

Analiza ideoloških manifestacij prenosov as

V t. i. televizijskem komunikacijskem razmerju se v aktu gledanja tvori kompleksna družbena vez med prenosom AS in gledalci prenosa. Kajti TV-prenos s komentatorjem vred je v Althusserjevem jeziku živi reprezentant ideoloških aparatov države (IAD), je notranji element medijskega oz. informacijsko-komunikacijskega IAD. Prenos konstruira nacionalno ideologijo z odzrcaljanjem vladajoče ideologije, ki gledalce pita z najrazličnejšimi *-izmi*: nacionalizmom, šovinizmom, voajerizmom, fetišizmom, narcizmom, lokalpatriotizmom, primitivizmom, liberalizmom, populizmom, redukcionizmom realnosti, iluzionizmom ...

Na podlagi empirične analize številnih prenosov AS na TVS 2 s poudarkom na letošnji sezoni je mogoče navesti mnogo ideoloških manifestacij oz. modelov, ki se konstruirajo bodisi skozi strukturo prenosov bodisi skozi podobo komentatorja in uporabljenega diskurza.

1. Trend "ostati doma ob TV" (the stay at home trend): James Lull poudarja, da je trend preferiranja "doma in televizije" izbruhnil v 80-ih letih. Večerna "zabava" s televizijo je postala popularna v Ameriki po napornem delovnem dnevu, ko se ljudem ni dalo ven. Drugi razlogi so bili še stroški izhodov, nasilje na ulici, lažja dosegljivost TV-sprejemnika in povečana privatizacija družinskega življenja. Lull misli, da TV ne smemo pripisati prevelikega pomena pri ideološki konstrukciji tega fenomena, je pa gledalcem dala substancialen razlog, da raje ostanejo doma,¹³ in

sicer s konstrukcijo popolnega športnega dogodka in uveljavitvijo televizije kot TV-verzije športne tekme, ki je edinstvena, nenadkriljiva spektakulska forma. Gre za potencialne obiskovalce na eni strani in za potencialne gledalce na drugi. Športni prenos je skonstruiran za leni subjekt v ugodni situaciji z "absolutnim" pogledom nadzorjujočega gledišča: raje gledaš TV, kot greš na tekmo. Potrditev tega sem našel pri številnih svojih prijateljih, ki nikoli niso obiskali npr. Zlate lisice ali Vitranca, čeprav so veliki privrženci alpskega smučanja, meneč, da jim TV-prenos tekme nudi večje ugodje in zagotavlja večje udobje. Toda s postavitvijo velikega zaslona oz. semaforja (TV-slika + glas napovedovalca prireditve) se prikrito televizira tudi občinstvo "v živo" – obiskovalci. Perspektivi TV-gledalca in obiskovalca se zblížujeta.

2. Konstruirana "vražjost Slovenk": Medijsko proizvedeni ideološki konstrukti pomagajo komentatorju pri označevanju slovenskih smučarjev/smučark in diferenciranju od drugih tekmovalcev. Zgodba o vražjih Slovenkah se je rodila januarja leta 1994 in "je najbolj tipična za prehod iz ljubiteljskega smučanja v profesionalnost".¹³ Simbolizirala naj bi iniciacijski prehod od najstništva, nepremišljenosti, lahkomišelnosti, razposajenosti, brezkompromisnega poguma k zrelosti, stanovitnosti, preračunljivosti itd. Čeprav Vito Divac meni, da se je od začetne "vražjosti" Slovenk (U. Hrovat, Š. Pretnar, A. Dolžan in K. Koren) dosti spremenilo, pa je očitno, da se je zgodba o Slovencih kot smučarskem narodu s to sintagmo še utrdila. Ob vsakem letošnjem uspehu Špele Pretnar, ki je vstala iz pepela, komentator pogreva vročo juho "vražjih Slovenk". Ni dvoma, da so se te vražje Slovenke uspešno umestile v nacionalni okvir prav zaradi tega, ker je bil pri "Slovencih" "podedovan" bogat ideološko-kulturni in stereotipni teren, ki izhaja še iz rajne Jugoslavije, da "se ne smemo dati". Ta diskurz, ki ga vzpostavljam v tem odstavku, se zdi nekoliko neobvladljiv in izven teorije. Vendar je "narava" mojega objekta proučevanja takšna, da v nekaterih točkah odstopa od meja in možnosti teoretskega obravnavanja.

3. Ideološka "našost": Slovenski smučarji so s svojimi uspehi postali "nacionalna lastnina". Celoten narod si prisvaja njihove uspehe in se z njimi identificira. Transformacija slovenskih smučarjev v "naše" se je začela z Bojanom Križajem in prvimi velikimi uspehi. Vladajoča ideologija jih je zlahka priključila k svojemu nacionalnemu programu. Ta "našost" je nabita s podobami nacionalizma in patriotizma, kot so kolektivni prevzem individualnih dosežkov, identificiranje s slovensko nacijo (preko športnika/športnice) in diferenciranje od drugih itd. Z "našostjo" so TV-komentatorji in časopisni novinarji individualni uspeh preobrazili v kolektivni dosežek, diferencirali naše športnike/športnice od drugih ter jih povzdignili nad druge. Športni uspehi/zmage so plodno ideološko polje za pitanje z nacionalno ideologijo in zavestjo o smučarskem narodu. Ta "našost", ki se je pričela konstituirati najprej in izključno z AS, se v medijskem diskurzu širi vertikalno in horizontalno. Vertikalno pomeni,

¹³ Lull, *op. cit.*, p. 157–158.

¹⁴ Vito Divac, "Cirkus je cirkus. To velja tudi za belega.", v: *Nedelo*, leto VI, št. 11, Ljubljana, 2000, p. 12.

da se je "naš Bojan" asimiliriral v "našega Roka", ta v "našo Matejo" ... "našo Urško", "našo Špelo" itd. Horizontalno se je "naš (npr. Bojan)" prenesel še v druge športe: "naša" Brigita, "naš" Iztok itd. Zdi se, da je misel o promoviranju imena nacionalnosti na podlagi individualnih zmag Slovencem prešla v redno zahtevo. Simbolika poročanja o uspehu naših smučarjev/smučark je zelo razsežna. Zakaj so ravno športniki/športnice pri nas zelo hitro postavljeni/postavljene na raven nacionalnih "junakov/junakinj"? Odgovor ni preprost, čeprav ponuja določene možne interpretacije tega fenomena. Zdi se, da je tisto, kar Slovenci najbolj cenimo in spoštujemo, delo in trud. A kot vemo, je ta predpostavka prej plod dolgoletne prevladujoče ideologije in je v njej bolj malo objektivne resnice. Jezik pravkar izrečene izjave je torej jezik ideologije, ki ga je treba distancirati od jezika poskusov nepristranske interpretacije. Nenehno poudarjanje komentatorjev, da se morajo naši smučarji zelo truditi za vsak uspeh, ki ga dosežejo, se odreči marsičemu, zgodaj vstajati, disciplinirano živeti, da kljub svetovni slavi ostajajo skromni in preprosti po duši ..., poudarjanje delavnosti ..., vse to "Slovenci" res radi priznavajo za vredno. A ravno pozicija konstrukcije tovrstnega diskurza je ideološka. To je bistveno. Torej je za pričujočo analizo pomembno prav zapopasti ideološke mehanizme na delu. Pa je tudi dovolj?¹⁵ Ideološki okvir "prizadevnih smučarjev" se lepo vpenja v imaginarij socialistične misli o delovnih Slovencih in morda še bolj v ris katolicistične moralike glede solidarnosti. Staromodni pomen trdega dela, prevlečen z etiketo iznajdljivosti, celo prekanjenosti in populističnega tveganja je recept za uspeh. Če se vrnem k dotični "analizi" rabe termina "naš", lahko ugotovimo, da nosi svojilni zaimek "naš" na eni strani pomen neverjetne domačnosti, priljubljenosti, neuradnosti, bližine nečesa, kar je tako blizu mene, da je skoraj moje, čeprav v resnici ni moje, na drugi strani pa pomen prilastitve, vzetosti, prisvojitve. Ko Bergant izreče: "Naš Matjaž je spet dokazal, da ni, kot muha enodnevnik, po naključju pri vrhu", ima to izrekanje v sebi nekaj pozitivnega. Naredi ga resnično "našega". Smučar postane nekaj, kar je javna last, torej last vseh, last družbe in hkrati del imaginarne posesti zasebnosti vsakega gledalca, čeprav nikoli ne more biti gledalčev, ker je lahko edino svoj. Komentatorjevo poudarjanje "naših" ima na gledalce nesluten vpliv. Komentator s svojim ideološkim diskurzom smučarje za svoje gledalce, za nazaj in že vnaprej, naredi "zavedno naše/za vedno naše". Povezava z mentaliteto majhnega, ogroženega in odrinjenega naroda "na sončni strani Alp" je bolj ali manj očitna.

4. Fetišizacija rezultata, uspeha, zmage in kompetitivnega individualizma: Prenos AS je specifična ritualizacija in evalvacija socialnega vedenja, ki ima za edini cilj čim večjo napetost tekmovanja za kratek, a glorificiran trenutek zmage. "Za TV-gledalce je glavna privlačnost športa v tem, kako se razrešuje negotovost/napetost, saj gre za doseganje rezultata in zmage."¹⁶ Vmesni časi, končni časi prvega teka ... so

¹⁵ Delavnost bi verjetno bilo mogoče zaznati tudi pri nekaterih slovenskih znanstvenikih ali umetnikih, ki so uspeli v tujini, pa so bolj ali manj neznani. Po Vogrinčevem mnenju je za uspeh nujno, da je medijsko konstruiran in da gre za delo in trud v vsakomur prepoznavni in sprejemljivi obliki.

¹⁶ John Fiske & John Hartley, *op. cit.*, p. 93.

dejavniki pospeševanja napetosti kot elementi tehnike suspenza. Najugodnejši seštevek časa prinese zmago, ki je bistvo in krona smučarskega tekmovanja. Uspeh in zmaga sta postala dominantni vrednoti razvitega zahodnega sveta. Vsa diskusija ideologije športa nasploh (vključno s smučanjem) je uokvirjena v vprašanju "Kdo bo zmagal?" Zmaga je centralni fokus smučarskega prenosa in njegove naracije. Zmage, medalje in naslovi prvakov so spremljajoči produkti športa, ki smučarja kot individuum in smučarsko ekipo kot tim privilegira. Akumulacija in število zmag sta postala fetišistični objekt sodb in klasifikacij. Alpsko smučanje je živa prezentacija formuliranega: boj za stotinke (ne za sekunde) na progi, priveden do absurdnosti, pomembnost vmesnega časa za histerični gledajoči subjekt (Pomen sintagme "histeričnega" gledalca je razložen v 1. delu.), absolutizacija najboljšega časa, totalitarizacija in glorifikacija zmage ... Alpsko smučanje v primerjavi z ekipnimi športi poseduje še perverznejšo absolutizacijo uspeha, saj se ta skoncentrira na enem samem individuumu. Tu ni nikakršne solidarnosti, delitve, sočutja. Je le konkurenca in "boj" z njo. Kompetitivni individualizem poudarja pomen in simboliko predvsem osebnih kvalitete posameznika, s čimer se poraja "heroizem"¹⁷ sedanje dobe. Tako naša komentatorja naše zmagovalne smučarje brez pomislekov označujeta z "junaki" oz. "junakinjami". David Whitson je prepričan, da vsi ti fetiši modernega športa v demokratičnih družbah prispevajo k reprodukciji dominantnih vrednot, kot sta uspeh in dosežek. Uspeh namreč rezultira kapitalistični delovni proces. Kompetitivni individualizem odkriva pomembno mesto v kapitalističnih družbah, zato je interpretacija športa in uspeha predvsem posledica kapitalistične zasnove družbe.¹⁸ (Čeprav se zavedam, da individualizem še zdaleč ni produkt kapitalizma, temveč je v njem dosegel zgolj eno od svojih evidentnih reprezentacij.) Bergantovo zatrjevanje med prenosi, da je s profesionalizacijo prišlo do hude konkurence, v kateri lahko skoraj vsakdo zmaga, dodatno povzdigne uspehe slovenskih smučarjev v očeh gledalca. Sintagma doseganja uspeha kulminira v počasnih in ponovljenih posnetkih. Fiske¹⁹ pravi, da ta sintagma slavi dosežek, osebno zadovoljstvo in kulturno odobravanje ter v manjši meri zmago nad poraženim nasprotnikom, do katerega je kamera neusmiljena. Slednja "dolgo", od blizu kaže obraz poraženca in njegova čustva. Tako TV ne prenaša preprostega, neobdelanega športnega sporočila v domove gledalcev, temveč ji šport služi kot kod, po katerem posreduje aspekte slovenskih individualnih/kulturnih vrednot. Razgovor po tekmi s trenerji in direktorjem slovenske smučarske reprezentance Tonetom Vogrincem ima

¹⁷ Ker izraz "heroizem" na navedenem mestu niti ni najprimernejši niti nima dovolj razloženega zaledja, sem ga označil z narekovaji. Glede na to, da beseda "heroizem" s svojim historičnim imaginarijem prej spominja na mitske čase in predvsem na nekaj trajnega in "nesmrtnega", jo v narekovaju uporabljam prav v pomenu cinične drže (glede na izvirne preference) do ideoloških produktov sedanje družbene realnosti.

¹⁸ David Whitson, "Circuits of Promotion: Media, Marketing and the Globalization of Sport", v: *MediaSport*, p. 40–42.

¹⁹ Fiske & Hartley, *ibidem*, p. 94–95.

za gledalce dvojno funkcijo. Dosežek smučarja je hkrati tudi trenerjev in je nenazadnje posredno zasluga vodstva reprezentance. Trenerjevo zadovoljstvo je istovetno s tekmovalčevim. Vendar pa on komentira in vrednoti smučarjev uspeh enako kot gledalci, sodniki v naslanjaču. In nazadnje, del uspeha je tudi gledalčev.

5. Smučarski seksualizem/seksizem in eroticizem/erotizem: Družbeno-ekonomski okvir pojmovanja spola, podoba ter problematika razmerja med spoloma in potencialno polje spolne diskriminacije zagotavljajo odsev širših družbenih konotacij tudi v AS. Poudarka na seksualizmu pri AS zares ni mogoče spregledati (velja skoraj za vse športe), saj je formalna struktura tekmovanja strogo razdeljena na dve vertikali, moško in žensko. Vsaka vertikala ima svoj urnik oz. razpored tekmovanj in prizorišč. Redko kdaj smučarke vozijo po istih progah (Sestriere, Bormio) kot smučarji, saj so za slednje rezervirani težji, strmejši tereni. Tako verjetno smučarke nikoli ne bodo smučale po Petelinjem grebenu v Kitzbühlu ali v Wengnu. Proces seksualizacije²⁰ se ne odvija le na produktivni ravni, temveč tudi na diskurzivni. Podoba smučarja/smučarke je v prezentaciji medijsko (televizijsko) različno konstruirana. Čeprav diferenca telesa oz. fizične podobe ni tako očitna kot pri gimnastiki, atletiki, tenisu in komentatorji pri obeh spolih poudarjajo podobne lastnosti, kot so napadalnost, zagrizenost, nepopustljivost, vztrajnost, veščina, pa v produkciji pomenov zaveza neenakovredna oz. diskriminatorna raven smučanja. Zaslužki tekmovalcev so eklatanten primer neskladja odnosa med maskuliniteto (moškostjo) in femininiteto (ženskostjo). V tem smislu se ženskost v odnosu do smučanja odpira kot nekaj antagonističnega, moškost pa kot *in concordia*. Seksualni ali spolni diskurz je vpet v strukturo prenosa smučanja že v najavni "špici". A diskriminacija ni v tem, da ženske ne smučajo skupaj z moškimi, temveč v različnem vrednotenju njihove aktivnosti. Čeprav skušajo komentatorji zamaskirati polje razlike, je dejstvo, da se te razlike nikoli ne da zapolniti. V seksualizmu je prisiljena TV sama: če sta isti dan na sporedu dve tekmi slaloma, ženska in moška, se po nepisanem pravilu da časovno prednost ženski tekmi, ki pa gre na škodo njenemu trajanju. Zaradi moške tekme TV prekine prenos ženske tekme in se vključi v moško, katere prenos ponavadi traja dlje. In ta praksa po mojih opažanjih ni tako redka.

²⁰ Ko uporabljam besedo *seksualizem* (*sexualism*), merim na širšo ideološko nabito in predvsem teoretsko problematično konotacijo spolnosti kot fizične in socialne kategorije, ki razpira občutljivo polje debat o razlikah med spoloma in njuni enakosti, ponavadi z ravni spolnega dimorfizma na raven spolne dihotomije. *Seksizem* je ožje polje seksualizma in opredeljuje ideologijo in prakso spolne asimetrije oz. prikrito/odkrito vzdržuje neenakost med spoloma. Besedo *seksualnost* (*sexuality*) razumem, v najširšem Freudovem pomenu, kot objektivno in celovito libidinalno dejavnost človeka ne glede na spol. Beseda *seksualizacija* (*sexualization*) predstavlja biološki, predvsem pa družbeni proces formiranja človekove seksualnosti. *Eroticizem* razumem v smislu teoretskega obravnavanja ideologije erotike in telesa. *Erotizem* pa je ideologija in konkretna praksa izpostavljanja erotičnosti človeškega telesa in njegove seksualne privlačnosti. *Erotizacija* je proces vzpostavljanja človeškega telesa kot erotičnega objekta v različnih sferah (v znanosti, umetnosti, športu ...).

Kaj nam v analizi prenosov AS lahko povedo telesa? V smučanju je sicer težko najti "poženščenega" moškega (*nancy*), je pa zato med smučarkami lažje opaziti "možačo". Komentatorjev diskurz na takšnih mestih ni nedolžen: "Pernilla Wiberg smuča tako napadalno, da bi se lahko pomerila celo v moški konkurenci." Miha Žibrat je v mnogih letošnjih tekmah ženskega slaloma način smučanja Trine Bakke in držo njenega telesa pogosto primerjal z norveškimi asi in moškimi potezami. Televizijska slika ustvarja tudi eroticizem, ki je tehnično skonstruiran s specifičnim delom kamere: snemalec na startu si včasih privoščijo zanimivo potovanje bližnjega plana po stegnih smučarjev/smučark, ko si ti še zadnjič razgibajo sklepe v startni hišici, in fokusira tekmovalčevo zadnjico. Čeprav sem malo prej omenil, da je težko najti feminiziranega smučarja, se prenos erotizacije in feminizacije moškega odvija na latentnejši in sprejemljivejši ravni: oprijeti kombinezoni, ki poudarjajo obliko telesa in mišic, proizvedejo zamaskiran pomen moške erotike, ki jo celo vselej "spregledamo", čeravno je prav na površini. Prezentacija počasnih posnetkov je fetišistični element slike, namenjen užitku (*voajerizem*) ob pogledu na gibajoče se telo, krčevito lice in vibrirajoče mišice, kar v gledalcu sproži nezavedni narcizem.

6. Infantilizacija (pomlajevanje/pootročevanje) in nominalizacija (poimenovanje oz. "naming" in naslavljanje oz. "addressing") komentatorjevega diskurza: Razlika, kako tekmovalce/tekmovalke označuje komentator, se razpira v drsenju smisla med občim in konkretnim pomenom. To pomeni naslednje: ko komentator na začetku prenosa napove tekmo, govori npr. o "moški" ali "ženski" tekmi v veleslalomu itd., enako stori, ko govori o moških ali ženskih tekmah na splošno. Čim njegov diskurz zadene ob konkretne smučarje/smučarke, se diskurz poimenovanja prelomi. V vseh prenosih AS so odrasle ženske – smučarke najpogosteje "klicane" kot "dekleta", "mlada dekleta", redkokdaj "mlade dame", še redkeje pa kot "ženske". Enako velja za moške tekme, kjer so smučarji ponavadi "fantje", "mušketirji", "matadorji", "mladi fantje". Komentatorji s takim diskurzom prakticirajo simbolno infantilizacijo odraslih moških in žensk, gospodov in gospa. Za takim diskurzom pa se skrivajo ideološki mehanizmi določenih risov, ki subjekt pozicionirajo (bolje rečeno, degradirajo) na raven socialne neodgovornosti in vserazpoložljivosti, v katero se po splošno sprejetih načelih naše družbe uvršča kategorija subjektov pred poroko. Prav tako obstajajo pri označevanju (*labeling*) razne "hierarhije imen" ("*hierarchies of naming*"). Tuja literatura konstatira, da komentatorji športnice pogosteje nazivajo samo z osebnim imenom kakor športnike. Znamenje tega je večja prisotnost infantilizacije žensk kakor moških, kar kontrastira podobo ženske kot nekaj otroškega, podobo moškega pa kot nekaj odraslega. Slovenski komentator Žibrat vsekakor ni dober zgled takšnih ugotovitev, saj smučarke redkeje naziva samo po njihovem imenu (Špela, Urška, Pernilla ...) kot komentator moških tekem Bergant. Žibrat se evidentno izogiba vsem kočljivim vrstam naslavljanja, ki bi povzročile nivelizacijo smučark, kar je spoštovanja vredno, a TV-gledalec hkrati dobiva tudi občutek, da ta komentator goji nekakšen instinktiven strah oz. zatrto tesnobo pred dejstvom "približati se ženski", četudi samo skozi izgovor njenega imena. Bergant je

tudi v tem elementu veliko bolj sproščen in spontan. Primerjalna analiza Žibratovega in Bergantovega naslavljanja smučarjev/smučark v dveh celotnih prenosih paradne discipline slaloma (moškega iz Adelbodna, 2. tek – 20. 2. 2000, in ženskega iz St. Catherine, 2. tek – 12. 2. 2000) ni pokazala kakšnih šovinističnih ali pejorativnih retoričnih gest nazivanja. Oboji so bili v največji meri poimenovani ali samo s priimkom (Mayer, Košir, Vrhovnik ...) ali s polnim imenom. V tem smislu ni velikih razlik med naslavljanjem prvih in drugih. Toda tabela vseeno pokaže, da je Bergantovo naslavljanje bolj osebno, manj uradno in pestrejše. Tu sem iz diskurza razlage izpustil sokomentatorjev, torej ekspertov delež retorike, ki pa se prilagaja komentatorjevemu. Primeri psevdonimskega in opisnega nazivanja so npr. junakinja, junak, svetovni prvak, Vrho. Nazivana nacionalnost se izraža v naslednjih poimenovanjih: nemška prvokategornica, borbena Norvežanka, mlada Švedinja, neznana Japonka, švedski slalomist, Bistričan, štirje Slovenci, slovenski tabor, izkušeni Avstrijec, napadalni Švicar ... za poimenovanje moških je značilna tudi označba, in sicer humorizacija imena (Tomba la Bomba, švicarski smučar Casanova je "pravi Casanova", Buraas express, stari smučarski lisjak Jagge, Heminator, Pepinator ...), česar pri komentatorjih ženskih tekm nisem zasledil.²¹

Ob naslednji shemi bi veljalo poudariti, da sta analizirana prenosa, ki sta bila sicer naključno izbrana, vendarle nekaj izjemnega. Tako visok delež nazivanja slovenskih imen, kot kaže tabela, prav gotovo ni značilen za vsak prenos AS na TVS, temveč je bolj izjema kot pravilo. V obeh tekmah, ki sta bili predmet podrobnega pretresa, je bilo presenetljivo veliko slovenskih slalomistov (sedem) in slalomistk (štiri), katerih nastopi so bili zelo uspešni, kar samo še bolj evocira komentatorja k pogostejšemu poudarjanju imen slovenskih smučarjev in smučark.

		uporaba besede "naš/ naša"		psevdonimsko in opisno nazivanje		samo osebno ime		samo priimek		ime in priimek		nazivana nacionalnost		SKUPAJ	
št. naziv. M. Žibrata	slov.	15	15	1	1	0	0	11	11	70	70	4	4	433	101
	tudi		0		0		0	0	99	160	160	73	73		332
št. naziv. Igorja E. Berganta in T. Cerkovnika	slov.	12	12	6	1	27	24	15	67	114	114	16	16	404	234
	tudi		0		5		3	4	87	61	61	14	14		170

²¹ Povzeto in prirejeno po konceptu Margaret Carlisle Duncan & Michaela A. Messnerja v: *MediaSport*, p. 180–181.

Zanimive so tudi ravni pomenjenja, ki se izoblikujejo ob komentatorjevem naslavljanju TV-gledalcev. Whannelovo²² **analizo prezentacij in uporab zaimkov** se da prenesti tudi na prenose AS. Kaj torej pomenijo zaimki mi, vi, naš ... znotraj komentatorjevega diskurza?

a) Mi: TV-športna ekipa

V tem primeru "mi" pomeni producenta prenosa: *"Včeraj smo (mi) izvedeli, da Pernilla Wiberg v tej sezoni ne bo več nastopila/tekmovala zaradi ..."*

b) Vi: TV-gledalci

"Rezultate boste lahko kmalu videli (vi) na ekranu."

c) Mi/vi: relacija oddajanja in prejemanja

"Spoštovani gledalci, za danes smo (mi) vam (vi) pripravili neverjetno razburljiv spored tekem."

"Vaša komentatorja bova Igor E. Bergant in Tomaž Cerkovnik."

d) Mi: prezentator kot gledalec

"Skupaj se bomo pridružili našemu reporterju v ciljnem izteku."

"Zdaj si lahko še enkrat skupaj ogledamo posnetek briljantne/divje vožnje današnjega zmagovalca Hermanna Mayerja."

e) Mi/naš: deljeno doživetje

"Prepričan sem, da smo danes priča še enemu slovenskemu dnevu v alpskem smučanju."

f) Naš: patriotizem

"In Aamodi ni prehitel našega tekmovalca, kar pomeni, da je Vrhovnik osvojil že najmanj drugo mesto za Slovenijo."

Takšna aplikacija modelov prezentacije besednih tvorb je koristna, ker pokaže, da imajo lingvistične oz. gramatične strukture pomembno vlogo za razumevanje (dešifriranje s strani gledalcev) in produkcijo (šifriranje s strani TV-ustvarjalcev) prenosov kot sporočil. Z analizo rab zaimkov sem ugotovil, kako zaimki kot lingvistični znaki skozi formo izjave v različnih kontekstih izjavljanja dobijo različne ideološke naboje in diferencirane pomenske konotacije. Poleg tega so lahko po mojem mnenju takšne analize plodni nastavki za diskurzivno analizo komentatorskega diskurza neposrednih športnih prenosov.

Whannel navaja še **tri tipe retorike prezentacije komentatorjevega diskurza**,²³ in sicer na ravni povabila, vprašanja in velevanja.

a) Povabilo:

"Spoštovani gledalci, pridružite se nam v tej dobri urici ob ..."

"Dovolite, da vas povabim še k ogledu drugega teka, s pričetkom ob 12.30."

"Cenjeni gledalci, še enkrat pogledajte to neverjetno, tako rekoč sanjsko vožnjo Mitje Kunca."

²² Cf. Whannel, *Vision in Fields*, p. 106–112 (povzeto in prirejeno).

²³ Whannel, *ibidem*.

b) Vprašanje:

"Slalom zna biti res razburljiva disciplina, kajne?"

"Ali ste že kdaj slišali za tega smučarja? Če še niste, naj vam povem ..."

c) Velelnik:

"Ostanite s programom TVS 2 še naprej!"

"Nikar ne odhajajte! Po reklamah se namreč spet oglasimo/vidimo."

Analiza komentatorjevega retoričnega diskurza glede rabe stavčnih struktur in naklonov pokaže na to, da komentator skozi govorni oz. pripovedni diskurz gradi ideološki diskurz. In v zadnji instanci pokaže, da sta tako produkcija kot razumevanje lingvističnih struktur standardizirana. Kar TV-gledalcu omogoča, da lahko v konkretnem komentatorjevem diskurzu prepozna njegov pravi oz. pričakovani pomen. Lingvistična analiza je zato lahko uspešno orodje za analizo ideoloških mehanizmov prenosov AS.

7. Nacionalizem in rivalstvo v prenosu: Nacionalizem je nesporen del prenosov AS, saj gre vendarle za tekmovalce različnih držav, pri čemer si ne stojijo nasproti le smučarji/smučarke kot posamezniki/posameznice iz določenih držav, temveč tudi nacije kot take. Pogosta praksa naših dveh komentatorjev je vezana na navajanja podatkov in čudenje nad tem, "koliko zmag je Slovenija dosegla, sezone pa sploh še ni konec". Prenos AS je v vseh pomenih internacionalni dogodek, tako rekoč "bojišče nacionalnosti same". Znotraj ene nacionalnosti se odigrava rivalstvo med sotekmovalci (najočitnejši je primer hude konkurence znotraj obeh avstrijskih reprezentanc) in zunaj nacionalnosti s tekmovalci drugih držav. Slovenska komentatorja Bergant in Žibrat, prvi bolj kot drugi, odkrito navijata za naše smučarje, kar se mi ne zdi sporno. Neetično bi bilo nasprotnikom želeli hudo na račun lastne glorifikacije, česar pri analizi prenosov na TVS nisem zasledil, v nasprotju s komentiranjem smučanja na HTV, kjer je komentator v enem od prenosov ženske smučarske tekme vzpostavil lingvistično izredno neobčutljiv diskurz, ki je aludiral na zahtevo po odstopu konkurentk hrvaške smučarke. Svetovni pokal v alpskem smučanju zagotavlja ponavljajočo se strukturo (periodizem) prominentnega prikaza nacionalistične ideologije. Kajti mednarodni šport prosperira nacionalno enotnost in identiteto na podlagi narodnih relacij. Nacionalnost se vzpostavlja tudi na ravni (preko) TV-ekrana, saj prenos "zbliža" oz. poveže gledalce s svetom in ljudmi, ki jih drugače ne bi "srečali". Nacija se skozi športni prenos prelevi v neizpodbitno čaščen mit v okviru aktivne mednarodne športne kulture. Zakaj? Odgovor ponujajo David Rowe, Jim Mc Kay in Toby Miller z zapisom: "Nacionalizem je naša identifikacija z življenjem in aspiracijami nepreštvenih milijonov ljudi, ki jih ne moremo nikoli spoznati, s teritorijem, ki ga ne moremo nikoli zaobseči v vsej njegovi celoti."²⁴

John Goldlust²⁴ poudarja pomen nacionalnih simbolov (naše smučarje/smučarke vsepovsod spremljati himna in zastava). Nacionalnost je kot oznaka pripadnosti

²⁴ David Rowe & Jim Mc Kay & Toby Miller, "Come together: Sport, Nationalism, and the Media Image", v: *MediaSport*, p. 123.

²⁵ Goldlust, *op. cit.*, p. 117–126.

smučarja najprej, v temelju, "pač" "stalna" osnova za možnost gledalčeve identifikacije, ki je zanesljivejša, recimo, od klubske pripadnosti. Ko je Mitja Kunc v zmagovitem Pjongjangu v cilju zavihral s slovensko zastavo v cilju na ramenih drugih naših smučarjev, je na simbolni ravni promoviral našo državo in ustvarjal pogoje za kolektivno identifikacijo TV-gledalcev doma, predvsem v ceremonialnih zmagoslavja in pri podelitvah nagrad, s čimer se izraža politika nacionalizma skozi zamaskiran ritual "igre". Elementi tekmovalnosti, izraženi s kvantitativnimi merili in komparativnostjo dosežkov, naredijo smučanje za idealno areno simbolične primerjave moči in uspešnosti nacij, njihovih političnih ideologij in etničnih reprezentacij. Vse zmage slovenskih smučarjev/smučark so bile prikazane (od komentatorja) kot izpostavljanje etosa in vrednot kreposti, vitalnosti in moči "Slovencev" ter kot pot k individualni socialni in kolektivni ekonomski blaginji.

SKLEP

Sklep, ki se razpira po dolgem popotovanju po polju medijskih študijev, obravnava TV-prenos AS kot specifične forme TV-športa in njegov vpliv na izgradnjo slovenske nacionalne identitete preko televizije. Proces svetovne globalizacije športa zahteva, da se morajo najuspešnejši športniki, s katerimi se lahko nacija kasneje v celoti identificira, najprej potrditi v neizproslem mednarodnem merilu. Skok iz Evropskega pokala AS v Svetovni pokal je za prenekatero sicer talentirane mlade smučarje lahko celo usoden. Toda smučarja, ki danes ni "uspešno plasiran na mednarodni trg", lahko mirno štejemo samo med "lokalmatadorje". Kajti dejstvo je, da se nacionalna identiteta, tudi slovenska, dandanes konstituira na mednarodni ravni. To pomeni, da se identiteta neke nacije gradi v ideacijah "drugega" in oblikuje predvsem glede na druge nacionalne identitete. Alpsko smučanje je prvi šport, ki je Slovenijo opredelil v inozemstvu, doma pa povezal in utrdil "nacionalno zavest". "Slovenci" smo zadnjih trideset let rasli in dozorevali ob uspehih Križaja, Petroviča, Svetove, Koširja, Hrovatove, Pretnarjeve in drugih. Zgodba o mednarodnem uspehu se je začela v poznih 70-ih letih z generacijo Križaja in Strele in kasneje Franka ter Petroviča. TV Slovenija (takrat TV Ljubljana) je odigrala (poleg časopisa Delo) osrednjo vlogo pri medijski konstrukciji smučarskih junakov/junakinj, saj je s svojo neizmerno močjo gledalcem natančno odmerjala podobo sveta. Globalizacija AS in mednarodni prenosi so ustvarili prve smučarske zvezde. Televizija deluje pravzaprav po sistemu osebnosti. Izbira posameznike in jih postavlja v ospredje. Po Whannelu prenos športnih tekmovalj krepi sistem zvezd tako, da zvezde "obrača" v osebnosti. Z njimi na podlagi ideoloških manevrov gledalcem vsiljuje personalizacijo in identifikacijo ter jih tako "drži na kratko, na povodcu". Televizija predstavlja potencialne zvezde, krepitev teh pa posledično z delovanjem ideoloških mehanizmov proizvede imaginarno kolektivno identifikacijo TV-občinstva. Medijski diskurz športnega prenosa AS na TVS je del državotvornosti in je kot pomemben oblikovalec realnosti eden od konstruktorjev nacionalne identitete (po Hallu kot

fiksnega konstrukta) oz. identifikacije (kot konstrukcije, procesa, ki ni nikoli končan, saj se nenehno vzpostavlja). Prenosi AS so ob številnih uspehih naših smučarjev/smučark letos bili pomemben dejavnik "zamišljanja skupnosti" (B. Anderson; *imagined community*). Ob vsakem uspehu se TV-gledalec ponovno (o)zave, da prenos tekme sočasno z njim gleda ogromno ljudi, ki sestavljajo nacijo. Kolektivni spomin ohranja "vladajočo ideologijo" o Slovencih kot smučarskem narodu. Kontinuiteta prenosov je zagotovila dolgoročnost vpliva. Maruša Pušnik pravi, da "slovenska identiteta" sama na sebi ne obstaja. Kreiranje reprezentacij slovenstva je v interesu vladajoče ideologije, ki razvije posebno nacionalistično retoriko. Značilnost take retorike so pozitivne samopredstave in negativne reprezentacije "drugih".²⁶ Športni komentator je torej tisti, ki upoveduje slovensko identiteto. Navijajoči gledalec pa se spreminja skozi TV-"flajšmašino" v simbol svoje nacije. Zanimivo bi bilo proučiti, kdo oz. kateri so transiterji kolektivnega spomina. A to bi že lahko bil predmet druge analize. Televizijski prenos kot reprezentant državne ideologije smučanja ne prikazuje le kot igro posameznikov, pač pa tudi kot tekmo med nacijami. Maruša Pušnik zapiše: "Medijski diskurz prikazuje še posebej smučanje kot 'slovensko tradicijo', 'slovensko identiteto' kot smučarsko identiteto. 'Smučanje je prototip slovenstva, saj so bili prvi smučarji Slovenci, in sicer na Blokah v 16. stoletju, smučanje (smukanje kranjskih kmetov) je opisoval celo že Janez Vajkard Valvasor v knjigi Slava vojvodine Kranjske leta 1689', ponavljajo mediji ob marsikaterem prenosu smučarskih tekem. Smučanje je postalo [bolje rečeno, se preko medijskega diskurza reprezentira kot]²⁷ 'tipična slovenska lastnost' in zato so vrhunski smučarji pomembni označevalci slovenstva. Tako je bil, na primer, lanskoletni veleslalom v Kranjski Gori osrednji medijski dogodek v ponovnoletnem času. TV SLO je bila organizator prenosa in vse ostale svetovne televizije so prejemale njeno sliko. Dvajset minut pred začetkom tekme se je TV SLO vključila v neposredni prenos in predvajala promocijski film Slovenije (podobe Bleda in jezera, Triglava, Julijskih Alp, Lipice, Obale, Planice, Kranjske Gore in Vitranc ...), ki ga je prikazovalo trideset TV postaj po svetu. Novinar Bergant je komentiral lepote Slovenije in vseskozi poudarjal, da smo lahko ponosni "na našo lepo domovino", ki nas predstavlja v svetu s prireditvami vrhunskih tekmovanj. Gledalce je nenehno opozarjal, da so tudi oni Slovenci, kot npr. Jure Košir, Mitja Kunc, Rene Mlekuž itd."²⁸ Vsemu cinizmu in pikrosti navkljub: kakor da bi gledalcem želel pokazati, kako se neguje "narodova kultura", vzdržuje "nacionalna zavest" in občutek pripadnosti naciji. V zavesti gledalcev se skozi medijski tekst prenosa izgrajuje slika športne (smučarske) nacije. Goldlust zato poudarja, da lahko kolektivna identifikacija skozi kompetitivni šport reflektira širšo družbeno strukturo, kot so religija, razredna razdelitev ali nacija,

²⁶ Maruša Pušnik, "Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo", v: *Teorija in praksa* (Družboslovna revija), št. 5, Ljubljana, 1999, p. 800.

²⁷ V oglatem oklepaju je avtorjeva opomba.

²⁸ Pušnik, *ibidem*, p. 802-803.

kot jih v drugih okoliščinah preči.²⁹ Smučarski prenosi iz Slovenije z uvodno "razglednico" simbolizirajo "slovensko grudo", gledalce pa mobilizirajo k občutenju imaginarne slovenske nacionalnosti oz. etnične razlike. Znano je, da se identiteta slovenstva kot smučarske nacije oblikuje šele v odnosu do drugih, predvsem tistih, ki konkurirajo za taisto smučarsko identiteto. Televizijski gledalec tako (preko komentatorjevega diskurza) "prepozna" "naše smučarje" prav glede na kategorijo drugih nastopajočih tekmovalcev. Na podlagi tukajšnje analize končujem z mislijo, da je v polju obravnave pričujočega predmeta, *i. e.* smučarski prenosi – TV-gledalec – slovenska identiteta itd., potrebno upoštevati tudi eksuberanco njihovih skupnih podmen pomenjenja, seveda v okviru ideološke konstrukcije in njihove družbene reprezentacije skozi medijsko naracijo.

Vladislav Vlado Kotnik

Institutum Studiorum Humanitatis (ISH)

Breg 12, 1000 Ljubljana

E-mail: vlado@ish.si

Reference in viri³⁰

Liteartura

Knjižne enote

- ANG, Ien (1991) *Desperately Seeking the Audience*, Routledge, London in New York.
- FISKE, John & HARTLEY, John (1978) *Reading Television*, Methuen & Co., London.
- GOLDLUST, John (1987) *Playing for Keeps (Sport, the Media and Society)*, Longman Cheshire, Melbourne.
- LULL, James (1990) *Inside Family Viewing (Ethnographic Research on Television's Audiences)*, Routledge, London in New York.
- VOGRINC, Jože (1995) *Televizijski gledalec*, Studia humanitatis, Apes, Ljubljana.
- WENNER, Lawrence A. [ur.] (1998) *MediaSport*, Routledge, London in New York.
- WHANNEL, Garry (1992) *Fields in Vision (Television Sport and cultural Transformation)*, Routledge, London in New York.

²⁹ Goldlust, *ibidem*, p. 117.

³⁰ Celoten spisek literature je podan v prvem delu teksta, publiciran v: *Monitor ISH*, Vol. III/ No. 1–2, 2001, pp. 85–133.

Članki

- CARLISLE DUNCAN, Margaret & MESSNER, Michael A. (1998) "The Media Image of Sport and Gender", v: *MediaSport*.
- DIVAC, Vito (2000) "Cirkus je cirkus. To velja tudi za belega.", v: *Nedelo*, let. VI, št. 11, Ljubljana.
- HALL, Stuart: "Encoding/Decoding*", v: *Cultural Studies*, Routledge, London in New York.
- KINKEMA, Kathleen M. & HARRIS, Janet C. (1998) "Key Research and Emerging Issues", v: *MediaSport*.
- PUŠNIK, Maruša (1999) "Konstrukcija slovenske nacije skozi medijsko naracijo", v: *Teorija in praksa* (Družboslovna revija), št. 5, Ljubljana.
- ROWE, David & MC KAY, Jim & MILLER, Toby (1998) "Come Together: Sport, Nationalism, and the Media Image", v: *MediaSport*.
- VOGRINC, Jože (1998) "Medijsko strukturiranje vsakdana", v: *Družboslovne razprave*, let. XIV, št. 27/28, Ljubljana.
- VOGRINC, Jože (1985) "Ti 'naši fantje'", v: *Stop*, št. 5 (31. 1. 1985), Ljubljana.
- WENNER, Lawrence A. & GANTZ, Walter (1998) "Watching Sports on Television: Audience Experience, Gender, Fanship, and Marriage", v: *MediaSport*.
- WHANNEL, Garry (1998) "Reading the Sports Media Audience", v: *MediaSport*.
- WHITSON, David (1998) "Circuits of Promotion: Media, Marketing and the Globalization of Sport", v: *MediaSport*.

Drugo gradivo: neposredni prenosi tekem Svetovnega pokala v alpskem smučanju na TVS 2 (smučarska sezona 1999–2000):

- Kranjska Gora (m – slalom) – 21. 12. 1999
 Wengen (m – slalom) – 16. 1. 2000
 Todtnau (m – veleslalom) – 5. 2. 2000
 Todtnau (m – slalom) – 6. 2. 2000
 St. Caterina (ž – smuk) – 10. 2. 2000
 St. Caterina (ž – superveleslalom) – 11. 2. 2000
 St. Caterina (ž – slalom) – 12. 2. 2000
 St. Anton (m – superveleslalom) – 12. 2. 2000
 St. Anton (m – superveleslalom) – 13. 2. 2000
 Are (ž – veleslalom) – 17. 2. 2000

- Adelboden (m – veleslalom) – 19. 2. 2000
Are (ž – smuk) – 19. 2. 2000
Are (ž – slalom) – 20. 2. 2000
Adelboden (m – slalom) – 20. 2. 2000
Innsbruck (ž – smuk) – 25. 2. 2000
Pjongjang (m – veleslalom: posnetek obeh voženj) – 26. 2. 2000
Innsbruck (ž – superveleslalom) – 26. 2. 2000
Innsbruck (ž – superveleslalom) – 27. 2. 2000
Pjongjang (m – slalom: posnetek obeh voženj) – 27. 2. 2000
Kvitfjel (m – smuk) – 4. 3. 2000
Lenzerheide (ž – smuk) – 5. 3. 2000
Kvitfjel (m – superveleslalom) – 5. 3. 2000
Kranjska Gora (m – veleslalom) – 8. 3. 2000
Schladming (m – slalom: prenos 1. vožnje, posnetek 2. vožnje) – 10. 3. 2000
Sestriere (ž – veleslalom) – 11. 3. 2000
Hinterstoder (m – veleslalom) – 11. 3. 2000
Bormio (m – smuk) – 15. 3. 2000
Bormio (ž – smuk) – 15. 3. 2000
Bormio (m – superveleslalom) – 16. 3. 2000
Bormio (ž – superveleslalom) – 16. 3. 2000
Bormio (ž – veleslalom) – 18. 3. 2000
Bormio (m – veleslalom) – 18. 3. 2000
Bormio (m – slalom) – 19. 3. 2000
Bormio (ž – slalom) – 19. 3. 2000

IZ ZGODOVINE KNJIGE IN BRANJA

Zgodovina knjige, branja in intelektualcev je tema, ki - verjetno bolj kakor kvalitativno relativno malo niansirane ekonomska, tehnično - tehnološka in politična zgodovina - omogoča spoznavanje zgodovine in narave družb, kakršne so se razvile v t. i. zahodnem svetu, njihovo specifično posebnost in njihovo vpetost v človeško civilizacijo, potrebno iz več razlogov. Navsezadnje tehnične možnosti za knjižno produkcijo za množično bralstvo, za množično, vendar na več načinov diferencirano in aktivno branje, materialni in tehnični pogoji za oblikovanje in delovanje tiste družbene skupine, ki ji pravimo intelektualci in ki jih je treba ločiti tako od hominum litteratorum, demagogov, sofistov in filozofov iz grško rimske antike in evropskega srednjega veka kakor od pisarjev (pismoukov) in učiteljev vrste antičnih in poznejših bližnjevzhodnih in azijskih kultur, niso bili »zahodnjaški« monopol, prej narobe: velikokrat je šlo za evropsko aplikacijo tehničnih iznajdb, ki so bile že dolgo pred prenosom znane in v rabi drugje (v zvezi z našo temo: naprava za tiskanje, postopki za izdelovanje papirja). Evolucije, ki jo je knjiga kot »medij« doživela v okrilju zahodne civilizacije, ni mogoče ločiti od oblikovanja (v času humanizma) socialne skupine, nosilke posebnega kulturnega dispozitiva, ki je bil v nasprotju z evropskimi tradicionalnimi in neevropskimi monopolizacijami vednosti in spretnosti pisanja. Ta skupina je glede marsičesa direktna prednica intelektualcev, kakršne poznamo iz 18., 19. in seveda iz 20. stoletja (v 19. stoletju šele dobijo ime in eksplicitirajo kriterije svoje posebne eksistence in avtonomije). In obstoja in evolucije te skupine ni mogoče ločiti od razvoja tistega, kar je zahodna civilizacija prispevala najbolj vrednega: človekove pravice namesto tolerance, netolerance, zatiranja, zavetništva in drugih naturaliziranih razmerij gospodstva in demonstracijo moči svobodne, vendar koherentne in konsistentne interpretacije: tudi zato je značilnost moderne oz. novoveške zahodne civilizacije boj z interpretacijo in za interpretacijo namesto gole uzurpacije.

V nadaljevanju predstavljamo štiri tekste, ki jim je skupni imenovalec za kratko uvodno predstavitev v naši reviji poiskal **Roger Chartier**, sicer avtor treh prevedenih tekstov in obenem v svetovnem merilu eden najvidnejših raziskovalcev na tem področju. Uredništvo revije se mu za to in za pomoč pri izboru tekstov najlepše zahvaljuje. Roger Chartier je Directeur d'Études na École des Hautes Études en Sciences Sociales v Parizu, nekdanji direktor nekaj uglednih francoskih raziskovalnih institutov in centrov in reden gostujoči predavatelj na ameriških in tudi drugih univerzah, kakor so Princeton, Harvard, Yale, Stanford, Cornell, John Hopkins, Oxford, Univerza v Buenos Airesu, Univerza Iberoamericana v Mehiki, Institut za antropologijo in zgodovino mehiške Univerze v Guadalajari idr.

Roger Chartier

Kratek uvod v problematiko

Tukaj zbrani eseji nakazujejo pot, ki je karakterizirala proučevanja zgodovine knjige v Franciji od 1960. let naprej. Ta proučevanja so se sprva umeščala v statistično in serialno zgodovino kulturnih praks. Kvantitativna metoda je bila tako uporabljena pri zgodovini navzočnosti knjige v družbi, merjeni bodisi na podlagi produkcij knjigarjev založnikov v danem času na danem kraju, bodisi na podlagi naslovov, ki so jih imele zasebne knjižnice. Prva evolucija je vodila proučevanja od knjig v posesti k proučevanju branj. Tako je nastal nov način obravnavanja zgodovine knjige. Šlo je za preseganje zgodovine kroženja in posesti knjige in za opazovanje zgodovine pomena besedil za bralce. Prav iz te premestitve izhajajo moja dela o popularnih repertoarjih kolportažne literature, o zgodovini bralnih praks in tudi o statusu in pomenih nekaterih literarnih del. Drugi korak si je prizadeval postaviti kulturo natisnjene v širši svet predmetov in praks pisne kulture. Od tod pozornost, namenjena temeljnim mutacijam besedil (rokopisna kopija, tipografska objava, elektronski prenos), strukturam nosilcev pisnega (svitka, kodeksa, zaslona) in načinom branja (oraliziranemu ali tihemu, kolektivnemu ali samotnemu, javnemu ali zasebnemu, ekstenzivnemu ali intenzivnemu itn.). Od tod tudi mobilizacije te zgodovinske vednosti za to, da bi bolj adekvatno dešifrirali forme, učinke, obete in nevarnosti sedanjih mutacij, za katere je značilno soobstajanje treh modalnosti inskripcije, transmisije in recepcije napisanega: rokopisno pisanje, produkcija tiskovine, numerična tekstualnost.

Tako se je zgodovina knjige preoblikovala v zgodovino pisne kulture in se pri tem oprla na dve historiografski tradiciji, ki sta bolj malo znani v Franciji. Prva je bibliografska tradicija po angleško ali po ameriško, ki prek formaliziranega in rigoroznega proučevanja natisnjenih predmetov meri na rekonstruiranje procesa njihovega publiciranja v tipografski delavnici in materialnosti besedila takega, kakršno je bilo dano bralcu v branje. Zastavek takega pristopa je očitno proces konstrukcije pomena, saj, kakor piše F. McKenzie, »forms affect meaning«, »forme zadevajo pomen«. Druga tradicija je italijanska tradicija zgodovine pisanj, ki so jo v zgodovino političnih, družbenih in kulturnih rab pisanega spremenili paleografi, kakršna sta Armando Petrucci ali Guglielmo Cavallo, s katerima sem veliko sodeloval. Ta tradicija nam omogoča, da postavimo iznajdbo tiskarne in tiskane knjige nazaj v zelo dolgo trajanje zgodovine pisne kulture in da poudarimo, da sta po Gutenbergovem izumu ostali rokopisna komunikacija in objava krepko navzoči. Posebno pozornost lahko tako namenimo mešanim objektom, kjer se srečujeta rokopisno pisanje in natiskano besedilo: izvodom z rokopisnimi anotacijami, natisnjenim formularjem, ki čakajo na rokopisno pisanje, almanahom in agendam itn.

Proučevanje pisnih predmetov (in njihovih ikonografskih ali literarnih reprezentacij) je dalo nov temelj zgodovini bralnih praks, taki, kakršna se je zgradila ob navdihovanju

pri besedilu Michela de Certeauja, ki je preveden v pričujočem izboru. Pravzaprav je treba poudariti, da je sleherna produkcija pomena, najsi se izraža v produkciji opusa ali v recepciji tega opusa, v slehernem zgodovinskem trenutku obenem inventivna in prisilna. Prisile izhajajo iz družbenih hierarhij, iz pravil, ki upravljajo z žanri, iz kompetenc in konvencij, ki jih imajo različne skupnosti bralcev ali gledalcev. Vendar te prisile niso absolutne, odprte so za transgresije, za prenašanje, za ustvarjalna prilagajanja. Prav zaradi tega lahko bralec da knjigi pomen, ki ga avtor ali založnik nista želela.

Ideja »transgredirane prisile« je v temelju analiz Michela de Certeauja, ki branje opredeljuje kot »divji lov«, kot pristope, ki imajo prilagajanje kulturnih predmetov za produkcijo, ne pa zgolj za recepcijo.

Vendar, narobe, obstajajo restrikcije svobode transgresije, saj se produkcija izvirnega, nepričakovanega, subverzivnega pomena vselej dogaja znotraj »prostora možnosti«. Pomembno je potemtakem razumeti dialektiko med transgrediranimi prisilami in omejenimi svoboščinami, zdi se mi namreč, da hkrati opredeljuje zgodovino opusov, zgodovino kulturnih prilagajanj, zgodovino tekstne ali ikonografske produkcije in naposled samo zgodovinarjevo prakso.

Roger Chartier

Tekstna kritika in kulturna zgodovina. Tekst in glas, XVI. - XVIII. stoletje*

Za zgodovinarja, ki je do analize literarnih besedil prišel na podlagi socialne zgodovine na način *Annales*, je najpomembnejši predmet literarne zgodovine in tekstne kritike (ne glede na disciplinsko identiteto njunih izvajalcev) proces, s katerim bralci, gledalci ali poslušalci dajejo pomen besedilom, ki si jih prilagajajo.

Spraševanje ni novo v polju zgodovine literatur. Kot reakcija zoper dosledni formalizem *nove kritike* ali *New Criticism* je celo nosilo vse pristope, ki so hoteli »izstopiti« iz branja teksta in misliti produkcijo pomena bodisi kot dialoško razmerje med propozicijami del ter estetskimi in interpretativnimi kategorijami njihovih občinstev, bodisi kot dinamično interakcijo med tekstom in njegovim bralcem, bodisi kot rezultat »pogajanja« med samimi deli in diskurzi ali običajnimi praksami, ki so hkrati matrice estetskega ustvarjanja in pogoji za njegovo razumljivost.

Podobne perspektive so celo posrečeno zmotile dogmatični spanec zmagoslavne strukturalizma, ki je pomen besedil povezoval zgolj s samodejnim in neosebim

* Prevod članka: Roger CHARTIER, »Critique textuelle et histoire culturelle. Le texte et la voix, XVIe-XVIIIe siècles«. – *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitude et inquiétude*, Paris, Albin Michel, 1998, str. 269–287.

delovanjem govornice ter tako nadomeščal akterje, zgodovinsko vpletene v konstrukcijo pomena, s suvereno interpretacijo literarne kritike, vsemogočne odkrivalke pomenjanja. Kljub temu pa te perspektive ne morejo v celoti ustreči kriterijem popolnoma zgodovinskega pristopa k literaturi.

Materialnost teksta, telesnost bralca

Njihova prva meja je zvezana z dejstvom, da (največkrat) obravnavajo tekste, kakor da obstajajo sami na sebi, zunaj materialnosti (kakršnekoli že so), ki so njihove podlage in nosilci. Kot ugovor zoper to »abstrakcijo« teksta je treba opozoriti, da tudi forme, ki jih dajejo v branje ali v videnje, sodelujejo pri konstrukciji njihovega pomena. »Isti« tekst, ki je fiksiran v črki, ni več »isti«, če se spremenijo dispozitivi njegovega vpisa ali njegove komunikacije. Od tod to, da so literarne študije znova postale pomembne zaradi disciplin, katerih objekt je prav rigorozna deskripcija materialnih form, ki nosijo tekste: paleografije, kodikologije, *bibliography*.

Te eruditske discipline so v zadnjih letih doživele dve evoluciji. Prva jih je privedla od dosledno morfološke analize objektov in form k spraševanju o izrazni funkciji neverbalnih elementov, ki ne posegajo zgolj v organizacijo rokopisa ali dispozicije tiskanega besedila, ampak tudi v gledališko reprezentacijo, recitiranje, branje na glas itn. – kar D. F. McKenzie označuje kot »*the relation of form to meaning*« [»razmerje forme do pomena«]¹. Druga evolucija je poskušala v samem proučevanju teh formalnih dispozitivov lokalizirati znamenja različnih, družbeno določenih razmerij, ki jih različna občinstva vzdržujejo z »istim« delom.

Prav s takimi vprašanji pa se lahko lotimo, denimo, proučevanja nekaterih Molièrovih komedij². Te komedije so najprej uprizarjali v Versaillesu med dvornimi prazniki, vključene v druge zabave in druge užitke, nato so jih uprizarjali v gledališču Palais-Royal brez njihovega okrasja (spevov, glasbe, plesov), naposled pa so bile s tiskom (v zelo različnih izdajah) prenesene občinstvu bralcev. »Isti« tekst potemtakem, vendar tri modalnosti reprezentacije, tri razmerja do dela, tri občinstva. Proučevanje teh pomenjanj se ne more izogniti temu, da bi upoštevalo te razlike.

Neko drugo mejo literarnih pristopov, ki imajo branje za »recepco« ali »odgovor«, povzročata »abstrakcija« in univerzalizacija branja, ki ju izvršujejo implicitno. Branje, kakršno je njihova podmena, se pravi, ki ga imajo za dejanje čiste koncepcije, pri katerem konkretne okoliščine in modalitete niso pomembne, v resnici izhaja iz projekcij zgodovinsko posamičnih bralnih praks v univerzalno: iz praks pismenih in pogosto poklicnih bralcev našega časa. Kot ugovor zoper ta »spontani etnocentrizem branja«

¹ D. F. MCKENZIE, *Bibliography and the sociology of texts*, London, The British Library, 1986 (franc. prev. *La bibliographie et la sociologie des textes*, Pariz, Éditions du Cercle de la Librairie, 1991).

² Roger CHARTIER, »George Dandin, ou le sociale en représentation«, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, marec–april, št. 2, 1994, str. 277–308 (ponatisnjeno v *Culture écrite et société. L'ordre des livres, XIVe–XVIIIe siècles*, Pariz, Albin Michel, 1996, str. 155–204).

(če uporabimo izraze brazilskega zgodovinarja »baročne« literature Joãa Hansena) je treba opozoriti, da ima tudi branje zgodovino (in sociologijo) in da je pomen besedil odvisen od zmogljivosti, od bralnih kodov in konvencij, ki so lastne različnim skupnostim, ki v sinhroniji ali diahroniji tvorijo njihova različna občinstva. Prav tako je treba skupaj s Pierrom Bourdieujem opozoriti na to, da omikano branje, branje molčečega in hermenevtskega *lectoris*, ni univerzalno in da zahteva svoje lastne pogoje možnosti. Navajam: »Spraševati se o pogojih možnosti branja pomeni spraševati se o družbenih pogojih možnosti za razmere, v katerih beremo [...], in o družbenih pogojih produkcije *lectores*. Ena izmed iluzij *lectoris* je tista, ki sestoji iz pozabe svojih lastnih družbenih pogojev produkcije, iz nezavednega univerzaliziranja pogojev možnosti svojega branja.«³ Ena izmed glavnih nalog zgodovine del in žanrov je prav razbliniti to iluzijo.

Zgodovina literature je potemtakem zgodovina različnih modalnosti prilaščanja besedil. Meniti mora, da je »svet teksta«, če rečemo tako kakor Ricoeur, svet objektov in »*performanc*«, katerih dispozitivi in pravila omogočajo in prisiljujejo produkcijo pomena. Meniti mora ob tem, da je »bralčev svet« vselej svet »interpretativne skupnosti« (izraz Stanleya Fisha), ki ji pripada in ki jo opredeljuje isti skupek kompetenc, norm, rab in interesov. Zato je potrebna dvojna pozornost: na materialnost besedil, na telesnost bralcev.

Ali taka opredelitev projekta literarne zgodovine nujno vodi k njeni razpustitvi ali k njenemu absorbiranju v razsežnejše intelektualno polje – v polje »*cultural studies*« na primer? Morebiti ne, če menimo, da so v sleherni družbeni konfiguraciji nekateri diskurzi označeni s svojim odmikom od običajnih diskurzov in praks in da so producirani in reprezentirani v specifičnem družbenem prostoru, ki ima svoje lastne kraje, svoje hierarhije in svoje zastavke. Prvi objekt zgodovina literature je potemtakem prepoznavanje meja, različnih glede na čase in kraje, med »literaturo« in tistim, kar ni literatura. Od tod izhaja opredelitev posebnih področij raziskovanja (kar ne pomeni lastnih tej ali oni disciplini): tako, denimo, variranje kriterijev, ki so opredeljevali »literarnost« v različnih obdobjih; dispozitivi, ki so tvorili repertoarje kanoničnih del; sledi, ki so jih zapustila sama dela z »ekonomijo pisanja«, v kateri so bila producirana (tako, glede na dobe, prisile, ki so jih izvajali institucija, zavetništvo ali trg), ali tudi kategorije, ki so skonstruirale »literarno institucijo« (denimo pojmi »avtor«, »delo«, »knjiga«, »pisanje«, »copyright« itn.).⁴

³ Pierre BOURDIEU, 1987, »Lecture, lecteurs, lettrés, littérature«, *Choses dites*, Pariz, Éditions de Minuit, str. 132–143.

⁴ Michel FOUCAULT, »Qu'est-ce qu'un auteur?«, *Bulletin de la Société Française de Philosophie*, t. LXIV, julij–september 1969, str. 73–104 (ponatisnjeno v *Dits et écrits, 1954–1988*, Édition établie sous la direction de Daniel Defert et François Ewald avec la collaboration de Jacques Lagrange, Pariz, Gallimard, 1994, *Tome I, 1954–1969*, str. 789–821, in *L'Ordre du discours*, Pariz, Gallimard, 1970. Slovenski prevod: »Kaj je avtor?« (prev. Vesna Maher), v: Aleš Pogačnik (ur.), *Sodobna literarna teorija*, Ljubljana, Krtina, zbirka Temeljna dela, str. 25–40.

Korolarij tega historiziranja specifičnosti »literature« je spraševanje o odnosih, ki jih dela vzdržujejo z družbenim svetom. V distanci do skušnjave (ki je bila pri zgodovinarjih žal močna), da bi tekste zreducirali na gol dokumentaren status, je treba delati na razmikih. Na razmikih med literarnimi reprezentacijami in družbenimi realnostmi, ki jih reprezentirajo tako, da jih predstavijo v register fikcije in bajke. Na razmikih med pravilnima pomenom in interpretacijo, takima, kakor ju fiksirajo pisanje, komentar ali cenzura, ter množinskimi prilastitvami, ki vselej izumljajo, predstavljajo, subvertirajo. In naposled na razmikih med različnimi formami vpisovanja, transmisije in recepcije del.

Dela, ki so producirana v specifičnem redu, iz njega uhajajo in dobijo eksistenco tako, da so investirana s pomeni, ki jim jih pripisujejo, včasih v zelo dolgem trajanju, njihova različna občinstva. Artikulirati razliko, ki (različno) utemeljuje specifičnost »literature« in mnogotere odvisnosti, ki jo vpisujejo v družbeni svet: taka je po mojem najboljša formulacija nujnega srečanja zgodovine literature in kulturne zgodovine.

Gre potemtakem predvsem za konstruiranje novega intelektualnega prostora, ki obvezuje k vpisovanju del v sisteme prisil, ki omejujejo, a tudi omogočajo njihovo produkcijo in njihovo razumevanje. Za še neuporabljeno križanje dolgo časa tujih si pristopov (tekstne kritike, zgodovine knjige, kulturne sociologije) in temeljni zastavek: razumeti, kako je posebna in inventivna recepcija kakenga posamičnega bralca (ali poslušalca ali gledalca) vključena v serijo kompleksnih in povezanih determinacij: pomenski učinki, na katere merijo sami dispozitivi pisanja; rabe in prilastitve, vsiljene s formami »reprezentacije« teksta (v pisanju ali z glasom, v *volumen* ali v *codex*, v rokopisu ali tisku, na sceni, v knjigi ali na zaslonu itn.); kompetence, kategorije in konvencije, ki upravljajo odnos sleherne skupnosti do različnih diskurzov. Šele ko bomo skupaj analizirali te različne determinacije in v središče spraševanja o njih spet uvedli zgodovinskost, se pravi, diskontinuiteto objektov, ki so njihovi, bosta literarna zgodovina in tekstna kritika lahko uveljavili svojo pertinentnost v času, ko se vse discipline (z zgodovino in »najtršimi« znanostmi vred) vračajo k nujno »literarni« dimenziji svojega pisanja.

Reprezentacije in indici oralnosti

Opaziti učinke, ki so lastni različnim načinom reprezentiranja, transmisije in recepcije besedil, je potemtakem nujen pogoj za to, da se izognemo slehernemu anahronizmu v razumevanju del. Od tod izvira za zgodovinarja posebno težaven problem metode, ko poskuša rekonstruirati prave modalnosti *oralnih* prilaščanj starih besedil, saj so te po definiciji zanj za zmeraj neme oralnosti. Sodobnega odnosa do del in zvrsti v resnici ne moremo obravnavati ne kot nekaj nespremenljivega in ne kot nekaj univerzalnega. Zoper skušnjave »bralnega etnocentrizma« moramo opomniti, da veliko starih besedil za naslovnika nikakor ne zahteva samotnega in molččega bralca, ki bi iskal pomen. Ta besedila, narejena za to, da so glasno povedana ali brana

in da so jih ljudje deležni med kolektivnim poslušanjem, se ravna po zakonih, ki pripadajo »*performanci*« ali oralnemu in skupnostnemu izvajanju. Sprejeta, prepoznana, razumljena so bila na podlagi kriterijev, ki so docela drugačni od tistih, ki so značilni za naš lastni odnos do pisanega. Potemtakem je treba historicizirati kriterije razvrščanja, načine branja, reprezentacije namena in naslovnikov del takih, kakršna nam je zapustila »literarna institucija«. Vpričo del iz XVI. in XVII. stoletja (in še bolj iz starejših obdobj in iz nezahodnih kultur) morajo kategorije, s katerimi manipuliramo, izgubiti neposredno samoumevnost in implicitno univerzalnost.

Za to, da bi obnovili karkoli od oralnih oblik transmisije del in zvrsti, je možnih več strategij. Gre najprej za to, da v literarnih reprezentacijah dešifriramo prakse oralnosti: recitacijo, petje, branje na glas itn. Nato gre za to, da vzpostavimo korpus teh tihih oralnosti, ki jih nekatera besedila »dajejo slišati« v fikciji pisanja. Tako je s pravljico, ki jo Sančo pripoveduje Don Kihotu v XX. poglavju prvega dela romana. Opis z nenavadno ostrino, ki bi jo lahko označili kot »etnosociološko«, kaže razmik, ki ločuje Sančev način pripovedovanja in pričakovanja bralcev, ki so taka kakor Don Kihotova⁵. Sančo priveduje tako, da pomnožuje povzemanja, vračanja, oziralne stavke, vrinjene stavke; svojo zgodbo neprenehoma prekinja z referencami na položaj, v katerem se je znašel z Don Kihotom. Don Kihot pa pričakuje linearno pripoved brez povzemanj, brez ponavljanj, brez digresij. Cervantes tako uprizori absolutni razmik, ki diferencira načine govorjenja in oblike branja (ali poslušanja branja). Sančo pripoveduje, kakor je v navadi pripovedovati pravljice (*consejas*) v njegovi vasi. Don Kihot pa je nestrpen ob poslušanju tega govora, tako tujega razmerju, ki je razmerje bralca do napisanega, stabilnega, fiksnega, linearnega besedila. Noël du Fail v V. poglavju *Propos rustiques* (*Kmečko besedovanje*) prav tako uprizarja način, kako bogati kmet, Robin Chevet pripoveduje stare pravljice pred vso zbrano hišo⁶. Poteze, ki jih du Fail obdrži, da bi okarakteriziral to recitiranje, so prav tiste, ki jih Cervantes uporablja za označitev načina, kako Sančo pripoveduje svoje *consejas* – tako interpelacije poslušalstva, digresije, vrinjeni stavki, ponavljanja itn. Ta prva smer raziskovanja dela nikakor noče reducirati na dokumentaren status, meni pa, da literarne reprezentacije praks oralnosti označujejo, s tem da jih predstavljajo v register fikcije, specifične procedure, s katerimi upravljajo.

Druga raziskovalna perspektiva meri na to, da bi zbrali »indice oralnosti« take, kakor jih je opredelil Paul Zumthor: »Z indicem oralnosti razumem vse, kar nas znotraj besedila pouči o poseganju človeškega glasu v njegovo *publiciranje*, reči hočem, v

⁵ Miguel de CERVANTES, *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*, (1605), Edición de John Jay Allen, Madrid, Cátedra, 1984 (fr. prev. *L'ingénieux Hidalgo Don Quichote de Manche*, prev. Louis Viardot, Pariz, Garnier-Flammarion, 1969); slov. prev. *Veleumni plemič don Kihot iz Manče*, prev. Niko Košir, Ljubljana, 1973, Cankarjeva založba, 2. natis, 1988.

⁶ Noël du FAIL, *Propos rustiques*, (1548), v *Conteurs français du XVIe siècle*, Pariz, N.R.F., Bibliothèque de la Pléiade, 1965.

mutacijo, s katero je to besedilo enkrat ali večkrat prešlo od nekega virtualnega stanja v aktualnost in poslej obstaja v pozornosti in v memoriji določenega števila posameznikov⁷. Ti indici oralnosti, odloženi v notranjost besedil, niso reprezentacije praks oralnosti, ampak eksplicitni ali implicitni dispozitivi, ki besedilom odredjajo namembnike, ki berejo na glas in poslušajo branje. Lahko so nesporni: denimo, kadar glasbeni zapis kaže, da je besedilo treba peti. Lahko so zgolj verjetni, kakor tedaj, ko gre za besedila, ki se naslavljaajo na dve občinstvi: na tiste, ki bodo brali, in na tiste, ki bodo branje poslušali. To dvojno recepcijo zaznamuje v vseh evropskih jezikih dvojica vselej povezanih glagolov: *to read* in *to hear*, *ver* in *oír* ali *leer* in *escuchar*, *voir* in *écouter*. To dvojno namembnost in dvojno kroženje besedila zelo pogosto nakazujejo prologi, opozorila bralcem, naslovi poglavij⁸.

Drugi indici, vpisani v formalno strukturo del, lahko prav tako sugerirajo oralno namembnost besedil. Številna stara dela, začeni z največjimi, denimo z *Don Kihotom*, so organizirana v kratka poglavja, ki so popolnoma prilagojena potrebam oralne »performance«, ki zahteva omejeno trajanje, da ne bi utrudili poslušalstva, in predpostavlja, da si poslušalci ne morejo zapomniti preveč kompleksnega zapleta. Kratka poglavja, ki so hkrati tekstne enote, lahko tako mislimo kot bralne enote, sklenjene v sebi in med seboj ločene. William Nelson je tako pokazal, kako je mogoče ponovno pisanje nekaterih del (*Amadigi* Bernarda Tassa ali Spencerjeva *Arcadia*) razumeti kot prilagoditev dela prisilam branja na glas v času, ko je tako branje glavna oblika omikane sociabilnosti⁹. Razrez besedila na krajše enote, množenje avtonomnih epizod, poenostavljanje zapleta, vse to so indici prilagoditve dela tej pomembni transmissijski obliki. To gotovo velja tudi za številna stara dela v verzih ali v prozi – zlasti za zbornike novel, v katerih se je fiktivno uprizorjeno izjavljanje (ki predstavlja zbor več pripovedovalcev v zaprtem prostoru) ujemalo z dejanskimi razmerami njihovega kroženja (z branjem na glas).

Ločila

Neka druga raziskovalna pot je bolj tehnična in bolj specifična. Navezuje se na preobrazbe ločil in izhaja iz hipoteze o prehodu od oralizacijske punktuacije h gramatični interpunkciji ali, kakor piše William Nelson, na mutacijo (ki jo datira na konec XVII. stoletja), zaradi katere »elucutionary punctuation indicative of pauses and pitches was largely supplanted by syntactic« [»je bila oralizacijska punktuacija, ki ja kazala pavze in glasnosti nato nadomeščena s sintaksično interpunkcijo«]. Preverjanje

⁷ Paul ZUMTHOR, *La Lettre et la voix. De la "littérature" médiévale*, Pariz, Éditions du Seuil, 1987.

⁸ Margit FRENK, »Lectores y oidores. La difusión oral de la literatura en el Siglo de Oro«, *Actas del Séptimo Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas*, celebrado en Venecia del 25 al 30 de agosto de 1980, Giuseppe Bellini ed., Rim, Bulzoni Editore, 1981, vol. I, str. 101–123.

⁹ William NELSON, "From "Listen, Lording" to "Dear Reader"", *University of Toronto Quarterly: A Canadian Journal of the Humanities*, Volume XLVI, Number 2, 1976/77, str. 110–124.

te hipoteze zastavlja težavno poprejšnje vprašanje: čemu naj pripišemo grafične in ortografske oblike starih izdaj? Kar širše pomeni zastaviti problem različnih posegov, ki dajejo natisnjenemu besedilu materialno obliko. Pri različnih tradicijah proučevanja poudarek ni ne na istem momentu edicijskega procesa ne na istih akterjih.

Za *bibliography* v njeni anglosaški opredelitvi so grafične in pravopisne izbire zadeva stavcev. Tipografski delavci v starih delavnicah so različno ortografirali besede in označevali interpunkcije. Od tod redno vračanje enakih form v različnih zvezkih knjige v funkciji preference za pravopis, interpunkcijo ali oblikovanje strani stavca, ki je postavil njihove strani. Prav zato so pomenile »*spelling analysis*« in »*compositor studies*«, ki omogočajo, da pripišemo postavitev tega in tega lista ali te in te oblike temu ali onemu stavcu, skupaj z analizo ponavljanja poškodovanih črk, eno najbolj zanesljivih sredstev za spoznavanje samega procesa izdelovanja knjige bodisi *seriatim* (to se pravi, v skladu z zaporedjem besedila), bodisi po obliki (to se pravi, s postavljanjem strani v redu, v katerem se pojavljajo v vsaki izmed dveh oblik, potrebnih za tiskanje na obeh straneh lista, kar omogoča hitrejši tisk, zahteva pa tudi natančno kalibriranje kopije)¹⁰. V tej raziskovalni perspektivi, ki temelji na preiskovanju materialnosti natisnjenih del, velja za punktuacijo, ki je obravnavana po zgledu grafičnih in pravopisnih variacij, da ni rezultat hotenj avtorja, ki je napisal besedilo, ampak navad delavcev, ki so ga postavili, da je postalo natisnjeno delo.

V neki drugi perspektivi, v perspektivi zgodovine jezika, se najpomembnejše dogaja drugje: v pripravljanju rokopisa za postavitev, kakršno opravljajo "korektorji", ki dodajajo velike črke, poudarke in ločila, ki normalizirajo pravopis, določajo grafične konvencije. Izbire sicer ostajajo rezultat dela, ki je zvezano s tipografsko delavnico in s procesom publiciranja, vendar pri punktuaciji niso več pripisane delavcem stavcem, ampak izobražencem (strokovnjaki, univerzitetni diplomiranci, učitelji itn.), ki so jih knjigarnarji in tiskarji zaposlovali, da bi zagotovili največjo možno pravilnost svojih izdaj. Paolo Trovato je opozoril na to, kako zelo je bila za uspeh knjige v Italiji *Quattrocenta* in *Cinquecenta* pomembna natančnost »korekcije«, ki jo je poudarjala formulacija »*Con ogni diligenza corretto*« [»Korigirano kar se da skrbno«]¹¹. Od tod odločilna vloga »korektorjev«, katerih posegi se razširjajo na več momentov v procesu izdajanja: priprava rokopisa, ki rabi za kopijo pri stavljenju; popraviljanje prvih odtisov; korekcije med tiskom na podlagi revizij že natisnjenih listov (od tod različna stanja strani, ki pripadajo isti obliki v isti ediciji), ali sestavljanje *errata* v njihovih dveh oblikah, bodisi v obliki popravkov s peresom na natisnjenih izvodih, bodisi v obliki listkov

¹⁰ Thomas G. TANSELLE, »Analytical Bibliography and Renaissance Printing History«, *Printing History*, Volume 3, 1981, str. 24–33, in Jeanne VEYRIN-FORRER, »Fabriquer un livre au XVIe siècle«, *Histoire de l'édition française*, Roger Chartier in Henri-Jean Martin ed., tome 1, *Le livre conquérant. Du Moyen Âge au milieu du XVIIe siècle*, Pariz, Fayard, Cercle de la librairie, 1989, str. 336–369.

¹¹ Paolo TROVATO, *Con ogni diligenza corretto. La stampa e le revisioni editoriali dei testi letterari italiani (1470-1570)*, Bologna, Il Mulino, 1991.

erratum na koncu knjige, ki bralcu omogočajo, da sam popravi svoj lastni izvod¹². Étienne Pasquier opisuje v pismu prijatelju Loiselu aprila 1586 kot nekaj najslabšega vlogo korektorjev in nezadovoljstvo, ki ga povzroča pri avtorjih: »Ne glede na to, kakšna bo moja knjiga, pa vam jo bom poslal takoj, ko bo tiskanje končano. Prepričan sem, da boste našli več napak v tisku, kakor sem hotel. Kajti katero knjigo je mogoče natisniti na novo, ne da bi bila temu neskončno podvržena? Tiskarju pošiljamo njene kar se da pravilne kopije. Ki gredo najprej skozi roke Stavca. Seveda bi bil pravi čudež, če bi lahko zbral vse črke brez napake: zato mu dajo za nadzornika človeka, ki dobi naslov Korektorja, ki mu pokaže prvi odtis. Ta si zaradi svojega mnenja o zadostnosti včasih vzame jurisdikcijo nad avtorjevimi konceptijami in jih zato, da bi jih prilagodil svojim, zamenja, in če si že ne podeli tega zakona, mu lahko oko zgreši«. Prav zato se zatekajo za drugi natis k avtorju; toda, ali ga sploh ne najdejo, ali pa je, če ga najdejo, sredi drugih opravkov, zaradi katerih ne zmore dovolj napetega duha za to korigiranje¹³.

Vloga korektorjev v grafični in pravopisni fiksaciji jezika je bila veliko bolj odločilna kakor predlogi za reformiranje pravopisa, ki so jih ponujali pisatelji, ki bi radi uveljavili »oralno pisanje«, ki bi ga v celoti vodil način govorjenja¹⁴. Razmik med med zmernostjo rešitev, izbranih za tiskane izdaje in drznostjo »reformacij«, ki so jih sugerirali avtorji Pléiade, je res velik. Ronsard, denimo, v svojem *Abrégé de l'ART poétique françois* predlaga, naj odpravijo »vso odvečno ortografijo« (to se pravi, vse črke, ki se jih ne izgovarja), naj spremenijo zapisovanje besed, da bi jih lahko primerjali z načinom, kako so izrečene (denimo »roze«, »kalite«, »Franse«, »langaje« itn. - zaradi česar bi postala odveč *q* in *ç*) in naj v francoščino uvedejo španska *ll* in *ñ*, da bi primerno označili izgovorjavo besed, kakršni sta »orgueilleux« ali »Monseigneur«¹⁵. V mnenju, ki ga naslavlja na bralca v uvodu k štirim prvim knjigam *Franciade*, izraža isto skrb, da bi povezal grafične oblike in načine branja: »Prosil bi te, bralec, le ene stvari: da blagovoliš izgovarjati moje verze tako, da prirediš glas njihovi strasti, ne pa, kakor jih berejo nekateri, bolj kakor sporočilo ali kakor nekaj kraljevih pisem kakor pa kot dobro izgovorjeno pesnitev; in prosim te še enkrat, tam, kjer boš videl to znamenje /, izvoli nekoliko dvigniti glas, da daš ljubkost temu, kar boš bral«¹⁶. Praksa knjigarjev in tiskarjev pa je daleč od teh radikalnih predlogov nemara sicer ohranila kakšno vez z oralizacijo, vendar je inovacije omejevala na fiksacijo dolžin premorov.

¹² Brian RICHARDSON, *Print Culture in Renaissance Italy. The Editor and the Vernacular Text, 1470–1600*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

¹³ Citirala Jeanne VEYRIN-FORRER, *art. cit.*

¹⁴ Nina CATACH, *L'Ortographie française à l'époque de la Renaissance (auteurs, imprimeurs, ateliers d'imprimerie)*, Ženeva, Librairie Droz, 1968.

¹⁵ RONSARD, *Abrégé de l'Art poétique français*, v *Oeuvres complètes*, (1565), Pariz, N.R.F., Bibliothèque de la Pléiade, 1950, tome II, str. 995–1009.

¹⁶ RONSARD, *Les quatre premiers livres de la Franciade. Au lecteur*, (1572) v *Oeuvres complètes*, *op. cit.*, tome II, str. 1009–1013.

Tukaj je temeljno besedilo besedilo tiskarja (in avtorja) Étiennea Doleta z naslovom *La Punctuation de la langue française*. Leta 1540 je opredelil nove tipografske konvencije, ki morajo ločiti, glede na trajanje prekinitve in na položaj v stavku, »točko z repom ali vejico«, »comma« (ali podpičje), »ki se ga daje v suspendirano in ne povsem končano sentenco«, in »okroglo točko« (ali končno točko), ki »jo zmeraj damo na konec sentence« – ki jim je treba dodati »spraševalec« (ali vprašaj) in »občudovalec« (ali klicaj). Tako distribucija ločil napotuje hkrati k delitvam diskurza in k bralnemu govoru: »Razumeti je treba, da je sleherni izrečeni argument in diskurz, ne glede na to, ali je običajen ali poetičen, deduciran s pomočjo period. Perioda je grški razloček, ki ga Latinci imenujejo *clausula* ali *compraehensio*: to se pravi klavzula ali razumevanje besed. Perioda (ali drugače, klavzula) je označena in razdeljena z zgoraj naštetimi točkami. Običajno naj bi imela le dva ali tri člene, kajti če z dolžino preseže sapo človeka, je to slabo«.

Slovarji jezika s konca XVII. stoletja registrirajo učinkovitost sistema, ki ga je predlagal Dolet (obogatena z dvopičjem, ki nakazuje pavzo z dolžino med komo ali podpičjem in končno točko), a tudi razdaljo, ki je nastala med bralnim glasom in interpunkcijo, ki poslej v skladu z izrazom iz Furetièrovega slovarja velja za »gramatično rabo«, ki zaznamuje delitve diskurza. V zgledih uporab, ki jih ta isti Furetièrov slovar, objavljen 1690, predlaga, nakazuje: »Ta tiskarniški korektor zelo dobro razume interpunkcijo« in »Natančnost tega Avtorja gre vse do tega, da skrbi za pike in za vejice«. Če prvi zgled zelo normalno pripisuje interpunkcijo tehnični kompetentnosti, korektorjev, ki jih zaposlujejo tiskarji, pa drugi implicitno napotuje na običajno ravnodušnost avtorjev do interpunkcije.

Ta drugi zgled kljub temu sporoča, da obstajajo avtorji, ki so pozorni na interpunkcijo svojih besedil. Ali je mogoče najti sled te »natančnosti« v natisnjenih izdajah njihovih del? Vzemimo Molièrov primer. Zelo tvegano bi bilo, če bi mu preveč naravnost pripisali izbire interpunkcije, ki jih najdemo v izvirnih izdajah njegovih iger, kakor so pokazali za izdajo *Précieuses ridicules* (*Smešne precioze*) iz leta 1660, spreminjajo se glede na različne oblike v skladu s preferencami stavcev¹⁷. Pa vendar punktuacijski razmiki med prvimi izdajami iger, objavljenih kmalu po prvih pariških uprizoritvah, in poznejšimi izdajami omogočajo, da rekonstruiramo vsaj modalnosti, na katere je merila namembnost natisnjenega besedila, če že ne avtorjevih »intenc«.

Vemo za Molièrove zadržke glede natisnjenega publiciranja njegovih iger¹⁸. Pred *Précieuses ridicules* (*Smešne precioze*) in potrebo, da prehití Somaiza in Ribouja pri priobčevanju besedila, ki sta ga pripravljala na podlagi ukradene kopije in pod krinko

¹⁷ Jeanne VEYRIN-FORRE, »À la recherche des "Précieuses"«, v *La lettre et le texte. Trente années de recherches sur l'histoire du livre*, Pariz, Collection de l'École Normale Supérieure de Jeunes Filles, 1987, str. 338–366.

¹⁸ Abby ZANGER, »Paralyzing Performance: Sacrificing Theater or the Altar of Publication«, *Stanford French Review*, Fall–Winter, 1988, str. 169–185.

privilegija, ki ga prinaša presenečenje, Molière nikoli ni hotel izročiti katere izmed svojih komedij tiskarni. Brez grožnje, da se bo videl natisnjenega zoper svojo voljo, bi bilo prav tako s *Preciozami*. To pojasnjuje v predgovoru k izdaji: »In če bi o svojih *Smešnih preciozah* (*Précieuses ridicules*) pred njihovo uprizoritvijo imel najslabše mnenje na svetu, bi zdaj moral misliti, da nekaj veljajo, ker je toliko ljudi skupaj o njih dobro govorilo. Toda ker je velik del prelesti, ki so jih v njih našli, odvisen od dejavnosti in tona glasu, je bilo zame pomembno, da jim ne odvzamejo tega okrasja; in zdelo se mi je, da je uspeh, ki so ga imele v uprizoritvi, dovolj lep, da lahko ostanem pri njem«¹⁹.

Objavo gledaliških iger je zavračal zaradi finančnih razlogov, kajti ko je bila igra objavljena, jo je lahko igrala katerakoli skupina, pa tudi zaradi estetskih razlogov. Za Molièra je učinek gledališkega besedila res ves v »akciji«, to se pravi, v uprizoritvi. Nagovor bralca, ki odpre izdajo *Amour médecin* (*Zdravniška ljubezen*), uprizorjene v Versaillesu, nato pa v gledališču Palais-Royal leta 1665 in objavljene naslednje leto, poudarja razmik med spektaklom in branjem: »Ni mi vas treba opozarjati, da obstaja veliko reči, ki so odvisne od akcije: dobro vemo, da so komedije narejene le za to, da so igrane; in svetujem, da jo berejo zgolj osebam, ki imajo oči, da odkrijejo v branju vso gledališko igro«²⁰. Ali ni punktuacija ena izmed možnih opor (s podobo in didaskalijami) za to, da se je v natisnjenem besedilu in njegovem branju obnovilo nekaj »akcije«?

Interpunkcija v prvih izdajah Molièrovih iger, če jo sistematično primerjamo z interpunkcijo, ki je uporabljena v poznejših izdajah (ne le v XIX. stoletju, ampak tudi v XVIII. stoletju, tudi na koncu XVII. stoletja), jasno potrjuje svojo vez z oralnostjo, bodisi da namenja natisnjeno besedilo branju na glas ali recitiranju, bodisi da omogoča bralcu, ki bo bral v tišini, da notranje rekonstruira čase in pavze igre igralcev. Prehod od ene interpunkcije k drugi še zdaleč ni brez učinkov za sam pomen del²¹. Na eni strani prve interpunkcije, ki so čedalje številnejše, drugače karakterizirajo osebe – tako vejica, ki je bila navzoča po prvi besedi (»Gros«) v izdaji iz leta 1669 in je nato izginila v temle verzu iz *Tartuffa*: »Gros, et gras, le teint frais, et la bouche vermeille« (I. dejanje, 4. prizor, verz 233), ali množenje vejic in velikih črk, ki ločuje načina govorjenja učitelja filozofije in učitelja plesa v *Bourgeois gentilhomme* (I. dejanje, 3. prizor). Na drugi strani interpunkcije izvernih izdaj zaznamujejo pavze, ki omogočajo scenske igre (ali njihovo imaginirano obnovo). Denimo v prizoru s portreti iz *Misanthrope* (II. dejanje, 4. prizor, v verzih 586–594) vsebuje izdaja iz leta 1667 šest vejic več kakor moderne izdaje, kar omogoča Célimènu, da loči besede, da si vzame

¹⁹ MOLIÈRE, *Les Précieuses ridicules*, (1660), v *Oeuvres complètes*, Pariz, N.R.F., Bibliothèque de la Pléiade, 1971, tome I, str. 247–287.

²⁰ MOLIÈRE, *L'Amour médecin*, (1666), v *Oeuvres complètes*, Pariz, N.R.F., Bibliothèque de la Pléiade, 1971, tome II, str. 87–120.

²¹ Gaston H: HILL, »Ponctuation et dramaturgie chez Molière«, *La Bibliographie matérielle*, présentée par Roger Laufer, okrogla miza, ki jo je za CNRS organiziral Jacques Petit, Pariz, Éditions du CNRS, 1983, str. 125–141.

pavze, da pomnoži mimike. Naposled te izvirne interpunkcije kažejo besede, ki so nabite s posebnim pomenom. Medtem ko zadnja dva verza iz *Tartuffa* v modernih izdajah ne vsebujeta nobene vejice, v izdaji iz leta 1669 ni tako: »Et par un doux hymen, couronner en Valère, / La flame d'un Amant généreux, & sincère«. Zadnja beseda igre, »sincère« je tako jasno označena kot antonim besedi, ki nastopa v naslovu, *Le Tartuffe, ou l'Imposteur*. Ta obilna interpunkcija, ki nakazuje številnejše in v glavnem daljše premore kakor interpunkcija, ki so jo nato obdržali, bralca uči, kako mora izgovoriti (ali brati) verze in poudariti določeno število besed, v glavnem opremljene z velikimi črkami iz tiskarne, ki so tudi odpravljene v poznejših izdajah.

Tukaj orisana raziskava zastavlja več običaj problemov. Prvi je datiranje prehoda od retorične h gramatični punktuaciji. Se organizira po eni sami kronološki poti, katere odločilni moment bi bil konec XVII. stoletja? Ali se ravna po ritmih, ki so različni glede na žanre? Mar ni treba v skladu s hipotezo, ki jo je formuliral Philip Gaskell v zvezi z Miltonovo »masko« *Comus*²², teh variacij povezati z različnimi namembnostmi istega besedila, ki pa so vse sodobne?

Drugi problem: problem razlogov in dispozitivov, ki nosijo poskuse restavriranja oralizacijske interpunkcije v XVIII. stoletju. Benjamin Franklin naj bi bil iz tega zornega kota eksemplaričen. Ko si je zamišljal različne dispozitive, ki bodo omogočili, da se obdrži vloga javnega govornika v okrilju razpršenega ljudstva, se je trudil spraviti novo opredelitev javnega in političnega prostora, ki ima razsežnosti širne republike, in tradicionalno moč žive besede, naslovljene na državljane, ki so se zbrali k razpravljanju²³. Na eni strani so avtorji »javnega diskurza« povabljeni, naj v svojih spisih uporabljajo zvrsti, ki so najbolj neposredno zvezane z oralnostjo: pregovor, dialog, pismo (ki pripada oratorni zvrsti). Na drugi strani mora učenje branja na glas, ki je osredotočeno na trajanje premorov in na moč glasu, postati temeljni element šolskega kurikula. Naposled pa mora reforma tipografskih konvencij olajšati oralizacijo besedil s pomočjo »izrazne tipografije«, ki uporablja kurzive, velike črke, postavljene v nekatere besede, ali novo punktuacijo (denimo tako, da bi v angleščino uvedli obrnjene klicaje in vprašaje, ki jih pozna španščina in ki, postavljeni na začetek stavka, takoj pokažejo, kako nastaviti glas). Franklin se je s tem, da je mobiliziral te resurse, ki jih je dobro poznal, ker je bil tiskar, trudil kar najbolj približati natisnjeni diskurz govorniškim performansam in s tem različnim govornikom takoj omogočiti, da na različnih krajih do identičnosti reproducirajo izvirni govor. Zaradi branja na glas, zaradi »izrazne tipografije«, je bil lahko »public Orator« kakor pomnožen, kakor »navzoč« v sami svoji odsotnosti.

²² Philip GASKELL, »Milton, *A Maske (Comus)*, 1634«, *From Writer to Reader. Studies in Editorial Method*, Winchester, St Paul's Bibliographies, 1984, str. 28-61.

²³ Jacob MELISH, *As Your Newspaper was Reading. La culture de la voix, la sphère publique et la politique de l'alphabétisation: le monde de la construction de l'imprimé de Benjamin Franklin*, Memorandum DEA, Pariz, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1992, tipk.

V nasprotju s Condorcetom ali Malesherbesom, ki sta bila nezaupljiva do strasti in čustev, ki jih generira oratorska retorika, in sta zato hvalila superiornost natisnjene spisa²⁴, misli Franklin, da je mogoče premagati na videz nerešljivo protislovje: kako okrog govora organizirati javni prostor, ki ne bi bil nujno zaprt v meje mestne države po antično?

V prologu h »*Comedy of Pyramus and Thisbe*«, v sanjah neke poletne noči, je slaba puntuacija povzročila, da je Quince rekel nasprotno od tistega, kar je hotel – in kar bi moral: »If we offend, it is with our good will./ That you should think, we come not to offend, / But with good will. To show our simple skill, / That is the true beginning of our end.« (»Če žalimo, je to naš dobri namen./ Potlej lahko mislite, da nismo prišli žalit, / Ampak z dobrim namenom. Da vam pokažemo svojo preprosto spretnost, / Tak je našega konca pravi začetek«, medtem ko bi pravilna puntuacija teh istih verzov dala nasproten pomen, ne da bi spremenili eno samo besedo (vsaj ne v angleščini): »Če žalimo, je to naš dobri namen./ Nikar ne mislite, da nismo prišli žalit./ Naš namen je namreč vam pokazati svojo preprosto spretnost./ Tak je našega konca pravi začetek.«)²⁵ Igra napačne interpunkcije, ki preobrne sam pomen besedila, je bila večkrat igrana v elizabetinski literaturi. Kaže, da je konstrukcija pomena besedil tesno odvisna od oblik, ki upravljajo njihovo transkripcijo in vodijo njihovo transmisijo. Quince nerodnej nas zoper vse kritiške pristope, ki menijo, da so materialnost besedil in modalnosti njihove performance nepomembni, spominja, da je enačenje pomenskih učinkov, ki jih producirajo forme, najsi gre za forme pisanega, natisnjene ali glasu, nujno za to, da bi v njihovi zgodovinskosti in njihovih razlikah razumeli rabe in prilaščanja, katerih predmet so bila besedila, literarna ali neliterarna.

Roger Chartier

Preteklost in prihodnost knjige

Taka tema za navidezno preprostostjo in očitno nujnostjo ni brez pasti. Najprej, utegne ustvarjati prepričanje, da zgodovinarju poznavanje preteklosti, kakršno konstruira, omogoča predvideti, se pravi, napovedati prihodnost. Razmiki, ki ločujejo tako različne zgodovinske situacije kakor velikokrat demantirane prognoze, so dovolj za to, da razblinijo iluzije. Bolj temeljno pa se za naslov tega predavanja zdi, da sugerira,

²⁴ Roger CHARTIER, *Culture écrite et société*, op. cit., str. 21–26.

²⁵ William SHAKESPEARE, *A Midsummer Night's Dream*, (1600), Edited by Harold F. Brooks, London and New York, Routledge, The Arden Edition of the Works of William Shakespeare, 1979, ponatis 1993.

* Prevod članka: R. CHARTIER, »Passé et avenir du livre« – *Qu'est-ce que la culture?*, dir. Yves Michaud, Université de tous les savoirs, vol. 6, Pariz, Éditions Odile Jacob, 2001, str. 394–403.

da je knjiga vselej bila to, kar je za nas, danes in v tem zahodnem (pozahodnjačenem) svetu. Diskontinuitete med predmeti, ki, kljub temu da so označene z eno besedo – v našem primeru s »knjigo« – niso nič manj krepko različne forme, strukture in pomeni, ki bi morali svariti pred to retroaktivno in kvarno retrospektivno univerzalizacijo.

Za nas je knjiga predmet, sestavljen iz listov in strani, branih znotraj ene vezave ali enih platnic. Vsiljuje ali omogoča nekatere geste in nekatere prakse: lahko jo položimo ali držimo, lahko jo beremo pozorno ali zgolj preletimo, prelistamo ali konzultiramo. Zlasti pa med seboj povezuje specifičen predmet, ki je drugačen od drugih nosilcev pisnega, delo ali skupek del in lastno ime: avtorjevo ime.

Ta skupek potez opredeljuje knjigo tako, kakor jo zaznavamo in z njo manipuliramo. Toda tudi svitek iz antike je bil knjiga, pa vendar so bili njegova materialna oblika, organizacija in razmerje bralca do besedila, ki ga svitek nosi, radikalno drugačni. Svitek nima ne strani ne kazala, ne listamo ga in zahteva vso mobilizacijo bralca, ki ga mora držati z obema rokama, če ga hoče brati. Rokopisna knjiga, ki je nastopila v srednjem veku, ima od prvih stoletij krščanske dobe naprej obliko in strukturo, ki jo je podedovala natisnjena knjiga: narejena je iz zvezkov, iz listov in strani. Zdi se potemtakem blizu temu, kar je za nas knjiga. Pa vendar je šele pozno – v XIV. in XV. stoletju pri besedilih, ki ne sodijo v kanonični repertoar antičnih ali krščanskih avtoritet – ponudila enotnost predmeta, dela in imena, ki nam je postala tako domača.

Raziskovanje preteklosti in prihodnosti »te« knjige potemtakem zahteva, da ustrezno zaznamo te razlike in se vprašamo o diskontinuiteti nosilcev pisnega in o njihovem učinkovanju na bralne prakse. Na podlagi te zgodovinske perspektive sicer ni mogoče prerokovati prihodnosti, pač pa je mogoče pravilneje razumeti mutacije v sedanosti in hkrati zavrniti slepa navdušenja, ki naznanjajo takojšen in univerzalen prihod nove dobe komunikacije, in jokave nostalgije, ki imajo konec knjige in avtorjevo smrt za neogibni posledici revolucije numeričnega. Da bi omogočil pravilnejšo presojo, se bom ustavil pri treh momentih, ki so prelomni časi: v zgodovini dolgega trajanja pisne kulture so to sreda XV. stoletja, druga polovica XVIII. stoletja in končujoče se XX. stoletje.

Gutenberg drugače

Prva mutacija, ki spremeni prakse pisnega v moderni dobi, je tehnična: sredi XV. stoletja preobrazi načine reprodukcije besedil in produkcije knjig. Z iznajdbo premičnih črk in tiskarske stiskalnice rokopisna kopija ni več edini postopek za zagotavljanje razmnoževanja in kroženja besedil. Tiskarna zato, ker krepko zniža ceno izdelave, ki je razdeljena na vse izvode ene izdaje, in ker skrajša njeno trajanje, omogoči difuzijo besedil v dotlej neznanih razsežnostih. Sleherni bralec lahko pride do večjega števila knjig; sleherno besedilo lahko doseže večje število bralcev. Poleg tega tiskarna omogoča identično (ali skoraj identično zaradi morebitnih popravkov med tiskanjem) reprodukcijo besedil v velikem številu izvodov (med 1250 in 1500 na izdajo), kar spremeni same pogoje njihove recepcije.

Ali moramo zato misliti, da sta izum in difuzija tiskarne sprožila temeljno revolucijo knjige in branja? Morebiti ne. In sicer zaradi več razlogov. Predvsem je jasno, da se knjiga v samih svojih oblikah ni preobrazila zaradi nove tehnike. Do leta 1520 ali 1530 ostane natisnjena knjiga tesno odvisna od rokopisa, katerega ureditev strani, pisave in videze posnema. Kakor rokopis je dokončana šele po posegih več rok: vsaj iluminatorjeve, ki slika miniature in iniciale, in korektorjeve, ki dodaja naslove, rubrike in interpunkcije.

Tiskana knjiga poleg te neposredne odvisnosti povzema strukture, ki so strukture kodeksa od prvih stoletij krščanske dobe naprej. Enako kakor rokopisna knjiga je sestavljena iz prepognjenih listov, združenih v zvezke in zbranih v eni vezavi. Potemtakem ni čudno, da so sistemi zaznavanja besedila, ki so jih velikokrat povezovali s tiskarno, veliko starejši od nje in niso zvezani z reprodukcijo tehniko, ampak z obliko knjige. Tako je z oštevilčenjem listov in strani, z organizacijo strani, razdeljeno med besedilo in njegove glose, ali z indeksi, tabelami in uskladitvami. Ti dispozitivi, ki jih bodo nato prevzeli tiskarji, so izumljeni v samostanskih delavnicah in lokalnih srednjeveških knjigarjev.

Naposled je treba vedeti, da je v zadnjih stoletjih ročno kopirane knjige nastala trajna hierarhija formatov, ki ločuje veliki *in-folio*, univerzitetno in študijsko knjigo, ki jo je treba primerno namestiti, da jo je mogoče brati, humanistično knjigo, bolj priročno, ki sprejema klasična besedila in novosti, in naposled »*libellus*«, prenosno knjigo z več rabami in s skromnejšimi bralci. Tiskana kultura bo zvesta dedinja te razdelitve in bo povezovala format knjig, zvrsti besedil in tipe branja.

Še drug razlog je za poudarjanje kontinuitete med rokopisom in tiskom. Izum tiska dejansko ne igra odločilne vloge v dolgem procesu, skozi katerega čedalje bolj številna branja prehajajo od oraliziranega branja, nujno potrebnega za to, da razumejo besedilo, ki ga berejo, k branju, ki ga je mogoče opravljati vizualno. Že v grški in rimski antiki oba načina soobstajata, vendar je v srednjem veku možnost branja v tišini, ki je naprej sodila v okolja samostanskih pisarjev, osvojila univerzitetni svet, in sicer v XII. in XIII. stoletju, nato pa je v XIV. in XV. stoletju postala običajna praksa laičnih aristokracij in izobražencev. Pot se nadaljuje po izumu tiska in najbolj ponižnim izmed bralcev vtepe v glave način branja, ki ne zahteva več oralizacije. Nepismenost na koncu te evolucije, v sodobnih družbah, ne označuje docela analfabetskega prebivalstva, ampak tiste izmed bralcev, ki lahko razumejo besedilo le, če ga berejo na glas ali šepetaje.

Revolucija molčečega branja je potemtakem v zelo veliki meri neodvisna od tehnične revolucije, ki je od srede XV. stoletja naprej spremenila produkcijo knjige. Nedvomno je veliko krepkeje zakoreninjena v mutaciji, ki v XII. in XIII. stoletju globoko modificira samo funkcijo pisnega. Samostanskemu modelu pisanja, ki je dajal kopiranim besedilom ohranjevalno nalogo, sledi sholastični model branja, ki knjigo spreminja hkrati v predmet in instrument intelektualnega dela. Difuzija molčečega branja omogoča svobodnejše, skrivnejše in povsem notranje razmerje do pisnega. Omogoča hitro in izvedeno branje, ki je zmožno popolnoma dojeti kompleksnost strani

sholastične knjige. Prav tako dopušča različne rabe ene knjige, brane na glas za druge, z drugim ali zase, ko to zahteva zvrst besedila ali ritual, in brane molče v odmaknjenosti kabineta, knjižnice ali oratorija, v drugačnih okoliščinah. Revolucija branja je bila pred revolucijo knjige*. Potemtakem tehnični inovaciji ne smemo prenašljivo pripisovati kulturnih mutacij, ki izhajajo iz drugega reda razlogov in so imele močnejše učinke.

Revolucija branja v času razsvetljenstva

Ta ista ugotovitev se nanaša na drugo »revolucijo branja« v moderni dobi, ki se je zgodila v XVIII. stoletju, pred industrializacijo izdelovanja tiskane knjige. Od leta 1750 naprej se množijo diskurzi, ki izražajo zaostreno zavest o globokih mutacijah, ki so posegle v tiskano produkcijo in bralne navade. Potopisi in slike šeg vztrajajo pri novi univerzalnosti branja, ki je navzoče v vseh družbenih okoljih, na vseh krajih in v vseh trenutkih v življenju. Po tem, kar pravijo, se je mestnega, a tudi ruralnega prebivalstva, ki ju je zajela bralna strast, polastila prava »bralna pobesnelost«. V zdravstvenih diskurzih je to ugotavljanje vznemirjeno, poudarja uničevalne učinke tega pretiranega branja, zaznavanega kot individualna sprijenost ali kolektivna epidemija. Tudi filozofski diskurz negativno sodi, sicer zaradi drugačnih razlogov, o bralnem pretiravanju. Branje za razvedrilo in kratkočasje stigmatizira kot resničen »narkotik« (beseda je Fichtejeva) ali kot oddaljevanje od kritičnega in filozofskega dela. Upoštevati je treba tudi druge reprezentacije: na primer tiste, ki jih predlagata slikarstvo ali gravura, ki pomnožujeta podobe novih bralcev (žensk, obrtnikov, kmetov) in novih navad: branje na prostem, na vrtu ali v naravi, branje med hojo in branje v postelji, ki pripravlja ali nadomešča erotično srečanje. Vse nakazujejo, da so se prakse spremenile, da so bralci številnejši in da so bralno pobesneli.

Naj te zaznave prevedemo kot nasprotje med tradicionalnim branjem, imenovanim »intenzivno«, in modernim branjem, ki je tisto, ki ga sodobniki rišejo in velikokrat obsojajo in ki bi ga lahko okvalificirali kot »ekstenzivno«? Po tej dihotomiji je bil »intenzivni« bralec soočen z omejenim in zaprtim korpusom besedil, branih in spet branih, memoriziranih in recitiranih, razumljenih in znanih na pamet, prenašanih iz generacije v generacijo. Tak način branja je bil krepko zaznamovan s sakralnostjo in je bralca podrejal avtoriteti besedila. »Ekstenzivni« bralec je povsem drugačen: porablja številne, nove, efemerne tiske; bere jih hitro in pohlepno; pristopa k njim z distanciranim in kritičnim pogledom. Razmerju do pisnega, ki je bilo skupnostno in spoštljivo, naj bi sledilo svobodno, predrzno in nespoštljivo branje.

Tej tipologiji, organizirani v kronologijo, ki razlikuje med »prej« in »potem«, ločenima s pravo »revolucijo«, so nasprotovala številne kritike. V času domnevnega »intenzivnega« branja so namreč številni tudi »ekstenzivni« bralci. Pomislimo na

* Neprevedljiva besedna igra. V izvirniku: *La révolution du «lire» a précédé la révolution du livre.* (op. prev.)

humanistične izobražence, ki akumulirajo branja, ki delajo izpiske, kompilacije, konfrontacije in, besedila, ki jih berejo, podvržejo kritiki, tedaj filološki. Narobe pa se v samem trenutku »ekstenzivne« revolucije branja z Rousseaujem, Bernardinom de Saint-Pierrom, Goethejem ali Richardsonom razvije najbolj »intenzivno« izmed branj, tisto, s katerim se roman polasti bralca, ga pripne na svojo črko, vlada njegovim mislim in vedenju. Branje *Pamele*, *Nove Heloïse*, *Pavla in Virginije*, *Trpljenja mladega Wertherja* prestavlja stare geste v novo (ali prenovljeno) literarno obliko. Roman je spet in spet prebiran, znajo ga na pamet, ga citirajo in recitirajo. Njegov bralec je preplavljen z besedilom, v katerega se je naselil; identificira se z junakom zgodbe in svoje lastno življenje dešifrira skozi fikcije zapleta. V tem »intenzivnem« branju novega tipa je angažirana senzibilnost v celoti. Bralec (ki je pogosto bralka) ne more zadržati ne svojega čustvovanja ne solz. Vznemirjen kdaj pa kdaj prime za pero in tudi sam nastopi kot avtor, še pogosteje pa piše pisatelju, ki je prek svojega dela postal resnični usmerjevalec zavesti in življenja.

Sicer pa bralci romanov niso edini »intenzivni« bralci v času revolucije branja. Branje najštevilnejših in najponižnejših, ki jih hranijo naslovi iz kolportajskih knjigarn, še naprej upravljajo tradicionalne navade, ki zahtevajo poslušanje in memoriranje. Besedila, ki sestavljajo te repertoarje, so tako predmet prilagajanj, ki se bolj opirajo na prepoznavanje (zvrsti, tem, motivov) kakor na odkrivanje še neizdanega in ki ostajajo tuja pričakovanjem in maniram bralcev, ki se jim mudi, ki so nenasitni in so skeptični.

Te ugotovitve nas privedejo do tega, da podvomimo o validnosti ostrega nasprotja med obema stiloma branja, ki veljata za ireduktibilna in zapovrstna. Ali moramo zato opustiti že samo misel na »revolucijo branja« v XVIII. stoletju? Morebiti ne, če upoštevamo mutacije, ki transformirajo tiskano produkcijo v vsej Zahodni Evropi, ne da bi bili spremenjeni sami pogoji tiskarske dejavnosti. V XVIII. stoletju je dejansko izdelava knjige ostala tisto, kar je od Gutenberga naprej, ne da bi se veliko spremenili tehnike, delo in naklade. Poleg tega ostaja izdajateljska dejavnost povsod (razen v Angliji po 1695) podvržena suverenovi predhodni cenzuri, ki podeljuje privilegije in dovoljenja, in izpostavljena grožnji obsodb po objavi, ki jih izrekajo civilne in religiozne oblasti.

Pa vendar se je odnos do pisnega znotraj te stabilnosti tehnike in cenzure spremenil zaradi več evolucij: zaradi rasti in diverzifikacije produkcije knjige, zaradi širokega kroženja prepovedanih knjig, zaradi množenja in preobrazbe periodik, zaradi zmagoslavja majhnih formatov ali novih možnosti za branje brez nakupov, ki so nastale s knjigarnami, ki so posojale knjige v zameno za pravico do aboniranja, in z bralnimi društvi, ki so svoje fonde ustvarjala na podlagi kotizacij svojih članov. Te evolucije so krepka opora močnejši navzočnosti tiska, zagonu novih zvrsti, literarnih in založniških skupaj, novim bralnim praksam.

V XVIII. stoletju se je po vsem videzu lestvica možnih branj za najbolj izobražene bralce in bralke razširila in ponudila repertoar možnosti, ki je bil pred tem neznan. Zakaj naj potemtakem ne bi mislili, da je »revolucija branja« v XVIII. stoletju prav v

tej novi zmožnosti za pluralnost načinov branja? Od tod njene meje, saj taka kompetentnost ni dana vsem, še zdaleč ne, značilna je zgolj za najbolj izvedene bralce in bralke. Od tod tudi kompleksnost, ker je to kompetentnost treba priznati, vendar ne v uveljavljanju hegemoničnega in specifičnega stila, ampak v povečani raznovrstnosti praks, ki je postala možna zaradi preobrazbe tiskanih repertoarjev.

Doba numeričnega

Izvirnost – in seveda vznemirljivost – naše sedanjosti je v tem, da se v njej različne revolucije pisne kulture, ki so bile v preteklosti ločene, simultano razgrinjajo. Revolucija elektronskega besedila je namreč hkrati revolucija produkcijske in reproduksijske tehnike besedil, revolucija nosilca pisnega in revolucija bralnih praks. Po tem se loči od prejšnjih revolucij: nastop kodeksa uveljavi novo obliko knjige in nov odnos do pisnega, vendar ne da bi se spremenila reproduksijska tehnika, ki ostane rokopisna kopija; izum tiskarne revolucionira to tehniko, vendar ohrani zvestobo določeni obliki knjige, kodeksu, ki je nastala veliko pred njim; naposled »revolucija branja v XVIII. stoletju« povzroči globoko preobrazbo praks, ne bi se spremenili temeljni pogoji, ki upravljajo produkcijo knjige. Danes so vsi trije mutacijski registri (tehnični, morfološki in kulturni) tesno zvezani.

Zaslone v končujočem se XX. stoletju so dejansko nove vrste. V nasprotju s filmskimi in televizijskimi zasloni nosijo besedila – ne zgolj besedila, seveda, ampak tudi in predvsem besedila. Staro nasprotje med knjigo, pisnim, branjem na eni strani in zaslonom in podobo na drugi strani je nadomestil nov položaj, ki predlaga nov nosilec pisne kulture in novo obliko knjige. Od tod zelo paradokсна vez, vzpostavljena med bujnim naraščanjem pisnega v naših družbah in vsiljivo tematiko »smrti bralca«.

Ali naj poslej mislimo, da je zdaj predvečer mutacije, podobne tisti, ki je v prvih stoletjih krščanske dobe izumila novo obliko zapisa, transmisijo in recepcijo pisnega, in da bo elektronska knjiga nadomestila ali že nadomešča natisnjeni kodeks, kakršnega poznamo v njegovih različnih oblikah: kot knjigo, revijo, magazin, časnik? Morebiti. Vendar je v prihodnjih desetletjih najverjetneje soobstojanje obeh oblik knjige in treh načinov komuniciranja besedil: rokopisnega pisanja, natisnjene publikacije, numerične tekstualnosti, ki pa ne bo nujno miroljubno.

To verjetno soobstojanje nas vabi k razmisleku o novi obliki konstruiranja diskurzov vednosti in o specifičnih modalnostih njihovega branja, ki jih omogoča elektronska knjiga. Ta knjiga ne more biti, ne sme biti zgolj nadomestitev enega nosilca z drugim pri delih, ki bi še bila zasnovana in napisana v stari logiki kodeksa. Če oblike spisov zadevajo njihov pomen, moramo razumeti, kako elektronske knjige pri besedilih vednosti na nov način organizirajo razmerje med demonstracijo in viri, modalnostmi argumentacije in kriteriji dokaza. Pisanje ali branje te nove vrste knjige zahteva, da se otresemo pridobljenih navad in da transformiramo tehnike akreditiranja učenega diskurza: denimo citiranje ali opombe na dnu strani. Vsak od teh načinov dokazovanja

validnosti analize je zaradi elektronskega besedila globoko modificiran. Na eni strani lahko avtor razvije argumentacijo v skladu z logiko, ki ni več nujno linearna, sekvenčna in deduktivna, ampak je lahko razpršena, simultana in relacijska. Na drugi strani lahko bralec sam konsultira dokumente (arhive, podobe, govore, glasbo), ki so predmeti ali instrumenti raziskovanja, in tako na nov način utemelji svojo oceno demonstracije, ki mu je predložena. V tem pomenu je revolucija modalnosti produkcije in transmisije besedil tudi epistemološka mutacija.

Zatorej sam pojem »knjiga« postavlja pod vprašaj elektronsko tekstualnost. V tiskani kulturi neposredna zaznava poveže tip predmeta, razred besedil in posebnih rab. Red diskurzov je tako vzpostavljen na podlagi materialnosti, ki je lastna njihovim nosilcem: pismu, časniku, reviji, knjigi, arhivu itn. V numeričnem svetu, kjer so besedila, ne glede na to, kakšna so, dana v branje na isti površini (na računalniškem zaslonu) in v enakih oblikah (o katerih na splošno odloča bralec), ne gre tako. Tako je ustvarjena besedilna kontinuiteta, ki več ne diferencira različnih zvrsti, ki so po videzu postale podobne, po avtoriteti pa ekvivalentne. Tako so izbrisani stari kriteriji, ki so omogočali ločevanje, razvrščanje in hierarhiziranje diskurzov. Učinek na samo opredelitev »knjige«, kakor jo razumemo, se pravi, kot specifičnega predmeta, drugačnega od drugih nosilcev pisnega, in kot dela, katerega identiteta in koherentnost sta navezani na intelektualno ali estetsko intenco, ni neznamen. Numerična tehnika razsuje ta način identifikacije knjige takoj, ko naredi besedila gibljiva, voljna, odprta in ko da skoraj identične oblike vsem pisnim produkcijam: elektronski pošti, bazam podatkov, internetnim stranem, elektronskim izdajam itn.

Od tod angažirano razmišljanje o intelektualnih kategorijah in tehničnih dispozitivih, ki bodo omogočili, da bomo oblikovali nekatera elektronska besedila kot »knjige«, se pravi, kot besedilne enote, ki bodo imeli svojo lastno identiteto. Ta reorganizacija sveta pisnega v njegovi numerični obliki je pogoj za to, da bo lahko organiziran plačljivi dostop do linije in bodo ohranjeni plačevanje izdajateljskega dela ter dediščinska, moralna in avtorska pravica. Tako priznavanje, utemeljeno na vselej nujnem in vselej konfliktnem zavezništvu med založniki in avtorji, bo nedvomno vodilo v globoko preobrazbo elektronskega sveta, kakršnega poznamo. Dispozitivov, ki so namenjeni varovanju nekaterih del (posameznih knjig ali podatkovnih baz) in ki so postali bolj učinkoviti z »e-book«, bo nedvomno več in bodo tako fiksirali, skrepeneli in zaprli elektronsko izdana besedila. To je možna evolucija, ki bo »knjigo« in druga numerična besedila opredelila v nasprotju s prosto in spontano elektronsko komunikacijo, ki dovoljuje vsakomur, da da na *Web* v obtok svoja razmišljanja ali svoje stvaritve. Tako vzpostavljena ločitev prinaša tveganje ekonomske in kulturne hegemonije, ki bi jo uveljavili najmočnejša multimedijška podjetja in izdelovalci elektronskih strojev. Vodi pa lahko tudi v to, da bo v novi tekstualnosti obnovljen red diskurzov, ki bo omogočal diferenciranje besedil, ki so bila spontano dana v obtok, in besedil, ki so bila podvržena zahtevam znanstvene evalvacije in izdajateljskega dela. Narediti zaznaven status diskurzov je pogoj za to, da jim lahko pripišemo bolj ali manj krepko avtoriteto glede

na modalnost »publiciranja« in tako lahko obvladamo sprevržene učinke nenadzorovane, zmotne ali ponarejene »informacije«, ki jo srečujemo na internetu zaradi raziskovalnih gibalcev.

Neko drugo dejstvo lahko naposled vznemiri numerični svet in naše pojmovanje ali naše dojetje »knjige«. Izhaja iz možnosti, da ločimo transmisijo besedil od računalnika (PC, prenosni računalnik ali »e-book«), ki jo je mogoče misliti, odkar je mogoče izdelati elektronsko črnilo in »papir«. Zaradi tega postopka, ki so ga razvili raziskovalci M.I.T., lahko katerikoli predmet (vštevši knjigo z listi in stranmi, kakršno še poznamo) postane nosilec elektronskega besedila, knjige ali knjižnice, z edinim pogojem, da je opremljen z mikroprocesorjem (ali da je naložena na internet) in da njegove strani sprejemajo elektronsko črnilo, ki omogoča, da se na isti površini zapovrstjo prikažejo različna besedila. Numerično besedilo se lahko prvič emancipira od prisil, lastnih zaslonov, ki so nam znani, kar naj bi prelomilo vez, ki se je vzpostavila med elektronskimi stroji in linijskim založništvom.

Celo če se ne projiciramo v še hipotetično prihodnost in mislimo elektronsko »knjigo« v njenih današnjih oblikah in nosilcih, ostaja vprašanje: vprašanje o zmožnosti te nove knjige, da najde ali producira svoje bralce. Na eni strani dolga zgodovina branja odločno kaže, da so mutacije v redu praks velikokrat počasnejše od revolucij tehnik in vselej v oddaljenosti od njih. Po iznajdbi kodeksa in umiku svitka se je »knjiga«, razumljena kot zgolj delitev diskurza, velikokrat ujemala z besedilno materijo, ki jo je vseboval nekdanji svitek. Novi načini branja niso pri priči izšli iz iznajdbe tiskarne. Prav tako se vpričo novih oblik knjige ohranjajo intelektualne kategorije, ki jih povezujemo s svetom besedil.

Poleg tega lahko elektronska revolucija, ki se zdi pri priči univerzalna, neenakosti poglobi, ne pa zmanjša. Obstaja veliko tveganje nove »nepismenosti«, ki ni več opredeljena z nezmožnostjo branja in pisanja, temveč z nemožnostjo dostopa do novih oblik transmisije pisnega – ki še zdaleč niso zastoj. Veliki ostajajo razmiki med vsiljivo navzočnostjo elektronske revolucije v diskurzih (s temle vred ...) in realnostjo bralnih praks, ki so slej ko prej množično navezane na tiskane predmete in ki le delno izrabljajo možnosti, ki jih ponuja numerično. Precej lucidni moramo biti, da virtualnosti ne vzamemo za že obstoječo stvarnost.

Tehnike za reprodukcijo besedil ali podob niso same na sebi ne dobre ne sprevržene. Ni tehničnega determinizma, ki bi samim napravam podeljeval obvezen in edini pomen. So tisto, kar iz njih naredi družba skozi spopade in kompromise, ki potekajo skozi njeno. Prihodnost knjige ni neizprosno vpisana v virtualnosti numeričnega. Odvisna je od načina, kako si bodo bralci, ki so tudi državljani, prilastili nove možnosti in se pokazali bolj ali manj zveste gestam in predmetom, ki so v zelo dolgem trajanju oblikovali naš odnos do pisne kulture.

Roger Chartier

Bralci in branja v dobi elektronske tekstualnosti**«Se habla de la desaparición del libro; yo creo es imposible.»*

Jorge Luis Borges, "El libro", 1978

Leta 1968 je Roland Barthes v nekem eseju, ki je postal slaven, povezal bralčevo vsemogočnost in avtorjevo smrt. Avtor, ki ga je s prestola njegove nekdanje suverenosti pregnala govorica ali, prej, »mnogotere pisave, ki so izšle iz več kultur in ki vstopajo druga z drugo v dialog, v parodijo, v oporekanje«, je prepustil svojo preeminenco bralcu, razumljenemu kot »tisti nekdo, ki drži zbrane v istem polju vse sledi, iz katerih je sestavljeno napisano«. Bralna pozicija je bila razumljena kot kraj, kjer je zbran pluralni, gibljivi, nestabilni pomen, kjer tekst, kakršenkoli že je, pridobi pomenjanje¹.

Tej ugotovitvi o rojstvu bralca so sledile diagnoze, ki so izpolnile njegov mrliški list. Nadele so si tri glavne oblike. Prva napotuje na preobrazbo bralnih praks. Na eni strani so ga statistični podatki, zbrani z raziskavami o kulturnih navadah, prepričali vsaj o zmanjšanju deleža »močnih bralcev« v slehernem starostnem razredu, še zlasti pa med mladoletnimi bralci, če že ne o zmanjšanju globalnega odstotka bralcev. Ugotovitve, pridobljene na podlagi izdajateljskih politik, so okrepile prepričanje o »krizi« branja². Ta sicer ni prizanesla fikciji, še bolj trdo pa je občutena v založništvu humanističnih in družbenih znanosti. Učinki na obeh straneh Atlantika so primerljivi, čeprav temeljni vzroki niso povsod enaki. V Združenih državah je najpomembnejše dejstvo, da univerzitetne knjižnice kupujejo drastično manj *monographs*; njihove proračune požirajo naročila periodik, ki včasih dosega precej visoke cene – med 10.000 in 15.000 dolarjev za letnik. Od tod zadržanost univerzitetnih založniških hiš do objavljanja del, o katerih sodijo, da so preveč specializirana: doktorskih tez, monografskih študij, eruditskih knjig itn.³ V Franciji in nedvomno tudi širše po Evropi izhaja podobna previdnost, ki omejuje število objavljenih naslovov in njihove naklade, predvsem iz skrčenja občinstva največjih kupcev – in iz zmanjšanja njihovih nakupov.

* Prevod članka: Roger CHARTIER, »Lecteurs et lectures à l'âge de la textualité électronique«. - *Où va le livre?*, pod vodstvom Jeana-Yvesa Molliera, Pariz, La Dispute, 2002, str. 295–312.

¹ Roland BARTHES, »La mort de l'auteur«, (1968), in Roland BARTHES, *Le bruissement de la langue. Essais critiques IV*, Pariz, Éditions du Seuil, 1984, str. 63–69. Slov. prev. »Smrt avtorja« (prev. Suzana Koncut), v: Aleš POGAČNIK (ur.), *Sodobna literarna teorija*, Ljubljana, Krtina, 1995, str. 19–23.

² Hervé RENARD in François ROUET, »L'économie du livre: de la croissance à la crise«, v *L'Édition française depuis 1945*, Pascal FOUCHÉ (dir.), Pariz, Éditions du Cercle de la Librairie, 1998, str. 640–737. Cf. tudi Pierre BOURDIEU, »Une révolution conservatrice dans l'édition«, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 126/127, marec 1999, str. 3–28.

³ Robert DARNTON, »The New Age of the Book«, *The New York Review of Books*, 18. marec, 1999, str. 5–7.

V tretji perspektivi sta bralčeva smrt in izginotje branja mišljena kot neogibna posledica civilizacije zaslona, zmagoslavja podob in elektronske komunikacije. O tej zadnji diagnozi bi rad razpravljaj v tem eseju. Zaslonski našega stoletja so dejansko nova zvrst. V nasprotju filmskimi ali televizijskimi zasloni nosijo besedila – seveda ne zgolj besedila, ampak tudi besedila. Staro nasprotje med na eni strani knjigo, napisanim, branjem, in na drugi strani zaslonom, podobo, je nadomeščeno z novim položajem, ki predlaga nov odnos do pisne kulture in novo obliko knjige. Od tod zelo paradokсна vez, ki je vzpostavljena med povsodpričujočnostjo pisanega v naših družbah in vsiljivo tematiko izginotja knjige in bralčeve smrti. Razumevanje tega protislovja zahteva, da pogledamo nazaj in izmerimo učinke prejšnjih revolucij, ki so zadevale nosilce pisne kulture.

V IV. stoletju krščanske dobe se je dokončno uveljavila nova oblika knjige na stroške tiste oblike, ki je bila domača grškim in rimskim bralcem. *Codex*, se pravi knjiga, sestavljena iz prepognjenih, zbranih in zvezanih listov, je postopoma, vendar nezadržno spodrinila svitke, ki so dotlej nosili pisno kulturo. Z novo materialnostjo knjige so doslej nemogoče geste postale običajne: denimo pisanje med branjem, listanje dela, zaznavanje posebnih odlomkov. Posebni dispozitivi *codicis* so globoko preobrazili rabe besedil. Izum strani, zaznavanja, ki jih omogočata oštevilčenje in indeksiranje, novo razmerje, ki se je vzpostavilo med delom in predmetom, nosilcem njegove transmisije, so omogočili povsem nov odnos med bralcem in njegovimi knjigami.

Ali naj mislimo, da smo na predvečer podobne mutacije in da bo elektronska knjiga nadomestila ali že nadomešča natisnjeni *codex*, kakršnega poznamo v njegovih različnih oblikah: knjiga, revija, časnik? Morebiti. Vendar je v prihodnjih desetletjih najbolj verjetno soobstajanje, ki ne bo nujno miroljubno, obeh oblik knjige in treh načinov zapisovanja in komuniciranja besedil: rokopisnega pisanja, natisnjene publikacije, elektronske taktualnosti. Ta hipoteza je seveda razumnejša kakor lamentacije o nepopravljivi izgubi pisne kulture ali neprevidna navdušenja, ki napovedujejo takojšen vstop v novo ero komunikacije.

To verjetno soobstajanje nas vabi k razmisleku o novi obliki konstrukcije diskurza vednosti in o specifičnih modalnostih njihovega branja, ki ga omogoča elektronska knjiga. Ta ne more biti, ne sme biti zgolj nadomestek enega nosilca z drugim za dela, ki bi ostala zasnovana in napisana v stari logiki *codices*. Če »oblike učinkujejo na pomen«, kakor je o tem pisal F. F. McKenzie⁴, elektronske knjige na nov način organizirajo razmerje med demonstracijo in viri, med modalnostmi argumentacije in kriteriji dokaza. Pisanje ali branje te nove vrste knjige zahteva, da se otresemo pridobljenih navad in spremenimo tehnike akreditacije učenega diskurza, katerega zgodovine in evalvacije učinkov so se pred kratkim lotili zgodovinarji: tako citiranja,

⁴ D. F. MCKENZIE, *Bibliography and the Sociology of Texts*, The Panizzi Lectures 1985, London, The British Library, 1986, str. 4 (fr. prev. *La bibliographie et la sociologie des textes*, Pariz, Éditions du Cercle de la Librairie, 1991, str. 30).

opomb na dnu strani⁵ ali tistega, kar je Michel de Certeau po Condillacu imenoval »jezik računov«⁶. Sleherni izmed teh načinov dokazovanja validnosti kake analize postane globoko modificiran, takoj ko lahko avtor razvije svojo argumentacijo v skladu z logiko, ki ni več nujno linearna in deduktivna, ampak odprta, prikazana po delih in relacijska,⁷ in ko lahko bralec sam konzultira dokumente (arhive, podobe, govore, glasbo), ki so objekti ali orodja raziskave⁸. V tem smislu je revolucija modalitet produkcije in transmisije besedil tudi temeljna epistemološka mutacija⁹.

Ko je bila dominacija *codices* vzpostavljena, so integrirali logiko njegove materialnosti v samo konstrukcijo del – denimo s tem, da so razdelili tisto, kar je prej bilo tekstna snov več svitkov, v knjige, dele ali poglavja enega samega diskurza, ki ga vsebuje eno samo delo. Podobno možnosti (ali prisile) elektronske knjige vabijo k temu, da bi drugače organizirali tisto, kar knjiga, ki je še zmerom naša, nujno distribuira na linearno v sekvencah. Hipertekst in hiper branje, ki ga omogoča in producira, spreminjata možna razmerja med podobami, zvoki in besedili, ki so združeni nelinearno s pomočjo elektronskih spojev, prav tako pa izvedljive povezave med besedili, fluidnimi v svojih obrisih in v virtualno neomejenem številu¹⁰. V tem besedilnem svetu brez meja postane najpomembnejši pojem *vezi*, mišljene kot operacija, ki postavlja v razmerja tekstne enote, razrezane zaradi branja.

⁵ Anthony GRAFTON, *Les origines tragiques de l'érudition. Une histoire de la note en bas de page*, Pariz, Éditions du Seuil, 1998.

⁶ Michel DE CERTEAU, *Histoire et psychanalyse entre science et fiction*, Pariz, Gallimard, 1987, str. 79.

⁷ Za nove argumentacijske možnosti, ki jih ponuja elektronsko besedilo, cf. David KOLB, »Socrates in the Labyrinth«, v *Hyper/Text/Theory*, Edited by George P. LANDOW, Baltimore in London, The John Hopkins University Press, 1994, str. 323–344, in Jane YELLOWLEES DOUGLAS, »Will the Most Reflexive Relativist Please Stand Up: Hypertext, Argument and Relativism«, v *Page to Screen: Taking Literacy into Electronic Era*, ur. Ilana SNYDER, London in New York, Routledge, 1988, str. 144–161.

⁸ Za možen zgled vezi med zgodovinsko demonstracijo in dokumentarnimi viri cf. obe obliki, natisnjeno in elektronsko, članka Roberta Darntona, »Presidential Address. An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris«, *The American Historical Review*, Volume 105, Number 1, February 2000, str. 1–35 in *AHR* web page, www.indiana.edu/~ahr/.

⁹ Za zgled cf. pri teoretski fiziki Josette F. DE LA VEGA, *La Communication scientifique à l'épreuve de l'internet*, Villeurbanne, Presses de l'École Nationale Supérieure des Sciences de l'Information et des Bibliothèques, 2000, zlasti str. 181–231; pri filologiji José Manuel BLCUA, Gloria CLAVERÍA, Carlos SANCHEZ in Joan TORUELLA, ur., *Filología e Informática. Nuevas tecnologías en los estudios filológicos*, Bellaterra, Editorial Milenio et Universitat Autònoma de Barcelona, 1999, in *L'Imparfait. Philologie électronique et assistance à l'interprétation des textes*, Actes des Journées scientifiques 1999 du CIRLEP, publiés par Jean-Emanuel TYVAERT, Reims, Presses Universitaires de Reims, 2000.

¹⁰ Za definicije hiperteksta in hiper branja cf. J. D. BOLTER, *Writing Space: The Computer, Hypertext and the History of Writing*, Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 1991; George P. LANDOW, *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*, Baltimore in London, The John Hopkins University Press, 1997; Ilana SNYDER, *Hypertext: The Electronic Labyrinth*, Melbourne in New York, Melbourne University Press, 1996; Nicholas C. BURBULES, »Rhetoric of Web: Hyperreading and Critical Literacy«, v *Page to Screen, op. cit.*, str. 102–122, in Antonio DE LAS HERAS, *Navegar por la información*, Madrid, Los Libros de Fundesco, 1991, str. 81–164.

Potemtakem je prav sam pojem »knjiga« v temelju postavljen pod vprašaj z elektronsko tekstnostjo. V tiskani kulturi neposredna zaznava poveže določen tip predmetov, razred besedil in posebne rabe. Red diskurzov je tako vzpostavljen na podlagi same materialnosti njihovih nosilcev: črke, časnika, revije, knjige, arhiva itn. V numeričnem svetu, kjer so vsa besedila, kakršnakoli že so, dana v branje na istem nosilcu (računalniškem zaslonu) in v enakih oblikah (v glavnem tistih, za katere se je odločil bralec), ni več tako. Tako je ustvarjen »continuum«, ki ne diferencira več različnih besedilnih zvrsti ali repertoarja, ki so po videzu postali podobni in po avtoriteti enakovredni. Od tod vznemirjenost našega časa, ki se sooča z izbrisanjem starih kriterijev, ki omogočajo ločevanje, klasificiranje in hierarhiziranje diskurzov. Učinkovanje na samo opredelitev »knjige«, kakor jo razumemo, se pravi hkrati kot specifičnega predmeta, drugačnega od drugih nosilcev pisnega, in kot dela, katerega koherentnost in popolnost izhajata iz intelektualne ali estetske intence, ni neznatno. Numerična tehnika razdre takšno identifikacijo knjige že s tem, da naredi besedila gibljiva, raztegljiva, odprta in da daje skoraj identične oblike vsem pisnim produkcijam: elektronski pošti, bazam podatkov, mestom na internetu, knjigam itn.

Od tod tudi nujen razmislek o intelektualnih kategorijah in tehničnih dispozitivih, ki bodo omogočili zaznavanje in označevanje nekaterih elektronskih besedil kot »knjige«, to se pravi, kot besedilnih enot z lastno identiteto. Ta reorganizacija sveta pisnega v numerično obliko je priprava na to, da bo lahko organiziran plačljivi dostop v zaporedje in zavarovana avtorjeva moralna in ekonomska pravica¹¹. Tako priznavanje, utemeljeno na vselej potrebnem in vselej konfliktnem zavezništvu med založniki in avtorji bo nedvomno privedlo do globoke preobrazbe elektronskega sveta, kakršnega poznamo mi. »Varovalke«, katerih namen je varovati nekatera dela (knjige ali baze podatkov) in ki so postale učinkovitejše z »e-book«, se bodo nedvomno še množile in tako fiksirale, strjevale in zapirale elektronsko objavljena besedila¹². Predvidevamo lahko evolucijo, ki bo opredelila »knjigo« in druga numerična besedila prek nasprotja s prosto in spontano elektronsko komunikacijo, ki vsakomur dovoljuje, da na strani *Web* daje v obtok svoja razmišljanja ali svoje stvaritve. Tako vzpostavljena delitev prinaša tveganje ekonomske in kulturne hegemonije, vsiljene od najmočnejših med multimedijскими podjetji in gospodarji trga z računalniki. Lahko pa tudi vodi, s pogojem, da je obvladana, k rekonstituciji reda diskurzov v elektronski tekstualnosti, ki bi kot celota omogočal diferenciranje besedil, spontano danih v obtok na mreži, in besedil, podvrženih zahtevam znanstvene evalvacije in izdajateljskega dela, ki bi naredil zaznavna status in izvor diskurzov in bi jim tako lahko pripisali bolj ali manj močno avtoriteto glede na modalnost

¹¹ Antoine COMPAGNON, »Un monde sans auteurs?«, Jean-Yves Mollier (dir.), *Où va le livre?*, op. cit., XIII. poglavje.

¹² Jean CLÉMENT, »Le e-book est-il le futur du livre?«, v *Les savoirs déroutés. Experts, documents, supports, règles, valeurs et réseaux numériques*, Lyon, Presses de l'ENSSIB in Association Doc-Forum, 2000, str. 129–141.

njihove »objave«. To pa je temeljni pogoj za to, da bi bili lahko obvladani sprevrženi učinki »informacije«, ki se pojavljajo zaradi raziskovalnih gibal¹³.

Svet numeričnega utegne čez čas pretresti neko drugo dejstvo. Izhaja iz možnosti, o kateri lahko zaradi izdelave elektronskega črnila in »papirja« mislimo, da bo ločila transmisijo elektronskih besedil od računalnika (PC, prenosnega telefona ali »e-book«). Zaradi postopka, ki so ga dodelali raziskovalci M.I.T., naj bi katerikoli predmet (skupaj s knjigo z listi in stranmi, kakršno še poznamo) lahko postal nosilec elektronske knjige ali knjižnice s pogojem, da bo opremljen z mikroprocesorjem (ali da bo na daljavo prenesen po internetu) in da bodo njegove strani sprejemale elektronsko črnilo, ki omogoča, da na isti površini zapovrstjo priključimo različna besedila¹³. Elektronsko besedilo se tako lahko prvič emancipira od prisil, ki so lastne zaslonom, kakršne poznamo, kar bi pretrgalo vzpostavljeno vez (v kar največjo korist nekaterih) med trgovino z elektronskimi stroji in zapovrstnim izdajanjem.

Tudi če se ne bi projicirali v še hipotetično prihodnost in bi mislili elektronsko »knjigo« v njenih današnjih oblikah in nosilcih, ostane vprašanje: vprašanje o zmožnosti te nove knjige, da sreča ali producira svoje bralce. Na eni strani dolga zgodovina branja krepko kaže, da so mutacije v redu praks velikokrat počasnejše kakor revolucije tehnik in vselej v zamiku v razmerju do njih. Novi načini branja niso pri priči izšli iz iznajdbe tiskarne. Prav tako bodo intelektualne kategorije, ki jih povezujemo s svetom besedil, še dolgo trajale ob novih oblikah knjige. Spomnimo se, da je »knjiga«, razumljena kot zgolj razdelitev diskurza, po iznajdbi *codices* in izginotju svitka, velikokrat ustrezala tekstni materialnosti, ki jo je vseboval nekdanji svitek.

Na drugi strani lahko elektronska revolucija, ki se zdi na mah univerzalna, tudi poglobi neenakosti, ne pa jih skrči. Veliko je tveganje, da bi prišlo do »nove nepismenosti«, ki ni več opredeljena kot nezmožnost branja in pisanja, temveč kot nemožnost dostopa do novih oblik transmisije pisnega, ki niso zastoj, še zdaleč ne. Elektronsko dopisovanje med avtorjem in njegovimi bralci, povzdignjenimi v soavtorje knjige, ki ni nikoli zaprta, ampak jo nadaljujejo njihovi komentarji in posegi, omogoča razmerje, ki so si ga želeli nekateri stari avtorji, vendar je bilo oteženo zaradi prisil, ki so lastne natisnjeni izdaji. Perspektiva bolj neposrednega, bolj dialoškega razmerja med delom in njegovim branjem je mikavna, vendar zaradi nje ne smemo pozabiti, da so potencialni bralci (ali soavtorji) elektronskih knjig danes še v manjšini. Veliki razmiki bodo ostali med vsiljivo navzočnostjo elektronske revolucije v diskurzih (s pričujočim vred ...) in realnostjo bralnih praks, ki ostajajo množično navezane na potiskane predmete in le malo izrabljajo možnosti, ki jih ponuja numerično. Precej lucidni moramo biti, da virtualnega ne vzamemo za že obstoječo realnost.

¹³ Cf. Daniel SCHNEIDERMAN, *Les folies d'Internet*, Pariz, Fayard, 2000, zlasti 11. poglavje, ki je posvečeno (zelo široko negacionistični) dokumentaciji o holokavstu, kakršno opazijo različna raziskovalna gibala, str. 145–156.

¹⁴ Pierre LE LOARER, »Les substituts du livre: livres et encres électroniques«, v *Les savoirs déroutés*, op. cit., str. 111–128.

Izvirnost – in nemara tudi vznemirljivost – naše sedanosti je zvezana s tem, da se v njej simultano razgrinjajo različne revolucije pisne kulture, ki so bile v preteklosti nepovezane. Revolucija elektronskega besedila je dejansko tudi revolucija produkcijske in reprodukcije tehnike besedil, revolucija nosilca pisnega in revolucija bralnih praks. zanj so značilne tri temeljne poteze, ki globoko spreminjajo naše razmerje do pisne kulture. Predvsem elektronska reprezentacija radikalno modificira pojem konteksta in s tem sam proces konstrukcije pomena. Telesno stičnost, ki zbližuje različna kopirana ali natisnjena besedila v isti knjigi ali isti periodiki, nadomesti z njihovo mobilno distribucijo v logičnih arhitekturah, ki upravljajo baze podatkov in numerizirane zbirke. Poleg tega redefinira materialnost del s tem, da odvoza neposredno vidno vez, ki združuje besedilo in predmet, ki ga vsebuje, in ki daje bralcu, ne pa več avtorju ali založniku, oblast nad kompozicijo, razrezavo in samim videzom tekstnih enot, ki jih hoče brati. Tako je preoblikovan ves sistem precepcije in manipuliranja z besedili. Naposled, ko sodobni bralec bere na zaslonu, najde nekaj drže antičnega bralca, vendar – in razlika ni neznatna – bere svitek, ki se nasplošno odvija navpično in ki je opremljen z vsemi oznakami, lastnimi oblikami, ki je oblika knjige od prvih stoletij krščanske ere naprej: s paginacijo, z indeksom, s slikami itn. Križanje obeh logik, ki sta urejali prejšnje nosilce pisnega (*volumen*, nato *codex*), potemtakem v resnici opredeljuje docela izvirno razmerje do besedila.

Elektronsko besedilo, oprto na te mutacije, lahko udejanji še zmerom nedokončane sanje o totalizaciji vednosti, ki so bile sanjane pred njim. Tako kakor aleksandrijska knjižnica obljublja univerzalno razpoložljivost vseh besedil, ki so bila kdaj napisana, vseh knjig, ki so bile kdaj objavljene¹⁵. Tako kakor praksa občin mest v renesansi¹⁶ priklicuje bralčevo sodelovanje, ki poslej lahko piše v samo knjigo, potemtakem v knjižnico brez sten elektronskega pisanja. Kakor projekt razsvetljenstva orisuje idealni javni prostor, kjer se, kakor je mislil Kant, more in mora svobodno, brez omejitev in izključitev, razprostrti javna raba razuma, "tista, ki jo izvajamo kot *učenjaki* za celoto *beročega občinstva*", tista, ki pooblašča slehernega izmed državljanov »kot učenjaka, da javno, se pravi pisno navede svoje pripombe o pomanjkljivostih stare institucije«¹⁷.

¹⁵ Luciano CANFORA, *La Biblioteca scomparsa*, Palermo, Sellerio editore, 1986 (fr. prev. *La véritable histoire de la bibliothèque d'Alexandrie*, Pariz, Desjonquères, 1988), in Christian JACOB, »Lire pour écrire: navigations alexandrines«, v *Le Pouvoir des bibliothèques. La mémoire des livres en Occident*, sous la direction de Marc BARATIN et Christian JACOB, Pariz, Albin Michel, 1996, str. 47–83.

¹⁶ O tehniki občin mest v renesansi cf. Francis GOYET, *Le "sublime" du lieu commun. L'invention rhétorique à la Renaissance*, Pariz, Honoré Champion, 1996, Ann BLAIR, *The Theater of Nature: Jean Bodin and Renaissance Science*, Princeton, Princeton University Press, 1997, in Ann MOSS, *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

¹⁷ Immanuel KANT, »Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? / Réponse à la question: Qu'est-ce que les Lumières?« v *Qu'est-ce que les Lumières?*, Choix de textes, traductions, préface et notes de Jean MONDOT, Saint-Étienne, Publications de l'Université Saint-Étienne, 1991, str. 71–86. Slovenski prevod: »Odgovor na vprašanje: kaj je razsvetljenstvo?« (prev. M. H.), *Vestnik*, 1987, let. 8, št. 1, str. 9–13, in *Nova revija*, 1995, št. 156–157, str. 141–145.

Kakor v dobi tiska, vendar še močnejše, čas elektronskega besedila prečkajo velike napetosti med različnimi prihodnjiki: pomnoževanje skupnosti, ki jih ločujejo, razstavljajo, cementirajo specifične rabe novih tehnik, najmočnejša multimedijška podjetja, ki si prisvajajo in nadzorujejo vzpostavljanje numeričnih podatkovnih baz ter produkcijo ali kroženje informacije, ali vzpostavitev univerzalnega občinstva, ki ga opredeljuje možnost udeležbe slehernega njegovega člana v kritičnem preiskovanju izmenjanih diskurzov¹⁸. Komuniciranje na daljavo, svobodno in neposredno, ki ga omogočajo omrežja, lahko nosi to ali ono izmed teh virtualnosti. Privede lahko do izgube sleherne skupne reference, do ograjevanja identitet, do zaostrovanja partikularizmov. Lahko tudi, narobe, vsili hegemonijo enega samega kulturnega modela in vselej pohabljaajoče uničenje raznovrstnosti. Vendar pa lahko tudi nosi novo modalnost konstitucije in komunikacije spoznanj, ki ne bi bila več zgolj zapis že etabliranih znanosti, temveč prav tako, kakor korespondence ali periodike v nekdanji Republiki literatov¹⁹, kolektivna konstrukcija znanja z izmenjavo vednosti, ekspertiz in modrosti. Nova enciklopedična navigacija sicer vsakogar vkrca na svoje ladje, vendar lahko tako da popolno realnost pričakovanju univerzalnosti, ki je zmerom spremljalo prizadevanja za uvrstitev množice stvari in besed v red diskurzov.

Da pa bi to lahko počeli, se mora elektronska knjiga opredeliti v reakciji na sedanje prakse, ki se velikokrat zadovoljujejo s tem, da dajejo na *Web* surova besedila, niso bila niti mišljena v razmerju do nove oblike njihove transmisije niti podvržena nobenemu korekcijskemu ali izdajateljskemu delu. Zagovarjati uporabo novih tehnik, postavljenih v službo objavljanja vednosti, pomeni torej svariti pred lenobnimi olajšavami elektronskega in spodbujati k dajanju bolj rigorozno nadzorovanih oblik spoznavnim diskurzom kot izmenjavam med posamezniki. To zahtevo ilustrirajo negotovosti in konflikti v zvezi z epistolarno olikanostjo (ali neolikanostjo), konvencije glede govorice in razmerja med javnim in zasebnim, kakor jih redefinirajo rabe elektronske pošte²⁰.

Zaradi teh istih zastavkov je nujno potrebna hkrati zgodovinska in filozofska, sociološka in pravna refleksija, zmožna upoštevati danes očitne in naraščajoče razmike med repertoarjem pojmov, s katerimi manipuliramo, da bi opisali ali organizirali pisno kulturo v oblikah, kakršne je imela od izuma *codices* v prvih stoletjih našega štetja, in novimi

¹⁸ O teh različnih možnostih se razpravlja v Richard A. LANHAM, *The Electronic World: Democracy, Technology and the arts*, Chicago, University of Chicago Press, 1993; Donald TAPSCOTT, *The Digital Economy*, New York, McGraw-Hill, 1996, in Juan Luis CEBRIÁN, *La red. Cómo ambiarán nuestras vidas los nuevos medios de comunicación*, Madrid, Taurus, 1998.

¹⁹ Ann GOLDFAR, *Impolite Learning: Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680-1750*, New Haven in London, Yale University Press, 1995.

²⁰ O elektronski pošti cf. Josiane BRU, »Messages éphémères«, v Daniel FABRE (dir.), *Écritures ordinaires*, Pariz, P.O.L., 1993, str. 315-34; Charles MORAN in Gail E. HAWISHER, »The Rhetorics and Languages of Electronic Mail«, v *Page to Screen*, op. cit., str. 80-101, in Benoît MELANÇON, *Seigneur@Internet. Remarques sur le courrier électronique et la lettre*, Montréal, Éditions Fides, 1996.

²¹ Cf. med drugimi James J. O'DONNELL, *Avatars of the Words: From Papyrus to Cyberspace*, Cambridge Mass., in London, England, Harvard University Press, 1998.

načini pisanja, objavljanja in branja, ki jih implicira elektronska modalnost produkcije, diseminacije in prilaščanja besedil²¹. Prišel je torej trenutek za redefiniranje pravnih (literarna lastnina, copyright, avtorske pravice)²², estetskih (izvirnost, enkratnost, ustvarjanje), administrativnih (obvezni izvodi, nacionalna knjižnica) ali bibliotekonomičnih (katalogiziranje, klasifikacija ali bibliografski opis)²³ kategorij, ki so bile vse mišljene in skonstruirane v razmerju s pisno kulturo, katere predmeti so bili povsem drugačni od elektronskih besedil.

Novi nosilec pisnega ne pomeni konca knjige ali smrti bralca. Morebiti prav nasprotno. Vsiljuje pa redistribucijo vlog v »ekonomiji pisanja«, konkurenco (ali komplementarnost) med različnimi nosilci diskurzov in novo razmerje, tako fizično kakor intelektualno in estetsko, s svetom besedil. Ali bo lahko elektronsko besedilo v vseh oblikah skonstruiralo tisto, česar nista mogla ne abeceda navzlic demokratični vrlini, ki ji jo je pripisoval Vico²⁴, ne tiskarna, navzlic univerzalnosti, ki ji jo je priznaval Condorcet²⁵, to se pravi, ali bo lahko na podlagi menjave pisnega skonstruiralo javen prostor, v katerem je vsakdo udeležen?

Kako naj poslej situiramo vlogo knjižnic v teh globokih mutacijah pisne kulture? Naše začenjajoče se stoletje, oprto na možnosti, ki jih ponujajo nove tehnike, lahko upa, da bo preseglo protislovje, ki je trajno vznemirjalo odnos Zahoda do knjige. Sen o univerzalni knjižnici je trajno izrazil brezupno željo, da bi z akumulacijo, ki bi bila brez primanjkljaja, brez vrzeli, zajeli vsa doslej napisana besedila, vse vzpostavljene vednosti. Toda to pričakovanje univerzalnosti je vselej spremljalo razočaranje, saj so vse zbirke, najsi so bile še tako bogate, zmogle ustvarjati zgolj delno, pohabljen podobo potrebne izčrpnosti.

Ta napetost mora biti vpisana v zelo dolgo trajanje drž do pisnega. Prva temelji na bojazni pred izgubo ali primanjkljajem. Ta je vodila vsa dejanja, ki so bila namenjena ohranjanju pisne dediščine človeštva: iskanje starih besedil, kopiranje najdragocenejših

²² Cf. Peter JASZI, »On the Author Effect: Contemporary Copyright and Collective Creativity«, v *The Construction of Authorship: Textual Appropriation in Law and Literature*, Martha WOODMANSEE in Peter JASZI Editors, Durham in London, Duke University Press, 1994, str. 29–56; Jane C. GINSBURG, »Copyright without Walls? Speculations on Literary Property in the Library of the Future«, *Representations*, 42, 1993, str. 53–73; R. GRUSIN, »What is an Electronic Author? Theory and the technological Fallacy«, *Configurations*, 3, 1994, str. 469–483.

²³ Roger LAUFER, »Nouveaux outils, nouveaux problèmes«, v *Le pouvoir des bibliothèques*, op. cit., str. 174–185.

²⁴ Gianbattista VICO, *La Scienza Nuova*, Introduzione e note di Paolo Rossi, Milano, Biblioteca Universale Rizzoli, 1994 (fr. prev. *La Science nouvelle (1725)*, Pariz, Gallimard, 1993).

²⁵ CONDORCET, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Pariz, Flammarion, 1988.

²⁶ Luciano CANFORA, *La Biblioteca scomparsa*, Palermo, Sellerio editore, 1986 (fr. prev. *La véritable histoire de la Bibliothèque d'Alexandrie*, Pariz, Desjonquères, 1988), Christian JACOB, »Lire pour écrire: navigations alexandrines«, v *Le pouvoir des bibliothèques*, op. cit., str. 47–83, in Roger CHARTIER, »Bibliothèques sans murs«, v Roger CHARTIER, *Culture écrite et société. L'ordre des livres (XVIe–XVIIIe siècles)*, Pariz, Albin Michel, 1997, str. 107–131.

knjig, tiskanje rokopisov, postavljanje velikih knjižnic, kompilacija enciklopedij, zbirk besedil ali katalogov, teh »knjižnic brez sten«²⁶. Gre za to, da vselej možnim izginotjem nasprotujemo s tem, da zbiramo, fiksiramo in ohranjamo. Vendar tej nikoli dokončani nalogi grozi še ena nevarnost: eksces. Pomnoževanje rokopisne in nato tiskane produkcije so zelo kmalu zaznali kot strašno nevarnost. Množenje se utegne spremeniti v kaos, obilje pa v oviro za znanje. Da bi ju obvladali, potrebujemo instrumente, ki so zmožni odbirati, razvrščati, hierarhizirati. Te ureditve so bile naloga številnih akterjev: samih avtorjev, ki sodijo o svojih vrstnikih in predhodnikih, oblasti, ki cenzurirajo in subvencionirajo, založnikov, ki objavljajo (ali objavljajo zavračajo), institucij, ki posvečujejo ali izključujejo, in knjižnic, ki ohranjajo ali puščajo v nemar.

Jutrišnja – ali današnja – knjižnica, soočena s tema dvema tesnobama, med izgubo in ekscesom, utegne igrati odločilno vlogo. Seveda se je zdelo, da pomeni elektronska revolucija njen konec. Zaradi komuniciranja elektronskih besedil na daljavo je mogoče misliti, če to že ni postalo možno, naenkrat univerzalno razpoložljivost pisne dediščine, ki knjižnice ne zahteva več kot kraja, kjer se ohranja in komunicira ta dediščina. Sleherni bralec bi lahko ne glede na mesto branja prejel katerokoli izmed besedil, ki sestavljajo to knjižnico brez sten in celo brez lokalizacije, kjer naj bi bile v numerični obliki idealno navzoče vse knjige človeštva.

Sen je precej zapeljiv. Vendar nas ne sme zavesti. Najprej je treba opozoriti, da nikakor ni nujno, da elektronska konverzija vseh besedil, katerih obstoj se ne začenja z informatiko pomeni izgon, pozabo ali, še slabše, uničenje rokopisov ali tiskov, ki so jih pred tem prenašali. Bolj kakor nemara kadarkoli prej je ena najpomembnejših nalog knjižnic zbirati, varovati, ocenjevati in omogočati dostop do pisnih predmetov preteklosti. Če dela takrat, ko bi jih prenesli, ne bi bila več komunicirana, se pravi, če ne bi bila več ohranjena, razen v elektronski obliki, bi močno tvegali, da bi se izgubila inteligibilnost tekstne kulture, identificirane s predmeti, ki so jo prenašali. Knjižnica prihodnosti mora potemtakem biti tisti kraj, kjer bosta ohranjena poznavanje in obiskovanje pisne kulture v oblikah, ki so bile in so danes še zmerom zvečine njene.

Knjižnice morajo prav tako biti instrument, kjer bodo lahko novi bralci našli pot v numerični svet, ki briše razlike med zvrstmi in rabami besedil in ki vzpostavlja posplošeno enakovrednost med njihovimi avtoritetami. S tem da knjižnica prisluhne potrebam ali zbežanosti bralcev, lahko igra bistveno vlogo pri urjenju najmanj seznanjenih bralcev v uporabi instrumentov in tehnik, ki so jim zmožne zagotoviti obvladovanje novih oblik pisnega. Nič bolj kakor navzočnost interneta v sleherni šoli ne omogoča, da same od sebe izginejo kognitivne težave pri vstopnem procesu v pisno²⁷, tudi elektronska komunikacija sama od sebe ne prenaša vednosti, potrebne za njihovo razumevanje in uporabo. Prav narobe, bralec – navigator numeričnega krepko tvega,

²⁷ Emilia FERREIRO, »Leer y escribir en un mundo cambiante«, 26° Congreso de la Unión Internacional de Editores (Buenos Aires, 1 al 4 mayo, 2000), Buenos Aires, 2000, str. 95–115.

²⁸ Robert C. BERRING, »Future Librarians«, v *Future Libraries*, R. Howard BLOCH in Carla HEESE (eds.), Berkely, Los Angeles in London, University of California Press, 1995, str. 94–115.

da se bo izgubil med temi tekstnimi otočji brez svetilnika in pristanišča. Knjižnica je lahko eno in drugo²⁸.

Nazadnje, tretja ambicija za jutrišnje knjižnice bi lahko bila, da bi se okrog knjige obnovile sociabilnosti, ki smo jih izgubili. Dolga zgodovina branja nas uči, da je branje skozi stoletja postalo tiha in samotna praksa, ki je čedalje krepkeje prelamljala z delitvami okrog pisnega, ki so trajno zacementirale družinska življenja, prijateljske sociabilnosti, učene zборе in vojaške spopade. V svetu, kjer se je branje identificiralo z osebnim, intimnim, zasebnim razmerjem s knjigo, morajo knjižnice (nemara paradokso, ker so bile prve, v srednjeveškem obdobju, ki so od bralcev zahtevale molk...) pomnožiti priložnosti in oblike za to, da se spregovori o pisni dediščini ter o intelektualnem in estetskem ustvarjanju. S tem lahko prispevajo h konstruiranju javnega prostora, razširjenega na razsežnost človeštva.

Kakor je nakazal Walter Benjamin, reprodukcijske tehnike besedil ali podob niso same na sebi ne dobre ne sprevržene²⁹. Od tod ambivalentna diagnoza, ki jo je podal o učinkih njihove »mehanizirane reprodukcije«. Na eni strani je ta reprodukcija »estetizacija praktične politike« v dotlej neznanih razsežnostih: »Z napredkom naprav, ki omogoča nedoločenemu številu poslušalcev, da slišijo govornikov govor v trenutku, ko govori, in da kmalu po tem prikažemo njegovo podobo pred nedoločenim številom gledalcev, postane najpomembnejša politikova navzočnost pri sami napravi. Ta nova tehnika prazni parlamente, tako kakor prazni gledališča«. Na eni strani izbrisane razločka med ustvarjalcem in občinstvom (»Literarna kompetentnost ne temelji več na specializirani izobrazbi, ampak na tehnični pomnoženosti, in postane nekako skupna dobrina«), propad tradicionalnih konceptov, mobiliziranih za označevanje del, in naposled združljivost izvajanja kritike in užitka v razvedrilu (»Občinstvo v temnih dvoranah je seveda preiskovalec, vendar preiskovalec, ki se zabava«), vse to so elementi, ki odpirajo možno alternativo. »Estetizaciji politike«, ki streže zatiralskim oblastem, lahko dejansko odgovori »politizacija estetike«, ki prinaša emancipacijo ljudstev.

Kakršnakoli že je zgodovinska pertinenca, nedvomno je nesporna; ta ugotovitev upravičeno poudarja pluralnost rab, ki se lahko polastijo iste tehnike. Ni tehničnega determinizma, ki bi v same naprave vpisoval obvezen in en sam pomen: »Nasilju, ki je storjeno, kadar množicam vsiljujejo kult enega vodje, ustreza nasilje, ki ga doživijo naprave, ko njih same postavijo v službo te religije.« Pripomba ni nepomembna v razpravah o konceptni opredelitvi in družbeni realnosti javnega prostora, v katerem se izmenjujejo informacije in kjer se konstruirajo vednosti, ki so se sprožile v zvezi z učinki, ki jih elektronska diseminacija diskurzov že ima in jih bo še več imela v prihodnosti³⁰.

²⁹ Walter BENJAMIN, »Das Kunstwerk in Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit«, 1939; franc. prevod: »L'Oeuvre d'art à l'ère de sa reproductivité technique«, (1936), v Walter BENJAMIN, *L'Homme, le langage et la culture. Essais*, Pariz, Denoël/Gonthier, 1971, str. 137–181. Slovenski prevod: »Umetnina v času, ko jo je mogoče tehnično reproducirati« (prev. Janez Vrečko) v: Walter BENJAMIN) Bratko Bibič ed.), *Izbrani spisi*, Ljubljana, Studia Humanitatis, 1998, str. 145–176.

³⁰ Geoffrey NUNBERG, »The Places of Books in the Age of Electronic Reproduction«, *Representations*, 42, 1993, str. 13–37.

V prihodnosti, ki je že naša sedanjost, bodo ti učinki tisto, kar bomo kolektivno znali iz njih narediti. V najboljši ali v najslabši smeri. Taka je danes naša skupna odgovornost.

Roger Chartier

*EHESS – École des Hautes Études en Sciences Sociales
Bd. Raspail, 54, 75006 Paris, France
e-mail: chartier@ehess.fr*

Prevod: **Drago B. Rotar**

Michel de Certeau

Branje: divji lov**Enkrat za vselej ustaviti pomen
besed, prav to hoče teror.*Jean-François Lyotard, *Poganski rudimenti*
(*Rudiments païens*)

Alvin Toffler je pred časom oznanil rojstvo nove človeške vrste, ki jo je spočela množična poraba umetnosti. Ta oblikujoča se vrsta, transhumanтна in požrešna med pašniki medijev, naj bi za distinktivno potezo imela »samogiblјivost«. ¹ Vračala naj bi se k nekdanjemu nomadizmu, vendar naj bi poslej lovila po umetnih stopah in gozdovih.

Vendar se je ta preroška analiza nanašala zgolj na množico, ki konzumira »umetnost«. Raziskava Državnega sekretariata za kulturne zadeve (decembra 1974) ² pa kaže, do katere mere zgolj elita uživa to produkcijo. Od 1967 (datum prejšnje raziskave, ki jo je izvedel INSEE) ³ so javna sredstva, ki so jih vložili v ustanavljanje in razvoj kulturnih domov, okrepila kulturno neenakost med Francozi. Pomnožila so kraje izražanja in simboliziranja, toda dejansko se s tem okoriščajo iste kategorije: tako kultura kakor denar »gresta le bogatim«. Množice niso nikoli krožile po teh vrtovih umetnosti. Pač pa jih drži in zbira mreža medijev: televizijska (ki zajame 9 od 10 Francozov), tiskovna (8 od 10 Francozov), knjižna (7 od 10 Francozov, od katerih – po raziskavi jeseni 1978 – 2 bereta veliko, 5 pa jih bere še več) ³, itd. Namesto nomadizma bi potemtakem imeli »redukcijo« in stajo: poraba, organizirana prek te ekspanzionistične mreže naj bi bila videti kot čredna dejavnost, čedalje bolj imobilizirana in »obravnavana« s pomočjo naraščajoče giblјivosti osvajalcev prostora, kakršni so mediji. Fiksacija porabnikov in cirkulacija medijev. Množice lahko le še svobodno mulijo obrok simulakrov, ki jih vsakomur distribuira sistem.

Prav tej ideji nasprotujem: taka reprezentacija porabnikov ni sprejemljiva.

* Prevod poglavja »Lire: un braconnage« iz knjige Michel de Certeau, *L'invention du quotidien, 1. arts de faire*, Éditions Gallimard, 1990, str. 239-255 (ta in vse naslednje opombe z asteriski, so opombe prevajalke).

¹ Alvin Toffler, *The Culture Consumers*, Baltimore, Penguin, 1965, str. 33–52, po raziskavah Emmanuela Dembyja.

² *Pratiques culturelles des Français*, Pariz, Secrétariat d'État à la Culture, Services d'études et recherches, 2. t., 1974.

³ Institut national de la statistique et des études économiques.

⁴ Po sondiranju Louisa-Harrisa (september-oktober 1978) naj bi se v Franciji število bralcev povečalo za 17 % v dvajsetih letih: odstotek velikih bralcev ostaja enak (20 %), povečal pa se je odstotek povprečnih in šibkih bralcev. Glej Janick Jossin, v *L'Express*, 11. novembra 1978.

Ideologija »informiranja« s knjigo

V glavnem se ta podoba »javnosti« ne daje na ogled. A zato je ni nič manj v pretenziji »producentov«, da informirajo populacijo, se pravi, da »dajejo obliko« družbenim praksam. Celo protesti proti vulgarizaciji/vulgarnosti medijev pogosto razkrivajo analogno pedagoško pretenzijo; elita, ki jo prizadene nizka raven rumenega tiska ali televizije, prepričana v svoje lastne kulturne modele, potrebne ljudstvu za vzgojo duhov in povzdigovanje src, zmeraj postulira, da javnost modelirajo produkti, ki jih ji vsiljujejo. Prav to je nerazumevanje akta »porabe«. Domnevamo, da asimilirati nujno pomeni »postati podoben« temu, kar absorbiramo, ne pa »narediti podobno« temu, kar smo, narediti svoje, si to prisvojiti ali znova prisvojiti. Vsiljuje se izbira med tema dvema možnima pomenoma, predvsem zaradi neke določene zgodovine, katere horizont moramo skicirati. »Nekoč je bilo ...«

Ideologija razsvetljenstva v 18. stoletju je hotela, da bi bila knjiga zmožna reformirati družbo, da bi šolska vulgarizacija transformirala šege in navade, da bi elita s svojimi produkti, če bi njihova difuzija pokrivala ozemlje, imela moč preoblikovati vso nacijo. Ta mit o Vzgoji⁴ je v strukture kulturne politike vpisal določeno teorijo porabništva. Seveda je logika tehničnega in ekonomskega razvoja, ki ju je mobilizirala politika, prav to politiko privedla do sedanjega sistema, ki invertira ideologijo, ki je še včeraj skrbela za razširjanje »razsvetljenstva«. Sredstva difuzije so poslej pomembnejša od idej, ki jih nosijo. Medij nadomesti sporočilo. »Pedagoške« procedure, katerih nosilec je bila šolska mreža, so se razvile tako daleč, da so kot nekoristnega opustile ali strle profesorski »korpus«, ki jih je izpopolnjeval dve stoletji: danes sestavljajo aparat, ki s tem, da udejanja stari sen o zajemu vseh državljanov in vsakega posebej, postopoma uničuje namembnost, prepričanja in šolske institucije razsvetljenstva. Pravzaprav se v Vzgoji vse dogaja, kakor da se je oblika njene tehnične vzpostavitve čezmerno realizirala in pri tem odstranila samo vsebino, ki jo je omogočila in ki poslej izgublja družbeno koristnost. Toda skozi vso to evolucijo je ideja produkcije družbe prek »skriptarnega« sistema za korolarij nenehno imela prepričanje, da je javnost z več ali manj odpora modelirana pisno (verbalno ali ikonično), da postane podobna tistemu, kar sprejema, da je nazadnje *natisnjena* s tekstom in kot tekst, ki ji je vsiljen.

Včeraj je ta tekst bil šolski. Danes je tekst družba sama. Ima urbanistično, industrijsko, komercialno ali televizijsko obliko. Toda mutacija, ki ga je pripravila do tega, da je prišel iz šolske arheologije do tehnokracije medijev, ni načela postulata pasivnosti, ki je lasten porabi – prav tistega postulata, o katerem bi bilo treba razpravljati. Prej bi lahko rekli, da ga je okrepila: zaradi množične implantacije normaliziranega izobraževanja je onemogočila ali naredila nevidna intersubjektivna razmerja tradicionalnega učenja; »informacijski« tehniki so bili s sistematizacijo

⁴ Jean Erhard, *L'Idée de nature en France pendant la première moitié du XVIIIe siècle*, Pariz, Sepven, 1963: »Nastanek mita: Vzgoja«, str. 753–767.

podjetij spremenjeni v uradnike, zaprte v neko specialnost in so o uporabnikih vedeli čedalje manj; sama produktivistična logika je producente s tem, da jih je izolirala, privedla do tega, da so domnevali, da pri porabnikih ni ustvarjalnosti; recipročna zaslepitev, ki jo je generiral sistem, je naposled prepričala ene in druge, da je pobuda nastanjena zgolj v tehničnih laboratorijih. Celo analiza represije, ki jo izvršujejo dispozitivi tega sistema disciplinskega zajemanja, še zmerom postulira pasivno, »informirano«, obravnavano in zaznamovano javnost brez zgodovinske vloge.

Učinkovanje produkcije implicira inercijo porabništva. Inercija pa producira sprejemljivo ideologijo porabništva. Ta legenda, ki je učinek razredne ideologije in tehnične zaslepljenosti, je nujno potrebna sistemu, ki odlikuje in privilegira avtorje, pedagoge, revolucionarje, z eno besedo »producente« v razmerju do tistih, ki to niso. S tem, da zavrremo »porabo«, tako, kakršno so zasnovala in potrdila »avtorska« podjetja, si ustvarimo možnost, da odkrijemo ustvarjalno dejavnost tam, kjer je bila zanikana, in da relativiziramo pretirano pretenzijo, ki jo ima *neka* produkcija (realna, a posebna), da bi delala zgodovino s tem, da »informira« vso deželo.

Nepriзнana aktivnost: branje

Branje je zgolj delen, vendar temeljen aspekt porabe. V družbi, ki je čedalje bolj pisna, ki jo organizira moč modificiranja stvari in preoblikovanja struktur na podlagi skriptuarnih (znanstvenih, ekonomskih, političnih) modelov in ki se polagoma spreminja v kombinirane (administrativne, urbane, industrijske itn.) »tekste«, lahko velikokrat binom produkcija-poraba nadomestimo z njegovim ekvivalentom in občo značilnostjo, z binomom pisanje-branje. Moč, ki je instavrirala (po vrsti reformistično, znanstveno, revolucionarno ali pedagoško) hotenje predelati zgodovino s pomočjo skripturarnih operacij, sprva izvrševanih v zaprtem polju, ima sicer za korolarij veliko delitev med branjem in pisanjem.

»Modernizacija, modernost, to je pisanje«, pravi François Furet. Posplošitev pisanja je dejansko izzvala nadomestitev običaja z abstraktnim zakonom, nadomestitev tradicionalnih oblasti z državo in razpad skupin v prid individuu. Ta preobrazba pa se je izpeljala kot figura »križanja« med dvema različnima elementoma, med pisnim in oralnim. Nova študija F. Fureta in J. Ozoufa je *de facto* pokazala, da je v manj skolarizirani Franciji obstajala »obsežna polpismenost, osrediščena na branje, ki so jo spodbujale Cerkev in družine in je bila namenjena zlasti dekletom«⁵. Edino šola je povezovala, vendar s šivom, ki je velikokrat ostal šibek, obe zmožnosti: zmožnost branja in zmožnost pisanja. V resnici sta bili v preteklosti dolgo časa ločeni precej daleč v XIX. stoletje; danes odraslo življenje sicer zelo hitro loči – pri nekaterih »zgolj branje« – branje in pisanje; treba se je vprašati o posebnih poteh branja tudi tam, kjer je poročeno s pisanjem.

⁵ François Furet in Jacques Ozouf, *Lire et écrire. L'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, Pariz, Minuit, 1977, t. 1, str. 349–369, in »zgolj brati«, str. 199–228.

Raziskave, posvečene psiholingvistiki razumevanja⁶ s svoje strani v branju ločujejo »leksično dejanje« in »skripturalno dejanje«. Kažejo, da se skolarizirani otrok nauči brati vzporedno z učenjem dešifriranja, ne pa z njegovo pomočjo: brati pomen in dešifrirati črke ustrezata dvema različnima dejavnostma, čeprav se križata. Drugače povedano, kulturna memorija, pridobljena s poslušanjem, z oralno tradicijo, sama omogoča in postopoma bogati strategije semantičnega spraševanja, ki z dešifriranjem kake pripovedi pretanjujejo, precizirajo ali popravljajo pričakovanja. Branje, od otroškega do znanstvenega, je prehiteno in omogočeno z oralno komunikacijo, neštevno močjo, ki je besedila skoraj nikoli ne navajajo. Potemtakem je videti, kakor da je konstrukcija pomenjenj, katere oblika je pričakovanje (pričakovati to in to) ali anticipacija (delanje hipotez), zvezano z oralnim prenosom, bila začetni blok, ki ga je sledenje grafičnim materialom postopoma dolblo, razveljavljalo, preverjalo, detajliralo, da je omogočalo branja. Graf zgolj kleše in vrta v anticipacijo.

Navzlic delom, ki izkopavajo avtonomijo bralne prakse izpod skriptuarne imperializma, so tri stoletja zgodovine ustvarila položaj *de facto*. Družbeno in tehnično delovanje sodobne kulture hierarhizira ti dve dejavnosti. Pisati pomeni producirati tekst; brati pomeni od drugega prejemati tekst, ne da bi v njem zaznamovali svoje mesto, ne da bi ga predelali. V tem oziru se branje katehizma in Svetega pisma, ki ga je duhovščina nekoč priporočala dekletom in materam in tem Vestalkam prepovedovala pisanje nedotakljivega svetega besedila, danes nadaljuje z »branjem« televizije, ki je ponujeno »porabnikom«, ki nimajo možnosti, da bi svojo pisavo začrtali na zaslon, kjer nastopa produkcija Drugega - »kulture«. »Vez, ki obstaja med branjem in Cerkvijo«⁷, se reproducira v odnosu med branjem in Cerkvami medijev. V tem pogledu se zdi, da izobraženski konstrukciji družbenega teksta še zmeraj ustreza recepcija pri vernikih, ki naj bi se zadovoljili z reproduciranjem modelov, ki so jih izdelali manipulatorji z govorico.

To, kar je treba postaviti pod vprašaj, žal ni ta delitev dela (ta je še preveč realna), temveč to, da se branje asimilira pasivnosti. Dejansko pomeni brati romati po vsiljenem sistemu (sistemu teksta, analognem zgrajenemu redu kakega mesta ali kake veleblagovnice). Nove analize kažejo, da »sleherno branje modificira svoj predmet«⁸, tako da (Borges je to že povedal) »je neka literatura drugačna od druge manj zaradi teksta kakor zaradi načina, kako je brana«⁹, in da je naposled sistem verbalnih ali ikoničnih znakov rezerva oblik, ki čakajo na bralca svojega pomena. Če je potemtakem »knjiga učinek (konstrukcija) bralca«¹⁰, moramo obravnavati njegovo operacijo kot

⁶ Gl., denimo, Jacques Mehler in G. Noizet, *Textes pour une psycholinguistique*, Den Haag, Mouton, 1974; in tudi Jean Hébrard, »École et alphabétisation au XIXe siècle«, komunikacija na Kolokviju *Pisati in brati*, Pariz, MSH, junij 1979.

⁷ F. Furet in J. Ozouf, *op. cit.*, str. 213.

⁸ Michel Charles, *Rhétorique de la lecture*, Pariz, Seuil, 1977, str. 83.

⁹ Jorge Luis Borges, cit. v Gérard Genette, *Figures*, Pariz, Seuil, 1966, str. 123.

¹⁰ M. Charles, *op. cit.*, str. 61.

nekašen *lectio*, kot produkcijo, ki je lastna »bralcu«¹¹. Ta ne zasede niti avtorjevega niti avtorskega mesta. V tekstih izumi nekaj drugega kakor tisto, kar je bilo njihova »intenca«. Odleplja jih od njihovega (izgubljenega ali nepomembnega) izvora. Kombinira njihove fragmente in ustvarja ne-vede (*in-su*) v prostoru, ki organizira njihovo zmožnost dopustiti neomejeno pluralnost pomenjanj. Ali je ta »bralna« dejavnost pridržana za literarnega kritika (vselej privilegirane zaradi svojih preučevanj branja), to se pravi, znova za neko kategorijo izobražencev, ali pa se lahko raztegne na vso kulturno porabo? Takšno je vprašanje, pri katerem bi morale zgodovina, sociologija ali šolska pedagogika prispevati elemente odgovora.

Žal obsežna literatura, posvečena branju, daje zgolj fragmentarne precizacije o tej točki ali pa sodi k literarnim izkušnjam. Raziskovanja zadevajo predvsem poučevanje branja¹². Bolj diskretno si upajo spustiti se na stran zgodovine in etnologije, ker ni sledov, ki bi jih pustila praksa, ki drsi skozi vsakršne še slabo zapažene »pisave« (denimo, krajino »beremo«, kakor beremo tekst)¹³. Bolj številna so v sociologiji, vendar so nasplošno statističnega tipa: bolj računajo korelacije med branimi objekti, družbenimi pripadnostmi in kraji obiskovanja, kakor pa analizirajo samo operacijo branja, njene modalnosti in njeno tipologijo¹⁴.

Ostane literarna domena, danes še posebej bogata (od Barthesa do Riffaterra ali Jaussa), še enkrat privilegirana s pisanjem, vendar zdaj z visoko specializiranim: »pisatelji« prenašajo »bralno veselje« od tam, kjer se pripenja na umetnost pisanja in na učitek ponovnega branja. Tam pa se, pred Barthesom ali po njem, pripovedujejo blodnje in inventivnosti, ki igrajo na pričakovanja, šikane in normativnosti »branega

¹¹ Vemo, da je »bralec« (*lector*) v srednjem veku naslov učitelja.

¹² Gl. zlasti Alain Bentolila (ed.), *Recherches actuelles sur l'enseignement de la lecture*, Pariz, Retz, 1976; Jean Foucambert in J. André, *La Manière de l'être lecteur. Apprentissage et enseignement de la lecture de la maternelle au CM2*, Pariz, Sermap, OCDL, 1976; Laurence Lentin, *Du parler au lire. Interaction entre l'adulte et l'enfant*, Pariz, ESF, 1977; itn. Dodati je treba vsaj obilno literaturo »made in USA«: Jeanne Sternlicht Chall, *Learning to Read: the Great Debate ... 1910-1965*, New York, McGraw-Hill, 1967; Dolores Durkin, *Teaching Them to Read*, Boston, Allyn & Bacon, 1970; Eleanor Jack Gibson and Harry Levin, *The Psychology of Reading*, Cambridge (Mass.), MIT, 1975; Milfred Robeck and John A. R. Wilson, *Psychology of Reading: Foundations of Instruction*, New York, John Wiley, 1973; Lester and Muriel Tarnopol (eds.), *Reading Disabilities. International Perspective*, Baltimore, University Park Press, 1976; itn., s tremi pomembnimi revijami: *Journal of Reading* od 1957 (Purdue University, Dept. of English), *The Reading Teacher* od 1953 (Chicago International Reading Association) in *Reading Research Quarterly* od 1965 (International Reading Association, Newark, Del.).

¹³ Gl. bibliografijo F. Fureta in J. Ozoufa, *op. cit.*, t. 2, str. 358-372. Lahko ji dodamo Mitford McLeod Mathews, *Teaching to Read, Historically Considered*, Chicago, University of Chicago Press, 1966. Dela Jacka Goodyja (*Literacy in a Traditional Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968; *La Raison graphique*, Pariz, Minuit, 1979; itn.) odpirajo številne poti za etnozgodovinsko analizo.

¹⁴ Poleg statističnih raziskav, gl. J. Charpentreau et al., *Le livre et la lecture en France*, Pariz, Éd. ouvrières, 1968.

dela«; tam se že izdelujejo modeli, ki so to zmožni upoštevati¹⁵. Navzlic vsemu je zgodovina človekovih pohodov skozi njegove lastne tekste slej ko prej v velikem delu neznana.

»Literalni«^{***} pomen, produkt družbene elite

Iz analiz, ki spremljajo bralno dejavnost v njenih zavojih, ovinkih prek strani, metamorfozah in anamorfozah teksta s popotnim očesom, imaginarnimi ali meditativnimi vzleti na podlagi nekaj besed, prekoračevanja prostorov na vojaško razvrščenih površinah pisanja, efemernih plesov, izhaja v prvem pristopu vsaj to, da ne bi mogli obdržati razdelitve, ki od branja ločuje berljiv tekst (knjigo, podobo itn.). Ne glede na to, ali gre za dnevnik ali za Prousta, ima tekst pomen le prek svojih bralcev; spreminja se z njimi; razporeja se glede na percepcijske kode, ki mu uhajajo. Tekst postane šele v razmerju do bralčeve zunanosti, prek delovanja implikacij in zvijač med dvema kombiniranima vrstama »pričakovanja«: pričakovanja, ki organizira berljiv prostor (literalnost), in pričakovanja, ki organizira ravnanje, ki je potrebno za izvršitev dela (branje)¹⁶.

Čudno, načelo te beroče dejavnosti je bil postavil že Descartes pred več kakor tremi stoletji v zvezi s sodobnimi deli o kombinatoriki in o zgledu »šifer« ali šifriranih tekstov: »In če nekdo, da bi uganil šifro, zapisano z navadnimi črkami, opazi, da bere B povesod, kjer bo A, in C povesod, kjer bo B, in tako na mesto sleherne črke postavi črko, ki ji sledi po abecednem redu, in da, ko ga tako bere, v njem najde besede, ki imajo pomen, nikakor ne bo dvomil, da je to pravi pomen te šifre, ki ga bo tako našel, čeprav se lahko zgodi, da je tisti, ki ga je napisal, vanj dal drug, docela drugačen pomen, ker je dal sleherni črki drugačno pomenjenje ...«¹⁷. Kodificirajoča operacija, pripeta na označevalce, dela pomen, ki ga potemtakem ne opredeljujejo polog, »intencja«, ali kaka avtorska dejavnost.

Iz česa torej nastane kitajski zid, ki obdaja »lastno« teksta, ki od drugega izolira njegovo semantično avtonomijo in ki ga spreminja v tajni red »opusa«? Kdo postavlja to pregrado, ki vzpostavlja tekst kot otok, vselej zunaj bralčevega dosega? Ta fikcija

¹⁵ Roland Barthes seveda: *Le Plaisir du texte*, Pariz, Seuil, 1973; in »Sur la lecture«, v *Le Français aujourd'hui*, n° 32, januar 1976, str. 11–18. Nekoliko po naključju dodati: Tony Duvert, »La lecture introuvable«, v *Minuit*, n° 1, november 1972, str. 2–21; Octave Mannoni, *Clefs pour l'imaginaire*, Pariz, Seuil, 1969, str. 202–217 o »potrebi po interpretiranju«; Michel Mougenot, »Lecture / écriture«, v *Le Français aujourd'hui*, n° 30, maj 1975; Victor N. Smirnov, »L'oeuvre lue«, v *Nouvelle Revue de psychanalyse*, n° 1, 1970, str. 49–57; Tzvetan Todorov, *Poétique de la prose*, Pariz, Seuil, 1971, s »comment lire?«, str. 241 nasl.; Jean Verrier, »La ficelle«, v *Poétique*, n° 30, april 1977; *Littérature*, n° 7 z naslovom *Le discours de l'école sur les textes*, oktober 1972; *Esprit*, obe številki z naslovom *Lecture I*, december 1974, in *Lecture II*, januar 1976; itn.

^{***} Pridevnik »dobesedno« je le delno ustrezen, ker ne evocira »črke« (*littera*).

¹⁶ Gl., denimo, »propozicije« M. Charlesa, *op. cit.*

¹⁷ Descartes, *Principes*, IV, čl. 205.

namenja porabnike podvržbi, saj so poslej zmeraj krivi nezvestobe ali nevednosti vpričo nemega »bogastva« tako zase postavljenega zaklada. Ta fikcija »zaklada«, skritega v delu, sefu pomena, očitno nima za temelj bralčeve produktivnosti, ampak *družbeno institucijo*, ki naddoloča njeno razmerje s tekstem¹⁸. Branje je nekako zabrisano zaradi razmerja sil (med učitelji in učenci ali med producenti in porabniki), katerega instrument postane. To, da knjigo uporabljajo privilegiranci, jo vzpostavlja kot skrivnost, katere »pravi« interpreti so oni. Med tekst in njegove bralce postavlja mejo, za katero edino ti uradni interpreti izdajajo potne liste in s tem svoje branje (ki je *tudi* legitimno) spreminjajo v ortodoksno »literalnost«, ki druga (enako legitimna) branja zreducira na to, da so zgolj heretična (ne »konformna« pomenu teksta) ali nepomembna (izročena pozabi). S te zorne točke je »literalni« pomen kazalec in učinek družbene moči, moči neke elite. Iz sebe, ponujenega pluralnemu branju, postane tekst kulturno orožje, varovana skrinjica, izgovor za zakon, ki kot »literalno« legitimira interpretacijo družbeno pooblaščenih profesionalcev in izobražencev.

Sicer pa, če je manifestacija bralčevih svoboščin skozi tekst tolerirana med izobraženci (treba je biti Barthes, da si to dovolimo), je v nasprotju s tem prepovedana učencem (strogo ali spretno privedenim v konjušnico pomena, ki so ga »sprejeli« učitelji) ali javnosti (skrbno opozorjeni na to, »kaj je treba misliti«, in katere invencije veljajo za zanemarljive in so utišane).

Potemtakem prav družbena hierarhizacija skriva realnost bralne prakse ali jo dela nerazumljivo. Včeraj Cerkev, vzpostavljalka družbenega reza med izobraženci in »verniki«, zdaj Pisava v statusu »Črke«, domnevno neodvisne od njenih bralcev, dejansko pa jetnice pri svojih eksegetih: avtonomija teksta je bila reprodukcija sociokulturnih odnosov znotraj institucije, katere predstojniki so določili tisto, kar je od njega treba brati. S popuščanjem institucije je med tekstem in bralci nastopila recipročnost, ki jo je institucija skrivala, kakor da bi s tem, da se je umikala, dopuščala videti nedoločeno pluralnost »pisanj«, ki so jih sproducirali bralci. Ta proces, ki je viden od reformacije naprej, je že vznemirjal pastore XVII. stoletja. Danes tekst, ki ga izvajata učitelj ali producent, izolirajo od bralcev sociopolitični dispozitivi šole, tiska ali televizije. Toda za gledališkim dekorjem te nove ortodoksije se skriva (kakor se je že včeraj)¹⁹ tiha, transgresivna, ironična ali poetična dejavnost bralcev (ali televizijskih gledalcev), ki ohranjajo svoj po svoje v zasebnosti in brez vednosti »učiteljev«.

Branje bi se torej umeščalo na spoj med *družbeno* stratifikacijo (razredni odnosi) in *poetičnimi* operacijami (izvajalčeva konstrukcija teksta): družbena hierarhizacija dela na konformiranju bralca »informaciji«, ki jo distribuira elita (ali polovična elita);

¹⁸ Pierre Kuentz, »Le tête à texte«, v *Esprit*, december 1974, str. 946–962; »L'envers du texte«, v *Littérature*, n° 7, oktober 1972.

¹⁹ Dokumenti, žal preredki, odpirajo okna k avtonomiji trajektorijev, interpretacij in prepričanj katoliških bralcev Biblije. Gl. v zvezi z očetom »oračem« Rétiť de la Bretonne, *La vie de mon père* (1778), Pariz, Garnier, 1970, str. 29, 131–132, itn.

beroče operacije zvijačijo s prvo in svojo inventivnost vtihotaplajo v špranje kulturne ortodoksije. Prva od teh dveh zgodovin prikriva tisto, kar ni konformno »učiteljem« in jim to dela nevidno; druga pa to seje po mrežah zasebnega. Obe potemtakem sodelujeta pri spreminjanju branja v neznanko, iz katere se prikaže na eni strani teatralizirana in dominantna edina *pisma* izkušnja, na drugi strani pa indici neke *skupne* poetike, redki in parcelirani kakor mehurji, ki prihajajo iz vode.

»Izvajanje ubikvitete****«, te »impertinentne odsotnosti«

Bralčeva avtonomija je odvisna od transformacije družbenih odnosov, ki naddoločajo njegovo razmerje do tekstov. Potrebna naloga. Toda ta revolucija bi spet bila totalitarizem elite, ki sama pretendira, da bi ustvarjala različna obnašanja, in z Normativno vzgojo nadomešča prejšnjo, če ta revolucija ne bi mogla računati z dejstvom, da že obstaja, četudi prikrita ali zatirana, izkušnja, ki je drugačna od izkušnje pasivnosti. Politika branja se mora potemtakem pripeti na analizo, ki s tem, da opisuje prakse, ki že dolgo dejansko obstajajo, povzroča, da so te prakse dovzetne za politizacijo. Poudarjanje nekaj aspektov bralne operacije že kaže, kako zelo se izmika zakonu informacije.

»Berem in sanjam ... Moje branje bi torej bilo moja impertinentna odsotnost. Ali bi bilo branje izvrševanje ubikvitete?«²⁰. Začetna, to je, iniciacijska izkušnja: brati pomeni biti drugje, tam, kjer *njih* ni, na nekem drugem svetu²¹; pomeni vzpostaviti skrivno prizorišče, kraj, kamor vstopamo in od koder odhajamo po prosti volji; pomeni ustvariti senčne in temačne kote v eksistenci, ki je podvržena tehnokratski transparentnosti in tisti neusmiljeni svetlobi, ki pri Genetu materializira pekel družbene alienacije. Marguerite Duras je to opazila: »Morebiti beremo v črnem zmeraj ... Branje izhaja iz temačnosti noči. Četudi beremo ob belem dnevu, se okrog knjige naredi noč«²².

Bralec je producent vrtov, ki miniaturizirajo in kolacionirajo svet, Robinzon otoka, ki ga je šele treba odkriti, a je tudi »obseden« od svojega lastnega karnevala, ki uvaja mnogoterost in razliko v pisni sistem družbe in teksta. Romaneski avtor potemtakem. Deteritorializira se, omahuje v ne-kraju med tistim, kar izumlja, in tistim, kar ga spreminja. Zdaj je zares kakor lovec v gozdu, ki je pisal na oko, odkriva sledi, se smeje, dela »šuse« ali pa se, ker je igralec, pusti ujeti. Drugič pa tam izgubi fiktivne varnosti realnosti: njegovi pobegi ga izselijo iz zagotovil, ki poskrbijo za nastanitev jaza na družbeni šahovnici. *Kdo pravzaprav bere? Sem to jaz ali nekaj od mene? »Nisem jaz kot resnica, ampak jaz kot negotovost mene, ki bere te razuzdane tekste. Bolj ko jih berem, bolj ko jih ne razumem, bolj nikakor ne gre«²³.*

**** Povsodpričujočnost.

²⁰ Guy Rosolato, *Essais sur le symbolique*, Pariz, Gallimard, 1969, str. 288.

²¹ Terezija Avilska je imela branje za molitev, za odkritje drugega prostora, kjer je mogoče pripeti željo. Tisoč drugih spiritualnih avtorjev misli enako, in že otrok to ve.

²² Marguerite Duras, *Le camion*, Pariz, Minuit, 1977.

Skupna izkušnja, če naj verjamem pričevanjem, ki jih ni mogoče ne kvantificirati ne citirati, pa ne zgolj pismenim. Velja tudi za bralce in bralke *Nas dveh* (*Nous deux*), *Poljedelske Francije* (*France agricole*) ali *Mesarjevega prijatelja* (*Ami du boucher*) ne glede na stopnjo vulgarizacije ali tehničnosti, skozi katere gredo Amazonke ali Uliksi vsakdanjega življenja.

Bralci še zdaleč niso pisatelji, ustanovitelji posebnega kraja, dediči davnih oračev, ampak kopači jaškov in graditelji hiš na tleh govorice, so popotniki; krožijo po zemljah drugih, nomadi, ki na divje lovijo po poljih, ki jih niso napisali, ropajo egiptovske dobrine, da bi v njih uživali. Pisanje akumulira, skladišči, se upira času z vzpostavitev kraja in pomnožuje svojo produkcijo z ekspanzionizmom reprodukcije. Branje se ne obvaruje časovne obrabe (pozabljam se in pozabljam), ne ohranja ali slabo ohranja, kar je pridobilo, in sleherni kraj, kjer se dogaja, je ponovitev izgubljenega raja.

Dejansko pa nima kraja: Barthes bere Prousta v Stendhalovem tekstu²³; televizijski gledalec bere krajino svojega otroštva v reportaži o sedanjosti. Kateri kraj, ki je bil, pa vendarle ni bil, kraj videne podobe, je ujel televizijsko gledalko, ki o oddaji, ki jo je videla včeraj, pravi: »bilo je idiotsko, pa sem kljub temu gledala«? Tako je z bralcem: njegov kraj ni *tukaj* ali *tam*, eden ali drugi, ampak ne en ne drugi, hkrati noter in zunaj, izgubljač enega in drugega, tako da meša drugega z drugim, da povezuje ležeče tekste, ki jim je dramitelj in gostitelj, vendar nikoli lastnik. S tem se izogne tako zakonu slehernega teksta posebej kakor tudi zakonu družbenega okolja.

Prostori iger in zvijač

Da bi karakterizirali to dejavnost, se zatečemo k več modelom. Lahko jo imamo za nekakšno »brkljanje«, ki ga Lévi-Strauss analizira v »divji misli«, to se pravi, aranžma, narejen iz »sredstev pri roki«, produkcija »brez povezave s kakšnim projektom«, ki pa ureja ostaline prejšnje konstrukcije in dekonstrukcije²⁴. Ta produkcija pa sicer v nasprotju z Lévi-Straussovimi »mitološkimi vesolji« razvršča dogodke, vendar ne oblikuje skupka: je v trajanju razpršena »mitologija«, obiranje časa, ki ni zbran, ampak je razsejan po ponovitvah in po razlikah med ugodji, po zapovrstnih memorijah in spoznanjih.

Drugi model: subtilna umetnost, katere teorijo so naredili srednjeveški pesniki in romanopisci; vtihotapijo novost v sam tekst in v okvire neke tradicije. Pretanjeni postopki infiltrirajo tisoče razlik v pooblašeno pisanje, ki jim rabi za okvir, vendar se njihova igra ne ravna po prisili njegovega zakona. Te pesniške zvijače, ki niso zvezane

²³ Jacques Sojcher, »Le professeur de philosophie«, v *Revue de l'Université de Bruxelles*, n° 3-4, 1976, str. 428-429.

²⁴ Barthes, *Le Plaisir du texte*, str. 58.

²⁵ Claude Lévi-Strauss, *La Pensée sauvage*, Pariz, Plon, 1962, str. 3-47. V bralčevem »brkljanju«, znova uporabljeni elementi, vsi vzeti iz uradnih in prejetih korpusov, lahko ustvarjajo prepričanje, da v branju ni nič novega.

z ustvarjanjem posebnega (pisanega) kraja, so se obdržale skozi stoletja vse do sodobnega branja, ki je enako agilno pri izvajanju poneverb in metaforizacij, ki jih včasih komaj signalizira kak »bah«.

Proučevanja, ki so potekala v Bochumu v zvezi z *Rezeptionsästhetik* (z recepcijsko estetiko) in s *Handlungstheorie* (s teorijo akcije), prinašajo tudi različne modele odnosov tekstnih taktik z zapovrstnimi »pričakovani« in hipotezami receptorja, ki ima dramo (ali roman) za naklepno dejanje²⁶. Ta igra tekstnih produkcij, ki zadevajo tisto, k česar produkciji jih navajajo bralčeva pričakovanja med njegovim napredovanjem v pripovedi, je seveda predstavljena s težkim konceptnim aparatom; kljub temu pa uvaja plese med bralce in tekste tam, kjer je – to je obupen prizor – ortodoksna doktrina posadila kip »opusa«, obdan s konformnimi ali nevednimi porabniki.

Skozi te raziskave in skozi še veliko drugih se usmerjamo k branju, ki ga več ne karakterizira »impertinentna odsotnost«, ampak prodori in umiki, taktike in igre s tekstom. Odhaja in prihaja, krog in krog je ujeto (toda od česa neki? Vendar se to prebudi hkrati pri bralcu in v tekstu.), igrivo, protestniško, ubežno.

Morali bi znova najti njegove gibe v samem telesu, ki je navidez krotko in tiho, ki ga posnema na svoj način: umiki v vsakovrstne bralne »kabinete« sproščajo nezaznane geste, mrmranja, tike, razkazovanja ali vrtenja, nenavadne hrupe, naposled divjo orkestracijo telesa²⁷. Toda poleg tega je branje na svoji najbolj elementarni ravni postalo pred tremi stoletji gesta očesa. Ne spremlja ga več šum vokalne artikulacije in ne gibanje mišičnega použivanja, kakor ga je prej. Brati, ne da bi glasno ali polglasno izgovarjali, je »moderna« izkušnja, ki je tisočletja niso poznali. Nekoč je bralec interioriziral tekst; s svojim glasom je ustvarjal telo drugega; bil je njegov akter. Danes tekst ne vsiljuje več svojega ritma subjektu, ne manifestira se več z bralčevim glasom. Ta umik telesa, ki je pogoj njegove avtonomije, je postavljanje teksta v oddaljenost. Za bralca je njegov *habeas corpus*****.

Ker se telo umika iz teksta in se v njem angažira zgolj gibljivost očesa²⁸, geografska konfiguracija teksta čedalje manj organizira bralčevo dejavnost. Branje se osvobodi tal, ki so ga določala. Odlepi se od njih. Avtonomija očesa suspendira soudeležbo telesa s tekstom; odveže ga od skriptuarne kraja; napisano spreminja v objekt in povečuje možnosti za kroženje subjekta. Indic: metode hitrega branja²⁹. Prav tako

²⁶ Gl. še posebej Hans Ulrich Gumbrecht, »Die dramenschliessende Sprachhandlung bei Marivaux«, in Karlheinz Stierle, »Das Liebesgeständnis in Racines *Phèdre* und das Verhältnis von (Sprach)–Handlung und Tat«, oba v *Poetica* (Bochum), 1976.

²⁷ Georges Perec, »Lire: esquisse sociopsychologique«, v *Esprit*, januar 1976, str. 9–20, je o tem čudovito govoril.

**** Središčni pojem angleškega prava (XVII. stoletje), zagotavlja svobodo individua in ga varuje pred samovoljnimi aretacijami. (L. G.)

²⁸ Kljub temu vemo, natezne in zažemalne mišice glasilk in glote ostajajo dejavne med branjem.

²⁹ Gl. François Richenau, *La lisibilité*, Pariz, CEPL, 1969; Georges Rémond, »Apprendre la lecture silencieuse à l'école primaire«, v A. Bentolila (éd.), *Recherches actuelles*, str. 147–161.

kakor letalo omogoča naraščajočo neodvisnost v primerjavi s prisilami, ki jih izvršuje organizacija tal, tehnike hitrega branja z zmanjšanjem števila postankov očesa dosegajo pospešitev prečkanj, avtonomijo v odnosu z določenostmi teksta in pomnožitev prepotovanih prostorov. Beroče telo, emancipirano od krajev, je bolj osvobojeno gibanj. Tako gestuira zmožnost, ki jo ima vsak subjekt, da konvertira tekst z branjem in da ga »predirja«, kakor predirjamo etape.

Ko sem hvalil bralčevo impertienco, sem pustil vnemar precej aspektov. Že Barthes je ločeval tri tipe branja: branje, ki se ustavi pri užitku besed, branje, ki teče do konca in »medli od pričakovanja«, branje, ki kultivira željo pisati³⁰. Erotično, lovsko ali iniciacijsko branje. So še druga, v sanjah, v boju, v avtodidaktizmu itn., o katerih tukaj ne moremo razpravljati. Bralčeva povečana avtonomija ga na noben način ne varuje, saj se moč medijev razteguje čez njegov imaginarij, to se pravi, čez vse tisto, čemur od svojega dopušča, da pride v mreže teksta – svojim strahovom, sanjam, fantazmiranim in manjkajočim avtoritetam. Na to učinkujejo moči, ki delajo iz šifer in »dejstev« retoriko, katere tarča je ta sproščena intimnost.

Vendar se je tam, kjer znanstveni (naš) aparat zanese, da se udeležuje iluzije moči, s katerimi je nujno solidaren, to se pravi, da domneva množice, preobražene zaradi osvojitve in zmag ekspanzionistične produkcije, vselej dobro spomniti, da ne smemo imeti ljudi za idiote.

Prevod: Taja Kramberger

³⁰ R. Barthes, »Sur la lecture«, str. 15–16.

Roland Barthes o Rolandu Barthesu

(fragmenti iz knjige fragmentov)*

Ker je ena od tem pričujoče številke Monitorja ISH povezana s problematiko preučevanja in raziskovanja knjige, teksta in branja in ker smo v zadnjem času v Sloveniji priče čedalje večji skrepenelosti tekstov, deklasiranju knjige (na eni strani propadanju kulturnega in znanstvenega založništva v Sloveniji, na drugi strani pa seriji samovoljnih ponašanj-prevodov in degradaciji tistega, kar je v deželi še ostalo intelektualno rezistentnega) in nevarni homogenizaciji mnenj, torej pohodu tega, kar bi mogli kratko označiti za »doksozofijo«, smo se v uredništvu, kjer imamo zgodbe o vseh mogočih koncih za trivialne, odločili prevesti nekaj odlomkov iz drobne, a idejno bogate knjižice francoskega znanstvenika Rolanda Barthesa, ki ožje ali širše zadevajo omenjene teme.

Delo Roland Barthes o Rolandu Barthesu vsebuje torej niz fragmentov, tudi sicer forme teksta, značilne za omenjenega avtorja (glej dela Mythologies, L'Empire des signes, Essais critiques, S/Z idr.), ki veriži detajl za detajlom in prepušča prednost seriji prekinitev, zgoščenih in sunkovitih intermezzi, zaporedju reliefnih znakov, skratka – v Gidovi maniri – »nekoherenci pred popačenim redom«. To seveda nikakor ne pomeni anarhičnega razmerja med fragmenti ali med elementi teksta samega, temveč lahko bralec, prav narobe, znotraj vsakega fragmenta izlušči priredna razmerja enot, ki so ključni za razumevanje sklenjenega vesolja posameznega fragmenta, kakor tudi nekakšne vstopne vize za druge fragmente. Figuri prekinitve: anakolut (gr. anacoluthon), t.j. figura preloma v sintaksični stavčni konstrukciji, in asindeton (gr. asyndeton), t.j. figura nizanja stavkov ali stavčnih členov brez veznikov, sta tisti figuri, ki ju avtor omenja na nekem mestu v Mythologies in ju je treba imeti pred očmi ob branju njegovih fragmentov. Navsezadje sam avtor pravi v enem od zapisov v knjigi: »fragmenti so kamni na obodu kroga: razgrnem se naokoli: ves moj mali univerzum v drobtinah; v središču, kaj?«

* Prevod izbranih odlomkov iz knjige Roland Barthes par Roland Barthes, Éditions du Seuil, 1975. (Op. prev. so označene z asterisk.)

Aktivno / reaktivno (Actif/ réactif)

V tem, kar piše, sta dva teksta. Tekst I je reaktiven, njegova gibala so zgražanja, strahovi, notranji spori, male paranoje, zagovori, prizori. Tekst II je aktiven, njegovo gibalo je užitek. A ob pisanju, popravljanju in prilagajanju fikciji Stila postane tudi tekst I aktiven; tedaj izgubi svojo reaktivno kožo, ki jo sestavljajo zgolj odlomki (v drobnih oklepajih).

Demon analogije (Le démon de l'analogie)

Saussurova *bête noire* je bila *arbitrarno* (znaka). Njegova pa je *analogija*. »Analoške« umetnosti (kino, fotografija), »analoške« metode (denimo, univerzitetna kritika) so diskreditirane. Zakaj? Zato, ker analogija implicira učinek Narave: analogija postavlja »naravno« za vir resnice; in k prekletstvu analogije prispeva to, da je neodpravljliva (»Réquichot et son corps«, v: *Oeuvre de Bernard Réquichot*, Bruselj, Éd. de la Connaissance, 1973): takoj ko obliko vidimo, mora *spominjati* na nekaj: zdi se, da je človeštvo obsojeno na Analogijo, se pravi, konec koncev na Naravo. Odtod prizadevanje slikarjev, pisateljev, da bi se ji izmaknili. Kako? Z dvema nasprotnima ekscesoma ali, povedano drugače, z dvema *ironijama*, ki smešita Analogijo; bodisi tako, da hlinijo spektakularno *ploski* pogled (rešena pa je Kopija), bodisi tako, da *pravilno* - v skladu s pravili - deformira posnemani predmet (to je Anamorfoza, *Critique et Vérité*, 1966, str. 64).

Tisto, kar se zunaj teh transgresij dobrodejno postavlja nasproti perfidni Analogiji, preprosto strukturno ujemanje: *Homologija*, ki reducira spominjanje na prvi predmet na proporcionalno aluzijo (etimološko, se pravi, v srečnih časih govorice, je *analogija* pomenila *proporc*).

(Bik vidi rdeče, ko mu vaba pade pred nos; obe rdeči barvi koincidirata, barva jeze in barva tkanine: bik je v polni analogiji, to je, v polnem imaginariju. Ko se upiram analogiji, se v resnici upiram imaginariju, se pravi, koalescenci** znaka, podobnosti označevalca in označenca, homeomorfizmu podob, Zrcalu, loveči prevari. Vse znanstvene razlage, ki se zatekajo k analogiji - in cela vojska jih je - sodelujejo pri tej prevari, sestavljajo imaginarij Znanosti.)

Ladja Argo (Le vaisseau Argo)

Pogosta podoba: podoba (sijoče in bele) ladje Argo, katere sleherni del so Argonavti postopoma zamenjali, tako da so na koncu imeli povsem novo ladjo, ne da bi za to morali spremeniti njeno ime ali njeno obliko. Ta ladja Argo je zelo koristna: oskrbi nas z alegorijo eminentno strukturnega objekta, ki je niso ustvarili genij, navdih, determinacija, evolucija, ampak dve skromni dejanji (ki ju ni mogoče zajeti v nobeno mistiko ustvarjanja): *substitucija* (en del nadomesti drugega, kakor v paradigmi) in *nominacija* (ime nikakor ni zvezano s stabilnostjo delov): z veliko kombiniranja znotraj

** Izraz *koalescenca*, približno ustreza pomenu izraza *zraslost*.

istega imena ni ostalo skoraj nič od *izvirnega*: Argo je objekt, katerega vzrok je zgolj ime, katerega identiteta je zgolj oblika.

Drugi Argo: imam dva delovna prostora, enega v Parizu, drugega na deželi. Med njima ni nobenega skupnega predmeta, ker ni bilo nič prenašeno. Kljub temu sta oba kraja identična. Zakaj? Ker je razporeditev orodij (papirjev, peres, pultov, ur, koledarjev) enaka: struktura prostora namreč iz prostora naredi identiteto. Ta zasebni fenomen bi lahko zadoščal za osvetlitev strukturalizma: sistem prevladuje nad bitjo predmetov.

Aroganca (L'arrogance)

Nikakor ne mara diskurza zmage. Ker slabo prenaša poniževanje kogarkoli, si takoj ko se nekje zariše zmaga, zaželi, da bi se prenesel *drugam* (če bi bil bog, bi neprenehoma preobračal zmage – kar sicer počne Bog!). Tudi najpravičnejša zmaga, predstavljena na raven diskurza, postane slaba vrednota govorice, *aroganca*: besedo, ki jo srečamo pri Bataillu, ki nekje govori o arogancah znanosti, so raztegnili na vse triumfalne diskurze. Potemtakem prenašam tri arogance: aroganco Znanosti, aroganco Dokse in aroganco Militantnega.

Doksa (beseda, ki se bo velikokrat ponovila), t. j. Javno mnenje, Večinski duh, Malomeščanski konsenz, Glas naravnega, Nasilje predsodka. *Doksologija* (Leibnitzova beseda) lahko imenujemo sleherni način govorjenja, ki je prilagojen videzu, mnenju ali praksi.

Občasno je obžaloval, da se je pustil zastrašiti od govoric. Nekdo mu je tedaj dejal: toda brez tega vendar ne bi mogli pisati! Aroganca kroži med uživalci teksta kakor močno vino. Intertekst ne vsebuje le delikatno izbranih, na skrivaj ljubljanih, svobodnih, diskretnih, velikodušnih tekstov, ampak tudi navadne, triumfalne tekste. Tudi sami ste lahko arogantni tekst nekega drugega teksta.

Ni posebno koristno reči »dominantna ideologija«, ker je to pleonazem: ideologija ni nič drugega kakor ideja, kolikor dominira (*Le Plaisir du Texte*, 1973, str. 53). Lahko pa subjektivno stopnjujem in rečem: *arogantna ideologija*.

Prerokovalska gesta (Le geste de l'auspice^{***})

V *S/Z* (Pariz, Éd. du Seuil, 1970, str. 20)^{****} je leksija (fragment branja) primerjana s tistim kosom neba, ki ga razreže haruspicijska palica. Ta podoba mu je bila všeč: najbrž je bilo nekoč lepo videti to palico, usmerjeno proti nebu, se pravi, proti neusmerljivemu; in potem je nora gesta: slovesno zarisati mejo, od katere pri priči ne

^{***} Lat. *haruspex, icis* (m) – starorimski prerokovalec, prerok, vedeževalec, oglednik drobovja; *augur, uris* (m) – starorimski ptičegled oz. prerok, ki je prerokoval iz leta ptic; tudi *auspex, icis* (m) – 1. starorimski ptičegled in prerokovalec iz leta ptic, 2. voditelj, zaščitnik, 3. priča v zakonskih zadevah; *auspiciu, i* (n) – 1. ptičegledje, 2. znamenje, 3. pravica ptičjegledja, a tudi 4. vrhovno poveljstvo, 5. moč, pravica, oblast.

^{****} »Tutorski označevalec bomo razrezali na niz stikajočih se kratkih fragmentov, ki jih bomo, ker gre za enote branja, imenovali *leksije* ... Tekst je po svoji masi primerljiv z nebom, je hkrati plosek

ostane *nič*, razen intelektualne remanence nekega razreza, se prepustiti docela ritualni in docela arbitrarni pripravi nekega pomena.

Atopija (L'atopie)

Fiksiran: pribit sem, pripisan nekemu (intelektualnemu) kraju, nekemu kastnemu (če ne razrednemu) bivališču. Proti temu ena sama notranja doktrina: doktrina *atopije* (tavajoče bivališče). Atopija je nad utopijo (utopija je reaktivna, taktična, literarna, izhaja iz pomena in ga poganja).

O neumnosti, nimam pravice ... (De la bêtise, je n'ai le droit...)

Iz neke glasbene igre, ki jo posluša vsak teden na F.M. in ki se mu zdi »neumna«, potegne naslednje: neumnost bi naj bila trdo in nedeljivo jedro, *primitivno*: nič ni mogoče storiti, da bi ga *znanstveno* razstavili (če bi bila mogoča znanstvena analiza neumnosti, bi se televizija v celoti sesula). Kaj je neumnost? Spektakel, estetska fikcija, nemara fantazma? Si morda želimo, da bi se postavili v sliko? Lepo je, zadušljivo je, čudno je; in o neumnosti pravzaprav nimam pravice reči drugega kakor to, *da me fascinira*. Fascinacija je *pravi* občutek, s katerim me mora navdihniti neumnost (če pridemo do tega, da izgovorimo ime): *objame me* (nedostopna je, nič je ne more obvladati, zajame vas v igro tople dlani).

Brechtov očitek R.B. (Reproche de Brecht à R.B.)

Zmeraj se zdi, da hoče R.B. *zamejiti* politiko. Ali ne pozna tistega, za kar se zdi, da je Brecht napisal izrecno zanj?

»Jaz, na primer, hočem živeti z nekaj politike. To pomeni, da nočem biti politični subjekt. Ne pa da bi si želel biti objekt veliko politike. Treba pa je biti ali objekt ali subjekt politike; ni druge izbire, ne pride v poštev, da ne bi bil ne eno ne drugo ali oboje hkrati; tako se zdi nujno potrebno, da se ukvarjam s politiko, in niti o tem ne odločam, v kolikšnem obsegu bi se moral ukvarjati z njo. Glede na to je celo mogoče, da mora biti vse moje življenje posvečeno, celo žrtvovano politiki.« (*Écrits sur la politique et la société*, str. 57.)

Njegov kraj (njegovo *okolje*) je govorica: tam jemlje in zametuje, tam njegovo telo *more* ali *ne more*. Žrtvovati svoje govoriško življenje političnemu diskurzu? Seveda hoče biti *subjekt*, ne pa politični *govorec* (*govorec*: tisti, ki razpečuje svoj diskurz, ga

in globok, gladek, brez mej in brez orientacijskih točk; kakor augur s koncem svoje palice izreže fiktiven pravokotnik, da bi po posebnih zakonih preučil let ptice, tako komentator ob tekstu zariše cone branja, da bi lahko opazoval selitev pomena, dotik kod, odlomke citatov. Leksija ni nič drugega kot ovaj nekega semantičnega volumna, linija grebena množinskega teksta, kakor ploščad je na voljo različnim pomenom (vendar urejenim in potrjenim s sistematičnim branjem) pod diskurzivnim tokom: leksija in njene enote pri tem oblikujejo nekakšen fasetni kub, ki je optan z besedo, s skupino besed, s frazo ali z odstavkom, drugače rečeno, z govoro, ki se sklicuje na "naravno".« Cf. po Roland Barthes, *S/Z*, Collection »Tel Quel«, Éditions du Seuil, Pariz, 1970, str. 20-21.

pripoveduje in istočasno daje na znanje, ga podpisuje). Politično mu je nedostopno prav zato, ker ne zmore odlepiti politične realnosti od svojega splošnega, *ponavljane* diskurza. Kljub temu iz te zavrnitve lahko naredi vsaj *politični* pomen tega, kar piše: kakor da bi bil zgodovinska priča nekega protislovja, in sicer protislovja *senzibilnega, pohlepne*ga in *tihega* (teh besed ne smemo ločiti) subjekta politike.

Politični diskurz ni edini, ki se ponavlja, ki se generalizira, ki se utruje: kakor hitro kje pride do mutacije diskurza, iz tega sledi vulgata in njeno izčrpavajoče spremstvo nepremičnih fraz. Če se mu ta običajni fenomen zdi posebno neznosen, ko gre za politični diskurz, je tako zato, ker si ponovitev nadene videz *vrhunca*: ker se politično izdaja za temeljno znanost o realnem, mu fantazmatično podeljujemo poslednjo moč: moč, ki matira govorico, ki reducira sleherno klepetalnico na njeno usedlino realnega. Kako naj potlej brez žalovanja toleriramo, da se tudi politično vrača med govorice in se spreminja v Brbljanje?

(Da bi politični diskurz ne bil zajet v ponavljanje, so potrebne redke razmere: ali sam vzpostavlja nov način diskurzivnosti: tako je pri Marxu; ali pa avtor, bolj skromno, zgolj s preprostim *razumevanjem* govorice – s poznavanjem njenih posebnih učinkov – producira politični tekst, ki je hkrati dosleden in svoboden, ki jemlje naše znamenje svoje estetske enkratnosti, kakor da je izumil in variiral, kar je bilo rečeno: tako je pri Brechtu, v *Spisih o politiki in družbi*; ali pa politično v nejasni globini in nekako neverjetno oborožuje in transformira samo materijo govorice: to je Tekst, denimo, tekst Zakonov.)

Izsiljevanje teorije (Le chantage à la théorie)

Veliko avantgardnih tekstov (še neobjavljenih) je *negotovih*: kako jih presoјati, ohraniti, kako jim napovedati bližnjo ali daljno prihodnost? Nam ugajajo? Nas dolgočasijo? Njihova očitna kvaliteta je intencionalne vrste: trudijo se služiti teoriji. Vendar je ta lastnost *tudi* izsiljevanje (izsiljevanje teorije): ljubite me, obdržite me, branite me, ker sam ustrezam teoriji, na katero se sklicujete; ali ne delam tega, kar so naredili Artaud, Cage itn.? – Toda Artaud ni zgolj avantgarda, je *tudi* pisava; Cage ima *tudi* šarm ... – *Prav* to so atributi, ki jih teorija ne priznava, včasih jih celo izbruha. Uglasite vsaj svoj okus in svoje ideje etc. (*Prizor se nadaljuje brez konca*.)

Šarlot (Charlot)

Kot otrok ni imel tako rad Chaplinovih filmov; šele kasneje je, ne da bi se slepil o zmedeni in pomirjajoči ideologiji osebe (*Mythologies*, Pariz, Éd. du Seuil, 1957, 40, Livre de poche, 1970), našel nekakšno slast za to umetnost, ki je hkrati zelo popularna (bila je) in zelo prekanjena; to je bila *sestavljena* umetnost, ki je na oprtnico vzela več okusov, več govoric. Taki umetniki izzovejo popolno veselje, ker si ustvarjajo podobo kulture, ki je hkrati diferencialna in kolektivna: množinska. Ta podoba tedaj deluje kot tretji člen, kot subverzivni člen opozicije, v katero smo zaprti: množična kultura *ali* visoka kultura.

Primerjava je smisel (Comparaison est raison)

Hkrati striktno in metaforično, literalno in nejasno je apliciral lingvistiko na kak oddaljen predmet: na sadovsko erotiko, denimo (*Sade, Fourier, Loyola*, Pariz, Éd. du Seuil, 1971, 34) – zaradi česar je upravičen govoriti o sadovski gramatiki. Prav tako uporablja lingvistični sistem (*paradigma/sintagma*) pri stilističnem sistemu in klasificira avtorjeve popravke glede na dve osi papirja (*Nouveaux essais critiques*, Pariz, Éd. du Seuil, Points, 1972, 138); prav tako tudi uživa v tem, da vzpostavlja povezavo med fourierovskimi pojmi in srednjeveškimi zvrstmi (*opazke-povzetki* in *ars minor*, *Sade, Fourier, Loyola*, 95). Ne izumlja, niti kombinira ne, prestavlja (*translate*): zanj je primerjava smisel: uživa v tem, da z nekakšno imaginacijo, ki je bolj homologična kakor metaforična (primerjamo sisteme, ne podob), *deportira* predmet; če, denimo, govori o Micheletu, naredi s Micheletom to, kar misli, da je Michelet naredil z zgodovinsko materijo: izvaja totalno drsenje, ljubkuje (*Michelet par lui-même*, Pariz, Éd. du Seuil, 1954, 28).

Resnica in konsistenca (Vérité et consistance)

»Resnica je v konsistenci«, pravi Poe (*Eureka*). Potemtakem se tisti, ki ne prenaša konsistence, zapre za etiko resnice; spusti besedo, stavek, idejo, takoj ko *zgrabijo* in preidejo v stanje trdnosti, *stereotipa* (*stereos* pomeni *trden*).

Nora krivulja imaginis (La courbe folle de l'imgo)

R. P., profesor na Sorbonni, me je svoje čase imel za sleparja. T. D. pa me ima za profesorja na Sorbonni.

(Ne čudi in ne vznemirja raznovrstnost mnenj; čudi in vznemirja njuna natančna nasprotnost; zato lahko vzkliknete: *to je višek!* – To bi bila zares *strukturna* – ali tragična – slast).

Razkrajati / uničiti (Décomposer / détruire)

Denimo, da je danes zgodovinska intelektualčeva (ali pisateljeva) zgodovinska naloga vzdrževati in stopnjevati *razpadanje* buržoazne zavesti. Tedaj je treba ohraniti vso natančnost podobe; to pomeni, da se namenoma pretvarjamo, da ostajamo znotraj te zavesti in da jo bomo kvarili, rušili, podirali na samem kraju, kakor počnemo s kosom sladkorja, ko ga prepojimo z vodo. *Razkroj* se torej tukaj postavlja nasproti *uničenju*: da bi buržoazno zavest *uničili*, jo je treba zapustiti, ta zunanost pa je možna zgolj v revolucijski situaciji: na Kitajskem je danes razredna zavest na poti v uničenje, ne pa v razkroj; drugje (tukaj in zdaj) pa bi *uničenje* konec koncev pomenilo zgolj rekonstituiranje kraja govora, katerega edina značilnost bi bila zunanost: zunanjega in nepremičnega: taka je dogmatična govorica. Da bi uničili, moramo skratka biti zmožni *skočiti*. A kam skočiti? V katero govorico? V kateri kraj dobre vesti in neiskrenosti? Medtem ko se med razkrojem sprijaznim s tem, da spremljam ta razkroj, da se hkrati sam razkrajam: zdrslujem, se oprijemam in vlečem.

Druga stopnja in naslednje (Le second degré et les autres)

Zapišem: to je prva stopnja govornice. Nato zapišem *zapišem*: to je njena druga stopnja. (Že Pascal: »Takoj ko je misel ušla, sem jo hotel zapisati; namesto tega zapišem, da mi je ušla.«)

Danes v velikanskem obsegu porabljam to drugo stopnjo. Precejšen del našega intelektualnega dela je v tem, da nanašamo sumničavost na katerokoli izjavo, tako da razkrivamo razporeditev njenih stopenj; ta razporeditev je neskončna in to brezno, ki je odprto za sleherno besedo, to norost govornice znanstveno imenujemo *izjavljanje* (to brezno odpremo *najprej* zaradi taktičnega razloga – da bi razdrli samovšečnost svojih lastnih izjav, arogantnost svoje znanosti).

Druga stopnja je tudi način življenja. Dovolj je odmakniti zagozdo kakega besedovanja, kakega spektakla, kakega telesa, da v celoti postavimo na glavo nagnjenje, ki smo ga nemara do njega imeli, pomen, ki bi mu ga lahko dali. Obstajajo erotike, estetike druge stopnje: (kič, denimo). Lahko celo postanemo obsedeni z drugo stopnjo: zametovanje denotacije, spontanost, brbljanje, plehkost, nedolžno ponavljanje, toleriranje zgolj govorice, ki pričajo, čeprav komaj kaj, o moči izstopanja iz razvrstitve: parodija, amfibilogija, prikrito citiranje. Takoj ko se govorica misli, postane korozivna. Vendar z enim pogojem: da tega ne neha delati *do neskončnosti*. Če namreč ostanem pri drugi stopnji, si zaslužim obtožbo intelektualizma (ki jo budizem naslavlja na sleherno preprosto refleksivnost); če pa odstranim ustavljalno zagozdo (razuma, znanosti, morale), če postavim izjavljanje *na prosto kolo*, odprem pot za neskončno podcenjevanje, opustim *dobro vest govornice*.

Sleherni diskurz je zajet v igro stopenj. To igro lahko imenujemo: *všečnoslovje*^{****}. Neologizem ni odveč, če z njim pridemo do ideje o novi znanosti: znanosti o razporeditvah govornice. Ta znanost bo nezaslišana, ker bo omajala običajne instance izraza, branja in poslušanja (»resnico«, »realnost«, »iskrenost«); njeno načelo bo pretres: prestopila bo sleherni *izraz*, kakor preskočimo stopnico.

Množina, razlika, konflikt (Pluriel, différence, conflit)

Velikokrat se zateče k nekakšni filozofiji, nejasno imenovani *pluralizem*.

Kdo ve, ali to vztrajanje množine ni način za zanikanje spolne dvojine? Ni potrebno, da je nasprotje med spoloma zakon Narave; potemtakem je treba razplesti soočenja in paradigme, pluralizirati hkrati pomen in spole: pomen se bo napotil proti svojemu pomnoževanju, svoji disperziji (v teoriji Teksta), spola pa ne bo zajela nobena tipologija (obstajale bodo, denimo, zgolj *nekakšne* homoseksualnosti, katerih množina bo razveljavila sleherni konstituiran, osrediščen diskurz do take mere, da se mu zdi odveč o tem govoriti).

Prav tako *razlika*, vztrajna in zelo hvaljena beseda, nekaj velja predvsem zato, ker odvezuje od konflikta ali ga premaguje. Konflikt je spolen, semantičen; razlika je

^{****} *Bathmologie* iz *bath*, 1. pop. šik, uporabno; 2. prijetno, lepo; sinonima: ljubko, vznemirljivo.

pluralna, čutna in tekstna; pomen, spol so konstrukcijska, konstitucijska načela; razlika je sam potek prašenja, disperzije, svetlikanja; ne gre več za to, da bi v branju sveta in subjekta znova našli opozicije, temveč prekipevanja, kratenja, bežanja, drsenja, premestitve, zdrse.

Kakor pravi Freud (*Mojzes in monoteizem*), malo razlike vodi v rasizem. Toda veliko razlik od njega nepopravljivo oddaljuje. Vsem tem prizadevanjem, izenačevanju, demokratiziranju, masovljenju se ne bo posrečilo, da bi izgnala »najmanjšo razliko«, kal rasne nestrpnosti. Zato je treba brez konca pluralizirati, subtilizirati.

Slabi objekt (Le mauvais objet)

Doksa (mnenje), ki jo na veliko uporablja v svojem diskurzu, je zgolj »slab objekt«: nobene vsebinske definicije, le s formo, in ta slaba forma je seveda: ponavljanje. – Toda tisto, kar se ponavlja, je včasih dobro? *Tema*, ki je dober kritiški objekt, je gotovo nekaj, kar se ponavlja? – Dobro ponavljanje je tisto, ki izhaja iz telesa. Doksa je slab objekt, ker je mrtvo ponavljanje, ki ni iz nikogaršnjega telesa – če ne prav iz teles mrtvih.

Doksa / paradoksa (Doxa / paradoxa)

Reaktivni formaciji: *doxa* (mnenje v obtoku) je postavljena, neznosna; da se je otresem, postuliram paradoks; nato se ta paradoks zasmoli (s'empoisse), postane sam nov strdek, nova *doxa*, in napotiti se moram naprej, k novemu paradoksu.

Ponovimo to pot. Ob nastanku dela: nepresojnost družbenih odnosov, neprava Narava; prvi pretres je potemtakem demistificiranje (*Mythologies*); ker se nato demistifikacija imobilizira v ponovitvi, je treba premestiti njo: semiološka *znanost* (postulirana tedaj) poskuša razmajati, oživiti, oborožiti gesto, mitološko pozo s tem, da ji daje metodo; tudi ta znanost se obda s celim imaginarijem: želji po semiološki znanosti sledi (velikokrat precej klavna) znanost semiologov; treba se je potemtakem od nje odrezati, v ta razumski imaginarij uvesti zrno želje, zahtevo po telesu: tedaj je to Tekst, teorija Teksta. Vendar utegne tudi Tekst skrepeneti: ponavlja se, se prekuje v nesijoče tekste, ki pričajo o zahtevi, da bi brali, ne pa o želji, da bi ugajali: Tekst teži k temu, da bi se izrodil v brbljanje. Kam zdaj? Pri tem sem.

Zasebnost (Le Privé)

Dejansko se tedaj, ko razširjam svojo *zasebnost*, najbolj izpostavljam: ne zato, ker tvegam »škandal«, temveč zato, ker tedaj predstavljam svoj imaginarij v njegovi najmočnejši konsistenci; in imaginarij je prav tisto, pri čemer so drugi na boljšem: kar ni zavarovano z nobenim preobratom, z nobenim izstopnjajem. Pa vendarle se »zasebno« spreminja v skladu z *doxa*, na katero se naslavljamo: če gre za desničarsko dokso (za buržoazno, drobnoburžoazno dokso: za institucije, zakone, tisk), spolna zasebnost najbolj izpostavlja. Če pa gre za levičarsko dokso, izpostavljanje spolnega ne transgredira ničesar: »zasebno« so tukaj nepomembne prakse, sledovi buržoazne

ideologije, katerih vsebina zbuja zaupanje: obrnjen k tej *doxa* sem manj izpostavljen, če razglasim kako perverznost, kakor če izpovem nagnjenje: strast, prijateljstvo, nežnost, sentimentalnost, uživanje v pisanju postanejo tedaj zgolj zaradi strukturne premestitve *neizrekljivi* termini: s tem, da nasprotujete temu, ki bi lahko bilo rečeno, temu, kar pričakujejo, da boste rekli, prav tistemu, za kar bi hoteli – ker je sam glas imaginarija – da bi lahko *neposredno* (brez posredovanja) rekli.

Dejansko... (En fait...)

Mislite, da je namembnost *catch* zmaga? Ni, je razumevanje. Mislite, da je gledališče fiktivno, idealno v razmerju do življenja? Ni, v fotogeničnosti studijev v Harcourtu je trivialna scena, mesto pa je sen. Atene niso mitsko mesto; opisovati jih moramo v realističnih terminih, brez razmerja s humanističnim diskurzom (*»En Grèce«, Existences, 1944*). Marsovci? Ne rabijo za uprizarjanje Drugega (Čudnega), temveč Istega. Gangsterski film ni emotiven, kakor bi nemara mislili, ampak intelektualen. Jules Verne potopisec? Nikakor, pisatelj zapiranja. Astrologija ni prediktivna, ampak deksriptivna (zelo realistično opisuje družbene razmere). Racinovo gledališče ni gledališče ljubezenske strasti, temveč avoritetnega razmerja itn.

Te figure Paradoksa so neštete; imajo svoj logični operator; to je izraz: *»dejansko strip-tease ni erotično spodbujanje: dejansko deseksualizira žensko«* itn.

Izključitev (L'exclusion)

Utopija (po Fourierovo): utopija sveta, kjer ne bi bilo več razlik, tako da diferencirati se ne bi več pomenilo izključiti se.

Ko gre skozi cerkev Saint-Sulpice in tam po naključju prisostvuje koncu poroke, ima občutek izključenosti. Zakaj torej to predrugačenje, do katerega je prišlo zaradi najbolj bebavega izmed spektaklov: ceremonialnega, religioznega, zakonskega in malomeščanskega (ni šlo za veliko poroko)? Naključje je prineslo ta redki trenutek, ko se vse simbolično nakopiči in prisili telo, da popusti. V enem sunku so ga zadele vse delitve, katerih predmet je, kakor da bi nenadoma butnila sama bit izključenosti: kompaktna in trda. Preprostim izključitvam, ki mu jih je predstavila ta epizoda, se je dodala že zadnja oddaljitev: oddaljitev njegove govorice – svoje motnje ni mogel vzeti nase v samem kodu motnje, to se pravi, ni je mogel *izraziti*; počutil se je več kakor izključen: *odtrgan* – zmerom poslan na mesto *priče*, katere diskurz je lahko, kakor vemo, le podvržen kodom odtrganosti: ali narativnemu ali pojasnjevalnemu ali oporečniškemu ali ironičnemu, nikoli pa *liričnemu*, nikoli homogenemu s patosom, zunaj katerega si mora poiskati mesto.

Oproščenost pomena (L'exemption de sens)

Vidno misli na svet, ki bi bil *oproščen pomena* (kakor smo služenja vojaščine). Začelo se je z *Ničelno stopnjo*, kjer je sanjaril o *»odsotnosti slehernega znaka«*; nato

je bilo tisoč naključnih potrditev tej sanj (v zvezi z avantgardnim tekstom, z Japonsko, z glasbo, z aleksandrincem itn.).

Pikantno je, da prav v običajnem mnenju obstaja različica teh sanj; Doksa prav tako ne mara pomena, katerega napaka je zanjo ta, da vrača v življenje nekakšno neskončno inteligibilnost (ki je ne moremo ustaviti): vdoru pomena (za katerega so odgovorni intelektualci) postavlja nasproti *konkretno*; konkretno pa je tisto, za kar domnevamo, da se pomenu upira.

Vendar njemu ne gre za to, da bi znova našel neki predpomen, izvir sveta, življenja, dejstev, ki bi bil pred pomenom, ampak bolj za zamišljanje nekega po-pomena: kakor na iniciacijski poti je treba iti skozi sleherni pomen, da bi ga lahko izčrpali, postali oproščeni od njega. Od tod dve taktiki: zoper Dokso je treba zahtevati v prid pomenu, ker je pomen produkt Zgodovine, ne pa Narave; zoper Znanost (paranoični diskurz) pa je treba vzdrževati utopijo opuščenega pomena.

Vrnitev kot farsa (*Le retour comme farce*)

Živo prizadet некоč, za vselej prizadet od tiste Marxove ideje, da se v Zgodovini ideja včasih vrne, *vendar kot farsa*. Farsa je dvoumna forma, ker je v njej mogoče brati lik tistega, kar smešno podvojuje; denimo *Računovodstva*: krepka vrednost časa, ko je buržoazija bila napredna, malovredna značilnost, ko je ta buržoazija postala zmagovita, zmodrena, izkoriščevalska; enako tudi »konkretnega« (alibi toliko povprečnih učenjakov in plehkih politikov), ki je zgolj farsa ene najvišjih vrednot: oproščenosti pomena.

Ta vrnitev-farsa je sama posmeh materialističnemu emblemu: spirala (ki jo je Vico uvedel v naš zahodnjaški diskurz). Na poti spirale se vse stvari vračajo, vendar na drugem, višjem mestu: tedaj gre za vrnitev razlike, za potovanje metafore; to je Fikcija. Farsa pa se vrača na nižje; je metafora, ki se nagiba navzdol, vene in odpade (se razkropi).

Utrujenost in svežina (*La fatigue et la fraîcheur*)

Stereotip lahko ovrednotimo v terminih *utrujenosti*. Stereotip je tisto, kar me začenja utrujati. Odtod protisredstvo, navedeno že v *Ničelni stopnji pisave: svežost* govorce.

Leta 1971 je izraz »buržoazna ideologija« precej žaltav in je začel »utrujati« kakor kak star komat, in (diskretno) se mu je zapisalo »ideologija, imenovana buržoazna«. To ne pomeni, da bi za en sam trenutek ideologiji odrekal njeno bužoazno zaznamovanost (prav narobe: kakšna pa naj bi bila?); moral pa je *denaturirati* stereotip s kakim verbalnim ali grafičnim znakom, ki razkazuje njegovo obrabljenost (z narekovaji, na primer). Ideal naj bi očitno bil polagoma izbrisati te zunanje znake, hkrati pa onemogočiti, da bi si skrepenela beseda vrnila kako naravo; za kaj takega pa je potrebno, da je stereotipni diskurz zajet v neko *mimesis* (roman ali gledališče): tedaj osebe same igrajo vlogo narekovajev; Adamovu se tako (v *Ping-pongu*) posreči

sproducirati govorico brez razkazovanja, vendar ne brez distance: *zamrznjeno govorico* (*Mythologies*, 90).

(Usodnost eseja v primerjavi z romanom: obsojen na *avtentičnost* – na zavračanje narekovajev.)

Zambinella v *Sarrasine* izjavi, da bi rada bila za kiparja, ki jo ljubi, »vdan prijatelj« in s tem moškim spolom razkrinka svoj pravi prvotni spol; vendar njen ljubimec ne sliši nič: stereotip ga premoti (*S/Z*, 169): le kolikokrat je univerzalni diskurz uporabil izraz »vdan prijatelj«? Morali bi izhajati iz tega napol slovničnega in napol spolnega nauka, da bi prepoznali učinke *potlačitve* stereotipa. Valéry je govoril o teh ljudeh, ki umrejo v nesreči, ker niso hoteli pustiti svojega dežnika; koliko potlačenih, preusmerjenih, o svoji spolnosti zaslepljenih subjektov, *ker niso opustili stereotipa*.

Stereotip, tista namestitvev diskurza, v kateri *manjka telo*, kjer smo prepričani, da nismo. Narobe pa v tem domnevno kolektivnem tekstu, ki ga ravnokar berem, stereotip (pisarija - *écriture*) popusti in prikaže se pisava; tedaj sem prepričan, da je ta del izjave sproduciralo *neko* telo.

In če ne bi bil bral... (Et si je n'avais pas lu...)

In če ne bi bil bral Hegla, ne *Princesse de Clèves*, ne Lévi-Straussovih *Chats*, ne *Anti-Oedipe*? – Knjiga, ki je nisem bral, o kateri pa *mi* velikokrat *govorijo*, celo preden sem jo sploh utegnil prebrati (zaradi česar je morebiti ne preberem), ta knjiga obstaja enako upravičeno kakor druga: ima svojo inteligibilnost, svojo memorabilnost, svoj način delovanja. Ali nismo dovolj svobodni, da bi sprejeli tekst *zunaj sleherne črke*?

(Represija: da ni prebral Hegla, bi bila pretirana napaka za agregiranega filozofa, za marksističnega intelektualca, za specialista za Batailla. Pa zame? Kje se začenjajo moje bralne dolžnosti?)

Tisti, ki se spusti v pisalno prakso, precej veselo soglaša s tem, da zmanjša in preusmeri ostrino, odgovornost svojih idej (treba je tvegati kaj od tona, ki ga običajno uporabimo, ko rečemo: *Je pomembno? Ali nimam najpomembnejšega?*): v pisanju naj bi bila naslada določene inercije, določene mentalne *lahkotnosti*; kakor da bi bil bolj ravnodušen do svoje lastne neumnosti, ko pišem, kakor tedaj, ko govorim (kolikokrat so profesorji bolj inteligentni od pisateljev).

Ideja kot ugodje (L'idée comme jouissance)

Običajno mnenje ne mara govorice intelektualcev. Bila je tudi velikokrat tarča obtožbe, da je intelektualističen žargon. Tedaj se je počutil kot predmet nekakšnega rasizma: izključujejo njegovo govorico, se pravi, njegovo telo: »Ne govoriš kakor jaz, torej te izključujem.« Sam Michelet (vendar ga razsežnost njegove tematike opravičuje) je naskočil intelektualce, pisarje, škrice in jim odredil območje *podspola*; malomeščanski pogled, ki intelektualca *zaradi njegove govorice* spreminja v deseksuirano, se pravi devirilizirano bitje: antiintelektualizem se razkrinka kot protest možatosti; intelektualcu, denimo Sartrovemu Genêtu, ki je hotel biti, ki se je delal

tako bitje, kakor so ga razglašali, ne ostane nič drugega, kakor da nase vzame to govorico, ki jo nanj lepijo od zunaj.

Pa vendar (pogosta zloba sleherne družbene obtožbe), kaj je zanj ideja, če ni *rdečica ugodja*? »Abstrakcija nikakor ni nasprotna čutnosti« (*Mythologies*, 169). Celo v svoji strukturalistični fazi, ko je bila njegova najpomembnejša naloga opisati človeško inteligibilnost, je vselej povezoval intelektualno dejavnost z ugodjem: *panorama*, na primer – to, kar vidimo z Eiffelovega stolpa (»La Tour Eiffel«, v: *La Tour Eiffel*, Pariz, Delpire, 1964, 39) – je hkrati umski in srečen predmet: osvobaja telo prav v tistem trenutku, ko mu daje iluzijo, da »razume« polje svojega pogleda.

Ideologija in estetika (Idéologie et esthétique)

Ideologija: kar se ponavlja in *sestoji* (s tem drugim glagolom se izključi iz reda označevalca). Dovolj je potemtakem, da se ideološka analiza (ali protiideologija) ponavlja in sestoji (in *na mestu* razglasi svojo validnost z gesto čistega upravičila), da sama postane ideološki objekt.

Kaj storiti? Možna je rešitev: *estetika*. Pri Brechtu se ideološka kritika ne dogaja *naravnost* (sicer bi še enkrat bila produkt premlevajočega, tavitološkega, militantnega diskurza); poteka prek estetskih relejev; protiideologija se tihotapi pod fikcijo, ki nikakor ni realistična, ampak *pravšnja*. Nemara je prav to vloga estetike v naši družbi: dati pravila za *posreden* in *prehoden* diskurz (lahko preobrazi govorico, ne razkazuje pa svojega gospostva, svoje dobre vesti).

X., ki sem mu rekel, da je njegov rokopis (zatežena oporečniška pisarija o televiziji) preveč disertativen, ki je premalo *estetsko* zavarovan, je ob teh besedah poskočil in mi pri priči vrnil milo za drago: veliko je razpravljal o *Plaisir du texte* s svojimi tovariši; moja knjiga, pravi, »neprenehoma meji na katastrofo«. Katastrofa zanj seveda pomeni pasti v estetiko.

Imaginarij (L'imaginaire)

Imaginarij, globalna asumpcija podobe, obstaja pri živalih (vendar cilja simbolično), saj se usmerijo naravnost k spolni ali sovražni prevari, ki jim jo nastavijo. Ali ta zoološki horizont ne daje imaginariju odličnosti interesa? Ali ni to v epistemološkem pomenu kategorija prihodnosti?

Življenjsko pomembno prizadevanje te knjige je uprizoritev imaginarija. »Uprizoriti« pomeni razporediti nosilce, razpršiti vloge, vzpostaviti ravni in naposled spremeniti oder v negotovo pregrado. Potemtakem je pomembno, da imaginarij obravnavamo v skladu z njegovimi stopnjami (imaginarij je stvar konsistence, konsistenca pa stvar stopenj), v teh odlomkih obstaja več stopenj imaginarija. Vendar je težava ta, da teh stopenj ne moremo oštevilčiti, kakor lahko stopnje opojne pijače ali torture.

Stari učenjaki so včasih modro po koncu trditve postavili korektiv »*incertum*«. Če bi bil imaginarij dobro razmejen kos, katerega *nadležnost* bi bila vselej zanesljiva, bi

bilo dovolj vsakokrat napovedati ta kos prek kakega metalingvističnega operatorja, da bi se odkupili za to, de smo ga napisali. To smo tukaj lahko naredili za nekaj fragmentov (*narekovaji, oklepaji, diktat, prizor, pomol* itn.): subjektu, ki je podvojen (ali si misli, da je), se včasih posreči podpisati svoj imaginarij. Vendar to ni zanesljiva praksa: najprej zato, ker obstaja imaginarij lucidnosti in ker s tem, da razcepim to, kar pravim, kljub vsemu zgolj prenesem podobo naprej, sproduciram drugo grimaso; nato in predvsem zato, ker se imaginarij prav pogosto prikrade z volčjim korakom, potihem drseč na *passé simple*, zaimku, spominu, skratka na vsem, kar se lahko zbere pod samo devizo Zrcala in njegove Podobe: *Moi, je*.

Sen bi potemtakem bil: ne tekst ničevosti, ne tekst lucidnosti, ampak tekst z negotovimi narekovaji, s plavajočimi oklepaji (nikoli zapreti oklepaja pomeni natanko: *prepušteni se toku*). To je odvisno tudi od bralca, ki producira *razporeditev* branj.

(Imaginarij v njegovi popolni stopnji izkusim takole: vse, kar bi rad napisal o sebi in kar mi je *navsezadnje* nadležno pisati. Ali še: česar ni mogoče napisati brez bralčeve všečnosti. Toda vsak bralec ima svojo všečnost; na podlagi tega, kolikor pač lahko klasificiramo te všečnosti, postane mogoče klasificirati same fragmente: sleherni dobi svoje znamenje imaginarija prav tega horizonta, kjer o sebi misli, da je ljubljen, nekaznovan, na varnem pred nadlogo, ko ga bere subjekt brez všečnosti ali zgolj tak, *ki bi gledal*).

Kaj je vpliv? (Qu'est-ce que l'influence?)

V *Essais critiques* dobro vidimo, kako subjekt pisanja »evoluirá« (preide od morale angažiranja k moralnosti označevalca): evoluirá, postopoma, po volji avtorjev, ki jih obravnava. Uvajalni predmet kljub temu ni avtor, o katerem govorim, ampak bolj *tisto, kar me privede do tega, da rečem o njem*: vplivam sam nase z *njegovim dovoljenjem*; kar rečem o njem, me obvezuje, da to mislim o sebi (ali da tega ne mislim) itn.

Potemtakem je treba ločiti avtorje, o katerih pišemo in katerih vpliv ni ne zunanji ne pred tistim, kar o njih rečemo, in (bolj klasična koncepcija) avtorje, ki jih beremo; kaj pa pride do mene od teh drugih? Nekakšna glasba, zamišljena zvočnost, manj gosta igra anagramov. (Glavo sem imel polno Nietzscheja, ki sem ga pravkar bral; toda to, kars sem želel, kar sem hotel ujeti, je bil spev idej–stavkov: vpliv je bil povsem prozodičen)

Strah pred govorico (La peur du langage)

Ko piše tak tekst, doživi občutek krivde zaradi žargona, kakor da ne bi mogel izstopiti iz norega diskurza zato, ker je tako zelo poseben: in če se je vse svoje življenje *imel napačno govorico*? Ta panika ga tem bolj živo grabi tukaj (v U.), ker zvečer ne hodi ven in veliko gleda televizijo: neprenehoma mu je tedaj reprezentirana (predvajana) tekoča govorica, od katere je ločen; ta govorica ga zanima, vendar to ni recipročno: občinstvu televizije bi se njegova govorica zdela docela nerealna (in zunaj estetskega

ugodja utegne sleherna nerealna govorica biti smešna). Tako je padanje govoriške energije: najprej gre za poslušanje govorice drugih in za to, da iz te distance pridobimo določeno varnost; nato gre za dvom o tem umiku: bati se tega, kar rečejo (neločljivo od načina, kakor rečejo).

V zvezi s tem, kar je ravokar napisal čez dan, ima nočne strahove. Noč fantastično privede nazaj sleherni imaginarij pisanja: podoba produkta, kritični (ali prijateljski) *klepet*: *to je preveč to, ono je preveč ono, to ni dovolj ...* Ponoči se pridevniki množično vrnejo.

Materni jezik (La langue maternelle)

Zakaj tako malo nagnjenja oziroma tako malo zmožnosti za tuje jezike? Učiti se angleščine na liceju (dolgočasno: kraljica Mab, *David Copperfield*, *She stoops to conquer*). Več veselja čutil do italijanščine, kar nekaj rudimentov ga je naučil star milanski pastor (bizarno naključje). Toda te idiome je vselej nedoločno uporabljal zgolj za turizem: nikoli ni vstopil v kak jezik; malo nagnjenja do tujih literatur, stalen pesimizem v zvezi s prevajanjem, paničen strah pred vprašanji prevajalcev, tako zelo se zdi, da ne poznajo tistega, kar se mi zdi sam pomen besede: konotacijo. Vsa ta blokiranost je narobna stran neke ljubezni: ljubezni do maternega jezika (jezika žensk). To ni nacionalna ljubezen: na eni strani ne verjame v izvirnost kateregakoli jezika in pogosto občuti krute primanjkljaje francoščine; na drugi strani se nikoli ne počuti varnega v svojem lastnem jeziku; številne so okoliščine, v katerih prepozna njegovo grozečo razdelitev; kdaj pa kdaj, ko sliši Francoze na ulici, je presenečen, ker jih razume, da deli z njimi del svojega telesa. Saj francoski jezik zanj seveda ni nič drugega kakor popkovni jezik.

(V istem času nagnjenje do zelo tujih jezikov, denimo, japonščine, katerih struktura mu *reprezentira* – kot podoba in svarilo – organizacijo *drugega* subjekta.)

Lucidnost (Lucidité)

Ta knjiga ni knjiga »izpovedi«; ne zato, ker je neiskrena, ampak zato, ker imamo danes drugačno vednost kakor včeraj; to vednost lahko povzamemo takole: karkoli že pišem o sebi, ni *zadnja beseda* o tem: bolj ko sem »iskren«, bolj sem interpretabilen pod očesom instanc, ki so drugačne od tistih pri starih avtorjih, ki so mislili, da se jim je treba podvreči le enemu samemu zakonu: *avtentičnosti*. Te instance so Zgodovina, Ideologija, Nezavedno. Moji teksti, odprti proti vsem tem prihodnostim (kakšni pa naj bi sicer bili?), se izpahnejo, noben ne pokriva drugega; ta drugi je zgolj tekst več, zadnji v nizu, ne poslednji po pomenu: *tekst o tekstu*, to nikoli ne pojasni nič.

S kakšno pravico moja sedanost govori o moji preteklosti? Ali ima moja sedanost presojo nad mojo preteklostjo? Katera »milost« naj bi me razsvetlila? Zgolj tista iz časa, ki se dogaja, ali od dobre stvari, ki sem jo srečal na svoji poti?

Vselej gre zgolj za to: kateri projekt pisanja ne bo predstavil zgolj najboljše finte, ampak preprosto *neposvetljivo finto* (kar pove Heglov D.)?

Meduza (Méduse)

Doksa je običajno mnenje, ponavljan pomen, *kakor da ni nič*. To je Meduza: okameni tiste, ki jo gledajo. To pomeni, da je *evidentna*. Je vid? Niti ne: je želatinasta gmota, ki se lepi na dno mrežnice. Zdravilo? Kot mladostnik sem se nekega dne kopal v Malo-les-Bains v mrzlem morju, polnem meduz (zaradi kakšne zablode sem sprejel to kopel? Bili smo v skupini, kar opravičuje vse podlosti); bilo je tako običajno, da si od tam prišel pokrit z opeklinami in mehurji, da vam je zakupnica kabin flegmatično pomolila liter vode Javel, ko ste prišli iz kopeli. Na enak način bi lahko dojeli uživanje (*sprevrženo*) v zadoksanih produktih množične kulture, če vam le ob izhodu iz kopeli v tej kulturi vsakokrat pomoli, kakor da ni nič, nekaj detergentnega diskurza.

Meduza, kraljica in sestra grdih Gorgon, je bila zaradi sijaja las redke lepote. Neptun jo je ugrabil in se z njo poročil v nekem Minervinem templju, ta pa jo je naredila odvrtno in ji lase spremenila v kače.

(Res je, da so v diskurzu dokse stare speče lepote, spomin na nekoč veličastno in svežo modrost; in maščuje se prav Atena, modro božanstvo, in Dokso spremeni v karikaturu modrosti.)

Meduza ali pajkulja sta kastracija. *Osupne* me. Osuplost spoducira prizor, ki ga poslušam, a ga ne vidim: moje poslušanje je prikrajšano za videnje; ostajam *za vrati*.

Doksa govori, poslušam jo, nisem pa v njenem prostoru. Ker sem kakor vsak pisatelj človek paradoksa, sem *za vrati*; seveda bi rad stopil skoznja, seveda bi rad videl, kar je povedano, tudi jaz bi se rad udeležil skupnostnega prizora; neprenehoma *poslušam to, od česar sem izključen*; sem v stanju osuplosti, presenečen, odrezan od ljudskosti govorice.

Doksa je, kakor vemo, zatiralska. Pa je lahko zatiralna? Preberimo to strašno besedo v revolucionarnem listu (*La Bouche de fer*, 1790): » ... Nad tri oblasti je treba postaviti cenzorsko nadzorno in mnenjsko oblast, ki bo pripadala vsem, ki jo bodo lahko vsi izvajali brez zastopništva.«

Politika / morala (Politique / morale)

Vse svoje življenje sem se politično vznemirjal. Iz tega sem sklepal, da je edini Oče, ki sem ga poznal (ki sem si ga dal) bil politični Oče.

Neka *preprosta* misel se mi velikokrat vrača, je pa nikoli ne vidim formulirane (morebiti je *bedasta* misel): ali ni v politiki *zmeraj* etika? Ali ni tisto, kar utemeljuje politično, red realnega, čista znanost družbene stvarnosti, Vrednota? V imenu česa se militant odloči, da bo ... militiral? Ali politična praksa, ki se je ravnokar iztrgala sleherni morali in sleherni psihologiji, ne izvira iz psihologije in morale?

(To je povsem *zaostala* misel, saj ste s tem, da postavljate v par moralo in politiko, stari skoraj dvesto let, sodite v leto 1795, ko je Konvencija ustanovila Akademijo moralnih in političnih znanosti: stare kategorije, stare lanterne. – Glede česa pa je to narobe? – To *niti* narobe ni; to ni več v obtoku; stari kovanci prav tako niso nepravi; so muzejski predmeti, obdržani v posebni porabi, v porabi starega. – Pa ni mogoče iz

tega starega denarja dobiti nekaj koristne kovine? – Kar je koristnega v tej bedasti misli, je to, da v njej najdemo nepopustljivo soočenje dveh epistemologij: marksizma in feudizma.)

Naravno (Le naturel)

Iluzija naravnega je neprenehoma razkrinkavana (v *Mythologies*, v *Système de la Mode*; celo v *S/Z*, kjer je rečeno, da je denotacija spremenjena nazaj v Naravo govorice). Naravno nikakor ni atribut fizične Narave; je alibi, s katerim se krasi družbena večina: naravno je legalnost. Od tod kritična nujnost, da se prikaže zakon prav pod tem naravnim in, kakor pravi Brecht, »pod pravilom zlorabe«.

Izvor te kritike lahko vidimo v manjšinskem položaju samega R. B.; zmerom je pripadal kaki manjšini, kakemu obrobju – družbe, govorice, želje, poklica in včasih celo religije (ni mu bilo vseeno, da je protestant v razredu majhnih katolikov); položaj nikakor ni bil resen, je pa nekoliko zaznamoval vso družbeno eksistenco: le kdo ne ve, kako *naravno* je v Franciji biti katolik, poročen in dobro diplomiran? Najmanjša pomanjkljivost, ki jo uvedemo v to sliko javnih konformnosti, oblikuje nekakšno drobceno gubo na tem, kar bi lahko imenovali družbena stelja.

Temu »naravnemu« se lahko uprem na dva načina: s tem da kakor pravnik zoper zakon, ki je bil narejen brez mene in zoper mene, postavim zahtevo (»*Tudi jaz imam pravico, da ...*«), ali tako, da opustošim večinski zakon z avantgardno transgresivnim dejanjem. On pa bizarno ostaja na križišču teh dveh zavrnitev: ima sokrivdo kršitev in individualistična razpoloženja. Iz tega nastane filozofija proti-Narave, ki ostane racionalna, *Znak* pa je idealen predmet za to filozofijo: mogoče je namreč razkrinkati in/ali slaviti njeno arbitrarnost; mogoče je uživati kode in si hkrati z nostalgijo zamišljati, da jih bodo nekega dne opustili: kot kak občasen *out-sider* sem lahko v skladu s svojim razpoloženjem – za vključitev ali za distanco – vstopil ali izstopil iz težke socialnosti.

Prehajanje objektov v diskurz (Passage des objets dans le discours)

Intelektualni objekt, ki je drugačen od »koncepta« in od »pojma«, ki sta povsem idejna, nastane z nekakšnim pritiskom na označevalec: dovolj mi je, da *resno vzamem* kako formo (etimologijo, izpeljavo, metaforo), da sam zase ustvarim nekakšno *misel-besedo*, ki bo kakor obroč s podlasico tekla v moji govorici. Ta beseda-predmet je hkrati *investirana* (želena) in *površna* (uporabljamo jo, ne poglobljamo je); ima ritualen obstoj; rekli bi, da sem jo v nekem trenutku *krstil* za svoj znak.

Dobro je, je mislil, da zaradi obzirnosti do bralca v diskurzu eseja od časa do časa preide k drugemu čutnemu predmetu (drugje, v *Wertherju*, nenadoma pride grah, pražen na maslu, pomaranča, ki jo lupijo in ki jo razdelijo na četrtine). Dve koristi: razkošen nastop materialnosti in neravnovesje, nenaden odmik z intelektualnim mrmranjem.

Michelet mu je dal zgled: kakšen je odnos med anatomskim diskurzom in kamelijinim cvetom? – »Otrokovi možgani«, pravi Michelet, »niso nič drugega kakor mlečen kamelijin cvet«. Od tod nedvomno navada, da se med pisanjem *raztresemo* s

heteroklitnim naštevanji. Ali ne gre za nekakšno naslado, ko kakor dišeč sen potisnemo v socio-logično analizo (1962) »divjo češnjo, cimet, vanilijo in Xèrès, kanadski čaj, sivko, banano«; da si odpočijemo od teže semantičnega dokazovanja z videnjem »kril, repov, okrasnih grebenov, perjanic, las, šalov, dimov, balonov, vlakov, pasov in jader«, iz katerih Erté oblikuje črke svoje abecede (Predgovor k *Erté*, Parma, Franco-Maria Ricci, 1970, franc. verzija 1973, 68) – ali s tem, da v sociološko revijo vtaknemo »hlače iz brokata, plašče-tapete, dolge srajce belih noči«, med njimi hipijevska oblačila? Ali ni dovolj, da spustimo v kritični diskurz kako »modrikasto okrogolino dima«, da vam preprosto da pogum za to ... *da ga prekopirate?*

(Tako se včasih v haikujih iz Japonske linija napisanih besed nenadoma odpre in sama risba gore Fuji ali sardine ljubeznivo zasede mesto odslovljene besede.)

»Vemo« («On le sait»)

Navidezno mašilen izraz (»vemo«, »vemo, da...«) je postavljen na začetek nekaterih izvajanj: na običajno mnenje, na občo vednost nanaša stavek, s katerim bo začel: za nalogo si vzame, da bo reagiral zoper neko banalnost. Pa vendar tisto, kar mora onemogočiti, ni banalnost običajnega mnenja, ampak njegova lastna; in le tako, da se bojuje zoper to izvirno banalnost, polagoma opiše. Mora opisati svoj položaj v nekem baru v Tangerju? Kar najprej najde, da bi povedal, je to, da se tam dogaja »notranja govorica«: lepo odkritje! Tedaj se poskusi otresti te banalnosti, ki ga zasmoli, in zaznati v njej delec ideje, s katerim ima nekakšen odnos želje: Stavek! Ko je ta predmet imenovan, je vse rešeno; ne glede na to, kaj piše (ne gre za vprašanje performance), vselej bo investiran diskurz, v katerem se bo prikazalo telo (banalnost je diskurz brez telesa).

Skratka, kar piše, naj bi izhajalo iz *popravljen*e banalnosti.

Nepresojnost in presojnost (Opacité et transparence)

Eksplikacijsko načelo: ta opus se dogaja med dvema terminoma:

– v izvirnem terminu obstaja nepresojnost družbenih odnosov. Ta nepresojnost je takoj razkrita v zatiralski obliki stereotipa (obvezni liki šolske redakcije, komunistični romani v *Le degré zéro de l'écriture*). Nato tisoč drugih oblik Dokse;

– v končnem (utopičnem) terminu je transparentnost: nežno čustvo, voščilo, vzdih, želja po počitku, kakor da bi se lahko konsistentnost družbenega sogovornišтва nekega dne zjasnila, postala lahka, se predrla do nevidnosti.

1. Družbena delitev producira nepresojnost (navidezen paradoks: tam, kjer se je zelo družbeno delilo, se zdi nepresojno, masivno).

2. Te nepresojnosti se subjekt otepa, kakor ve in zna.

3. Če je on sam subjekt govorice, njegov boj ne more imeti neposredno političnega izhoda, to bi pomenilo znova se srečati z nepresojnostjo stereotipov. Ta boj se torej giblje kakor kaka apokalipsa: pretirano deli, do skrajnosti stopnjuje celo igro vrednot, istočasno pa živi utopično: *diha*: končna transparentnost družbenih odnosov.

Izneverjenje izvirov (La défection des origines)

Njegovo delo ni protizgodovinsko (tako si vsaj želi), pač pa je zmerom trdovratno antigenetično, kajti izvor je poguben lik Narave (Physis): Doksa z zainteresirano zlorabo skupaj zdrobi Izvor in Resnico, da bi iz njiju naredila en sam dokaz, pri čemer se prvi in druga v skladu s priročnimi vrtilnimi vratci znova splavljata: ali znanosti o človeku niso *etimološke* in ne iščejo *etymon* (izvor in resnico) slehernega dejstva?

Da bi ustavil Izvor, najprej do dna kulturalizira Naravo: nič naravnega nikjer, zgolj zgodovinsko; nato ta kultura (skupaj z Benvenistom je prepričan, da je sleherna kultura zgolj govorica), vrne jo v neskončno gibanje diskurzov, ki se vzpenjajo drug na drugega (in se ne spočenjajo) kakor v igri s toplo dlanjo.

Paradoksa (Paradoxa)

(Popravek Paradoksa.)

V intelektualnem polju vlada intenzivno frakcionarstvo: termin za terminom nasprotujemo najbližjemu, vendar ostajamo v istem »repertoarju«: v živalski nevropsihologiji je repertoar skupek namer, v funkciji katerih žival ravna: zakaj bi podgani zastavljali človeška vprašanja, saj je njen »repertoar« »repertoar« podgane? Zakaj bi avantgardnemu slikarju zastavljali profesorjeva vprašanja? Paradokсна praksa pa se razvije v rahlo drugačnem repertoarju, ki je bolj pisateljev repertoar: ne nasprotujemo *imenovanim*, frakcioniranim vrednotam: vzdolž teh vrednot se gibljemo, bežimo pred njimi, se jim izogibamo; *gibljemo se v tangenti*; to ni v pravem pomenu hoja v nasprotno smer (ki pa je pri Fourieru kljub temu prikladen izraz); bojimo se zabresti v nasprotovanje, v napadalnost, se pravi, v *pomen* (pomen namreč nikoli ni sprožilec za nasprotni-termin), to pa se spet pravi: v to semantično solidarnost, ki združuje preprosta nasprotja.

Recesija (La récession)

V vsem tem so tveganja recesije: subjekt govori o sebi (tveganje psihologizma, tveganje samozaverovanosti), oznanja se s fragmenti (tveganje aforizma, tveganje arogantnosti).

Ta knjiga je narejena iz tega, česar ne poznam: nezavednega in ideologije, stvari, ki se govorijo zgolj z glasom drugih. Ne morem, *kot taka* postaviti na prizorišče (v tekst) simboličnega in ideološkega, ki gresta skozme, saj sem njuna slepa pega (kar *mi* povsem pripada, je moj imaginarij, *moja* fantazmatika: odtod ta knjiga). S psihoanalizo in s politično kritiko lahko potemtakem razpolagam le na Orfejev način: ne da bi se kdaj ozrl, ne da bi ju kdaj pogledal, ju razglasil (tako malo: s tem naj bi svojo interpretacijo vrnil v tek imaginarija).

Naslov te zbirke (*X sam o sebi*) ima analitičen doseg: *jaz o sebi*? Toda to je sam program imaginarija! Kako to, da žarki ogledala odsevajo, odmevajo v meni? Onkraj tega območja lomljenja svetlobe – edine, ki jo lahko pogledam, iz katere pa ne morem izključiti samega tistega, ki bo o njem govoril – obstaja realnost in obstaja tudi

simbolično. Za to nikakor nisem odgovoren (dovolj imam opraviti s svojim imaginarijem!) Drugemu, transferju in potemtakem *bralcu*.

Strukturni refleks (Le réflexe structural)

Kakor se športnik veseli svojih dobrih refleksov, je semiologu vseč, če lahko živo dojame delovanje kake paradigme. Ko je prebiral Freudovega Mojzesa, se je razveselil, ker je zalotil čisto sprožitev pomena; ugodje je tem močnejše, ker tukaj nasprotje zgolj dveh črk vodi čedalje bolj od blizu opozicijo dveh religij: Amon/Aton: vsa zgodovina judaizma v prehodu od »m« k »t«.

(Strukturni refleks sestoji iz tega, da kar se da dolgo časa odlaga čisto razliko vse do konca skupnega debla: naj se pomen, čist in suh, razpoči *in extremis*; naj bo zmaga pomena upravičeno dobljena kakor v kakem dobrem »thrilling«.)

Vladavina in triumf (Le régime et le triomphe)

V pandemoniju družbenih diskurzov, velikih sociolektov, ločimo dve različici arogance, dve monstrozni obliki retoričnega gospostva: *Vladavino* in *Triumf*. Doksa ni triumfalna; dovolj ji je vladanje, razpečuje, zasmoljuje; to je zakonito, naravno gospodovanje; je obče prekrivalo, razlito z blagoslovom Moči; je univerzalen Diskurz, oblika bahaštva, ki se je že prihulilo v »držanju« govora (diskurza o nečem): odtod sorodnost po naravi med endoksnim diskurzom in radiofonijo: ob Pompidoujevi smrti je tri dni *klapalo, se prenašalo*. Narobe pa je militantna, revolucionarna ali religiozna govorica (iz časa, ko se je cerkev bojevala) triumfalna govorica: sleherni diskurzno dejanje je triumf po antično; pripravi se mimohod zmagovalcev in poraženih sovražnikov. Lahko izmerimo obliko samozaupanja političnih režimov in določimo njihovo evolucijo glede na to, ali so (še) v Triumfu ali (že) v Vladavini. Proučiti bi, denimo, morali, kako, s kakšnim ritmom, glede na katere figure se je revolucionarni triumfalizem iz leta 1793 polagoma zmodril, razširil, kako je »zagrabil«, kako je prešel v stanje Vladavine (buržoaznega govora).

Vidim govorico (Je vois le langage)

Imam bolezen: *vidim* govorico. Kar bi moral zgolj poslušati, mi čuden gon, sprevržen v tem, da se želja zmoti v objektu, razodene kot »videnje«, analogno (ob vseh ohranjenih proporcijah) tistemu, ki ga je Scipion imel v sanjah o glasbenih sferah sveta. Prvotnemu prizoru, kjer poslušam, ne da bi videl, sledi sprevržen prizor, kjer si utvarjam, da vidim, kar poslušam. Poslušanje zaide v skopijo: počutim se vizionarja in voajerja govorice.

Glede na prvo videnje je imaginarij preprost: gre za diskurz drugega, *kolikor ga vidim* (obdam ga z narekovajema). Nato zasučem skopijo k sebi: vidim svojo govorico, *kolikor je videna*; vidim jo *povsen golo* (brez narekovajev); to je sramoten, boleč čas imaginarija. Tedaj se zariše tretje videnje: videnje neskončno razporejenih govoric,

zaklepajev, nikoli zaprtih: utopično videnje po tem, da zahtevajo mobilnega, pluralnega bralca, ki hitro postavlja in odstranjuje narekovaje: ki začne pisati z menoj.

Sed contra (Sed contra)

Zelo pogosto izhaja iz stereotipa, iz banalnega mnenja, *ki je v njem*. In prav zato, ker tega noče (zaradi estetskega ali individualističnega refleksa), išče nekaj drugega; ponavadi se zato, ker je kmalu utrujen, ustavi zgolj pri nasprotnem mnenju, pri paradoksu, pri tistem, kar mehanično zanika predsodek (na primer: »obstaja zgolj znanost o posamičnem«). Skratka, vzdržuje s stereotipom odnose nasprotnosti, družinske odnose.

To je nekakšen intelektualni »deport« (»šport«): sistematično se prenaša tja, kjer obstaja strjevanje govorice, konsistenca, stereotip. Kakor kaka čuječa kuharica si daje opraviti, bdi nad tem, da se govorica ne zgosti, nad tem, da ne *pripenja*. To gibanje, ki je povsem formalno, upošteva napredovanja in nazadovanja dela: je čista govoriška taktika, ki se odvija v *zrak*, zunaj slehernega strateškega horizonta. Tveganje je to, da je treba stereotip zato, ker se zgodovinsko, politično premešča, spremljati, kamorkoli že gre: kaj storiti, če stereotip *prestopi na levo*?

Sipa in njeno črnilo (La seiche et son encre)

Tole pišem dan za dnevom: prijema, prijema, sipa producira svoje črnilo: vežem svoj imaginarij (da se branim in se hkrati ponudim).

Kako bom vedel, da je knjiga končana? Skratka, kakor vselej gre za izdelavo jezika. V slehernem jeziku pa se znaki vrnejo in z vztrajnim vračanjem naposled nasitijo leksiko – delo. Potem ko sem mesece spravljal v promet materijo teh fragmentov, se tisto, kar se mi zgodi pozneje, spontano (brez prisile) uvrsti pod izjave, ki so že bile izjavljene: struktura se tke polagoma in se, ko se tke, čedalje bolj magneti; tako se brez kakršnegakoli mojega načrta skonstruira končen in stalen repertoar, kakor je repertoar jezika. V nekem določenem trenutku ni več mogoča drugačna transformacija kakor tista, ki je doletela ladjo Argo: zelo dolgo lahko obdržim knjigo, tako da ji postopoma zamenjam sleherni odlomek.

Projekt za knjigo o seksualnosti (Projet d'un livre sur la sexualité)

Mlad par se je namestil v mojem kupeju; žena je plavolasa, našminkana; nosi velika črna očala, bere *Paris-Match*; ima prstan na vsakem prstu, in vsak noht na obeh rokah je pobarvan z drugačno barvo kakor sosednji; noht na sredincu, krajši, z zatohlím karminom, na debelo označuje masturbacijski prst. Od tod, iz *čara*, v katerem me drži ta par, ki ga ne morem izpustiti iz oči, mi pride ideja za knjigo (ali film), kjer bi obstajale le značilnosti drugotne spolnosti (nič pornografskega); v njej bi zajeli (bi poskusili zajeti) spolno »osebnost« slehernega telesa, ki ni njegova lepota, niti njegov »sexy« videz, temveč način, kako se sleherna spolnost neposredno ponudi v branje; mlada plavolaska z na debelo pobarvanimi nohti in njem mladi mož (z lepo raščenimi

ritnicami, z nežnimi očmi) sta nosila svojo spolnost v paru v gumbnici kakor odlikovanje legije časti (*spolnost* in *spoštljivost* pa sodita v enako razkazovanje) in ta *berljiva* spolnost (taka, kakršno je gotovo imel Michelet) je z neustavljivo metonimijo napolnjevala kupe veliko bolj zanesljivo kakor niz koketnosti.

Državna simbolika (La symbolique d'État)

Tole pišem v soboto 6. aprila 1974, na dan nacionalnega žalovanja v spomin Pompidouju. Ves dan je bila na radiju (za moja ušesa) dobra glasba: Bach, Mozart, Brahms, Schubert. »Dobra glasba« je potemtakem pogrebna glasba: uradna metonimija povezuje smrt, duhovnost in razredno glasbo (v dneh stavk igrajo zgolj »slabo glasbo«). Moja sosedka, ki navadno posluša pop glasbo, danes ni prižgala sprejemnika. Sva torej dva izključenca iz državne simbolike: ona, ker ne prenese označevalca (»dobre glasbe«), jaz, ker ne prenesem njenega označenca (Pompidoujeve smrti). Ali ti dve amputaciji ne spreminjata tako manipulirano glasbo v zatiralski diskurz?

Taktika / strategija (Tactique / stratégie)

Gibanje njegovega dela je taktično: gre za to, da se premešča, ubeži, kakor na boljše, vendar ne za to, da bi osvajal. Zgledi: pojem intertekst? Pravzaprav nima nikakršne pozitivnosti; rabi za boj z zakonom konteksta (1971, II); *zapisnik* je v določenem trenutku podan kot vrednota, vendar to nikakor ni čaščenje objektivnosti, to je pregrada zoper ekspresivnost buržoazne umetnosti; dvoumnost dela (*Critique et Vérité*, Pariz, Éd. du Seuil, 1966, 55) nikakor ne izhaja iz *New Criticism* in ga sam v sebi ne zanima; je zgolj majhen bojni stroj zoper filološki zakon, zoper univerzitetno tiranijo neposrednega pomena. To delo bi se potemtakem opredelilo kot: *taktika brez strategije*.

Pozneje (Plus tard)

Ima manjše, da daje »uvode«, »skice«, »elemente« in na pozneje prelaga »pravo« knjigo. Ta manjše ima retorično ime: to je *prolepsa* (ki jo dobro preučuje Genette).

Tu so nekatere izmed oznanjenih knjig: Zgodovina pisanja (*Le degré zéro de l'écriture*, 22), Zgodovina retorike (*L'ancienne rhétorique*, *Communications*, 16, 1970, II), Zgodovina etimologije (1973), Nova stilistika (*S/Z*, 107), Estetika tekstualnega užitka (*Le plaisir du texte*, Pariz, Éd. du Seuil, 1973, 104), nova lingvistična znanost (*Le plaisir du texte*, 104) Lingvistika vrednote (*Les sorties du texte*, v: *Bataille*, Pariz, Union générale d'éditions, 61), inventar ljubezenskih diskurzov (*S/Z*, 182), fikcija, temelječa na ideji o urbanem Robinsonu (1971, I), *summa* o drobni buržoaziji (1971, II), knjiga o Franciji z naslovom - kakor pri Micheletu - *Naša Francija* (1971, II) itn.

Te napovedi, ki so največkrat merile na svarilno, čezmerno, parodijo velikega spomenika vednosti, so lahko le zgolj preprosta dejanja diskurza (gre prav za prolepse); sodijo v kategorijo odlaganj. Toda odlagalno, utaja stvarskosti (realizabilnega), zato ni nič manj živo: ti projekti živijo, nikoli niso bili opuščeni; kadar so bili suspendirani,

so se lahko vsak hip vrnil v življenje, ali pa vsaj vztrajna sled neke obsesije, se delno, posredno, prek gest, skozi teme, fragmente, članke dopolnjujejo: Zgodovina pisanja (postulirana leta 1953) je dvajset let pozneje spočela idejo o seminarju o zgodovini francoskega diskurza; Lingvistika vrednote usmerja iz daljave prav tole knjigo. *Gora rodi miš*? Pozitivno je treba zasukati ta zaničljivi pregovor: gora ni preveč, da naredi miš.

Fourier je svoje knjige predstavljal zgolj kot napovedi popolne Knjige, ki jo bo objavil pozneje (popolnoma jasne, popolnoma prepričljive, popolnoma kompleksne). Oznanenje Knjige (*Prospectus*) je eden izmed tistih odlagalnih manevrov, ki urejajo našo notranjo utopijo. Imaginiram, fantazmiram, zaljšam in loščim veliko knjigo, ki sem je nezmožen: to je knjiga vednosti in pisanja, hkrati popoln sistem in posmeh slehernemu sistemu, vsota inteligence in užitka, maščevalna in nežna, korozivna in mirna itn. knjiga (tukaj val pridevnikov, piš imaginarija); skratka, vse lastnosti junaka iz romana ima: je tisti, ki pride (pustolovščina), in to knjigo, ki spremeni v Jeana-Baptista mene samega, to oznanjam.

Če pogosto predvideva knjige, ki jih je treba napisati (česar ne počne), to naredi zato, da na pozneje preloži tisto, kar ga nadleguje. Ali prej, raje *pri priči* napiše, kar mu je všeč napisati, ne pa česa drugega. Pri Micheletu so tisto, kar si želi na novo napisati, mesene teme, kava, kri, agava, žito itn.; skonstruiral si bo potemtakem tematsko kritiko, a je teoretsko ne bo tvegal zoper kako drugo šolo – zgodovinsko, biografsko itn. – fantazma je namreč preveč egoistična, da bi bila polemična, izjavimo, da gre zgolj za *predkritiko* in da bo »prava« kritika (ki je kritika drugih) prišla pozneje.

Ker vam neprenehoma primanjkuje časa (ali sebe tako zamišljate), ujeti v zapadlosti, zamude trdovratno verjamete, da se boste iz tega izvlekli tako, da boste uredili tisto, kar morate narediti. Delate programe, načrte, koledarje, rokovnike. Na vaši mizi in v vaših kartotekah je nič koliko seznamov člankov, knjig, seminarjev, predavanj, ki naj bi jih imeli, telefonskih klicev, ki jih je treba opraviti. To papirovje nikoli ne pogledate, saj vas je tesnobna zavest oskrbela z odličnim spominom za obveznosti. Toda to je neodgovorno: hodite vzdolž časa, ki vam manjka, vzdolž samega vpisa tega manka. Imenujmo to *programska prisila* (uganemo njen hipomanični značaj); države, kolektivi očitno niso izvzeti: koliko potratenega časa za *delanje programov*? In ker sem predvideval, da bom napisal članek o tem, postane ideja programa sama programska prisila.

Zdaj pa vse to preobrnimo: ti odlagalni manevri, te štrline projekta so morebiti samo pisanje. Najprej, delo je vselej le meta knjiga (predvidevalni komentar) nekega prihodnjega dela, ki zato, *ker se ne dela*, postane to delo tukaj: Proust, Fourier sta pisala zgolj »Prospectus«. Nato, delo ni nikoli monumentalno: to je *propozicija*, ki jo bo vsakdo saturiral, kakor bo hotel, kakor bo mogel: dajem vam semantično snov, da boste tekli, kakor podlasica. Naposled je delo (gledališka) *ponovitev*, kakor v Rivettovem filmu, je gostobesedno, neskončno, presekano s komentarji, z ekskurzi,

spleteno iz nečesa drugega. Z eno besedo, delo je porazdelitev v prostoru; njegova bit je *stopnja*: stopnišče, ki se ne ustavi.

Tel Quel (Tel Quel)

Njegovi prijatelji iz revije Tel Quel: njihova izvirnost, njihova *resnica* (poleg intelektualne energije, genialnosti za pisanje) izhajata iz tega, da soglašajo, da govorijo skupno, splošno, netelesno govorico, se pravi, politično govorico, *pa jo vendarle vsak izmed njih govori s svojim lastnim telesom*. – Prav, a zakaj tega ne naredite tudi vi? – Nedvomno prav zato, ker nimam enakega telesa kakor oni; moje telo se ne more navaditi na splošnost, ki je v govorici. – Ali ni to individualističen pogled? Ali ga ne najdemo pri kristjanu – znanem antiheglovcu – kakršen je Kierkegaard?

Telo je neodpravljljiva razlika in istočasno je načelo sleherne strukturacije (strukturacija je namreč Enkratnost strukture, cf. »L'effet de réel«, *Communications*, 11, 1968). Če bi se mi posrečilo, da bi govoril politiko *s svojim lastnim telesom*, bi iz najbolj ploske izmed (diskurzivnih) struktur naredil strukturacijo; s ponavljanjem bi sproduciral Tekst. Problem je, da ne vemo, ali bi politični aparat dolgo priznaval ta način za ubežanje pred militantno banalnostjo in bi vanjo zakopal moje živo, gonsko, uživajoče edino telo.

Izbor in prevod: **Taja Kramberger in Drago B. Rotar**

Od neskončnega univerzuma do sklenjenega sveta

Administrativna mentaliteta s svojim restriktivnim in homogenizirajočim iracionalizmom uničuje cele sektorje družbenega življenja, natanko tiste, zaradi katerih ima država, kakršna je Slovenija, sploh kak smisel (kot naprava za pobiranje davkov, za represijo, za ustvarjanje in vzdrževanje politične »elite«, za ustvarjanje uradnega spektakla je socialno popolnoma odveč, to znajo drugje delati ceneje in bolje in manj žaljivo za prebivalstvo) ...

Foto: Nada Žgank

Intervju z gospodom Dragom B. Rotarjem, dekanom ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, za *Dnevnik* decembra 2001 iz intervjuvancu nepojasnjenih razlogov (menda zaradi dolžine, nezainteresiranosti uredništva in preneumnih bralcev) ni nikoli izšel v časniku, za katerega je bil narejen. V resnici se človek tako znajde v položaju, v katerem ni več mogoče javno reagirati na nečedna dogajanja, ki se ne tičejo zgolj njega, ampak tudi samih družbenih perspektiv. Če bi bil intervju objavljen takrat, ko je bil napisan, se najbrž nekatere reči ne bi v še slabši obliki ponavljale tudi letos.

VRDLOVEC: Na ISH ste zasnovali raziskovalni projekt »Zunanje meje, notranje meje ...«, ki mu na MŠZŠ niso odobrili subvencije. Glede na to, da ste sami sodelovali pri zasnovi projekta, vas seveda ne morem vprašati, ali je ta raziskovalni načrt res tako zanič, da ni mogel dobiti institucionalnega blagoslova. Lahko pa vas vprašam, za kaj gre v tem projektu, kaj ste se namenili raziskovati in kako vam je uspelo za to »balkansko temo« pridobiti ugledne francoske institucije, kakršni sta Centre de recherches historiques, temeljna institucija nove zgodovine, in Centre Louis Gernet de recherches comparées des sociétés anciennes, ki je globoko preobrazil raziskovanje antičnih kultur.

ROTAR: Res je, eden izmed projektov, žal največji in najpomembnejši, ni »šel skozi« famozni ekspertni sistem Urada za znanost (prej MZT), in vsem na tem uradu

se je zdelo, če so se sploh potrudili do te mere, da se jim je kaj zdelo, da je vse v redu in prav; tudi tistim, ki so pred tem zagotavljali podporo prav temu projektu.

De l'univers infini au monde clos

La mentalité administrative slovène, aggravée par son irrationalisme restrictif et homogénéisant, détruit des secteurs entiers de la vie sociale. Il s'agit justement des secteurs qui garantiraient à un État comme la Slovénie une raison d'être (en tant qu'appareil voué à la collecte d'impôts et des taxes, à la répression, à la création et au maintien d'une «élite» politique, à la mise en scène d'un spectacle officiel. Il est, du point de vue social, absolument superflu. Les choses évoquées plus haut, on sait les faire beaucoup mieux ailleurs et de surcroît de manière moins outréante pour la population) ...

Entretien avec M. Drago B. Rotar, doyen de l'ISH (École des Hautes Études en Sciences Humaines de Ljubljana). Cet entretien a été réalisé pour le quotidien ljubljanaïs *Dnevnik* en décembre 2001. Il n'a jamais été publié dans ledit journal (ni d'ailleurs dans aucun autre) pour des raisons inconnues de l'interviewé (prétendument à cause de sa longueur, du manque d'intérêt manifesté par la rédaction du journal et surtout de l'ignorance supposée des lecteurs tenus pour incapables de le comprendre). Cette réaction de la presse est révélatrice de la situation en matière de liberté d'expression en Slovénie. Tout est fait pour empêcher les citoyens de réagir publiquement aux auteurs d'actions malsaines dont les conséquences pourraient affectées non seulement les concernés mais aussi les perspectives sociales. Si l'entretien avait été publié à temps, il aurait probablement empêché certaines choses de se reproduire au cours de ladite année, et cela sous une forme pire. Les questions sont de Zdenko Vrdlovec, journaliste du quotidien *Dnevnik* et spécialiste en théorie et histoire du cinéma.

VRDLOVEC: l'ISH a conçu un projet de recherche intitulé «Les frontières externes, les frontières internes....» qui n'a pas reçu le financement escompté du Ministère de l'éducation, de la science et du sport slovène. Tenant compte du fait que vous avez vous-même participé à la conception du projet, je ne peux pas vous poser la question de savoir, si ce projet de recherche est si médiocre qu'il n'a pas mérité de consécration officielle. Par contre, je peux vous demander de me dire de quoi s'agissait-il ? Quels étaient les sujets à traiter, et comment avez-vous réussi à attirer l'attention d'aussi prestigieuses institutions françaises que sont : le Centre de Recherches Historiques, l'institution de base de la Nouvelle histoire et le Centre Louis Gernet de recherches comparées des sociétés anciennes qui, grâce aux travaux innovateurs de ses membres, a profondément transformé la recherche et l'interprétation des sociétés et cultures anciennes.

ROTAR : Il est vrai qu'un des nos projets de recherche, malheureusement le plus grand et le plus important, n'a pu «convaincre» le fameux système d'expertise du Bureau de la Science (jadis Ministère de la Science). Tout le monde a le sentiment que - si, bien sûr, on s'est vraiment donné la peine - le traitement du dossier ne s'est pas fait de manière

transparente, objective et digne. Fait surprenant, ce sentiment est aussi partagé par ceux qui, avant le dépôt des dossiers, avaient pourtant manifesté leur soutien à ce projet. Bien qu'étant un des initiateurs du projet, vous pouvez bien évidemment me demander si le projet en question ne vaut rien. Éviter de répondre à une telle question, ce serait faire

In seveda me lahko vprašate, ali je projekt zanič, čeprav sem bil njegov iniciator. Če bi se odgovoru izognil, bi bilo res lepo sprenevedanje, kakor da ne vem, pri čem in za kaj sem se angažiral. Gotovo ne bi sodeloval pri zanič projektu. In v tej sodbi se nisem zmotil: ta isti projekt je prestal precej bolj kvalificiran preskus kakovosti, kakor je neodgovorno in zaplotniško pleteničenje »ekspertov« Urada za znanost. Denimo, na EHESS v Parizu so se kolegi na podlagi v Ljubljani zavrjnega besedila odločili, da gredo z nami v skupno raziskavo in da bodo sodelovali v vseh njenih etapah, rektor Jacques Revel pa je napisal posebno izjavo za naše oblasti. Težava je le to, da v Ljubljani malokdo ve, kaj je EHESS in kdo je J. Revel, očitno niti tisti ne, ki vodijo znanstveno politiko v deželi. Odgovorne osebe na MŠZŠ sem o tej odločitvi francoskih kolegov obvestil, zavrnitev projekta pa se kljub temu ni nikomur zdelo čudna. Bolj čudno se jim je zdelo, da smo zavrnilo drobiž, s katerim naj bi delali raziskavo z enakim naslovom kakor za predvidena sredstva, zapacali naslov in temo in MŠZŠ omogočili, da »pokrije« tudi ta projekt, kakor je očitno v navadi v »naši« deželi.

Bržkone je prav to, za kar gre pri projektu, razlog za zavrnitev.* Gre za projekt raziskave, ki naj bi se ukvarjala s tem, kako je Balkan z vsemi današnjimi značilnostmi

nastal, kdo (zgodovinski kdo) je kaj storil, kako, s čim in zakaj, in zlasti, kako so populacije doživljale, preživljale in izvajale procese identifikacij, razmejevanj, inkorporiranj, podjarmljanj, družbenih gibanj različnih vrst, da so nastale razmere, v katerih so lahko stoletja dolgo ljudje z deloma različnimi identitetami živeli v vsakdanjem fizičnem, komunikacijskem, kulturnem, družabnem itn. sožitju, hkrati pa v posebnih razmerah pretrgali te kontakte in se sosedov lotili z nasiljem. Polotok med Črnim in Jadranskim morjem je navzlic raznovrstnim nacionalnokulturnim nadutostim (med katere sodi npr. pretenciozna »razprava« Marije Todorove, ki, denimo, meni, da lahko do resničnih spoznanj o Balkanu pridejo le Balkanci) vse prej kakor kaka divjina, je področje, na katerem so se zvrstili vsi imperiji, kar jih poznamo iz evropske zgodovine, na njem je bilo nekaj za evropsko in sredozemsko civilizacijo usodnih metropol. Najbrž je hudo moteče, ker se raziskava ni hotela predstaviti ne kot filo- in ne kot mizobalkanska. Zasnovana pa je bila tako, da se lahko poveže z vrsto velikih mednarodnih raziskav, ki so ravnokar v teku ali jih načrtujejo. Projekt je seveda večji, obsežnejši in daljši od tistega, kar smo lahko prijavi na MŠZŠ. Zdaj se ukvarjam s tem, da bi »domovino« in roj kaplarjev, uradniških stremuhov, dušebrižnikov in blagajnikov, ki ji očitno neovirano gospoduje, prepustil njenemu najljubšemu opraviču, vendar brez mene in še nekaterih.

* Danes je položaj nekoliko drugačen: »balkanske teme« so postale manj moteče zaradi strahu v kulturniških krogih pred integracijo v Evropsko unijo, ki se približuje. Vsekakor pa je slej ko prej moteča raven zasnov.

preuve d'hypocrisie ! Comme si je ne savais pas dans quelle affaire et pour quel but je m'étais engagé. Je ne participerais certainement pas à un projet que je jugerais sans valeur. Et, dans ce cas-ci, je ne me suis pas trompé dans mon jugement. Je rappelle que ce même projet a passé une épreuve de qualité beaucoup plus qualifiée que le charabia irresponsable et insidieux des fameux «experts» du Bureau de la Science. Des collègues de l'EHESS à Paris se sont décidés, sur la base du texte rejeté à Ljubljana, d'entrer en coopération avec nous dans le cadre d'une recherche en commun incluant toutes les étapes. Monsieur Jacques Revel, le Président de l'EHESS, a même rédigé une déclaration à part adressée aux autorités slovènes. L'inconvénient est qu'on compte peu de gens à Ljubljana qui sachent ce qu'est l'EHESS et son président Jacques Revel. Manifestement c'est aussi les cas parmi ceux qui dirigent la politique scientifique dans le pays. Naturellement, j'ai, personnellement, informé par voie écrite et orale, les responsables du Ministère du ressort scientifique sur la décision des collègues français, et malgré cette information réitérée (reprise publiquement au cours d'une réunion des représentants du CNRS et du Ministère slovène sur la coopération scientifique franco-slovène à laquelle ont participé deux représentants de l'EHESS). L'«évaluation» desdits experts n'a pas suffi pour créer chez nos experts la réaction qui aboutirait à un changement de décision. Ce qui leur a le plus surpris, c'est plutôt le fait que nous ayons refusé l'insignifiante aide octroyée après maintes interventions grâce à laquelle une recherche, portant le même titre, devrait être faite. Le but visé était de conserver le titre tout en essayant de le dévaluer en vidant le sujet de son contenu, le Ministère aurait ainsi eu l'occasion de se féliciter d'avoir «financer» ce projet comme c'est désormais l'habitude dans «notre pays».

Le rejet du dossier s'explique partiellement par le fait qu'il s'agit d'un projet de recherche qui se consacrerait à l'histoire de la constitution des Balkans, leurs caractéristiques actuelles incluses, à tous ceux qui y ont joué un rôle historique déterminant, en tentant d'expliquer comment, pourquoi et avec quels moyens.* Le but du projet était aussi de savoir comment les populations ont subi, vécu, supporté et surtout comment se sont effectués les processus d'identification, de délimitation, d'incorporation, d'asservissement, des mouvements sociaux de divers types, qui ont abouti à la création des conditions ayant permis aux communautés d'origine différente de vivre des siècles durant en parfaite symbiose. Mais, l'histoire a démontré qu'elles étaient aussi capables de rompre cette symbiose, dans des circonstances spéciales, en faisant preuve d'une violence armée dirigée contre leurs voisins.

La péninsule entre la Mer noire et la Mer adriatique est - malgré les diverses prétentions nationales et culturelles, (où s'insère, entre autres, la prétentieuse «dissertation» de Maria Todorova qui, par exemple, croit que l'accès à la connaissance même de l'histoire des Balkans n'est réservée qu'aux Balkans) - tout sauf une contrée sauvage, un territoire où se sont succédé tous les empires connus de l'histoire européenne et où on retrouve un bon nombre de métropoles jadis fatales (qui ont, jadis, joué un rôle néfaste) pour les civilisations méditerranéenne et européenne, en ce sens qu'ils ont joué un rôle décisif dans l'histoire européenne.

Ce qui a sans doute beaucoup dérangé, c'est le fait que le projet de recherche n'ait été présenté ni dans une perspective philo-

* Aujourd'hui, la situation est un peu différente : les «sujets balkaniques» sont devenus, grâce à l'intégration imminente de la Slovénie à l'Union européenne, moins gênants. En tout cas, progressivement il apparaît que le niveau de leur conception reste gênant.

VRDLOVEC: Ta projekt je bil torej na MŠZŠ zavržen oz. se mu ni uspelo uvrstiti dovolj visoko na lestvici predlaganih projektov. Ali morda poznate argumente evalvacijske komisije in ali veste, kako sploh poteka evalvacija predlaganih raziskovalnih projektov?

ROTAR: Seveda poznam »argumente« recenzentov. To je navsezadnje pravica predlagateljev projektov. Nisem pa uradno izvedel za imena recenzentov. Ni jih bilo težko uganiti, po značilnostih stilov. Vem tudi, da je nacionalni koordinator za polje »Kulturologija« g. Marko Marin »imenoval« tri recenzente, obstaja pa pet recenzij. Mi smo predlagali šest recenzij, štiri tuje (ker gre za prijeme, ki niso ravno doma v Sloveniji, in ni veliko ljudi, ki bi lahko o njih kolikor toliko kompetentno sodili, pa ne bi bili že kako vpleteni v projekt) in dve slovenski; od petih obstoječih recenzij so štiri slovenske in ena iz tujine. Tri izmed slovenskih recenzij so negativne, ena pa pozitivna; recenzija iz tujine je odlična. Za popolno razumevanje zgodbe z recenzijami je treba vedeti še, da je recenzentski postopek za ministra konzultativen, ne pa obvezen, v zadnji instanci odloča oseba na tem položaju, ki je tudi podpisnica pogodb in seveda lahko poseže vmes, v dvomljivih primerih pa bi to najbrž morala storiti.* Nobeden izmed slovenskih

recenzentov, ki smo jih predlagali, ni bil imenovan, izmed tujih pa je bil le eden. Zato pa sta bili na Marinov predlog imenovani vsaj dve osebi, ki sta bili in sta še zmerom v sporu z ISH, in to v takem sporu, da je bilo vanj vpleteno MZT.

Eden izmed teh recenzentov, Rastko Močnik, je denunciral ISH tako pri MZT kakor pri Higher Education Support Program Georga Sorosa, ki finančno podpira ISH. Ker pa revizijske komisije, ki sem jih zahteval, da se obrekovanje ustavi, niso našle stvari, ki jih je sedanjí recenzent razširjal *urbi et orbi*, so te postale brezpredmetne (to recenzenta ne ovira, da jih ne bi kdaj pa kdaj, kadar ima priložnost, uporabil)*; drugi recenzent, natčneje, recenzentka, Jera Vodušek – Starič, je bila pred kratkim na relativno pomembnem mestu v »ekspertnem sistemu«, na takem, da si je lahko pred dvema letoma privoščila zavrnitev naših projektov, čeprav so dobili najvišje ocene in čeprav so se do pike ujemali s tedanjim nacionalnim raziskovalnim programom. Seveda zadeva ni minila brez spora in hrupa, tako da bi jo na MZT oz. v Uradu za znanost težko spregledali. Naša napaka je nabrž bila ta, da zaradi teh zadev nismo vložili tožb.

* Vsa zgodba z »recenzijami« se je letos ponovila: projekt, s katerim smo kandidirali za sredstva MŠZŠ, je bil na podoben način zavržen. Ker smo se naveličali biti zgolj žrtve linča (nekateri člani Sveta za humanistične vede pri Ministrstvu pravijo, da ne dobimo denarja, ker nismo »zraven«, kadar nas obrekujejo), smo se odločili objaviti recenzije in komentar k njim v pričujoči številki *Monitorja ISH*: cf. »Dementia militans« v rubriki Cordon sanitaire.

* Zakaj ni nikogar presenetilo, ko smo od istega strokovnjaka za teorijo brali lamentacije o »neznanih osebah na ministrstvih«, ki »odločajo naskrivaj« (»Ali univerza lahko nudi začasno zatočišče teoretski produkciji?«, *Družboslovne razprave*, XVII, 37-38, avgust-december 2001, str. 100?

balkanique ni dans une perspective miso-balkanique. Il a été plutôt conçu de manière à rendre possible les liaisons de coopération avec toute une série de grandes recherches internationales en cours ou en gestation. Notre projet de recherche, tel qu'il avait été initialement conçu, était et l'est encore, bien entendu, plus vaste et s'étalait sur une période

de temps plus important que le fragment que nous avons pu proposer au Bureau de la Science. Ma préoccupation actuelle, c'est de laisser «la patrie» et son essaim de caporaux, d'ambitieux des bureaux, de gardiens d'âmes et de caissiers qui la gouvernent et s'adonnent sans entrave à leur passe-temps préféré, mais aussi sans moi et certains de mes collègues.

VRDLOVEC: Ce projet a été rejeté par le Ministère de l'éducation, de la science et du sport, en d'autres termes, il n'a pas réussi à obtenir une place assez proche du sommet de l'échelle des projets proposés. Connaissez-vous peut-être les arguments de la commission d'évaluation ? Comment l'évaluation des projets de recherche proposés se déroule-t-elle en général ?

ROTAR: Je connais bien sûr les soidisant «arguments» des membres de la commission. C'est en tout cas le droit de ceux qui proposent les projets de recherche. Mais on ne m'a pas révélé les noms des auteurs de ces arguments. Or, dans un milieu aussi restreint que celui de la Slovénie où pratiquement tout le monde se connaît, il ne m'a pas été difficile de les deviner à partir des traits caractéristiques de leur style respectif d'expression. Je sais aussi que M. Marko Marin, le coordinateur national pour la «Culturologie», n'a nommé qu'un jury de trois membres, or à la fin on se retrouve avec cinq évaluations au lieu de trois. L'ISH a proposé six évaluateurs dont quatre de l'étranger. En Slovénie l'approche scientifique est peu prise en compte et on dénombre très peu de gens capables d'un jugement qualifié. Mais on a préféré d'autres, moins qualifiés. Des cinq évaluations existantes quatre sont d'«experts» slovènes et une seule d'un étranger. Trois des évaluations slovènes sont négatives, une est positive, l'unique évaluation étrangère considère le projet comme étant

excellent en lui octroyant la note maximale (100).

Pour permettre une compréhension complète de cette histoire d'évaluation, il faut préciser qu'elle ne révèle qu'un caractère consultatif pour le ministre. C'est la personne occupant ledit poste et qui est aussi le signataire des contrats de recherche qui prend la décision définitive en dernière instance.*

Aucun des deux Slovènes proposés par l'ISH n'a été nommé, seul un étranger sur les quatre proposés a été retenu. Sur proposition de Marko Marin au moins deux personnes qui étaient en conflit avec l'ISH (et qui le sont encore) ont été nommées. Il s'agit d'un conflit dans lequel le Ministère de la science a été impliqué.

Ainsi, un de ces membres de la commission, Rastko Močnik, a dénigré l'ISH aussi bien auprès du Ministère qu'auprès des organismes du Higher Education Support Program de George Soros qui soutient financièrement l'ISH. J'ai demandé une révision détaillée de notre gestion financière à une agence de la

* Toute l'histoire des «évaluations» s'est répétée cette année: le dossier du projet de recherche qu'on a déposé à l'occasion du concours public organisé par le Ministère a été rejeté de la même façon. Las d'être les victimes d'un lynchage orchestré (certains membre du Conseil des sciences humaines du Ministère nous ont dit, que nous ne pouvons obtenir le financement par le Ministère parce que nous n'avons pas de représentants dans ce conseil et qu'il n'y ait personne pour s'opposer aux dénigrements), D. B. Rotar s'est décidé de publier les évaluations et leur commentaire dans ce numéro du *Monitor ISH*: cf. article «Dementia militans» dans la rubrique Cordon sanitaire.

Za argumente recenzentov bi radi zvedeli? Eden izmed recenzentov, ki so projekt ocenili negativno, pravi, da je naš pristop zastarel (glede na to, da vem kdo je, seveda lahko trdim, da se mu o prijemih na tem znanstvenem področju komaj kaj sanja), da ne zaupa instituciji (ki jo je obrekoval in po njegovem odhodu navzlic njegovemu prizadevanju ni hotela propasti), da je projekt preobsežen, da je nepovezan; drugi recenzent z odklonilno oceno meni, da je projekt preambiciozen, tako rekoč na naslednji strani iste ocene pa, da je premalo ambiciozen, nerelevanten za »nas«, nerealen, znanje jezikov članov tima pa da je vprašljivo. Sicer pa sta »argumentirani« le dve zavrnilni recenziji, tretja je sploh brez besedila (le številke, najnižje, seveda). Kakor da je nekdo v Uradu, potem ko je ugotovil, da je rezultat navzlic prizadevanjem še zmerom neodločen, potegnil iz rokava še eno karto. Vse kaže, da je v našem primeru odločanje potekalo tako. Kakorkoli že, postopek »evalvacije«, kakršnega se

oklepajo v Uradu za znanost, zaupanja prav gotovo ne vliwa. Ves niz kontrolnih instanc (koordinator polja g. Marko Marin, predsednik področnega sveta za humanistiko g. Andrej Kranjc. Negdanja predsednica, zdaj podpredsednica, tega sveta ga. Jera Vodušek Starič in področni svet, Nacionalni znanstvenoraziskovalni svet in njegov predsednik g. Boštjan Žekš, državni sekretar g. Zoran Stančič, ministrica ga. Lucija Čok*) je mirno prezrl nenavadno število recenzij, izbor recenzentov, to, da se dve negativni recenziji ne držita niti točk formularja, da ne obravnavata besedila prijave, da obstaja recenzija brez besedila. Tudi trdno argumentirana pritožba je bila ignorirana.

Ta pišmevuhovski odnos teh instanc najbrž izhaja iz tega, da je projektni del financiranja raziskav nepomemben za večino državnih raziskovalnih institucij, v njem je angažiranega tako malo denarja, da je očitno nepomemben tudi za MŠZŠ, pomemben je le za tiste, ki jih trenutno veljavni Zakon o raziskovalni dejavno-

* Navedli bi lahko kateregakoli ministra za znanost od zadnjih treh, g. Čok le ni ustavila škodljivega početja. Odgovornost za opisane malverzacije navzlic videzu ni tako enakomerno porazdeljena. Večji del je gre nedvomno tistim, ki si lastijo področje raziskovanja. G. B. Žekš, na primer, je v času intervjuja že bil predsednik in profesor Politehnike Nova Gorica, kar je še zmeraj, bil je predsednik Nacionalnega znanstveno raziskovalnega sveta, kar je prav tako še zmeraj, bil je in je še zmeraj član bolj ali manj pomembnih državnih in akademskih organov, bil je in je še profesor na medicinski fakulteti v Ljubljani, bil je in je še član SAZU, medtem je postal predsednik SAZU (ob tej priliki nam je pojasnil, kaj si misli o humanističnih in družbenih znanostih, čeprav se mu o tem področju komaj kaj sanja) in s tem po funkciji član Sveta za visoko šolstvo in Sveta za znanost vlade, seveda pri tem hladnokrvno ignorira konflikt interesov skupaj z običajno človeško decentnostjo. Človek bi si mislil, da ima to hlepenje po položajih opraviti z infantilnostjo osebe, in prav bi imel. Vendar je v zadevi več: novi zakon, ki ureja področje raziskovanja, predvideva ustanovitev dveh agencij, ene za znanstveno raziskovanje. Ker pa bo ta agencija upravljala javni denar, namenjen temu cilju, je več kakor verjetno, da se hočejo g. B. Žekš in člani tega, kar bi z evfemizmom imenovali njegov *lobby*, dokopati do odločujočih mest (do realne oblasti) vsaj v eni izmed novih agencij. Njihova povsodpričujočnost v sedanjih državnih organizmih jim le olajša to uzurpacijo.

place, ainsi que celle de la réalisation de nos projets de recherche et de nos programmes d'études à une commission d'inspection qui a été acceptée par HESP. Or, comme les deux commissions n'ont pas trouvé les malversations décrites *urbi et orbi* par notre évaluateur, du coup les accusations avaient perdu leur fondement (cela n'a pas empêché pas notre détracteur de continuer à les diffuser)*; le second évaluateur, une dame, Jera Vodusek - Starič, a occupé, il y a quelques mois, un poste relativement important dans le «système d'expertise» du Ministère, où elle a pu se permettre de mettre hors de concurrence, il y a deux ans, tous les projets de l'ISH malgré le fait qu'ils aient été jugés excellents par les experts et malgré le fait qu'ils aient été conformes aux exigences du programme national de recherche du moment. Naturellement, on a porté plainte, il y a eu des rencontres entre les représentants du Ministère et de l'ISH, on a publié cette polémique dans les journaux slovènes et je suis persuadé que beaucoup de responsables du Ministère ne sont pas prêts à l'oublier. Nous regrettons de n'avoir pas porté l'affaire devant le tribunal.

Souhaiteriez-vous connaître les arguments avancés pour justifier le rejet du projet de recherche ? L'un de ceux qui avaient jugé le projet de médiocre reproche le caractère obsolète de notre approche (connaissant l'auteur de cette évaluation, je peux affirmer sans ambages qu'il ne dispose pas d'une idée très nette des approches dans le domaine scientifique en question), qu'il a peu confiance à notre institution (qu'il a dénigrée et qui, après son départ, a été déçu ne pas voir son

vœu se réaliser : l'écroulement de l'ISH), que le projet est trop vaste et manque de cohérence. Le second évaluateur, ayant attitude de rejet, a, par exemple, noté sur une page du formulaire que le projet était trop ambitieux et quelques pages plus loin, sans s'être rendu compte, qu'il ne l'était pas (en même temps, allez comprendre) suffisamment. Elle a ajouté qu'il ne était pas «rélevant» pour «nous», qu'il n'était pas réaliste, que la maîtrise des langues de la région par les membres de l'équipe était douteuse. D'ailleurs, seuls deux des évaluations négatives comportent des «arguments», la troisième ne contient pas d'expressions verbales (seulement des chiffres, les plus bas, naturellement). Tout se passe comme si quelqu'un, au Bureau de la Science, après s'être rendu compte que le résultat des efforts consentis pour faire rejeter le projet en question par des moyens «légaux» n'ont pas porté leurs fruits, a décidé de recourir à d'autres moyens, peu orthodoxes. Selon toute vraisemblance, le rejet de notre dossier s'explique par le fait que dans notre cas, la sélection a été faite de manière décrite ci-dessus. Quoi qu'il en soit, le procédé d'«évaluation», auquel on se cramponne au Bureau de la Science, ne suscite absolument pas confiance. Toute la chaîne des instances de contrôle mise en place (le coordinateur du domaine des recherches de «culturologie» M. Marko Marin, le président du Conseil de la division des sciences humaines M. Andrej Kranjc, ex-présidente et vice-présidente actuelle dudit Conseil et le Conseil lui-même, le Conseil national de la recherche scientifique et son président M. Boštjan Žekš**, le

* Pourquoi on n'a pas éprouvé de grand étonnement en lisant, dans l'article de ce même spécialiste de l'orthodoxie théorique «Est-ce que l'Université peut-elle offrir un refuge provisoire à la production théorique ?» («Ali univerza lahko nudi začasno zatočišče teoretski produkciji»), *Družboslovne razprave*, XVII/37-38, août-décembre 2001, p. 100, ses lamentations sur les «personnes inconnues aux ministères prenant leurs décisions en cachette».

** On pourrait y mettre n'importe quel des trois derniers ministres de la science; la responsabilité de Mme Čok n'est que son peu d'intérêt pour mettre la fin aux actions néfastes. Ainsi, malgré les apparences, la responsabilité pour les malversations décrites n'est pas si proportionnellement répartie. A l'époque, B. Žekš, par exemple, était le président de l'École polytechnique, il l'est encore, il était le président du Conseil

sti,* natančneje njegova restriktivna interpretacija, diskriminira, provincialni vzhodnobloški birokratiči pa se vsi veseli skrivajo za njo, saj lahko tako razkazujejo svojo mikro oblast, hkrati pa jim ni treba nič narediti. Eterniziranje take administrativne mentalitete, seveda ob podpori drugih vladnih ukrepov pri »zaostrovanju finančne in fiskalne discipline«, ki s svojim restriktivnim in homogenizirajočim iracionalizmom uničuje cele sektorje družbenega življenja, natanko tiste, zaradi katerih ima država, kakršna je Slovenija, sploh kak smisel (kot naprava za pobiranje davkov, za represijo, za ustvarjanje in vzdrževanje politične »elite«, za ustvarjanje uradnega spektakla je socialno popolnoma odveč, to znajo drugje delati ceneje in bolje in manj žaljivo za prebivalstvo), pomeni, da se je Slovenija tako rekoč dokončno spremenila v paradiž za imbecile (kar je v veliki meri bila že prej) in v kazensko kolonijo za intelektualno razvite osebe.

Na podlagi obravnavanja našega projekta in celega kupa drugih indikacij sklepam, da se lahko recenzentski postopek v »ekspertnem sistemu« Urada za znanost izvaja docela brez znanstvenih kriterijev (verjetno celo brez slehernih kriterijev), na podlagi osebnih zamer in privatnih interesov recenzentov in tistih, ki recenzente izbirajo, in da to pravzaprav ni recenzentski postopek, ampak zgolj podeljevanje javnega denarja prijateljem in privržencem (število objav v t. i. relevantnih revijah, zlasti v takih, kjer je treba za objavo plačati, seveda ni znanstven kriterij). In seveda mislim, da je to, da ljudje to in tako ravnanje sprejemajo kot nekaj naravega in neogibnega, izraz globokega defekta v slovenski kulturi in mentaliteti. Ta pa je spet predmet, ki naj bi ga raziskovali v okviru zavrnjenega (za »nas« irelevantnega) projekta.

Foto: Nada Zganek

* V času, ko je intervju nastal, je bila nadomestitev tega zakona z drugim, bolj prilagojenim realnosti, kakor je bilo upati, ki je bil vendarle sprejet na začetku novembra 2002, še nekaj zelo oddaljenega.

secrétaire d'État responsable de la recherche scientifique M. Zoran Stančič, la ministre Mme Lucija Čok en dernière instance en sa qualité de responsable suprême) ont fermé les yeux sur le nombre des membres du jury qui ne cadre ni avec la pratique établie du ministère ni avec le nombre proposé par l'ISH, sur le choix des membres du jury, sur le fait que les deux membres du jury qui ont rejeté le projet n'ont pas répondu aux questions du questionnaire, qu'ils ne prennent pas en compte le contenu du dossier. Chose surprenante, parmi les évaluations, on en distingue une ayant en tout et pour tout une note chiffrée. Cette évaluation n'était pas accompagnée de commentaire, cela n'a pas suffi pour susciter une réaction des responsables. Il va sans dire que notre plainte, bien argu-mentée et dans laquelle nous évoquons toutes ces irrégularités criantes, est restée sans réaction officielle.

Ce rapport, peu objectif de ces instances de contrôles envers le secteur des recherches que l'État finance moyennant les concours publics, vient probablement du fait que ce secteur est peu important pour la majorité des institutions de recherche d'État. Les moyens financiers engagés sont si insignifiants qu'ils sont sans importance aussi pour le Ministère et son Bureau de la Science. Ces moyens sont par contre importants pour les institutions que la Loi sur la recherche en vigueur*, plus précisément, son interprétation extrêmement restrictive, traite de manière discriminative.

Les petits bureaucrates très présents dans l'ex bloc de l'Est, tous joyeux, se cachent derrière cette loi, toujours prêts à faire étalage de leur micro pouvoir. La pérennisation d'une mentalité administrative de ce type, avec le concours, bien sûr, considérable des autres mesures gouvernementales supposées aboutir à la mise en place d'une «orthodoxie financière et fiscale», qui, par leur irrationalisme restrictif et homogénéisant, détruisent des secteurs entiers de la vie sociale. Il s'agit justement des secteurs qui garantiraient à un État comme la Slovénie une raison d'être (en tant qu'appareil voué à la collecte d'impôts et des taxes, à la répression, à la création et au maintien d'une «élite» politique, à la mise en scène d'un spectacle officiel. Il est, du point de vue social, absolument superflu. Les choses évoquées plus haut, on sait les faire beaucoup mieux ailleurs et de surcroît de manière moins outragante pour la population) ...

La pérennisation de ce type de mentalité de l'administration montre que la Slovénie s'est transformée presque définitivement en paradis pour imbéciles (ce qu'elle était déjà, dans une certaine mesure) et en réclusion pour les personnes intellectuellement développées.

Vue la manière dont a été traitée notre projet de recherche et à partir d'un tas d'autres indications, je suis amené à la conclusion que, dans le «système d'expertises» du Bureau de la Science, le procédé d'évaluation se fait sans recours aux critères scientifiques

national de la recherche scientifique, il était membre de maints organismes d'État plus ou moins importants, professeur à la Faculté de médecine et membre de l'Académie des Sciences et des Arts slovène, entre-temps il est devenu le président de cette Académie et, par conséquent, membre influent, par exemple, du Conseil de l'enseignement supérieur du Gouvernement, bien sûr, sans tenir compte de conflit d'intérêts et de la décence standard. On croirait que cette avidité de positions ait quelque chose à faire avec l'infantilisme du personnage, et on aurait probablement raison, mais c'est plus que ça : la nouvelle loi réglementant sur la recherche prévoit la création des Agences dont une pour la recherche scientifique, et comme une telle agence sera vouée à la gestion des finances publiques destinées à ce but, il est plus que probable que M. Žekš et les membres de son «lobby» visent à s'approprier des positions de décision (du pouvoir réel) dans au moins une des agences. Leur omniprésence dans les organismes d'État actuels ne peut que leur faciliter cette usurpation.

* Au moment où l'entretien a eu lieu, la substitution de cette loi par une autre, plus adaptée à la réalité on espère, qui pourtant vient d'être faite au début de novembre 2002, était quelque chose de très lointain.

VRDLOVEC: Kot fakulteta za podiplomski humanistični študij ima ISH pet glavnih programov*, štirje od njih so antropološki, vendar zajemajo zelo različne stvari. Od tod naivno vprašanje: kako to, da je prišlo do izenačenja humanistike z antropologijo? In, kateri od teh programov ima največ študentov?

ROTAR: Saj ni mogoče ničesar odgovoriti, ker ne vem, kaj mislite z izrazom »humanistika«. Pomenila naj bi znanosti o človeku (humanities, sciences humaines, Wissenschaften der Menschen itn.), po formi pa lahko pomeni le znanost ali stroko, ki se ukvarja s humanizmom. Med humanizmom (zgodovinskim fenomenom novoveške Evrope) in temi znanostmi je posredna zveza, ni pa enačaja. Ta izraz, če ga razumemo tako, kakor se uporablja v Sloveniji, je neustrezen: znate razložiti, zakaj so zgodovina, etnologija in socialna oz. kulturna antropologija humanistične vede, psihologija in pedagogika pa sodita med družbene vede? Najbrž ne. Ker ne gre za misterij slovenske avtentičnosti in avtohtonosti, se to da razložiti, to razlaganje pa bi potegnili na dan intelektualne, polintelektualne in administrativne taktike (prej kakor strategije), ki so do te klasifikacije privedle v Sloveniji in v nekdanji Jugoslaviji, nikakor pa zanje ne bi našli epistemskih razlogov. Danes je ta razvrstitev v Sloveniji videti samoumevna (obstaja močno poudarjena tendenca, da bi pod videzom prevajanja zreducirali sleherni »tujen« klasifikacijo, ne glede na njeno razširjenost in morebitno utemeljenost, na domače denominacije in diferenciacije, se pravi na administrativno shemo in hierarhijo znanosti, ki ju vzpostavlja in vsiljuje lokalna kultura), a že takoj za

mejo velja drugačna (in meje v Sloveniji niso posebno daleč druga od druge).

Nato je seveda treba povedati, kaj pomeni za nas na ISH (in marsikje drugje po svetu) antropologija: najprej, to ni ne teološka ne filozofska in ne biološka disciplina ali frakcija. Prav tako to ni antropologija, s kakršno se srečate na ameriških univerzah, kjer pomeni predal, kamor je uvrščenih več disciplin (od arheologije do lingvistike). Za nas pomeni antropologija epistemološki premik, se pravi, spremembo perspektive raziskovanja, metod in prijemov, in sicer premik iz vnaprej doktrinarno determiniranih paradigmov (beseda je moškega spola, pa če pisci slovenskega pravopisa in njeni drugi vernakularni uporabniki to vedo ali ne), kakršni so različne filozofije zgodovine in družbe in iz njih nastale ideologije, k temu, da se pri raziskovanju poskušamo ravnati po tistem, kar v raziskovanem materialu obstaja, ne pa po tem, kar naj bi zaradi tega ali onega miselnega sistema v njem bilo. Iz antropološkega zornega kota je zgodovina videti kot nizanje razpotij, na katerih bi se družbe in družbene skupine lahko napotile v povsem druge smeri, kakor so se nato zares. To pomeni, da za nas ne obstaja zgodovina, ki sama na sebi vodi k ciljem, ki so zunaj tega, kar realno živimo. Situacijo, v kateri živimo, enako kakor vse pretekle in sedanje človeške situacije,

* Danes je verificiranih šest programov.

(probablement sans recours aux critères tout court). L'évaluation se déroule, par contre, sur la base des rancunes personnelles et les intérêts privés des membres du jury et de ceux qui les choisissent. A proprement parler, il ne s'agit pas là d'un procédé d'évaluation, mais plutôt d'un système de distribution de l'argent public aux amis et partisans (il va de soi que le nombre de publications dans les revues «relevantes», notamment dans celles où il faut

payer la publication n'est pas un critère scientifique). Et, bien entendu, je pense que le fait que les gens acceptent un tel traitement de la part des autorités comme quelque chose de normal et inévitable est l'expression d'un malaise profond dans la culture et la mentalité slovène. L'objet de notre recherche dans le cadre du projet proposé prévoyait justement d'étudier cette culture et cette mentalité.

VRDLOVEC: L'ISH en tant qu'école des hautes études dispose de cinq programmes d'études capitaux*, quatre d'entre eux sont anthropologiques, mais traitent des choses très différentes. D'où cette question naïve : qu'est-ce qui vous a amené à cette égalisation de la humanistique et de l'anthropologie ? Et, lequel de ces programmes attire le plus les étudiants ?

ROTAR: A vrai dire, je ne peux pas vous répondre car je ne sais pas quel sens vous donnez à l'expression «humanistique». Je suppose que ça veut dire sciences de l'homme (*humanities*, sciences humaines, *Wissenschaften der Menschen*, etc.), or par sa morphologie, il ne peut signifier qu'une science ou une spécialité dont la préoccupation serait l'humanisme. Il existe sans doute, entre l'humanisme (phénomène historique des débuts de l'Europe moderne) et ces sciences une liaison nette, mais il n'est pas permis pour autant d'y mettre une équation.

La signification qu'on prête à cette expression dans ses usages slovènes ne correspond pas à l'usage généralement accepté : est-ce que vous saurez m'expliquer les raisons pour lesquelles l'histoire, l'ethnologie, l'anthropologie sociale ou culturelle sont classées parmi les sciences humaines, tandis que la psychologie et la pédagogie sont, elles, insérées dans le corps des sciences sociales ? Je ne le crois pas. Mais comme ce n'est pas un mystère d'authenticité et d'autochtonie slovènes, le fait est bien explicable, mais cette explication ferait surgir les tactiques (plutôt que les stratégies)

intellectuelles, sémi-intellectuelles et administratives qui sous-tendent sourdement cette classification des sciences «molles» aussi bien en Slovénie ainsi que sur tout le territoire de l'ex-Yougoslavie. Mais, il me semble exclue toute intervention des raisons épistémiques et théoriques. A l'heure actuelle, en Slovénie, cette classification des sciences a pris l'air d'une évidence indiscutable (on a une tendance très poussée à faire passer, sous le label traduction, toute classification «étrangère», sans tenir compte de l'ampleur de sa généralisation et de son bien-fondé éventuel, quant aux dénominations et différenciations familières, donc par rapport au schéma administratif et hiérarchique des sciences établi et imposé par la culture locale). Or, sitôt la frontière franchie (et en Slovénie, les frontières ne sont pas très éloignées l'une de l'autre) on tombe sur une autre classification des sciences.

Ces réserves émises, il me faut dire ce que l'anthropologie veut dire pour nous à l'ISH (et partout à travers le monde) : d'abord, et parce qu'on se heurte sans cesse à cette tendance à dissoudre toute discipline sous la

* Aujourd'hui on a six programmes vérifiés par le Conseil d'État de l'enseignement supérieur.

ki jih je mogoče dovolj raziskati, sestavljajo seveda tudi prepričanja, verovanja, tudi v cilje Zgodovine in poslanstva etničnih in religioznih skupin, in t. i. iracionalne dejavnosti, vendar ta verovanja in dejavnosti niso ne povsod in ne zmeraj enaki.

Delo v precej različnih disciplinah nas je privedlo do podobnih spoznanj ali celo do istega spoznanja: današnje razlike med znanostmi, ki jim pravimo humanistične in družbene, največkrat niso rezultat epistemoloških nujnosti, temveč taktik znanstvenikov, ki so iskali prostor za svoje konkretne dejavnosti v obstoječih institucijah, kjer so bile »stroke« že zasedene s področnimi dostojanstveniki. Razlogi za diferenciacijo so zvečine za znanosti zunanji, diferenciacija se vzdržuje, ker se z njo ohranjajo sedanj sistem delitve vlog med raziskovalci in administratorji ter razmerja moči na področju raziskovanja in transmisije znanosti, ne pa zato, ker bi izhajala iz kake notranje znanstvene spoznavne nujnosti. To spoznanje o konjunktornosti največjega dela delitve disciplin vsaj v znanostih o človeku in družbi ni brez zvez s podobnimi ali enakimi spoznanji drugod; kar je slovenska (in srednjeevropska) posebnost, je slepo zaupanje absolutne večine udeležencev v paradigmatško veljavo lokalnega primera (drugačne institucije, drugače formirani ljudje, drugačen študijski proces, drugačne preokupacije sodijo v mitski *drugje*) in seveda nemožnost, da bi na ravni intelektualnih institucij, ki pa jih v Sloveniji in v večini tranzicijskih in srednjeevropskih dežel obvladujejo nosilci antiintelektualizma (z akademskimi

naslovi), karkoli zares spre-menili v prid aktiviranju neservilnih (t. j. resničnih) intelektualnih potencialov.

Skratka, ko enkrat svojega dela nismo razumeli kot delo po takem ali drugačem naročilu – v času, ko se slovenska »humanistika« udinja »narodu« kot varuhinja, potrjevalka in razširjevalka njegove identitete, samobitnosti, zavesti ipd. in si sama nalaga naročilo, ki ga pojmuje kot svoje poslanstvo (pri tem pa niti ne pomisli, da prav s tem zanika razloge za obstoj države in najeda njeno legitimnost, saj je država lahko ustanovljena le na podlagi že obstoječe identitete, ne pa kot prostor, kjer se bo identiteta šele izde-ovala) – smo se odpovedali tudi merjenju neke vneprej dane in od javnosti in oblasti potrjene realnosti in prenehali imeti humanistične in družboslovne discipline za zbirko merskih metodologij in regulacij ter jih naposled razumeli kot spoznavne intervencije v realnost, ki se z njimi strukturira in spreminja, smo postali zmožni dopustiti realnosti, da govori sama v terminih svojih struktur, in meriti »senco, ki jo mečemo nanjo« mi sami. Mislim, da smo se s tem vrnili k evropski tradiciji na svojem znanstvenem področju (ki ni ne »ameriška« ne »srednjeevropska«). Zato je to, kar delamo, manj primerno za strežbo oblastnikom, bi pa bilo zelo učinkovito kot produciranje modelov za razumevanje sveta, t. j. za modernizacijo slovenskega intelektualnega prostora in s tem mentalitet, če ne bi bili z vrsto instrumentov ločeni od okolja in ekskomunicirani (eden izmed njih je že omenjeni »ekspertni sistem«). Antropologija pomeni predvsem to, da smo se znebili realizma empirizma in da

couverture d'un nom pour y faire fonctionner les hégémonies et contrôles idéologiques et «religieux». Il nous faut attirer l'attention sur un fait important : l'anthropologie n'est pas une discipline philosophique et encore moins une discipline théologique, elle n'est pas non plus une sous-discipline ou une branche de la biologie, et elle n'est pas sous leurs juridictions respectives. Elle n'est pas non plus une anthropologie qu'on pourrait rencontrer dans certains *campus* où elle ferait office d'une enveloppe renfermant plusieurs disciplines (de l'archéologie à la linguistique). Pour nous, l'anthropologie c'est plutôt une orientation épistémologique, c'est-à-dire une spécification de la perspective de recherche, de l'utilisation des méthodes et des approches. Il s'agit notamment d'un dépassement des paradigmes déterminés d'avance par les impositions idéologiques, telles les philosophies de l'histoire et de la société variées et les idéologies se nourrissant de ces «réservoirs de sagesse». Il s'agit aussi d'une orientation vers l'effort de reconnaître, au cours de la recherche, dans le corps des matériaux ce qui y existe (comme implication, comme structure d'organisation, etc.), et non pas vers ce qu'on est supposé devoir y trouver par la volonté ou par l'investissement anachronique et/ou externe d'un système de pensée quelconque. Du point de vue anthropologique, l'histoire se présente comme un réseau de carrefours sur un nombre infini de plans inégaux, représentants autant de moments pour les sociétés, les groupes et les individus où il leur est possible d'opérer un choix de décisions, parfois bien différentes de celles qui étaient prises effectivement. Cela veut dire aussi, que, pour nous, il n'existe pas d'histoire qui mènerait, par une nécessité intrinsèque ou dictée par une volonté historique d'un sujet quelconque, à des buts qui seraient hors de ce qu'on vit réellement. La situation qui encadre et détermine notre vie, de même que toutes les situations humaines du passé et du

présent qu'on est en état d'examiner de façon suffisante, sont ou étaient composées aussi (et surtout) de convictions et de croyances. De croyances aussi en des visées de l'Histoire et en des missions de groupes ethniques et religieux, ainsi que de soi-disant activités irrationnelles, mais ces convictions, croyances et activités ne sont pas les mêmes à tous les moments et dans toutes les localités.

Par notre travail dans des branches disciplinaires assez distinctes nous étions amenés à acquérir des connaissances semblables, parfois même identiques: les différences actuelles entre les disciplines qu'on s'est habitué à appeler les sciences humaines et sociales (cette fois je ne parle pas de taxinomie des sciences ex-yougoslaves) ne sont pas les effets des nécessités épistémologiques dans la majorité des cas. Elles sont des manèges tactiques des savants cherchant une place pour leurs activités concrètes dans l'espace des institutions existantes, donc structurées et saturées là où les disciplines ont déjà été distribuées à des notables des différents domaines et occupées par eux. Dans la majorité des cas, les raisons pour cette différenciation sont extérieures à la science (plus exactement, aux disciplines). La différenciation, elle, est maintenue généralement parce qu'elle est un support efficace du système en vigueur de la division des rôles entre les chercheurs et les administrateurs, et les rapports de forces existants dans le domaine de la recherche et de la transmission des connaissances scientifiques ; ces raisons ne sont que très rarement d'une autre nature, issues d'une nécessité intrinsèque de la connaissance scientifique.

Cette constatation de la nature conjoncturelle, contingente du gros des divisions disciplinaires des sciences humaines et sociales n'est pas sans relations avec les constatations analogues ou pareilles faites ailleurs: ce qui est une spécialité slovène (et d'Europe centrale me semble-t-il), c'est une confiance

smo se zmožni soočiti s konkretnimi realnostmi strukturiranih zgodovinskih družbenih situacij.

Povedano seveda ni razumljivo »povprečnegamu bralcu«, nič bolj kakor npr. fizika delcev, in niti nima namena biti. Govorim pač o stvareh, za katere je treba biti izobražen in ki ne ležijo okrog po gostilnah in bifejih. Občutek, ki ga vcepijo slovenskim družboslovcem in humanistom med šolanjem, da morajo biti čim bolj preprosti in razumljivi, škodi njihovi znanstveni zmožnosti, pri receptorjih pa zbujajo občutek, da so družbene in človeške zadeve preproste, da pravzaprav že vse vedo in da lahko govorijo o stvareh, o katerih se jim v resnici še sanja ne. Znanosti niso stvar

demokracije, glasovanj, simpatij, mnenj gospa in gospodov s televizije in iz časopisov in ne direktorjev podjetij, finačnikov pa tudi ne uglednežev iz parlamenta in vladnega kabineta, znanosti so skupina spoznavnih procesov, ki se jih lahko udeležujejo le ustrezno formirane osebe z določenimi mentalnimi zmožnostmi. Če se tega zavedamo, če obstaja družbeno mesto za te procese, so družbeno koristne, če ne, so irelevantne in jih za prizadeto družbo ni.

In v katerega izmed programov ISH se vpiše največ študentov: v tistega, ki se diplomantom slovenskih visokih šol zdi najbolj utilitaren, poklicen, strokoven, »življenjski« itn., se pravi, najmanj znanstven.

VRDLOVEC: Nekoč ste bili glavni pobudnik za ustanovitev knjižne zbirke prevodov znanstvene literature, ki je potem zaslovela z imenitnimi naslovi na zelenih platnicah. Bili so časi, ko je v zbirki izšlo po deset knjig na leto, danes pa še komaj kakšna.* Je zmanjkalo zanimanja zanjo? Je že opravila svoje »poslanstvo«? Kako bi pojasnili zamiranje te zbirke?

ROTAR: Danes za zbirko, kakršna so *Studia Humanitatis*, prav gotovo niso dobri časi, ne v Sloveniji in ne v njeni okolici. Srednjeevropske države niso ravno kultivirane naprave, družbe, ki živijo v njihovih okvirih, pa nimajo razvitih intelektualnih potreb in nikoli niso bile posebno produktivne na tem področju. To so bolj družbe s kulturo iz druge ali tretje, odkar je televizija, iz n-te roke. Televizija je tak lakmusov listek, ki kaže naravo in kompleksnost družb:

če se vzpostavi kot merilo, imamo opraviti s skrajno vprašljivo družbeno kompozicijo, za nameček pa je tudi televizijski program zanič, če pa televizija ne nadomešča vseh javnosti in instanc, družbe sploh ne ogroža in tudi njen program je boljši, akterji pa manj naduti. Kako je s televizijo v Sloveniji, ni težko ugotoviti, in ko to ugotovimo, smo bliže pojasnilu, zakaj se projekti, kakršen so *Studia Humanitatis*, v Sloveniji ne razvijejo, ampak usahnejo. Televizija in

* Doslej v zbirki *Studia Humanitatis* izšlo kakih sto naslovov avtorjev, ki so izvršili pomembna znanstvena dejanja (od de Saussura, Braudela, Le Goffa prek Canguilhema, Tenentija, Momigliana do F. Zonabend, J. Goodyja, L. Accati in številnih drugih).

aveugle de la majorité absolue des impliqués en une validité paradigmatique du cas local (des institutions différentes, des gens d'une formation différente, un processus de formation différent, des préoccupations cognitives différentes appartiennent à un ailleurs mythique et imaginé). Il y a également une incapacité et impossibilité à la fois de changer quoi que ce soit dans le sens de l'activation des potentialités intellectuelles non-serviles sur le plan des institutions intellectuelles dominées en Slovénie et dans la majorité des «pays de transition» par les porteurs de l'anti-intellectualisme (avec ou sans titres académiques).

Bref, dès que nous ne considérons pas notre travail comme un travail sur commande - dans la période où l'«humanisme» slovène offre ses services à la «nation», prête à jouer le rôle de gardien et de propagateur confirmatif de son identité, de son authenticité (si on se risque à la traduction du mot «samobitnost»), de la conscience nationale, etc., qu'elle comprend comme sa mission (tout en omettant de prendre en considération que, par cette attitude, elle désavoue les raisons mêmes de l'existence de l'état slovène et corrode sa légitimité: un état de ce type ne pourrait être créé qu'à partir d'une identité nationale déjà en place, et non pas à partir d'un espace où l'on vise la création d'une identité nationale) - nous avons, du même coup, renoncé aux mesures et confirmations d'une réalité donnée d'avance et confirmée par le public et les autorités. Nous avons refusé de comprendre les sciences humaines et sociales comme les instruments d'une collection de méthodologies métriques et de régulations, et, finalement nous avons compris ces sciences comme autant d'interventions cognitives dans la réalité sociale et/ou symbolique qui, elle, se trouve structurée et modifiée par ces interventions. Par cette position, nous sommes devenus capables de permettre à la réalité en question de parler d'elle-même dans les termes de ses structures,

et mesurer l'ombre jetée sur elle par nous-mêmes (s'il m'est permis d'emprunter l'expression de Vidal-Naquet). Je crois que, par cette attitude de base, on est rentré dans une tradition européenne où tout simplement occidentale dans notre domaine scientifique (une tradition qui n'est ni «américaine» ni «centrale-européenne» si recherchées dans les pays en transition en ce moment). Ce que nous faisons, notre travail de recherche et d'interprétation, est pour cette raison moins adapté pour un rôle de protestation, mais, en revanche, ce travail et ses produits seraient très efficaces dans leur fonction de production de modèles d'intellections du monde. Ils peuvent aussi servir à la modernisation de l'espace intellectuel slovène, bien sûr dans le cas où nous ne serions pas, par une série d'instruments, séparés de notre milieu et en quelque sorte excommuniés (un de ces instruments est le «système d'expertise» déjà évoqué dans cet entretien).

L'anthropologie veut dire en premier lieu qu'on ait réussi à se débarrasser du «réalisme» de l'empirique et qu'on soit capable d'aborder les réalités concrètes des situations sociales historiques structurées de manière complexe. Ce que je viens de dire n'est certes pas très compréhensible pour un «lecteur moyen» des journaux slovènes (on est plein de doutes sur l'existence effective d'un tel lecteur, il s'agit plutôt d'une créature fantôme), pas plus, par exemple, que la physique des particules, et je n'ai aucune intention de le rendre compréhensible à ce public. Je parle de choses qui demandent une instruction pour être comprises et qu'on ne trouve pas dans les buvettes et les guinguettes. Le sentiment inculqué, au cours de leur formation universitaire, aux scientifiques slovènes des sciences humaines et sociales est, que leur devoir est, d'être simple et compréhensible à tout un chacun, ce qui réduit leur capacité scientifique et suscite, chez les récepteurs, l'impression que les affaires humaines et sociales sont quelque

Foto: Nada Žgank

Zbirka Studia humanitatis, katere pobudnik in prvi predsednik programske skupine je bil prav Drago B. Rotar. V dobrem desetletju je izdala okoli 100 temeljnih del s področja humanistike in družboslovja. Letos je usahnila. / La collection Studia Humanitatis dont l'initiateur et le premier président du Groupe de Programme fut justement D. B. Rotar. Y étaient publiés, au cours d'une douzaine d'années, plus que 100 ouvrages de base en sciences humaines et sociales. Elle est arrêtée cette année.

zbirka prevodov družboslovne in humanistične literature sta se le izjemoma srečali in nista kdove koliko učinkovali druga na drugo, zato pa sta obe v primežu mentalne strukture, ki v veliki meri določa njuni, pa ne le njuni usodi. Ta struktura si tudi skozi ti dve usodi podaljšuje življenje, ki bi se moralo končati že pred kakim stoletjem.

Ko je zbirka začela izhajati, je črpala iz razmeroma široke intelektualne baze (kar je najbrž neponovljivo), od nje je prišla pobuda za izdelavo nacionalnega programa prevodov in prvi seznam literature, ki naj bi jo prevedli v slovenščino, je bil v veliki meri delo ljudi, ki so bili iniciatorji zbirke SH. Zdaj si najbrž tudi za ta program, kakor za toliko drugih reči, lasti zasluge nekdo drug, kak uradnik z ministrstva za kulturo ali kak »razumnik«, vendar so tedaj, ko se je zbirka ustanavljala, predstavniki državne kulture kot dlako v jajcu iskali razloge, da bi ustanovitev onemogočili, in nato, da bi bloki-

rali nastanek nacionalnega programa. Očitno je bil ta nacionalni program prevodov zadnja intelektualna iniciativa slovenske države, in še do te je prišlo, preden je bila ta država zares ustanovljena. Po oblikovanju tega programa se je teren zbirke zožil, ne da bi se profiliral (za to so odgovorni ljudje, ki so v kritičnih letih vodili zbirko, včasih celo v nasprotju z začetnimi intencami), skrčilo se je zaledje zbirke, ker se je zožil tematski in konceptualni interes urednikov in bralcev. Kljub temu so SH opravila pomembno poslanstvo: založbe so začele izdajati podobne programe, celo nekaj novih založb je nastalo, in izšlo je več prevodov kvalitetnih del kakor prej (četudi marsikdaj v vprašljivih skrajšanih izdajah in v zaniknih prevodih). To sicer kaže, da je intelektualne pobude doslej bilo mogoče nekako realizirati, kaže pa tudi, da so socialni učinki teh pobud precej šibki in odloženi, one same pa v očeh okolja nimajo vrednosti. V veliki meri

chose de simple et qu'on est autorisé, à leur propos, à jaser n'importe quoi sans connaissance des problématiques. Les sciences ne sont pas l'affaire de la démocratie dans le sens de votes, de sympathies, d'opinions des dames et messieurs de la télévision et des journaux, pas plus que de celles des P.D.G. d'entreprises, des financiers et des notables du parlement et de différents cabinets. Bien au contraire, elles ne sont qu'un ensemble de procédés de connaissances, et ne peuvent y participer que les personnes ayant reçu une formation

convenable et disposant de certaines capacités mentales. Si l'on en prend conscience, s'il existe un espace social à part pour ces activités, elles sont socialement utiles, dans le cas contraire, elles n'existent pas pour la société.

Et dans lesquels des programmes d'études à l'ISH s'inscrit la majorité des étudiants? Dans celui qui paraît aux diplômés des universités slovènes le plus utile, professionnel, spécialisé, «vital», etc., c'est-à-dire le moins scientifique.

VRDLOVEC: Il y a un certain temps, vous étiez l'initiateur principal pour la création d'une collection d'édition vouée aux traductions de la littérature scientifique qui, après un certain temps, est devenue fameuse par les auteurs et titres de renommée sur les couvertures vertes. Pendant une période, une dizaine d'ouvrages fût éditée par an, tandis qu'aujourd'hui les parutions sont devenues bien rares.* S'agit-il d'un déclin d'intérêt des lecteurs? Sa mission est-elle accomplie? Comment expliquerez-vous le crépuscule de cette collection?

ROTAR: Il est évident que, pour des éditions d'ouvrages du type publié dans la collection *Studia Humanitatis* le temps n'est pas très propice, ni en Slovénie ni dans son voisinage. Les états de l'Europe centrale ne sont pas des institutions très cultivées, et les sociétés qui vivent dans leurs cadres n'ont pas de besoins intellectuels très accentués, elles n'étaient jamais très productives dans ce domaine. Ce sont des sociétés disposant d'une culture folklorique très falsifiée et très poussée, et d'une culture active fortement médiatisée, de seconde ou troisième main, dans la période de la télévision, d'énorme main. La télévision fait office de billet de tournesol indiquant la nature et la complexité des sociétés et de leur culture : dans le cas où elle s'imposerait comme la mesure, on a affaire à une composition sociale extrêmement problématique. De plus, le programme télévisé est de qualité bien médiocre ; dans le cas où la télévision ne se substituerait pas à tous les publics et à toutes

les instances de la société, elle ne représente pas une menace sérieuse pour la société, ses programmes sont plus bons et ses agents montrent moins d'arrogance. L'état de la télévision en Slovénie n'est pas difficile à détecter, et, une fois cette reconnaissance faite, on se rapproche de l'explication du fait que les projets comme les *Studia Humanitatis* ne réussissent pas à prendre, en Slovénie, une allure de développement, mais au contraire, se dégradent. Les rencontres entre la télévision et la série *Studia Humanitatis* étaient rares et n'ont pas produit beaucoup d'effets réciproques, mais elles se trouvent toutes les deux prises dans une structure de mentalité qui dans une grande mesure détermine leur sort et pas seulement le leur. Cette structure de mentalité se prolonge aussi à travers ces deux sorts, une situation qui aurait dû se terminer il y a un siècle déjà.

Au moment où la série que je viens d'évoquer commence à paraître, elle a pu s'appuyer sur

* Jusqu'à aujourd'hui, une centaine d'ouvrages d'auteurs ayant accompli des actes scientifiques importants a été publiée (de F. de Saussure, F. Braudel, J. Le Goff au G. Cangulhem, A. Tenenti, A. Momigliano, F. Zonabend, J. Goody, L. Accati et beaucoup autres).

zato, ker niso delo akademskega »establishmenta« (na področju »humanističnih« in družbenih znanosti je sploh bolj težko najti kako delo akademskega »establishmenta«, ki presega mentalni horizont slaboumne domislice o »Rastoči knjigi«). SH se žal ni posrečilo, da bi zmanjšala ali relativizirala disciplinski fevdalizem v slovenskem akademskem okolju, kar je bil eden izmed začetnih ciljev.

Vendar ta »neuspešnost« ni posledica strateškega omahovanja in neizdelane taktike večine ljudi, ki so zbirko doslej izdajali. Delali so v okolju, v katerem ni nobenega neposrednega vzratnega učinkovanja (to gotovo niso nebogljen besedilca, ki jih novinarji kulturnih ali »znanstvenih« strani prepišejo s propagandnih papirjev, ki jih založniki delijo na promocijskih shodih): v lokalni, slovenski družbi ni prostora za debato o stvareh, le za spore med bolj ali manj pretencioznimi osebami. Z drugimi besedami: ni kriterijev, ki bi omogočali prepoznavanje kvalitetnih besedil (še zlasti, ker so kvalitetna besedila tako zelo drugačna od »domačih«, ki so jih napisali lokalno »pomembni« pisci), interes za spoznavno pomembno dejavnost pa ostaja sporadičen, ker nima kritja v institucijah. Kako si razlagate, da se na javnih predavanjih ljudi, ki jih po svetu brez zadržkov prištevajo med vodilne

intelektualce stoletja, za njihova gostovanja pa se potegujejo povsod, nam pa jih je uspelo pripeljati v Ljubljano, ne prikaže nihče izmed obveščenih ali celo povabljenih ljudi, ki menda delajo na enakih znanstvenih področjih in ki zasedajo hierarhično pomembna mesta v lokalnih akademskih institucijah?

Zbirka SH se sama na sebi ni izpela, prevedene je manj kakor promile literature, ki bi jo morali prevesti, da bi imeli reprezentativen spekter literature v slovenščini, izpeli so se preveč generalni koncepti in utrudili so se ljudje, ki pač niso iz železa. Če naj se nadaljuje, je treba na novo opredeliti njeno torišče, angažirati izpopolnjeno uredniško ekipo, zbirko diferencirati in seveda povečati število naslovov na leto. Vendar dvomim, da bo kak državni financer (Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za kulturo) pripravljen podpreti rekoncepiranje te zbirke. Saj ni bila in ni niti mogla biti njegova domislica. Za kaj takega bi moral znati prepoznati nacionalni interes in imeti kvalitetno razvojno strategijo, za kar pa pri sedanjih »ekspertih« in večini uradnikov ni nikakršnega upanja. Zanje SH prihajajo z Marsa. Mogoče bomo poskusili s sponzorji.*

Za Ministrstvo za kulturo in njegove »organe« je bila zbirka (deloma v družbi z drugim založništvom) torišče za

* Danes lahko rečemo, da je zbirke očitno za zmerom konec. Da bi bil ta konec v skladu z manirami ljubljanske »intelektualne« srenje, je D. B. Rotar pri zbirki doživel še dvakratno devalvacijo: avtorja, ki ga je prevedel (za katerega nekateri kompetenteži tedaj, ko ga je predlagal, niso vedeli, da nima »novejših del«, ker je umrl v nacističnem iztrebljevalnem taborišču), in njega samega (ki je uporabljal terminologijo, ki ustreza Halbwachsovi konceptualizaciji in prizadevanjem); neverjetno je tudi to, da avtorjev pred škodljivimi intervencijami urednikov in namišljenih strokovnjakov v tej deželi ne varuje nobena avtorska agencija in nobeno pravilo.

un fondement intellectuel assez large (ce qui, j'en suis sûr, ne va pas se reproduire dans un avenir proche), d'où est venue l'initiative pour la création d'un programme national de traduction, et une première liste des ouvrages à traduire en slovène a été l'œuvre de gens qui faisaient partie du groupe des initiateurs des *Studia Humanitatis*. En ce moment, c'est probablement quelqu'un d'autre, un fonctionnaire du ministère de la culture un «razumnik» (mot qu'utilisent les partisans de l'idéologie du sang et du sol pour éviter et dévaloriser le mot et la notion d'«intellectuel»), qui s'en attribue le mérite. Au moment de l'initiative et au début de la série, les représentants de l'état ont cherché n'importe quel prétexte pour l'empêcher et pour faire obstacle à la création du programme national des traductions des œuvres des sciences humaines et sociales. Tout se passe comme si cette initiative de création d'une liste d'ouvrages à traduire était la dernière initiative intellectuelle des autorités d'état slovènes, et même si cette initiative a eu lieu une décennie avant la création de cet état. Après la formulation de ce programme, le champ d'intérêt de la série se rétrécissait progressivement, sans pour autant se profiler d'une manière quelconque (de ces modifications sont responsables les gens qui ont, dans ces années critiques, dirigé la publication de la «collection verte», parfois en contradiction flagrante avec ses principes initiaux). Parallèlement se rétrécissait aussi l'arrière-plan de la série à cause d'un certain sectarisme idéologique présidant aux choix des auteurs par le comité de rédaction et le conseil d'édition et probablement aussi en raison d'un certain changement des goûts et des préoccupations des lecteurs. Les SH ont néanmoins accompli une mission importante: les maisons d'édition ont fini par créer des programmes semblables et même quelques maisons d'éditions nouvelles ont été créées. On a pu voir la parution d'un certain nombre d'ouvrages de qualité (malheureusement trop

souvent dans des éditions abrégées et des traductions incroyablement médiocres). Si ce revirement dans l'édition indique que, jusqu'à maintenant, les initiatives intellectuelles ont été réalisables d'une manière ou d'une autre, leurs effets sociaux restent assez faibles et éloignés. L'action est retardée, et, en tout état de chose, elles ne jouissent pas d'une très grande estime aux yeux du «milieu». Dans une grande mesure parce qu'elles ne sont pas l'œuvre de l'*establishment* académique (dans le domaine des sciences humaines et sociales, il est bien difficile de trouver une œuvre issue de cet *establishment* transgressant quelque peu l'horizon imbécile de saillie sur le «livre croissant»). Hélas, les *Studia Humanitatis* n'ont pas réussi à réduire ou même à relativiser le féodalisme disciplinaire dans le milieu académique slovène, ce qui était un de leurs buts visés dès le début.

Or cet «insuccès» n'est pas une conséquence directe d'une hésitation stratégique et d'une tactique peu élaborée de la majorité des gens qui faisaient marcher l'édition jusqu'à ce moment. Ils travaillaient dans un milieu où on ne peut s'attendre à une réactivité digne d'être prise en considération (les textes publiés dans les *Studia Humanitatis* ne ressemblent nullement à de médiocres petits écrits que les journalistes des pages «culturels» et «scientifiques» des quotidiens et des hebdomadaires transcrivent des pliants publicitaires distribués par les éditeurs à l'occasion des réunions de promotion): dans la société locale, slovène, il n'y a pas de place pour un débat sur les choses, mais seulement pour les conflits entre les personnages (les «celebrities» locales) plus ou moins prétentieux. Autrement dit, il n'existe pas de critères qui rendraient possible la reconnaissance des textes de qualité (d'autant moins que les textes de qualité diffèrent trop de ceux «domestiques» écrits par les écrivains localement importants), l'intérêt pour une activité cognitive importante reste sporadique, sans

razkazovanje tamkajšnjih predstav o »dobrem poslovanju«, »redu« in »disciplini«, ki so kajpada take, da lahko uničijo sleherno zahtevnejšo dejavnost (in so tudi jo), skratka, za poceni razkazovanje moči. In to je bilo celo bolje, kakor da bi se država angažirala na ravni vsebin: kar pomislite, kaj bi v zvezi s tem našlo-budrali lokalni mnenjski voditelji, če bi jih le mediji spremljali pri tem opravilu. *Dementia militans* je kar ustrezna diagnoza. V Sloveniji (nemara je to ena izmed razločevalnih značilnosti Srednje Evrope) praktično vsakdo, ki se dokoplje do kakršnekoli doze oblasti, pa če gre za razdeljevalca papirja v javnem stranišču, to oblast zlorabi za poniževanje bližnjih: težko boste našli uradnika, ki bi mislil, da je v službi zato, da vam pomaga, ne pa zato, da vam zagreni življenje, s tem da vas potisne v negotovost, s samopovečevanjem, z arogantnostjo, z nekompetentnostjo, s polovičnimi podatki in nepopolnimi navodili, s samovoljo in z odsotnostjo pritožbene instance. Deloma je usihanje zbirke treba pripisati temu fenomenu: tistih, ki vedo, kaj naj delajo, in to tudi poskušajo delati, je veliko manj od tistih, ki »upravljajo«, »presoajo«, si izmišljujejo pravila in pleteničijo: prvi se prej ali slej izrabijo, utrudijo ali postanejo apatični, drugi si prej ali slej pripišejo in zlorabijo, kar je bilo njim navkljub vendarle narejeno. Ko bo zbirke SH konec, bodo za njen nastanek nedvomno

najbolj zaslužne mediokritete, ki so jo s svojim »redom« pokopale.

Le dva zgleda za to, o čemer govorim: človek bi od resornih ministrstev za izobraževanje, znanost in kulturo pričakoval, da se bosta postavili med svoj resor in bolj ali manj zmerom eskترمne zahteve ministrstva za finance, ki prav ta področja družbenega življenja najbolj degradirajo. Pa se ne. Pač pa zahteve in nedomišljeni ali škodljivi predpisi Ministrstva za finance nastopajo kot božja beseda (neredko pa se zgodi, da prav na omenjenih ministrstvih na nedomišljen in škodljiv način razlagajo zahteve in predpise Ministrstva za finance), ki ima za uradnike seveda večjo veljavo kakor kaka pogodba, ki so jo sami sestavili in s svojim monopolom prisilili »izvajalca«, da jo je podpisal. Lani potekle pogodbe bi brez »formalizmov« in brez soglasja soppodpisnikov »uskladili« z letošnjimi predpisi, pri tem so pripravljeni izvajalcem, ki so pogodbene obveznosti opravili, celo groziti s sankcijami.* Drugi zgled za isti pojav je režim, ki v Sloveniji velja za pridobivanje podpore za publiciranje. To je stvar, ki jo kot toliko drugih po nemarnem imenujejo *subvencija*, v resnici pa gre za *delna vračila stroškov z zamudo*. Avtor mora knjigo napisati (časa, ki ga bo porabil, ne more načrtovati, ker ni uradnik ali menedžer, in se mora ravnati po zahtevah svojega dela), nato jo mora dati založbi, kjer se bo

* Ministrstvo za kulturo svoje grožnje veselo uresničuje in se v našem primeru znaša nad vso institucijo, katere projekte zavrača, ker se jaz nisem bil pripravljen prosternirati pred tamkajšnjimi dostojanstveniki in pokriti njihove malomarne pogodbe (saj pogodb ne sestavljajo izvajalci, ampak so diktat državnih institucij, ki ne odgovarjajo za nič, niti za to, da bo pogodba veljala še čez mesec dni), pri tem pa se sklicuje na nekakšen pravilnik. Očitno v državi ni nikogar, ki bi preverjal zakonitost takih pravilnikov.

appui dans les institutions. Comment expliquez-vous le peu d'intérêt que suscitent des conférences publiques tenues par des gens qu'on reconnaît comme étant des intellectuels et des savants de premier rang de notre temps. Même si leur présence est désirée partout dans le monde développé, et qu'on a réussi à les faire venir à Ljubljana, à l'ISH, personne des gens supposés travailler dans les mêmes domaines scientifiques que ces savants, du moins de par leur nom, et sur les chantiers de recherche semblables, et qui en plus occupent des positions importantes dans la hiérarchie des institutions académiques locales, ne se trouvent jamais dans l'auditoire?

La série *Studia Humanitatis* ne s'est pas épuisée d'elle-même, la littérature traduite en slovène représente moins d'un pour mille de la littérature qui devrait être traduite si l'on voulait disposer d'un échantillon représentatif de la littérature des sciences humaines et sociales en slovène. Ce qui s'est usé ce sont les gens qui ne sont pas en fer. Si l'on veut donner une suite à ce qui est fait, on devrait en redéfinir le cadre, compléter et rajeunir l'équipe de rédaction, établir une différenciation des sujets et, sans doute, augmenter le nombre des titres publiés par an. Or je doute qu'un financement d'état (Le ministère de l'éducation, de la science et du sport ou le ministère de la culture) soit prêt à soutenir une conception reconstituée de cette série. Enfin elle n'a pas été, et n'a pas pu être une de ses idées. Pour en être capable, on devrait être en état de reconnaître ce que veut dire l'intérêt national en dehors de ses interpréta-

tions nationalistes et économiques, et, surtout, avoir une stratégie de développement, mais c'est bien pour cela qu'il serait bien naïf de nourrir un espoir que les «experts» actuels et la majorité des fonctionnaires pourraient ressentir un tel besoin et entreprendre un tel effort intellectuel. Pour eux, les *Studia Humanitatis* viennent de Mars. Peut-être qu'on essaiera de trouver des sponsors.*

Pour le ministère de la culture et ses «organismes de décision», la série (pour une partie dans la compagnie des autres éditeurs) était le terrain propre à l'étalage de leurs représentations de l'«esprit d'affaires», de l'«ordre» et de la «discipline économique» dont la nature est telle qu'elles sont capables de ruiner toute activité quelque peu exigeante (ce qui se passe effectivement), bref, propre à la démonstration de force à peu de frais (pour la bureaucratie et à gros frais pour la société). Et cette arrogance était une meilleure possibilité comparée à la possibilité d'un engagement du ministère évoqué sur le plan des contenus et des initiatives: allez, imaginer vous ce que les *opinion makers* locaux pourraient jaser à ce sujet si seulement les médias étaient prêts à les suivre dans cette préoccupation. La *dementia militans* est un diagnostic bien convenable. En Slovénie (il se peut qu'il s'agisse là d'un trait distinctif de l'Europe centrale) pratiquement n'importe qui, qui s'accapare d'une dose de pouvoir, si misérable qu'elle puisse être, qu'il s'agisse du distributeur de papier toilette dans les toilettes publiques ou d'une autre magistrature du même rang, le personnage abuse de son pouvoir,

* Aujourd'hui, à peu près un an après cet entretien, il est devenu évident que la série verte des *Studia Humanitatis* n'a pas survécu à la conjoncture hostile. Pour que cette fin soit conforme aux manières de la communauté «intellectuelle» ljubljanaise, j'ai été exposé à propos de cette série à une double humiliation: de l'auteur que je viens de traduire (et pour qui, au moment où je l'ai proposé au conseil de rédaction, les «collègues compétents» ne savaient pas que ses «ouvrages plus récents» n'existent pas car le malheureux a trouvé la mort dans un camp d'extermination nazi) et de moi-même (parce que je me suis permis d'utiliser la terminologie en correspondance à celle de l'auteur, à savoir, de Maurice Halbwachs, et à ses efforts de conceptualisation nuancée); un fait, encore, me semble incroyable: c'est que, dans ce pays, les auteurs ne sont pas protégés contre les interventions néfastes des rédacteurs et des prétendus spécialistes par une Agence d'auteurs et par une réglementation.

največkrat vse prej kakor kompetentno uredništvo odločilo, ali bo z njo kandidiralo za javni denar ali ne. Če se odloči, da ne bo, se lahko avtor pri priči obriše pod nosom za plačilo za delo. Če se odloči, da bo, avtor še lep čas niti zvedel ne bo, ali bo prejel plačilo, nato bo to zvedel, plačilo, ki seveda ne bo plačilo za delo, ampak miloščina, pa bo prejel, če ga bo, ko bo tako sklenilo Ministrstvo za finance, t. j. če se le da, v obrokih in kar se da pozno, brez vnaprej znanega datuma, ko bo denar manj vreden in ko se bodo sredstva že »oplenitila« na računu ministrstva. Avtor se mora seveda do sekunde držati iz prsta izsesanih rokov, obsegov itn. (kar je povzdignjeno v Kriterije in Pogoje) in nima pravice niti pisniti. Manjkajo le še ure za štempljanje porabljenega časa za pisanje in zahteva, da se piše na kraju, kjer lahko Ministrstvo za finance nadzoruje dejansko porabo časa. To se dogaja ob asistenci »pristojnih« ministrstev. Mislite, da gospodje Ministrstva za finance, čeprav verjamem, da nič ne berejo in da morebiti tega niti ne znajo, zares ne vedo, kaj delajo? Po mojem mnenju vodijo naklepno politiko uničevanja zadnjih sledov intelektualnega življenja v Sloveniji. Čakam na nasprotno dokaze, in nasprotni dokaz ni uvedba posebnega davka na pismenost. Pravkar uživam sadove te politike: sem v Parizu z vabilom *Centre de Recherches Historiques*, poti in enega meseca bivanja mi ni krila slovenska država, ampak francoska ambasada v Ljubljani, v Parizu pripravljam mednarodno znanstveno srečanje, ki bo v Ljubljani, če le Slovenija ne bo prepovedala bivanja tujim znanstvenikom iz znanosti o družbi in človeku

(bojazen ni izsesana iz prsta, to se je pred kratkim že zgodilo: zapora za intelektualce, prost vstop za cirkusante), imel bom kako predavanje in dokončujem znanstveno besedilo, ki ga bom ponudil komurkoli, da le ni slovenski založnik, MŠZŠ ali MK. Drugi mesec sem nameiral preživeti na svoje stroške, s honorarjem od prevoda, ki sem ga oddal založniku pred skoraj pol leta. Pravkar sem zvedel, da bo treba za že odobreni denar še enkrat prositi do 20. novembra in da bo menda izplačan do novega leta. Ministrstvo za kulturo kot pogoj, da sproži izplačilo delnega vračila stroškov založniku (*Studia Humanitatis* v mojem primeru), da mi bo ta lahko izplačal uboren honorar (približno toliko, kolikor sem moral plačati dohodnine), zahteva dokončan izvod knjige (ne pogodbe s tiskarno, rokopisa, diskete, krtačnih odtisov), skratka MK je do take mere neotesano, da na ves glas in brez dokazov razglša, da so državljani slovenske države, zlasti pa ljudje, ki delajo v kulturi, lopovi, ki bi goljufali, če jih njegovi valpti ne bi neprenehoma nadzorovali, pa čeprav na najbolj bedaste načine. Modrost iz predindustrijskih časov, ki je je danes zmožen le retardirani um kakega sveže prispelega štreberja na kakem slovenskem ministrstvu – da je treba stvar potipati, preden jo kupiš – in sploh pamet, ki zna ravnati le s konkretnimi količinami, ne vidi pa kvalitativnih razlik med stvarmi, vodi k nagrajevanju čedalje večjih kupov smeti in odpadkov. Ta pamet je povzdignjena v Pravilo in uradniki, ki so si to pravilo izmislili, se nanj s ponosom sklicujejo. Slovenska država ne le pobira davke, ki so med

jamais suffisamment infime, pour qu'il ne puisse s'en servir pour embêter et humilier ses semblables: il est difficile de trouver un fonctionnaire qui penserait qu'il tient son poste de travail non pas pour vous exaspérer en vous plongeant dans l'incertitude, par son auto-apothéose, par son arrogance, par son incompetence, par les données et les instructions incomplètes, mais, bien au contraire, pour vous aider. Une partie du tarissement des Studia Humanitatis est attribuable à ce phénomène: ceux qui savent ce qu'ils doivent faire et qui tentent de le faire sont incomparablement moins nombreux que ceux qui «gèrent», «émettent des jugements», inventent les règles et maintiennent un discours de rumination. Il va de soi que les premiers se fatiguent, s'usent, deviennent apathiques bien avant les seconds, qui, eux, s'attribuent, tôt ou tard, ce qui a été fait néanmoins fait malgré eux. Après la fin des Studia Humanitatis, les plus grands mérites pour leur création, divulguées par les médias bien sûr, iront aux médiocres qui les ont ensevelis par leur «ordre économique».

Deux exemples seulement de ce que je viens d'évoquer: on pourrait s'attendre des ministères chargés de l'éducation, de la science et de la culture qu'ils s'opposent aux exigences toujours plus ou moins extrémistes du ministère des finances, qui, dans le domaine des pratiques sociales intellectuelles et symboliques, suscite la dégradation la plus profonde. Mais il n'en est rien. Au contraire, les demandes et les prescriptions nuisibles du ministère des finances sont présentées comme une parole divine (il arrive bien souvent que les services

des ministères chargés de l'éducation, de la science et de la culture se chargent d'expliquer, et ce, de manière non réfléchie et d'autant plus nuisible, les demandes et prescriptions du ministère des finances) qui représente, pour les fonctionnaires d'état, une autorité incomparablement plus grande qu'un contrat fait par eux-mêmes et dont la signature a été extorquée des «exécuteurs» par leur propre monopôle budgétaire. Ils voudraient faire «accorder» les contrats échus l'an dernier, bien sûr «sans formalismes» et sans consentement des signataires, aux prescriptions introduites dans l'année en cours, tout en menaçant les «exécuteurs» qui, eux, ont rempli leurs obligations conformément au contrat signé.* Autre exemple du même phénomène, c'est le régime en vigueur en Slovaquie, pour l'obtention du soutien pour les publications. Il s'agit là d'une chose qu'on appelle, par indolence comme tant d'autres, la *subvention*, mais, en réalité, il s'agit de *rémunérations partielles des frais de production avec retard*. L'auteur doit écrire son livre (comme il n'est pas fonctionnaire ou *manager*, le temps nécessaire est incalculable et n'est pas planifiable d'avance, il est, par contre, obligé de se soumettre aux exigences de son travail), ensuite il est obligé de le proposer à une maison d'édition où un comité de rédaction composé de gens peu compétents décidera d'inclure ou pas l'ouvrage de l'auteur, qualifié dans ses demandes de soutien «publique». Dans le cas où ce comité de rédaction ne se déciderait pas pour une telle candidature, l'auteur ne peut que se résigner au fait que son travail ne sera

* Le Ministère de la culture, par exemple, met à exécution ses menaces gaiement, et, dans notre cas, il a bloqué toute la «coopération» avec l'ISH et il refuse de prendre en considération les dossiers de projets venus de cette institution, parce que moi, donc un particulier, je refusais de me prosterner devant les responsables de ce ministère ni couvrir leur contrat indolent (car ce ne sont pas les «exécuteurs» qui composent les contrats, il s'agit bien d'une chose imposée par les institutions d'état qui ne sont responsables de rien, pas même de la validité de leur contrat un mois après sa signature), tout en se référant à une réglementation légalement problématique et auto-octroyée. Tout se passe comme si, dans l'état, il n'y a personne pour vérifier la légalité des réglementations de ce genre.

najvišji na svetu, pač pa s svojo arogantno togostjo povzroča državljanom neznosne neprijetnosti in dodatne stroške. Kaj mislite, kolikšne simpatije do take države ostanejo človeku po takih izkušnjah? Seveda ne bo pozabila ob določenem datumu izterjati davkov. Denar

sem si moral sposoditi. A tukajšnji kolegi in institucionalna vodstva pač niso take vrste kakor v Ljubljani: v nekaj dneh so lahko v državi, kjer vsi negodujejo nad birokracijo, poskrbeli za docela nepredvidena sredstva za bivanje.

VRDLOVEC: Se vam je domovina do konca zamerila?

ROTAR: Čigava domovina?

Spraševal: **Zdenko Vrdlovec**

pas rémunéré. Si, au contraire, il décide de présenter la candidature pour le financement de l'impression de l'ouvrage de notre auteur, celui-ci doit encore attendre un bon bout de temps avant de savoir s'il sera payé ou non; finalement, pour ne prendre en considération que les meilleurs cas, on l'informe que l'éditeur a obtenu la subvention désirée. Or la rémunération, en fait, n'est pas un paiement pour le travail accompli mais une aumône, et il ne la recevra, s'il la recevra, pas avant que le ministère des finances daigne ratifier son cas, et d'une manière fixée par lui, c'est-à-dire, si possible par tranches, avec retard, sans date connue d'avance, si bien que l'argent fini par être rongé par l'inflation ou, peut-être, «revalorisé» sur le compte du ministère. Il va de soi que l'auteur est supposé s'en tenir aux dates fixées arbitrairement, aux quantités prévues dans son contrat, etc. (ce qui est qualifié de Critères et Conditions), et il ne lui est pas permis, sous peine d'être sanctionné, de siffler mot. Ce qui manque encore pour compléter cet embêtement généralisé, ce sont les appareils d'enregistrement du temps utilisé pour l'écriture, et la demande qu'on écrit dans

un endroit où le ministère des finances peut, à tout instant, contrôler le temps effectivement nécessaire. A cette remarque près que, tout se passe avec l'assistance des ministères «compétents» pour la science et pour la culture. Croyez-vous que les messieurs du ministère des finances, malgré que je pense qu'ils ne lisent rien et peut-être même ne savent pas lire, ne sachent vraiment pas ce qu'ils font? D'après moi, ils mènent intentionnellement une politique destructrice des dernières traces de vie intellectuelle en Slovénie. J'attends les preuves du contraire, et une telle preuve n'est pas la mise en oeuvre d'une taxe sur la capacité de lire.

En ce moment je jouis des bienfaits de cette politique financière et culturelle: je suis à Paris sur invitation de collègues du Centre de Recherches Historiques, le voyage et un mois de séjour ne m'a pas été rendu possible par l'État slovène, mais par l'Ambassade de France à Ljubljana. Je suis ici pour m'occuper des préparatifs d'une réunion scientifique qui aura lieu à Ljubljana. Si la Slovénie n'est pas en train d'interdire les séjours de savants étrangers spécialisés en sciences humaines et

sociales (cette crainte n'est pas inventée de toutes pièces: quelque chose de semblable vient de se passer récemment où l'on a refusé l'accès en Slovénie aux intellectuels en n'acceptant que les artistes de cirque), je tiendrai un exposé dans un séminaire et je travaille sur un texte scientifique que j'offrirai à n'importe qui, ou presque, à la seule condition qu'il ne soit pas éditeur, ou le ministère de la culture ou un autre ministère slovène. J'ai eu l'intention de financer le second mois de mon séjour parisien avec l'honoraire d'une traduction que j'ai remise à l'éditeur il y a six mois environs. Je viens d'être informé qu'on doit présenter, jusqu'au 20 novembre, une seconde demande pour que l'honoraire soit versé sur mon compte bancaire à Ljubljana vers la fin décembre. Et que le ministère de la culture demande, pour effectuer la transaction du remboursement partiel des frais à l'éditeur (les *Studia Humanitatis* en l'occurrence), pour que celui-ci puisse me payer mon maigre honoraire (un montant qui ne dépasse pas celui que j'ai payé comme impôt sur mon revenu annuel), un exemplaire imprimé du livre (non pas le contrat avec l'imprimerie, non pas le manuscrit, la disquette d'ordinateur, les épreuves, mais bien un exemplaire de l'ouvrage imprimé). Bref, la grossièreté du ministère de la culture slovène est telle qu'il proclame sans le moindre indice de culpabilité et annonce *urbi et orbi* que les citoyens de Slovénie, et, notamment, les gens qui s'

engagent dans la culture, sont des escrocs qui tricheraient si les surveillants du ministère n'étaient pas là pour les contrôler, bien que de la manière la plus idiote possible. La sagesse des temps préindustriels dont n'est capable aujourd'hui que le cerveau retardé d'un arriviste fraîchement installé dans un ministère slovène – et, en général, la raison qui ne sait manier que les quantités concrètes et qui ne voit pas les différences qualitatives entre les choses, mène à la rétribution de tas de déchets et d'ordures de plus en plus grands. C'est cette raison qui est érigée en règle, et les fonctionnaires qui l'ont inventée eux-mêmes, s'en réclament avec orgueil. Non seulement l'état slovène collecte les impôts parmi les plus élevés au monde, mais il, par sa rigidité arrogante, cause aux citoyens des inconvénients difficilement supportables et des frais supplémentaires. Et bien sûr, il n'oubliera pas, à la date déterminée, de collecter les impôts. Que pensez-vous, quel capital de sympathie il reste après de telles expériences? En tout cas, j'ai été obligé d'emprunter de l'argent. Mais les collègues et les directions des institutions d'ici ne sont pas de la même espèce que ceux de Ljubljana: dans quelques jours, et dans un Etat où tout le monde exprime son mécontentement avec la bureaucratie, on s'est efforcé de trouver des moyens tout à fait imprévus pour rendre possible mon séjour.

VRDLOVEC: A vos yeux votre patrie encourt une grosse disgrâce?

ROTAR: Quelle patrie?

Questions: **Zdenko Vrdlovec**

Traduction: **Drago B. Rotar**

Lecture: **Michel Obenga**

Reprezentacije kulture v slovenskih medijih*Representations of Culture in Slovenian Media**Les représentations de la culture dans les médias slovènes*

Čeprav bomo obširnejše poročilo o projektu pripravili v naslednji številki revije, v pričujočem prispevku predstavljamo nekaj vzorčnih analiz diskurza iz končnega poročila ciljnega raziskovalnega projekta »Obravnavanje kulture v slovenskih medijih«, ki smo ga končali septembra 2002.¹ Projekt je bil izveden med 1. 08. 2000 in 31. 07. 2002, podprla pa sta ga Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.² Pri projektu je sodelovalo deset raziskovalcev, in sicer nosilec prof. dr. **Drago B. Rotar**, koordinatorica za tiskane medije **Taja Kramberger**, koordinatorica za televizijo **Sabina Mihelj** in sedem podiplomskih študentov: **Peter Arko**, **Samo Klemenčič**, **Špela Spanžel** (vsi trije televizija) in **Maja Dacar**, **Rolanda Fugger** - **Germadnik**, **Ana Klinar** in **Barbara Zych** (vse štiri tiskani mediji). Vsem podiplomskim študentom se na tem mestu zahvaljujemo za pomoč pri zbiranju podatkov.

V nadaljevanju so v prvem poglavju zbrane nekatere analize televizijskih prispevkov, v drugem pa analize prispevkov iz tiskanih medijev.³

¹ Poročilo ciljnega raziskovalnega projekta (v nadaljevanju uporabljamo kratico CRP) v celoti obsega 294 strani in ga hranijo na Ministrstvu za kulturo, za izposojajo pa je dostopno tudi v knjižnici ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij na Bregu 12 v Ljubljani (I. nadstropje). O poteku raziskovalnega dela smo v pričujoči reviji na kratko že pisali, glej: *Monitor ISH*, vol. III, no. 1–2, str. 219–222.

² Za projekt je bilo od zahtevanih 18.098.318,20 sit odobrenih zgolj 5.600.000,00 sit. Poleg tega, da je koordinatorica za televizijo obenem mlada raziskovalka, kar pomeni, da je lahko – po direktivah MŠZŠ – na projektu le z 0 urami in za delo ne dobiva plačila, je koordinatorica za tiskane medije, ki je od 1. 01. 2002 brezposelna in je na projektu, ki smo se ga – bolj zaradi lastnega interesa kakor zaradi kake zavezanosti IAD, tj. omenjenemu ministrstvu – odločili pripeljati do konca, letos delala brez ustreznega plačila. Raziskava v raziskovalnem smislu seveda ni končana, kar pomeni, da smo šele dobro zaorali ledino in vstopili v imaginarij reprezentacij kulture v slovenskih medijih. Verjetno je »največje plačilo«, ki pa v okviru dežele, v kateri ta hip trošimo svoje moči, ne nudi niti minimalne eksistenčne podlage, to, da se za projekt zanimajo v drugih evropskih državah.

³ V okviru televizijskega podprojekta smo analizirali naslednje televizijske programe: *TV Slovenija 1*, *TV Slovenija 2*, *Pop TV*, *Kanal A* in *TV Pika*, pri čemer smo največ pozornosti namenili reprezentacijam kulture na TV Slovenija. Na najbolj grobi ravni analize, tj. pri analizi strukturacije programov, smo analizirali skupno 404 ure 50 minut programov. V okviru podprojekta za tiskane medije smo zajeli skupno 11.544 podatkov (en podatek pomeni en prispevek oz. en sklenjen zapis o kulturi) iz petih tiskanih medijev, in sicer: iz dveh dnevnikov (*Delo* in *Večer*), iz dveh tednikov (*Mladina* in *Družina*) in iz specializirane literarne revije (*Literatura – mesečnik za književnost*).

I. Kvalitativna analiza televizijskih komentarjev in drugih izbranih televizijskih prispevkov

(Sabina Mihelj)

Komentarji se v zajetem vzorcu pojavljajo v letih 1990 (Janez Pezelj o tradicionalnem obredju, povezanem z Zelenim Jurijem, Jože Hudeček o možnosti trženja naravne in kulturne dediščine na mednarodni, elitni ravni – oboje 17. junija), 1992 (Jože Hudeček o denacionalizaciji v kulturi 30. maja), 1994 (Darja Korez Korenčan o vseslovenskem zborovskem taboru v Šentvidu pri Stični in pomenu zborovskega petja za Slovence 19. junija, Darja Korez Korenčan o pretekli koncertni sezoni v Sloveniji, zlasti z vidika tujih gostovanj 30. maja, Jože Hudeček o gostovanju Slovenskega mladinskega gledališča v Argentini 20. aprila). V zajetih vzorcih za leta 1996, 1998 in 2000 komentarjev ni (pa tudi kritik je zanemarljivo malo: le dve – ena leta 1996 in ena leta 2000, obe gledališki in obe je pripravila Majda Knap Šembera), kar je v skladu z navedenimi trendi v profesionalnih novinarskih standardih: ločevanjem informacije in komentarjev, krajšanjem prispevkov, večanjem deleža prispevkov z izjavami. Tako drastičen upad komentarjev in kritik pa kaže tudi, da TV Slovenija 1 v svojih dnevnoinformativnih oddajah (vsaj v delu, ki se nanaša na kulturo) ni le ločila komentarjev in kritik od informativnih prispevkov, temveč jih je iz tega tipa oddaj tudi skoraj povsem izključila.

V grobem bi lahko navedene komentarje glede na vsebino oz. idejno naravnost strnili v dve skupini: v prispevke, ki se ukvarjajo s tradicionalno folklorno in ljudsko (in praviloma množično) platjo slovenske kulture, ter prispevke, ki se ukvarjajo s profesionalno in elitno kulturo. Druga pomembna os razlikovanja in s tem možne kategorizacije se deloma prekriva s prvo: v prvo skupino lahko uvrstimo prispevke, ki so orientirani pretežno v preteklost in se ukvarjajo s problematiko kulture kot dediščine, njenega ohranjanja, ščitenja ali oživljanja (ti se pogosto ukvarjajo z ljudsko kulturo), v drugo pa prispevke, usmerjene pretežno v prihodnost, ki se ukvarjajo z umestitvijo Slovenije in slovenske kulture (praviloma profesionalne in aktualne, tj. živega ustvarjanja) v mednarodni kulturni kontekst in zagovarjajo potrebo po njeni transformaciji (npr. boljšem trženju, povezovanju s turizmom ...). Ob omenjenih dveh kategorizacijah se utegne pojaviti tendenca, da bi prispevke, ki se ukvarjajo s profesionalno kulturo in so usmerjeni pretežno v prihodnost in transformacijo, označili za progresivnejše in jih razumeli kot bistveno drugačne od prispevkov, ki se ukvarjajo pretežno z ljudsko kulturo oz. kulturno dediščino in so zazrti v preteklost; a kot bo razvidno skozi analizo, vsi prispevki ne glede na omenjene razlike ohranjajo dvojne pomembnih samoumevnih predpostavk. Prvič, kadar govorijo o kulturi ali kulturah, govorijo o *nacionalnih* kulturah (in občasno o lokalnih tradicijah) – tj.

kulturo razumejo kot polje, saturirano po kriteriju nacionalnega –, in drugič, sodbe o kulturi gradijo na predpostavki o obstoju slovenske kulture kot *dane* in *organsko povezane* (če ne kar *homogene*).

Prispevek o Zelenem Juriju iz leta 1990 je primer prispevka, ki skoraj idealno ponazarja prvi tip prispevkov v obeh navedenih kategorizacijah in ga velja citirati (govorni del) v celoti:

Oj, ta Zeleni Jurij! Koliko spominov, veselja, otožnosti povezuje! Že vrsto let, natančno ob določenem času, kot da bi to narekovala narava, se pojavi na črnomaljskih ulicah. Enkrat je več, drugič manj ljudi. In vsi, ki pridejo v stik s tem prastarim belokranjskim simbolom, so zadovoljni. Nek mir prinese. Za trenutek se čas, preživet ob njem, ustavi, in nikoli ni tisti hip tako otipljiv, doživet. Obred Zelenega Jurija namreč ostaja takšen, kot se je ponavljal in kot so ga doživljali Belokranjci skozi stoletja. Še danes pomeni za nekatere, in prav je tako, čaščenje božanstva rasti in rodovitnosti. Sicer pa, belokranjska obredja so res enkratna. Premalo Slovencev je, ki bi jih poznali in častili, izvirajo pa iz poganske dobe. To priča o njihovi trdoživosti, neumrljivosti, to priča o ljudeh, o Belokranjcih. Zeleni Jurij tako je del identitete slovenskega naroda. Ljudje, ki so ga pred leti pripeljali iz ljudskih pesmi in bajk v življenje – letos je bil že drugič tudi na ljubljanskih ulicah –, pravzaprav niso vedeli, kakšno dobro delo opravljajo, a čutili so gotovo. Sicer pa: Zeleni Jurij je slovenska vrednota, ki opozarja na korenine nekega ljudstva.

V prispevku je vzpostavljena kontinuiteta med *sedanjimi* Belokranjci in *sedanjim* praznovanjem (ki je bilo »ponovno pripeljano v življenje« pred nekaj leti) ter domnevno *večstoletno tradicijo* tega praznovanja in z njim Belokranjcev, ki naj bi segala tja do poganske dobe – vzpostavljena je torej kontinuiteta na *diahroni* ravni. Vzoredno pa je preko te *lokalne oz. regionalne* tradicije v davno preteklost, natančneje v čas zunaj zgodovine, t. i. zlato dobo ali *illud tempore*, projiciran tudi *nacionalni* (slovenski) kolektiv – vzpostavljena je torej tudi kontinuiteta na *sinhroni* ravni med *sedanjimi* Belokranjci in *sedanjimi* Slovenci. Zeleni Jurij je tako predstavljen kot slovenska vrednota, ki opozarja na korenine nekega ljudstva – zato tudi ne preseneča, da je bil obred leta 1989 prvič uprizorjen v Ljubljani in bil tako tudi fizično prenešen iz lokalnega okolja (Črnomelj) v simbolnoreprezentativni prostor nacionalnega, tj. v glavno mesto; prav tako zagotovo ni naključje, da se je ta prenos, z njo pa oživitev, dogodila prav v letih pred osamosvojitvijo Slovenije. Navedeni prispevek seveda ni reprezentativen za obravnavanje tovrstnih kulturnih dogodkov v televizijskih informativnih oddajah TV Slovenija v obdobju 1990–2000 nasploh, zagotovo pa predstavlja eno izmed pogosto zastopanih alternativ (v nadaljevanju bomo opozorili na sorodne elemente, ki se pojavljajo v drugih prispevkih v obravnavanem obdobju).

Na drugačen, prav tako pogost pristop h kulturni dediščini naletimo v prispevku iz leta 1992 (ki pa ga nismo šteli med komentarje, temveč med poročila, čeprav vsebuje nekaj elementov komentarja), ki se prav tako ukvarja s praznovanjem Zelenega Jurija; v njem ne najdemo niti sledi navdušenja, ki je ob pripravi prispevka prevečevalo novinarja Janeza Pezlja – novinarka Petra Deržaj ugotavlja, da je prireditev postala že enolična, neprivlačna za obiskovalce, in se nadeja, da bo prireditev naslednje leto dobila novo, turistično privlačno obliko. Eksplicitnega navezovanja na zlato dobo ni več, novinarka tudi ne skuša umestiti lokalne tradicije v zgodovino nacionalnega kolektiva. Ostaja pa nostalgija za časi, ko se je domnevno na jurjevanju »trlo ljudi z vseh koncev Slovenije in od drugod«, prepričanje, da folklornega izročila »ni mogoče spremeniti«, in pa implicitna predpostavka, da je to izročilo dovolj pomembno, da ga je vredno ohranjati, če je potrebno, pač v privlačnejši (»turistično privlačni«) formi. Prispevek Petre Držaj tako glede na prvo kategorizacijo sodi v prvo skupino (govori o ljudski kulturi, kulturni dediščini), glede na drugo pa v drugo skupino (zahteva namreč transformacijo oz. prilagoditev te kulture).

Na podoben način pristopa h kulturni dediščini tudi Jože Hudeček v prispevku iz leta 1990. V njem ob primeru »ekumenskega internacionalizma« – protestantske poroke norveškega oblikovalca in Mehičanke v katoliški cerkvi na blejskem otoku – zagovarja promocijo slovenske naravne in kulturne dediščine znotraj turizma na najvišji, elitni mednarodni ravni ter ji zoperstavlja koncept »črednega turizma«, ki naj bi bil značilen za preteklo (socialistično) obdobje Slovenije, in pri tem trka na (»banalno rečeno«) čut za potencialno dobičkonosnost naravne in kulturne dediščine.

Isto vrednostno opozicijo med elitnim (demokracijskim) in ljudskim (socialističnim) zasledimo še v enem komentarju Jožeta Hudečka, ki pa sodi v diametralno nasprotno kombinacijo tipov kot prispevek Petre Držaj. Gre za komentar o denacionalizaciji na področju kulture iz leta 1992, v katerem je poudarek na profesionalni kulturi – a tisti, ki je del preteklosti, ki je postala del dediščine in jo je zato potrebno primerno ščititi. V kontekstu denacionalizacije na področju kulture in ugibanj o tem, čemu bodo služili denacionalizirani narodni, prosvetni in drugi domovi, je namreč izpostavljen problem premoženja Slovenske matice, najstarejšega kulturnega in znanstvenega društva na Slovenskem, ki so mu »s svojimi prostovoljnimi prispevki položili temelje velikani slovenske kulture kot Levstik, pa Miklošič, pa tujci kot škof Štrosmajer in cesar Franc Jožef celo. Nekateri domoljubi so v to premoženje z oporokami vred vgradili vse, kar so za življenja ustvarili«. V ozadju tega komentarja lahko razberemo opozicijo med profesionalno oz. v tem primeru predvsem elitno kulturo (»velikani slovenske kulture«) in ljudsko kulturo, ki jo je – preko mreže združenih in prosvetnih domov – načrtno spodbujala socialistična oblast oz. kulturna politika. Hudeček v komentarju združne in prosvetne domove sicer omenja, vendar

pa je iz uporabljenih fraz mogoče razbrati, da se mu spori okoli njihove denacionalizacije zdijo manj pomembni; tako denimo zapiše, da so »vaške skupnosti pred časom *zaganjale tak vik in krik*, da ni prav, ker so jih izvzeli izmed tistih, ki imajo pravico zahtevati svoje denacionalizirano premoženje nazaj. Oni pa bi tiste nekdane *vaške gmajne* tako krvavo rabili« (kurziva dodana).

Tudi tretji komentar Jožeta Hudečka združuje vse že omenjene elemente: slovenstvo kot predpostavko, opozicijo ljudsko – elitno oz. višje vrednotenje profesionalne/ elitne kulture in časovno os oz. razvoj kot ključno kategorijo v komentiranju kulturnega dogajanja. Gre za komentar h gostovanju SMG v Argentini, v katerem avtor z zadovoljstvom ugotavlja, da »tradicija narodnozabavnih in amaterskih zborovskih gostovanj, ki smo jih mi pošiljali med svoje rojake, ni več edina oblika njihovega stika s slovensko kulturo« – tokrat je namreč v Argentini, in to z velikim uspehom pri tamkajšnjih kritikih in publiki in na odru špansko govorečega državnega gledališča, gostovala profesionalna skupina z vrhunsko sodobno predstavo. Ponovno torej (kot že v prispevku o poroki na blejskem Otoku) naletimo na favoriziranje profesionalne in elitne kulture glede na ljudsko in amatersko. Ne gre pa spregledati, da sta obe postavljeni v izrazito zvezo s Slovenstvom; Hudeček poudarja, da je bilo »prvič slišati slovenščino s tako pomembnega odra« in da smo »tako mi kot naši rojaki v Argentini dobili po zaslugi pravkar minulih dogodkov v očeh 12-milijonskega mesta Buenos Airesa tako pravično ceno«.

Vrednostna opozicija ljudsko – elitno in »razvojna naravnost« pa nista značilni le za Hudečkove komentarje. Zasledimo jih tudi v komentarju Darje Korez Korenčan iz leta 1994, ki sicer sodi med tiste (v vzorcu zelo dobro zastopane, zlasti v delu za leto 1994) prispevke, ki slovensko kulturo postavljajo v razmerje z evropsko in dokazujejo bodisi da slovenska kultura že je bodisi da še ni na ravni evropske. Z vidika nadaljnjih izpeljav je ključna predpostavka takih ocen, da slovenska kultura je ali pa vsaj postaja in si želi biti del evropske – kar pogosto implicira tudi to, da ni več, ali pa je vsaj vse manj, del balkanske, vzhodnoevropske, socialistične kulture. Tako distanciranje je bilo opaziti že v citiranem Hudečkovem komentarju ob mednarodni poroki na blejskem Otoku – šlo je za distanciranje od »črednega turizma« socialističnega tipa in z njim povezanega (ne)ravnanja s kulturno in naravno dediščino ter za zagovarjanje približevanja internacionalističnemu in elitističnemu konceptu turizma in zanj značilni uporabi kulturne in naravne dediščine. D. Korez Korenčan pa v svojem komentarju iztekajoče se koncertne sezone ugotovitev, da je bila sezona »zaznamovana z vrhunskimi glasbenimi dogodki« in »največjimi svetovnimi glasbeniki«, uporabi kot argument za tezo, da »... nam končno ne bo več treba uporabljati zdaj že oguljene fraze, da moramo v Evropo. Evropa je namreč tukaj, le prezirati je ne smemo«. Tudi v tem prispevku je »evropeizacija« slovenskega

kulturnega prostora (ki očitno prehiteva evropeizacijo na politični ravni) predstavljena kot nova pridobitev in zoperstavljen preteklosti, za katero naj bi bilo značilno, da »so v bližnjih tujih mestih gostovali znani umetniki, a jih mi nismo znali ali mogli privabiti k nam«. Prispevka pa družijo tudi naklonjenost umetnosti, ki je prepoznana kot elitna, profesionalna. In opozoriti gre, da tudi ta prispevek predpostavlja obstoj kolektivnega slovenskega »mi« (Slovencev) in nacionalne slovenske kulture – »mi«, tj. Slovenci smo namreč tisti, ki v preteklosti nismo znali privabiti vrhunskih ustvarjalcev, zdaj pa nam to uspeva – a jih (po mnenju novinarke) ne znamo dovolj ceniti ali pa morda zanje nimamo dovolj denarja (ena izmed točk komentarja je tudi poskus razlage nizke obiskanosti koncertov).

Pregled končajmo s komentarjem zborovskega tabora v Šentvidu pri Stični, ki ga je leta 1994 pripravila Darja Korez Korenčan. Prispevek sodi v iste kategorije kot Pezljev prispevek o Zelenem Juriju in vsaj na prvi pogled ponuja radikalno drugačno vizijo kulture od že obravnavanega prispevka iste avtorice ali od prispevkov Jožeta Hudečka; a kot bomo skušali pokazati ob analizi, razlike zakrivajo pogled na pomembne stične točke. Prispevek navajamo v celoti, skupaj z napovedjo v napovedni špici, govorno napovedjo voditeljskega para »II. TV dnevnika« (voditelja sta slabi dve leti pozneje postala prepoznavna obraza »24 ur« konkurenčne, komercialne televizijske postaje Pop TV) Matjaža Tanka in Nataše Pirc in odlomkom iz govora slavnostnega govornika prireditve, predsednika države Milana Kučana.

00:00 špica

• 00:10 SrP: N. P. in M. T. v studiu

00:10 NAPOVEDNIK: Jubilejni pevski tabor v Šentvidu pri Stični

00:37 MATJAŽ TANKO: Dober večer.

00:38 NATAŠA PIRC: Lepo pozdravljeni. Šentvid pri Stični je včeraj in danes ponovno zbral tisoče pevk in pevcev na jubilejnem, 25. pevskem taboru, znanem pod geslom »Pojo naj ljudje«.

00:48 MATJAŽ TANKO: Že sinoči je nastopilo 9 zamejskih in izseljenskih pevskih zborov, na današnji sklepni prireditvi pa še 236 domačih. • To prireditev so naslovili »Dokaj dni naj živi vsak kar nas dobrih je ljudi«. Združenim zborom je dirigiral • Igor Švara, orkestru slovenske policije pa Milivoj Šurbek. Slavnostni govornik je bil predsednik države Milan Kučan, ki je šentviškemu pevskemu taboru za četrto stoletja širjenja pevske kulture podaril srebrni častni znak Republike Slovenije.

• 01:00 P: množice v Stični

• 01:04 SrP: I. Š.

01:22 MILAN KUČAN: Medčloveško zaupanje, tako značilno za ljudi, ki v zborih skupaj prepevajo in ki zborovskemu petju daje potrebno blagostanje in harmonijo, • je prva in nepogrešljiva sestavina človekove duhovnosti ter temelj trdne in zanesljive prihodnosti slovenstva. Žal ta ni do kraja gotova in zavarovana. Nimamo zagotovil, da so nam v Evropo, v Evropsko skupnost, res odprta vrata, da smo tam želen in pričakovan gost. Nimamo urejenih nekaterih življenjskih vprašanj s sosedi na Jugu, kljub dobri volji, ki šele mora biti izpričana in potrjena s konkretnimi dejanji, ki vodijo do soglasja. Pa tudi od sosedov na Zahodu je slišati • vse prej kot prijazne in naklonjene glasove, ki znova napovedujejo lakoto po slovenskem narodnem ozemlju, ki je sicer okrnjeno z mednarodnimi sporazumi, a v interesu skupnega evropskega miru komaj zacelilo rane.

- 01:21 P: množice v Stični
- 01:30 SrP: pevci
- 01:38 SrP: Milan Kučan, »Milan Kučan, predsednik RS«

- 02:04 SP: pevski zbori

02:19 DARJA KOREZ KORENČAN: Šentvid pri Stični je postal že sinonim za zborovsko petje, ljubiteljsko v pravem pomenu besede, brez kakšnih večjih ambicij za interpretacijo zahtevne zborovske literature. Tabor povezuje mlado in staro, naše rojake s svojo matično domovino, intelektualce in preproste kmečke ljudi, skratka vse, ki ljubijo pesem. Šentvid že 25 let, vsakokrat v juniju, gosti množico pevcev iz vse Slovenije, zamejstva in izseljence. Bila so že leta, ko so organizatorji omahovali, ali naj s tem sploh nadaljujejo ali naj bo prireditel morda bienalna. Pestile so jih zlasti gnotne težave. Toda niso se uklonili. Korenine tradicije, volja in elan vseh so bili močnejši od številnih zadreg. Ali naša dežela potrebuje tak tabor, ki se začne s slavnostno povorko, doseže vrhunec s skupnim koncertom ob spremljavi orkestra in konča z zabavo ob dvorni kapljici in jedači, ni več vprašanje. To je sestavni del naše, lahko bi rekli folklorne, ki je tako trdno vtkan v zavest vseh privržencev zborovskega petja, da bi sicer nastala velika vrzel.

- SP: zbori, »D. K. K. Iz Šentvida pri Stični«; SrP: pevci

Enako kot v primeru prispevkov o Zelenem Juriju imamo opravka s tradicionalno ljudsko prireditvijo, le da njene korenine niso projicirane v daljno (zunajzgodovinsko) preteklost – vseeno pa naletimo na značilno organicistično metaforiko (»korenine tradicije«). Pomembnejša od kontinuitete oz. homogenizacije na diahroni, zgodovinski osi pa je tokrat kontinuiteta in homogenizacija na sinhroni, prostorski osi; tabor namreč »povezuje mlado in staro, naše rojake s svojo matično domovino, intelektualce in preproste kmečke ljudi, skratka vse, ki ljubijo pesem«⁴ – povezuje torej celotno nacionalno telo, pri čemer, kar je značilno, briše razredne, izobrazbene, starostne in prostorske razdalje. Na podoben način interpretira zborovsko petje tudi Milan Kučan: poudarja namreč harmonizacijo in blagostanje; homogenizacijo in harmonizacijo pa še dodatno povzdigne tako, da ju priveže na podlago medčloveškega

⁴ Naj zgolj mimogrede opozorimo na dejstvo, da sodobni slovenski jezik ne pozna različnih besed za péto in zapisano pesem (npr. song in poem v angleščini), kar je s sociolingvističnega vidika zanimiv podatek.

zaupanja, ki je »prva in nepogrešljiva sestavina človekove duhovnosti. Ta homogenizacija in harmonizacija pa nista sami sebi namen; sta namreč neposredno v funkciji »trdne in zanesljive prihodnosti slovenstva«, ki je, kot je razvidno iz Kučanovega govora, ogrožena tako z Juga kot z Zahoda. Sklep novinarke ne preseneča: »Ali naša dežela potrebuje tak tabor [...] ni več vprašanje.«

Ne gre spregledati, da je bil prispevek objavljen kot uvodni prispevek osrednjega televizijskega dnevnika, da je bil deležen celo napovedi v napovedni špici in da se je kratko poročilo o tem dogodku pojavilo tudi v večernih poročilih istega dne, spet kot prvi, uvodni prispevek. Vse to govori o (z uredniškega vidika) visokem vrednotenju tega kulturnega dogodka. K širši interpretaciji tega vrednotenja in k vprašanju, zakaj je bil tako visoko vrednoten prav ta kulturni dogodek, se bomo vrnili kasneje. Na tem mestu opozorimo samo še na to, da je bil prispevek v večernih poročilih pomenljivo drugače intoniran; spet naletimo na odlomek iz Kučanovega govora, a tokrat gre za odlomek, v katerem predsednik povezovalne funkcije zborovskega petja ne podeljuje le Slovencem (kot ogroženi skupnosti), temveč k petju vabi vse ljudi, ne le pevce, in poziva k miru:

Rad bi, spoštovani zbor, končal ta nagovor z željo, da naj res pojejo vsi ljudje. Ne le pevci v zborih, vsi ljudje in vsi narodi. Tudi tisti nesrečni, s katerimi smo nekoč živeli v skupni državi in ki so se mednje naselili temni angeli maščevanja, vojne in zla. Želimo jim, da najdejo čim prej svoj mir. Saj vendar sleherni meh enkrat omahne in zarjavi. Verjamem, da je v vsakem človeku srce. Nanje naj trka pesem in njej naj se srca odpirajo. V pesmi ni mesta sovraštvu, s seboj prinaša ljubezen.

V nasprotju s skorajda bojevito naravnanim prispevkom v osrednjem televizijskem dnevniku je ta izrazito pacifističen. Da ta obrat ni naključen, temveč je del načrtne uredniške odločitve, potrjuje dejstvo, da je prispevku o zborovskem taboru sledil prispevek, povezan s »tistimi nesrečnimi, ki so se mednje naselili temni angeli maščevanja« – gre namreč za prispevek o dobrodelnem koncertu svetovno znanih umetnikov v porušeni knjižnici v Sarajevu, pripravil ga je novinar Boštjan Kogovšek. Tako je eden od sicer zelo redkih prispevkov o kulturnem dogodku, ki se je zgodil zunaj Slovenije in katerega akterji niso Slovenci (podatke o strukturi kulturnih dogodkov, o katerih poročajo obravnavani prispevki, glede na provenienco dogodka in akterjev, navajamo v nadaljevanju), umeščen v informativno oddajo le preko tesne zveze z dogodkom v Sloveniji, in to dogodkom, v katerem je kultura eksplicitno postavljena v funkcijo nacionalnega. Tri reprezentacije dveh kulturnih dogodkov tako izrisujejo celo linijo instrumentalizacije kulture od borbeno nacionalistične do pacifistične in altruistične; drugi, pacifistični prispevek o zborovskem taboru pa v

kontekstu celote izzveni skorajda kot pranje krivde za prvega. Preden nadaljujemo analizo preostalih komentarjev, naj opozorimo še na en, na videz nepomemben detajl: drugi prispevek o zborovskem taboru v Stični, uvrščen v večerna poročila, ni pripravljen kot klasični novinarski prispevek z izjavo; izbrani (pacifistični) del Kučanovega govora neposredno uvede voditeljica oddaje Metka Volčič. Ta tehnični postopek je v dnevnoinformativnih oddajah *TV Slovenija* v 90-ih letih izjemno redek; pojavlja se v začetku 90-ih let, ko so take privilegirane obravnave, namreč umestitve njihove izjave v oddajo brez posredovanja novinarja, deležni zlasti akterji t. i. »slovenske pomladi«. Odsotnost novinarjev in redukcija informativnih oddaj na zaporedje izjav pomembnih akterjev politične sfere, ki jih povezuje zgolj televizijski voditelj, je sicer značilna za medije v totalitarnih režimih, saj pomeni bistveno neposrednejši dostop javnih osebnosti do publike. Ta značilnost prispevka o zborovskem taboru še dodatno potrjuje velik pomen tega dogodka, še posebej pa njegove medijske reprezentacije.

Znotraj zarisane diskurzivnega okvira in opozicij se gibljejo tudi ostali prispevki, zajeti v vzorcu, vključno s tistimi, si so omejeni na »gole informacije«. Vsi namreč umeščajo (in tudi selekcionirajo) avtorje, dela in kulturne dogodke najprej skozi prizmo nacionalnega, nakar jih v drugem koraku umeščajo v čas in prostor: razmejujejo od enih zgodovinskih obdobj (praviloma od socializma in zlasti zanj značilne kulturne politike in vrednotenja kulture) in povezujejo z drugimi (praviloma z referenčnimi obdobji in imeni vzpostavljenega kanona slovenske umetnosti), razmejujejo od enih prostorov (od prostorov drugih nacionalnih kultur nekdanje Jugoslavije) in umeščajo v druge (praviloma v Evropo). Ena osrednjih referenčnih točk umeščanja v obravnavanem obdobju ostaja Evropa oz. evropska kultura – praviloma kot pozitivna referenčna točka, čeprav naletimo tudi na ironične opazke na račun (domnevno pretiranega) poudarjanja primerjav z Evropo. V letih 1998 in 2000 je eksplicitnih referenc na zarisani diskurzivni okvir nekaj manj, kar zlasti velja za oddajo *Kultura* – vendar pa del teh referenc v tej oddaji prenikne na raven implicitnega, samoumevnega.

II. Odlomki iz analize diskurza in semiotične analize reprezentacij kulture v izbranih tiskanih medijih (Lekcije iz *ginekoteratologije*)

(Taja Kramberger, Drago B. Rotar)

Ob vpeljavi analize diskurza in semiotične analize na najbolj splošni ravni najprej pomislimo na tri postavke: (1) na opazovanje rab jezika in govorce, ki se raztezajo prek meja izrečenega ali zapisanega stavka oz. izjave, torej implicitno zadevajo horizont izjavljanja, in ki suponirajo, a tudi angažirajo (pa čeprav »spontano«, se pravi, nezavedno) določeno mentalno polje, določeno imaginarno mrežo pojmovanj in verjetij, (2) na prepletenost sintagmatskih nizov oz. »izraznih ravni« pri sekundarnih označevalnih sistemih in vzajemno medsebojno artikuliranje med govoro in drugimi velikimi označevalnimi sistemi na eni strani in družbo (ki je vselej reprezentacija družbe) na drugi strani in (3) na dialoško funkcijo govorce in jezika v vsakdanji komunikaciji.⁵ Analiza diskurza nam tako razkriva skrite propozicije konotativnega sistema, ki so pogosto v nasprotju s propozicijami deklarativne, tj. denotativne ravni prispevka.

Za potrebe naše kratke analize diskurzivnih konstrukcij na nekaj primerih, ki smo jih izbrali iz tiskanih medijev in ki vsebujejo izjave o kulturi ali se nanjo posredno nanašajo, natančneje povedano, ki kompilirajo nize izjav o kulturi iz raznorodnih diskurzivnih praks (političnih, znanstvenih, vsakdanje govorce, psevdoliterarnih paberkovanj idr.), se bomo osredotočili na nekaj parametrov, v okviru katerih bomo demonstrirali najbolj relevantne rezultate sicer precej bolj kompleksne analize.

Ker se je v številnih analizah besedil nič kolikokrat izkazalo, da nobena partikularna forma lingvističnega izraza v diskurzu, bodisi morfološko zaporedje bodisi sintaksični niz ali kaka druga čutna (fonična oz. vizualna) konfiguracija, ni naključna, marveč je vsaka učinek določenih preferenc in izbir (torej intencionalnih, motiviranih vzgibov, pa četudi nezavednih, avtomatičnih, konvencionalnih in samoumevnih), potem tudi vemo, da neznatne mutacije v diskurzih ene kategorije zaznamujejo ideološke premike in distinkcije v drugih kategorijah (in s tem distinkcije v reprezentaciji, ki ni le videnje, ampak tudi vrednotenje, funkcionalizacija in socializacija reprezentiranega). Ob analizi izbranih diskurzivnih sekvenc v tiskanih medijih, ki obravnavajo kulturo ali se na neki način nanjo nanašajo, bomo tako v nadaljevanju posebej pozorni na naslednje »motnje« v diskurzu:

⁵ Cf. Roland Barthes, *Retorika starih. Elementi semiologije* (prevedla Rastko Močnik in Zoja Skušek - Močnik), ŠKUC, FF, Studia humanitatis, Ljubljana, 1990. Tudi Oswald Ducrot, *Izrekanje in izrečeno* (prevedla Jelica Šumič - Riha), ŠKUC, FF, Studia humanitatis, Ljubljana, 1987, in istega avtorja *Slovenian Lectures/Conférences slovènes*, Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana, 1996.

- kaj v oči bijoče štrli iz medijske objave (bodisi v diskurzu bodisi na vizualni ravni),
- kaj se na diskurzivni ravni v objavi velikokrat ponavlja in tako nastopa kot simptom (oz. je simptom nečesa, kar je s pomočjo analize mogoče identificirati),
- kako so strukturirana, v kakšne kontekste in v katere semiotične mreže so vpeta obča mesta (*loci communes*, *topoi koinoi*).

Opazovali bomo semantiko takih rab in opozorili na konstitutivni imaginarij, ki je v ozadju določenih prispevkov. Potemtakem je predmet našega opazovanja – lingvistično rečeno – **konotativna raven**, tj. raven označevalcev oz. tistih fragmentov »retorike« v najširšem pomenu besede (retorika zajema vse označevalne sisteme in vse žanre), ki so v tesni zvezi z označenci kulture, vednosti, zgodovine in drugih konstitutivnih segmentov mentalnega polja določene skupnosti, ki jih Roland Barthes subsumira s konceptom »ideologija«⁶. Namen analize je **dekonstrukcija najbolj trdovratnih provincialnih mistifikacij, ki uveljavljajo stališče, da sta edini možni podlagi kulture »nacionalnost in jezik«, da je kultura lahko ločena od družbenega življenja, se pravi arbitrarna in voluntaristična** (kakor si jo izvolijo trenutni oblastniki), **ne pa relativno avtonomno področje tega življenja**, da je celo »pristna oz. avtentična« ravno tedaj, ko je najbolj homogenizirana ipd. V vsem tem je mogoče prepoznati novo, mediatizirano in nekoliko bizarno instrumentalizacijo anahronih kategorij, ki izvirajo iz romantike 19. stoletja v Srednji Evropi. Kategorij torej, ki so brez refleksije »producentov« kulturniškega diskurza udeležene pri produkciji pomena, pravzaprav na tej produkciji parazitirajo, in ki se ob pogonu vladajočih ideologij v dnevnem tisku neprestano perpetuirajo in generirajo ter ustvarjajo tisto, kar bi lahko imenovali »vladajoča kultura«. Na prihodnjih straneh predstavljamo tri sumarne analize reprezentacij kulture, vzeti iz različnih zvrsti časnikarskega diskurza, specifičiranega glede na referens, se pravi »temo«, in retoriko, se pravi »prijem«. Prva analiza zadeva *Večerovo* reprezentacijo dogodka, ki bi ga v najširšem smislu lahko uvrstili v register kulturne politike, druga se nanaša na reprezentacijo glasbenega dogodka, tretja pa sega na področje literarne kritike.

Glede **kulturne politike** lahko rečemo naslednje. »Tako na začetku imamo nekakšen nepravi krog, ki se zdi sklenjen in pristen, če rečemo, da je kultura podlaga za kulturno politiko, se pravi, za upravljanje kulture in za strategijo upravljanja kulture. Za nepravilno in zevajočo krivuljo pa se izkaže takrat, ko opazimo, da sodijo producenti kulturne politike v drugo družbeno skupino kakor nosilci dejavnosti, ki veljajo za kulturne. Torej nimamo opraviti zgolj s pluralnostjo opredelitev, ampak tudi z diferenciacijo stališč, natančneje družbenih položajev, ki so povezani s kulturo kot posebnim območjem družbenega življenja. Seveda ne mislim trditi kar nasploh, da so vloge v kulturi kot *družbenem procesu izdelovanja modelov dojetja sveta* – to

⁶ Cf. Roland Barthes, »Elementi semiologije« (prevod Z. Škufec - Močnik), v: Roland Barthes, *Retorika starih. Elementi semiologije*, ŠKUC, FF, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1990, str. 199–206.

bi bila najbolj obča definicija, ki sem se je znal domisliti – diferencirane vrednostno, vendar pa so med seboj kakovostno različne in največkrat nezdružljive, tudi antagonistične. Če neskladnost vlog dojemamo kot katastrofo, smo pravzaprav jetniki ene izmed homogenizacijskih ideologij, ki jih je naš prostor že toliko preskusil na svoji koži, pri tem je precej vseeno, s katere pozicije se poskuša uveljaviti homogenizacija ali – da bom bolj nedvoumen – *Gleichschaltung*, izenačevanje kulturnega samodojemanja družbene skupine in njenih članov.⁷

To pomeni, da moderna evropska država, zgrajena na podlagi državljanovih in človekovih pravic in konsenza državljanov, kulturne politike ne sme izvajati v smeri homogenizacije, če noče spodnesti same sebe. To je kajpada v nasprotju z neoliberalnim ali »gospodarstveniškimi« razumevanjem kulture kot priveska ekonomije, vendar zato ni nič manj res. Taka država bi morala z zakonodajo in kulturno politiko (in drugimi politikami) omejevati aspiracije in pretenzije skupin, katerih kulturno samodojemanje je totalitarno in homogenizacijsko. Dogaja se ravno nasprotno: z neoliberalno državo se ujema homogenizirana, manipulativna, repetitivna in antiintelektualna kultura. Druge lastnosti, denimo religioznost, nacionalizem, fašistoidnost itn., so za to državo do take mere irelevantne, da na njih gradi svoj videz tolerantnosti do »drugih« mnenj (meje te tolerance se hitro pokažejo, kadar se sreča s formativno kulturo, ki po naravi stvari presega neoliberalne zmožnosti dojemanja). Razpon za neoliberalizem sprejemljivih kulturniških in socialnih ideologij je na videz velik, saj sega od podeželskega klerikalizma, v katerem se vsa kultura razpusti v cvetličnem besedičenju z restriktivnimi moralnimi in intelektualnimi implikacijami (prepovedi na ravni vedenja, cenzura na ravni mišljenja⁸), ki se kdaj pa kdaj maskira v »akademske« kostume (fenomen »rastoča

⁷ Braco Rotar, »Kulturna politika in produkcija kulturne identitete« v: Vesna Čopič, Gregor Tomc (eds.), *Kulturna politika v Sloveniji*, FDV, Ljubljana, 1998, str. 217–218.

⁸ Cf. za zgled časnikarski povzetek govora Andreja Capudra na nekem »evropskem« seminarju o »slovenski sedanjosti in prihodnosti« v Celju (v Domu sv. Jožefa). Poleg Andreja Capudra je bil drugi »gost« seminarja Erhard Busek (ki je bil avstrijski vicekancler v času, ko je avstrijska vlada, kajpada »neideološko, zaradi praktičnih razlogov«, ukinjala celovško univerzo). Simpozij je financirala ljubljanska izpostava Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo (toliko o »evropskih« razsežnostih in lokaciji): »Za Slovenijo bi bilo pogubno, če bi evropsko povezovanje povzročilo, da bi se odrekla svojim kulturnim koreninam – med katerimi ima bistveno mesto prav krščanstvo – in postala nekakšno smetišče odpadnega materiala zahodnih subkulturnih mestnih obrobij, čemur smo v veliki meri priče že danes.« (*Družina*, št. 40, 30. sept. 2001.) Kajpada se je skrb klerikalne lokalne (avstrijsko-slovenske) »kulturne elite« stopnjevala z afero Strelnikoff, vendar ta ni nič bistvenega prispevala k anahronističnim, antiurbanim oblikam rodingrudovstva, te so bile že na delu: idila, ki bi z njihovo prevlado nastala (je nastala, če upoštevamo besedišče, ki ga mediji in kulturniki uporabljajo v zvezi s prebivalci sosednjih držav), bi vsaki izmed etno srenj omogočala v miru gojiti svoj »Urangst« (ki je očitno za *Družino* in njene dirigente tista »duša« Evrope, ki še manjka). A. Capuder, po poročevalčevem povzetku sodeč, implicitno pravi, da je Evropa, zlasti tista, ki je nastala z urbanizacijo, nekrščanska, se pravi pograbska ali heretična.

knjiga»), prek prostodušnega komuniciranja visokih predstavnikov države z najbolj regresivnimi in zavrženimi osebki »evropske« (v resnici provincialne srednjeevropske, avstrijske) politike do prozorne »komercializacije«, se pravi blagovne abstrakcije, katere najpopolnejši lokalni izraz je sejmarska propaganda brez kakršnegakoli refleksivnega razmerja s propagiranimi stvarmi. Te tri drže, ki se seveda reflektirajo v medijskem »spremljanju« (ki je v resnici velikokrat forsiranje in stopnjevanje) tistega, kar se v njih imenuje kultura in kulturna politika, smo ilustrirali z zgledi, ki jih prikazujemo v nadaljevanju besedila.

Pri kritikah kulturno-umetniških produktov in dogodkov, kamor spadata drugi in tretji analizirani prispevek, se v luči analiz pokaže, da je simbolni kapital avtorjev in avtoric recenzij porazno majhen, ti avtorji in avtorice so prejkone povsem nekvificirani za obravnavano področje in tako povsem nerezistentni za kritični pogled kultiviranega bralca ter disfunkcionalni pri »vzgoji občinstva« celo, kadar ga »zgoj« informirajo; da bi med njihovimi bralci bili kompetentni ljudje, poznavalci, očitno niti domnevajo ne; v ozadju tega kritičnega narcisizma, natančneje avtizma, je kajpak podcenjevanje bralcev, razširjeno v medijskih hišah, ki množično prodajajo take izdelke. Najbrž ni potrebno posebej poudarjati, da je antiintelektualizem, ki je inherenten lokalni mišljenjski strukturaciji, najbolj aktivna, povsodpričujoča, tako rekoč obvezna sestavina medijskih produkcij.

Exempla:

1. prispevek: Petra Zemljič, »Del dediščine v pravi arhiv«, *Večer*, 12. september 2001, rubrika Kultura, str. 21.

Opazovane kategorije:

naslov/velikost fonta črk: **Del dediščine v pravi arhiv (40)**

nadnaslov/velikost fonta črk: **Simbolna izmenjava arhivskega gradiva v Ljubljani (17)**

podnaslov/velikost fonta črk: **Tako Andreja Rihter kakor Jörg Haider prepričana, da izmenjava arhivskega gradiva krepi sodelovanje med Slovenijo in Avstrijo**

povzetek: (13 vrstic, mastni tisk)

slikovno gradivo: **1 fotografija – rokovanje slovenske ministrice za kulturo Andreje Rihter in koroškega deželnega glavarja Jörga Haiderja; koroški deželni glavar ob tem predaja gradivo ministrici**

podnapis slikovnega gradiva:

»Ministrica in glavar v ljubljanskem Arhivu«

(foto: Robert Balen)

vrst prispevka: poročilo (z elementi reportaže)

– avtorica prispevka: Petra Zemljič

SRIDA, 12. SEPTEMBRA 2001

Ministrica in glavar v ljubljanskem Arhivu

B. K. S. S.

Simbolna izmenjava arhivskega gradiva v Ljubljani

Del dediščine v pravi arhiv

Tako Andreja Rihter kot Jörg Haider prepričana, da izmenjava arhivskega gradiva krepi sodelovanje med Slovenijo in Avstrijo

Potem ko je predvčerajšnjim v Celovcu ministrica za kulturo Andreja Rihter Koroskemu deželnemu arhivu predala del arhivskega gradiva, je večerja ta v Arhivu Republike Slovenije storiš se koroski deželni glavar dr. Jörg Haider. S simbolno izmenjavo arhivskega gradiva je tako zaključeno arhivsko vprašanje med Korosko in Slovenijo, ki se je desetletja reševalo med Avstrijo in Jugoslavijo v okviru jugoslovansko-avstrijskega sporazuma iz leta 1923 ter protokola iz leta 1985.

Simbolna izmenjava pomeni konec skupnega strokovnega dela in politične volje obeh narod, čeprav se z njeno zaradi nekaterih odprtih vprašanj, še posebej v perspektivi vseljevanja v EU, je večerja poskušala ministrica Rihterjeva. Spomnila je, da so tovrstne izmenjave v svetlo danes redke, zato je večerja priložnost za kulturno, zgodovinsko in politični dialog. Zamenjava, se še ne povedala, pa daje upanje, da bo to uspešno in produktivno reševalo se ostala vprašanja, zlasti položaj slovenske manjšine.

Tudi Jörg Haider je z veseljem pozdravil zamenjavo, saj naj bi bila pomembna korak za obe deželi, zlasti pa dočak za zamenjavo in dobro sodelo-

vati sodelovanje. "Zgodovina, tradicija, kultura in jezik so deli za skupnostni posejati in narodov. Prav vse te stvari na zgodovinskih pričevanjih, zato je pomembno, da imamo kakovosten pregled nad temi. S tem smo posaj vzor mnogim državam v Evropi," je dejal koroski deželni glavar, ki je še ocenil zamenjavo kot pomemben simbol za integracijo Slovenije v EU. Haider se s skupnim stavom, ki ga je podprl v kar dobri slovesnosti, ne poudarja, da bo omenjena priložnostna rešitev dober zglede za druga odprta vprašanja.

Slovenija je koroski deželni glavar večerja ministrica Rihterjevi predal tri originalne listine, en rokopis in nekaj avstrijskih spisos, ki sta je deželni literari Koroski deželni arhiv. Tako bo slovenski Arhiv v naslednjih dveh mesecih, kar bo v celoti opravičeno izmenjava arhivskih bogastev za 45 originalnih listin od 14. do 19. stoletja, šest originalnih rokopisnih knjig iz 17. in 18. stoletja, krajše serije in arhivski fond posestva Grolje. Načrtano je le del slovenske dediščine, ki so hranijo mnogi ne samo svetlo, a se kaso poskušajo za slovenski narod in našo zgodovino, je verjen arhiv očrta Andreja Rihter.

Petra Zemljč

Slikovna priloga 1: obravnavani prispevek iz dnevnika *Večer*

- **dogodek:** 1. denotativni dogodek – izmenjava arhivskega gradiva (gre za zaporedje dveh dogodkov: prvi, ki se je zgodil v Celovcu, je bil preludij v drugega v Ljubljani, o katerem poroča tekst prispevka); 2. ideološki dogodek – izvedba in politična prilastitev simbolnega statusa dogodka (ni šlo za izmenjavo med kompetentnimi arhivskimi instancami, temveč za politično »pajdašenje«, ki naj bi prek »simbolne izmenjave«⁹ arhivskega gradiva »krepilo sodelovanje« na državni ravni – med Slovenijo in Avstrijo).
- **reprezentacija dogodka (implicitne semantične predpostavke – prelet):** Dogodek je na mitološki (mitomanski?) način predstavljen kot ministričin podvig, *gestus*, že v naslovu: na eni strani je namignjeno na nered v redu sveta – obstajali naj bi »pravi« in »nepravi« arhivi, deli »dediščine«, založeni na nepravih mestih (»muzeji po vsem svetu«). Izmenjava je intervencija mitske junakinje, ki se ji posreči nekaj, kar se drugim »desetletja« ni. Ministričin podvig je multiplo blagodejen: s tem da **vrne** (sic!) prave stvari (arhivsko gradivo) na pravo mesto, bistveno, vendar simbolično poseže v nacionalnopolitično, nacionalno-zgodovinsko in nacionalnokulturno, prek tega pa tudi malce v mednarodno realnost (realnost je seveda narativna), »redkost«, tj. dogodek – kulturni, zgodovinski in politični – je bil kajpada velik, tako velik, da je o njem pomodroval celo Jörg Haider¹⁰.

»Arhivsko vprašanje« med Avstrijo (Koroško?) in Slovenijo je tako nemara »zaključeno«, nikakor pa ni »zaključeno« **vračanje** delov »slovenske dediščine«, ki jo hranijo muzeji po vsem svetu«. *Gesta rihteriana* bo očitno sestavljalo neznano

⁹ Izraz »simbolna izmenjava« v tej rabi kaže izjavljalkino (ministričino, novinarkino?) pomanjkljivo izobrazbo in slabo obvladovanje jezika: v vulgarni rabi bi izraz pomenil, da ni bilo dejanske izmenjave, ampak zgolj simbolična, v psihoanalitični rabi (Freud, Lacan) simbolno konstituira človeka v celostno osebnost (s tako rabo gotovo nimamo opravka), v antropološki rabi bi pomenil temeljni semiotični proces, ki konstituira družbe (cf. Marcel Mauss, Claude Lévi-Strauss v slovenskih prevodih in še vrsta drugih znanstvenikov), za kar povsem očitno ni šlo pri tej tragikomediji. J. Haider, ki je »zamenjavo ocenil kot pomemben simbol«, zagotovo ni med znanstvenimi avtoritetami za področje simbolizacije, je pa med »pragmatiki«, kar pomeni – in to je ključ medijske ikonizacije – da sicer najbrž ne ve, kaj govori, je pa pri tem uspešen.

¹⁰ J. Haider, *bête noire* Evropske unije, ni le kontroverzna osebnost, ki ji pogrošno novinarstvo v Avstriji in Sloveniji pripisuje auro in karizmo (ne da bi za temi izrazi stali Benjaminova in Webrova definicija; *ergo*: tem slabše za intelektualce in intelekt), ampak je definitivno prepoznan skrajni desničar oz. »nadaljevalec nacizma z neoavstrijskimi sredstvi«. Za slovensko kulturno ministrico (ministrica je po strankarski plati iz t. i. slovenske levice, po mentaliteti pa očitno iz sosesčine koroškega deželnega glavarja) je bilo srečanje z osebo, zaradi katere je bilo avstrijsko članstvo v EU malone suspendirano, izraz »politične volje obeh sosed« (očitno Koroške in Ministrstva za kulturo, ker avstrijski protagonist nikakor ne zastopa Avstrije, slovenska

število epizod: mit prehaja v epos, katerega latentna vsebina bo integracija Slovenije v EU via Haider in Koroška, manifestna vsebina pa dogodki take vrste, kakršen je prikazan v obravnavanem članku.

V trditvi, da je tako »zaključeno arhivsko vprašanje med Koroško in Slovenijo, ki se je desetletja reševalo med Avstrijo in Jugoslavijo v okviru jugoslovansko-avstrijskega sporazuma iz leta 1923 ter protokola iz leta 1985«, je razen nemara letnic domala vse narobe; najprej je težko verjeti, da se »arhivsko vprašanje« (kaj sploh to je, novinarka ne pojasni, nemara niti ministrica in deželni glavar nista) lahko kdaj »zaključi«, arhivi pač zbirajo gradivo in, kadar gre za javne arhive ali arhive, ki jih financira država (tudi zaprtost arhivov je del »arhivskega vprašanja«), so ali bi morali biti za javnost odprte institucije, še manj verjetno je, da se je to vprašanje »zaključilo« v okrilju asimetrične relacije dežela–država. Več kakor zgolj dvomimo o tem, da imajo deželni glavarji pooblastila za »zaključevanje« vprašanj na državni ravni. Mimogrede, kakor da gre za nekaj nepomembnega, izvemo, da so bili v jugoslovanskem obdobju doseženi sporazumi sprejeti simetrično, na bilateralni meddržavni ravni. Znižanje ravni na avstrijski strani in pristajanje na to na slovenski strani sta močno indikativna: prvo pomeni, da gre pri slavljenem »velikem ... dogodku« za Haiderjevo ponižanje slovenske države kot Avstriji enake politične entitete na raven province, kar po vedenju politikov, kulturnikov in še koga očitno je (o čemer priča razneženje ob Haiderjevem branju **stavka** »v kar dobri slovenščini« – ogledati si je treba karikaturu Hinka Smrekarja, ki prikazuje lokalne Nemce pri učenju slovenščine, katere kopija bi bila za koroškega deželnega glavarja primerno darilo), ni pa po mednarodnem pravu. Na kaj misli ministrica, ko pravi: »simbolna izmenjava pomeni dosežek skupnega dela in politične volje obeh sosed, čeprav sožitje še trpi zaradi nekaterih odprtih vprašanj, še posebej v perspektivi vključevanja v EU«? (Kako iluzorna je pot, ki prek Haiderja pelje v EU, smo že omenili.)

protagonistka – ki ji sestajanje in druženje z vodjo neke avstrijske province, ki je med bolj retardiranimi, očitno ne zbuja kakih pomislekov – pa ne Slovenije, vsaj upamo). J. Haider je rekel nekaj besed v slovenščini, ki je bila manj polomljena, kot bi pričakovali, razglasil »simbolno« poslovanje med Slovenijo (državo) in Koroško (provincio) za »vzor mnogim državam v Evropi« (sic!), in očitno je bil tako zelo zadovoljen z grotesknim srečanjem, da je mimogrede razkril podlago slovensko-koroškega razumevanja: »Zgodovina, tradicija, kultura in jezik so deli za samozavest posameznih narodov. Prav vse temelji na zgodovinskih pričevanjih, zato je pomembno, da imamo kompleten pregled nad tem. S tem smo postali vzor ...«. Tedanji predsednik SAZU se očitno giblje po istem mrakobnem vesolju: »Kultura se ob vplivih časa in prostora razvija po lastnih zakonitostih in najbolj uspešna je bila v obdobjih, ko je ustvarjala iz sebe, iz lastnih pobud, bodisi da je obnavljala tradicijo ali odkrivala novo resničnost ...«. In: »V preteklosti je bila kultura za nas sploh bistvena sestavina naše obrambne moči in jamstvo narodnega obstoja, danes v nezadržnem procesu globalizacije njena vloga ni nič manj pomembna ...«. Cf. Vesna Čopič, Gregor Tomc (ur.), »Nagovor predsednika SAZU akademika prof. dr. Franceta Bernika«, v: *Kulturna politika v Sloveniji*, FDV, Ljubljana, 1998, str.15–17.

- **diskurzna/semiotična analiza prispevka:** Retorika oz. obča mesta v tekstu: Avtorica poročila o »simbolni izmenjavi« je zaradi laudativnega namena spontano in najbrž nevede izbrala afirmativno retoriko mitske zgodbe, formulirane v formi epopeje, ki glorificira junaka oz. junakinjo kot nosilca etnogenetskega, topogenetskega, psevdohistoričnega ali kozmogoničnega dogajanja, kakor bi lahko prebrali pri Georgesu Dumézilu, kar že samo na sebi kaže determinativno moč »tradicije« ali zgodovinsko elaboriranih vzorcev izražanja. Zaradi minorne vsebine – efemernega »nedogodka« (dogodek je v resnici pomemben za lokalne uporabnike konkretnega arhivskega gradiva, ki jim ne bo treba uro vožnje daleč v Celovec) med dvema »neosebama« iz zornega kota mita ali epa, ki sta *aktanta* pripovedi, če uporabimo izraz A. J. Greimasa (med bolj ali manj naključno državno birokratinjo in podeželskim politikom) – skratka, zaradi neprimernosti referensa, je izbrana hvalniška oblika podobna preveliki zakmašni obleki in prav patetično groteskna. Dejanja, ki jim je v poročilu pripisan status podvigov, so prestavljanje snopov dokumentov in rokopisov iz enega depoja v drugega (iz enega *skladišča, shrambe*, v drugo), so tako malo heroična, da so potrebne malone kozmične atribucije (»muzeji po vsem svetu«), da bi se bralstvu zazdela vsaj hipne pozornosti vredna: izmenjava arhivskega gradiva ni le »*dokaz za zaupanje in dobro sosedsko sodelovanje*«, ampak je tudi »*vzor mnogim državam ...*«, »*pragmatična rešitev*« (»pragmatizem«, seveda brez definicije v ozadju, je kulturna beseda, geslo iz neoliberalnega besednjaka, kakor je bila »praksa« geslo žargona socialističnih ideologij, obe besedi pa le redko izražata kaj več kakor privrženost izjavljalca tem ideologijam). Druge žargonske besede, denimo *krečiti, izmenjava, vračanje, velik ... dogodek, zaupanje, dobro sosedsko sodelovanje*, sodijo ali v tisto, kar imata nastopajoča za politično korektnost, ali pa med izraze njune spontane ideologije (kar se večidel ne izključuje). Pri glagolih, kakršen je *krečiti*, je potrebna analiza diskurza (po Oswaldu Ducrotu), ki pokaže več zadev, potrebnih za razumevanje izrečenega: mesto izjavljanja, kontekst izjave (presuponirane izjave oz. diskurzivno vesolje, strukturno vlogo glagola v navzočem diskurzu ali besedilu).

Pokazalo se je, da so ti glagoli performativni in da izražajo »eksistenco« izjavljalca, ne pa njegove dejavnosti ali intence: so fatična znamenja (Roman Jakobson), ne pa simboli ali sporočila z referansom; tak glagol sicer na videz napoveduje dejanja, vendar gre za dejanja difuznega subjekta, ki manifestira omniprezentnost (ne »vseprisotnost«, kakor je razpaseno, ampak prisotnost ali navzočnost *povsod*) oblasti, torej s svojo »performativno razsežnostjo« producira družbene in politične učinke. Sintagma je, denimo, bila stalen topos v diskurzu nekdanjega »bratstva i jedinstva«, ki se je nenehno »krepilo«. Pravzaprav je značilnost poročanja o kulturni politiki v slovenskih medijih, da se zgolj po leksiki, ne pa po semantiki, implikacijah in

razmerju do mesta izjavljanja, loči od samoupravnosocialističnega (in zelo verjetno še kakega starejšega) diskurza oblasti.

Posebno uspešno »veliki ... dogodek« umesti fotografija, ki »čutnonazorno« prikaže razmerja, na katera slovenska država pristaja (in z njo uredništvo *Večera*), določeno političnoideološko, seksualno in s tem kulturno simboliko, v kateri osebe niso razporejene po političnih ali socialnih funkcijah, ampak po vrednostih, ki jih androcentrična tradicija pripisuje spoloma (v logični ekstrapolaciji pa še starosti, narodu, rasi): analiza fotografije (ki je izrez iz večje kompozicije) prikazuje ministrico z vsemi atributi »ženske podreditve« (višina postave, nestrumna drža, podreditveni smehljaj), deželnega glavarja pa kot zgled obvladane, a tem večje virilne moči.¹¹

- **sklep:** Strukturne komponente prispevka napotujejo na naslednje branje: vizualna informacija, ki zaseda vrhnji del prispevka¹², ki določa dominantni ton reprezentacije, ima sicer namen bralca uglasiti na prijazno in pomirjujoče, v celoti pozitivno vrednotenje dogodka. To je tudi potrebno, saj – če ne podcenjujemo bralske publike – zelo verjetno velika večina ljudi navzlic nekakšni dimni zavesi, ki jo spuščajo slovenski mediji v zvezi s to osebo, ve, kakšno je mesto koroškega deželnega vladarja med »evropskimi« politiki. Fotografija ima v našem primeru prioriteto označevalno vrednost glede na tekst in v svoji semantični zgradbi vsebuje zgoščen in samostojen naboj, katerega funkcija je garantirati avtentičnost in resničnost dogodka in narave, ki mu je pripisana. Če se izrazimo v semiotičnih terminih: fotografija ima veliko modalno vrednost, ki je v tem, da se doždevno nanaša na največjo možno »dejstvenost«. Veliki naslov je nadaljnji korak, ki v prevladujoče kooperativno vzdušje situira informacijo o »pravi« lokaciji »dela dediščine«. Glede na to, da se je dogodek zgodil v Ljubljani (nadslov), naj bi bila prava lokacija »dela dediščine« in sporočilo dogodka oz. poročila o njem jasna in nedvoumna. Branje (lahko tudi bežno branje bralcev, ki listajo časopis) fotografije, naslova in nadslova hkrati sporoča, da je domicilno mesto dediščine ljubljanski arhiv in da je prihod te dediščine vanj dejanje velikega simbolnega pomena. Podnaslov je ključ za dešifriranje konkretnega »simbolnega« pomena izmenjave: ta pomen je namreč »krepitev sodelovanja« med državama, med Avstrijo in Slovenijo, potemtakem gre za

¹¹ Cf. Hartmut Espe in Martin Krampen, »Eindruckswirkungen visueller Elementarformen und deren Interaktion mit Farben«, cit. po Jean Umiker-Sebeok, »Power and the Construction of Gendered Spaces I«, *Revue internationale de Sociologie*, vol. 6, št. 3, str. 389–403; cf. tudi Andrew Wernick, *Promotional culture. Advertising, Ideology and Symbolic Expression*, Sage, Newbury Park, 1991.

¹² Tako vrhnji del časopisne strani na makro nivoju kakor vrhnji del posameznega prispevka na mikro nivoju strukturno določa zgoščenost informacij v svoji idealni obliki. Glej G. R. Kress in T. van Leeuwen, *Reading Images*, Geelong, Victoria: Deakin University Press, 1990.

povsem političen pomen, ki ga lokalna pojmovanja kulture in politike ne uvrščajo v kulturo. V čem je bistvo te političnosti, zvemo v nadaljevanju teksta. Novinarica ima v povzetku članka »arhivsko vprašanje« za zaključeno in tako lahko ministrica takoj preide k drugim zadevam (ki »še niso« končane). Mimogrede omenjena »odprta vprašanja« vstopanja Slovenije v EU so tista podrobnost, ki daje dogodku pomen in nosi celoten članek. Poleg občin mest v tekstu, ki govorijo o »dosežkih skupnega strokovnega dela in politične volje«, o »redkosti in veliki pomembnosti takih izmenjav«, o »zaupanju in dobrem sosedskem sodelovanju«, o »vzoru mnogim državam v Evropi«, in poleg mentalnih in kulturnoideoloških recidivov o »zgodovini, tradiciji, kulturi in jeziku« kot podstati samozvesti narodov¹³ nas poročilo, brano v perspektivi slovenske bojazni pred avstrijskim oviranjem pri združevanju Slovenije z Evropo (ali upanja, da bo Avstrija prevzela odgovornost za neuspešnost tega združevanja), napotuje na to, da je osnovni vzgib tega, da se je dogodek sploh zgodil, kakor tudi reprezentacije dogodka v *Večeru*, pravzaprav dokaj nemočna politična gesta, ki naj bi prispevala k odvrnitvi Avstrije (državna raven!) od načrtovanja takih akcij, ali vsaj k nevtralizaciji koroškega deželnega glavarja (lokalna raven!).

Analiza objave je pokazala, da obstaja še drugo branje, nič manj dejansko in nič manj utemeljeno, kvečjemu narobe, pri katerem EU nastopa kot pokrov za zbliževanje »historično« in z »dediščino oz. arhivskim gradivom« tesno povezanih sedanjih avstrijskih in slovenskih dežel; izjava deželnega glavarja o tem, da »prav vse temelji na zgodovinskih pričevanjih« in je zato pomembno imeti »kompleten pregled nad tem«, je v tem smislu indikativna. Pokazali smo, da je mogoče skozi novinarsko poročilo, najsi je še tako servilno do oblastnikov, prebrati realne razsežnosti in implikacije dogodka: te nikakor niso tisto, kar se na denonativni ravni novinarskega diskurza sugerira: kar se prikazuje, je mentalna in kulturna premoč J. Haiderja v istem kulturno-mentalitetnem horizontu, v katerem delujejo tudi slovenski akterji dogodka. Ti prav zato, ker so udeleženi pri istovrstni, če že ne kar isti, kulturni,

¹³ Omenjenih s strani koroškega deželnega glavarja, ki pa so – mimogrede – kot obča mesta tudi v člankih mnogih piscev v že večkrat navedenem zborniku o kulturni politiki: P. K. Peršin, »Pomen in naloge kulturne politike«, str. 59–67; Aleš Debeljak, »Na ruševinah utopije: nacionalna kulturna tradicija in izziv globalizacije«, str. 80–91; Polde Bibič, »Rešimo samobitnost slovenske kulture«, str. 158–161; Grega Košak, »O nujnosti integralno zastavljene nacionalne identitete«, str. 167–172; Taras Kermauner, »Za simpozij o slovenski kulturni politiki«, str. 172–175; Vinko Ošlak, »Kultura med domom in svetom«, str. 175–181; Franci Slak, »Potreba po novi kulturni politiki«, str. 195–201; Igor Torkar, »Trije opozorilni nasveti o nacionalni razpravi o slovenski kulturni politiki«, str. 211–213; Miran Košuta, »Deset bežnih izpovedi o slovenski kulturni identiteti, multikulturalizmu in zamejstvu«, str. 225–228; Vlado Žabot, »Nacionalna kulturna identiteta in multikulturalizem«, str. 228–232; Janez Dular, »Nacionalna kulturna identiteta in multikulturalizem«, str. 239–242; Janko Malle, »Nacionalna kulturna identiteta in multikulturalizem«, 245–248. Med koroškim deželnim glavarjem in agensi slovenske kulturne politike torej vlada pomemben mentalni konsenz.

politični in religiozni tradiciji kakor J. Haider, ne morejo reprezentirati ne države, kaj šele družbo, ki se je izoblikovala v prelomu s to tradicijo: vladna ekipa se v večini primerov raje odloči za nasilje nad »svojimi« kakor za nasprotovanje »Evropi« v podobi Koroške in v osebi J. Haiderja. Celotni dogodek je v svoji argumentaciji, ki naj bi ga utemeljila, seveda zasnovan nekonsistentno in asimetrično in takšno je tudi poročanje o njem.

Asimetrija v strukturi dogodka, o katerem govori obravnavano novinarsko poročilo, je velika in večpomenska. Opisali smo jo že: prvič, gre za ministrico države, se pravi, za predstavnico vlade, ki se je sestala z osebo, ki predstavlja lokalno oblast, kar ni vprašljivo le iz zornega kota etikete, ampak tudi iz zornega kota mednarodne politike (avstrijska vlada bi, denimo, ministrico lahko obtožila, da se vmešuje v avstrijsko notranjo politiko) in njene simbolike (ministrica je ponižala svojo državo na stopnjo avstrijske dežele); drugič, politični profil – »filonacizem« – koroškega deželnega glavarja, vsega prepojenega s prastrahovi, je znan in sprenevedanje v tej zvezi, ki naj bi celo privedlo do »krepitve sodelovanja med Slovenijo in Avstrijo«, je milo rečeno cinična mistifikacija ali neumnost. (Kakšno sodelovanje krepijo somišljenci J. Haiderja in on sam in s kom, je menda jasno vsem amaterskim politikom in družboslovcem, ki berejo neslovenske časnike; kako in s kom so sodelovali predhodniki teh somišljencev, pa vemo iz zgodovine, mar ne? Nemara pa sodita slovenska vlada in njena ministrica za kulturo med revizioniste zgodovine? Kakorkoli že, pri oceni dejavnosti trenutne ministrice za kulturo se moramo strinjati z oceno Rastka Močnika v »Pismu ministrici za kulturo Andreji Rihter«, objavljenem v *Dnevniku*.¹⁴)

Tudi če bi si lahko privoščili udobje in bi pustili ob strani sporni politični in moralni zastavek srečanja samega – tega seveda nismo ne mogli ne hoteli narediti – dogodek še zmerom razodeva minoren dosežek pojmovanja kulture, ki se razodeva pri ministrici za kulturo kot javni kulturnopolitični osebnosti, ki naj bi kot članica vlade in najvišja predstavnica kulturnega resorja vendarle imela neko kolikor toliko dignitetno vizijo in družbeno-politično strategijo delovanja. Vprašanja, ki bosta pokazali vso iluzornost »političnega« govoričenja in same interpretacije dogodka, sta tile: Ali lahko pričakujemo podobna pogajanja med slovensko ministrico za kulturo in deželnimi

¹⁴ Cf. Rastko Močnik, »Začelo se je s Šeligom, torej z vami ... Pismo ministrici za kulturo Andreji Rihter«, *Dnevnik, Zeleni pika*, Ljubljana, 11. avgusta 2001, str. 22; z oceno soglašamo vse do momenta, ko začne govoriti o »alternativni kulturi«, katere nosilci (ki pa večinoma izpričujejo večjo privrženost R. Močniku samemu kakor kaki umetniški artikulaciji) so po naši vednosti alternativni zgolj toliko, kolikor bi radi kar najhitreje in neopazno nadomestili »vladajočo kulturo«, še bolj pa vladajoče kulturnike v njihovi vlogi gospodarjev sredstev ter označevalnih procesov (obrekovalskih in psevdavantgardnih) in ne nazadnje tudi kolikor bi si radi prilastili pozicije samovoljnih oz. klientelnih distributerjev kulturnoumetniških artefaktov.

glavarji in župani – ki bodo vsi po vrsti prebrali stavek v polomljeni slovenščini – tiste množice dežel »po svetu«, v katerih so tisti dokaj neznani muzeji, ki hranijo dele slovenske kulturne dediščine? Ali pa se to nanaša le na dobre sosede, kakršna je Koroška?

2. prispevek: Marijan Zlobec, »Fenomen ženskega zbora«, *Delo*, 9. februar 2001, rubrika *Kultura*, str. 9.

Opazovane kategorije:

naslov/velikost fonta črk: **Fenomen ženskega zbora (31)**

nadnaslov/velikost fonta črk: -

podnaslov/velikost fonta črk: -

povzetek: -

slikovno gradivo: **1 fotografija**

podnapis slikovnega gradiva: **Anton Nanut, Karmina Šilec, Alojz Srebotnjak – Glasbeniki po uspelem koncertu, čestitka nagrajenki. (Foto: Marijan Zlobec)**

zvrst prispevka: poročilo

– **avtor prispevka:** Marijan Zlobec

- **dogodek:** 1. denotativni dogodek: koncert zbora *Carmina Slovenica* pod dirigentskim vodstvom Karmine Šilec (nagrajenke Prešernovega sklada) na Prešernovi proslavi v Cankarjevem domu, 7. 2. 2001; 2. ideološki dogodek: kritika kot manifestacija pokroviteljskega seksizma in paternalizma.
- **reprezentacija dogodka (implicitne semantične predpostavke – prelet):** Glasbeno kritiko uvaja naslov, ki izpostavlja »ženski zbor« kot »fenomen« (kajpada v vulgarni rabi izraza), se pravi, kot nekaj nevsakdanjega in redkega; med žargonom, katerega del je naslov, in žargonom besedila kritike je precejšnja razlika v rabi denotativne leksike, ki je podrejena konotacijam, ki jih pisec brez zadržkov uveljavlja v besedilu »kritike«: denominacije ženskega zbora v tekstu kritike so na treh mestih deminutivne (»dekliški zbor«, »mladenke iz Maribora«, »Bi si želeli od mladenk še kaj več !?«); reprezentacija dirigentke v diskurzu hkrati uvaja momenta fascinacije in repulzije. Kritik je fasciniran nad njeno »sugestivno močjo«, nad tem, da »v vsakem trenutku ve, kaj hoče«, nad tem, da »presega zgolj nacionalno, čeprav umetniško visoko raven, kot je še ni bilo« (!), itn.; hranivo za repulzijo so očitno prav tiste lastnosti in zmožnosti, ki so omogočile dirigentkino uspešnost, ki so, enako kakor sam uspeh, ki je pri ženski čudež, kadar ga ni mogoče zamolčati, »značilno neženske«.

- **diskurzna/semiotična analiza prispevka:** Deklasiranje dirigentke, ki je sicer za obravnavani nastop izbrala skladbe slovenskih skladateljev, a ne misli ostati pri tem, temveč meri na evropsko in siceršnje dogajanje na področju zborovskega petja (»zato ne preseneča, da je eden izmed zborovih programov predstavitev *žensk skladateljic* – sic! kakor da ni dovolj reči kar skladateljica – od najstarejših do sodobnih), in sprotna devalvacija njenega dela se dogajata skozi diskurzivno mašinerijo prek reduktivnih klišejskih in deplasiranih denominacij, ki so obča mesta mizoginega diskurza: dirigentka je za pisca »pretrda«, »preveč 'železna lady'«, te denominacije se stopnjujejo prek podtikanja vrste klasifikacij povsem različnega reda: npr. prek t. i. »feminističnega, absolutističnega in perfekcionističnega« koncepta, prek poskusa, da bi dirigentki odrekel tehnični in ji podtaknil domačeoobrtni nivo (»zbor je dragoceno gradivo za prejo njenih rok; kot dirigentka nima kakšne posebne tehnike, a ima redko samozavest ...«); pravzaprav pisec kritike dirigentki zameri to, da ne ustreza njegovi in tradicionalno stereotipni »moški« zamisli o tem, kakšna naj bo ženska, še posebej »te starosti« (»več mehko, liričnosti in zasanjanosti«, res nekakšni glasbeni kriteriji, namesto profesionalnosti, kvalitete in suverenosti zbora, ki se jih očitno ni dalo zanikati, a so pri ženskah, zlasti pri »dekletih«, manj pomembna »vrlina«). Nemara sta dirigentka in zbor bolj znanilca konca tistega prijava v zborovskem petju ljudskih pesmi, ki velja za tradicionalno, in gre potemtakem za prekinitev v tradicionalnem (»romantičnem«, milozvočnem) izročilu. Očitno piševo nelagodje je po vsem videzu posledica dveh elementov, ki jih žensko zborovsko izvajanje ljudskih pesmi ne bi smelo imeti, da bi ga lahko merili znotraj znanih »domačih« meril: profesionalnega perfekcionizma in inovativnosti. Implicitni predpostavki in kriterija, ki ju vsebuje tekst kritike, sta vzpostavitev kontinuitete s »stoletno tradicijo slovenskega zborovskega petja«, ki pravzaprav s tem, da je izvedeno »prvič na tako visoki, pravzaprav najvišji ravni«, izstopi iz te tradicije, in pa moško patroniranje ženske izvedbe (od tod skrbno omenjanje pomočnika pri koreografiji in poskus legitimiziranja nastopa z uokvirjenjem dirigentke med dva starejša gospoda, ki sta glasbeni avtoriteti, na fotografiji, ki po svoje kompletira kritikova ambivalentna prizadevanja).

Poudarjanje nereflektiranega in adoriranega ljudskega izročila kot samoumevne kulturne vrednote na najvišji nacionalni ravni (povzdigovanje »stoletne tradicije slovenskega zborovskega petja kot umetniškega dejanja, enakovrednega vsem drugim umetniškim zvrstem«) je seveda poskus, da bi se perpetuiral prav določen način obravnavanja in prezentiranja/reprezentiranja tega izročila, in zmeden, travmatiziran odnos do ženskega spola in seveda tudi temu ustrezen prikaz žensk – vrhunskih izvajalk – kot posebne raritete in okraska v slovenski nacionalni kulturi, katerih namen je zgolj fascinacija publike in ki naj ne bi imele vloge pri

transformaciji »stoletne tradicije«. Zadnji stavek kritike: »Bi si želeli od mladenk še kaj več !?« je pravi eksces v tej smeri.

Na prvi pogled gre za kritiko, ki je vsaj pohvalna, če se ji že ne posreči odpreti nobenega resnega problema zborovske glasbe. To pohvalnost izraža zlasti ureditev članka: naslov, poudarek in fotografija ob zadosti obsežnem besedilu. Naslov je očitno produkt politične korektnosti urednika, ne pa pisca: pisec se gre namreč anahronistične familiarnosti z uporabo deminutivnih denominacij (dekliško, mladenke namesto ženske; očitno je pisec posvečen v skrivnost trenutka, od katerega naprej se deklicam reče ženske), uredništvo pa ni poseglo v tekst, tako da je ostalo možato pokroviteljstvo tam nespremenjeno. Topika članka je zgolj navidezno glasba, ni pa mogoče niti reči, da je članek povsem brez topike, kakor so številni drugi članki, ki smo jih obravnavali; v resnici gre bolj za nespretno prikrito piščeve težave z ženskami, ki dosegajo vrhunske rezultate, in to na področju, ki se zdi pravo gojišče anahronizmov in ruralističnih stereotipov, kakršno je prav zborovsko prepevanje slovenske ljudske in avtorske glasbe, in ne pašejo v jokavi stereotip možem pokornih vreč sentimenta.

- Vizualni dodatek k obravnavani glasbeni kritiki je fotografija, natisnjena v desnem zgornjem kotu natisnjene prispevka, ki jo je naredil sam pisec kritike. Na sredini fotografije vidimo – fotografu in kritiku očitno všečno, »žensko« – smehljajočo se Karmino Šilec, ob njej pa pokroviteljsko stojita dva priletna gospoda s pomembnim izrazom na obrazu (skoraj bi napisali »moška gospoda«): na levi strani fotografije (se pravi desno od Karmine Šilec) stoji Anton Nanut, na desni pa vidimo (torej na levici ge. Šilec) Alojza Srebotnjaka. Četudi se zdi, da je na obrazu Antona Nanuta rahel nasmešek, ne moremo reči, da se moška na fotografiji smehljata.

Tip rabe fotografije seveda zaradi konteksta, ki opredeli njen pomen, sodi v prepoznaven register tistih ilustracij besedil, ki prikažejo njihovo »resnico«: ženska je – kakor med Scilo in Karbido – ukleščena med omenjena gospoda, ki ne izražata svojega razpoloženja. Fotografija šele obnovi tisto, kar ima pisec in fotograf za pravilno zasedbo vlog v družbi: ženske so reprezentirane kot (fotografu ali uredništvu) všečna in smehljajoča se bitja, nekoliko v zadregi zaradi skromnosti, ponižnosti ali pohlevnosti, ker so obdana z »elitnimi« predstavniki nacionalne Kulture in Glasbe in tako določena s »tehtno« držo etabliranih (moških) označevalcev. To je cena, da mediji dovolijo ženskam vstop v t. i. kulturno-umetniško elito medijske reprezentacije, ki tako deformirano provincialno-elitno paradigmo aktivno perpetuirajo.

Da gre za to dopolnjevalno in celo odločilno funkcijo dodane fotografije, kaže med drugim tudi to, da znana slovenska glasbenika, ki na njej nastopata, v besedilu kritike niti z besedo nista omenjena, in tudi sicer (verjetno) nimata nič neposredno opraviti s samim nastopom dirigentke Karmine Šilec in pevk *Carminae Slovenicae*. Avtorju teksta in fotografije se je, kakor kaže, zdelo, da fotografija same dirigentke ali ženskega zbora z njo ni dovolj »izrazita« oz. »tehtna«. Fotografija ob kritiki tako vzpostavlja tradicionalno in preverjeno moško referenčno skupnost, znotraj katere »še moramo (nagovorjeni bralci) videti in razumeti pojav dirigentke«. Čestitka nagrajenki v podnapisu fotografije kaže, da se avtor sploh »ne zaveda« tega, kar se mu je skozi diskurz seksuirane pravšnosti zapisalo v tekstu.

Podlagi obravnavane literalno-slikovne interakcije, združene v formi t. i. glasbene kritike, sta dve in sta povsem ideološki: na eni strani gre za ljudsko-folklorni element, povzdignjen na najvišjo označevalno raven narodne skupnosti, na drugi strani pa imamo v kritiki zborovskega dogodka opraviti z artikulacijo spolnih in intelektualnih frustracij, ki sestavljajo tukajšnji imaginarij in katerih spoj je kontradiktoren: gre za narativni splet izrazito defetističenega seksizma in fascinacije nad »močnimi ženskami«.

3. prispevek: Maja Brodschneider, »Veliko hrupa o ženskah in pijančevanju«, *Literatura*, št. 118, april 2001, str. 138–141.¹⁵

Opazovane kategorije:

naslov/velikost fonta črk: *Veliko hrupa o ženskah in pijančevanju* (15)

nadnaslov/velikost fonta črk: -

podnaslov/velikost fonta črk: -

povzetek: -

slikovno gradivo: -

podnapis slikovnega gradiva: -

zvrst prispevka: recenzija

– avtorica prispevka: Maja Brodschneider

¹⁵ V *Literaturi*, mesečniku za književnost, sta zadnji dve rubriki namenjeni kritikam; v prvi z naslovom *Kritika* recenzenti in recenzentke objavljajo nekoliko daljše kritične zapise (običajno gre za kritike, dolge 3–8 strani, v vsaki reviji pa jih je 4 do 5; format mesečnika je pribl. A5 – 1/8 pole), v drugi rubriki, z naslovom *Robni zapisi*, pa so objavljene krajše kritike oz. povzetki in poudarki iz obravnavanih del (v posameznih številkah revije jih je objavljenih med 8 in 12, zasedajo pa med pol in 2,5 strani). Medtem ko prispevke v rubriki *Kritika* naslavljajo recenzenti sami, se v rubriki *Robni zapisi*, podobno kakor tudi v *Mladini* rubriki *Knjige*, v naslovu pojavijo le podatki o knjigi (ime in priimek avtorja/avtorice, naslov dela, podatki o izidu; v nasprotju z *Mladino* maloprodajna cena knjige ni navedena).

- **dogodek:** 1. denotativni dogodek: izid knjige Milana Kleča, *Dota*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 2000, zbirka: Držni znanilci sprememb; 2. ideološki dogodek: avtorica kritičnega besedila sicer rekognoscira seksizem v kritiziranem delu, vendar ga zaradi resignacije ne raziše in ga pravzaprav zato reproducira.¹⁶
- Četudi naslov recenzije napoveduje bolj profilirano smer kritičnega pisanja, je slej ko prej temeljna predpostavka recenzije prepoznaven retorični topos (koncept negativne muze): konstrukcija oz. objektivacija ženske prek izključevanj, estetizacij, prek deklasiranja ipd. je »zgolj večna tema«, je »zgolj motiv« pisanja, »inspiracija, pogojena z bolečino, veseljem«, nikakor pa ne učinek realnega procesa podrejanja žensk na vseh ravneh družbene reprezentacije od biološke »determiniranosti« do intelektualne »inferiornosti«, ki so vse pojmovane kot *a priori*.
- **diskurzna/semiotična analiza prispevka:** Konstrukcije ženske prek kopulacije (»Bistvo vseh zvez«, in vesoljnega (po)gona, kakor misli avtor knjige, »je spolno občevanje z ženskami, zato je to tudi pripovedovalčeva večna in edina inspiracija, alkoholizirani delirij pa stil življenja«¹⁷), prek deklasiranja (»Ženske nič ne vidijo«¹⁸), prek binarnega estetskega označevanja (»Lepe ženske, grde ženske«¹⁹), prek središčne alkoholizirane moške figure, prek dekoracije na moškem bližnjem planu, prek primitivnih posegov v intimo itn. in za nameček še prek za »dolgoletnega pisatelja« nezaslišanih problemov z jezikovno artikulacijo (neupoštevanje roditelja, vejic, predlogov ipd.), ki jih recenzentka pravzaprav dobro prepozna, so v zadnjem odstavku sicer predstavljene kot »besedičenja« (avtorjev izraz), a vseeno upoštevane kot jezikovne strategije, ki – po mnenju recenzentke – sodijo v legitimen register »večnih tem, raznovrstnih motivov, inspiracij, pogojenih z bolečino, veseljem«, ne pa v prolongirano adolescenco,

¹⁶ Eden od redkih vezanih in kritičnih tekstov, nemara celo edini, ki je zadnjem desetletju v *Literaturi* sam na sebi vreden pozornosti, je uvodnik Nataše Velikonja v številki 106, aprila 2000. Na kratko bi ga lahko označili s tem, da v »njem vendarle dosledno in konsekvntno za nekaj gre«, medtem ko je konotacija drugih prispevkov prejkone povezana bodisi zgolj s socialno oz. statusno promocijo avtorjev bodisi z umikom v jezikovno brbljanje in s tem v družbenoeksistenčno varno lokalno gnezdenje. Zlasti naporno je brati že tako redke tekste avtoric, ki jih pomanjkanje simbolnega kapitala in načelne drže inkorporira v tako anomalno, paternalistično paradigmo. Velikokrat se torej zgodi, kakor v gornji kritiki, da se kritični tekst zlomi kljub dobro zastavljenemu začetnemu prijemu, sledi pa umik v reprodukcijo stereotipov in običajnih mest in seveda v »popustljivost« v korist patriarhalnega in domačnostno-domovinskega mentalnega reda, ki ni nič drugega kakor gola reprodukcija rasizmov in drugih izključevanj.

¹⁷ *Ibid.*, str. 139.

¹⁸ *Ibid.*, str. 140.

¹⁹ *Ibid.*

antiintelektualizem in provincialni diletantizem. Rodilnik izginja zaradi napačnega razloga: ker pisatelji, kakršen je Kleč, in še številni drugi, nagrajeni in nenagrajeni z lokalnimi gremiji ali od klientel, ne znajo jezika, v katerem domnevno pišejo (in ki ima v nikalnicah roditelj, med števili pa dvojino, pa še žensko sklanjatev na soglasnik in moško na »a«, da o interpunkcijah in fonetičnih pravilih sploh ne govorimo: za to konkretno degradacijo slovenščine nikakor ni mogoče kriviti lektorja, kriva je založba, ki je hotela tiskati besedilo nepismenega »pisatelja«, kakor da je pri tem poklicu nepismenost nekaj sekundarnega; odstopanja od pravil se pač lahko gre nekdo, ki pravila pozna, sicer gre za napake in neznanje). Resnacijsko jedro celotne recenzije je prav v tem stavku; v njem je natančno zgoščen problem stare mentalne strukturacije (*ljubezen, ženske, vino* – trije toposi, ki jih generirajo prav vsa obča mesta v takih recenzijah, romantična vera v inspiracijo in bolečino), zvezan je z ignoranco, polintelektualizmom in metjejsko nesposobnostjo, ki avtorici ne dovoli konsekvence evalvacije dela, ampak jo namesto tega usmeri v reprodukcijo legitimnosti teh občin mest in v pojasnjevanje »pisateljevega« šušmarstva. (»Vsakdo ima svoj pristop,« pravi recenzentka²⁰: ali to pomeni, da je treba vsakršno »izražanje« tudi tiskati in honorirati?) V Sloveniji namreč ni *nobene druge legitimnosti*, razen tiste, ki sodi v register tovrstnih izključevanj in predsodkov, ki so jih polne diskurzivne, torej tudi literarne prakse. Če je to usoda nacionalne kulture oz. ljudi, ki jim bolj krati kakor odmerja prostor, je bilo povsem odveč (v prvem delu teksta) razpoznavati izključevanja žensk na nivoju reprezentacije, saj je to razpoznavanje relativizirano, pravzaprav izničeno s stavkom: »vsakdo ima svoj pristop, svoja občutja«, ki je – mimogrede – značilen regresiven antiintelektualni topos in dobesedno pomeni brezbrizno anuliranje vseh pridobitev socialnih in intelektualnih bojov v zgodovini; recenzentka se ne zaveda, da s končno manifestacijo defetizma dezavuirala pridobitve, ki so jih v stoletjih evropske zgodovine izbojevali drugi – moški in ženske – ki niso počepnili pred vsako gostilniško ali pisarniško veličino.

- **sklep:** Kar v kritiki najbolj preseneča, je to, da bolj razgledanemu bralcu ni jasno, zakaj se – in to vprašanje si kar naprej zastavljamo – pravzaprav delo *Dota* sploh pojavi v recenziji, in če se že, zakaj se pojavi v daljši rubriki (in povrh – glede na to, da hierarhično razvrščanje v reviji ni poljubno – na drugem mestu: prva je kritika Draga Jančarja, druga obravnavana kritika Milana Kleča, tretja je kritika Franceta Pibernika, četrta je kritika Erike Vouk in zadnja je kritika Evripida v novem prevodu, ki je hierarhično očitno najnižje na vrednostni lestvici uredništva *Literature*)²¹. Pravzaprav kolikor toliko formiranim bralcem

²⁰ *Ibid.* str. 141.

²¹ Najprej se torej ocenjuje najbolj »prominentno« domačo moško produkcijo, sledi – sicer zelo sporadično – delo avtorice in na koncu prevod iz tujega leposlovja.

literature – ki jih očitno v Sloveniji ravno ne mrgoli – prvič, ne more biti jasno, zakaj so besedilo take kvalitete sploh objavili v knjižni obliki, drugič, zakaj je potrebna njegova recenzija, in tretjič, če je, zakaj je objavljena v više valorizirani rubriki (in to celo, kakor smo videli, na drugem mestu). Zaradi urgentne potrebe po kritikah, ki so zmožne prepoznati in prikazati določene razlike,²² in zaradi slovenske produkcije, ki v dveh mesecih seveda preseže število petih knjig, se odločitev uredništva za ocenjevanje omejenega števila knjig zdi razumna, seveda, če mislimo, da se uredništvo revije meni za interese svoje družbe in svojega okolja – seveda pa gre lahko, in v našem primeru povsem očitno gre, za drugačne razloge pri izboru, denimo za take, zaradi katerih je pomembno promovirati avtorja prek kritike, ne glede na to, kakšno je njegovo delo, in seveda ne glede na to, ali to delo sploh ustreza minimalnim literarnim kriterijem ali ne.

Knjiga, ki jo kritika obravnava, je eminenten eksemplar reprodukcije izključevanja ženske iz družbene in javne sfere, se pravi, iz vidne kreativne sfere, in je potemtakem odličen zgled ohranjanja *statusa quo* v umetno, naklepno (ker to nekemu koristi, čeprav večini škodi) vzdrževani patogeni slovenski mentalitetni strukturaciji²³. V tej perspektivi je gotovo pomembno omeniti eklatanten cinizem DZS – Državne založbe Slovenije (ki se pospešeno spreminja iz založbe v

²² Kar obravnavana kritika v začetnem zamahu gotovo obljublja, ne pa tudi izpelje. Obravnavanje teksta, kakršen je *Dota*, bi sodilo v samostojno literarnoantropološko analitično rubriko in ne med kritike, ki študente komparative, pa tudi širši krog bralcev (opozorili smo že na očitno privilegirano in za literarno kanonizacijo odločilno mesto, ki ga v lokalnem prostoru zavzemajo štiri revije – *Nova revija*, *Literatura*, *Sodobnost* in *Dialogi*) opozarjajo na literarna dela, ki jih je menda vredno vzeti v roke. Doseg teh plasmajev, avtoatribucij in avtokanonizacij je seveda striktno lokalni, širši je le toliko, ker drugačnim literatom prek kontrole denarja in institucij onemogoča eksistenco in s tem seveda dostop do nenacionalnih prostorov. Za zgled »kanoniziranja« v obliki kritikovega trenutnega navdihla brez relevantnih argumentov, ki se v tekstu pojavlja kot *fait accompli*, cf. Peter Kolšek, »Poezija je še zmeraj glavna«, *Sodobnost*, letnik 66, št. 7–8, 2002, str. 879–883. Članek že z infantilnim naslovom manifestira avtorjev pogrošni populizem, še bolj pa njegovo samovoljno rangiranje slovenskih literatov v prejšnjem desetletju, ki je sicer predstavljeno z na videz samozavestno vehemenco »velikega kritika«, ki pa kljub temu potrebuje dovoljenje, četudi namišljeno in neizrečeno, nekoga, ki ga ima za avtoriteto (in malo širšo kultiviranost; ob vsej pieteti, ki jo imamo do vidmarjevske spletkarske in oblastne figuracije v intelektualno popolnoma pavperizirani slovenski oblastno-kulturniški mreži razmerij). Kolšek pač ni Vidmar, Vidmarja pa bi potreboval, da mu sveti pod nogami na mračn(jašk)i poti slovenske literature.

²³ O tem, v kakšnem pomenu uporabljamo izraz »mentaliteta« v pričujočem besedilu, cf. Jacques Le Goff, »Mentalitete. Dvourni zgodovina« (v prevodu Draga B. Rotarja), *Monitor ISH*, str. 173–185. Za nekaj lepih učnih primerov iz mentalne patologije oz. motenj v redu simbolnega, ki jih je mogoče slediti v redu diskurza, si oglejmo nekaj citatov aboniranega literarnega recenzenta Mladine Mihaela Berganta. Za obravnavanega avtorja – kakor tudi za veliko večino slovenskih literarnih kritikov – je značilno kopičenje za recenzirano delo povsem irelevantnih podatkov. Primere njegovih digresij bi lahko na dolgo naštevati, saj praktično ni napisal recenzije, ki bi zadevala zgolj različne aspekte recenziranega teksta, formalno ali vsebinsko koherenco dela,

finančno špekulantsko podjetje), ki tako nedonošeno pisanje, ki je v realnosti tiste dejavnosti, ki ji pravimo literatura, brez sleherne povezave z literarnim toposom, v teh časih, ko je težko priti do sredstev za objavljane veliko boljših besedil, prvič, sploh uvrsti v program izdaj in, drugič, »delo« objavi celo v zbirki s pomenljivim (glede na vsebino predrznim) naslovom »Drzni znanilci sprememb«.

Iz gornjih kratkih diskurzivnih analiz je mogoče razbrati nekatere strukturne komponente, ki veljajo za reprezentacije kulture v vseh obravnavanih slovenskih tiskanih medijih:

dekodiranje simbolne konfiguracije itn., temveč imamo ob branju njegovih kritik vselej pred seboj nekakšno bizarno spakljivo brkljarijo občin mest, podtikanje recenzentovih »misli« avtorju oz. avtorici, seksizmov, davno – četudi zanj očitno še ne – rekognosciranih ideoloških investicij, obrekovanj, pa spet prilizovanja ali objestnega pokroviteljstva. Naštejmo le nekaj eklatantnih digresij; seksizem – »... Če sem delitev na moško in žensko (! op. avt. – poudarki so naši) literaturo raje zametaval (!) in prisegal (!) samo na dobro (!) literaturo, pa sedaj po tej izkušnji z Barico Smole ni več tako... Piska (!) tako opaža, da so prav obuvale (!) ena izmed najpomembnejših strategij (!) in taktik napram (!) moškim... Seveda, samo žrtve akcijaškega (!) načina pisanja smo. Pa še nekaj, če ne bi bilo vseprisotne (!) spolne napetosti (!) v teh zgodbah, potem pri Barici Smole, sicer zmagovalki različnih literarnih razpisov (!), torej dobri stilistki (!), še ne bi mogli govoriti o ženski pisavi, tako pač.« (*Mladina*, št. 7, 19. 02. 2001); psevdoksenofilija – »... Ne vem sicer, ali bodo enkrat posneli kakšne (!) nadaljevanke o Novaku, vem pa, da se pesnik razlikuje od večine Slovencev, pred katerimi je treba zdaj že skrivati begunce. (!)« (*Mladina*, št. 6, 12. 02. 2001); neumestno razpredanje in obrekovanje, antiintelektualizem »... da je v ozadju tudi tako imenovana najdaljša noč, do katere konkretno subjekt ne zavzame ravno ohrabrujočega odnosa (!), saj je tu omenjen celo (!) *mesojedi sen tisočstničnega prenočevanja*. Celota vse (!) zbirke je vsekakor zelo eklektična, filozofično (!) je naphana, ko v frazi, z imeni ali v podobi zasije pred nami kak ontološki ali fenomenološki drobček (!). Zato Grafenauerjeve pesmi, mednje sodijo tudi dokaj (!) regularni soneti, žal (!) slabše obnovljivi, niso ravno podvrgljive povzetkom (!). Niko Grafenauer je skratka poet, ki bo nedvomno ostal dobro zapisan v naši zavesti predvsem kot avtor skoraj (!) nesmrtnih pesmi *Pedenjped* ali *Nebotičniki*, *sedite*, zaradi katerih je bil na Mladinski knjigi tudi upravičeno (!) zaščiten bolj kakor severni medved ali jelen (!), da ne bom spet pretiraval (!). Njegovo ime povezujemo (!) tudi in predvsem z revijo in založbo. Jasno in glasno (!) mu je treba priznati, da se mu je res posrečilo (!). Včasih so ga menda na Mladinski zafrkavali, da preveč tiči v bifeju (!), zdaj se je pa bife na Novi reviji preselil kar k njemu v službo v Klub Nove revije (!). Redki dočakajo tak zmagovalni obrat (!)« (*Mladina*, št. 5, 5. 02. 2001); in na koncu naj omenimo še enega od zadnjih ekscesov: v *Mladini*, št. 24, 17. 06. 2002, se celo zgodi, da recenzent v tekst, ki je recenzija pesniške zbirke, uvozi verze iz neke druge knjige, ne da bi to sploh zaznal; še več, »nesporazum« celo botruje novemu prilizovanju avtorju (ki citiranih verzov nikdar ni zapisal) in vehementni kritiški digresiji, ki se konča takole: »Priznajte, da tudi vas to malo 'ščiplje' v ušesu. Vsaj ščemi (!). To je Komelju nedvomno uspelo (!). Ali nismo torej dobili neke 'četrte sestre' (!)«. Pisec je poleg popolne dezorientacije znotraj (in zelo očitno tudi zunaj) literarnega teksta še hudo aleksičen; sicer pa je vsak komentar pravzaprav odveč. Odprto pa ostaja vprašanje jezikovne (ne)občutljivosti *Mladinine* urednice za kulturo (Mateje Hrastar) in kajpada njene odgovornosti v zvezi s spuščanjem takih eskapad v javnost.

1. *deklasiranje žensk kot kulturno-umetniških producentk* (pa tudi na drugih področjih družbenega življenja, kot kategorije »ljudi«), da bi selekcija »gospodujočih osebnosti« in transmisija memorije v kulturi lahko nemoteno še naprej potekala prek moških akterjev;
2. *endemični antiintelektualizem*, ki onemogoča distancirano raziskovanje, analiziranje in refleksijo v območju kulture v administrativnem in kulturniškem pomenu besede;
3. konstantna *reprodukcija občin mest*; nerazdelan, nediferenciran jezikovni kod;
4. *odsotnost vsakršnih kriterijev* za obravnavanje kulturno-umetniških produktov ali dogodkov, kakor tudi za njihovo pertinentno kategorizacijo;
5. *prisilna literarizacija in metaforiziranje*, kopičenje pridevnikov, sklicevanje na irelevantne in nepreverjene podatke (na nagrade, na naslove, na ponatise, na lokalno medijsko odmevnost, na družbeno etabliranost v lokalni družbi itn.), celo obrekovanje na različnih mestih v prispevkih, ki je tudi učinek odsotnosti kriterijev;
6. *centralno mesto komparacije za kulturno-umetniške produkte je obče mesto s patogeno strukturo*, vsakršen vdor normalnosti je tako vnaprej odpravljen kot »nekaj nenaravnega« ali odvečnega;
7. *bojazen pred integracijo v EU*, ker to pomeni med drugim tudi konfrontacijo kriterijev etničnega geta s kulturno in formativno produkcijo dejanskih metropol. V tem smislu zaznavamo v zadnjih dveh letih pospešeno reintegracijo v kulturno manj diferenciran in manj vednostno in horizontalno profiliran prostor bivše Jugoslavije, kjer za »uspešno plasiranje« v red »mftografij« v glavnem zadošča minimalni kulturni kapital.

Mentalno polje, kakor ga razkriva in artikulira polje diskurza, ki zadeva reprezentacije kulture v obravnavanih tiskanih množičnih medijih, je imaginaren dispozitiv, katerega semantični kontinuum ne le ostaja povsem neproblematiziran in nereflektiran, marveč je na delu tudi prvovrstna arogantnost, ki odsotnost pravega kritičnega razmišljanja pri »kulturnikih« pojmuje kot vrlino in ne kot inhibicijo (v imenu spontanizma) ter zato zgolj reproducira obča mesta. Teh občin mest se sploh ne dojema kot takih, pač jih na novo izumljajo v preobleki analogij in sinonimov kot nekakšno individualizirano sestavljanje, ki pa se na odločilnih mestih odlično ujema z dvema čedalje bolj komplementarnima ideologijama: s katoliškim »kulturnim izročilom« in z neoliberalno »tržno« nivelizacijo in odpravljanjem substancialnih razlik. Za obe ideološki konstituciji velja razvpiti slogan totalitarnih projektov: »ni važno, ali sploh kaj zna, važno, da je naš«. V ta kontekst seveda odlično sodijo kritiška »prizadevanja« (denimo tista iz opomb 23 in 24). Ob enake vrste nereagirane, ki izvira iz fiktivne korespondence z realnostjo, smo zadeli ob znanem incidentu, ko so lokalni obritoglavci pred približno poldrugim letom napadli temnopolte državljane na Trubarjevi cesti v Ljubljani, policija in sodišče pa sta na dolgo in počasi ugotavljala, ali je dogodek sploh bil in kdo ga je sprožil.

Na podlagi prispevkov, ki smo jih v izbranih tiskanih medijih pregledali, popisali in analizirali, lahko zatrdimo, da velika večina diskurzivnih manifestacij, ki vsebujejo, producirajo in plasirajo reprezentacije kulture, sodi v kontingent anahronističnih kramljanj o kulturi, katerih implicitne predpostavke so obča mesta, prazna mesta v diskurzu, kamor se različno intonirane variante rodingrudovskega nacionalizma in neoliberalizem, ki so konjunkturna topika zadnjih nekaj let, prav udobno namestijo. Diletantski pristop k problematiki in neupoštevanje novinarskega etičnega kodeksa oz. kodeksa slehernega kultiviranega človeka (nenavajanje vira informacij, potvarjanje elementarnih dejstev, nepreverjanje navedb, pogosto uporabljanje žaljivih izrazov, omalovaževanje bralcev itn.) sta le spremljevalni strategiji nosilcev nerazdelanega »medijskega« diskurza. Tako smo bili nekako prisiljeni soočiti se s predmetom raziskave, ki je v obravnavi na nivoju diskurzivnih reprezentacij kazal vse simptome »antikulture« ali vsaj razkazoval sledi novinarske in kritiške »nekultiviranosti«. Dilematizem obravnavanih prispevkov, pa tudi mnogih drugih reprezentacij kulture in kulturnih fenomenov, ki smo jih v dveh letih pregledali in obdelali, ni niti nadzorovan niti zamejen, gre za kontinuiran, nereguliran proces, ki je učinek provincialnih frustracij kulturnikov in novinarjev, ki so za določeno področje neustrezno ali vsaj premalo ustrezno kvalificirani. In ravno na tem mestu, kjer imamo opraviti z mentalno strukturacijo, z imaginarijem, z vesoljem podob, v katerega so ti diskurzivni prispevki *volens nolens* ujeti in se vanj vpisujejo, bi raziskava šele utegnila postati zanimiva; znotraj končanega CRP za to ni bilo ne sredstev ne kadrovskih in časovnih možnosti.

Nadzor nad javno difuzijo informacij, med drugim tudi informacij o kulturi, je torej v Sloveniji pretežno v rokah pomanjkljivo izobraženih novinarjev, ki v časovni stiski, ki jo pomeni vsakodnevno oddajanje prispevkov, nekritično uporabljajo vsakršne razpoložljive vire (ali pa prav nobenih) o posameznih temah. Če enako nekritična publika enkrat brez pomislekov ali vidnih reakcij prenese tak prispevek (in v tej deželi je to samoumevno, ker kritične publike domala ni), se novinarju tak način dela zdi v nadaljevanju kariere povsem samoumeven. Produkcija, ki je domala brez kulturnega kapitala (kar ga je, pa je skrajno omejen in poln vrzeli; »domačijski in polurbaniziran«, publiki všečen, obotavljiv, poln negotovosti in dvomljivih vrednosti itn.), seveda, kakor je za množične medije v Franciji, kjer so razmere bistveno manj porazne kakor v Sloveniji, ugotavljal že Pierre Bourdieu, močno ogroža različne sfere širše kulturne produkcije, umetnost, literaturo, znanost, filozofijo in pravo. Strinjamo se s tem avtorjem tudi v tem, da »v enaki meri ogroža tudi politično življenje in demokracijo, čeprav celo tisti novinarji, ki se najbolj zavedajo svoje odgovornosti, mislijo in govorijo drugače, seveda gotovo v najboljši veri«. ²⁴

Taja Kramberger, Sabina Mihelj, Drago B. Rotar

Značilnosti in perspektive računalniško posredovane komunikacije (Primer diskusijskih forumov in klepetalnic)

*Characteristics and Perspectives of Computer-Mediated Communication
(An Example of Discussion Forums and Chat Rooms)*

*Caractéristiques et perspectives de la communication médiatisées par l'ordinateur
(Exemple des forums de discussion et des «Chat-Rooms»)*

V študijskem letu 2001/2002 smo na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij začeli izvajati raziskovalni projekt, ki ga je finančno podprlo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. Predmet raziskovanja so komunikacijske značilnosti ter perspektive računalniško posredovanih forumov in klepetalnic. Odgovorni nosilec projekta je asist. dr. Tadej Praprotnik, pri projektu pa sodelujejo tudi študenti in študentke ISH, ki tako opravljajo individualno raziskovalno delo (IRD), ki sodi med študijske obveznosti. Na podlagi analize komunikacijskih značilnosti računalniških forumov in klepetalnic, ki jo izvajamo v prvem letu raziskave, bo v naslednji fazi projekta mogoče oceniti, v kolikšni meri in na kakšen način utegnejo te oblike računalniško posredovane komunikacije izpolniti pričakovanja v zvezi z revitalizacijo javne sfere. Izkušnje namreč kažejo, da je računalniško posredovana komunikacija še vedno razmeroma okorna in ne uresničuje vseh svojih potencialov.

Raziskava mora torej analizirati učinkovitost obstoječih virtualnih forumov in klepetalnic. S tem bi se izrisala podoba razvojnih usmeritev, ki bi nakazala, v katerih smereh se utegnejo komunikacijski vzorci računalniško posredovane komunikacije spreminjati. Decentraliziranost ter stroškovne in časovne ugodnosti računalniško posredovanega komuniciranja namreč omogočajo tudi novo logiko povezovanja posameznikov. Boljša dostopnost do naslovnika omogoča hitrejšo doseganje »kritične mase«, ki je potrebna za sprožitev nekaterih pobud in akcij, ter hkrati ohranja ustvarjalno napetost v razpravljalnih forumih in klepetalnicah *on-line*.

Perspektive računalniško posredovane komunikacije

Pričakovanja glede družbenih posledic implementacije interneta v polje javne sfere so visoka. V trenutni diskusiji o tej temi lahko odkrijemo polarizacijo med dvema pozicijama. Prva stran, ki poudarja demokratični potencial internetskega medija, meni, da bi internet lahko izboljšal in okrepil pozicije državljanov v razmerju do javnih institucij, zlasti s tem, ko (če) bi jim omogočil neposredno participacijo v

²⁴ Pierre Bourdieu, *Sur la télévision*, Pariz, 1997. V slovenskem prevodu: *Na televiziji*, Krtina, 2001, str. 7. Mimogrede, naslov knjige je prevajalka Agata Šega prevedla pravilno (*Sur la télévision – O televiziji*), napačni naslov (*Na televiziji* – na televiziji bi se po francosko reklo *à la télévision*) je posledica intervencije urednika Zdravka Kobeta. Lepa ilustracija prav tistega vdora heteronomije oz. alodoksije, od katerih se Pierre Bourdieu v citirani knjigi odločno distancira.

diskusijah in pri sprejemanju odločitev. Ta pogled poudarja prost dostop do informacij, globalizacijo in odsotnost cenzure kot osrednje značilnosti interneta. Računalniško posredovana komunikacija bi z omogočanjem neposrednega stika med državljani in javnimi institucijami vodila k nastanku nove oblike javne sfere, ki ne bi bila več nadzorovana. Ta strukturna sprememba javne sfere podpira in preferira posameznike in posameznice (in tako kolektivno avtonomijo ter politično decentralizacijo), s tem ko jim omogoča, da avtonomno artikulirajo svoje interese in stališča.

Po drugi strani pa skeptična pozicija poudarja, da vizija interneta kot odprtega, anarhičnega medija pripada preteklosti, medtem ko odprte in nenadzorovane komunikacijske strukture, ki so bile glavna značilnost interneta v njegovem zgodnjem obdobju, vse bolj nadomeščajo nove hierarhije in centralizirane strukture. Nekam v sredino tega kontinuuma vizij interneta kot sredstva revitalizacije javne sfere pa se umešča »nevtralna« pozicija, ki poudarja, da se javni prostor, ki temelji na elektronskih omrežjih, kvalitativno razlikuje od vsevključujoče javnosti, ki temelji na klasičnih množičnih medijih. Konstitucija vsevključujoče javnosti je odvisna od tipa medija, ki distribuira tekste in slike, ki lahko vse uporabnike dosežejo v istem času in v identični obliki. V nasprotju s tem pa elektronska omrežja omogočajo individualno izkušnjo in heterogena stališča. Učinki računalniško posredovane komunikacije se ne kažejo v poljih, ki jih dosegajo klasični množični mediji, ampak ožje. Elektronska omrežja bodo prav gotovo spremenila modalitete konstitucije javnega mnenja, vendar tako, da bodo dopolnila sedanje oblike javne komunikacije. Zaradi svojih inherentnih značilnosti – tu mislimo zlasti njeno interaktivno komunikacijsko strukturo – bi računalniško posredovana komunikacija lahko podpirala in krepila polje javne komunikacije, za katero bi bila značilna visoka stopnja diskutabilnosti in preverjanja s strani državljanov in državljanek.

Predpostavka, da lahko informacijske tehnologije v modernih demokratičnih družbah učinkujejo konstruktivno ali destruktivno in da možnost obstaja v ustrezni uporabi in hkratnem omejevanju tveganj, se spreminja iz znanstvene premise v neke vrste preračunani optimizem. Raba novih tehnologij za razvoj političnih sistemov in siceršnje družbene kulture je lahko učinkovita samo ob stalnem izobraževanju in organiziranem procesu, ki mora biti podprt z vsemi razpoložljivimi silami, med katere moramo nedvomno vključiti tudi znanost.

Metodologija raziskovanja

V prvem letu raziskovanja smo vzpostavili korpus gradiva in podrobno opredelili in specifikirali problematiko v skladu z vsebinskim programom projekta, zlasti pa smo določili najprimernejše metodološke postopke za obravnavanje tem in sklopov, ki se nanašajo na značilnosti računalniško posredovane komunikacije. Hkrati z izgrajevanjem instrumentarija smo pričeli periodično spremljati rabe novih komunikacijskih razmerij v diskusijskih forumih in klepetalnicah. Na podlagi diskurzivnih analiz in s pomočjo širše dostopnih podatkov bomo interpretirali trende, ki bodo oblikovani na podlagi konkretnih primerov medosebne komunikacije.

V prvem letu raziskovanja smo se usmerili zlasti na analizo domačih forumov, ki se vzpostavljajo na slovenskih spletnih straneh. V tem slovenskem prostoru smo se osredotočili na forume, ki obstajajo na *on-line* verzijah časopisov (*Večer*, *Dnevnik*, *Mladina*).

Hkrati skušamo primerjalno analizirati forume, v katerih se ljudje pogovarjajo o isti temi. S primerjalno analizo forumov, ki zadevajo isto tematiko (na primer vključevanje Slovenije v Nato) bomo lahko odkrili strukturne in druge prednosti nekega foruma pred drugimi forumi. Primerjalna analiza torej omogoča oceno perspektive posameznih tipov komunikacije *on-line* za specifično prakso javne komunikacije v internetskem prostoru. Opozoriti pa moramo, da je obseg dejavnikov, ki določajo oblike računalniško posredovanega komuniciranja, bistveno širši, kot jih je mogoče izpeljati iz tehnoloških značilnosti razpravljalnih forumov. Komunikacijske stile udeležencev namreč usmerjajo njihove siceršnje družbene prakse, ki obstajajo pred vstopom v prostor računalniško posredovanega komuniciranja.

Vsako sporočilo najprej uvrstimo v poseben podtip sporočila, in sicer:

1. interaktivna sporočila so kodirana kot sporočila, ki odgovarjajo na več predhodnih sporočil;
2. reaktivna sporočila so kodirana kot sporočila, ki odgovarjajo samo na eno predhodno sporočilo.

Opravljeni razvrstitvi v podtip sledi uvrščanje sporočil v rubrike, ki so prikazane v razpredelnici, če ustrezajo parametrom, ki smo jih opredelili na začetku raziskovanja

	Interaktivna sporočila	Reaktivna sporočila	Druge sporočila
Vsebuje strinjanje			
Vsebuje nestrinjanje			
Primarno daje informacije			
Vsebuje dejstvo			
Primarno zahteva informacijo			
Vsebuje vprašanje			
Primarno mnenjsko orientirano			
Vsebuje mnenje			
Vsebuje samoopis			
Prizadevanje po humorosti			
Uporaba 1. osebe množine			
Sklicevanje na druge (omenjanje predhodnih sogovorcev in njihovih reakcij)			
Nanašanje nase (posameznikova uporaba osebnih zaimkov 1. osebe, kot so "jaz", "mene", "moj")			
Uporaba izjave podpiranja soudeležencev (uporaba stavkov tipa "Imaš prav", "Res je")			
Uporaba emocionalnih izjav (pojavitve <i>emoticons</i> na ekranu; na primer :-))			
Citiranje ljudi (Moj predhodnik Y je rekel: »Xxx«)			
Uporaba VELIKIH ČRK			
Število besed (pod 100)			
Število besed (med 100 in 200)			
Število besed (nad 200)			

V kasnejših etapah raziskovanja pa bomo ugotavljali tudi naslednje značilnosti:

1. povprečno število sporočil na dan/teden/mesec v obdobju analize;
2. število avtorjev v enomesečnem obdobju;
3. število bralcev (logiranj) v forumu v enomesečnem obdobju;
4. povprečna dolžina niti (število sporočil);
5. povprečno trajanje niti;
6. povprečno število vkorporiranih sporočil.

Pravilno načrtovanje in oblikovanje razpravljalских forumov mora biti skupni interes tako uporabnikov kot tudi tistih, ki želijo pospešiti komunikacijo v tem mediju in povečati njen obseg. Večina javnih institucij v slovenskem prostoru namreč internet še vedno uporablja predvsem za predstavljanje in sporočanje informacij; še vedno torej niso izkoriščeni vsi potenciali dostopnosti in večje možnosti vključevanja v

komunikacijske procese. Na podlagi projekta bi lahko začrtali osnovne smernice za vzpostavitev splošnega modela konstituiranja javne komunikacije s pomočjo virtualnih forumov in klepetalnic. Kot država smo namreč še vedno v procesu sprejemanja temeljnih odločitev glede prihodnosti našega sistema računalniško posredovane komunikacije. Obstajajo tudi javne diskusije o vizijah komunikacije *on-line* med uporabniki interneta v prihodnosti, torej o možnostih, ki jih posameznikom in posameznicam nudita internet in računalniško posredovana komunikacija.

Pri preučevanju aktivnosti *on-line* načrtujemo tudi izvedbo analize dejavnikov, ki vplivajo na potek komunikacije v diskusijskih forumih. Ti dejavniki so:

1. vloge, ki jih imajo forumi in druge oblike računalniško posredovane komunikacije za udeležence, da se ti v začetni fazi vključijo v skupino in kako lahko taki forumi posameznike odvrčajo od aktivnega delovanja v skupini;
2. katere vrste sporočil udeleženci prebirajo, zakaj in kako jih uporabljajo za svoje aktivnosti *on-line* in *off-line*;
3. kateri tipi sporočil jim pomagajo izostriti njihova stališča in percepcije skupine;
4. kateri tipi sporočil jih motivirajo k aktivnejši dejavnosti/katera sporočila zavirajo aktivnejši pristop;
5. kako strukturne značilnosti forumov in kontekstov, v katerih ti forumi delujejo, vplivajo na vedenje udeležencev (problematika žaljive komunikacije, ki jo poznamo pod imenom *flaming*);
6. kako se oblikujejo predpostavke ali pričakovanja glede uporabljanja forumov in kako ta pričakovanja vplivajo na njihovo vedenje *on-line*;
7. kako velikost in struktura skupine vpliva na uporabo forumov in kako aktivnosti *on-line* vplivajo na način percepcije s strani drugih udeležencev komunikacije *on-line*.

Vprašanja, ki zadevajo računalniško posredovano komunikacijo, so se na začetku namreč osredotočila na problem obnašanja in so opozarjala na legalni in tehnološki vidik komunikacije. Eden izmed problemov, ki zadevajo vedenje *on-line*, je tudi anonimnost, ki je zagotovljena v komunikaciji *on-line*, in bo verjetno tudi v prihodnosti eden izmed ključnih vidikov razvoja komunikacijskega sistema. Na to anonimnost lahko gledamo kot na »kvaliteto«, ki jo moramo zagotavljati, a hkrati tudi nadzorovati. Anonimnost ni slaba sama na sebi, saj je lahko zelo produktivna v nekaterih kontekstih, ki ukinjajo raso, spolno in podobne determinacije. V teh okoljih anonimnost deluje kot »izenačevalec«, kar pa seveda spet ne pomeni, da predsodke in stališča glede rase in spola ukinja.¹

¹ O problematiki računalniško posredovane komunikacije v razmerju do spolne identitete lahko več preberete v: Praprotnik, T. (2000): »Kompjutorski posredovana komunikacija i problem spolnog identiteta«, v: *Diskrepancija*, studentski časopis za društveno-humanističke teme, št. 2, 1. letnik, 1. zvezek, Zagreb. (URL: <http://filozof.ffzg.hr/kssd/casopis/2br/radovi/praprotnik.html>).

Večina študij o računalniško posredovani komunikaciji se je do sedaj osredotočila na koncepcije internetske tehnologije kot sredstva oziroma orodja, in ne na internet kot konstruirano okolje. Malo raziskav se je usmerilo na antropološke in sociološke teorije in analize, z namenom preučiti interakcijo posameznikov. Te teorije so se izkazale kot zelo koristne, saj nam omogočajo boljše razumevanje vpliva računalniško posredovane komunikacije na vedenje posameznikov in posameznic ter na njihovo interakcijo.² Raziskovalni projekt uporablja transdisciplinarni pristop: da bi razumeli, zakaj ljudje uporabljajo računalniško posredovano komunikacijo na določene načine, kako razumejo in uporabljajo interaktivnost, ki jo takšna komunikacija omogoča, in kako skozi lastno ravnanje udeležajo »vplive« medijev, je potrebno kombinirati analize medijskih diskurzov, izhajajočih iz sodobne humanistike (semiologije, lingvistike izvirajočih pristopov, npr. konverzijske analize), s sociološkimi in antropološkimi pristopi, ki omogočajo analizo vsakdanjega ravnanja s tehniko v okviru medosebne interakcije, medtem ko je v analizo učinkovanja uporabe računalniško posredovane komunikacije na samorazumevanje in identiteto uporabnikov in uporabnic potrebno pritegniti interpretacijo, ki se naslanja na različne teorije o subjektu in (inter)subjektivnosti.

Tadej Praprotnik

Rabe osebnega računalnika in interneta – work in progress

Uses of Personal Computer and Internet – »work in progress«

Usages de l'ordinateur personnel et de l'internet – »work in progress«

Historiat

Center za medijske študije (CMŠ), ki deluje v okviru ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij, je pod vodstvom dr. Jožeta Vogrinca leta 2000 (tedaj še) Ministrstvu za znanost in tehnologijo v sofinanciranje predložil raziskovalni projekt z naslovom *Mediatizacija slovenskih domov – stanje in perspektive*. Osnovni namen projekta je bil najprej raziskati temeljne značilnosti opremljenosti slovenskih gospodinjstev s komunikacijskimi in informacijskimi tehnologijami (v nadaljevanju KIT), njihovo prostorsko in funkcijsko umeščenost in potem preučiti načine, vzorce in trende njihove rabe. V nadaljevanju bi se projekt osredotočil na prevladujoče uporabniške prakse, poskušal osvetliti historične zglede njihovega izoblikovanja in preoblikovanja, in sicer skozi analizo spreminjajočega se pomena, ki ga imajo rabe

² Obsežen seznam zanimiv člankov na temo računalniško posredovane komunikacije nudi časopis *on-line Journal of Computer-Mediated Communication*.
(URL: <http://jcmc.huji.ac.il/jcmcindex.html>).

v vsakdanjem življenju ljudi, še zlasti za njihovo samorazumevanje in osebnostno identiteto. Raziskava bi preučila tudi tipične aktualne vzorce razporeditve rab glede na uporabnikovo osebno in socialno determiniranost (spol, starost, mesto v družini), po delitvi na delovne in prostočasovne rabe ipd. Občo relevantnost raziskave je utemeljevala pomembnost ugotovitev o predvidenih smernicah razvoja domačih rab KIT v Sloveniji, kar bi bistveno olajšalo načrtovanje in usmerjanje gospodarskega (infrastrukturnega, tehnološkega) razvoja Slovenije.

Ministrstvo je odobrilo le del zaprosenih sredstev, zato je CMŠ raziskavo preoblikoval v dva manjša, časovno in finančno manj zahtevna projekta, ki bi se ločeno ukvarjala vsak z enim izbranim medijem iz skupine komunikacijskih in informacijskih tehnologij. Glede na nezadostno raziskanost novih, v Sloveniji šele pred kratkim udomačenih tehnologij je bila odločitev za preučevanje rabe mobilnih telefonov in osebnega računalnika, s poudarkom na rabi interneta, razumljiva. Smotnost raziskave je bila ob sami aktualnosti tematike utemeljena tudi z enkratno možnostjo opazovanja trendov razvoja tistih KIT, katerih rabe še niso ustaljene, pač pa se šele oblikujejo. Kompleksno zastavljena metodologija bi tako povezala etnografske analize tipičnih vzorcev družinskih in individualnih rab (popisovane z intervjuji in opazovanjem), historično zasnovano analizo vzorcev oblikovanja že ustaljenih rab in tudi etnografsko analizo zgledov aktualnega formiranja novih uporabniških praks z interpretacijo identitetnih učinkov rab in problematizacijo uzaveščanja oz. neuzaveščenih oblik rabe – vse to v neenakovredni kombinaciji kvantitativnih in predvsem kvalitativnih pristopov.

Od začetka leta 2001 tako na CMŠ delujeta dve raziskovalni skupini, ki pod skupnim vodstvom nosilca dr. Jožeta Vogrinca in vsaka s svojim koordinatorjem končujeta zbiranje gradiva in urejanje t. i. podatkovne baze. Pri obeh v okviru obveznega individualnega raziskovalnega dela (IRD), ki je na ISH sestavni del podiplomskega študija, sodelujejo tudi študentje (predvsem) medijskih študijev.

Osnovna raziskovalna shema

Osnovni namen raziskave o rabi osebnega računalnika in interneta je razbrati načine, kako ju ljudje rabijo kot posamezniki (individualno) in v širšem socialnem okolju (kontekstualno): kaj vse določa njihove vzorce rabe, kako – če sploh – jih uzaveščajo, osmišljajo, reflektirajo in artikulirajo.

Glede na to, da raziskava (v njej skupaj z nosilcem sodeluje 11 raziskovalcev) niti delno še ni končana, pač pa je v fazi zbiranja primarnega gradiva (tj. transkripcij intervjujev), je lahko pričujoče poročilo zgolj predstavitev dosedanjega poteka

raziskave in oris metodoloških postopkov z nekaterimi ugotovitvami iz dosedanje prakse.

Za primarni metodološki postopek zbiranja gradiva smo določili nestrukturirani intervju po vzoru etnografskih študijev gledanja televizije D. Morleyja, J. Lulla in drugih. Bolj kot konkretni kvantitativni podatki nas torej zanima širša kontekstualizacija rab osebne računalnika in interneta (vpliv medosebne družinske dinamike, vzroki oz. utemeljitve rabe). Zaradi časovne in finančne omejenosti projekta smo raziskovalno polje zbiranja podatkov omejili na družine oz. gospodinjstva na eni in na izbrane poklicne skupine na drugi strani. Na osnovi transkripcij intervjujev se bomo najprej lotili statistične obdelave podatkov, nato pa širše interpretacije dobljenih odgovorov. Na tej osnovi smo sestavili dva vprašalnika, pri čemer vsak upošteva specifične svoje uporabniške skupine.

Pogovori z družinami

Izbiri družin smo zamejili z dvema kriterijema; prvič s pogojem, da je raziskovalec – spraševalec ne sme (pre)dobro poznati, s čimer smo izključili pogovore z družinami prijateljev in sorodnikov. Kot najprimernejši način »rekrutiranja« smo določili iskanje družin po posrednikih, po verigi »znanci znancev« ali »prijatelji prijateljev« ali pa po poznanstvu s samo enim članom družine, ne pa tudi z ostalimi. Tako smo lahko najlažje navezali stik z družino, ki nam ni bila popolnoma tuja, hkrati pa je nismo zares poznali, saj bi to oviralo zahtevano znanstvenoraziskovalno distanco, zmehčalo ostrino opazovanja in otežilo vztrajanje pri podrobnostih.

Druga zahteva zadeva strukturiranost družine, ki naj bi zaradi specifičnega težišča raziskave tudi na medosebni interakciji imela vsaj enega otroka oz. naj bi jo sestavljali vsaj dve generaciji. Tak izbor seveda vključuje tudi enostarševske skupnosti, ne izključuje pa niti sobivanja odraslih otrok s starimi starši ali sostanujočih bratov in sester. Raziskava izjemoma dopušča izvajanje intervjujev tudi v skupnosti brez sorodstvenih vezi, ko si stanovanje delita npr. dva para, vendar samo pod pogojem, da v njej poteka intenzivna socialna dinamika, ki se posledično odraža tudi pri delu z računalnikom.

Tretji kriterij se neposredno nanaša na delo z računalnikom in določa, da ima družina doma vsaj en osebni računalnik s priključkom za internet, ki ga uporablja vsaj en član družine, ne pa nujno vsi (ali večina), ker nas kot pomembna »druga stran« raziskovalnega polja zanima tudi neraba računalnika. Raznolikost študentske provenience omogoča vključitev družin in predstavnikov poklicev iz različnih delov Slovenije, kar prispeva k reprezentativnosti sodelujočih in uravnoteži število zastopnikov mesta in podeželja.

Dosledna formalnost pred obiskom na domu predvideva kratko predstavitevno srečanje s t. i. predstavnikom družine, v katerem raziskovalec oriše namen projekta, predstavi raziskovalno institucijo, predloži uradna dokazila o veljavnosti raziskave z zagotovilom anonimnosti in opiše potek intervjuja, s tem da napove nekaj osrednjih tem pogovora. Te informacije naj bi predstavnik gospodinjstva posredoval sostanovalcem. Kopijo zagotovila anonimnosti in potrdila o pristojnosti konkretnega raziskovalca za izvedbo intervjujev obdrži sodelujoča družina. Če ne gre drugače, lahko raziskovalec uvodno predstavitev izpelje tudi telefonsko ali celo tik pred samim začetkom pogovora.

Idealni scenarij raziskovalnega intervjuja družine, ki bi sestavil zanesljivo podobo družinske rabe računalnika in interneta, predvideva hkratno udeležbo vseh članov – v najboljšem primeru tako, da v razpravi dosledno sodelujejo vsi obenem oz. vsaj deloma (denimo tako, da debata s starši poteka ločeno od debate z otroki). Če ne gre drugače, je zaželeno, da se v vlogi sogovornika drug za drugim zvrstijo vsi družinski člani. Prednost sicer težko izvedljive simultane razprave je v tem, da omogoči prepletanje odgovorov, skakanje v besedo in dopolnjevanje izjav, kar najpristneje ilustrira vsakokratno družinsko dinamiko, obenem pa dovoljuje tudi povsem individualne odgovore na vprašanja o subjektivni rabi računalnika oz. interneta. Zaželeno je, da se – če je le mogoče – skupinski intervju nadaljuje v ločene individualne dialoge, ki služijo kot morebitni korektiv prejšnjim javno izraženim odgovorom.

Zaradi težavnosti usklajevanja prostih terminov in trajanja pogovora (v povprečju do dve uri) v praksi dopuščamo tudi odgovore v imenu odsotnih članov in indirektno poročanje o njihovih računalniških navadah. Po dosedanjih izkušnjah skupno razpravo največkrat sestavijo dialogi s posameznimi člani, kar drugi običajno izkoristijo za kakšne druge opravke, tako da je obisk pri družini le redko zgolj pogovor. Ta je nalašč strukturiran tako, da ne uvaja stroge klasične sheme vprašanje – odgovor, pač pa zgolj lansira teme kot ključne topike, ki naj bi jih obdelali v pogovoru. Osnovni namen je namreč doseči, da bi pogovor teklen čim bolj spontano, kot sproščen klepet na izbrano temo, ki naj ga spraševalec le rahlo usmerja in pazi, da govorcev ne bi zaneslo preveč mimo osrednje teme v pripovedovanje raznih družinskih anekdot. Krajši ekskurzi so sicer celo zaželeni, ker učinkovito odražajo družinsko interakcijo in so dragocena podlaga tudi za interpretacijo rabe računalnika. Pomembno je, da raziskovalec z vprašanji čim manj sugerira odgovore (razen seveda, kadar to terja neodzivnost sogovornikov) in da govorcem dovoli samostojno artikulirati svoje uporabniške vzorce, saj prav to pokaže, kako jih mislijo in razumejo. Zato tudi podatki o nevednosti, nepoznavanju ali napačnem razumevanju vprašanj pomembno prispevajo k celostni informaciji. Zaradi take odprte razprave skušamo biti raziskovalci še posebej pozorni na sogovornikovo pripoved in na situacijske

specifike, predvsem pa moramo znati prepoznati ponujeno nepopolno informacijo in se nanjo odzvati z vrsto smiselnih in za raziskavo relevantnih podvprašanj ter s tem odpirati tudi vprašanja, ki jih v pripravah na intervju nismo predvideli. Osrednji namen takega kvalitativnega etnografskega pristopa, s poudarkom na kontekstu, je namreč ravno občutljivost za specifike govorčeve individualne in socialne situacije. Vprašalnik, ki smo ga izdelali v skupini, zajema približno šestdeset vprašanj, vendar ta niso formula za izvedbo intervjuja, pač pa služijo predvsem kot osnova za oblikovanje konkretni situaciji prilagojenih in preoblikovanih vprašanj in kot opora, na katero se lahko spraševanec vedno zane, če recimo pogovor z družinskimi člani ne bi stekel ali če bi sogovorniki preferirali konkretna vprašanja po podrobnih informacijah. Vprašanja smo razvrstili v tematske sklope, od katerih se vsak nanaša na različne dimenzije družinske rabe računalnika. V grobem smo ločili tri skupine – t. i. splošna oz. uvodna vprašanja zadevajo demografske podatke o družinskih članih, informacije o stanovanju in opremljenosti s KIT, osrednji tematski sklop združuje vprašanja o konkretni rabi računalnika in interneta, tretja skupina pa se nanaša na širši kontekst družinskega življenja, prostochasne aktivnosti (predvsem v povezavi z mediji), na ustaljeni vsakdanji ritem.

Kljub načelno odprtemu, nestrukturiranemu pristopu, ki omogoča močno variiranje vprašanj, pa mora spraševalec v pogovoru vendarle zbrati glavnino z vprašalnikom določenih informacij. Še najbolj spremenljiv je vrstni red vprašanj, čeprav se je v praksi do sedaj najbolj obnesel princip od splošnega k posebnemu.

Raziskovalec pogovor ves čas snema na diktafon, pri tem pa beleži tudi obnašanje govorcev, predvsem reakcije (obrazna mimika in telesna gestika) na odgovore, na zastavljeno vprašanje ipd., pa tudi spremljevalno dogajanje, predvsem kar zadeva delovanje drugih medijev (zvonjenje telefona, prižgan televizor ali radio ipd.).

Vsak raziskovalec kot prilogo k transkripciji intervjuja ob obisku skicira tloris bivalnega prostora, v katerega vpiše poimenovanja sob in označi lokacije KIT (s pripombami in razlagami njihovih morebitnih delokacij), kar obogati celostno podobo družinskega medijskega vsakdana.

Pogovori s predstavniki poklicnih skupin

Drugi del raziskave se osredotoča na t. i. službene oz. poklicne rabe računalnika in interneta, pri katerih nas bolj kot kontekst rabe in odnos do souporabnikov zanima posameznikova osebna raba, podrobno utemeljene uporabniške navade, njegovi osebni računalniški rituali.

Če se torej pri družinah osredotočamo na kontekst rabe, na to, kako družinska dinamika, vsakdanje družinsko življenje in hierarhiziranost vlog vpliva na vzorce

dela z računalnikom, nas pri službenih rabah zanima specifično personalizirana raba, prilagojena individualnim interesom in poklicnim potrebam. Povezavo obeh ponuja preplet rab, tj. službena raba računalnika na domu in obratno, zasebne uporabniške prakse na delovnem mestu, ki so ponekod – še posebej v umetniških poklicih – skorajda neločljive.

Namesto družinskih članov so v tem primeru naši sogovorniki torej predstavniki poklicnih skupin. To so tiste skupine (so)delavcev, ki jih določa specifično poklicno in interesno determinirana raba računalnika, ne nanaša pa se nujno na konkretne sodelavce oz. člane kolektiva, pač pa pomeni osebe, s katerimi je izbrani sogovornik (kot predstavnik poklica) interesno povezan. Tako se sestavljajo socialne mreže s skupno predispozicijo uporabniških vzorcev računalnika in interneta, saj se v njih zaradi stalne komunikacije, prenašanja vplivov, medsebojnega učenja in pomoči pa tudi tekmovanja razvijejo tipični vzorci rabe. Socialna mreža torej zaznamuje poklicno interesni teritorij individualnega uporabnika, ki se nanaša na njegov način življenja, njegovo izobrazbo, poklic, značilnosti delovnega mesta, mrežo poklicnih znanstev, komunikacijsko omrežje, ki ga spletajo osebe, s katerimi je interesno povezan in s katerimi se družijo v javnem življenju. Zanimajo nas tipični vzorci in uporabniški stili rabe računalnika z internetom, ki se vzpostavljajo znotraj tako določenega manevrskega polja. Najlažje je kot take mreže res zajeti kolektive sodelavcev, vendar pa so (sploh denimo pri samostojnih podjetnikih, umetnikih in podobnih svobodnejših poklicih) to pogosto tudi prijatelji ali celo družinski člani. Za sogovornika torej iščemo člana takšne skupine, ker pa nas zanima vzorec, raziskava zahteva izsledke pogovorov z večino članov kolektiva oz. vsaj z reprezentativnim številom članov posamezne socialne mreže. Cilj je preveriti, ali domnevni vzorec obstaja, koliko je koherenten in kolikšne so razlike med vzorci.

Raziskava predvideva obravnavo osmih poklicnih skupin, ki se med seboj razlikujejo glede na prevladujočo starost in spol v kolektivu, stopnjo hierarhiziranosti, glede na zahtevnost dela in vlogo računalnika (ali je ta zgolj sredstvo za opravljanje nalog ali osrednje kreativno delovno orodje), saj predpostavljamo, da te razlike pomembno diferencirajo stile računalniške rabe. Izbrali smo večji medijski kolektiv (v katerem računalnik funkcionira kot vsakdanje kompozicijsko delovno sredstvo in v katerem dela predvidoma več žensk kot moških), skupino administrativnih delavcev (v kateri računalnik pomeni vsakdanje delovno sredstvo in ponovno prevladujejo ženske), umetnike (pri katerih so količine in načini računalniške rabe variabilni, predvidoma je več moških predstavnikov), manjši znanstveno-tehnični kolektiv (ponovno z variabilnimi načini rabe računalnika, razmeroma nehierarhično delitvijo dela in več moškimi zaposlenimi), samozaposlene podjetnike (ki so spet večinoma moški, raba računalnika pa je močno diferencirana), osnovnošolce predmetne stopnje s podeželja in iz mest in nazadnje še srednješolce in študente višjih letnikov različnih programov

oz. študijskih smeri z uravnoteženo spolno shemo in mešanico načinov rabe. Kljub tako zastavljeni shemi smo dali pri iskanju sogovornikov prednost posameznikom in skupinam, s katerimi raziskovalci že imajo stike oz. so jih najlažje pritegnili k sodelovanju, četudi vsi ne ustrezajo povsem nobeni od naštetih opcij. Tako v tem času tečejo pogovori s člani medijskega kolektiva, s samostojnimi podjetniki, s t. i. računalniškimi umetniki oz. netartisti in z zaposlenimi v službi za odnose z javnostmi.

Zaradi drugačne zastavitve naloge smo morali sestaviti nov seznam vprašanj, ki pa je v enotni obliki zaradi raznolikosti poklicnih in interesnih formacij lahko v najboljšem primeru samo približek ustreznih in je spraševalcu zgolj v orientacijo, saj vsak pogovor zahteva predhodno natančno predelavo sugeriranih vprašanj v teme, ki so smiselno prilagojene specifikam dela intervjuvane osebe. Predpriprave so v tem primeru precej zahtevnejše in terjajo od raziskovalca vsaj okvirno poznavanje spraševančevega dela – za razliko od intervjujev z družinami, saj je abstraktno, arhetipsko funkcioniranje družine del občega vedenja, zato imamo več opornih točk, širši tematski teren in se v razpravi lažje znajdemo. Nabor predlaganih tem je zato v tem primeru obsežnejši (elementarni vprašalnik obsega okoli sto vprašanj), vendar pri vsakem pogovoru pridejo v poštev samo nekatera, saj so za različen tip dela oz. za različne vzorčne skupine posamezni sklopi vprašanj različno pomembni. Spraševanja se lotevamo tako, da sledimo sogovornikovi strukturi rabe – pri tem lahko nekatere sklope vprašanj vnaprej ali sproti natančneje razdelamo in vprašanja detajlirano razplastimo, druge pa samo ugotavljamo, ali oz. koliko ima intervjuvani temo, o kateri sprašujemo, sploh uzaveščeno in reflektirano. Pogovor je tako kot pri družinah bližje klepetu oz. spontanemu dialogu o izbrani temi, pri čemer pa je bistveno, da – če je le mogoče – intervju izpeljemo v sogovornikovem delovnem prostoru, da lahko ta na mestu samem opiše in (časovno, prostorsko in funkcijsko) demonstrira, kako kaj počne z računalnikom. T. i. ozadje (delovni prostori, sodelavci itn.) nas v tem primeru zanima drugače kot pri intervjujih na domu, ugotavljamo predvsem, koliko določa, strukturira in pojasnjuje osebni način dela. Slediti je treba posameznikovim distinkcijam v rabi, pri čemer so te lahko docela drugačne od naših; v nekaterih primerih bistveno natančnejše, v drugih ohlapnejše in bolj grobe, zato se mora spraševalec znati pustiti tudi voditi in poučevati.

Tudi vprašalnik za vzorčne skupine se tematsko deli v več razdelkov, ki jih na tem mestu samo kratko zarisujemo. Osnovnim uvodnim vprašanjem, ki predstavijo demografsko sliko intervjuvanca, sledi niz vprašanj o njegovi socialni mreži in delovnem okolju, nato pa o osnovnih značilnostih dela, o sodelavcih oz. kolektivu. Poseben sklop vprašanj tematizira odnos do delodajalca oz. institucionalni okvir rabe računalnika, odnos do neslužbenih računalniških praks in podatke o konfiguraciji KIT. Ločeno obravnavamo (službeno) rabo interneta, elektronske pošte in svetovnega

spleta. Posebej je opredeljena službena raba računalnika doma in vice versa, tj. neslužbena raba računalnika v službi.

Vrstni red topik je spet svoboden in se prilagaja pripovedi vprašanega. Raziskovalec tako kot pri intervjujih družin sproti beleži neverbalno dogajanje in skicira tloris delovnega prostora.

Če nas v intervjujih na domu zanimajo družinskokontekstualno določeni načini računalniške rabe, v pogovorih s predstavniki poklicev iščemo poklicno in interesno determinirane vzorce dela z računalnikom – bolj kot na vprašanje, kaj, si torej prizadevamo najti odgovore na vprašanje, kako. V obeh primerih za razliko od dosedanjih empiričnih raziskav rabe interneta v Sloveniji, ki so se vse omejile na strogo kvantitativne podatke (RIS; Vehovar et al.), ne iščemo suhih kvantitativnih podatkov, pač pa utemeljeno in obdelano (tj. kvalitativno) informacijo.

Sistem transkribiranja

Da bi vsi raziskovalci pogovore transkribirali enako in s tem primerljivo in informativno enakovredno, smo sestavili vzorec predstavitve intervjujev, ki ob prepisanih pogovorih ločeno in sistematično predstavlja tudi nekatere, za raziskavo najrelevantnejše podatke, povzete iz priloženega intervjuja, kar omogoča hiter pregled in učinkovito sistematizacijo. Zapisano poročilo o intervjuju z družino se tako začne z demografskimi podatki o družinskih članih in časovno-prostorskimi koordinatami (kraj, datum, trajanje) intervjuja. Zaradi spoštovanja anonimnosti vsakokrat spremenimo osebna imena, priimke in naslove sodelujočih ter imena podjetij oz. delovnih institucij. Sledi oris poteka priprav in dogovarjanja za pogovor. Ločeno so predstavljene bivalne razmere družine (lokacija, kvadratura stanovanjske enote, infrastruktura okolice itd.) in tehnična opremljenost gospodinjstva (podatki o KIT in drugi tehnološki opremi, lastništvu avtomobilov). Posebej zabeležimo okoliščine intervjuja: kje je potekal, kdo je v njem sodeloval (ves čas ali le deloma), spremljevalne aktivnosti (sprotno delo posameznikov ali delovanje katere od KIT). Osrednji del poročila predstavlja prepis zvočnega posnetka intervjuja, ki je prav tako opravljen po vnaprej določenih pravilih. Dogovorili smo se, da ob dosledno zapisanem govoru, upošteva točno zaporedje, slengovske izraze, medmete ipd. do meje razumljivosti, sproti zapisujemo tudi znake neverbalne komunikacije (mimiko, gestiko ipd.) in beležimo druge pomožne razlagalne opazke, ki bi bralcu omogočile pravilno branje, kot na primer skakanje v besedo, ton govora, prevzemanje besede, morebitne zadrege, ugovarjanje z medmeti ipd. Zapisujemo tudi drugo vmesno dogajanje, ki presega interno situacijo intervjuja, kot na primer zunanje intervencije (telefon, obiski). V opombah pod črto izpisujemo dodatna vsebinsko relevantna pojasnila, ki jih iz samega pogovora ni mogoče razbrati. Zaradi pomenske

diferenciranosti našete vrste opomb ločimo tudi vizualno. Tretji del poročila predstavlja kratek povzetek poteka intervjuja, v katerem raziskovalec oriše tematski razvoj pogovora, oceni stopnjo participacije sodelujočih, njihovo odzivnost in morebitno hierarhičnost pri odgovarjanju. Sledi oris družinskega profila, v katerem raziskovalec predstavi osebne vtise o družini, sklepa o medsebojnem razumevanju njenih članov, morebitnih konfliktih in razporeditvi vlog, povzame skupne in posamezne družinske interese, oceni njihov materialni položaj, odnos do službe oz. šole in druge posebne opazke.

Komentar odpre prostor za lastno refleksijo o nastopu spraševanih, za mnenje o njihovih odgovorih, artikulaciji, stopnji uzaveščenosti svojih rab, izdelanosti stališč, klepetavosti, (ne)razumevanju vprašanj ipd. Raziskovalec poročilo konča z (morebitno) samokritiko, v kateri opozori na prepoznane lastne napake v izvedbi pogovora, denimo na pretirano sugestivnost, pomanjkanje spontanosti, neupoštevanje specifičnosti situacije ipd., kar je tako njemu kot drugim dragoceno napotilo za izboljšanje prihodnjih intervjujev.

Podoben, le mestoma vsebinsko smiselno prilagojen, je tudi vzorec poročila o intervjujih s predstavniki poklicnih skupin.

Samorefleksija

Kljub usklajevanju in nenehnemu korigiranju postopkov spraševanja je vsakokratna raziskovalčeva specifična subjektivna (pre)dispozicija vedno ostala nereduktibilna in specifična. Ker se spraševalčevo razumevanje obravnavane tematike vedno implicitno vpisuje v način postavljanja vprašanj, v razumevanje dobljenih odgovorov in narekuje njegove reakcije in opazke (že med samim intervjujem), predvsem pa vpliva na komentarje in interpretacijo, smo se odločili, da vsak čim natančneje popiše tudi lastno rabo, razumevanje in poznavanje računalnika in interneta. Tak samoportret bi nam služil kot mesto samoreference in nam obenem dal dodatno informacijo o projektu, predvsem pa prispeval k transparentnosti raziskave. S tem namenom je vsak raziskovalec izpolnil posebej za to sestavljen vprašalnik (prilagojen in poenostavljen obrazec za vzorčne skupine) in v dodatnem kratkem eseu popisal svoje povprečno vsakdanje kronološko zaporedje aktivnosti z detajlirano razčlenitvijo ritualnih postopkov dela z računalnikom. Tako dobljene »scenarije« smo prepletli v skupno shemo prevladujoče dnevne kronologije računalniških in internetnih praks z nekaj izstopajočimi (manj običajnimi) variacijami, ki jo bomo v nadaljevanju projekta uporabili tako pri preučevanju in interpretiranju posameznih intervjujev, ki jih bomo lahko brali z vsakokratnim sklicevanjem na priloženi raziskovalčev računalniški profil, kot tudi širše, pri skupnem razumevanju začetnih predpostavk o pojmovanju računalniških in internetnih rab in od teh nujno odvisnih raziskovalnih sklepov.

Stanje in načrti

Do sedaj smo v arhivu zbrali 21 transkripcij pogovorov z družinami in 14 transkripcij pogovorov s predstavniki vzorčnih poklicnih skupin. Po elektronski mreži in na rednih sestankih skupine vseskozi poteka razprava, ki največkrat zadeva komentiranje transkriptov, ki si jih redno sproti pošiljamo, in izmenjava predlogov za izboljšanje »terenskega dela« (tj. intervjuvanja), v zadnjem času pa predvsem dogovarjanje o izboru najprimernejših sogovornikov za t. i. poklicne intervjuje. Po predvideni časovni shemi bomo do začetka naslednjega študijskega leta zbrali želenih 30 transkribiranih intervjujev v vsaki skupini (torej skupno 60 intervjujev), kar že velja za solidno količino gradiva, ki lahko primerno obdelano ponudi širše aplikabilne rezultate. V nadaljevanju bomo dobljene odgovore najprej skupinsko komentirali, jih prediskutirali in interpretirali s pomočjo izbrane strokovne literature. Potem bomo statistično obdelali informacije in v sklepnem delu projekta na osnovi teoretskega aparata skušali predstaviti ugotovitve o načinih in prevladujočih trendih rabe računalnika in interneta v Sloveniji.

Ana Vogrinčič

Opera v etnografiji:

primer modela zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji

Opera in Ethnography: The Case of a Model of Operatic Art System in Slovenia
L'opéra dans l'ethnographie. Le cas d'un modèle de l'art d'opéra en Slovénie

Opera in antropologija

V tem zapisu predstavljam okvirne in zgoščene izsledke, ugotovitve in misli, ki so se razprle v projektu raziskovanja sedanje podobe oz. podob opere v Sloveniji.¹ Tovrstno ukvarjanje so spremljale številne metodološke, epistemološke in drugovrstne dileme, s katerimi sem se srečeval pri raziskovanju področja operne dejavnosti v Sloveniji. Omenjene dileme so povezane z negotovimi zdrsi (glede raziskovalnih strategij), kopičenji in asimetrijami (glede pojmovnega instrumentarija in orodja refleksije terena in objekta), specifičnostjo in vsakdanjostjo polja (ki ga

¹ Pričujoče besedilo je rezultat raziskovalne dejavnosti v okviru raziskovalnega projekta z naslovom *Model zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji* v obdobju od maja 2001 do maja 2002, ki ga je financiralo Ministrstvo za kulturo RS. Besedilo predstavlja okvirni in kratek rezime nečesa, kar se mi je v raziskavi zapisalo na 128 straneh. Namen raziskave je bilo preučevanje podobe socialnih, institucionalnih, delovnopравnih, kadrovskih, prostorskih in finančnih razmer na področju zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji, s poudarkom na zadnjih desetih letih. V sklopu te razmejitev raziskava obravnava socialni habitus opernih praks in družbene reprezentacije opere skozi optiko operne dejavnosti in njenih problematik.

imenujemo najprej kultura in potem še bolj precizirano opera v Sloveniji), relativnih razmerij obrobja in središča (kar zadeva analizabilnost dosedanjih razmer na področju operne dejavnosti, ožje rečeno operne umetnosti), deritualizacije in demistifikacije (najprej neke nacionalne kulturne mitologije, institucij, skupin, profesionalnih odnosov, individualiziranih življenjskih pripovedi, potem formacije »relevantne« podobe dosedanjega delovanja opernega sistema).

Raziskovalna dejavnost je vključevala, socialni antropologiji konstitutivno, t. i. terensko delo, iz česar je izšel precej obsežen nabor podatkov oz. etnografija. Na tem mestu se izogibam sami postavitvi vprašanj, kje, pod kakšnimi (teoretskimi) pogoji in kako se lahko konsistentno in epistemološko ustrezno konstituira nekakšno razmerje med antropologijo in opero; prav tako se izogibam njegovi eksplikaciji, saj bi ta odprla vrsto kompleksnih (pod)vprašanj, in številne problematizacije, za katere se da slutiti, da zagotovo presegajo namen in okvir pričujočega pisanja. Vseeno pa v razmislek na tem mestu podajam insinuacijo Mladena Dolarja o tem, da je opera prominenten prostor urbanizirane antropologizacije: *»Če se morajo antropologi podajati v južnoameriške pragozdove in na tihomorska otočja, da bi se dokopali do reliktoev izvornih družbenih ritualov, pa je za nas dovolj, da stopimo v Opero. Tu se uprizarja naš lastni domorodski ritual, mitični začetek naše družbenosti, izgubljeni izvor, ki še vedno insistira.«*²

Zdi se, da antropologom že nekaj časa – namreč od takrat, ko so bila presežena spoznanja klasične tradicije kolonialne antropologije – ni treba iti na t. i. oddaljene »eksotične« terene, da bi prakticirali svojo raziskovalno dejavnost in se utemeljevali kot antropologi. Prav tako pa se tudi zdi, da antropologi (to velja vsaj za tiste iz »zgodovine antropologije«) niso kaj prida pogosto in množično zahajali v opero; niti na ogledne opernih predstav in še manj v opero kot na svoj možni antropološki teren. Vsekakor je več takih, ki so se nad opero kot *ritualiziranim glamurjem* in *socialnim dogodkom* raje zmrdovali, redki so antropologi, ki so o tej temi karkoli napisali (denimo Claude Lévi-Strauss). Toda to so konec koncev zelo marginalna presečišča *mainstream* antropologije. Za slovenske razmere je glede tega mogoče dodati, da se zdi, da se je tistih nekaj antropologov, predvsem pa mnogo številnejši korpus ljudi iz slovenske etnologije, pogostejše ukvarjalo s »pomembnejšimi nacionalnimi« tematizacijami in »strokovnimi«, seveda tudi političnimi, preokupacijami, kakor so narod, zaščita slovenske samobitnosti, Slovenci v zamejstvu, beleženje takšne in drugačne dediščine, takšno in drugačno (pre)izpraševanje izvorov slovenstva itn. Seveda je k temu bistveno dodati še majhno kozmetično korekturo: primat nad področjem raziskovanja opere, operne umetnosti, operne dejavnosti, itn.

² Mladen Dolar, »If Music be the Food of Love...«, v: *Filozofija v operi*, Analecta, Problemi - razprave, Ljubljana, 1993, str. 9-10.

je doslej bil seveda trdno v oblasti slovenske muzikologije, ki ji je – predpostavljam – uspelo uveljaviti nekatere svoje dominantne poglede na opero in ustvariti »posvečeno pot« do raziskovanja družbenega fenomena opere. S takimi fiksacijami perspektiv, zasidranostjo pomenov in mentalnimi tirnicami se seveda ne bi smeli zadovoljiti npr. antropologi, sociologi, humanisti ..., da ne bi tudi ti mogli proučevati fenomena, ki mu v najširšem pomenu besede pravimo »opera«. Nekatere druge poskuse refleksije fenomena opere (uvajanje filozofije v področje refleksije opere – Mladen Dolar, opera v diskurzu psihoanalize – Slavoj Žižek itn.) bi lahko imeli za bolj obrobne značaja, v primerjavi z *mainstream* produkcijo znanstvenih in (psevdo)znanstvenih tekstov, monografij, člankov, takšnih in drugačnih zapisov, raziskav, analiz, historiografizacij.

Etnografija kot instrument

Tematski okvir raziskave se osredotoča na pojmovno linijo opere kot družbene institucije, tj. organizirane konstitucije, ki ima svoje specifične strategije, dinamike človeških odnosov in logiko delovanja in je seveda vpeta v širši nacionalnohistorični kontekst in okvir družbenih mehanizmov. Na podlagi pisnih virov in pridobljene etnografije (torej ustnih virov) sem poskušal konstituirati polje svojega preferenčnega zanimanja in artikulirati ideje v naslednjih generaliziranih poudarkih in aktualiziranih zastavitvah: ustvariti vpogled v (do)sedanje razmere na področju operne dejavnosti v Sloveniji in na tej podlagi zarisati obrise modela socialne, institucionalne, upravne, organizacijske, prostorske in delovnopravne urejenosti operne umetnosti na Slovenskem.

Iz etnografije se da izluščiti, da področje opere kot družbenega fenomena in kot družbene institucije, vpete v raznorodne historične, oblastne, socialne, nacionalne, ideološke, simbolne in imaginarne kontekste, omogoča številne, različne percepcije tovrstnega področja in celo nasprotujoče si perspektive oz. prekrivajoče se presoje, kakšna je (do)sedanja podoba operne dejavnosti v Sloveniji in kakšne problematike jo najbolj pereče reprezentirajo. Vsekakor opravljena raziskovalna naloga predstavlja tako metodološko neuveljavljeno kakor terensko drugačno referenco na področju raziskovanja opere v Sloveniji. Kaj etnografija v omenjeni raziskavi torej ponuja kot specifična metodološka smer raziskovanja in kot posebna vrsta terenskega nabora podatkov? Najprej predstavlja kvalitativni nabor podatkov in ne golega nizanja števil, dobljenih s statističnimi instrumenti. In drugič, pri kvalitativnem naboru podatkov gre torej za to, da etnografija predstavlja *podobo podob* tega, čemur pravimo operni sistem v Sloveniji. To pomeni, da sem se izogibal temu, da bi že sama izbira metode vnaprej ponujala idealizirane podobe generalnega, celovitega in fiksnega pogleda na operno področje, če vemo, da želja po celovitih in fiksnih pogledih na določeno stvar prej ustreza diskurzom oblasti, ki jih je treba v mojem primeru jemati

kot paralelne diskurzu države in kulturne birokracije, in ponavadi vodijo v generalizacije polj in konstrukcijo totalnih perspektiv. Podoba o operi, ki mi jo je ponudila oz. razprla etnografija, torej ni vezana na pogoje nekakšne iluzorne in vsemogočne »objektivne vednosti« in »reprezentativnosti«, ki se ju nekateri raziskovalci še zmeraj tako oklepajo in stremijo k temu, da bi ju čim bolj upravičili.

Opera kot teren

Zbrana etnografija kot rezultat terenskega dela o problematikah operne dejavnosti v Sloveniji prezentira izreke/intervjuje 49 sodelujočih posameznikov/ic, ki so bolj ali manj neposredno povezani s področjem produkcije diskurzov o operi v Sloveniji. Tako se je teren za raziskavo smiselno zarisal bolj ali manj po institucionalnem ključu: ljubljanska Opera, mariborska Opera, Cankarjev dom, Ministrstvo za kulturo RS, Radio Slovenija, TV Slovenija, Akademija za glasbo in Oddelek za muzikologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Etnografija je potrdila mojo vnaprejšnjo predteoretsko predpostavko, da so omenjene institucije in njihovi predstavniki tisti, ki sicer na zelo različen način zastopajo polje ukvarjanja z opernim področjem, vsekakor pa je ta teritorialni zaseg terena dodatno nakazal, od kod izvirajo dominantne sile, ki kreirajo diskurze o operi v Sloveniji. Med informatorji so tako različni profili umetnikov iz obeh slovenskih opernih hiš, člani upravljalskih struktur opernih institucij, državni uradniki, glasbeni pedagogi, raziskovalci opere – muzikologi, radijski in televizijski ustvarjalci itn.³

Glede specifike terena in njegovih geografskih koordinat, ki zadevajo konstrukcijo opernega terena, naj povem, da sem presodil, da gre pri mojih informatorjih za tak teren, kjer se je terenska lokacija kazala kot specifična, disperzna, bolj ali manj negeografska. Se pravi, da gre za tako skonstruirano skupino informatorjev, za katero ni mogoče reči, da je posebej vezana na kakšen ostro zamejen teritorij ali skupen življenjski prostor v smislu izdelav etnografij iz klasičnega obdobja antropologije. Teren v najširšem smislu se je resda določil v skladu z uradnimi mejami slovenske države, saj raziskava opredeljuje operno dejavnost v Sloveniji, torej znotraj meja države. Vendar je potrebno poudariti, da mnogi informatorji delujejo tudi zunaj fizičnih nacionalnih meja, kar seveda zrelativizira pomen nekega zaključenega terena, na katerem naj bi informatorji delovali. Upoštevajoč življenjsko in delovno mobilnost informatorjev in njihovo realno socialno mrežo je dejanska lokacija terena pravzaprav veliko bolj razvejena in razprostrta.

³ Cf. V. Kotnik, *Model zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji*, rokopisno gradivo, knjižnica ISH, Ljubljana.

Zaradi velike razsežnosti polja raziskovanja in obsežnosti terena je etnografija začrtala številne tematske sklope in problemska polja, ki jim je analiza sledila v procesu detekcije. Diskurz o aktualni operni problematiki se je tako organiziral po določenih nizih polj, saj ta diskurz ni niti en sam niti ne poteka zgolj na enem nivoju. Diskurzivna transkripcija tako vključuje naslednja problemska polja: razmerje med operno umetnostjo in državo, opera in sistemski diskurz, okvir družbeno-politične kulture za funkcioniranje operne dejavnosti v Sloveniji, okviri institucionalnega delovanja, notranja strukturna organiziranost opernih hiš, »zunajinstitucionalna« operna dejavnost, opera na radiu in televiziji, opera v diskurzu arhiva (vprašanje scenskega, kustumografskega *fundusa*, opernega založništva, arhiva operne diskografije, opernih stavb kot »kulturne dediščine«), polje edukativne in rekrutivne indoktrinacije opernih in baletnih kadrov, prostorska problematika, finančne perspektive, pomen historičnega konteksta, vodenje operne hiše, institucionalni status in organizacijski tip operne institucije, programske strategije in repertoarna politika (podobe repertoarjev, jezikovnopolitične dileme v nacional(istič)nem imaginariju, vprašanje povezovanja in gostovanja), podobe socialnih mrež (odnosi med upravljaljskimi opernimi strukturami in zaposlenimi, socialna klima v delovnem kolektivu, sindikalizem v operi), kadrovska in zaposlitvena politika (statusi zaposlitev, dodeljevanje vlog, vprašanje današnje vloge opernega in baletnega umetnika, politika upokojevanja) itn. To so markirne točke prikaza modela zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji.

Diskurzi o/v operi

Pri obravnavi diskurzov o operi je predvsem potrebno izločiti enotnosti, ki se nam vsiljujejo na prvi pogled in neposredno. Enotnost diskurza o operi ne obstaja. Obstaja več diskurzov, njihovih praks, premen, transformacij, limitacij, med katerimi so se nekateri v raziskavi zarisali kot dominantnejši od drugih, bolj transferirani od drugih, bolj umeščeni v polje običajne percepcije operne umetnosti v Sloveniji. Med njimi sem natančneje zasledoval le nekaj nizov diskurzivnih formacij: opero na ravni državnega diskurza (vključujoč pisne vire, zapise kulturnih državnih uslužbencev, njihove akterske perspektive v etnografiji itn.), opero v sistemskem diskurzu (vpogled v fenomen opere skozi diskurze arhiva in dokumentacije: zakonodaja, členi itn.) in grupacija diskurzov, ki jo je omogočala etnografija kot posebna metoda kolekcioniranja diskurzov o operi (spremljanje akterskih perspektiv, pozicij izrekanja, njihove premestitve, prilagoditve, idealizacije, ugotavljanje (ne)kompatibilnosti idealnih predstav informatorjev o operi, reflektiranje razlogov za neidealnost okoliščin, skiciranje težav in akterskih pričakovanj ter približkov idealni podobi ureditve opernega področja itn.).⁴

⁴ Omenjena raziskava ni vsebovala analize nekaterih drugih nizov in grupacij diskurza, o katerih lahko predpostavljamo ali slutimo, da pomembno določajo in (so)kreirajo naše vsakdanje

Naj sedaj tukajšnjo kratko eksplikacijo razmišljanj sklenem v nekaj okvirnih ugotovitev, do katerih se je dokopala omenjena raziskava, upoštevajoč pri tem raven diskurza.

1. Upoštevajoč okvirno genealogijo razvoja systemske dejavnosti, specifično za področje operne umetnosti, ugotavljam, da operna umetnost od pristojnih državnih institucij ni bila deležna niti posebnih evalvacijskih tretmajev in širših razprav niti konkretnih refleksij o njenih standardih in normativih delovanja. Glede na to se pravzaprav postavi vprašanje, kako oz. na čem je Ministrstvo za kulturo doslej gradilo systemski diskurz in prepoznavalo realitetne okvire delovanja operne dejavnosti v Sloveniji. Vpogled v določene zapise, ne pa tudi v izbrise, ki kreirajo polje t. i. systemskega diskurza o operi, ki ga je seveda potrebno brati skozi diskurze oblasti in države, pokaže, da se skozi etiketo legitimiziranega oficialnega državnega systemskega diskurza, torej skozi zakonodajo, zakonske člene in razne predpise, vztrajno regenerira ideologija »nacionalnega pomena« operne v Sloveniji. Prav tako je iz zapisov, programskih knjig in drugih listin, ki so jih sproducirale državne instance, mogoče opaziti specifične tendence državne sistematizacije in obravnave področja operne dejavnosti v okviru idealiziranih in fiksiranih podob. V to kategorijo uvrščam potrebo Ministrstva za kulturo po zagotavljanju določenih dodatno birokratiziranih »varnostnih« ventilov v smislu zaščite »slovenske identitete« s pomočjo »slovenske kulture«, »utrjevanja slovenske operne dediščine«, »krepitve zavesti o slovenski glasbenorazvojni smeri« itn.⁵ Opazimo, kako se v primeru opere oficialni, operativni, normativni diskurz o operi premesti na raven diskurza, ki zadeva polje nacionalne retorike, abstraktnih simbolov nacionalne ideologije, rigidnih kalupov državnih interesov in oblastnih strategij.

2. Etnografija je pokazala, da je morda eden bistvenih problemov, zaprek, pragov pri proučevanju zagotavljanja operne dejavnosti v Sloveniji prav to, da so razvrščanja različnih diskurzov o operi usodno povezana s problemom premeščanja, infiltriranja,

percepcije in običajne recepcije opere kot družbenega fenomena ter njenega distinktivnega razumevanja pomenov (opera kot umetniška zvrst, opera kot estetsko-glasbena struktura, opera kot družbena institucija, opera kot arhitekturna stavba, opera kot glasba, opera kot arheologija, opera kot nacionalni simbol, opera kot kvintesenca meščanske družbe itn.). Zanimivo bi tako bilo pogledati v polje še nekaterih diskurzivnih formacij, ki suponirajo vprašanje razvoja mentalnih horizontov kot mehanizmov, ki oblikujejo in vzdržujejo kompleksne formacije pojmov - predstav - podob o operi kot družbenega fenomena nasploh. Med take bi zagotovo sodili: znanstveni oz. znanstvenoraziskovalni diskurzi o operi ali diskurzi o operi s pretenzijo znanstvenosti v Sloveniji; konstrukcija in »razvoj« diskurzov o tematiki opere skozi medijske reprezentacije, časopisne naracije in revialni tisk; zasledovanje gibanja artikulacij, poimenovanj, izbrisov skozi diskurz operne kritike.

⁵ Cf. *Slovenski nacionalni kulturni program – predlog*, Ministrstvo za kulturo RS, Nova revija, Ljubljana, 2000, str. 35, 42, 55-57, 60-61.

rekrutiranja in cirkuliranja ljudi iz umetnosti v politiko/uradništvo in obratno. Ta ugotovitev o utiranju takšnih poti in utrjevanju takih relacij bistveno znivelizira oz. zrelativizira konstrukcijo distinkcije med državo (kulturnim uradništvom) in operno umetnostjo (umetnikom). Tako se izkaže, da so uradniki v veliki meri umetniki sami: le prilagajali so žargon zahtevam »od zgoraj«. To pa je povsem v nasprotju s tem, kar so bili mnogi umetniki in državni uradniki, skratka informatorji, v intervjujih pripravljeni deklarativno povedati. Namreč eni in drugi pristajajo na (iluzorno) metaforiko avtonomnosti in svobodnosti operne umetnosti glede na državni diskurz. Zdi se, da imamo tukaj opravka s t.i. prilagoditvijo diskurza, o kateri lahko predpostavljamo, da jo subtilno imponirajo določene instance moči. V pogovoru z informatorji se izkaže, da je omenjena raba opere kot avtonomne umetnosti floskula, prilagojena ustreznemu aktualnemu žargonu, to pot žargonu demokracije. Zanimivo je, da jo vzdržuje in distribuira večina informatorjev, ne glede na institucionalne, ideološke, strokovne in druge provenience oz. različnosti, čeravno se pri drugih problematikah mnogi umetniki ostro distancirajo od tistih sodb, prepričanj, mnenj in perspektiv, ki jih izrazijo in prezentirajo člani operne upravljalne strukture ali kulturni uradniki. To kaže na odsotnost zmožnosti formiranja, razpoznavanja in razmejevanja plasti pomenov, problematizacij in podob o operi, ki se producirajo, distribuira, transformirajo, transferirajo na ravni diskurza. Distinkcija med operno umetnostjo in državo, torej med umetniki in uradniki, izhajajoča iz etnografije, je zelo varljiva in zavajajoča. Razumeti jo je treba kot konstrukt, ki pa je realen. Konstrukt je zato, ker bi se dalo iz dodatne in razširjene raziskovalne dejavnosti pokazati, da ločitev med operno umetnostjo in državnim diskurzom o operi ni niti enoznačna niti preprosta. Jedro problema je v modelu interakcij med uradništvom in umetniki. Dejstvo je, da kadri (v različnih institucijah, npr. na Ministrstvu za kulturo, v opernih hišah, Akademiji za glasbo, slovenski muzikologiji itn.) v interakciji cirkulirajo. Ljudje prehajajo z enega delovnega mesta na drugega. Iz umetnosti prehajajo v politiko, iz akademij v državne ustanove, iz znanstvene sfere v birokracijo. Ta proces seveda poteka tudi obratno. To pomeni, da so v mnogih primerih v preteklosti umetniki sami bili uradniki. In da so »umetniki« prispevali k produciranju systemskega diskurza, ki ga umetniki drugače tako radi kritizirajo. Polje produkcije, distribucije, regulacije, transformacije, zabrisa, veriženja opernega diskurza je zelo heterogeno, večplastno.

3. Socialni *habitus* predstavlja posebno zapleteno področje delovanja kategoriziranih akterskih perspektiv. Na podlagi etnografije se da izrisati, da se t. i. družbeni pomen operne in baletne umetnosti pri informatorjih kreira na različne načine, na različnih nivojih, po različnih kriterijih. Takšno ali drugačno zatekanje informatorjev v uporabe historizacijskih sredstev pri ocenjevanju sedanjih opernih razmer spremljajo določene diskurzivne prakse in semantične konsekvence. Naj naštejem nekaj teh konsekvenc, ki na ravni vzpostavljanja socialnih mrež med

informatorji, ki delujejo na področju operne dejavnosti v Sloveniji, ustvarjajo podlago za kreiranje različnih verzij, različnih pogledov na dogajanja, različnih »resnic«: distinkcija nekoč – danes, distinkcija dobro – slabo, idealizacija – relativizacija slovenske operne zgodovine in glorifikacija – nivelizacija sedanjih razmer predvsem v ljubljanski Operi, aktualiziranje in invencije tradicij, konstruiranje nostalgije, diferenciranje pozicij izrekanja in lokaliziranje socialnih mrež med akterji, anekdotičnost pripovedovanja (podajanje lastnih življenjskih izkušenj) itd. To so mehanizmi historizacijskih vzorcev, ki bistveno kreirajo odnose med sogovorniki in vplivajo na njihove strategije vzpostavljanja tako profesionalnih kakor personalnih mrež znotraj »opernega občestva«. Zatekanje v uporabe tehnik historizacij pomembno prispeva k vzdrževanju prav določenih vernakulariziranih, stabiliziranih in standardiziranih podob operne umetnosti v Sloveniji. V ta diapazon sodijo še naslednje karakteristike, ki jih navajajo informatorji v etnografiji: egoističnost operne umetnosti, individualizem opernega umetnika, specifičnost generacijskih kadrovskih premen v slovenskih opernih hišah, specifičnost teatarskega življenja, naturalizacija medčloveških odnosov v opernih institucijah kot del stabilizirane in standardizirane kulturne forme, provincializem delovanj posameznikov, prisotnost afer, cirkulacija čenč in govoric, medijsko promoviranje konfliktov med zaposlenimi in vodstvi oper, pomen institucionalne klasifikacije in vloga neformalnih in nenapisanih hierarhij v opernih hišah itn.

4. Dober primer diskurzivnega premeščanja ideologizacij pomenov je primer jezikovne dileme v operi, ki zajema vprašanje petja opernih del v originalu ali v slovenskem jeziku. Ta problematika ima v slovenskem opernem občestvu že daljšo historično kontinuiteto, precej utrjeno kronologijo in občasno bolj ali manj intenzivno prodre na površje v različnih obdobjih ustvarjanja operne umetnosti. Njena aktualnost se je potrdila tudi v moji raziskavi. Zaradi vprašanja jezika na odru je tako tudi v zadnjih desetih letih predvsem v ljubljanski Operi prihajalo do precejšnjih napetosti in trenj med nekaterimi direktorji, ki so zagovarjali petje bolj ali manj izključno v slovenskem jeziku, in solisti oz. umetniki, ki s tako repertoarno usmeritvijo niso soglašali. Problem se zdi le na videz manjši, kakor je v resnici. V aktivno razreševanje ne le lingvističnega, temveč predvsem nacionalnopolitičnega, problema petja v slovenskih operah, predvsem v ljubljanski, so se občasno vključevali tudi nekateri muzikologi, glasbeni teoretiki in seveda predvsem kulturni uradniki. Kritiki enostranskega poudarjanja petja tujih opernih del v slovenskem jeziku take geste označujejo kot nacionalizem in politizacijo opere. Najbolj kritično naj bi bilo obdobje, ko je ljubljansko Opero vodil Božič, ki je kot direktor v medijih izrekal parole »Če imamo državo in slovenski jezik, bomo peli vse opere v slovenščini«, »Slovenska opera bi morala biti zgled slovenskega petja«, »Vsaka premiera mora biti slovensko umetniško dejanje«⁶ kot glavno strategijo programske zasnove delovanja opere.

Sklep

Status etnografije in njena inkorporacija v raziskovanje opernih diskurzov odpirata polje tiste vednosti, ki predstavlja konkretizacijo pogledov na značilnosti opernih diskurzov in uveljavlja možnost zoperstavitve partikularnega diskurza akterskih perspektiv pretežnemu institucionaliziranemu in kolektiviziranemu obravnavanju in pojmovanju družbenega fenomena opere. Etnografija si torej lahko izbori dostop do formacij mentalitet, pojmov, predstav, podob, vednosti, mišljenj, pogledov, perspektiv, presoj, mnenj tistih, ki ustvarjajo, oblikujejo, distribuirajo, transformirajo različne diskurze o operi in operno umetnost nenazadnje delajo, upravljajo, sistematizirajo, po »profesionalni« potji vrednotijo, teoretizirajo in raziskujejo. Prav tako to pomeni nujno sopostavljanje etnografsko pridobljene ustne vednosti večinskemu konvencionalnemu diskurzu pisnih virov, dokumentov, literature, časopisov in arhivskega gradiva, ki je doslej bistveno determiniralo in markiralo polje predstav, pomenov in podob o operi v Sloveniji.

Naj za konec poudarim, da tukajšnji zapis o določeni »igri diskurzov« v opernem imaginariju pravzaprav predstavlja zelo skromno slutnjo in omejen vpogled v polje delovanja, mutacije, ko-modifikacije, jukstapozicije, impregnacije, konfiguracije, izmenjave, premestitve, zgostitve, kombinacije, sestavitve, razstavitve opernih diskurzov; skratka, gre za zelo kompleksno in večplastno področje tvorbe struktur in nizov, za katere lahko predvidevamo, da se navezujejo na določene moduse ponavljanja, se transformirajo, utrjujejo in se hkrati spreminjajo, tvorijo mreže, cele diskurzivne formacije, ki bi jih bilo treba posebej preučiti. Nenazadnje velja omeniti, da to tudi ni bil primarni cilj raziskave, temveč so pričujoče ugotovitve, domneve in razmišljanja izšla pravzaprav iz obrobne, dodatne, naknadne in stranske refleksije raziskovanja, ki pa se sedaj, prav zanimivo, razpira kot bistveno problemsko in teoretsko izhodišče za raziskovanje gibanja, mobilnosti, cirkulacije opernih diskurzov v Sloveniji.

Vlado Kotnik

⁶ Viri: Marijan Zlobec, »Če imamo državo in slovenski jezik, bomo peli vse opere v slovenščini«, v: *Delo*, 6. 11. 1995, Ljubljana; Marijan Zlobec, »Vsaka premiera mora biti slovensko umetniško dejanje«, v: *Delo*, 6. 12. 1995, Ljubljana.

Sudionici prostora javne komunikacije u Sloveniji*Participants of the Public Communication Space in Slovenia**Les participants dans l'espace de la communication publique en Slovénie***Uvod**

Javna komunikacija, određena javnim karakterom uloga i statusa svojih sudionika, te adekvatnim odabirom komunikacijskih kanala i sadržaja, odvija se u konkretnom, socijalno i historijski determiniranom prostoru. Njezini sudionici taj prostor artikuliraju na različite domene, kojima odgovaraju specifični tipovi diskursa. Osnovne domene (i njima primjereni diskursi) u modernim su društvima: domene politike, administracije, prava, medija, umjetnosti, religije, znanosti i obrazovanja. Budući da je analizom nemoguće obuhvatiti cjelokupan prostor javne komunikacije, struktura njegovih sudionika, prema domenama iz kojih potječu i prema diskursima koje upotrebljavaju, može se odrediti samo na osnovi posrednih uvida. Kako sredstva masovnih komunikacija sudjeluju u konstituiranju prostora javne komunikacije, ona mogu pružiti takav uvid u njegovu strukturu, ali pri tome treba voditi računa da ga ona ne prikazuju samo onakvim kakav doista jest nego i onako kako ga percipira njihova publika i onako kako bi željeli da taj prostor izgleda oni koji posjeduju društvenu moć.

Usprkos ovim ograničenjima, i s punom svijesti o njima, istraživanje je pokušalo odrediti strukturu sudionika prostora javne komunikacije na osnovi njihova pojavljivanja na televiziji kao mediju koji danas najjače sudjeluje u konstituiranju javnosti. Prema tome, polazišna je hipoteza istraživanja bila: *Budući da televizija odražava neke karakteristike strukture prostora javne komunikacije i participira u njihovu oblikovanju, na osnovi analize sudionika televizijskih emisija, može se dobiti uvid u određene aspekte toga prostora.* Hipoteza nije sadržavala kvantitativne ni relacijske pretpostavke, jer se radilo o pilot-istraživanju koje je tek trebalo dati takve preliminarne podatke.

Na uzorku televizijskih emisija četiriju slovenskih televizijskih stanica – TV Slovenija, 1. program (SL1), TV Slovenija, 2. program (SL2), TV3 i Tevepika (TVP) –, za koje se moglo pretpostaviti da najviše sudjeluju u formiranju prostora javne komunikacije u Sloveniji i da u svojim programima imaju emisije koje zadovoljavaju kriterije istraživanja, istraživački je tim ispitivao broj sudionika iz pojedinih domena prostora javne komunikacije, količinu njihova aktivnog sudjelovanja u emisijama, tipove diskursa koje upotrebljavaju i sociolingvističke razine njihove jezične upotrebe. Pri tome su se istraživačice pridržavale slijedećih uputa:

1. Svaka istraživačica na odabranoj televiziji analizira 5 sati programa: u tih 5 sati računa se ukupno trajanje analiziranih emisija, bez obzira na to koliko u njima sudionici govore. Emisije se analiziraju u tjednu između 04.03. i 10.03.2002. u večernjem terminu, s početkom između 20 i 24 sati. Iznimno se, ako istraživačica ima vrlo opravdan razlog ili ako nije mogla ispuniti 5 sati analize, smiju analizirati i emisije iz slijedećeg tjedna, od 11.03. do 17.03.
2. Analizira se najmanje 5 emisija, po mogućnosti onih koje se emitiraju u različite dane u tjednu. Emisije se analiziraju u cijelosti, osim u slučaju da traju duže od 90 minuta: u tom se slučaju analiza prekida nakon isteka ovog roka. Posljednja se emisija analizira toliko dugo koliko je potrebno da se ispuni 5 sati ukupnog trajanja analize.
3. Analiziraju se emisije vlastite produkcije koje su u osnovi dijaloške, tj. u kojima osim voditelja/novinaru sudjeluju jedan ili više sudionika koji ne pripadaju televizijskoj kući koja producira emisiju. Ne analiziraju se »čiste« informativne emisije (poput dnevnika ili vijesti) niti kontakt-emisije u kojima pretežu gledaoci koji se javljaju u *offu*: ipak, mogu se analizirati dijaloške emisije u kojima je predviđeno da se direktno javljaju gledaoci, ali se njihovo sudjelovanje ne uzima u obzir u analizi.
4. U analizi se mjeri vrijeme govorenja sudionika novinaru: ako je »upadica« novinaru (pitanje, komentar...) u iskaz sudionika kraća od 10 sekundi ili ako je »pokrivena« govorom sudionika, ona se ne računa, tj. ubraja se u trajanje iskaza.
5. Protokol istraživanja vodi se za svaku analiziranu emisiju posebno.

Protokolom su bile predviđene slijedeće domene »porijekla« sudionika emisija i sadržaja njihova diskursa: *politika, administracija, pravo, ekonomija, mediji, kultura/umjetnost, religija, znanost/struka, obrazovanje/odgoj, sport, »obični« građani/život, ostalo*. Kao sociolingvistički relevantne jezične razine u analizu su uvrštene ove kategorije realizacije jezičnog sistema: *standard, opći supstandard, kolokvijalni vernakular, dijalekt, žargon, strani jezik, ostalo*.

Rezultati

Prema zadanim kriterijima, od ukupno 20 sati analiziranog programa »vanjski« (»netelevisijski«) predstavnici javnosti zauzeli su gotovo točno 10 sati, koji su uzeti u obzir pri daljoj analizi; sve ostalo vrijeme u emisijama – osim nekoliko *off*-javljanja, koja nisu bila podvrgnuta analizi – »potrošili« su ili novinari/voditelji ili različiti postupci medijskog oblikovanja same emisije. Pri tome je najviše prostora »vanjskim« govornicima prepustila SL1 (3 sata i 20 minuta od ukupno 5 sati, u 5 emisija), a zatim slijede TVP (gotovo 3 sata, u 6 emisija), TV3 (2 sata i 15 minuta, u 6 emisija) i napokon SL2 (1 sat i nepunih 25 minuta, u 7 emisija).

Kako su u priloženim pojedinačnim izvještajima istraživačica iskazani podaci o realnim vremenima i drugim okolnostima za pojedine emisije, u zbirnom se izvještaju svi dobiveni podaci prikazuju u postocima.

MISCELLANEA

Raziskovalni projekti / Research Projects / Les projets de recherche

Domena porijekla sudionika	SL1	SL2	TV3	TVP	Ukupno
<i>Politika</i>	28,43	3,03	-	9,26	12,48
<i>Administracija</i>	-	-	1,35	-	0,33
<i>Pravo</i>	-	-	-	-	-
<i>Ekonomija</i>	6,82	2,15	39,28	9,45	14,92
<i>Mediji</i>	9,64	0,91	-	10,34	6,28
<i>Kultura/umjetnost</i>	20,10	18,46	19,19	-	13,89
<i>Religija</i>	-	-	-	-	-
<i>Znanost/struka</i>	34,34	25,61	-	45,70	27,96
<i>Obrazovanje/odgoj</i>	-	-	-	3,53	1,01
<i>Sport</i>	-	49,38	40,18	21,72	22,83
<i>»Obični« građani</i>	0,67	0,46	-	-	0,30
<i>Ostalo</i>	-	-	-	-	-
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Spol	SL1	SL2	TV3	TVP	Ukupno
<i>M</i>	69,31	62,80	80,25	59,18	68,21
<i>Ž</i>	30,69	37,20	19,75	40,82	31,79
Ukup.	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Sadržajne domene	SL1	SL2	TV3	TVP	Ukupno
<i>Politika</i>	58,08	11,10	-	-	21,09
<i>Administracija</i>	-	-	1,47	-	0,33
<i>Pravo</i>	-	-	-	-	-
<i>Ekonomija</i>	1,20	2,95	39,93	6,15	11,78
<i>Mediji</i>	-	0,89	-	4,00	1,30
<i>Kultura/umjetnost</i>	-	17,90	23,68	-	7,96
<i>Religija</i>	-	-	-	-	-
<i>Znanost/struka</i>	-	16,37	-	42,78	14,86
<i>Obrazovanje/odgoj</i>	-	-	-	3,33	0,98
<i>Sport</i>	-	50,34	34,92	6,94	17,15
<i>»Običan« život</i>	40,72	0,45	-	36,80	24,55
<i>Ostalo</i>	-	-	-	-	-
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Jezične razine	Ukupno za sve TV
<i>Standard i supstandard</i>	79,42
<i>Kolokvijalni vernakular i dijalekt</i>	15,38
<i>Strani jezik</i>	5,20
Ukupno	100,00

Diskusija

Budući da je riječ o preliminarnom pilot-istraživanju, obavljenom na relativno malom uzorku, sve rezultate treba promatrati samo kao indikatore koji ne omogućuju izvođenje nikakvih definitivnih zaključaka već samo upućuju na određene tendencije i upozoravaju na moguće teme budućih istraživanja.

Ipak, podatak da je u dijaloškim govornim emisijama, koje su predviđene za prezentiranje različitih sudionika javnog prostora u Sloveniji, tim sudionicima prepušteno samo 50% vremena treba shvatiti kao snažan indikator težnje televizije da sama – i u onim programskim segmentima koji prividno imaju drugačiju namjenu – bitno utječe na konstituiranje javnosti i njezinih domena.

Što se tiče domena »porijekla« vanjskih sudionika analiziranih emisija, velike razlike među pojedinim televizijskim stanicama mogu se, bar djelomično, protumačiti uzorkom emisija na kojem je analiza izvršena, ali zacijelo su povezane i s različitim programskim koncepcijama: visok postotak »političara« na SL1 ili »sportaša« na SL2 i TV3 vjerojatno je više uvjetovan drugim nego prvim razlogom. Donekle iznenađuje velika zastupljenost znanosti/struke svugdje osim na TV3, no ona možda govori o intenciji (i televizija i grupa koje imaju moć) da se prostor javne komunikacije u Sloveniji percipira prije svega kao profesionalno definiran prostor. Izostanak pravnika i predstavnika domene religije zacijelo je uvjetovan izborom emisija, dakle višemanje slučajan, dok je malen broj »običnih ljudi« očekivan. Treba naglasiti da pet domena porijekla (znanost/struka, sport, ekonomija, kultura/umjetnost i politika) pokrivaju 92,08% svih sudionika, a dvije najzastupljenije (znanost/struka i sport) 50,79%.

Spolna distribucija sudionika najujednačenija je na svim televizijskim stanicama i nesumnjivo je posljedica različitih utjecaja pojedinih spolova u slovenskom prostoru javne komunikacije. Prema zapažanjima istraživačica odnos bi vjerojatno bio još povoljniji za muške sudionike da analiza nije provedena u tjednu u kojem je bio 8. mart, te da jedna od emisija nije bila posvećena upravo zbog toga ženama.

Za tematsku raspodjelu vrijede uglavnom ista zapažanja kao i za distribuciju domena »porijekla« sudionika. Visoka prisutnost »svakodnevne« tematike izravno je uvjetovana jednom emisijom (SL1) u kojoj su, prigodom 8. marta, sudionici iz političke domene govorili o uspješnim ženskim karijerama, te je – prema zapažanju istraživačice – i ovdje »pozadinska«, sekundarna tema bila politika. Na taj način već i tako visok stupanj prisutnosti politike na SL1 postaje još veći, a tematska raznolikost ove stanice (u odnosu, na primjer, prema SL2 ili TVP) još manja. U zbirnim rezultatima prvih pet sadržajnih domena (»svakodnevica«, politika, sport, znanost i

ekonomija) obuhvaćaju 89,43%, a prve dvije (»svakodnevica« i politika) 45,64% ukupnog trajanja.

Budući da su se istraživačice međusobno najviše razlikovale u procjenama jezične razine koju su upotrebljavali pojedini govornici (jer – zbog karaktera istraživanja – nije bila provedena prethodna detaljna instruktaža), u obradi se pokazalo jedino smislenim rezultate prikazati sumarno i objedinjujući pojedine analitičke kategorije. Iz takva prikaza razabire se očekivana tendencija da se u prostoru javne komunikacije (posebno onome koji je primarno politički i profesionalno artikuliran) upotrebljavaju idiomi koji teže standardu.

Zaključak

Usprkos tome što su dobiveni rezultati nesumnjivo parcijalni, oni – po svemu sudeći – potvrđuju početnu hipotezu prema kojoj se ovakvom analizom može stvoriti predodžba o strukturi (»ljudskoj«, jezičnoj i tematskoj) prostora javne komunikacije. U nastavku ovakvih istraživanja, koja bi morala biti provedena na značajno većem uzorku i kao longitudinalne analize, trebalo bi prije svega razraditi instrumente s pomoću kojih bi se razlikovali utjecaji realnog prostora na televizijske emisije od intencije televizije da stvori određenu sliku takva prostora. Isto bi tako, radi potpunosti uvida u situaciju, bilo potrebno analizu proširiti i na druge medije.

**Katja Arzenšek,
Hana Kovač,
Špela Vodopivec,
Samia Žunič,
Dubravko Škiljan**

Drugi raziskovalni projekti*Other Research Projects / Autres projets de recherche*

Na ISH so se poleg opisanih v študijskem letu 2001/2002
izvajali še naslednji raziskovalni projekti:

Mednarodna raziskava bralne pismenosti – INEA (1999–2003)

Nosilec projekta: Janez Justin

**Invencije nacionalnih krajin v multietični obmejni regiji:
Istra od sredine 19. stoletja do danes (2001–2004)**

Nosilec projekta: Bojan Baskar

**Imaginiranje Drugega: konstituiranje Drugosti na primeru migrantov
(beguncev, prebežnikov in prosilcev za azil) (2001–2003)**

Nosilka projekta: Alenka Janko Spreizer

**Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji:
soočenje percepcij (2001–2004)**

Nosilka projekta: Irena Šumi

**Značilnosti in tendence vsakdanjega življenja
v »družbi na prehodu« (1998–2003)**

Nosilec projekta: Bogdan Lešnik

Imaginarij poznega srednjega veka na Slovenskem (2001–2003)

Nosilec projekta: Jurij Mikuž

Konstrukcija kolektivnega spomina v antiki (2000–2002)

Nosilka projekta: Svetlana Slapšak

Renata Jambrešić Kirin

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

O ženskah in vojni

V aprilu 2002 je na ISH, v okviru antropologije spolov, v ciklu dveh predavanj o ženskah in vojni s skupnim naslovom *Nasilje žene i nasilje nad ženama: kulturne strategije šutnje i difamiranja u Hrvatskoj 1990-ih* gostovala dr. **Renata Jambrešić Kirin**. Zaposlena je na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu in je sodelavka Centra za ženske študije v Zagrebu. Gostovala je na *Refuge Studies Programme* Univerze v Oxfordu, *Central European University* v Budimpešti in na *Ohio State University* v ZDA. Uredila je zbornik *War, Exile, Everyday Life: Cultural Perspectives* skupaj z M. Povrzanović. Leta 1996 je izdala knjigo *Svjedočenja između prava na istinu i prava na priču*.

Predavateljica je na podlagi primerov iz hrvaške književnosti, filma, avtobiografskih (dnevniki, memoarji) in propagandnih (primer plakata, ki se je afirmiral v času oktobrske revolucije kot medij nekakšne politične propagande) tekstov 90-ih let poskušala odkriti, zakaj se fenomen nasilja nad ženskami veže na preslišane oz. zadušene glasove žrtev, na kulturne stereotipe ali socialne tabuje, ne glede na politično usmerjenost pošiljatelja sporočila, medtem ko motiv nasilne, brutalne in nemoralne partizanke še vedno spodbuja »moške fantazije« nacionalističnih ideologov in umetnikov.

Cikel predavanj si je zamislila tako, da je v prvem več pozornosti posvetila nasilnim, vojnim, brutalnim, oboroženim ženskam na način, kakor jih vidi hrvaška popularna in politična kultura v letih 1998–99, v drugem predavanju pa je govorila o percepciji vojnega nasilja nad ženskami na Hrvaškem,¹ s poudarkom, da je največji del diskurza o nasilju vendarle vezan na začetek vojne 1991–93. S tem je odprla vpogled v hrvaške poskuse simbolične delegitimacije, dehumanizacije in stigmatizacije oboroženih in politično angažiranih žensk in jih povezala z drugimi zgodovinskimi obdobji in nacionalnimi okviri (Rusija, Nemčija, Grčija, Izrael), skupaj s preverjanjem teze o trajnosti, ambivalentnosti in elastičnosti nacionalistične imaginacije požrtvovalne, samozavedajoče se in domoljubne ženske, kakor tudi utilitarnost tega kulturnega obrazca znotraj diametralno nasprotnih političnih programov.

Renata Jambrešić Kirin meni, da je refleksijo vojnih diskurzov in žensk danes nujno potrebno razumeti v aktualnih raziskovalnih kontekstih, ki so

¹ Več o tem cf.: Renata Jambrešić Kirin, On Gender-Affected War Narratives. Some Standpoints for further Analysis, v: *Narodna umjetnost (Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research)*, 33/1, Zagreb, 1996, str. 25–40.

podvrženi raznim teoretizacijam znotraj korpusov disciplin, kakor so to študije spolov, antropologija, zgodovina. Na podlagi spremljanja dogajanja na področju teorije vojne in žensk pravi, da je težko spregledati dejstvo, da obstaja nekakšno trendovsko zanimanje prav za problematiko *gender and war*, za problematiko spola in vojne, ženske v vojni itd. Skratka, šlo naj bi za nekakšno konjunktorno tematiko v današnjih humanističnih in družbenih znanostih. Obstaja široko in zelo propulzivno znanstveno področje, na katerem se poskuša redefinirati, reinterpretirati, revidirati interese za ženske v vojni in za nekakšno kulturno percepcijo vojne nasploh. Po drugi strani pa obstaja trend popularne kulture, ki gradi diskurz o ženski in o vojni na vizualnih medijih: nastaja vse več dokumentarcev o tej tematiki, zakodirani predvsem v vojni zgodovini 20. stoletja, pri čemer prevladujejo diskurzi o vojni iz evropske in ameriške zgodovine oz. gre za prezentacijo vojn, v katerih so pretežno sodelovale evropske države in ZDA. Ena od knjig, na katero se predavateljica opre pri uvodnem konstatiranju diskurzov o ženskah v vojni, je knjiga Jushue S. Goldsteina *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Goldstein je poskušal podati nekakšen scientistični pregled hipotez o vojnem diskurzu z različnih disciplinarnih področij (biološko-genetskih, antropoloških in zgodovinskih strok), ki problematizirajo vprašanje, zakaj obstaja spolna (v smislu *gender*) delitev vlog v vojnah, in to transkulturalno. Ta delitev naj bi tako skozi različne hi-

storične epohe kakor v različnih družbah zadevala relacijo med spoloma na način, da je moški tisti, ki v vojni zavzame aktivno mesto, tj. pozicije v vojaški mašineriji, na frontah, medtem ko naj bi ženski pripadala neka druga vloga, ki njeno življenje v vojnem času reducira na pasivno opazovalko dogajanja. Čeravno predavateljica opozarja, da se da iz zgodovine vojne razbrati številne primere, ko so ženske aktivno sodelovale na frontah, bile nosilke visokih vojaških činov in funkcij, vendarle vse do danes omenjena spolna delitev dominantno zastira diskurze o aktivnih, oboroženih ženskah v vojni. Drugačno percepcijo vojne in vloge ženske v njej so omogočile prav študije spolov in feministična teorija.

Renata Jambrešić Kirin opozori na zanimivo kulturološko strategijo, ki je pogosta v vojnah; to je feminizacija sovražnika (povzeto po Goldsteinu). Predavateljica pravi, da se v vojnah pogosto dogaja, da se želi v vojni v javnosti ustvariti podoba sovražnika, ki ustreza relacijam izenačitve: strahopetec = ženska = izdajalec. Po njenem je ta strategija verjetno še bolj izražena v tistih družbah in vojnih okoljih, ki želijo stigmatizirati določene kategorije ljudi: dezertarje, moške, ki so izrazito pacifistični, itd. Na drugi strani pa dandanes obstaja močna fascinacija nad podobami žensk kot vojakinj, podobami žensk kot spremljevalk, torej prostitutk, moških na frontah, nad podobo amazonk, ženskih brigad, uniformiranih žensk, militariziranih žensk. Ta fascinacija je intenzivno podprta s tehnologijami sedanje popularne kulture, množičnih vizualnih

medijev, filma (primer Xene), interneta itd. Predavateljica omeni še en zanimiv aspekt percepcije vojn tako manjših kakor večjih razsežnosti, v katerih gredo v neposredni boj organizirane vojaške enote, države, nacije: prisotna je motivacija, da gre v vojni »za višji cilj«; skratka, gre za božansko legitimizacijo vojne, ki je del vojne propagandne mitologije. Renata Jambrešić Kirin prav tako poudari vojno dilemo, pogosto zvedeno na legalistične pojme, ki se reprezentira v distinkciji *just war* in *justice in war*. Meni, da velik del hrvaške, bosanske in srbske javnosti premiso svojega sodelovanja, angažmaja in involvmaja v t. i. balkanskih vojnah v 90-ih povezuje s terminom pravične vojne. Še naprej pa v vseh omenjenih državah obstaja odprto oz. nereflktirano vprašanje, ali se je v bojih spoštovalo vojno pravo. Stigmatizacija nečastnega in nepravičnega vojskovanja je v vojni na Hrvaškem običajno potekala v smeri označevanja sovražnika. Častna in pravična vojna je bila v javnosti pripisana hrvaškim vojaškim silam. Enaka razdelitev stigmatizacije in glorifikacije je veljala za uporabo t. i. umazanih metod vojskovanja (vojno posilstvo, ropanje, požiganje in uničevanje sakralnih in civilnih objektov, sabotaže ...). Za ilustracijo pove primer iz bližnje hrvaške vojne zgodovine: po padcu Vukovarja, to je jeseni 1991, naj bi tedanji predsednik Tudman dal zapreti generale obrambe mesta. Zaprti naj bi bili nekaj tednov tudi mučeni. Opravičilo za njihovo aretacijo je bilo enako kakor nekoč v nekem drugem času in prostoru za obtožbo Ivane Orleanske, ker je

izgubila Pariz. Skratka, da so vodili svojo zasebno vojno in da niso striktno upoštevali linije povelj z višjih instanc. To je le ena asociacija na to, da se historični konteksti vojne v nekem smislu vendarle reproducirajo in ponavljajo. Drugi zanimiv primer obnašanja povojnega propagandnega diskurza na Hrvaškem je po mnenju predavateljice povezan z izdajo ene prvih srbskih knjig v Zagrebu (z njo povezane naj bi bile tudi dileme in razprave v javnosti, ali bi jo bilo potrebno prevesti iz srbskega v hrvaški jezik). Gre za dnevnik nekega rezervista. Knjiga, ki jo je napisal N. Jovanović, ima naslov *Napad na Zagreb. Dnevnik sa srbskim rezervistima*. Paradoks situacije naj bi bil v tem, da je knjigo izdal izdajatelj, ki v hrvaški medijski javnosti velja za desničarja, ki je bil od začetka vojne na Hrvaškem močno patriotsko usmerjen. Taka okoliščina naj bi bila ena od osnovnih podlag za presojo javnosti, da bi tak izdajatelj sploh lahko izdal knjigo nekoga, ki je kot rezervist na srbski strani obstreljeval Zagreb med vojno. Knjiga je seveda sprožila številne razprave na Hrvaškem, še vedno pa ne obstaja nikakršen konsenz glede tega, kaj je moral in kaj bi moral »pravi moški« početi v vojni na Hrvaškem, v Srbiji in Bosni. Predavateljica je želela s tema primeroma ilustrirati, kakšni so in kako delujejo legitimacijski postopki propagandnih strategij po koncu vojne na Hrvaškem. Mnogi nacionalistični hrvaški intelektualci in t. i. viktimologi so po koncu vojne v javnosti zatrjevali, da na Hrvaškem ne bo prišlo do problemov zaradi vojnih travm in

množičnih psihoz, saj naj bi bila vojna s strani Hrvaške pravična, čista in poštena od začetka, vendar so kasneje že prve raziskave pokazale, da ni povsem tako. Renata Jambrešić Kirin v zvezi z ženskami zanimajo predvsem podobe tistih žensk, ki aktivno sodelujejo v vojni, na frontah; te ženske so vojakinje, nosilke vojaških činov in kot take torej del angažirane vojne strategije in kulture. Pri tem omenja zanimivo metaforiko povezovanja žensk v vojni z nekakšnim seksualnim angažmajem; torej vojna kot poziv k seksualni avanturi. Ta metaforika naj bi bila intenzivno subsumirana predvsem v populističnem diskurzu o ženskah v vojni. Drug primer prezentiranja podobe aktivne ženske v vojni, torej vojakinje, je povezan z infantilizacijo ženske, ki je vojakinja. Tako naj bi se ženska – vojakinja deseksualizirala: ena od strategij je prikazovanje ženske v vojni in vojski izključno kot dekleta in nikoli kot matere. Skratka, podoba ženske v vojski kot podoba dekleta, ki še nima popolnoma izoblikovanih spolnih registrov (skratka, ko še ni niti ženska niti moški). Uniformiranje žensk v moški vojaški dekor pa je v zgodovini vojne veljalo za težnjo ženske po višji identiteti. Takšno šovinistično stališče je npr. spremljalo znano vojakinjo iz španske zgodovine vojne, Catallino Erauso. Prav zaradi sprevržene, zamolčane, utišane percepcije prisotnosti žensk v vojni na eni strani in odsotnosti koncizne refleksije nasilja nad ženskami, ne le nad vojakinjami, temveč tudi nad civilistkami² na drugi strani, Renata Jambrešić Kirin v enem

od svojih tekstov govori o »ideji večglasne etnografije o vojni«. Ozadje te ideje po njenem prepričanju ni povezano z domnevami o nemih pričah, ki nimajo možnosti ali priložnosti spregovoriti, ampak – če sklepamo iz njene izkušnje z raziskovanjem vojne etnografije na Hrvaškem – je povezano z željo po zagotovitvi pravic do pripovedovanja lastne življenjske zgodbe vseh – ne glede na širok spekter – različnih pogledov, različnih izkušenj in individualnih ozadij ter morebitnih nasprotujočih si perspektiv.³ Zaznamki o različnih imaginacijah žensk v vojski in v vojni, ki spremljajo celoten historični diapazon vse do današnjih dni, so tukaj predstavljeni na podlagi zapiskov s predavanj, zato so podane ideje prezentirane v zelo površnih okvirih in obrisih.

Vlado Kotnik

² Primer take kratke etnografije ženskega doživljanja vojnega nasilja ponuja tekst: Vladislav Vlado Kotnik, Kako so preživele. O ženskem doživljanju vojnega nasilja na Kozjanskem, v: *Anthropos*, 33/1–3, Ljubljana, 2001, str. 289–318.

³ Renata Jambrešić Kirin, *Personal Narratives on War: A Challenge to Women's Essays and Ethnography in Croatia*, v: *War Discourse, Women's Discourse. Essays and Case-Studies from Yugoslavia and Russia*, Topos, II/1–2, ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana, 2000, str. 316–317.

Lada Čale Feldman

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
O ideji igralk

Maja in aprila 2002 je na ISH, v okviru študijskega programa antropologija spolov, imela dr. **Lada Čale Feldman** cikel štirih predavanj z naslovom *Ideja glumice*. Zaposlena je na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu, sodeluje z Akademijo za gledališče, film in televizijo v Zagrebu ter na podiplomskem študiju Filozofske fakultete v Zagrebu predava o literaturi, ženskih študijah in antropologiji gledališča. Področja njenega znanstvenega delovanja so literarna teorija, feministična kritika, študije performansa in gledališka kritika. Objavila je več del, med njimi knjige: leta 1989 *Brešanov teater*, leta 1997 *Teater u teatru u hrvatskom teatru* ter leta 2001 *Euridikine osvrte*.

Predavateljica je v ciklu predavanj razpravljala o odsotnosti/prisotnosti igralk/e na evropskih odrih od antike do danes. Sledila je sočasnim teoretizacijam in idejam o igranju/nastopanju tako na odru kakor drugače, pri čemer je posebno pozornost posvetila vplivu spola. Cilj njenega reflektiranja historične pojavitve, umestitve, a tudi izpustitve podobe igralk na evropskem gledališkem odru je povezan z opazovanjem in razčlenjevanjem kulturnih vrednot, družbenih norm in mentalnih registrov, z implicitnim ali eksplicitnim poudarkom na ideji ženske kot (družbene) akterke v imaginariju zgodovine evropskega gledališča in predvsem v več zglednih tekstih: od 17. stoletja do

današnjega feminističnega gledališkega ustvarjanja in nastopanja, od Diderota do J. Butler. Nekaj okvirnih misli in idejnih obrisov z zelo zanimivih predavanj bom poskušal ujeti in strniti v enakem zaporedju, kot je predavateljica razvijala idejo o »ideji igralk« od antike do danes, hkrati pa vsebinsko karakterizira relacijo med pojmom igralk in pojmom njene pozicioniranosti v posameznih zgodovinskih obdobjih.

V uvodu prvega predavanja je Lada Čale Feldman razpravljala o smiselnosti rabe sintagme *ideja igralk* in o kontekstualni vpetosti te sintagme v dve drugi sintagmi humanistične zgodovine – sintagmi *ideja igralka* in *ideja človeka*. Oseba igralka kot ogledna metafora človeka namreč deluje kot indikator premeščanja različnih silnic družbeno-kulturne sheme in služi kot generator oz. nadzornik njene dinamike. V poskusu, da bi prepričljivo utemeljila svoje podajanje relacij teh sintagm v referenčnem okviru antropologije spolov, predavateljica ponudi neko gledališko-antropološko shemo, ki naj bi po njenem nazorno konstatirala interpretacijo gledaliških predstav in družbeno-kulturne dinamike. Gre za znano shemo teoretika izvedbe in režiserja Richarda Schechnerja. Predavateljica zato meni, da nas feministična kritika uči, da je »človek« humanistična abstrakcija, ustvarjena po meri belega in svobodnega moškega s pravico političnega in javnega delovanja; iz takega pojma človeka je bil

izpeljan tudi filozofski pojem subjekta, konstruiranega in reflektiranega po lastni falogocentrični in univerzalistični meri. V tem smislu si predavateljica postavi kar nekaj vprašanj. Kako je torej s pojmom igralca; katero polje asociacij ga veže na idejo človeka in katero na idejo ženske? Ali spolna razlika kontaminira njegovo univerzalistično vrednost, naposled njegovo podobo kot metaforo človeškosti? In kako je z igralko; lahko njena historična fenomenologija in spremljajoča konceptualizacija proizvede metaforo izključno ženskega subjekta? Ima igralka sploh kakšno historično možnost, da odredi oz. odmeri igralca kot metaforo post-človeškega v okvirih posthumanistične paradigme? Skratka, predavateljico zanima konceptualizacija človeškosti kot igralskega fenomena in z njo povezana konceptualizacija igralskega poklica v terminih spolne razlike. Omenjeni konceptualizaciji jo posebej zanimata v kontekstu realne (historične) prisotnosti ženske – igralka na gledališkem odru. Eksplicacija njenih vprašanj razpre širše polje gledališkega imaginarija, povezanega z dilemami iz tradicije filozofije, ontologije, fenomenologije, estetike in etike igre, zgodovine gledališča, biologije, feministične teorije, diskurzov identitete, telesa, spolov itd. Iz teh okvirov poskuša Lada Čale Feldman spremljati prisotnost/odsotnost, pozicioniranost, vlogo in pomen igralka na gledališkem odru, s tem pa tudi na odru človeške zgodovine.

Predavateljica pokaže, da ideja igralca v zahodni kulturi svoje prve obrise seveda dobiva v antičnem imaginariju,

in sicer na odru antične tragedije 5. stoletja pr. n. št., ko ta ideja dobi tudi svoj temeljni spolni paradoks; namreč kot produkt homosocialnega ambienta, torej ostre politične stratifikacije, znotraj katere je javni prostor odprt edino moškim, institucija gledališča pa je samo del tega homosocialnega konteksta, ki reproducira podobo statusa polnopravnega atenskega meščana (igralca, dramatika, torej moškega), ki se prezentira predvsem pred moškim občinstvom. Lada Čale Feldman tako meni, da prav odsotnost igralka na odru in ženske v publiku antičnega gledališča kaže na odcepitev tega segmenta kulture od striktno religijskih, sakralnih nalog in vdor v sfero sekularnega in političnega, kjer ženski ni bilo mesta. Pri tem se sklicuje na tekste antične filozofije in dramatike (Platon, Aristotel, Evripid, Sofokles, Aristofan itd.), predvsem na tiste odseke, v katerih z idejo ženske operirajo hierarhizirane polarizacije inteligibilnega in senzibilnega, forme in materije, znotraj teh kategorij pa ženski redno pripada nižji status. Tako igralec – moški, predvsem tisti, ki je zadolžen, da igra vlogo ženske, torej vlogo Drugega, kot to definira predavateljica po Fromi Zeitlin,¹ zapade v paradoksalno dvojnost spolne razlike: je hkrati ogledno bitje homosocialnega kulturnega samo-zrcaljenja in metafora Drugosti, ki se reprezentira skozi karakteristike ženskega dekorja. Lada Čale Feldman

¹ V tem smislu Lada Čale Feldman ponudi v branje referenco: Froma Zeitlin, *Playing the Other, Gender and Society in Classical Greek Literature*, Chicago University Press, Chicago in London 1996.

zato poudari, da metateatrski teksti, ki problematizirajo fenomen igre skozi procedure teatra v teatru, to vseskozi – od grške antike do renesanse – počno skozi figuro travestiranega igralca in da se vprašanje igralske mimeze prelamlja prav na izkušnji spolne identitete, telesa in spolne hierarhije kot družbene regulative, ki šele definira diskurze o igralcu in igralki. Zato izraža strinjanje z Renate Möhrmann, ki meni, da je mogoče reči, da je ženska potrebovala 2000 let, da je prišla na oder, saj ji je to legitimno in profesionalno uspelo šele v drugi polovici 16. stoletja v renesančni Italiji, kjer je v kolektivni fantaziji zavzela mesto kurtizane, kar je seveda stigma in verjetno tudi praksa, s katero se ženski igralski poklic povezuje do današnjih dni.² Revizija neke historične epohalnosti, ki zadeva razvoj evropskega gledališča, predavateljici služi kot instrument, s katerim želi dokazati, da je ideja igralka od grške antike do renesanse zaznamovana z neko *odsotnostjo*. Tako kot naj bi idejo igralka od antike do renesanse spremljal pojem *odsotnosti*, se s klasicizmom na mesto tega pojma postavi pojem *narave*. Skratka, v postrenesančni gledališko-filozofski in igralsko-poetični »epistemologiji« igralka dobi določeno legitimnost, s katero se je v 16. in 17. stoletju vzpostavila neka možnost razvoja norme spolne kongruence igralca in lika, in v skladu z njo dominira koncept »narave«. Kljub določeni emancipaciji igralka na odru rene-

sančnega in postrenesančnega gledališča predavateljica opozarja na to, da gledališka konvencija moške produkcije – ki dominira do konca 17. stoletja, sporadično tudi v 18. stoletju, torej celo po legitimnem prihodu igralka na gledališki oder – še vedno plodno korespondira z legalističnimi, filozofskimi in medicinskimi diskurzi o spolni razliki, ki nenehno postulirajo obstoj enega spola – moškega, žensko pa definirajo kot njegovo inferiornejšo izvedbo. V tej perspektivi tistega časa je gledališki kostum oz. igralčev/kin dekor edino merilo spolne pripadnosti, razpoznavnosti družbeno-politične regulacije moškega ali ženske. To problematiko ob koncu 17. in v 18. stoletju spremljajo še številne druge novosti: nastopi sprememba v sestavi publike (ženske v publiki), sprememba igralčevega statusa in pojavi se nov problem, vprašanje igralkinega statusa. Spremeni se tudi igralska poetika, odvisna od nekaterih drugih filozofskih, historičnih in družbenih premen: premen koncepta subjekta, družbenega statusa in filozofskega pojmovanja ženske ter premen v medicinski inspekciji spolne razlike. V sklopu teoretskih in dramskih zasegov, npr. Molièra,³ Rousseauja, Aarona Hilla,⁴ Diderota⁵ in drugih, postane ena

³ Gre za nekatere zanimive Molièrove tekste: do danes kontroverzni *Ljudomrznik*, metateatrski deli *Kritika šole za ženske* in *Versajске improvizacije*.

⁴ Več o tem v dveh esejih Aarona Hilla: *The Art of Acting* iz 1746 in *An Essay on the Art of Acting* iz 1753.

⁵ Primer najbolj znanega spisa o igralski fenomenologiji iz tistega časa je Diderotov *Paradoks o igralcu*.

² Več o tem v: Renate Möhrmann, *Die Schauspielerinnen. Eine Kulturgeschichte*, Insel Verlag, Frankfurt 2000.

osrednjih priprag tistega časa polarizacija glede gledališke igre. Ta polarizacija vodi v vprašanje, kaj naj prevlada v igri, *sense* ali *sensibility*. Torej gre za reinterpretacijo antične dileme med racionalističnim in sentimentalističnim elementom. Gre za vprašanje dihotomije med razumom in čustvi. Za to »fiziologijo« in »psihologijo« tistega časa je pravzaprav stalo vprašanje distinkcije med igralcem in likom, ki ga igra. Gre za vprašanje igralčeve naravne predoločnosti za vzvišena občutenja imaginarnega lika. Pojavijo se številni diskurzi, ki odrski lik definirajo v kontekstu spolne razlike: tako se Goethe v predstavi Goldonijeve *Mirandoline* iz 1588 v Rimu navdušuje nad moško izvedbo ženskega lika gostilničarke, medtem ko John Hill razvija argument proti igralci kot izvajalki ženskega lika. Po njegovem je ženska preveč naravna, zato bi lahko vlogo kontaminirala z lastno zasebnostjo. Skratka, igralka naj ne bi bila sposobna genialnega podvajanja zavesti, ki jo je Diderot zahteval od igralca – opazovalca, igralca, ki konstruira svojo vlogo za čas vaje, na odru pa jo izvaja hladno in pod nadzorom svoje zavesti, za katero stoji njegova »prava« narava. Tako vidimo, da dileme v zvezi s človeško naravo, ki jih v 17. in 18. stoletju pospešeno razvija filozofija, bistveno zaznamujejo polje pomenov in sil tudi znotraj gledališkega imaginarija. Zato Lada Čale Feldman meni, da historično epoho od klasicizma do razsvetljenstva idejo igralke bistveno determinira prav pojem *narave*.

To, kar je za razvoj ideje igralke do poznega razsvetljenstva pomenil kon-

junkturni pojem narave, z nastopom romantike pomeni *fetiš*. Obdobje 19. stoletja, neoklasicizma, romantizma, prehoda v 20. stoletje in prvih desetletij 20. stoletja, torej zgodnjega modernizma, predstavlja, po mnenju Lade Čale Feldman, najburnejše in najbolj razgibano obdobje profilacije te ideje igralke, katere resonanca bo ostala dejavna vse do konca 20. stoletja, seveda v smislu sprememb, predvsem v smislu tehnoloških in medijskih pogojev igre, katere koncepcijo so bistveno determinirali pojav filma in množične vizualne kulture tiska, videa in interneta. V tem obdobju idejo igralke temeljito oplazijo nacionalne ideologije ter tri velike znanstvene paradigme, a hkrati tudi družbena in politična gibanja: marksizem, freudizem in feminizem. Zato je tretje predavanje predavateljica razvrstila okrog nove pojmovne kostnice – fetiša kot »ključne besede«, ki naznanja smernice redefinicije estetskega, etičnega in socialnega statusa, naposled same filozofske ideje igralke. V okviru teh paradigem se formulacija ženske kot prastarega objekta divinizacije in demonizacije ter kot enigmatičnega objekta filozofske in znanstvene penetracije srečuje s fenomenom fetišizacije, ki se v tem obdobju poveže z idejo igre v več aspektih. Prvič v aspektu varljivosti, lažnosti, in v tem smislu mu je fascinacija z gledališko igro blizu. Drugič, ženska kot fetiš in igralka kot utelesitev fetišistične »narave« ženske. Tretjič, za to obdobje je značilno intenzivno ukvarjanje z ženskim igralskim telesom. Poleg tega igralke postanejo nacionalne dive in metonimič-

ne nosilke nacionalnih kultur. Z razvojem estetske dignitete gledališke igre v času neoklasicistične in romantične estetike se poskuša problem estetske neukrotljivosti ekspresije igralskega, predvsem ženskega igralskega telesa rešiti s plastificiranjem telesa in kostuma. S tako podlago, na kateri od romantizma do zgodnjega modernizma operira ideja igralk, so tesno povezane še nekatere druge teoretske paradigme, na politični ravni pa družbene indoktrinacije: vpliv nemške klasične filozofije, predvsem Kanta in Hegla, ničejanstva, freudovske psihoanalitične paradigme itd. V idejo igralk so subsumirane nekatere druge ideje: ideja o ženski kot simulakru in ideja o igralki kot modelu lažne resnice, ideja ženske kot izključno seksualno determiniranega bitja, ideja ženske kot lažnivke z etičnega vidika in ideja igralk kot maske z ontološkega vidika, motiv ženske – igralk kot kipa, dojemanje ženskega igralskega telesa kot maškarade itd. Skratka, Lada Čale Feldman predpostavlja, da je ideja igralk v času od romantizma, *fin de siècle*, do zgodnjega modernizma predeterminirana, lahko bi rekli, s konjunkturalnim pojmom *fetiša*.

Katere so tiste ideje, koncepti in paradigme, ki operirajo z idejo igralk v 20. stoletju, se vpraša predavateljica na zadnjem predavanju. Po njenem mnenju v obdobju poznega modernizma in postmodernizma idejo igralk pomembno regulirata *topos* in koncept *identitete* v njegovi večkratni in večplastni atribuciji, eksistencialistični in feministični: Sartrovo preizpraševanje ideje igralka,⁶ simbolizacija in alego-

rizacija ideje igralk, kritika koncepta ženske identitete postfeministične teoretičarke Judith Butler, njeno prikazovanje ideje ženske identitete kot fantazme feministično-političnega projekta⁷ itd. Idejo igralk tako ob koncu 20. stoletja penetrirajo mnogi hibridni umetniški modusi, ki združujejo multi-umetniške koncepte: prodor ženskega performansa (ki povsem spreobrne dotedanjo fenomenologijo in ontologijo ženske igre), instrumentalizacija ženske v dramsko-gledališki praksi skozi avtobiografski modus (ženska (avto) biografija kot narativna predloga scenarija za gledališko predstavo), fetišizacija ženskega telesa v pornografiji in medijih itd. Po mnenju Lade Čale Feldman te reprezentacije ideje igralk, kulminirane v žanru ženskega performansa in postmodernističnega gledališča, aludirajo na anahronistični prežitek različnih idejnih plasti, ki so determinirale pojem igralk od njenega profesionalnega pojava na gledališkem odru v 18. stoletju do konca 20. stoletja. Kot primer aktualnosti razreza nekega historičnega razvoja ideje igralk je Lada Čale Feldman v drugem delu zadnjega predavanja, kot *case study*, posebno pozornost posvetila simboličnemu vplivu figure igralk – akterke na hrvaškem gledališkem in političnem

⁶ Sartre se je pozabaval z igralcem v eseju *Igralec*. Posvetil mu je tudi dramsko delo *Kean*, adaptacijo Dumasovega istoimenskega dela.

⁷ Cf. Judith Butler, *Izvedbeni čini i tvorba roda: esej iz fenomenologije i feminističke teorije*, v: *Frakcija*, 12/13, Zagreb, 1999, str. 146–153; Judith Butler, *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb, 2001.

odru v devetdesetih letih (na primeru dveh ženskih igralskih figur, a hkrati tudi hrvaških političnih podob in nacionalnih ikon, Mire Furlan in Ene Begović), s čimer zelo lucidno in prepričljivo pokaže na to, kako nekateri diskurzi in ideje iz

19., 18. pa celo iz 17. stoletja – zadevajoč polje mesta ženske podobe v zgodovini evropskega gledališča in vloge igralk na gledališkem odru –, ustrezno modifirane in prilagojene, plodno živijo še danes.

Vlado Kotnik

Lomayumtewa Curtis Ishii & Irena Šumi

Iowa State University & ISH, Ljubljana

Ameriška antropologija na domačem staroselskem terenu, 1850-1950

Dr. Lomayumtewa C. Ishii in dr. Irena Šumi sta med 19. 11. in 27. 11. 2001 na ISH izvedla proseminar Ameriška antropologija na domačem staroselskem terenu. Proseminar je obsegal dvanajst ur predavanj, ki sta jih predavatelja izvajala skupaj. Vsebine so bile razdeljene na šest sklopov, ki sta jih predavatelja podala komplementarno; navajamo jih v poročilu o izvedenem programu:

IRENA ŠUMI

Uvod: obdobja in ljudje v ameriški antropologiji, 1850–1950

Korpus etnografij 1: lokacije, pojmovna orodjarna, interpretacije, teoretska produkcija. Konstituiranje kulturne in etnične drugačnosti

Korpus etnografij 2: »kulture«. Inventar skrajnih in bizarnih praks kot pomagalo in kriterij pri določanju in interpretiranju kulturne in etnične razlike

Odčaranje staroselskih kulturnih univerzumov skozi pragmatizirana gledanja, 1940–1950. Akcijska antropologija kot zadnji veliki projekt ameriške antropologije na staroselskem terenu

Postkolonialno stališče do ameriških staroselcev v ameriški antropologiji: vsebine, implikacije, paralele, ekstenzije

LOMAYUMTEWA C. ISHII

Uvod: kratka politična zgodovina staroselcev Severne Amerike od kolonizacije do petdesetih let prejšnjega stoletja

Sodobna in moderna kritika »etnografske evidence«: antropološko instigiranje in koroboracija projekta »civiliziranja« staroselcev v kontinuiteti staroselske kritike, 1880–1950

Racionalizacija zgodovinskega »kulturnega arhiva«, izbrane ponazoritve: klasifikatorni sorodstveni sestav; prerijski sončni ples; hopijski kačji ples; prerijski »nasprotni«; potlač; izbrana arheološka »evidenca«

Ameriški jugozahod in Hopijci v klasični antropološki, arheološki in etnološki produkciji

Politizacija staroselske kritike antropologije v štiridesetih in petdesetih letih prejšnjega stoletja: »povratni učinek« antropološke produkcije med staroselskimi intelektualci, umetniško elito in politično reprezentanco

Problematika avtentiziranja staroselskih zgodovin in samorazumevanj: izbrani primeri

Predavateljica sta vsebine proseminarja razdelila na tri temeljne enote. Predstavlja sta: 1. korpus etnografij s klasičnega antropološkega in z modernega antropološkega stališča, pri čemer sta obe stališči soočila s stališči staroselske kritike; 2. orisala sta antropološki angažma v staroselskih procesih etničnega revivalizma od srede prejšnjega stoletja dalje in ob njih. V tretjem delu sta predavala o soočenju dveh epistemoloških perspektiv: postmoderne, postkolonialne antropološke epistemologije in nove, staroselsko orientirane epistemologije, ki zadeva avtentizacijo samorazumevanj: v paralelnem podajanju tematik sta predavateljica razgrinjala in analizirala razmerja med specialističnim antropološkim znanjem in njegovo genealogijo in staroselskim diskurzom, ki se je prebijal in se še prebija skozi raznovrstne, hegemonistične diskurze drugačnosti in drugovrstnosti in nerelevantnosti za družboslovno razumevanje.

V »antropološkem« delu kurza se je dr. Irena Šumi osredotočila na posebnosti produkcije znanja v zahodni družboslovni tradiciji. Pokazala je, da omenjeno tradicijo med drugim zaznamuje iskanje univerzalnih razlagalnih modelov, ki težijo k oblikovanju rigidnih kategorialnih naprav in ki kontinuirano proučujejo problem s pomočjo rigidnih konceptov, kar učinkovito zavira radikalne epistemološke in ontološke preboje, temelječe na radikalno preurejenih perspektivah. Predavateljica se je posebej posvetila razgrinjanju vsebinske ujetosti paradigmatičnih vodil v posameznih antropoloških obdobjih: od morganovske ideje univerzalnega

linearne razvoja človeških skupin preko boasovskega nazora o relativizmu enakovrednih kultur do kategorialno sestavljenih interpretativnih modelov, ki so v svojem času predstavljali veliko teoretsko in aplikativno novost. V analitični predstavitvi zgodovine antropologije staroselcev je pokazala, da so bili tudi interpretativni novejši modeli v svojih temeljih ukleščeni v zdravorazumske kategorizacije Zahoda: kultura, osebnost, socializacija posameznika, družbene ustanove in predvsem nezdvojljena, aksiomatična predstava o neprehodni, radikalno drugačni človeški skupinskosti od »rase« do »etnične skupine«.

Del proseminarja, ki ga je izvajal dr. Lomayumtewa C. Ishii, je predstavljal središčni del proseminarja. Dr. Ishii je povezal in predstavil več perspektiv. Po uvodu, v katerem je predstavil politično zgodovino staroselskih skupin v ZDA od časov »pacifikacije« in rezervatizma do danes, je predaval o genealogiji in vsebini staroselskega intelektualizma, tako zahodno formiranega kot staroselskega. Podal je moderno kritiko zgodovine antropologije na staroselskem terenu, ki jo odločilno zaznamuje izid knjige Vina Deloria Jr. *Custer je umrl za vaše grehe: Indijanski manifest* v letu 1969, zgodovino in kritiko antropološkega, arheološkega in etnološkega angažmaja na ameriškem jugozahodu in posebej med Hopijci ter zgodovino in vsebine političnega osvobodilnega gibanja med staroselci. Moderni panindijanizem sega v štirideseta leta prejšnjega stoletja in se je posebej javno izpostavil v šestdesetih in sedemdesetih

letih 20. stoletja, ko se je v svojem političnem boju moral prebijati skozi mnoge sloje populariziranega antropološkega znanja. Antropološko znanje, zavarovano z oblastno močjo, utemeljevano kot »znanstveno«, je, paradoksalno, skozi stoletje in več odločilno oblikovalo stereotipizacije staroselcev in rasizme, uperjene proti njim.

Ob koncu proseminarja sta se predavatelja posvetila razpravi o možnosti komplementarizacije in pravega dialoga med zahodnim družboslovjem in staroselskimi epistemologijami sebstva, socialnih teles in njihovih kontinuitet in zgodovinskosti. Povedala sta, da je postmoderna, interpretativna antropologija svojo perspektivo radikalno preuredila šele potem, ko so procesi dekolonizacije po vsem svetu postali politična realnost. Usmerjenost postmoderne, interpretativne antropologije k pripovedni prej kot faktični interpretaciji, njena vrnitev k deskriptivnim etnografijam, ki so osvobojene kavzalnih, premočrtnih zgodovin in projekcij, in njena odločnost prezentirati socialne akterje in agente ter se pri tem *a priori* vzdržati kategorizacij in zamejitev se zdijo kompatibilne s staroselskimi epistemologijami cikličnih, venomer na novo vzpostavljajočih se družbenih pomenov in smislov, in s staroselskim občutjem zgodovinskosti, ki ni kritično odvisno od kavzalnih, stratigrafskih razumevanj preteklosti.

Pomembni so njuni sklepi, ki so spodbudili diskusijo v okviru *Epistemološke videosekcije*: epistemološki problemi ne morejo ostati omejeni na akademski

diskurz, temveč so neločljiv del politične resničnosti in jih odločilno zaznamujejo realni odnosi moči. Potem ko sta predavatelja predstavila sodobne antropologe na ameriškem staroselskem terenu, od katerih jih je precej staroselskega porekla, sta končala z mislijo, da kulturne in etnične razlike ne izginejo, če jih razumemo in »dekonstruiramo«; to pa je tudi temelj, na katerem lahko šele začnemo graditi pomenljive programe družboslovnega raziskovanja in akcije.

Predavatelja sta slušateljem podarila 21 člankov kot študijsko gradivo in serijo slikovnih in besedilnih ilustracij, ki so na voljo v knjižnici ISH. Celoten proseminar so poleg študentov in študentk antropologije obiskovali tudi študentje in študentke drugih programov ISH ter študentje antropologije z drugih fakultet. Proseminar je bil avdiovizualno dokumentiran, dr. Irena Šumi pa je v okviru projekta ISH z naslovom *Model računalniško posredovane komunikacije za potrebe izobraževalnih in drugih javnih institucij v mestu Ljubljana v smeri izboljšanja interaktivne komunikacije*, ki ga je financirala Mestna občina Ljubljana, o proseminarju pripravila poročilo za spletno strani.

Alenka Janko Spreizer*

* Besedilo je skrajšani in na posameznih mestih dopolnjeni povzetek poročila, ki ga je za spletno stran ISH pripravila dr. Irena Šumi.

Maurizio Gribaudi, Hervé la Bras & Sabina Loriga

EHESS, Pariz

Proteus 2002: »Micro popolazioni – networks – migrazioni«

Nell'ambito della collaborazione sloveno francese »Proteus 2001-2002« tra l'Institutum Studiorum Humanitatis e il Laboratoire de Demographie historique presso l'EHESS di Parigi si è svolto a Lubiana un ciclo di lezioni e di seminari inerenti al progetto di ricerca »Micro popolazioni – networks – migrazioni«. I primi quattro incontri hanno avuto luogo a novembre 2001 con la partecipazione del prof. **Hervé la Bras** e del prof. **Maurizio Gribaudi**. Altri due seminari si sono svolti a febbraio 2002 con la partecipazione della prof.ssa **Sabina Loriga**.

Hervé Les Bras ha affrontato il tema dell'uso e abuso della metodologia demografica. Definire una popolazione, riunire e catalogare degli individui, presuppone l'uso di categorie che possono contraddire le azioni degli attori storici. Raggruppare un certo numero di persone secondo un preciso criterio permette al gruppo stesso di esistere ma può anche contribuire a rendere invisibili altri gruppi. La riflessione di Le Bras è incentrata sulla legittimità scientifica di una tale invenzione »che ha delle conseguenze formidabili, poiché una ricerca dipende strettamente dall'insieme sul quale essa si basa.« (H. La Bras (ed.), *L'invention des populations*, Paris, 2000, p. 7) Le variazioni del senso della popolazione si intrecciano con le nozioni di popolo, razza, nazione ecc. e dimostrano come concetti politici,

ideologici e biologici sono stati incapsulati in nozioni e categorie demografiche utilizzate per definire e misurare le popolazioni.

Maurizio Gribaudi ripercorrendo le varie fasi della sua ricerca, inizialmente indirizzata a studiare i fenomeni migratori a Torino tra Otto e Novecento, in seguito proseguita con gli studi sui percorsi migratori e le configurazioni sociali della società francese dell'Ottocento, ha messo in luce la complessità del processo attraverso il quale si formano le immagini e gli strumenti che permettono di pensare il sociale. In particolare ha ribadito la pluridimensionalità dello spazio sociale, nel quale si iscrive il percorso individuale, non tanto come traiettoria, più o meno lineare, ma come una serie di aggiustamenti, di stati contraddittori e di sovente conflittuali. Dietro a ogni momento storico, dietro a ogni definizione di un concetto, sia esso la nazionalità, la razza o altro, agiscono, si agitano e si affrontano diverse immagini e esperienze sociali, spesso tra di loro contraddittorie. Per ragioni prettamente pragmatiche gli storici hanno preferito creare paesaggi compatti e unidimensionali. Spesso hanno ridotto la vita degli attori sociali a un oggetto unico e compatto, invece di affrontare il movimento della società nella quale essi vivevano. La questione che Gribaudi pone è: Come cogliere e, soprattutto, come descrivere

dei percorsi che si snodano in uno spazio che si modifica ad ogni loro movimento? Come pensare l'individuo e il contesto? Pensandoli come due realtà separate si perde secondo Gribaudi la possibilità di cogliere la natura dello spazio sociale attraverso gli usi concreti che ne fanno gli individui che lo compongono. L'individuo e lo spazio sociale evolvono e si modificano nello stesso tempo (M. Gribaudi, «Percorsi individuali ed evoluzione storica in Francia», *Quaderni storici*, 106, 2001, pp.116-117)

Il rapporto tra storia e biografia è stato sviscerato invece nei due seminari condotti da Sabina Loriga. Si può partire dall'individuo per capire il contesto? Può essere la biografia un utile ripiego per indagare la struttura? Qual è la rappresentatività della biografia?

L'individuo può essere pensato come la riduzione del globale? Sabina Loriga ha cercato di rispondere a queste domande da una parte ripercorrendo le fasi salienti della riflessione ottocentesca e novecentesca sull'uso della biografia storica, dall'altra partendo dall'analisi di alcuni brani storici sparsi in Guerra e pace. Le disquisizioni storiche del grande romanziere russo, definite «farsesche» da Turgenev, al centro di un testo di Isaiah Berlin (Il riccio e la volpe), si sono rivelate anche per i partecipanti al seminario come ricche di spunti per pensare il problema della verità storica, affrontare i limiti della conoscenza storiografica nonché la questione inerente allo scarto tra realtà e narrazione.

Marta Verginella

Druga gostovanja

V študijskem letu 2001/2002 so poleg omenjenih na ISH gostovali še naslednji vabljeni predavatelji in predavateljice:

John Neubauer / University of Amsterdam

Lisa Parks / University of California, ZDA

Juraj Bakran / Filozofski fakultet, Zagreb

Vlasta Erdeljac / Filozofski fakultet, Zagreb

Don Kalb / Utrecht University

Reana Senjković / Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Thomas K. Schippers / Université de Provence, Université de Nice

Andrew Baruch Wachtel / Northwestern University, ZDA

Ines Prica / Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Milorad Radovanović / Filozofski fakultet, Novi Sad

Epistemološka videosekcija ISH v akademskem letu 2001/2002

V želji po intenzivnejši intelektualni socializaciji in živahnem sodelovanju med podiplomskimi študentkami/študenti in profesorici/profesorji različnih programov na ISH je skupina študentov in študentk oz. mlajših sodelavk/sodelavcev fakultete (med njimi Peter Arko, Alenka Janko Spreizer, Taja Kramberger, Sabina Mihelj, Nataša Rogelja, Barbara Zych, Martin Žužek) leta 2000 ustanovila debatno sekcijo, katere namen je na eni strani vzpostaviti prostor sproščene, na drugi strani pa tudi dovolj zahtevno zastavljene znanstvene komunikacije. Eden od glavnih ciljev Epistemološke videosekcije je vzpostavljati in fizično in mentalno ohranjati mesta, kjer bo kontinuirano potekala debata in kjer bodo lahko kadri različnih strok, področij in horizontov pluralno in tolerantno, a tudi polemično in ostro debatirali o izbranih temah. Potem ko sta bila v letu 2000 izpeljana dva cikla s po tremi srečanji, se je leta 2002 sekcija razrasla na devet srečanj, ki smo jih enkrat tedensko pripravljali od začetka marca do sredine maja. Ob koncu druge sezone so organizatorji ugotovili, da nivo diskusij (v povprečju) ni sledil hitri rasti števila srečanj; vse prepogosto se je dogajalo, da je uvodni predstavitvi teme (in video materiala) sledila le kratka, nič kaj polemična debata, njena raven pa je zdrsnila pod kritično točko, ki so jo bili iniciatorji EVS še pripravljene sprejeti. Člani sekcije glede oblik nadaljnjega dela niso bili povsem enotni; nekateri so

zagovarjali koncept bolj profiliranih srečanj z manjšim številom udeležencev, obveznim predhodnim branjem literature oz. predpripravo ipd., drugi pa so vztrajali pri odprtosti srečanj za vse zainteresirane, ne glede na poznavanje izbrane teme. Zato, pa tudi zaradi pogoste odsotnosti nekaterih ključnih udeležencev diskusij, so bila v letu 2002 izpeljana le štiri srečanja, ki so se po formatu, namenu in povabljenih udeležencih nekoliko razlikovala.

Taja Kramberger, doktorantka ISH, in Drago B. Rotar, koordinator programa zgodovinska antropologija na ISH in dekan ISH, sta 25. marca pripravila srečanje z naslovom *Ali v Sloveniji obstaja (angažirani) intelektualci?* Diskusijo sta navezala na nastajajoči večjezični zbornik *Evidence – trajektoriji intelektualne odgovornosti*, pri katerem sodelujeta kot urednika in avtorja (v pripravi pri Študentski založbi, edicija Scripta, izšel bo *in memoriam* Pierru Bourdieuju), izhodiščno vprašanje diskusije pa se je glasilo: *Kje je meja med intelektualci in doksozofi in ali je smiselno, zaradi dejanja samega, zaradi pranja vesti in zaradi vpetosti v pričakovani družbeni status, brez želje po učinkih v realnem, govoriti o tej temi?* V razmislek sta ponudila dele dokumentarnega filma o Noamu Chomskem in jih kritično komentirala z vidika zastavljenega vprašanja.

8. aprila je sledila diskusija o vlogi množičnih medijev v konstituiranju

kolektivnega »mi«, ki jo je pripravila Sabina Mihelj. Za uvod je ob izbranih posnetkih televizijskih prispevkov (iz informativnih oddaj) in izbranih časopisnih člankih poskušala odgovoriti na vprašanja: Kako se skozi kolektivne reprezentacije, ki jih (re)producirajo množični mediji (tisk, radio, televizija), vzpostavlja kolektivni »mi«? Kakšna je vloga novinarja in kakšen je pomen njegovega pozicioniranja glede na vzpostavljene zamišljene kolektive? (Še posebej: kakšne implikacije ima identifikacija novinarja z »zdravorazumskim glediščem«?) Kje so meje komunikacije in kako daleč lahko seže »vpliv« medijev (in znotraj tega: kakšno je razmerje med prejemnikom in naslovljencem)?

Medtem ko sta se prvi dve srečanja končali z relativno kratko in ne pretirano kritično diskusijo (ki je zajemala bodisi nadaljnje razvijanje teze, kot jo je predstavil moderator, bodisi njeno spodbijanje na ravni, ki je pravo diskusijo onemogočala) je bila diskusija ob tretjem srečanju – prvem v ciklu *From the natives' point of view: pro et contra* – tako živahna, da so se udeleženci dogovorili za dodatno srečanje in na njem nadaljevali začeto debato. Spodbuda za cikel, še posebej za prvo srečanje, je bil proseminar Ameriška antropologija na domačem terenu, 1850–1950, ki sta ga novembra 2001 na ISH izvedla Lomayumtewa C. Ishii in Irena Šumi. Proseminar je bil razdeljen v šest tematskih sklopov, ki so ponujali zgodovinski pregled etnografskih in antropoloških pristopov k zgodovini ameriških domorodcev, z namenom razkriti in analizirati razmerja med specializiranim

antropološkim znanjem in njegovo genealogijo ter znanjem domorodcev, ki se na različne načine skuša prebiti iz pozicije radikalne drugačnosti in znanstvene irelevantnosti. Ob koncu proseminarja so nekateri udeleženci izrazili pomislek, da predstavljeni raziskovalni pristopi, osredinjeni na domorodce in domorodsko znanje, vsaj na prvi pogled spominjajo na prevladujočo epistemologijo družboslovnih in humanističnih znanosti v Evropi 19. stoletja, katere prepoznavna poteza je bila (esencialistična) koncepcija nacije kot vnaprej dane, organsko povezane celote in ki se je vzajemno podpirala s procesom formacije nacionalnih držav. Ker je za podrobnejšo diskusijo o teh vprašanjih v okviru seminarja zmanjkalo časa, je bilo posebno diskusijsko srečanje organizirano v okviru EVS. Poleg navedenega vprašanja je moderatorka zastavila še dve: Ali je epistemološka perspektiva, ki poudarja diskontinuitetnost domorodskega gledišča, predvsem političen projekt in ali je (obratno) sodobna zahodna družbena znanost apolitičen projekt? Kaj je cilj dekonstrukcije in kaj ji sledi? Po ogledu dokumentarnega filma *The fifth gate* se je razvila debata, ki je (skupaj z dodatnim srečanjem) trajala pet ur in je bila izpeljana v angleščini, zato da bo lahko Lomayumtewa C. Ishii, ki je bil odsoten, dodal komentar. Ker je bila – po oceni vseh udeležencev – debata izjemno zanimiva in plodna, jo nameravajo objaviti, najverjetneje v eni od prihodnjih števil *Monitorja ISH*.

Drugo srečanje cikla *From the natives' point of view* – in s tem zadnje v tretji sezoni EVS – je pripravila Vesna Molič-

nik. Ob projekciji niza referenčnih filmov vizualne antropologije s krovnim naslovom *Navajo film themselves*, ki so jih posneli Indijanci Navajo leta 1966, je predstavila projekt Navajo, njegov vpliv na sodobne študije in podala svojo vizijo aplikativnih možnosti projekta. Opozorila je na vprašanja rekonceptualizacije odnosa med subjektom in objektom, možnosti povezovanja izražanja s podobami in drugih oblik komunikacije, preučevanja reprezentacije v povezavi z zavedanjem kulturno pogojene percep-

cije ter potrebe po vključevanju gledalčeve interpretacije v komunikacijski proces.

Načrt novih srečanj EVS bo odvisen od evalvacije zadnje sezone in do datuma zaključka redakcije za *Monitor IV/1-4* še ni bil znan. Podrobnejše informacije o izpeljanih diskusijah, nekaj osnovnih izhodišč in sezname literature pa tudi napovedi prihodnjih diskusij lahko najdete na spletnem naslovu <http://bibliothèque.ish.si/evs.htm>.

Sabina Mihelj

EVS 5. junija 2002 – Irena Šumi, Sabina Mihelj, Alenka Janko Spreizer, Drago B. Rotar, Taja Kramberger, Gašper Kralj, Igor Berginc

Pierre Bourdieu

Science de la science et réflexivité

Raisons d'agir Éditions, Pariz 2001

Pričujoče besedilo nima namena ocenjevati ali kritizirati Bourdieujeve knjige, ki je zadnja izšla še za njegovega življenja. Naš namen je povsem drugačen: skozi problematiko in konceptualizacije znanosti o znanostih in sociologije znanosti, ki je v obravnavani knjigi privedena v skoncentrirano in popolneje elaborirano stanje kakor v prejšnjih delih, ki obravnavajo epistemološke teme in teme iz sociologije in zgodovine znanosti, nameravamo osvetliti nekatera dogajanja, ki zadevajo znanost tukaj in zdaj, a se zanje le malokdo zmeni, natančneje rečeno, domnevno kompetentni ljudje jih zvečine sploh ne prepoznajo. Začnimo torej s citatom iz »Sklepa« del, ki ga želimo prikazati in ki govori o refleksivni distanci, brez katere ni mogoče videti ne tega, kar počnemo, ne svojega mesta v tem početju:

»Vem, da sem zajet in vsebovan v svetu, ki ga jemljem za objekt. Kot učenjak ne morem zavzeti stališča o bojih za resnico družbenega sveta, ne da bi vedel, da delam ta svet, da je edina resnica ta, da je resnica zastavek bojov tako v učenem svetu (sociološko polje) kakor v družbenem svetu, ki ga ta učeni svet jemlje za objekt (sleherni agens ima

svojo idiotsko vizijo sveta, ki jo hoče uveljaviti, pri tem je, denimo, zmerjanje oblika divjega izvrševanja simbolične oblasti) in v zvezi s katerim se spušča v svoje resničnostne boje. Ko to pravim in ko priporočam prakticiranje refleksivnosti, se tudi zavedam, da drugim izročam instrumente, ki jih lahko uporabijo na meni, da me podvržejo objektivaciji - toda, ko tako ravnamo, potrjujejo, da imam prav.«¹ Ta refleksivnost, ki nam omogoča, da tematiziramo svoje mesto izjavljanja, da se hote izpostavimo objektivaciji drugih, da ne absolutiziramo spontanega procesa, v katerem subjekt spoznavanja absolutizira samega sebe in totalizira iz te točke dojeto realnost, je podlaga (in kriterij) tistega dela današnjih znanosti, ki vzpostavljajo diskontinuiteto znotraj svojih znanstvenih polj. Prav ta refleksivnost, ki ni zgolj odsev, ampak tudi in predvsem svetloba, ki jo premaknjena perspektiva omogoča metati na objekte, ki se v njej kažejo drugačni ali šele sploh nastopajo kot objekti spoznavanja, je realna diskontinuiteta, ki je nastopila v zadnjih sto letih v večini znanstvenih polj, ki pripadajo

¹ *Science de la science et réflexivité*, str. 221.

družbenim (oz. »humanističnim«) znanostim.

Pierre Bourdieu se je naposled – po nekaj ubornih poskusih in ne ravno posrečeni izdaji (zaradi »urednikovega« naslova, zaradi komentarja, zaradi napačnega plasmaja) knjižice *Sur la télévision*² – posmrtno prikazal tudi v Sloveniji z enim izmed ključnih del, vendar z vsemi možnostmi za to, da bo kakor večina pravih znanstvenih prodorov doživel napačno recepcijo. *Le sens pratique* – *Praktični čut* – je prvo pomembno delo tega avtorja v slovenščini. Je eno izmed tistih njegovih del, ki so pomembna za teorijo znanosti, zlasti tistih znanosti, ki jih imenujemo družbene in »humanistične«. Knjiga je, ker je ves Bourdiejev opus bil v najboljšem primeru predmet sumničenj in žrtev negotovosti, v glavnem pa ga niso poznali (in ga ne poznajo) niti »specialisti«, seveda v slovenščini izšla zelo pozno, nemara prepozno za razvoj znanosti v strogem pomenu besede v tej deželi. Sicer pa je docela neverjetno, da bi osebe, ki pustošijo po znanstvenem polju, alibi pa so jim poleg birokratskih cinizmov oguljene floskule o aplikativnih in temeljnih znanostih, ravnale drugače, kakor ravnajo, če bi imele na voljo prevedena dela Pierra Bourdieuja ali kogarkoli drugega. Saj imajo navsezadnje v slovenščini na voljo nekaj del najboljših epistemologov, ki jih sistematično ignorirajo, da le lahko

nehoteno aplicirajo svojo nedonošeno scientometrijo.³ Scientometrije v najboljšem primeru »znanstvene administratorje oskrbujejo z navidezno racionalnimi sredstvi za vladanje znanosti in učenjakom ter dajejo utemeljitve znanstvenega videza za birokratske odločitve. Zlasti je treba preiskati omejitve metode, ki se opira na dosledno kvantitativne kriterije in ki ne pozna zelo različnih modalitet in funkcij reference (ki gre lahko tako daleč, da v oklepaj postavlja razliko med pozitivnim in negativnim citiranjem). Ostane pa, da te metode lahko navzlic dvomljivim (in včasih obžalovanja vrednim) uporabam bibliometrije rabijo za konstruiranje koristnih kazalcev na sociološki ravni,

³ Eksces lokalne scientometrije, ki nima nobene korelacije s tem, kar se v znanosti dela, niti tiste povsem zunanje, kakršno bi lahko našli pri Mertonu v precej starih in krepko preseženih besedilih izpred malone pol stoletja (R. K. Merton, »Priorities in Scientific Discovery: A Chapter in the Sociology of Science«, *American Sociological Review*, št. 22, 1957, str. 635–659, in istega avtorja »The Ambivalence of Scientists«, v: *The Sociology of Science, Theoretical and Empirical Investigations*, Chicago, University of Chicago Press, 1973, str. 383–418) in seveda pri adeptih, ki vodijo različne SCI in forsirajo napačno konkurenco (vreščeče stremušvo in prerivanje aspirantov namesto preskušanja v argumentaciji) na ameriških univerzah, smo obravnavali v komentarju k recenzijam predloga za državno financiranje raziskovalnega projekta, ki ga z naslovom *Dementia militans* objavljamo v pričujoči številki *Monitorja ISH*. Ogledati pa si je treba bibliografski sistem COBISS in zaenkrat še predlagane »izboljšave«, ki so se jih domislili lokalni specialisti za pribijanje znanosti na mesto. Bourdiejeva intenca v obravnavanem delu ni anuliranje Mertona, ampak analiza implikacij

² P. Bourdieu, *Sur la télévision*, Pariz, Éd. Liber, 1997; *Na televiziji*, Ljubljana, Krtina, 2001, prev. Agata Šega, spremna beseda J. Vogrinca, za napačni naslov je odgovoren Zdravko Kobe.

kakor sem storil v *Homo Academicus* (1984: 261), da sem dobil kazalec simboličnega kapitala.⁴ Za Bourdieuja je prav ta strežba birokratski oblasti »scientometrična skušnjava«, ki ima enake podlage, kakor določena, danes že precej vprašljiva smer iz zgodovine sociologije (ki pa zato nič manj ne preplavlja perifernih »znanstvenih središč«, in sicer tudi kot tista sociologija, ki si lasti znanstvene garancije zaradi v resnici nekritične uporabe matematičnih postopkov prikazovanja, ki nadomeščajo dokazovanje), ki jo zastopata Parsons in Lazarsfeld, Bourdieu pa jo imenuje *structuro-fonctionnalisme*. Ta »scientometrična skušnjava obremenjuje vso zgodovino sociologije znanosti, ki naj bi bila kot sklepna znanost zmožna razpoznati spričevala znanosti, najbolj radikalno modernistični – in nihilistični – izmed novih

sociologov znanosti se temu niso izmaknili».⁵

Že *Praktični čut* bi v okolju, kjer je treba materijo poznati, preden začneš lomastiti po njej, moral učinkovati kot instrument za ustavljanje tistih, ki danes z najvišjih mest o družboslovju in humanistiki, a tudi o tisti »trdi znanosti«, ki je produkcija odkritij, ne pa ekserciranje že izdelanih in potrjenih formul, razsojajo, ne da bi sploh vedeli, o čem govorijo. In pri tem ne gre toliko za »porozno kategorijo sociologov – filozofov«, ki so pri Bourdieuju deležni »jedke analize«, ker se zato, da bi »bolje paradirali po salonih in povečevali svojo velikokrat iluzorno reputacijo, radi poigravajo z etiketami (*allodoxia*)«,⁶ ker je v Sloveniji bolj malo salonov in ker lokalne televizije ne prenesejo niti TV-intelektualcev, ampak za spodletele znanstvenike, ki delajo birokratske kariere v upanju, da se bodo vrinili med povzpethniške elite (z neoliberalno ideologijo in birokratsko prakso) lokalne tranzicijske družbe. Delo, o katerem govorimo tukaj in ki bo izšlo v slovenščini okrog novega leta, pa obravnava prav konstitucijo polja znanosti, kriterije in njihovo raznovrstnost, območja aplikacije in seveda avtonomijo znanosti. Bourdieu najprej naredi inteligentno bilanco raziskav o znanosti, nato analizira na eni strani družbeno funkcioniranje znanosti o naravi, specifičnosti »znanstvenega habitusa«, enkratne

njegove sociologije znanosti s scientometrijo, ki je danes najbolj živa in od zunaj uporabljana izpeljava te sociologije: »Znanstvena analiza znanosti po Mertonovo v optimistični obliki refleksivne sodbe upravičuje znanost s tem, da upravičuje znanstvene neenakosti, tako da znanstveno pokažemo, da je distribucija nagrad in plačil konformna znanstveni pravičnosti, ker znanstveni svet usklajuje znanstvena plačila z znanstvenimi zaslugami učenjakov. Merton tudi zato, da bi zagotovil respektabilnost sociologije, poskuša iz nje narediti pravo znanstveno »profession« po zgledu birokracije in obdariti nepravo strukturalistično-funkcionalistično paradigmo, h katere konstrukciji prispeva skupaj s Parsonsom in Lazarsfeldom, s tiste vrste lažno refleksivnim in empirično validiranim vrhunecem, kakršen je sociologija znanosti, obravnavana kot instrument sociodiceje.« (*Science de la science* ..., str. 32–33)

⁴ *Ibid.*, str. 33.

⁵ *Ibid.*

⁶ Cf. J. Bouveresse, *Prodiges et vertiges de l'analogie scientifique*, Pariz, Raisons d'agir, 1999, in Arnaud Saint-Martin, »Science de la science et réflexivité«, *Esprit critique*, vol. 40, št. 03, marec 2002, <http://www.espritcritique.org>.

polarnosti znanstvenega spoznavanja, na drugi strani pa vpeljuje sociologijo družbenih znanosti in še posebej sociologijo sociologije, ki ga vodi v to, da lucidno z ironijo »socioanalizira« svojo lastno intelektualno in znanstveno pot.

Iz te obravnave problematike znanosti lahko vidimo, da so intervencije znanstvene birokracije z zornega kota kriterijev znanosti sicer docela irelevantne, da pa so zelo relevantne za obstoj polja znanosti v aktualni družbi na slovenskem ozemlju, zlasti zato, ker odpravljajo avtonomijo znanosti z njenim inherentnim univerzalizmom vred, tako da omogočajo prevlado lokalno veljavnih kriterijev. Za Bourdieuja sicer tisto, kar imenuje »skonstruirano znanstveno dejstvo«, ki ga opredeljuje proces depersonalizacije, univerzalizacije, »ni ideološka emanacija in/ali kulturna fabrikacija, ki bi bila genetično zasidrana v naddoločujočem zgodovinskem produkcijskem kontekstu. Lastnost znanosti je prav to, da transcendira lokalne partikularizme«. ⁷ Je pa to dejstvo nekaj, kar sodi v horizont idealitet, ne pa dela znanosti. Bourdieu je desetletja izvajal demistifikacijo znanosti, ki je bila ves čas tarča napadov, zlasti s pomočjo analize mehanizmov, ki delujejo v čedalje bolj kompleksnih »fenomenih oblasti«, s katerimi imamo opraviti v znanstvenem polju. Institucije (katerih diskurzivne performativnosti ni več potrebno dokazovati), seveda, a tudi »filozofski trg« (in njegovi paralogizmi), ideološka produkcija (z učinkom oraklja vred), samo politično polje (v katerem

fetišizem ni najhujša sprevrženost) so tako šli skozi rešeto Bourdieujeve metode. ⁸ V Sloveniji bi tak življenjski projekt povzročil materialno uničenje nosilca, saj bi naletel na splošen odpor »kolegov«, ki niso zmožni odgovoriti z debato, marveč zgolj z represijo, če imajo oblast, ali z ovajanjem in obrekovanjem, če oblasti nimajo: stopnja hipokrizije v okviru tistega, kar naj bi bilo znanstveno polje je tolikšna, da se razprave o življenjsko pomembnih stvareh ustavljajo ob presojah bontona in varovanju hierarhij in avtoritet. Reči hočemo, da »znanstveni« habitus na Slovenskem nikakor ni tisto, kar kritično analizira Bourdieu (denimo, v njem ni niti navidezne avtonomije znanstvenega polja, vse je podrejeno tistemu, kar lokalno in v diskurzu lokalne oblasti velja za ekonomijo), marveč je zgolj okorna transplantacija njegovih najbolj zavrženih komponent (zaprtosti, stremušstva, epistemične sterilnosti).

Prostorsko mrežo, v kateri je mogoče dojeti realno delo (vanje) znanosti, opisujejo štirje ključni koncepti Bourdieujeve sociologije in teorije znanosti: refleksivnost, habitus, polje in objektivacija. Prav v obravnavani knjigi zagovarja »objektivacijo subjekta objektivacije« in »refleksivnost, ki konstituira znanstveni in sociološki habitus«. ⁹

⁷ A. Saint-Martin, *art. cit.*

⁸ Cf. A. Saint-Martin, »La réflexivité réflexe comme habitus scientifique. De l'engagement critique du sociologue face au nihilisme ambiant«, *Esprit critique*, vol. 03, št. 12, december 2001, <http://www.espritcritique.org>.

⁹ *Science de la science et réflexivité*, str. 174.

Koncept *habitus* je nastopil z Bourdiejevima člankoma o znanstvenem polju iz let 1975 in 1976.¹⁰ Tri leta pozneje se pojavi zelo natančna definicija tega koncepta pri nekem drugem avtorju – vendar v navezavi na Bourdieuja –, ki pravi, da se izraz nanaša na vse, kar kak individuum ima in kar tega individua dela. *Habitus* se potemtakem oblikuje iz imetij, ki se transformirajo v bitje.¹¹ Bourdieu v delu, ki je po-vod za ta zapis, poudarja, da *habitus* »ni usoda«, ker ni nikakršna genetika, ampak mediator med individuum in poljem, med posamičnim in splošnim, med praktičnim in simboličnim.¹² »Porajanje sistema del ali praks, ki jih je oblikoval isti *habitus* (ali homologni *habitusi*, kot so tisti, ki ustvarjajo enotnost življenjskega sloga neke skupine ali razreda), ne more biti opisano niti kot samostojen razvoj enkratnega in vselej s samim se-boj istovetnega bistva niti kot nepretrgano ustvarjanje nečesa novega, in sicer zato ne, ker se udejanja v nujnem in hkrati nepredvidljivem soočenju med *habitusom* in dogodkom ter prek njega. Ta (*habitus*) dogodek lahko ustrezno izzove, le če ga ta iztrga iz kontingence naključja in ga vzpostavi kot *problem*, s tem da na njem uporabi načela njegove lastne rešitve ... Skratka, *habitus* posku-

ša – glede na to, da je *proizvod* določene razreda objektivnih zakonitosti – oblikovati vsa »razumska« in »zdravorazumska« obnašanja, ki so možna v okviru meja teh in samo teh zakonitosti ...»¹³ »*Habitus* je metafora sveta objektov, ta svet pa ni nič drugega kot krog metafor, ki zrealijo druga drugo v neskončnost.«¹⁴ *Habitus*, kakor ga konceptualizira Bourdieu, nam omogoča, da pojmujeemo družbeno produkcijo individualnosti v povezavi z družbenimi strukturami: *habitus* je tako praktičen čut, ki producira »učinek okrepitve« *en transmutant l'être en devoir-être*.¹⁵

Bourdieujeve analize so prispevale k temu, da imamo sleherni konstituirano znanstveno skupnost za institucijo, in nas navadile na uporabo opazovanj, s katerimi je mogoče narediti vidne dejavnike, ki prispevajo k utrjevanju znanstvenih skupnosti, odmevnosti znanstvenega diskurza in vrednosti v razmerju do specifičnih interesov znanstvenega polja. Prav zato, ker gre pri *champ* za koncept, se ne ogrevamo za slovenjenje s *področjem*. Bourdieu govori o *ekonomiji*, ki je načelo organizacije družbenih praks, kadar se odvijajo v razvitih poljih. Ker je tako »ta ekono-

¹⁰ »La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison«, *Sociologie et sociétés*, št. 7 (1), 1975, str. 91–118; »Le champ scientifique«, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2–3, 1976, str. 88–104.

¹¹ A. Accardo, *Initiation à la sociologie de l'illusionisme social*, Pariz, Éd. du Mascarot, 1979.

¹² P. Bourdieu, *Science de la science ...*, str. 89.

¹³ P. Bourdieu, *Le sens pratique*, Pariz, Les Éditions de minuit, 1980, str. 93, slov. prev. Jelke Kernež Štrajn, *Praktični čut*, Ljubljana, Studia Humanitatis, 2002 (vol. I), str. 95.

¹⁴ *Ibid.*, str. 130; slov. prev., str. 132.

¹⁵ L. Pinto, »La théorie de la pratique«, *La pensée*, 1974, str. 54–76. (Od tega avtorja je treba poznati vsaj še knjigo *Pierre Bourdieu et la théorie du monde social*, Pariz, Albin Michel, 1998.) Cf. P. Bourdieu, *Le sens pratique*, str. 87–108; slov. prev. (vol. I), str. 89–111.

mija konstitutivna za *strukturo* racionalne prakse, to se pravi, ker je najbolje narejena za to, da z najmanjšim stroškom doseže cilje, ki so vpisani v logiko določenega polja, jo je mogoče opredeliti v odnosu do vsakršnih funkcij, izmed katerih je maksimizacija dobička v denarju zgolj ena, ki pa jo ekonomizem edino priznava.¹⁶ Razmerje med habitusom in poljem je razmerje interference, ki reproducira oboje: »Posebno zgledna oblika praktičnega čuta kot vnaprejšnje prilagoditve zahtevam polja, kar se v športni govorici imenuje "občutek za igro" (kakor "občutek za plasiranje", umetnost "anticipiranja" itn.), omogoča, da si precej natančno predstavljamo malone čudežno srečanje med habitusom in poljem, med inkorporirano zgodovino in objektivirano zgodovino, ki omogoča malone popolno *anticipacijo* prihodnosti, vpisane v vse konkretne konfiguracije prostora za kako igro.«¹⁷ Zato, ker nas izbere tisto, kar smo izbrali, si »na koncu« tega procesa izbiranja »različna polja zagotovijo agense, ki imajo habituse, potrebne za njihovo dobro delovanje«. In »nepoznavanje vsega, kar je potihem odobreno skozi *investiranje* v polje - in *interes* (korist), ki ga imamo že zgolj zaradi obstoja polja in njegovega trajanja in zaradi vsega, kar se v njem dogaja - in nezavednost nemišljenih predpostavk, ki jih dogajanje neprenehoma producira in reproducira, s tem pa reproducira pogoje svojega lastnega trajanja, sta tem bolj totalna, ker so se vstop v igro in potrebna urjenja izvršila

na bolj neopazen in star način, pri čemer je seveda omejitev, da smo rojeni v igri, rojeni z igro ... *Vero-vanje* je potemtakem konstitutivno za polje«. »Praktična vera je pravica do vstopa, ki jo potihem uveljavljajo vsa polja, ne samo s sankcioniranjem in izključevanjem tistih, ki pokvarijo igro, ampak s takim ravnanjem, da imajo operacije selekcije in formiranja novo vstopajočih (obredi prehoda, izpiti itn.) praktično tako naravo, da dosežejo, da novinci temeljnim predpostavkam polja naklonijo nesporno, predrefleksivno, naivno, nativno privrženost, ki opredeljuje dokso kot izvorno verovanje.«¹⁸ Paradokсно je, da prav »obstoj relativno avtonomnih polj, delujočih v skladu z rigoroznimi mehanizmi, ki so zmožni pri agensih uveljaviti svojo nujnost, povzroča, da se imetniki sredstev za obvladovanje teh mehanizmov in prisvajanje materialnih profitov lahko odpovejo strategijam (*si jih prihranijo*), ki bi bile izrecno in naravnost usmerjene v gospodovanje osebami.«¹⁹ In ena izmed paradoksnih lastnosti zelo avtonomnih polj, znanosti in poezije, je ta, da težijo k temu, da nimajo več druge vezi z družbenim svetom kakor družbene pogoje, ki zagotavljajo njihovo avtonomijo v razmerju do tega sveta, to se pravi, zelo privilegirane razmere, ki jih je treba imeti na voljo, da lahko obstajajo kot habitusi.²⁰

¹⁶ *Ibid.*, str. 112–113.

¹⁹ *Ibid.*, str. 226.

²⁰ Čeprav je prevod Bourdieueve knjige *Le sens pratique* nedvomno eden najkvalitetnejših in najbolj premišljenih prevodov v žal končani zbirki Studia Humanitatis, pa moramo izraziti

¹⁶ P. Bourdieu, *Le sens pratique*, str. 85. (Slov. prevoda ne navajamo, ker je drugačen.)

¹⁷ *Ibid.*, str. 111.

Refleksivnost je sicer za Bourdieuja zelo pomemben koncept, ni pa povsem njegov, najdemo ga pri celi vrsti teoretikov znanosti, kulture in družbe. Ponavadi je pojmovana kot odnos do sebe, ki temelji na introspekciji, nato na eksistencialni eksplicitaciji implicitnega v agensovi dejavnosti.²¹

Eraly, denimo, v nasprotju z zdravo pametjo (*sens commun*) z razlogom opozarja, da se človeška akcija udejanja na treh druga na drugo ireduktibilnih ravninah: na nereflimirani, se pravi, tihi, inkorporirani ravnini, ki je praktičen odnos do sveta; na reflektirani, tj. diskurzivni ravnini, mobilizaciji mišljenja ob nekem objektu; in na refleksivni ravnini, kjer je predmet refleksije izkušnja sebe.²²

obžalovanje spriču tega, da prevajalka izraz *champ* prevaja z izrazom *področje*: zmede se je bati predvsem takrat, kadar se za več sorodnih pojmov uporablja isti izraz ali kadar se kak izraz uporablja zato, ker je »utečen«, npr. množica v matematiki za *assembly* oz. *ensemble*, ki je učinek znanstvenega fevdalizma, brezobzirnosti in avtarkije, že v logiki je namreč treba uporabljati drug izraz, prave težave pa povzroča, ko smo jo prisiljeni sopostaviti tistemu, čemur v angleščini pravijo *crowd* in *mass*, v francoščini pa *foule* oz. *masse*; ali spomin za *mémoire* in *souvenir*. Žal nam ne SSKJ (ki poleg pomena tega termina ni zabeležil še marsičesa drugega) ne pravopisi niso v nobeno oporo, ker preprosto niso na višini resne znanstvene konceptualizacije, k sreči pa nimajo zakonodajne moči. Cf. *Praktični čut*, Spremnio besedo D. Štrajna, str. 260, op. 4 (Ta spremna beseda je izredno informativna in omogoča tudi ljudem, ki pred tem niso imeli v rokah nič Bourdieujevega, vstop v njegovo konceptualno mrežo; nam je zelo olajšala delo.)

²¹ D. Schön, *Le tournant réflexif*, Montreal, Éd. Logiques, 1996.

Po Foucaultu je način biti subjekt²³ v njegovi aktualni obliki poln odtisov *skrbi zase*, vsega tistega, kar je v njej najbolj refleksivno. Foucault v tej zvezi ponuja obsežen delovni načrt, ko zapiše: »sam subjekt, kakršen se je vzpostavil s formo refleksivnosti, ki je lastna temu in temu tipu skrbi zase, se bo spremenil. Zato ne smemo vzpostaviti kontinuirane zgodovine [skrbi zase], ki bi imela za eksplicitni ali implicitni postulat splošno in univerzalno teorijo subjekta, pač pa mislim, da je treba začeti z analitiko oblik refleksivnosti, kolikor so to oblike refleksivnosti, ki vzpostavljajo subjekt kot tak«. Seveda je še veliko pojmovanj in opredelitev refleksivnosti (na primer Piagetovo in Althusserjevo²⁴, a tudi Giddensovo²⁵ in Schönovo²⁶ itn.). Bourdieu je ta koncept začel uporabljati že na koncu petdesetih let v delih o kmečkem stanu in je navsezadnje na tem konceptu tudi v veliki meri utemeljil svoj

²² A. Eraly, »L'usage de la psychologie dans le management: l'inflation de la 'réflexivité professionnelle'«, v: J.-P. Bouillous & B. P. Lécuyer, *L'invention de la gestion. Histoire et pratique*, Pariz, L'Harmattan, 1994, str. 135–159.

²³ M. Foucault, *Dits et écrits I*, Pariz, Gallimard, 2001, str. 132 in 444.

²⁴ L. Althusser, »Idéologie et appareils idéologiques d'État«, *La pensée*, št. 151, 1970, str. 3–37. Bourdiejeva kritika Althusserjevega »ideološkega zrcala« se nanaša na mehanicistično perspektivo pri Althusserju in poudarja dejstvo, da te morebitne odseve udejanjajo praktične mediacije – cf. P. Bourdieu, *Esquisse ...*, str. 251.

²⁵ A. Giddens, *La constitution de la société*, Pariz, PUF, 1987.

²⁶ D. Schön, *Le tournant réflexif*, Montreal, Éd. Logiques, 1996.

teoretski ôpus, začenši z *Esquisse d'une théorie de la pratique*.²⁷

Objektivacija je postopek, s katerim je mogoče fenomen spremeniti v objekt, se pravi, do njega vzpostaviti specifično distanco, zaradi katere je mogoče z njim tako ali drugače manipulirati. Objektivacija je neizbežna za sleherni »govor o«, družbenim znanostim pa je inherentna specifična objektivacija, ki omogoča kontrolirano analitično manipulacijo s fenomenom, ki je zdaj zreduciran na objekt znanosti. »Če naj bo družboslovje več kakor samo projekcija osebnih razpoloženj, mora nujno predpostavljati vidik objektivacije. In spet so pridobitve strukturalističnega objektivizma tiste, ki omogočajo nujni preboj.«²⁸ Tisto, s čimer ima družbena znanost opraviti, so človeške prakse, očitno kolektivne in navidezno individualne, ki sestavljajo družbeno življenje. Teorija prakse pa »predpostavlja, da mesto, ki ga je vnaprej priznal objektivni in objektivirajoči opazovalec, najprej začasno opustimo, zato da ga pozneje objektiviramo. Tudi opazovalec se, podobno kot gledališki režiser, igra z možnostmi, ki mu jih ponujajo orodja objektivacije, zato da objekt približa ali ga odmakne, poveča ali pomanjša in mu vsili svoja lastna pravila konstrukcije, tako kot v kakšnih sanjah o moči.«²⁹ Ti instrumenti objektivacije pa so genealogije, sheme, sinoptične slike, načrti, napisana transkripcija

in še kaj. V *Science de la science et réflexivité* pa nam postane jasno, da je prvi, ki mora vnaprej pristati, da bo objektiviran, raziskovalec in interpret sam.

Sociologija sociologije je pri Bourdieuju ta postopek discipliniranega distanciranja sam: »Sociologija, ki je kakor sleherna znanost skonstruirana zoper samoumevnosti zdrave pameti, je nujno kritična, ker pa je "angažma" zvezan s kritiko sveta takega, kakršen je, je izvrševanje sociologovega poklica, ki implicira postavljanje običajne reprezentacije družbenega sveta pod vprašaj, nujno angažirano.«³⁰ Jasno je torej, da ni vsakdo sociolog in znanstvenik, čeprav manipulira z družbenimi fenomeni. Znanstvenike od drugih družboslovcev ne ločuje toliko specifično polje, kolikor njihov habitus, se pravi predvsem etika anti-redukcionalizma in refleksivnosti, in specifično razmerje do polja, ki ga ta habitus omogoča. »Mnogi izmed tistih, ki se označujejo za sociologe ali ekonomiste, so družbeni inženirji, katerih funkcija je oskrbovati voditelje zasebnih podjetij in administracij z recepti. Ponujajo racionalizacijo praktičnega ali napol učenega poznavanja družbenega sveta, ki ga imajo člani vladajočih razredov. Vladajoči danes potrebujejo znanost, ki je zmožna racionalizirati gospostvo v obeh pomenih (ga narediti razumno in varčno, op. D. B. R.), hkrati pa je zmožna okrepiti mehanizme, ki ga zagotavljajo in legitimirajo.«³¹ Sociolog (in sleherni znanstvenik, ki proučuje družbo in človeka,

²⁷ P. Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Ženeva, Droz, 1972, str. 211.

²⁸ P. Bourdieu, *Le sens pratique*, str. 24, slov. prev., str. 23.

²⁹ *Ibid.*, str. 53, slov. prev., str. 53; cf. celo 1. poglavje: »Objectiver l'objectivation«, str. 51–70 oz. »Objektivirati objektivacijo«, str. 51–70.

³⁰ G. Mauger, »L'engagement sociologique«, *Critique*, 578/579, avgust–september 1995, str. 683.

³¹ P. Bourdieu, *Questions de la Sociologie*, Pariz, Éditions de Minuit, 1984, str. 27.

sploh sleherni znanstvenik) se mora vprašati o mestu, ki ga zaseda in od koder govori, preiskati mora svoje nemišljeno in izvajati nujno potrebno socioanalizo,

da bi se mu posrečilo bolj nadzorovati socialne gone, ki so v njem prav tako kakor v kateremkoli družbenem agensu.

Drago B. Rotar

Barbara Bender in Margot Winer (urednici)

***Contested Landscapes
Movement, Exile and Place***
Berg, Oxford 2001

V uvodu lahko preberemo, da je zbornik *Contested Landscapes. Movement, Exile and Place* nastal po konferenci o krajini, ki je potekala v okviru posveta Svetovnega arheološkega kongresa (SAK). Ta kongres ni bil navadna konferenca, pač pa je v nekem smislu »prišel domov«. Njegova zgodovina je namreč povezana z odcepom od *International Union of Pre- and Protohistoric Sciences*. Dogodek je sprožila zahteva Afriškega nacionalnega kongresa, ki je vsem južnoafriškim delegatom preprečila udeležbo na mednarodni konferenci v Angliji, v Southamptonu. Tako je leta 1999 SAK kot ena od redkih akademskih organizacij reagiral in priredil konferenco v Cape Townu v Južni Afriki.

Na kongresu sta Barbara Bender in Margot Winer zasnovali seanso o krajinah, za katero so raziskovalci napisali 14 prispevkov, 6 člankov pa je nastalo

naknadno za objavo v publikaciji. Uvod je napisala Barbara Bender, antropologinja krajine, ki je uredila tudi zbornik *Landscapes: Politics and Perspectives*, ki je izšel leta 1993. Dvajset poglavij, ki so jih napisali večinoma antropologi, arheologi in geografinja ter drugi raziskovalci krajine, je razdeljenih v dva vsebinsko zaokrožena in hkrati odprta sklopa, ki zajemata po deset prispevkov. Poimenovali so ju *Contested Landscapes* in *Landscapes of Movement and Exile*, vsak izmed njiju se konča z individualiziranimi komentarji. V njih so izpostavljena specifična vprašanja o posameznih vidikih koncepta krajine. Pripombe k prvemu sklopu je pripravil Julian Thomas, medtem ko je drugi sklop komentiral Nick Sheperd. Nekateri avtorji so ob koncu prvega in drugega sklopa objavili tudi svoje odgovore na pripombe diskutantov. Knjiga o *spornih krajinah* ter o *krajinah v gibanju* in

eksilu je konceptualno odprta in v tem smislu ne daje dokončnih odgovorov, pač pa prej odpira vprašanja za nove razprave.

Sestavni del knjige je tudi fotografska reportaža neodvisnega fotografa Guya Tillima, ki je objavil fotografije angolskega mesta Cuita, s čimer so obeležili 26-letnico neodvisnosti Angole od Portugalske, ki je hkrati tudi 26. obletnica izbruha državljanske vojne v Angoli.

Barbara Bender je v uvodu skušala strniti izsledke predstavljenih prispevkov v zborniku ter konceptualizirati *krajine v gibanju* in *sporne krajine*. Zavzela se je za širšo in bolj gibljivo definicijo. H konceptualizaciji *krajine v gibanju* (*landscape-in-movement*) je pristopila iz dveh perspektiv: prvi pristop, ki poudarja in razmišlja o pomenu gibanja (*movement*), se giblje od mikro- proti makroperspektivi, drugi pristop pa teče reverzibilno, od makro- proti mikroopciji, in izvira iz širše zasnovanih študijev sodobnih premikov oziroma migracij ter v tem kontekstu poudarja pomen krajine. Konceptualizacija *krajine v gibanju* presega zahodnoelitistični pomen, ki bi želel »krajino« rezervirati za partikularno, elitistično optiko (ki jo je velikokrat ponujal kot edino »pravo«). *Krajine v gibanju* zajemajo in upoštevajo kompleksnost človeških življenj, zgodovinskih naključij, spopadov, gibanj in sprememb. Spodbijajo pogled skozi optiko izbrancev, ki je vsiljevala »pogled«, izoblikovan v procesu razvoja trgovskega kapitala v Zahodni Evropi. Avtorica dokaže, da gre pri elitistični konceptualizaciji le za eno vrsto krajine. Njena ana-

liza pokaže, da je bila tudi elitistična krajina – celo pri tistih, ki so uživali »dobro perspektivo« – oblikovana na zelo različne načine. Ti načini so odvisni tudi od natančnih gradacij in subtilnosti, ki jih določata npr. socialni spol in razred. Poleg tega razredno narekovano gledišče zamolči krajine nadzorovanih in zatiranih ljudi ali krajine, ki so »zunaj obzorja« elit. Prav tako ta pogled ignorira delo, ki je bilo vloženo v krajino, in zasenči relacije med različnimi partikularnimi »krajinami«. Če definicije krajine razširimo in jo razumemo kot način, na katerega ljudje – vsi ljudje – razumejo materialni svet okoli sebe in se z njim spopadajo, in če priznamo, da je dejansko bivanje v svetu (*being-in-the-world*) vedno posledica zgodovinskih naključij, nam postaja vse bolj jasno, da so krajine vedno v procesu, potencialno konfliktne, neurejene in neudobne (Bender 1993; 1998: 25–38; navedeno v Bender 2001: 3).

Zahodni, elitistični pomen krajine prav tako oblikuje smisel stvari, ki so fiksirane na določeno negibljivo točko, torej so na »mestu«. Poudarjajo vizualni *escape*, v katerem opazovalec stoji izven opazovanih stvari. Toda celo v tem omejenem razumevanju krajine je *stasis* iluzija. Krajina se vedno vzpostavlja v procesu gibanja: nenazadnje tudi izostritev podobe oziroma pogleda najprej zahteva gibanje, preden oko doseže natančno, ugodno izhodiščno točko. Celó kadar je telo negibno, se oko premika od ospredja k ozadju in spet nazaj. Pomembnejša od »statične« krajine so hitra, nenadna gibanja ljudi, dela in kapitala med mestom in pode-

željem, kolonijo in tovarno ter domačo deželo. Celo v teh formalnih krajinah prepoznavamo usodo in kompleksnost kraja v gibanju.

Prispevkom v zborniku, ki prinašajo različne etnografije o krajinah, je skupen pomen napete (*tensioned*), vedno gibljive in nastajajoče krajine, v kateri so zajete sledi preteklih dejavnosti. V prispevkih najdemo izbrane zgodbe ljudi, ki govorijo o njihovih spominih in zgodovinah, ki jih zbuja določeni prostori.

Nekateri prispevki so fenomenološki, del znanstvenih člankov pa avtorica uvršča v široko polje študij o gibanju, lahko bi rekli tudi o migracijah. Fenomenološke študije ljudi in prostora poudarjajo pomen gibanja. Nedavni fenomenološki pristopi se fokusirajo na bivanje v svetu, na navezanost na kraj (*place*) in krajino. S premiki po znanih poteh ljudje oblikujejo smisel sebstva in pripadanja in spletajo spomine ter zgodbe okoli prostorov. V tovrstnih študijah se izkušnjo razume kot vrsto jemanja iz zaloge. Prikladneje bi jo bilo misliti z Ingoldovim pojmom premičnega gledanja, »ambulatory vision«, ali premičnih srečanj, »ambulatory encounters«. Horizonti, ki so povezani s krajem, se premikajo skupaj z ljudmi, dežele ne razrežejo na koščke; označujejo meje percepcije, vendar jih ne zapirajo. Fenomenološke presoje se pogosto osredičijo na znane prostore. Celo za ljudi, ki živijo na istem kraju že več generacij, vedno obstajajo še drugi kraji, znane topografije odpirajo pot neznanim; en kraj se sklada z drugim kakor kitajske škatlice. Človeški smisel prostora

in krajine se tako razpira od lokalnega in od sedanjega srečanja; odvisen je od številnih časovnih in prostorskih relacij. Razlaga o dogajanju se giblje med detajli vsakdanje eksistence in več relacijami v časovnih in prostorskih poljih.

Pomen krajine poudarjajo tudi obširne študije sodobnega gibanja. Izhajajo iz poudarkov na trenutnem globalnem gibanju ljudi, ki so stiku neposredno ali prek večjega ali manjšega števila posrednikov, v specifičnem času in prostoru. Diskutirajo o globalnih neenakostih, ki nekatere spodbujajo k potovanju v prostem času, medtem ko so drugi obupno ekonomsko prikrajšani; tako prvi, globalno potujoči podjetniki, predstavljajo majhen pljus, deprivilegirani in premalo plačani delavci pa so val, ki si utira pot iz periferije v skopi in grobi center. Avtorji se prav tako ne izogibajo razpravam o krajinah v kontekstu državljskih vojn in razlašanja.

Knjiga spodbuja k razmisleku o dobro znanih krajinah: fenomenološki prostor se je uprl tem močnejšim smislom gibanja v povečanem svetu. Na drugem koncu lestvice mora biti sodobni antropološki fokus na »migracijah«, »diasporah« »nomadologiji«, »mejni krajini«, ki je vzpostavljen ne samo v daljši zgodovini gibanja in premestitve, pač pa je utemeljen tudi na utelešenem, fenomenološkem pristopu. Zbornik lahko beremo tudi kot nadaljevanje razprav o sedentarnih ideologijah: že Liisa Malkki je razpravljala o močno prisotni sedentarni in naturalizirani metaforiki, ki ljudi pojmuje kakor da bi bili zakoreninjeni v določenem prostoru;

njena analiza je pokazala, da so v ta pojasnjevalni model potopljene tudi znanstveniki sami. Nekateri prispevki diskutirajo z razširjeno tendenco v domnevah, da je zakoreninjeni, znani smisel prostora zahteval bivanje na mestu. Prav tako obstaja tendenca po oblikovanju opozicije med zakoreninjenim smislom pripadnosti in silami alienacije, ki jih prinaša modernost. Večina prispevkov zavrača ustaljeno zahodnjaško delitev sveta na jedro in periferijo, na zmagovalce in poražence in se koncentrira na globalna gibanja. V tem smislu se nadaljujejo razprave o nomadologiji, ki sta jih začela Deleuze in Guattari, ko sta reagirala na sedentarno zgodovino s teoretiziranjem o problemu rizoma in nomadologije ter z zavračanjem drevesne in koreninske metaforike. Zlasti v uvodu zbornika je poudarjeno, da je teorija Deleuza in Guattarija dopuščala možnost, da se specifičnosti v krajini zanemarijo. Njena perspektiva je namreč oblikovala iluzijo, da smo v bistvu vsi na podobne načine vedno že popotniki v istem postmodernem univerzumu.

Toda celo tisti, ki se izognejo takim generalizacijam, domnevajo, da gibanja oblikujejo dislokacijo med ljudmi in krajino. Cliffordov niansirani pristop upošteva specifičnosti – socialnega spola in diskrepantne zgodovine – ki so vključene v diasporično izkušnjo, vendar poudarja zgodovinsko, socialno dimenzijo na račun prostorske. Razprave v zborniku opozarjajo, da je dislokacija hkrati tudi relokacija. Ljudje so vedno v nekem odnosu s krajino, skozi katero se premikajo, in »nikoli niso nikjer«.

Avtorji diskutirajo o že ustaljenih pomenih neprostora: npr. vabijo k razmisleku, ali so Augéjevi »arhetipi ne-prostora« morda določenim osebam, kot so npr. posamezniki v eksilu, prostori, ki zbujajo drugačne pomene, npr. pomene gnezda, tranzita, zatočišča, vmesnega prostora, »vic«. Fenomenološki pristopi ne nadomestijo socio-politično-ekonomskih analiz, pač pa sooblikujejo del njih, vendar so včasih od njih nesmiselno odrezani. Prav to skušajo prispevki kompenzirati.

V zborniku najdemo uporabne reference za razprave o pomenu krajine v zvezi z diasporičnimi gibanji in populacijami; že Clifford je v diskusiji o diasporičnih gibanjih diasporo definiral kot zgodovino razpršenih, mitskih spominov na domovino, odtujenost v običajno nestoljubni gostiteljski deželi, želje po eventualni vrnitvi, po podpori domovine. Z odnosom do domovine in »gostiteljske« dežele je pomembno definirana kolektivna identiteta. Glede kategoriziranja različnih tipov gibanj Clifford v diskusiji o diasporičnih gibanjih prizna, da so kategorije zamegljene. Njegovi pomisleki so podlaga prispevkom, ki preiščujejo o izkušnjah prostora in krajine tistih, ki so v gibanju; o izkušnjah, ki so vedno polisemične (učinkujejo različno), kontekstualne (pomembne so partikularnosti časa in prostora) in biografske (različni ljudje jih doživljajo različno in so vedno v procesu dogajanja).

Zbornik prispeva k elaboraciji partikularnega in se hkrati premika od partikularnega h generalizacijam o krajinah. Spodbija dominantne epistemologije in

prinaša kulturalistični pristop h krajini, ki ga skuša dopolniti s kritikami manj slišanih glasov – tj. kolonializiranih, žensk, »običajnih« ljudi ...

Če skušamo tekste o antropologiji krajine razvrstiti po tematskih področjih, lahko rečemo, da odpirajo veliko idej raziskovalcem antropologije turizma, antropologije vojn, antropologije migracij, antropologije spolov, zgodovinske antropologije. Bralci, ki jih zanimajo študije migracij, bodo v zborniku lahko dobili uporabne sugestije za svoje analize pri interpretaciji recepcije »nove« krajine, v katero so ljudje prišli, v kontekstu spominov na zapuščene prostore. Raziskovalci, ki jih zanimajo

študije o turizmu, bodo v zborniku našli analize krajinskih parkov ter turističnih krajin – ki nemalokrat predstavljajo oviro domorodcem – npr. krajine beduinov, zlasti žensk, saj jim je turistična dejavnost vsilila spremenjeni itinerarij pri njihovih vsakdanjih poteh, zato so spremenili svoje socialne vloge. V kontekstu kritične antropologije nas k razmisleku spodbujajo tudi študije, ki pokažejo sporno krajino domačinov in raziskovalcev, npr. arheologov. Vednost arheologov je bila tudi zato, ker v zborniku prevladujejo prispevki arheologov, eno od glavnih področij postkolonialne antropološke kritike, ki je bila predstavljena na omenjenem kongresu.

Alenka Janko Spreizer

*In memoriam***Pierru Bourdieuju (1930–2002)**

«Ce que je défends, indiquait-il au Monde en 1992, c'est la possibilité et la nécessité de l'intellectuel critique.» Il ajoutait: «Il n'y a pas de démocratie effective sans vrai contre-pouvoir critique. L'intellectuel en est un, et de première grandeur.»

Le Monde, 25. januar 2002

Pierre Bourdieu je eden najpomembnejših predstavnikov francoske sociologije, eden najuglednejših kritičnih intelektualcev sedanjega časa in avtoriteta na področju družbenih in humanističnih znanosti. Rodil se je 1. avgusta 1930 v Denguinu v Visokih Pirenejih. Srednješolsko izobraževanje je končal na liceju Louis-le-Grand v Parizu. Obiskoval je elitno *École normale supérieure* v rue d'Ulm v Parizu, kjer je dokončal študij filozofije. Med drugim je bil directeur d'études (univerzitetni profesor) na *École des hautes études en sciences sociales (EHESS)*, urednik revije *Actes de la recherche en sciences sociales* in od leta 1981 predavatelj na *Collège de France* v Parizu. V številnih, mednarodno uspešnih in v mnoge jezike prevedenih knjigah je razpravljal o Alžiriji, okusu, oblasti, izobraževanju, medijih, televiziji, intelektualcih, revščini, filozofiji, kulturi, umetnosti, literaturi, politiki, moški dominaciji itn. Zadnja leta njegovega življenja so bila zaznamovana z intenzivnim javnim angažmajem, opozarjal je na številne probleme in pasti t. i. turbokapitalizma, neoliberalizma, globalizacije, ekonomizma in državnooblastnega diskurza. V slovenski jezik sta prevedeni dve knjigi, in sicer *Le sens pratique* (*Praktični čut I, II*) in *Sur la télévision* (*Na televiziji*). 23. januarja letos je v Parizu umrl za rakom.

Spodaj navajamo seznam glavnih del iz njegove sicer obsežne bibliografije, za tem pa ponujamo v branje nekaj esejev, ki razkrivajo drobce njegove misli in dejavnosti zadnjih let.

Kratka bibliografija Pierra Bourdieuja

1. *Sociologie de l'Algérie*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1958.
2. *Travail et travailleurs en Algérie* (soavtorji: Alain Darbel, Jean-Paul Rivet, Claude Seibel), Pariz & Haag, Mouton, 1963.
3. *Le déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie* (soavtor: Abdelmalek Sayad), Pariz, Les Éditions de Minuit, 1964.
4. *Les étudiants et leurs études* (soavtorja: Jean-Claude Passeron, Michel Eliard), Pariz & Haag, Mouton, 1964.
5. *Les héritiers. Les étudiants et la culture* (soavtorja: Jean-Claude Passeron, Alain Darbel), Pariz, Les Éditions de Minuit, 1964.
6. *L'amour de l'art. Les musées d'art et leur public* (soavtorja: Alain Darbel, Dominique Schnapper), Pariz, Les Éditions de Minuit, 1966.
7. *Sociologie de l'éducation*, Pariz, Centre nationale de recherche scientifique, 1968.
8. *La reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement* (soavtor: Jean-Claude Passeron), Pariz, Les Éditions de Minuit, 1970.
9. *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle*, Ženeva, Librairie Droz, 1972.
10. *Algérie soixante. Structures économiques et structures temporelles*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1977.
11. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
12. *Reproduction in Education, Society and Culture* (soavtor: Jean-Claude Passeron), London, Sage, 1977.
13. *La distinction. Critique sociale du jugement*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1979.
14. *Le sens pratique*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1980.
15. *Questions de sociologie*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1980.
16. *Leçon sur la leçon*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1982.
17. *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Pariz, Librairie Arthème Fayard & Poitiers, Imprimerie Aubin, 1982.
18. *Homo academicus*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1984.
19. *La Sociologie de Bourdieu. Textes choisis et commentés*, Bordeaux, Le Mascaret, 1986.
20. *Choses dites*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1987.
21. *L'ontologie politique de Martin Heidegger*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1988.
22. *La Noblesse d'état. Grandes écoles et esprit de corps*, Pariz, Les Éditions de Minuit, 1989.
23. *The Logic of Practice*, Stanford, University Press & Cambridge, Polity Press, 1990.

24. *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociologie*, Stanford, University Press & Cambridge, Polity Press, 1990.
25. *The Craft of Sociologie. Epistemological Preliminaries* (soavtorja: Jean-Claude Chamboredon, Jean-Claude Passeron), New York & Berlin, De Gruyter, 1991.
26. *Die Intellektuellen und die Macht*, Hamburg, VSA-Verlag, 1991.
27. *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Pariz, Éd. du Seuil, 1992.
28. *Réponses. Pour une anthropologie réflexive* (soavtor: Loïc J. D. Wacquant), Pariz, Éd. du Seuil, 1992.
29. *Academic Discourse. Linguistic Misunderstanding and Professional Power* (soavtorja: Jean-Claude Passeron, Monique de Saint Martin), Cambridge, Polity Press, 1992.
30. *La misère du monde* (v sodelovanju z Alainom Accardom), Pariz, Éd. du Seuil, 1993.
31. *Raisons pratique. Sur la theorie de l'action*, Pariz, Éditions du Seuil, 1994.
32. *Sur la télévision. Le champ journalistique et la télévision*, Pariz, College de France, 1996.
33. *Sur la télévision; suivi de l'emprise du journalisme*, Pariz & Dijon-Quetigny, Éditions Liber, 1996.
34. *Méditations pascaliennes. Éléments pour une philosophie négative*, Pariz, Seuil, 1997.
35. *Contre-feux. Propos pour servir à la résistance contre l'invitation néo-libérale*, Pariz, Liber, 1998.
36. *La domination masculine*, Pariz, Éd. du Seuil, 1998.
37. *Les structures sociales de l'économie*, Pariz, Éd. du Seuil, 2000.
38. *Propos sur le champ politique* (z uvodom Philippa Fritscha), Lyon, Presses universitaires de Lyon, 2000.
39. *Contre-Feux 2. Pour un mouvement social européen*, Pariz, Éd. Raisons d'agir, 2001.

Ljubljana, 13. september 2002

Odgovornost intelektualcev*

Pierre Bourdieu

Jugoslavija. Brez dvoma je v molku krivda. Toda mar je treba, zato da bi si olajšali vest ali da bi se kazali, kako delamo tisto, kar je treba delati, govoriti za vsako ceno, brez realne učinkovitosti, in tvegati, da govorimo neumnosti? Zgolj prepričanje, pa naj bo še tako plemenito, ne zadošča. In ker je povezano z nevednostjo, pove več o tistih, ki govorijo, in o intelektualnem vesolju, v katerega so zajeti, kakor pa o problemu, o katerem mislijo, da govorijo.

Kadar so za vsako besedo stoletja zgodovine, kakor tukaj, tvegamo, da bomo manipulirani z besedami, s katerimi se manipulira, da bomo nevede sodelovali pri vprašanjih, ki jih besede skrivajo (da bomo na primer angažirali celo vizijo Bosne in prebivalstvo, ki v njej živi, zgolj s tem, da Muslimane – ali muslimane – te »regije« imenujemo »Bošnjaki«). Vprašanja besed pa so pogosto vprašanja življenja ali smrti. Zastavki simbolnih bitk so besede, in sicer besede, ki ubijajo, ker spremenjene v gesla, v mobilizacijske slogane, v ukaze za mobilizacijo, v dehistorizirane, *naturalizirane* esence pretvarjajo populacije, ki jih dizajnirajo, skupaj z njihovimi posebnostmi: z imeni jezikov, imeni religij, imeni etničnih skupin, imeni regij itn., ki so vse zgodovinske kreacije, h katerim so prispevali intelektualci in ki jih ti isti ali pa drugi intelektualci spreminjajo v orožje v boju za hegemonijo, za dominacijo v državi ali za konstrukcijo držav, ki bi jim radi gospodovali.

Odgovornost intelektualcev pri teh zadevah je velikanska. Prav pisateljčki brez talenta, zaprti v nacionalne meje v svojih možganih, kakor kaže strašna obtožba Danila Kiša v *Uri anatomije*,** izrabljajo razmere, ki jih ponujajo avtoritarni populizmi, nacionalsocialisti ali nacionalkomunisti, da na političnem terenu poravnajo literarne, umetniške ali filozofske konflikte, v katerih so vnaprej poraženi. Vse to, zaradi zrušenja birokratskih struktur velikih imperijev in držav, kakor je pokazal Roger Brubaker,¹ dovoljuje in spodbuja nazadovanje proti ničelni stopnji politike, kar je vrnitev k elementarnim solidarnostim in lojalnostim, velikokrat utemeljenih v govorici krvi in genetske čistosti ter uveljavljenih v krvi in v operacijah »etničnega čiščenja«.

* Prevod članka: Pierre Bourdieu, »La responsabilité des intellectuels«, v: *Liber – Revue européenne des livres*, št. 14, Pariz, junij 1993, str. 2. (Opombe s asteriskom v vseh tukajšnjih prevodih Bourdieujevih člankov so prevajalčeve. Tudi opombe v oglatih oklepajih so prevajalčeve. Za prepotrebno korekturo se zahvaljujem dr. Dragu Bracu Rotarju, za napotilo k prevajanju tukaj objavljenih tekstov pa Taji Kramberger.)

** *La Leçon d'anatomie*.

¹ R. Brubaker, »L'éclatement des peuples à la chute des Empires«, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 98, junij 1993, str. 4–19 [slov. Razcvet ljudstev ob padcih imperijev].

Kaj lahko storijo intelektualci v takih okoliščinah – ne govorim o tistih, ki so na terenu, nemočni in obupani –, če ne to, da se okoristijo s svojo (začasno?) zunanostjo, in pomagajo taboru razuma, ki je v kriznih časih nujno oslavljen? In mobilizirajo, neutrudno, vsa razpoložljiva *intelektualna* orožja proti tistim intelektualcem, ki v običajnih situacijah intelektualnega življenja poprimajo za *politična* ali *ekonomska* orožja, da bi za vsako ceno zmagali v intelektualnih bojih, in s takšnim ravnanjem pogosto pripravljajo zelo realne vojne, v katerih bodo lahko intelektualne boje nadaljevali z drugimi sredstvi.

Pariz, junij 1993

Razmišljanja Nefrancoza*

Pierre Bourdieu

Danes se, predvsem v Nemčiji, nekateri sprašujejo o pravici »nemške nacije« do »nacionalnega čustva«, to se pravi – zakaj ne bi rekli bobu bob? – do nacionalističnega čustva, in s čudnim sprevačanjem vidijo v »antigermanizmu« (Hans Helmut Knütter) in »marginalizaciji tistih, ki gojijo nacionalne tendence« (Martin Walser) grožnjo demokraciji; kakor da bi želeli pozabiti vse, kar je bilo storjeno takoj po vojni, da bi nacistično preteklost iztrgali pozabi. Drugi, ki so razen narodnosti nedvomno enaki, se mobilizirajo – zlasti v Franciji – za obrambo (nacionalne) kulture in brez ugovora sprejmejo grotesken zakon o jezikovnem čiščenju; kot da ne bi vedeli, da tiči (ali je tičala) izvirnost njihove nacionalne dediščine v njeni izjemni odprtosti za umetnostne, literarne in politične avantgarde vseh držav. Potemtakem v takšnem trenutku ni odveč, če poskusimo postaviti v ospredje intelektualnega prizorišča, na katerem se danes razkazuje toliko klenih glumačev, nekatere izmed teh neznanih ali velikokrat prezrtih avtorjev, ki so vsak v svoji državi – največkrat v Nemčiji – vzpostavili resnično *mednarodno mrežo odpora* proti nacionalnim konservatizmom, nacionalnim komformizmom in farizejstvom.

Odpor proti »nacionalističnemu kiču«, kot pravi Arno Schmidt, proti vsem barvastim podobam in površno sentimentalnim in globoko frivolnim spominom, ki jih je velika literarna industrija vselej proizvajala v obilju, je najzanesljivejši temelj resničnega internacionalizma. In ko se isti Arno Schmidt z zadnjo divjostjo bojuje proti poetičnemu patosu velikih nemških romantikov ali pompozni alpskih in bukolčnih evokacij teh »docucus«, kot bi dejal Raymond Queneau, ki spravijo v

* Prevod članka: Pierre Bourdieu, »Betrachtungen eines Unfranzosen [Considérations d'un non-Français]« v: *Liber, Revue internationale de livres*, št. 18, Pariz, junij 1994, str. 2–3.

jok Berto, se pridružuje Heinrichu Heineju, ki so ga nemški mandarini dolgo časa obsojali, češ da je radikalno nasprotje »resničnih duhovnih vrednot dežele«,² in ki so ga nacisti izgnali iz literarne zgodovine³: že leta 1839 ta »apatridni in frankofilski Jud«, v govorici, ki je kot nalašč ustvarjena za to, da bi očarala tistega, ki je povezoval »vrtnice in por«, razkrinkava te provincialne literatorje, ki »čustveno in patriotsko ostajajo doma, pri rumenih levkojah in svinjskih klobasah ljube švabske dežele«.⁴

Ali ni Jürgen Habermas, ki opozarja na revolucionarno-konservativne predpostavke mišljenja Carla Schmitta, ki danes postaja eden izmed vodilnih mislecev nove Evrope, in na funkcijo, ki jo ima rehabilitacija tega nacionalističnega obrekovalca modernosti, nadaljevalec Heineja, ki je razkrinkal ustanovitelja zgodovinskopravne šole Friedricha Karla von Savignyja in Gustava Hugoja in njuno pretenzijo, da bi sleherni racionalni kritiki iztrgali pravo, ki je v celoti usmerjeno v obrambo vzpostavljenega reda?⁵ Prav tistega Heinricha Heineja, v katerem je – v slavnem članku – videl enega izmed začetnih likov intelektualca, ki je bil zmožen povezati avtonomijo umetnosti in literature s kritičnim angažmajem v »javnem političnem prostoru« (*politische Öffentlichkeit*), ki ga je treba vsakič na novo osvojiti, lik, ki nikoli ni zares našel svojega mesta v nemškem svetu.⁶

Ko pa nas ti Nemci toliko zapeljujejo – denimo Avstrijka Elfriede Jelinek, ki v *Totenaubergu* piše o Heideggerjevih protoekoloških meditacijah o *Heimatu*, zemlji in krvi, o »svetem starem očetu v Hölderlinovem hlevu, v *Der Schwarzwald*, Črnem lesu«, in ki v delu *Na deželi. Oblaki* nabada topike velike idealistične metafizike Hölderlina, Hegla in Fichteja – zato, ker so »antinemški«, četudi se tega ne zavedamo? To bi pomenilo, da pozabljam, da se veliko Nemcev prepozna v razkrinkavanju najbolj tipično germanskega »nacionalističnega kiča« in da je nedvomno Francija v nasprotju z razumnim videzom in na veliko presenečenje Nemcev, denimo Jürgena Habermasa, ki jih najbolj skrbi nadaljevanje *Aufklärung*, sproducirala najbolj

² G. Höhn, *Heinrich Heine, un intellectuel moderne*, Pariz, PUF, 1994, str. 7.

³ *Ibid.*, str. 52–53.

⁴ H. Heine, *Le Miroir des Suabes*, citirano po Gerhard Höhn, *op. cit.*, str. 110.

⁵ J. Habermas, »Heinrich Heine und die Rolle des Intellektuellen in Deutschland«, *Merkur*, 40, št. 6, junij 1986, str. 453–468 (fr. prevod v *Écrits politiques, Culture droit, histoire*, Pariz, Éd. du Cerf, 1990, str. 25–50).

⁶ Sleherni dominantna tradicija, od obsojajočega Theodorja Heussa leta 1916, intelektualcev, ki se hočejo predstaviti kot glasniki progresističnih zahtev, do polemizirajočega Thomasa Manna leta 1918 v *Razmišljanjih nekega nepolitika* (*Betrachtungen eines Unpolitischen*) proti *Zivilisations-Literat* [civilizacijskim literatom] ali celo do Maxa Weberja, ki s tem, da je ločeval »etiko prepričanja« učenjakov in »etiko odgovornosti« politikov, ni prenehal zavračati politike znanj – in je povezovali s Francijo – in neujemanja še danes gleda z imperativom avtonomije (in statutarne dignitete ...), ali, banalneje, kot narcisovske ekshibicije »prepričanjškega kiča« (kar, žal, vse prepozgosto so), ki je ravno pravšnji za pariške intelektualce.

navdušene privržence Hölderlina, Heideggerja in tolikih drugih prerokov metafizike »germanstva« (kar nas navaja na misel, da »nacionalistični kič« skriva nekatere druge stvari, denimo mistiko »ustvarjanja« in »ustvarjalca«, ki brez težav prestopajo nacionalne meje).

Toda spet bi morali citirati Heineja, ki je svaril pred običajno tendenco, da se mešata ljubezen do domovine in sovraštvo do tujca; do Francozov, kadar gre za Nemce, ali do Nemcev, kadar gre za Francoze. Strinjali se bomo, seveda prenačljeno, da biti »antinemški«, če si Nemec, ni isto kakor biti »antinemški«, če si Francoz (in narobe). Strinjali se bomo tudi, ševeda manj zlahka, da biti »profrancoski«, če si Nemec, ni isto kakor biti »profrancoski«, če si Francoz. Manj zlahka zato, ker nejasno vemo, da pomeni izreči se »za« lastno nacijo, uvesti logiko izbire tam, kjer zanjo ni prostora – ne bi bilo treba niti reči ... – in odpirati možnosti za kritično distanco, to je za zatajitev ali izdajo.

Ne opazimo pa, da obstaja način (v tem primeru ni pomembno, ali francoski ali nemški) biti »antinemški«, ki je vrsta obrambe tistega načina biti Nemec, ki je prestal preskus konfrontacije z drugimi nacionalnimi načini obstoja in je brez farizejskih nepravil videzov velike germanske tradicije. A prav tako pogled, ki ga obiskovalec, ki je prišel iz Črnega lesa, izvora in predmeta tolikih velikih germanskih mitologij, upre v tako tipično institucijo »francoske« *Zivilisation*, kakršna je svetovljanski pogovor, ki neposredno izhaja iz tradicije salonskega kramljanja in je danes prav rad »evropski«, pravzaprav ni nič »antifrancoskega« (ali »nemškega«). Ta pogled bi lahko bil tudi pogled nefrancoskega Francoza, za katerega bi nekateri Francozi rekli, da je »antifrancoski«, in ki bi sovražil nepristno univerzalistično pretenzijo in narcisistično zadostnost »zelo francoskih« pisateljev, ki sta zakoreninjeni v njihovi nacionalistični aroganci toliko, kolikor ju sovraži njegov prijatelj, ki je prišel iz zelo bližnje ali zelo oddaljene Nemčije, ki je prav tako kakor on nepotrpežljiv do nepravil tevtonskih globin kiča Črnega lesa.

Pariz, junij 1994

Bistvo neoliberalizma*

Ta uresničuječa se utopija neomejene eksploatacije

Pierre Bourdieu

Je ekonomski svet, kakršnega bi rad dominantni diskurz, res čist in popoln red, ki neomejeno izvaja logiko svojih predvidljivih posledic in je pripravljen zatreti vse prekrške s pomočjo sankcij, ki jih nalaga bodisi avtomatično bodisi – bolj izjemoma – s posredovanjem svojih oboroženih rok, Mednarodnega monetarnega sklada (IMF) ali Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD) ter politik, ki jih vsiljujeta: zmanjševanje stroškov delovne sile, zmanjševanje javnih izdatkov in fleksibilizacijo dela? Je dominantni diskurz resničen? Kaj pa, če je ta ekonomski red v resnici zgolj prakticiranje neke utopije, neoliberalizma, tako spremenjene v *politični program*, vendar gre za utopijo, ki ji s pomočjo ekonomske teorije, na katero se sklicuje, uspeva misliti se kot znanstveni opis dejanskega?

Ta oskrbniška teorija je čista matematična fikcija, že na samem začetku utemeljena na izredni abstrakciji: na tisti, ki v imenu omejene in stroge koncepcije racionalnosti, izenačene z individualno racionalnostjo, postavljanj v oklepaj ekonomske in družbene pogoje za racionalne dispozicije ter za ekonomske in družbene strukture, ki so pogoj njihovega izvrševanja.

Dovolj je, zato da prikažemo merilo te opustitve, misliti zgolj na izobraževalni sistem, ki ga nikoli ne jemljemo *takega*, kakršen je v času, v katerem igra odločilno vlogo v produkciji dobrin in uslug, pa tudi v produkciji samih producentov. Iz te vrste izvirne napake, opisane v Walrasovem mitu⁷ »čiste teorije«, izhajajo vsi manki in vse kršitve ekonomske discipline in pa usodna trdovratnost, s katero se obeša na arbitrarno nasprotje, ki omogoča obstoj med čisto ekonomsko logiko, ki temelji na konkurenci in je nosilka učinkovitosti, in družbeno logiko, ki je podvržena pravilu pravičnosti, zgolj s tem, da obstaja.

Ko je to povedano, ima ta izvorno desocializirana in dehistorizirana »teorija« danes bolj kakor kadarkoli prej sredstva, da *se prikaže kot resnična* in kot empirično preverljiva. Neoliberalni diskurz zares ni diskurz kakor drugi. To je »močan diskurz«.

* Prevod Bourdieujevega teksta »L'essence du néolibéralisme. Cette utopie, en voie de réalisation, d'une exploitation sans limite«, v: *Le Monde diplomatique*, marec 1998, Pariz, str. 3; tekst je bil 20. maja 2002 vzet s spletne strani: <http://www.monde-diplomatique.fr/1998/03/BOURDIEU/10167.html>. Preveden je bil v številne jezike (v ang. P. Bourdieu, »The Essence of Neoliberalism. Utopia of Endless Exploitation«, v: *Le Monde diplomatique*, 8. december 1998; prevedel Jeremy J. Shapiro; objavljen tudi na spletni strani: <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>).

⁷ Po: August Walras (1800–1866), francoski ekonomist, avtor *De la nature de la richesse et de l'origine de la valeur* [O naravi bogastva in o izvoru vrednosti] (1848). Bil je eden prvih, ki je poskušal aplicirati matematiko na področje ekonomskega preučevanja.

kakršen je po Ervingu Goffmanu⁸ psihiatrični diskurz v azilu, s katerim pa se je tako težko bojevati zgolj zato, ker ima na svoji strani vse sile sveta razmerij sil, saj prispeva k temu, da je tak, kakršen je, zlasti s tem, da usmerja ekonomske izbire tistih, ki obvladujejo ekonomske odnose in tem razmerjem sil tako dodajajo svojo lastno, povsem simbolno silo. V imenu tega znanstvenega spoznavnega programa, spreobrnjenega v politični program akcije, poteka ogromno *politično delo* (zatajeno, ker je na videz povsem negativno), katerega namen je ustvariti pogoje za realizacijo in funkcioniranje »teorije«; je *program metodične destrukcije kolektivov*.

Gibanje proti neoliberalni utopiji čistega in popolnega trga, ki ga omogoča politika finančne deregulacije, se dogaja skozi transformativna in, treba je reči, tudi *destruktivna* dejanja vseh političnih ukrepov (izmed katerih je najnovejši Multilateralni sporazum o investiranju (MSI), ki naj bi tuja podjetja in njihove investicije varoval pred nacionalnimi državami), katerih namen je *postaviti pod vprašaj vse kolektivne strukture*, ki bi utegnile ovirati logiko čistega trga: nacijo, katere manevrska margina se nenehno krči; delovne skupine, denimo, z individualizacijo mezd in karier v funkciji individualnih kompetenc in z atomizacijo delavcev, ki iz tega izhaja; kolektive za obrambo pravic delavcev, sindikate, zveze, zadruge; samo družino, ki prek konstitucije trgov s starostnimi skupinami izgublja del svojega nadzora nad porabo.

Neoliberalni program črpa svojo družbeno moč iz politične in ekonomske moči tistih, katerih interese izraža – delničarjev, finančnih operaterjev, industrialcev, konservativnih ali socialdemokratskih politikov, preusmerjenih k pomirjujočim opustitvam *laissez-faire*, visokih finančnih funkcionarjev, ki so tem bolj zagrizeni pri vsiljevanju politike, ki pridiga njihov lastni propad, ker v nasprotju s kadri v podjetjih ni nikakršnega tveganja, da bodo morebiti morali plačati za posledice tega – teži k temu, da favorizira rez med ekonomijo in družbenimi realnostmi in da v resnici tako konstruira ekonomski sistem, konformen s teoretsko deskripcijo, se pravi, nekakšen logični stroj, ki se predstavlja kot veriga prisil, ki vleče ekonomske agense.

Mondalizacija finančnih trgov, pridružena napredku informacijskih tehnik, zagotavlja mobilnost kapitalov brez precedensa, investitorjem, ki skrbijo za kratkoročno rentabilnost svojih investicij, pa zagotavlja možnost, da bodo stalno primerjali rentabilnost največjih podjetij in s tem sankcionirali relativne neuspehe. Podjetja, izpostavljena tej stalni grožnji, se morajo čedalje hitreje prilagajati zahtevam trgov, sicer bi, kakor pravijo, »izgubila njihovo zaupanje«, hkrati pa podporo svojih

⁸ Erving Goffman, *Asiles. Etudes sur la condition sociale des malades mentaux* [Azili. Študije o družbenih položajih mentalnih bolnikov], Éditions de Minuit, Pariz, 1968.

delničarjev, ki so – v skrbi za kratkoročno rentabilnost – čedalje bolj pripravljeni vsiljevati svojo voljo *menedžerjem*, določati norme prek finančnih direktij in usmerjati njihovo politiko najemanja, zaposlovanja in mezd.

Tako se ustoličita absolutna vladavina fleksibilnosti z zaposlovanjem delavcev po pogodbah za določen čas ali s ponujanjem priložnostnih del, s »ponavljajočimi se socialnimi plani«, v samem podjetju pa s konkurenco med avtonomnimi filiadami, med ekipami, prisiljenimi v polivalentnost, in naposled med individui z *individualizacijo* meznega razmerja: določanje individualnih ciljev; individualni evalvacijski pogovori; permanentna evalvacija; individualizirana povišanja plač ali dodeljevanje premij glede na individualno kompetenco in zaslužnost; individualizirane kariere; strategije »dodeljevanja odgovornosti«, ki zagotavljajo samoizkoriščanje nekaterih kadrov, ki, tako kot navadni mezdni delavci v močno hierarhični odvisnosti, obenem veljajo za odgovorne za svojo prodajo, za svoje izdelke, za svojo podružnico, za svojo trgovino itn., enako kakor »neodvisneži«; zahteva po »samonadzoru«, ki razširja »vpletenost« meznih delavcev glede na tehnike »participativnega menedžmenta« preko zaposlitev kadrov. Vse to so tehnike racionalnega podjarmljenja, ki, kljub temu da od delavcev, ne samo od tistih na odgovornih mestih, zahtevajo prekomerno vlaganje v delo in delo v nujnosti, prispevajo k oslabitvi ali odpravi standardov in kolektivnih solidarnosti.⁹

Praktična ustanovitev darvinovskega sveta boja vseh proti vsem na vseh ravneh hierarhije, ki najde gonila privrženosti nalogam in podjetju v negotovosti, trpljenju in stresu, se ne bi mogla tako popolnoma posrečiti, če ne bi naletela na podporo v *negotovosti potisnjenih dispozicij*, ki jih producirata negotovost in obstajanje *rezervne armade delovne sile, ukročene z negotovostjo in s stalno grožnjo brezposelnosti*, na vseh ravneh hierarhije, celo na najvišjih ravneh, zlasti med kadri. Poslednji temelj vsega tega ekonomskega reda, postavljenega pod znamenje svobode, je v resnici *strukturno nasilje brezposelnosti*, negotovosti delovnega mesta in grožnje pred odpustom, ki jih implicira: pogoj za »harmonično« delovanje individualističnega mikroekonomskega modela je množični fenomen obstoja rezervne armade brezposelnih.

To strukturno nasilje prav tako pritiska na to, kar imenujemo delovna pogodba (spretno racionalizirana in derealizirana s pomočjo »teorije pogodb«). Podjetniški diskurz nikoli ni toliko govoril o zaupanju, sodelovanju, lojalnosti in o podjetniški kulturi kakor v obdobju, ko so dosegli privrženost delavcev v vsakem trenutku tako,

⁹ Lahko se opremo na dve številki revije *Actes de la recherche en sciences sociales*, posvečeni »novim formam gospostva v delu« (1 in 2), št. 114, september 1996; in št. 115, december 1996, še posebej uvod Gabrielle Balazs in Michela Pialoux, »Crise du travail et crise du politique« [Križa dela in križa političnega], št. 114, str. 3–4.

da so odstranili vsa časovna jamstva (tri četrtine najetih delavcev je zaposlenih za določen čas, delež začasno zaposlenih neprenehoma narašča, individualno odpušcanje je čedalje manj podvrženo omejitvam).

Tako vidimo, kako neoliberalna utopija teži k temu, da se v realnosti utelesi kot nekakšen peklenski stroj, katerega nujnost se vsiljuje celo samim gospodujočim. Kakor v drugih časih marksizem, s katerim ima v tem pogledu veliko skupnih točk, tudi ta utopija spodbuja močno verovanje, *free trade faith* (vero v svobodno trgovino), ne le pri tistih, ki od nje živijo, denimo pri finančnikih, lastnikih velikih podjetij itn., temveč tudi pri tistih, ki v njej najdejo opravičila za svoj obstoj, denimo pri visokih funkcionarjih, politikih, ki sakralizirajo moč trgov v imenu ekonomske učinkovitosti in zahtevajo odstranitev administrativnih in političnih ovir, ki bi lahko motile lastnike kapitala v njihovem povsem individualnem iskanju maksimizacije individualnega profita, povzdignjenih v model racionalnosti, ki hočejo neodvisnost centralnih bank, pridigajo o podrejanju nacionalnih držav zahtevam ekonomske svobode za gospodarje ekonomije z odpravo vseh reglementacij na vseh trgih, začeni s trgov delu, prepovedjo deficitov in inflacije, s posplošeno privatizacijo javnih služb in krčenjem javnih in socialnih izdatkov.

Ekonomisti, ki niso nujno udeleženi v ekonomskih in družbenih koristih pravih vernikov, imajo dovolj specifičnih interesov na področju ekonomske znanosti, da, ne glede na svoje dušno stanje zaradi ekonomskih in družbenih učinkov utopije, ki jo oblačijo v matematični razum, odločilno prispevajo k produkciji in reprodukciji verovanja v neoliberalno utopijo. Ker so ekonomisti z vso svojo eksistenco, zlasti pa z vso svojo intelektualno izobrazbo, ki je najpogostejše povsem abstraktna, knjižna in teoretična, ločeni od ekonomskega in družbenega sveta, kakršen je, so posebej nagnjeni k temu, da zamenjujejo stvari logike z logiko stvari.

Ti ekonomisti, ki zaupajo modelom, ki jih praktično nikoli nimajo priložnosti podvreči eksperimentalnemu preverjanju, in ki zviška gledajo na dosežke drugih zgodovinskih znanosti, v katerih ne prepoznajo kristalne čistosti in transparentnosti svojih matematičnih iger, katerih prave potrebnosti in globoke kompleksnosti največkrat niso zmožni razumeti, se udeležujejo velikanske ekonomske in družbene spremembe in pri njej sodelujejo, čeprav jih je groza nekaterih njenih posledic (lahko se včlanijo v socialistično stranko in dajejo preudarne nasvete njenim predstavnikom v oblastnih instancah), toda ni mogoče, da jim ne bi ugajala, saj ob tveganju nekaj spodrslijave, ki jih je mogoče pripisati zlasti temu, kar včasih imenujejo »spekulativni mehurčki«, ta sprememba teži k temu, da da realnost ultrakonsekventni (kakršne so nekatere oblike norosti) utopiji, ki ji posvetijo svoje življenje.

Pa vendar svet obstaja, s takoj vidnimi učinki udejanjenja velike neoliberalne utopije: to ni le beda čedalje večje frakcije ekonomsko najrazvitejših družb – nenavadno hitro naraščanje razlik med odhodki in postopno izginjanje avtonomnih svetov kulturne produkcije, filma, založništva itn. zaradi vsiljivega uveljavljanja trgovinskih vrednot –, ampak tudi uničenje vseh kolektivnih instanc, ki so se zmožne postaviti po robu učinkom peklenskega stroja, v prvi vrsti med njimi je država, ki ima vse univerzalne vrednote, povezane z idejo *javnega*, in pa splošnega uveljavljanja, zlasti v višjih sferah ekonomije in države ali v samih nedrih podjetij, tiste vrste moralnega darvinizma, ki s kultom *winner*, izobraženega v višji matematiki in v skoku z elastiko, vzpostavlja boj vseh proti vsem in *cinizem* kot normo vseh praks.

Ali lahko pričakujemo, da bo izjemna gmota trpljenja, ki ga povzroča tak političnoekonomski režim, nekega dne sprožila gibanje, ki bo zmožno zaustaviti drvenje v brezno? Dejansko smo pred nenavnim paradoksom: medtem ko je ovire, ki jih srečujejo na poti novega reda – reda samega, a svobodnega individua – danes mogoče pripisati rigidnostim in arhaizmom in je vsaka neposredna in zavestna intervencija, zlasti če prihaja od države po kakršnemkoli ovinku, že vnaprej diskreditirana, potemtakem obsojena na to, da se umakne čistemu in anonimnemu mehanizmu, trg (pri čemer pozabljamo, da je trg tudi kraj izvrševanja interesov) v resnici pomeni ohranitev ali preživetje institucij in agensov starega reda na poti razdejanja in vsega dela vseh kategorij socialnih delavcev in tudi vseh družbenih solidarnosti, družinskih in drugih, zaradi katerih se družbeni red kljub naraščajočemu obsegu ogroženega prebivalstva ne poruši.

Prehod v »liberalizem« poteka nezaznavno, torej neopazno, kakor premikanje kontinentov, in tako pred pogledi skriva svoje učinke, ki so dolgoročno najstrašnejši. Učinki so, paradoksalno, prikriti tudi zaradi odporov, ki jih zbujajo pri tistih, ki branijo stari red in pri tem črpajo iz virov, ki jih je ta red vseboval, iz starih solidarnosti, iz rezerv družbenega kapitala, ki varujejo precejšen del sedanjega socialnega reda pred padcem v anomijo. (Ta kapital bo propadel, čeravno ne še jutri, če ne bo obnavljan, reproduciran.)

Toda iste sile »ohranjanja«, ki jih je preveč lahko obravnavati kot konservativne, so v drugem odnosu tudi sile *odpora* zoper vzpostavitev novega reda, ki lahko postanejo subverzivne sile. In če še zmerom lahko ohranimo nekaj razumnega upanja, ga lahko zato, ker še vedno obstajajo v državnih institucijah in tudi v dispozicijah družbenih agensov (zlasti najbolj navezanih na te institucije, kot na primer državno drobno plemstvo) take sile, ki morajo za videzom, da zgolj branijo neki izginuli red in njemu ustrezajoče »privilegije«, kar jim bo kmalu očitano, v resnici, da bi se upirale preskusu, poskušati izumiti in konstruirati družbeni red, katerega edini zakon ne bi

bil iskanje egoistične koristi in individualne strasti do profita in bi ustvaril mesto za kolektive, usmerjene k *racionalnemu prizadevanju za cilje, kolektivno elaborirane in potrjene*.

Kako ne bi mogli med temi kolektivi, zvezami, sindikati, strankami narediti posebnega prostora za državo: za nacionalno državo, ali še bolje, za supranacionalno, se pravi, evropsko državo (etapa proti neki svetovni Državi), ki bo zmožna učinkovito nadzorovati in obdavčiti dobičke, pridobljene na finančnih trgih, in se predvsem zoperstaviti destruktivnemu učinkovanju dobičkov na trg dela, tako da bo s pomočjo sindikatov organizirala elaboracijo in obrambo *javnega interesa*, ki hočeš nočeš ne bi nikoli, niti za ceno nekaj prevedkov v matematični pisavi, izšel iz računovodjeve vizije (v nekem drugem času bi nekdo rekel iz »špeceristove«), ki novo verovanje predstavlja kot najvišjo obliko človeške dovršenosti.

Pariz, marec 1998

Politika globalizacije*

Pierre Bourdieu

Globalizacija ni usoda, temveč politika. Zaradi tega je politika nasprotovanja njeni koncentraciji moči možna. Ta alternativa mora biti mednarodna in mora črpati iz izkušenj tako sindikatov kakor novejših družbenih gibanj.

Izraz globalizacija sugerira neizbežnost obstoja ekonomskih zakonov, kar zastira politično realnost. To je paradoksalna realnost, ki se opira na politiko depolitizacije.

To je politika, ki grozi, da bo podelila dosmrtni status ekonomskim silam, odtegnjenim slehernemu nadzoru ali omejevanju. To je politika, ki zagotavlja podreitev vlad in ljudstev prav tistim ekonomskim in družbenim silam, za katere pravi, da morajo biti »osvobojene«.

* Članek je bil objavljen v *Le Mondu* 25. januarja 2002, torej istega dne, ko je časopis novico o Bourdieujevi smrti objavil na naslovni strani.

Pričujoči tekst je preveden po angleškem prevodu (P. Bourdieu, »The Politics of Globalisation«, v: *OpenDemocracy*, London; objavljeno na spletni strani: www.opendemocracy.net;

http://www.opendemocracy.net/forum/document_details.asp?CatID=18&DocID=1100;

20. feb. 2002; po *Le Mondu* prevedla Sarah Verblow in Anthony Barnett) in ustrezno revidiran na podlagi francoskega izvirnika (P. Bourdieu, »Contre la mondialisation, restaurer la politique«, v: *Le Monde*, 25. januar 2002, Pariz, str. 30).

Izraz globalizacija je obenem deskriptiven in normativen. Vse, kar zajema, je prav rezultat – ne ekonomske neizbežnosti, ampak zavestne in preračunane politike, ki je privedla liberalne in celo socialnodemokratske vlade nekaterih ekonomsko razvitih držav do tega, da so si same odvzele moč nadzora nad ekonomskimi silami.

V najboljšem primeru so se tej moči odrekle z namenom, da bi se skoncentrirale v »zelenih sobanah«^{**} velikih mednarodnih koncernov, kakršen je STO^{***}, ali v takih multinacionalnih »omrežjih«, kakršna je mreža, sestavljena iz petdesetih multinacionalnih družb^{****}, ki na različne načine in z vsemi sredstvi, s pravnimi vred, uveljavljajo svojo voljo.

Drugačna politika

Tej politiki depolitizacije in slabljenja moramo ugovarjati; zato je potrebno obnoviti tako politiko mišljenja kakor politiko akcije: politiko, ki se je zmožna nasloviti mimo nacionalne države, hkrati pa sodelovati s političnimi in delavskimi gibanji znotraj nacionalnih držav. Zaradi več razlogov je to strahotno težavna naloga.

Prvič, ker postavlja nize političnih izzivov, ki se zdijo oddaljeni drug od drugega, so navidezno nedosegljivi in se zdi, da imajo malo skupnega tako v načinu, kako delujejo, kakor v razmerju do znanih, formativnih političnih bitk v preteklosti.

Drugič, ker lahko močne agencije in institucije, ki danes ekonomsko in socialno gospodujejo našemu svetu, ustvarijo izredno konvergenco različnih oblik kapitala – ekonomskega, političnega, vojaškega, kulturnega, znanstvenega, tehnološkega –, ki se seštevajo v temeljno, simbolno hegemonijo nad vsemi kanali in pomeni komunikacije, skozi katere bo poročano o nasprotovanju, v hegemonijo, ki je brez precedensa.

Pomembno je dopustiti, da nekatere instrumente politike, ki je potrebna, najdemo na evropski ravni (vsaj toliko, kolikor lahko evropske institucije in podjetja kavzavno učinkujejo na dominantne sile na svetovnem odru). Iz tega sledi, da je konstrukcija združene Socialne Evrope, ki bi bila zmožna strniti različne sile v vseh njihovih razdelkih, tako v nacionalnih kakor mednarodnih arenah, nesporna prioriteta vseh tistih, ki se želijo dejansko upreti dominantnim silam našega časa.

^{**} V ang. (in fr.) različici »green rooms« (izraz lahko razumemo v smislu »čakalnice« oz. »pripravljalnice« informacij, virov, diskurzov, preden gredo v javnost).

^{***} Svetovna trgovinska organizacija: ang. WTO – World Trade Organisation; fr. l'OMC – L'organisation mondiale de commerce.

^{****} Na tem mestu fr. izvirnika Bourdieu v oklepaju navede imena naslednjih družb: Fiat, Daimler Benz, British Petroleum, Rhône Poulenc, Evropska mreža služb.

Sodelovanje brez poenotenja

Družbena gibanja, ki so bistvena za politiko odpora, so zelo raznovrstna zaradi različnih izvorov, ciljev in namenov. Kljub temu si nesporno delijo veliko tega, kar bi lahko imenovali družinske poteze.

Prvič zlasti zato, ker so velikokrat rezultat zavračanja tradicionalnih oblik politične mobilizacije, še posebej tistih, ki so značilne za sovjetski tip komunističnih strank. Tipično zametujejo sleherno manjšinsko monopolizacijo gibanj in povzdigujejo ter spodbujajo neposredno udeležbo vseh zainteresiranih ter so v tem podobna libertarni tradiciji.

Še posebej so naklonjena tistim oblikam individualno motivirane organiziranosti politike, ki potrebuje le lahek, prilagojen aparat, ki svojim članom omogoča, da ohranijo nadzor nad lastno dejavnostjo (v krepkem nasprotju s tistimi strankarskimi pogoni, s katerimi se bojujejo za politično hegemonijo).

Druga skupna značilnost družbenih gibanj je način, kako so njihove prioritete povezane s specifičnimi družbenimi problemi, kot so vprašanja stanovanja, zaposlitve in zdravja.

Tretja tipična poteza je težnja k neposredni akciji, želja, da bi se protesti in zahteve pokazali v eksemplaričnih akcijah, ki neposredno vplivajo na relevantno kampanjo.

Četrta, distinktivna in skupna lastnost je, da je solidarnost tiha gonilna sila večine njihovih dejavnosti.

Take podobnosti v ciljih in sredstvih različnih političnih bojov poudarjajo koristnost vsaj nekakšne koordinacije njihovih dejavnosti in zahtev, če že ne popolne unifikacije različnih gibanj, ki jih pogosto spodbujajo militantne skupine, predvsem med mladimi, ter frapantne konvergence in redundance. Takšna koordinacija bi se lahko oblikovala v mrežo, ki bi bila zmožna skupine in posameznike povezati tako, da nobena skupina ne bi gospodovala drugi; v mrežo, ki bi bila zmožna ohraniti prednosti raznovrstnih izkušenj, perspektiv in programov sleherne skupine.

Njena glavna funkcija bi bila onemogočati razpršenost in fragmentarnost akcij družbenih gibanj in zagotavljati, da se družbena gibanja ne bi zapletla v specifične posamičnih lokalnih bojov (hkrati bi se izogibala koncentriranju birokracije). Tako bi se skupine okrepile in premagale nekonsistentnosti med trenutki intenzivne mobilizacije in latentnimi, počasnejšimi oblikami eksistence, ki so bistvene za pripravo prvih.

Slehera taka mreža bi poskusila opredeliti vrsto skupnih ciljev na presečišču interesov in skrbi vseh različnih skupin, vrsto vrednot, ki bi jih lahko vsi priznali in hkrati sodelovali pri uveljavljanju lastnih kompetenc in metod.

Oživljanje sindikalizma*

Neoliberalna politika globalizacije je prispevala tudi k slabljenju sindikatov. Fleksibilnost in negotovost naraščanja števila delovnih mest ovirata vsakršno skupno akcijo, hkrati pa je socialna varnost zagotovljena manjšemu delu delovne sile.

To ponazarja, kako težka in kako nujno potrebna naloga je oživljanje sindikalne dejavnosti. Sprožila je krožečo odgovornost, preverjanje modela nepogojne delegiranosti in pa izumljanje novih tehnik, ki so bistvene za mobiliziranje razdrobljene in negotove delovne sile.

Slehera taka organizacija bi morala biti zmožna premagati razdrobljenost v okvirih ciljev in nacionalnosti ter razhajanj znotraj gibanj in sindikatov. Povezovanje sindikatov ob živi debati in diskusiji bi morala nanje učinkovati spodbudno.

Obstoj nekakšne stabilne in učinkovite mednarodne mreže bi omogočil razvoj mednarodnega sindikalnega gibanja, ki ne bi imelo nič opraviti z uradnimi telesi, v katerih so sindikati zastopani, in bi integriralo akcije vseh gibanj, ki se spopadajo s temi specifičnimi in zato omejenimi situacijami.

Poleg razvoja in koordinacije novih družbenih gibanj ter pripravljenosti za delo na evropski ravni je pomembno obnoviti tudi mnoga tradicionalna področja sindikatov, v kakršnikoli politiki, s katero skušajo odgovoriti na globalizacijo in kljubovati prizadevanjem za »depolitiziranje« načina, kako smo vladani.

London, 20. februarja 2002

Copyright © Pierre Bourdieu, 2002. Priobčila www.openDemocracy.net. Dovoljeno je brezplačno reproduciranje člankov zgolj za osebno in izobraževalno rabo. Komercialno kopiranje, najemanje in posojanje so prepovedani brez dovoljenja. Če vam je članek poslal prijatelj in vam je všeč, ste dobrodošli pri openDemocracy network. Za soglasje pošljite po elektronski pošti svoje polno ime na: subscribe@opendemocracy.net.

* To poglavje Bourdieu v fr. izvirniku začne z odstavkom, ki je v angleškem prevodu izpuščen: »Ne velja izgubiti upanja, da ne bi mogla demokratična konfrontacija združbe posameznikov in skupin pripoznati skupne predpostavke ter ustvariti koherentnega in smiselnega odgovora na temeljna vprašanja, h katerih globalni rešitvi ne morejo prispevati niti sindikati niti stranke. (...)«

Za Louisa Marina*

Pierre-Antoine Fabre

Najprej dve besedi, dve potezi, dve vrlini: *energija* in *pretanjenost*; uporaba moči in pravišnjega razmerja med taktom in močjo v intelektualni dejavnosti. Energija in pretanjenost v odločni in prožni gesti razgrnjenega, natančnega, gostega in ostrega pisanja, zagrizena in hotena sled kontinuiranega raziskovanja.

V tej vrsti pisanja, iz katerega se razbirajo poteze obraza, se okvir razširi in odkrije Louisa Marina, mojstra branja, mojstra pisanja, na kraju Seminarja, ceremoniala reprezentacije, v kateri se prikaže navzočnost misli v dejanju.

In v tem istem gibanju smo vstopili v delo: v delo, ki poteka in obstaja, živo in izvršeno, katerega prečne poti (njegova *Prečna branja* v njem začrtajo nekatere poti) so od etape do etape odpirale široko krajino – ali natančneje – so omogočale spoznanje razlik, *diferenciacijo* reprezentacij, ki jih določena civilizacija (doba evropskega absolutizma) ustvarja o sebi v neopredeljenem iskanju svoje podobe in ki se, s Pascalovim izrazom, »ovijajo v ime« krajine. To perspektivo je Louis Marin zajel s suverenim pogledom že v svojih prvih delih (v *Kritiki diskurza* in v *Semioloških študijah*), preden je v njej prepoznal gube, skoke in vrzeli, kot na primer v svojem raziskovanju »duhovnih pokrajin« Philippa de Champaigna, v kateri pred upodobljeno krajino (in zapuščino od figur, ki se vanjo zamikajo) odkrije časovno trajanje njene kontemplacije in to trajanje spremeni v sled prisotnosti, za katero noben duhovni znak ni dovolj, da bi jo vpisal v samo sliko.

Louis Marin je v tem obsežnem podjetju zgradil dramaturgijo soočenja, v kateri odločilno dejanje zaznamuje *Kraljev portret*, soočenje človeka peresa (ali čopiča) s politično oblastjo: ali kako tisti, ki se izraža zgolj z znaki (denimo Corneille vpričo Mazarina ali Le Brun vpričo Ludvika XIV), spremeni svoje gledališče znakov v sceno, ki jo označuje miroljubna predstavitev absolutne oblasti – oblasti, ki je osvobodjena uporabe sile – medtem ko sam kot avtor gledališča nadomešča to silo (treba je varčevati s silo v zgolj produkciji znakov sile) in s tem pred obličjem oblasti razkrije nasilnost njene lastne konstitucije, se pravi, kočljivost njene utemeljenosti. Tako mora gledališka reprezentacija vsak večer znova začeti, da lahko vsak večer izgine, kakor se slika za Louisa Marina daje na ogled, v zagonu slikovne reprezentacije na meji svojega okvira tam, kjer se zgodovinski znaki, o katerih slika pripoveduje, srečujejo s prisilami kraja, kjer se izpostavlja.

* Prevedeno po: Pierre-Antoine Fabre, »Pour Louis Marin«, v: *Liber – Revue européenne des livres*, št. 12, Pariz, december 1992, str. 2. Pierre-Antoine Fabre, asistent Louisa Marina na *École des Hautes Études en Sciences Sociales* v Parizu.

Poleg tega vse reprezentacije povsod pomnožujejo bistveno soočenje političnega subjekta (podvrženega subjekta) in oblasti, ki jo upošteva: postavljen v primerno oddaljenost spoštuje znake, vendar pozna kulise te semiotike. Ta subjekt v proliferaciji znakov osvoji avtonomijo bralca.

Tako se bralcu Louisa Marina – v raznolikosti preučevanih objektov in v pomnožitvi premerjenih polj – razkriva izkušnja temeljne sodobnosti z bralcem XVII. stoletja, budno pričo pomnožitve krajev oblasti (učinkov scene in gledaliških uprizoritev) sekularizirane družbe.

Sodobnost Louisa Marina je bila in ostaja, »med odsotnostjo in prisotnostjo«, kakor spet pravi Pascal, vznemirjenost zaradi znakov; ali vselej znova obdelovani hiazema, utrt v gube govornice, med vladavino reprezentacije, ki je fiktivno odprta v žalovanju za »realno prisotnostjo« božjega telesa, in učinki navzočnosti te reprezentacije, nekako izročene svoji lastni prisotnosti v sami odsotnosti tistega, kar reprezentira. Na zasuku tega hiazma se Louis Marin, v delu *Nepresojnost slikarstva*, sreča z inavguralno učinkovitostjo reprezentacij Oznanjenja (ali kako upodobiti Utelešenje, kako s podobo pokazati »podobo« Boga, ki postaja meso?) v izumu modernega zahodnega slikarstva. Vendar je prav v izkušnji tega hiazma to, da Louis Marin postavlja s svojimi branji v navzočnost bralca 17. stoletja in svojega lastnega bralca in da postane prazni grob krščanstva kraj neke sodobnosti – ali če si z njim znova ogledamo razpoko arkadijskega Poussinovega groba, »zarastlina« časa.

Skozi drugo potezo tega portreta (portreta v pisanju sebe, katerega meje odmika *Voix excommuniée* v *Ekskomuniciranem glasu*), v napetem branju stendhalovske »avtobiografije«, naposled odprimo delujočo plat intelektualne moči Louisa Marina: preiskovanje »originalne« razlike, seksualne razlike, preskusa cepitve in soočenja, preskusa podobe, v katero se ne sme potopiti. Preskus biti moški pred ženskim portretom samega sebe; preskus biti oče, se vzpostaviti kot oče skozi razblinjanje neznanja, kakor Prospero vpričo Mirande (in vpričo Jakoba I.) v *Nevihiti*, ki je predmet ene izmed »glos« iz njegovih *Moči podobe* [*Pouvoirs de l'image*], kjer pokaže, kako dramaturg – demiurg Shakespeare – Prospero razkrije kralju – gledalcu (kralju – pesniku in kralju – očetu) reprezentacijo njegove avtoritete. Soočeni in preiščljivi dokazi kakor sama smrt v diskretnem dešifriranju znakov.

Na koncu besedila boste našli kratek seznam glavnih del Louisa Marina. Delo *O močeh podobe. Glose*, končano poleti 1992, je izšlo pri Éditions du Seuil januarja 1993.

Pogovor med Pierrom Bourdieuem in Jacquesom Derridajem*

Pierre Bourdieu & Jacques Derrida

J. D.: Da, danes iz globine svoje žalosti nimam srca, da bi pisal. Da se izognem retoričnosti molitve ali negibnosti portreta, imam raje življenjske znake in potemtakem raje govorim, govorim s teboj o najinem prijateljstvu in najinem občudovanju tistega, s komer sva toliko delila zadnjih štirideset let: na Louis Le Grand, v Rue d'Ulm itn. Preden sva ga pred desetimi leti spet našla na Hautes Études, sem ga pogosto videval, denimo v ZDA in v Italiji. Če moramo govoriti o njegovem *žarenju* v tujini, to ni zgolj zato, da bi opozorili na njegovo mednarodno avtoriteto, kakor pravijo, na vpliv njegovega pisanja in njegovega poučevanja (ki ga v Franciji morda premalo poznajo, a ne za dolgo – in treba bi bilo, v akademski instituciji in zunaj nje, raziskati motivacije in mehanizme tega disproporca, ki je krivica. Res *prekipavajoč* trajektorij njegovih projektov in raznolikost polj, ki jih je raziskoval, utegneta motiti norme recepcije, kakršne se ustalijo v sleherni disciplini). Toda beseda *žarenje* se uveljavi tudi drugače: nikogar nisem poznal, čigar inteligenca bi bila sama na sebi tako sijoča in plemenita hkrati, neposredno jasna, bleščeča, vesela, vselej pripravljena prenesti navdušenje ob odkritju in pripravljena ustvarjati vtis zgodnjega jutra: prebujanje, očarana budnost, pri priči ponujena drugim. Zame je bilo nenehno obnavljana naslada, ne le ob branju njegovih knjig, ampak tudi med skupnimi seminarji, kjer ga velikanska razsežnost njegove kulture in impresivna raznolikost njegove vednosti nista ovirali, da se ne bi kadarkoli spričo novega paradoksa, nepredvidene gube interpretacije, dotlej neznane zveze itn., vselej s tistim nepozabnim smehom v dihu stavka, s tisto radostno nepotrpežljivostjo, s katero je drugega jemal za pričo, veselil. V tem, kar nam daje v razmišljanje, v branje ali v ponovno branje, je predvsem in zmerom filozofija. To je bila njegova prva izobrazba in seveda njegova stalna skrb. Ta globoki in lucidni mislec je najprej filozof širokega duha, odprt za najobsežnejša in najrazličnejša polja v njihovi lastni ekspanziji. Tudi teologijo najdemo pri njem. Njegovo delo o evangelijski pripovedi ali o nauku o evharistiji poteka skozi več knjig. Nov in močan premika in reorganizira veliko zastavkov (retoričnih, logičnih, semiotičnih, antropoloških in vsakokrat politično-institucionalnih). Njegovo mišljenje teološko-političnega se na izviren način srečuje z zgodovino teorij znakov in reprezentacije, ki je tudi sama formalizirana. Njegova uvajalna besedila o portretu (denimo kraljev portret, razmišljanje o slavnem monarhovem telesu) in tudi o avtoportretu tako v slikarstvu (začenši s Poussinom) kakor v literaturi (treba je prebrati njegove izredne »avtoportrete«, zaljubljene v Montaigna in Stendhala) oblikujejo diferenciran in dosleden dispozitiv, ki je analitičen, a tudi spekulativen, in ki koncentrira svetlobo, prihajajočo iz vseh polj

* Prevod po: Pierre Bourdieu in Jacques Derrida, »Entretien entre Pierre Bourdieu et Jacques Derrida«, v: *Liber – Revue européenne des livres*, št. 12, Pariz, december 1992, str. 3–4.

(filozofskega, teološko-političnega, logično-retoričnega, semiotičnega, ikono-grafskega), ki sem jih omenil. Prav to so tudi dela z lupo, zgledna razmišljanja o funkciji ogledala, vendar tudi o avtobiografskem pisanju od Avgušтина do Leirisa, katerega logiko ta funkcija demontira in razkrije njegove »pasti«.

P. B.: Ni poznal meja. Ko je nadaljeval Kantorowiczove raziskave, ki so pokazale, na katerih teološko-pravnih fikcijah temeljijo naše institucije in naše najobičajnejše politične reprezentacije, in Panofskyjeve raziskave (in raziskave warburške šole), ki so skušale dati zgodovinske odgovore na transcendentalno spraševanje, je izvajal svoje hkrati zgodovinsko in filozofsko, semiološko in sociološko raziskovanje zunaj uhojenih stez in tesnih meja kanoničnega korpusa: Pascal, gospodje iz Port-Royala pa tudi Pellisson, Racine in Boileau, kraljevski historiografi, Philippe de Champaigne in veliko drugih. In sicer zato, ker je takoj povezal vprašanje reprezentacije in vprašanje oblasti: vprašanje *oblasti reprezentacije*, učinkovitosti znaka, in vprašanje *reprezentacije oblasti*, se pravi, oblastne uporabe izredne moči, ki jo imajo zapisi, in predvsem podoba, da naredijo navzočo osebo, ki je ni ali pa je več ni. Reprezentacija, odposlanec, ki deluje v imenu vlade svoje dežele; reprezentacija, angel na praznem grobu, ki pravi »Ni ga tukaj, drugje je«, reprezentacija, slika, ki prikazuje figuro angela iz Oznanjenja. V vseh primerih gre za misterij utelešenja. Na sliki, ki upodablja misterij Kristusovega utelešenja, je resnična skrivnost v simboličnem utelešenju misterija; v formulaciji »Država sem jaz«, resnični misterij je v *misteriju ministerija*, kakor pravijo kanonisti, v misteriju službe, odposlanstva. Povsod gre, kakor v »Glejte, to je moje telo« v Evharistiji, za vprašanje »dejanjske navzočnosti« nekoga odsotnega, ki je reprezentiran, se pravi, navzoč, vendar zgolj *in effigie*.

J. D.: »To je moje telo« na videz spet vodi k »avtobiografiji«. Z glasom, ki mu je lasten, z glasom, ki bi ga rad spet in spet slišal, govori Marin predvsem o usodni »avtobiotanografiji«. Danes bi me mikalo, da bi skozi njegove knjige spremljal pretrgano nit mediacije – trdovratne, neutrudne, neprenehoma obnavljane – na vseh likih, izkušnjah smrti ali pristopih k njej. K žalovanju in preživetju. In k vsem enkratnostim besed »To je moje telo in vam ga dajem ...« Mišljenje, hkrati tesnobno in radostno, potuje k »epitafu« ali h »kenotafu«, vselej se vrača, kakor da bi bila celo pred svojo senco, pri »figurah groba«, pri »pogrebniem intermediju«, pri »napisu na spomeniku svojega groba« (od »umrl sem« do »rodil se bom«). S pascalovskimi in stendhalskimi referencami, ki vztrajajo povsod, z »Montaignovim grobom« (*La voix excommuniée, Izobčeni glas*), z zglednim dešifriranjem Poussinovih Arkadijskih pastirjev (*Et in Arcadia ego*) in Caravaggiove Meduzine glave (*Détruire la peinture, Uničiti sliko*) bi nas lahko dobro uvedel v to veliko ustavljeno delo, v to, kar je v njem slej ko prej najbolj stalnega – v določeno zvestobo sebi v mišljenju smrti, pa tudi v vse, kar nam to mišljenje še vedno omogoča odkriti, ljubiti, misliti ...

P. B.: Mislim na odlomek iz Albertijevega *Traktata o slikarstvu*, na katerega večkrat opozarja (in ki ga citiram po spominu): »Novo slikarstvo vrne mrtve, jih oživi in jih nekako magično obudi.« Nekaj te moči, obuditi odsotnega, mrtvega, četudi zgolj skoraj, bi radi imeli danes, da bi lahko pokazali to lepo, velikodušno in vselej dobrohotno obličje, da bi priklicali to toplo, navdušeno besedo, ta »ton glasu, ki – kakor pravi Pascal – to uveljavlja pri najbolj modrih«, in da bi oživili to, kar je bil, kar je Louis Marin za Françoise, Anne, Frédérique in Judith, za vse svoje prijatelje in učence, francoske in tuje, za nas same. Da bi se potolažili, lahko omenimo zgled pepela, ki kot materialna stvar skriva tisto, kar označuje kot znak, ogenj, ki je bil ljub gospodom iz Port-Royala: izginotje, odsotnost zaradi učinkovanja imaginacije, ki ga producirata, ne smeta povzročiti, da bi v njuni nepresojnosti pozabili na navzočnost dela in tistega, ki se je za zmerom utelesil v tej permanentni reprezentaciji.

Bibliografija Louisa Marina

1. *Etudes sémiologiques, écritures, peintures*, Pariz, Klincksieck, 1971.
2. *Sémiotique de la passion*, Pariz, Desclée-Auber, 1972.
3. *Utopiques, jeux d'espaces*, Pariz, Minuit, 1973.
4. *Le Récit évangélique*, Pariz, Desclée-Auber, 1973.
5. *La Critique du discours, étude sur les Pensées de Pascal et la Logique de Port-Royal*, Pariz, Minuit, 1975.
6. *Détruire la peinture*, Pariz, Galilée, 1977.
7. *Le Récit est un piège*, Pariz, Minuit, 1978.
8. *Le Portrait du roi*, Pariz, Minuit, 1983.
9. *La Voix excommuniée, essais de mémoire*, Pariz, Galilée, 1983.
10. *La Parole mangée*, Pariz, Klincksieck, 1986.
11. *Considérations politiques sur les coups d'Etat. Pour une théorie baroque de l'action politique*, Presses du Languedoc, 1988.
12. *Jean-Charles Blais. Du figurable en peinture*, Pariz, Blusson, 1988.
13. *Opacité de la peinture. Essais sur la représentation au Quattrocento*, Pariz, Usher, 1989.
14. *Lectures traversières*, Pariz, Albin Michel, 1992.

Pariz, december 1992

Prevodi in izbor bibliografije Pierra Bourdieuja **Vlado Kotnik**

Mednarodni kolokvij:
 »Teritorialne in imaginarne meje in identitete
 od antike do današnjih dni (poudarek na Balkanu)«

Mednarodno znanstveno srečanje z gornjim naslovom je potekalo od 17. do 20. marca je v Ljubljani v Hotelu Slon. Soorganizatorjev in financerjev je bilo več: na francoski strani sta bila institucionalna soorganizatorja Centre des recherches historiques (CRH) in Centre Louis Gernet de recherches comparées sur les sociétés anciennes (CLGRCSA), oba mešani enoti École des Hautes Études en Sciences Sociales in Centre National de la Recherche Scientifique. Organizacijo in izvedbo kolokvija so vodili Marie-Elizabeth Ducreux iz CRH, Taja Kramberger z ISH, Jean Andreaa iz CLGRCSA in Drago B. Rotar z ISH. Kolokvij so finančno prodprli Centre Français de Recherches en Sciences Sociales v Pragi (CEFRES), Institut Français Charles Nodier v Ljubljani in francoska ambasada v Sloveniji, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Francije, Centre National de la Recherche Scientifique v Parizu, École des Hautes Études en Sciences Sociales v Parizu, Maison des Sciences de l'Homme v Parizu, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije, Institutum Studiorum Humanitatis v Ljubljani.

Kolokvij se je začel v nedeljo, 17. marca 2002, v prostorih Francoskega inštituta Charles Nodier s predvajanjem videokopije filma *Nikogaršnja zemlja* Zorana Tadića, z ekpozejem Zdenka Vrdlovca in s pogovorom po filmu. Delo se je vsak

dan začelo ob 9. uri in se končalo med 19. in 20. uro.

V ponedeljek, 18. marca, se je delo začelo s kratkimi uvodnimi besedami predstavnikov sodelujočih institucij (Marie-Elizabeth Ducreux iz CRH, Jean Andreau iz CLGRCSA, Drago B. Rotar z ISH), ki so orisali namene in področje razprave. Takoj nato so sledile prve intervencije v okviru ponedeljkove teme *Prostor in imaginarij*. Dopoldne je kolokviju predsedovala Svetlana Slapšak (ISH, Ljubljana). Na kolokviju je najprej nastopila **Françoise Frontisi Ducroux**, ki je obravnavala mitske spopade z morskimi božanstvi in razkrila stik med pojmom metamorfoza in hibridnost: oba rabita grškim slikarjem in pesnikom za markiranje kontinuitete življenja ter razmejevanje vrst in interferenc med kategorijami. Nato je **Marjeta Šašel-Kos** (ZRC SAZU, Ljubljana) govorila o konsekvencah arheološke najdbe mejnika med Akvilejo in Emono. **Svetlana Slapšak** je razvila argumentacijo o povezavi med kolonizacijo prostora in vlogami spolov v antični grški civilizaciji in njenih naslednicah. **Martin Žužek** (ISH, Ljubljana) je zagovarjal tezo, da je balkanska etnografska naslednica določenega dela antične glasbe. Vsaki intervenciji je sledila kratka razprava, dopoldansko serijo pa je sklenila debata o odprtih problematikah, ki jo je prav tako vodila Svetlana Slapšak.

Popoldne je seansi predsedoval Daniel Nordman s CRH, Pariz, nastopili pa so: **Marta Verginella** (FF, Ljubljana), **Marie-Elizabeth Ducreux** (CRH, Pariz), **Pierre-Antoine Fabre** (Centre d'Anthropologie Religieuse Européenne, Pariz), **Jean Andreau** (CLGRCSA, Pariz) in **François Lissarrague** (CLGRCSA, Pariz). M. Verginella je obravnavala koincidenco med teritorialno, etnično in socialno mejo v Istri in v Dalmaciji ter govorila o agensih, ki so povezovali teritorialno celičje oz. potovali čez te meje (v glavnem duhovniki). M.-E. Ducreux je ob čeških primerih obravnavala enega ključnih momentov v zgodovini historiografije: prehod iz razsvetljenske univerzalne zgodovine v aditivno svetovno zgodovino 19. stoletja. P.-A. Fabre je obravnaval poseben aspekt svete geografije skozi itinerarij Casa Santa, ki so jo angeli prenesli iz Nazareta v Sclavonijo, od tam pa v Arezzo. To zračno potovanje Marijine relikvije je bilo trdno vpeto v krščanski imaginarij marijanizmov v zahodnem

krščanstvu. J. Andreau je govoril o spremembah pomena besede Italija, o podobah, ki jih evocira, in o mejah, ki jih opredeljuje, v obdobju rimske antike. V tem kontekstu je treba razumeti rimsko pojmovanje etničnih in regionalnih identitet (znotraj in zunaj imperija) in tudi razmerja do Podonavja. F. Lissarrague je razčlenil starogrško razumevanje egiptovske umetnosti in krepitev umetnostne identitete skozi obravnavanje negrških umetnosti. Moderator splošne razprave na koncu je bil Drago B. Rotar (ISH, Ljubljana). Po koncu popoldanske seanse, ob 20. uri je bil sprejem za udeležence na Francoskem inštitutu Charles Nodier, ki ga je priredil Bernard Micaud, svetovalec za sodelovanje in kulturno dejavnost francoske ambasade in direktor Francoskega inštituta, udeležila pa sta se ga tudi Lucija Čok, ministrica za šolstvo, znanost in šport, in Stane Pejovnik, državni sekretar za visoko šolstvo na Ministrstvu za znanost, šolstvo in šport.

Sprejem pri g. Bernardu Micaudu na Francoskem inštitutu Charles Nodier /
Réception par M Bernard Micaud à l'Institut français Charles Nodier

(Foto: Nada Žgank)

Torek, 19. marca, je bil posvečen *uporabi in prilagajanju prostora*. Dopol-danskemu delu je predsedovala Fran-çoise Frontisi Ducroux, sodelovali pa so **Cecilia D'Ercole** (Univerza Pariz I), ki je govorila o menjavah na jadranskem področju v predrimskih časih in o njihovem učinkovanju na »oblikovanje in konfiguracijo« kultur na obeh straneh Jadranskega morja, medtem ko sta **Claudio Zaccharia** (Univerza v Trstu) in **Marie-Brigitte Carre** (Centre Camille Jullian, CNRS, Aix-en-Provence) obravnavala evolucijo ideje meje v rimskih časih prek izsledkov arheoloških raziskav, zlasti raziskav prodiranja rimskih trgovcev iz območij ob severnem Jadranu proti Donavi. **Taja Kramberger** (ISH, Ljubljana) je strnjeno predstavila svoje delovišče: rekonstrukcijo zgodovinskih prostorov z analizo različnih (lokalnih, tujih) potopisnih diskurzov, ki se nanašajo na iste geografske entitete, pri čemer je nakazala rekonstrukcijo kolektivnih memorij, ki jim ti diskurzi pripadajo: raziskovanje v orisani smeri vodi k spoznanju mentalitet oz. imaginarijev, katerih nosilci so hkrati mentalne topologije in geografske topografije, ki koincidirajo v diskurzih.

Moderator obče diskusije je bil François Lissarrague.

Popoldanski seansi je predsedoval Drago B. Rotar. **Božidar Slapšak** (FF, Ljubljana) je predstavil ugotovitve in razmišljanja ob ravnokar končanih raziskavah v Tanagri, **Ivan Čolović** (svobodni raziskovalec, Beograd) pa je govoril o izdelavi imaginarnih etničnih

meja v pokomunistični Jugoslaviji in o ideoloških ozadjih tega dogajanja. **François Pernot** (Univerza Cergy-Pontoise) je predstavil problem teritorialnosti in razmejevanja v Loreni od Karla Drznega do modernih koncepcij »vmesne Evrope« na ozemlju med Baltikom, Nizozemsko in severno Italijo od XVI. stoletja naprej, ki so igrale določeno imaginarno vlogo tudi pri delitvah Evrope na Jalti in pozneje. **Janez Peršič** (FF, Ljubljana) je prikazal postopno oblikovanje (hrvaško-sloven-ske) meje znotraj teritorija s populacijo, ki sama na sebi ni imela razlogov za razmejevanje (10.–13. stoletje), **Gábor Sonkoly** (Univerza ELTE, Budimpešta, in Institut Teleki, Budimpešta) je predstavil svojo zgodovinskodemografsko analizo okrožja Zala na meji s Slovenijo med letoma 1870 in 1994 tako iz meto-dološkega zornega kota kakor iz zornega kota bolj ali manj arbitrarnih zamejevanj ozemelj z njihovo socialno »vsebino«, **Sabina Mihelj** (ISH, Ljubljana) pa je prikazala razmišljanja o fenomenu beguncev oz. t. i. prisilnih nomadov današnjega časa in vprašanje meja, ki se spričo tega fenomena zastavlja na več ravneh, od sociološke in politološke do administrativne in represivne, vse to v povezavi z razpadom socialistične Jugo-slavije in padcem socialističnih režimov v jugovzhodni Evropi. Moderator diskusije je bil Ivan Čolović. Ob 20. uri je bila na ogled videokopija filma M. Mančevskega *Prah*.

Sreda, 20. marca, je bila namenjena obravnavanju *mentalnih meja in produkcije identitet*. Dopol-dansko

seanso je vodil Jean Andreau. Prvi je nastopil **Daniel Nordman** (CRH, Pariz), ki je obravnaval razumevanje in elaboriranje meja v Franciji v 19. in 20. stoletju, ko so nekdanje meje monarhijske postale meje republike, s čimer so dobile drugačno vrednost in drugačno veljavo ter bile seveda tudi drugače obravnavane. Nordman je analiziral gibanje konceptualizacij meja in argumentov za razmejevanje. **Marijan Rupert** (NUK, Ljubljana) je obravnaval kulturno mejo, ki se je v času prvega razširjanja tiskarstva zarisala med območjem italijanske renesanse in germanskim kontinentalnim območjem, kjer je bilo protestantsko razumevanje tiska, skupaj z drugačnimi socialnimi razmerami, dejavnik posebne obravnave tiskanega materiala. **Drago B. Rotar** (ISH, Ljubljana) je kot problem razmejevanja prikazal indukcijo kulturne meje in konstrukcijo etnične zapore med dvema asimetričnima etničnima entitetama, med nemško govorečim in slovensko govorečim prebivalstvom v 19. stoletju v geografskem in socialnem prostoru današnje Slovenije. **Veselina Vačkova** (Univerza v Sofiji) je razčlenila razmerje med svetim prostorom in tradicijo antične *oikumene* na eni strani in profanim svetom na drugi strani ter evolucijo tega razmerja v okrilju bizantinske civilizacije. **Jure Mikuž** (ISH, Ljubljana) je predstavil problem sinkretičnih kultur skozi analizo likovne umetnosti, poznogotskih fresk na mejnem ozemlju, kakršno je slovensko od nekdanj bilo. Kot fenomen, katerega kapilarna navzočnost na tem ozemlju še ni dovolj raziskana, je izpostavil gla-

goljaše; prikazal je tudi nekaj primerov njihove navzočnosti. Diskusijo, ki je sledila, je moderiral Janez Justin. Zadnjemu opoldanskemu delu je predsedovala Marie-Elizabeth Ducreux, svoje ekspozije pa so predstavili **Gyula Benda** (Univerza ELTE, Budimpešta), **Alenka Janko Spreizer** (ISH, Ljubljana), **Despina Angelovska** (Center za študije spolov, Skopje) in **Janez Justin** (ISH, Ljubljana). G. Benda je govoril o simboličnem prostoru in zgodovinski geografiji v madžarski historiografiji 19. stoletja, A. Janko Spreizer je predstavila oris problematike, ki jo pomeni mesto Ciganov oz. Romov v lokalnem imaginariju, in vpliv tega mesta na državno regulacijo položaja Romov v Sloveniji. D. Angelovska je za izhodišče vzela film Milčeta Mančevskega *Prah* in poskusila predstaviti delovanje razmejevanja Vzhod-Zahod in transgresije tega razmejevanja. J. Justin je predstavil vlogo šolske topike pri produkciji/reprodukciji identitet. Sklepno diskusijo so vodili Jean Andreau, Marie-Elizabeth Ducreux in Drago B. Rotar, ki so predstavili tudi sklepe kolokvija. V prihodnjem letu bo izšla publikacija, v kateri bodo zbrani vsi referati s tega zanimivega in pomembnega kolokvija.

Taja Kramberger
Drago B. Rotar

Mednarodni projekt:

»Changing Media – Changing Europe« in konferenca v Københavnu

Predstavitev projekta

Changing Media – Changing Europe je naslov velikopoteznega in ambiciozno zastavljenega raziskovalnega projekta, ki v okviru Evropskega raziskovalnega sveta za humanistiko in družbene vede poteka pod okriljem Evropske znanstvene fundacije (ESF). Štiriletno mednarodno komparativno in interdisciplinarno raziskovalno delo, ki se je začelo v januarju 2000, naj bi se končalo do začetka leta 2004. Pri raziskavi, ki jo koordinirata dr. Id Bondebjerg z Univerze v Københavnu in dr. Peter Golding z Univerze Loughborough (VB), sodeluje okoli šestdeset raziskovalcev iz osemnajstih evropskih držav. Glede na tematiko so razdeljeni v štiri raziskovalne skupine, ki obravnavajo različne aspekte delovanja medijev glede na evropsko družbo:

- prva skupina: *državljanstvo in potrošništvo: mediji, javna sfera in trg;*
- druga skupina: *kultura in trgovanje: medijska politika med kulturo in trgovanjem;*
- tretja skupina: *konvergenca – fragmentacija: mediji in informacijska družba;*
- četrta skupina: *homogenizacija – diverzifikacija: mediji in kulturne identitete.*

Projekt temelji na ideji o tesni prepletenosti medijev z evropsko družbeno, politično, ekonomsko in kulturno problematiko v najširšem smislu. Razprava med raziskovalci iz različnih evropskih držav naj bi prispevala k boljšemu

razumevanju načinov, kako mediji oblikujejo (družbeni, kulturni, ekonomski, politični) portret Evrope in kako nanj vplivajo; kako ga reprezentirajo in reflektirajo in kako se z zgodovinskimi, družbeno-političnimi in kulturnimi spremembami evropskih držav spreminjajo in razvijajo tudi mediji in medijske prakse v tehnološkem in sociopsihološkem smislu. Pri tem je ves čas v središču zanimanja širši evropski kontekst in ne mediji posameznih nacionalnih držav, kar pomeni, da so v ospredju razprave vprašanja, kako mediji delujejo na evropski ravni. Če je namreč do sedaj večina raziskav generirala predvsem podatke o nacionalnih specifikah, želi projekt s komparativno analizo povezati na posamezne države omejene izsledke, pri tem pa upoštevati, da so bili pridobljeni z različnimi pristopi, zakoreninjenimi v različnih intelektualnih in političnih tradicijah. Kot pove že naslov, je ključni povezovalni element obeh kompleksnih pojmov sprememba, kar vpeljuje tiho predpostavko, da sta formiranje in razvoj (nove) Evrope močno odvisna od medijev in komunikacije. Pri tem je Evropa že sama po sebi spreminjajoč se koncept, spreminjajo pa se tudi mediji, ki delujejo v njenih državah, pa tudi med regijami. Obenem je Evropa del spreminjajoče se globalne scene, ki jo posamezniki v precejšnji meri doživljajo preko medijev in na katere – obratno – spet vpliva

globalni tok denarja in (kulturnih in drugih) dobrin. V tem smislu je študij spreminjajočih se medijev v Evropi resnično študij spreminjajoče se Evrope. Tako osredotočenost raziskave na razvoj evropske medijske kulture ne zadeva samo spreminjajoče se medijske in kulturne politike ali tehnoloških in ekonomskih aspektov množičnih medijev, pač pa se dotika veliko pomembnejših vprašanj evropske integracije in postopne fragmentacije nacionalnih kultur in identitet v procesu globalizacije.

V projektu se prepletajo različne raziskovalne metode, eden njegovih glavnih namenov pa je, da bi znanstveniki sami razvijali primerne kvalitativne in kvantitativne metode in procedure za razvoj komparativnega dela. Program si prizadeva za močnejše interdisciplinarno povezovanje humanistike, družbenih ved in medijskih študijev. Predvsem slednji so na univerzah v Evropi zelo različno pojmovani, kar situacijo sicer nekoliko otežuje, dejansko pa pomeni prednost, saj zahteva natančno formulacijo izhodišč, soglasno opredelitev osrednjih konceptov, dogovor o terminologiji ipd. Za študij evropske medijske kulture v globalnem kontekstu glede na njene posamezne, nacionalne in regionalne karakteristike je potrebna komparativna, interdisciplinarna raziskovalna strategija s problemsko orientirano kontekstualno perspektivo in ne posamezne fokusirane medijske raziskave. Zato je projekt osnovan na študiju in primerjavi osnovnih strukturnih aspektov medijske kulture, ki se naslanja na kvantitativne podatke o tehnoloških, kulturnih, političnih in

ekonomskih indikatorjih in tudi o evropskem občinstvu in medijskih vsebinah. Razbiranje trendov medijskega razvoja in medijskih značilnosti v Evropi zato nujno vključuje tudi elemente sociologije, ekonomije, tehnologije, politologije in humanističnih ved, kulturne analize, psihologije, lingvistike in retorike.

K prepletu metod in disciplin naj bi prispevala ravno tematska razporeditev raziskave na štiri delovne skupine. Raziskovalna področja posamezne skupine smiselno kombinirajo in povezujejo institucionalno delovanje medijev, tj. medijsko produkcijo in distribucijo, tako z družbeno-kulturnimi in formalno-estetskimi aspekti medijskih vsebin, kot tudi z vprašanji medijske konzumpcije in recepcije. Pri tem naj bi se osredotočili predvsem na sodobne evropske medije po letu 1950, vendar z upoštevanjem širšega historičnega razvoja in kontraktornih tendenc, iz katerih izvirajo morebitni novi trendi v sodobnem globaliziranem svetu. Tudi zato je tema vsake od štirih skupin formulirana skozi dinamično napetost med nasprotujočimi si tendencami v evropski medijski kulturi, ki skuša povezati empirično usmerjeno družboslovno raziskovanje s pristopi humanističnih ved. Eden izmed ciljev projekta je namreč prečiti razlike med kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami, saj naj bi bila ena največjih prednosti projektov, kakršen je *Changing Media – Changing Europe*, prav v tem, da se različne vede skozi študije primerov srečujejo v analizi in interpretaciji zapletenih procesov, kot sta

kulturna globalizacija in evropska integracija.

Prva skupina se ukvarja z odnosom med mediji, javno sfero in trgom in v tej zvezi predvsem z napetostjo med državljanstvom kot kategorijo javnosti oz. javne sfere in potrošništvom kot tržno kategorijo. Svoje delovanje je zastavila tridelno; prvi sklop zadeva primerjalne študije javnosti oz. javne sfere, javnih medijev in demokracije, drugi se osredotoča na oblike t. i. internetnega novinarstva in sodobne televizijske žanre, kot sta reality-tv in infotainment, tretji pa problematizira delitev na visoke in nizke kulturne forme in preučuje estetiko prestopanja teh meja, popularizacijo »elitnih« umetniških form, komercializacijo medijev in žanrsko hibridizacijo. V prvi fazi je skupina organizirala rudimentarno pilotsko raziskavo razvoja medijev v Evropi skozi historično primerjavo medijske reprezentativnih tem od leta 1960 do 2000 (*A Rudimentary History and Comparative Study of Media Developments in Europe 1960–2000*).

Druga skupina preučuje dihotomijo med kulturo in trgovanjem in konflikt, ki se znotraj medijske politike odvija med kulturnimi aspiracijami in tržnimi imperativi. Namen skupine je analizirati evropsko medijsko politiko iz politične, pravne, etične in sociokulturne perspektive, ki bi vključevala tudi analizo medijske konkurence in koncentracije ter problematiko medijske raznolikosti. Na osnovi glavnih tem obravnave so se raziskovalci razdelili v štiri podskupine z naslovi *Konceptualni okvir za komunikacijske politike*, *Sodobna*

politika – sodobni mediji, *Medijska tekmovalnost, inovacija in raznolikost in Politike regulacije avdiovizualnega sektorja v Evropi*.

Tretja skupina se ukvarja s problematiko konvergence in fragmentacije razvoja medijske tehnologije in informacijske družbe na evropski ravni. Raziskovalci problematizirajo koncepte informacijske družbe in t. i. network society (Castells, 1996) in se osredotočajo na nove medije, predvsem na internet in njegov vpliv na družbo, kulturo, delo, izobrazbo in vsakdanje življenje. Sodelujoči delajo v petih podskupinah, prva se ukvarja s kvaliteto življenja (vprašani identitete ter sprememb časovno-prostorskih dimenzij in mobilnosti), druga s funkcioniranjem e-trgovanja, zaposlovanja in dela, tretja z vprašanji državljanstva in politike vladanja, četrta z izobrazbo, učenjem, znanjem in peta z medijskimi spremembami kot elementom širše kulturne sfere, predvsem na področju nove digitalne estetike.

Četrta skupina se osredotoča na medije glede na kulturne identitete in se ukvarja predvsem z vprašanjem, ali bodo globalizacijski procesi pripeljali do homogenejših ali fleksibilnejših in bolj diverzificiranih oblik kulturne identitete. Raziskovalce zanimajo vloga medijev v vsakdanjem življenju in z njo povezana vprašanja spola, narodnosti, življenjskega stila in socialnih razlik. Skupina deluje v dveh podskupinah; ena se ukvarja z medijskimi občinstvi, druga pa z medijskimi vsebinami oz. teksti.

Ena glavnih orientacij projekta sta interdisciplinarnost in odprtost oz. širina obravnavane snovi, ki se ne nanaša le

na sedanje, temveč tudi na prihodnje trende, zato teme raziskovanja temeljijo na splošnejši problematiki in ne na specifičnem, ozko določenem delovnem načrtu. Čeprav je to lahko problematično, predstavlja dobrodošel izziv, saj je le tako mogoče vzpostaviti nove pristope in resnično interdisciplinarne raziskave. Skupine so se zato primorane usmeriti k skupnim diskusijam in obenem razplastiti izbrano področje na bolj specializirane podteme. V petih letih naj bi se vse štiri delovne skupine posvetile primerjalnoevropski raziskavi izbrane tematike; vsaka naj bi se sestala dvakrat na leto. Ker pa naj bi program spodbujal sodelovanje skupin med sabo in z drugimi evropskimi raziskovalci, ki se ukvarjajo s podobnimi problemi, so v okviru projekta organizirane tri velike skupinske konference s tematsko širšimi diskusijami in poudarkom na splošnih teoretičnih in metodoloških problemih, ki zadevajo delo vseh sodelujočih skupin. Razprave tako segajo od debat o globalizaciji in evropski integraciji, vprašanj kulturnih identitet in transformacij do problematizacije tradicionalnih komunikacij in novih medijev (med) mrežno povezane družbe in njenih vplivov na demokracijo in kulturo. Raziskovalni izsledki vseh skupin naj bi skupaj z referati s konferenc izšli v seriji publikacij o evropskih medijih.

Nekaj finančnih sredstev programa je namenjenih štipendijam mladim raziskovalcem – doktorskim ali poddoktorskim študentom s sorodnimi interesi, ki omogočajo krajše sodelovanje v eni od projektih skupin oz. participacijo na nekaj srečanjih. Tako sva se, potem ko

sva se prijavili in bili sprejeti, v raziskovanje »spreminjajočih se medijev spreminjajoče se Evrope« vključili tudi mladi raziskovalki z ISH, Sabina Mihelj in Ana Vogrinčič. Ana se je priključila prvi, Sabina pa četrti raziskovalni skupini. Štipendija mlademu raziskovalcu omogoči dve srečanja s skupino, v kateri sodeluje, in se omejuje na dva štipendista v isti skupini obenem; po dogovoru in na željo skupine, v kateri sodeluje, pa je mogoče štipendije tudi podaljšati, predvsem če se štipendist aktivno vključi v raziskovanje in prispeva h kompleksnosti in poglobljenosti končnih rezultatov. Razpis je tako pravzaprav ves čas odprt, vendar sva bili midve, ki sva se prijavili v drugi polovici leta 2001, že med zadnjimi prišleki. Prvo srečanje, na katero sva bili povabljeni, je bila konferenca vseh skupin aprila 2002 v Københavnu, drugo od treh predvidenih plenarnih srečanj, tokrat z naslovom *Evropski mediji, kulturne identitete in kulturne politike*. Prvo je z naslovom *Evropski mediji v tranziciji: globalne in primerjalne perspektive* potekalo že leta 2001 v italijanskem Il Cioccu pri Pisi, zadnje z naslovom *Stari mediji – novi mediji: Evropa in globalna informacijska družba* pa bo predvidoma decembra leta 2004 na Azurni obali. Po predstavitvi referatov se vsako plenarno srečanje nadaljuje v krajše sestanke posameznih skupin. Tako sva se imeli priložnost pobliže seznaniti z delom svoje skupine, prve oz. četrte.

Poročilo s konference v Københavnu
Københavenska konferenca je nazorno odsevala prednosti in (morda še bolj)

pomanjkljivosti projekta *Changing Media – Changing Europe*; že njen naslov – *European Media, Cultural identities and Cultural Politics* – je obetal tematsko zelo raznorodno vsebino, poleg raznorodnosti pa je potrebno omeniti še cel razpon različnih znanstvenih disciplin (od sociologije in politične teorije do kulturnih študij) in nenazadnje različnih bolj ali manj nacionalno zamejenih raziskovalnih tradicij. Rezultat je bil – ne glede na vse napore organizatorjev – precej eklektična konferenca: raznolikost pristopov in tem je skoraj onemogočila smiselno razporeditev prijavljenih prispevkov v tematske sklope in oteževala komunikacijo med avtorji prispevkov, njihovimi uradnimi respondenti in drugimi člani projekta. Uvodne tone je konferenci dal Elihu Katz s Hebrejske univerze v Jeruzalemu, sicer znan po knjigi *Media Events: Live Broadcasting of History* (skupaj z Danielom Dayanom, 1992) in po študiji recepcije Dallasa (skupaj s Tamar Liebes, 1985); v uvodnem predavanju je podal sintetičen, a ne pretirano inovativen vpogled v problematiko razmerja med mediji in publiko, izhajajoč iz tipologije različnih oblik komunikacijske kontrole (s strani medija) in različnih pogojev recepcije. Predavanje je bilo mogoče razumeti kot korekcijo avtorjeve študije o recepciji Dallasa iz 80-ih let; medtem ko je bil osnovni namen slednje dokazati, da uvoz kulture nima enosmiselnih, od recepcije oz. njenega kulturnega konteksta neodvisnih posledic, je Elihu Katz tokrat v grobem bolj poudaril kontrolo kot svobodo interpretacije (oz. narrow-

casting pred broadcastingom). A če se je po njegovem predavanju še razvila debata, je konferenca v nadaljevanju (z redkimi izjemami) funkcionirala kot sosledje kratkih predstavitev, obsežnih in praviloma ostrih kritik respondentov in kratkih odgovorov avtorjev, medtem ko je za diskusijo redno zmanjkovalo časa. V tematskem sklopu *Evropski imaginarij in konstrukcija kulturnih identitet* je Stig Hjarvard predstavil analizo mediatizacije in globalizacije industrije igrač Lego, Sabina Mihelj pa primerjalno analizo realističnega romana in gledališča ter sodobne televizije z vidika ideologije realizma. V sklopu *Evropske publike in vzorci recepcije* je Kirsten Drotner razpravljala o Disneyju v kontekstu globalizacije, Daniel Biltereyst je predstavil interpretacijo t. i. reality-tv in z njo povezane moralne panike, Roberta Perason in Marie Messenger Davis sta ponudili analizo recepcije Shakespearja in Star Treka v kontekstu globalnega televizijskega trga, Ben Bachmair je raziskal nekatere vidike interakcije interneta in televizije ter tabloidov, William Uricchio pa je podal razmišljanje o kontradiktornih vidikih »cyberdržavljanstva« glede na oblikovanje identitet. Tematski sklop *Politika, kultura in medijske institucije* je združeval primerjalno analizo vpeljave evra v izbranih nacionalnih medijih, ki jo je predstavil Peter Ludes, analizo javnega televizijskega servisa v kontekstu digitalnega multipleksa (Taisto Hujanen), analizo diskurzov medijev in publike o problematiki prevoza, politike in vsakdanjega življenja (Kim Schroeder in Louise Philips)

in analizo razmerij med nacionalno politično kulturo in mediji na primeru izvolitve Silvia Berlusconija leta 2001 (Gianpietro Mazzoleni). Trem temat-skim sklopom je bila dodana še predstavitve delnih rezultatov primerjalne študije razvoja medijev v Evropi za obdobje 1960–2000, ki jo izvaja prva skupina. Kot je delno razvidno že iz kratkega nabora tem, so bili prispevki združeni v tematske sklope precej arbitrarno; organizatorjem in moderatorjem pa med konferenco ni uspelo vzpostaviti dovolj koherentnih okvirov ali vsaj stičnih točk, ki bi omogočali konstruktivno diskusijo. Zaradi velikih razlik v raziskovalnih pristopih, ki so bile neredko posledica temeljnih metodoloških in epistemoloških razhajanj, so avtorji prispevkov od respondentov praviloma dobili malone rušilno kritiko, ki je (ker so respondenti pogosto prihajali iz drugačnih raziskovalnih tradicij) spodbijala same temelje njihovega pristopa k izbranemu objektu. Diskusija se v takem ozračju – razen če se avtorjem ni uspelo prepričljivo ubraniti – seveda ni razvila ali pa je zastala na točki »strinjamo se, da se ne strinjamo«.

Komentar

Četudi teoretski opis projekta zveni obetavno in napoveduje resno, tematsko relevantno in notranje koherentno raziskavo, je »pogled od znotraj«, ki ga je omogočila udeležba na konferenci in delovnem sestanku v Københavnu, ponudil drugačno sliko. Seveda se dejanski raziskovalni procesi nikoli popolnoma ne ujemajo s svojimi reprezentacijami, pa naj gre za načrte razisko-

valnih projektov ali poročila – a v primeru projekta *Changing Media – Changing Europe* je razhajanje med velikopoteznimi načrti in dejansko izvedbo porazno. Navkljub – ali, kot postane jasno ob podrobnejšem vpogledu v notranjo dinamiko, morda prav zaradi – prisotnosti najprepoznavnejših raziskovalcev in raziskovalk s področja medijskih študijev v Evropi je projekt v dobrih dveh letih obstoja dosegel presenetljivo malo: nekatere skupine oz. podskupine so šele na srečanju v Københavnu natančneje definirale svoj cilj, pa tudi tiste, ki so se v tem obdobju že lotile konkretnih skupnih projektov, so ponujale zelo omejene vzorce podatkov in praktično nobenih posebej presenetljivih pristopov, vpogledov, interpretacij. Delni vzrok za to je prav v prisotnosti tolikšnega števila »velikih imen«, ki pa so praviloma tako obremenjena z drugimi angažmaji, da si težko vzamejo dovolj časa za delo pri omenjenem projektu. Mogoče je sicer predvidevati, da bi bili tudi ti člani projekta bolj motivirani za delo, če bi bil proračun projekta višji ali vsaj bolj premišljeno strukturiran; večina denarja je namreč namenjena materialnim stroškom samega srečevanja, medtem ko posebnih fondov za raziskovalno delo ni ali pa so zelo omejeni – kar je glede na dejstvo, da je med ključnimi cilji projekta prav produkcija novih podatkov, ne pa le recikliranje starih, težko razumljivo. In nenazadnje velja upoštevati tudi dejstvo, da je Evropska znanstvena fundacija v fazi načrtovanja projekta uporabila (vsaj po mnenju nekaterih članov projekta) pretirano *top-down*

approach: nekatere raziskovalce je rekrutirala in razvrstila v skupine brez upoštevanja njihovih poprejšnjih afiliacij, afinitet in razhajanj. Ironija je, da je s takim pristopom projekt malone »povozil« prav tisto, kar bi moral utrditi oz. vzpostaviti: namreč nadnacionalne in interdisciplinarne povezave raziskovalcev s področja množičnih medijev. Strokovnjaki za množične medije v Evropi namreč niso (vsaj ne nujno ali vsi) živeli v enklavah *nacionalnih* raziskovalnih tradicij, ki bi jih bilo potrebno v procesu evropske integracije razrušiti, temveč so bili v veliko večji meri razdeljeni vzdolž meja različnih *disciplinarnih* tradicij, ki so bile pogosto že nadnacionalne. Seveda ne gre podcenjevati relativne zaprtosti anglofonih, frankofonih in (v manjši meri) germanofonih raziskovalnih tradicij, hkrati pa ne gre pozabiti, da so te tradicije – vsaka znotraj svojega jezika – dosegle določeno nadnacionalno razsežnost: vsaka je namreč vase zajela, če ne drugega, raziskovalce v svojih nekdanjih kolonijah ali imperijih. Zdi se, da so snovalci projekta *Changing Media – Changing Europe* te (že vzpostavljene) nadnacionalne kooperacije spregledali ali vsaj zanemarili in

projekt zasnovali na poenostavljajoči opoziciji nacija : Evropa. Tukaj pa trčimo ob morebiti najbolj problematično dejstvo – ki je povezano tudi s konceptom in poslanstvom glavnega financerja, namreč Evropske znanstvene fundacije – da je ena izmed ključnih predpostavk projekta prav tisto, kar bi moralo biti njen objekt: namreč »Evropa« in »evropski« mediji. Mnogi člani projekta sicer individualno opozarjajo na te in podobno vprašljive okvire projekta, in morebiti bi bilo treba v nestrinjanju z dispozicijo projekta videti dodaten element, ki zmanjšuje motivacijo za doseganje načrtanih ciljev; vprašanje pa je, v kolikšni meri se bo tem notranjim napetostim in nestrinjanjem uspelo osrediniti na skupno točko in ponuditi refleksijo, ki bo prepoznavna tudi v rezultatih projekta. In končno morda »rezultatov« ne gre pojmovati preozko – celoten obseg učinkov bo morda mogoče opaziti šele po daljšem času po koncu projekta, ko bo razvidno, v kolikšni meri so vzpostavljene vezi vplivale na oblikovanje novih mednarodnih projektov.

Ana Vogrinčič
Sabina Mihelj

Mednarodna konferenca:
**»(Skrivene) manjine: jezički i etnički identitet
 u alpsko-jadranskom regionu«**

U Radencima se od 21. do 23. marta 2002. godine odvijala naučna radionica pod nazivom »(Skrivene) manjine: jezik i etnički identitet u alpsko-jadranskom regionu«, u organizaciji Evropske naučne fondacije (European Science Foundation) i uz dodatnu podršku Naučno-istraživačkog centra SAZU (ZRC SAZU). Osnovni cilj ove radionice bio je da se različiti, ali međusobno uporedivi aspekti jezičkog i etničkog identiteta razmotre u multidisciplinarnom kontekstu, iz perspektive sociolingvistike, etnolingvistike, istorije, sociologije, etnologije, antropologije i pravno-političkih nauka; prostor između Alpa, Jadranskog mora i Dunava u centralnoj Evropi odabran je kao ključni za buduće širenje Evropske zajednice, budući da obuhvata većinu država - najozbiljnijih kandidata za članstvo u Uniji. Ovaj region, takođe, predstavlja pogodan teren za međusobno poređenje različitih *skrivenih manjina*. Budući da su još od 19. veka etnička pitanja u ovom regionu izražena uglavnom preko statusa lokalnih jezika, jezički i etnički identitet su vrlo blisko povezani i međusobno uslovljeni, te su zbog toga predstavljali glavne teme radionice.

U preliminarnom delu radionice, **Albert Reiterer** sa Koroškog instituta za etničke manjine u Villachu / Beljaku (Austrija) govorio je o politici prema manjinama u Evropi, o konceptima manjine, etniciteta i etničkog identiteta,

kao i o parametrima kojima se ove kategorije određuju.

Prva grupa predstavljenih radova odnosila se na teorijske aspekte proučavanja *skrivenih manjina*. **Robert Minnich** sa Odseka za socijalnu antropologiju Univerziteta u Bergenu (Norveška) govorio je o lingvističkoj situaciji u Kanalskoj dolini (Val Canale), gde se danas susreću granice tri države (Slovenije, Austrije i Italije), i uporedio je sa lingvističkim ponašanjem govornika slovenačkog sa sa druge strane Alpa, u austrijskim selima Achomitz i Freisitz, pokušavajući da odgovori na pitanje šta možemo saznati o identitetu govornika u višejezičkim sredinama na osnovu repertoara kodova koji oni koriste. **Christian Promitzer** sa Univerziteta u Gracu (Austrija) je u svom izlaganju pokušao da pokaže kako se termin *skrivenih manjina* može teoretski koristiti. Promitzer je predstavio pristup *skrivenim manjinama* kakav se primenjuje na istraživačkom projektu *»Skrivene manjine između centralne i jugoistočne Evrope«* (*»Versteckte Minderheiten zwischen Zentral- und Südosteuropa«*)¹. Istraživanje obuhvata pet etničkih, jezičkih i konfesionalnih zajednica na prostoru između centralne i jugoistočne Evrope, pogodnom za

¹ Projekat se realizuje pod rukovodstvom dr Promitera i finansiran je od strane austrijskog Fonda za unapređenje nauke (FWF) (broj projekta P15080).

uporednu analizu, budući da predstavlja kulturnu zonu koja povezuje centralnu Evropu, mediteran i Balkan. Svi saradnici na projektu učestvovali su u radionici i predstavili dosadašnje rezultate istraživanja ovih pet etničkih grupa. Sociolingvističkom situacijom i identitetom Srba u Beloj krajini u Sloveniji bavi se **Tanja Petrović** (Beograd-Ljubljana); u svom izlaganju, ona je prikazala obrasce komunikacijske prakse u četiri srpska pravoslavna sela u Beloj krajini (Marindolu, Miličima, Paunovičima i Bojancima). **Marijana Jakimova** (Grac-Sofija) ukazala je na menjanje identiteta kao integracijski model na primeru potomaka bugarskih baštovana u Gracu. **Klaus Jürgen-Hermanik** (Grac) dao je pregled istorijskih i etnografskih podataka o slovenačkoj manjini u austrijskoj Štajerskoj; zbog činjenice da ova manjina naseljava tri izdiferencirane regije – »radgonski trougao« u jugoistočnoj Štajerskoj, oblast južno od Leutschacha i planinsku regiju Soboth (Sobota), nikad nije stvoren osećaj uzajamne solidarnosti između štajerskih Slovenaca, kao što je to bio slučaj sa mnogo kompaktnijim Slovencima u Koruškoj. O nemačkim selima u severoistočnoj Sloveniji govorio je **Eduard Staudinger** sa Univerziteta u Gracu, a **Ivica Šarac** (Grac-Mostar) izneo je podatke o Srbima-katolicima u Dubrovniku, koji su se kao grupa formirali u 18. i 19. veku i čije je jezgro činila intelektualna elita koja je izvesno vreme izdavala i svoj časopis. Proučavanje fenomena skrivenih manjina kako je teorijski zasnovano u projektu »Skrivene manjine između

centralne i jugoistočne Evrope« ima za cilj sagledavanje brojnih faktora koji oblikuju njihove »strategije preživljavanja«: način nastanka (manjine nastale migracijom: autohtone manjine), način života (urbane: ruralne manjine), različite vrste granica za koje su ove manjine vezane, budući da je za njih karakteristično da žive u blizini starih ili novonastalih državnih granica, stepen i oblik kulturne asimilacije (prisilna: dobrovoljna) itd. Pri proučavanju *skrivenih manjina* nužno se nameće pitanje zašto su one postale »skrivenene« i da li i na koji način one doživljavaju sebe kao različite od većine koja ih okružuje; pri tome je neophodno uzeti u obzir oblike formalnog i neformalnog organizovanja manjine, njene veze sa matičnom zemljom, načine konstruisanja predstave o »drugom« itd.

Odnosom jezičkog i etničkog identiteta bavilo se nekoliko učesnika radionice; **Mirko Križman** (Maribor) govorio je o sociolingvističkom položaju nemačke *skrivenene manjine* u oblasti reke Mure na slovenačko-austrijskoj granici, polazeći od slovenačko-nemačkog bilingvizma u ovom regionu, njegovih funkcija i simboličkih značenja; **Biljana Sikimić** (Beograd) iznela je podatke o etnolingvističkoj situaciji, lingvističkom repertoaru i stavovima prema jeziku Srba na ostrvu Čepel u Mađarskoj, posebno ističući potomke bugarskih baštovana integrisanih u ovu srpsku zajednicu, koji na neki način predstvaljaju *skrivenu manjinu* unutar manjine. **Giorgio Ziffer** (Udine) je problemu višejezičnosti, jezičkog izbora i jezičke interferencije u alpsko-jadranskom regionu pristupio

analizirajući leksički fond dela srednjovekovne književnosti, dokazujući da je ovaj region, zajedno sa Moravskom i Panonijom, imao glavnu ulogu u uobličavanju fonda reči crkvenoslovenskog jezika; njegov prilog ukazao je na potrebu da se fenomen *skrivenih manjina* posmatra ne samo s obzirom na njegovo savremeno stanje, nego i iz istorijske perspektive.

Nikola Živković (Berlin) predstavio je situaciju grkokatoličkih potomaka Uskoka u Žumberku u Hrvatskoj.

Marija Jurič-Pahor (Trst) uporedila je modalitete formiranja identiteta kod dve manjinske grupe: Slovenaca u austrijskoj Koruškoj i u oblasti Trsta; **Oto Luthar** (Ljubljana) je govorio o identitetu Roma u slovenačkoj multietničkoj regiji Prekmurje, njihovom odnosu prema tradiciji i strategijama kojima pribegavaju u svakodnevnom životu, pri čemu praksa Roma da i po nekoliko puta u životu menjaju ime i prezime baca sasvim novu svetlost na tradicionalno poimanje identiteta i tradicije.

Značaj porodice i porodičnih struktura za proučavanje procesa formiranja identiteta istakla je **Mojca Ravnik** sa Instituta za etnologiju ZRC SAZU u Ljubljani, u prilogu *Porodica i identitet u slovenačkoj Istri*, baziranom na dugogodišnjem terenskom radu u Trstu, njegovom zaleđu i današnjoj slovenačkoj i hrvatskoj Istri. Istraživanje je pokazalo da su pripadnici iste generacije preuzimali različite kulturne i nacionalne identitete, u zavisnosti od toga da li su napuštali rodno mesto ili ne. Važnu ulogu porodična struktura ima i u istraživanju **Duške Knežević-Hočevar**

(Ljubljana), koja se u svom radu bavi načinima samoodređenja stanovnika doline gornjeg toka Kupe, i značajem koji u tom procesu ima uspostavljanje državne granice između Hrvatske i Slovenije 1991. godine. Knežević-Hočevar je na primeru jedne porodice iz ove regije pokazala kako mešanim brakovima stanovnici sa obe strane državne granice stvaraju srodničke veze, pretpostavljajući na taj način regionalni identitet nacionalnom.

Poslednji deo radionice bio je posvećen pravnom aspektu *skrivenih manjina*.

Mirjam Polzer-Srienz (Innsbruck) prikazala je na koji su način manjinske etničke grupe predstavljene u državnim organima i zakonima Slovenije i Austrije i pokazala kako princip jednakosti nije uvek dovoljan za zaštitu manjinskih prava - specijalan status manjine morao bi, osim na individualnoj, biti zagarantovan i na kolektivnoj ravni. **Wolfgang Gombocz** (Graz) govorio o aktivnostima

»Kulturnog društva član 7«, prve kulturne organizacije štajerskih Slovenaca i ukazao na problem da veći deo pripadnika ove manjine želi da ostane »skriven« i izbegava bilo kakvo javno promovisanje slovenačkog identiteta.

Radionica »(Skrivene) manjine: jezički i etnički identitet u alpsko-jadranskom regionu« okupila je osamnaest istraživača koji su se iz različitih perspektiva bavili fenomenom malih etničkih, jezičkih i konfesionalnih zajednica. Raznolikost pristupa pokazala se kao velika prednost - pomogla je da se mnogi problemi vezani za ovaj fenomen sagledaju iz novog ugla i doprinela konstruktivnoj diskusiji. Kao veoma

važni aspekti proučavanja *skrivenih manjina* istaknuti su proučavanje jezičke prakse - višejezičnost, promena koda, funkcije vernakulara (Srbi u Beloj krajini, Slovenci u Ziljskoj i Kanalskoj dolini, Srbi u Mađarskoj), strukture porodice (stanovništvo u Istri i u gornjem toku reke Kupe), odnosa između urbanih i ruralnih skrivenih manjina (bugarski baštovani u Gracu kao urbana manjina); takođe se kao relevantna pokazala uloga intelektualnih elita (katolički Srbi u

Dubrovniku). Termin *skrivena manjina* se, sa druge strane, čini veoma pogodan, jer budući nov, nije ideološki opterećen i nije podložan tradicionalnim tipologijama etničkih i nacionalnih manjina; koncept razvijan na ovoj radionici može biti veoma koristan pri opisivanju etničkih fenomena na početku 21. veka.

Tanja Petrović

Rapport sur le séjour de recherche à Paris (MSH – Maison des Sciences de l'Homme)

L'année dernière, le 6 novembre 2001 j'étais dans l'espoir d'obtenir une bourse de la MSH, pour faire des études sur mon projet post-doctoral de recherche «Imaginer l'Autre: construire l'Autre dans le cas des migrants (les réfugiés, les exilés et les demandeurs d'asile)». J'ai obtenu cette bourse pour une période de 3 mois. Pendant mon séjour à Paris, du 20 février au 31 mai 2002, j'ai mené plusieurs activités, mettant en forme les bases épistémologiques nécessaires à la recherche des concepts du racisme et des théorisations liées aux doctrines sur les races, également nécessaires à l'étude de la territorialité, de la sédentarité, des migrations, etc.

En premier lieu, j'ai fait un travail à la bibliothèque de MSH. Concentrée sur la

préparation de présentations au colloque balkanique, j'ai consulté des bases de données où j'ai trouvé plusieurs périodiques concernant les questions épistémologiques des concepts du territoire et de la frontière.

Pendant le premier mois de mon séjour je me suis surtout concentrée sur la préparation de deux exposés. Au cours de mon séjour, j'ai aussi quitté Paris pour participer au colloque frontières et identités territoriales et imaginaires de l'antiquité aux temps modernes (accent mis sur les Balkans) à Ljubljana, du 17 au 20 mars). Au colloque de Ljubljana, j'ai présenté un exposé le 20 mars 2002: Les Tsiganes «autochtones» et «non-autochtones» dans la Slovénie d'aujourd'hui. Délimitation territorialo-

imaginaire des identités. C'était un Colloque international organisé à Ljubljana par plusieurs institutions: l'Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana, le Centre de Recherches Historiques, Paris, et le Centre Louis Gernet de Recherches Comparées sur les Sociétés Anciennes unites mixtes de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, et du Centre National de Recherches Scientifiques, avec le soutien du Centre Français de Recherches en Sciences Sociales, Prague, de l'Institut français Charles Nodier à Ljubljana et de l'Ambassade de France en Slovénie, du Ministère des Affaires Etrangères de la République française, du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales Paris, et de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, du Ministère de l'Éducation de la Science et du Sport de la République de Slovénie.

Après mon retour à Paris j'ai préparé un deuxième exposé. Il a été présenté au cours du séminaire de Jean Pierre Liégeois à l'Université Paris V. Le 10 avril 2002, je suis intervenue sur: *Les Rom de Slovénie : le point sur les recherches*. J'ai cherché des documents afin de préparer des textes pour des conférences auxquelles j'ai participé ou auxquelles je participerai cette année:

1 *Le problème de représentation dans le discours sur les Rom en Slovénie : le cas des «préjugés»* (15 février à Ljubljana).

2 *Reprezentacije migracij prekmurskih Romov skozi antropologijo v postsocialističnem obdobju* (novembre 2002, Radenci, Slovénie)

3 *Slovenian romology and construction of «Romani culture»: socio-anthropological view* (3-5 décembre, Vilnius University, History Faculty, Universiteto 7, Lithuania).

D'ailleurs, pendant mon séjour à Paris j'ai choisi, parmi les programmes des enseignements à l'EHESS et aux Universités de Paris 5 et Université de Paris 7, de participer à plusieurs colloques, conférences, journées d'études et aux séminaires. Je les énumérerai ci-dessous:

Colloques, conférences, journées d'études

1. *Réfugiés et droit d'asile. Perspectives historiques et enjeux actuels*

Ecole doctorale Economie, Espaces, Sociétés, civilisations; Journée d'étude organisée par l'Unité de recherches Migrations et Société, Université de Paris 7, Immeuble Montréal, le 29 mars 2002

2. *Anthropologie et politique - Approches du politique : perspectives disciplinaires*

Association des Français Anthropologues, 29-30 mai 2002

Séminaires

1. *Séminaire de recherche au Centre de recherche tsiganes*, dirigé par Jean - Pierre Liégeois

- *Approche du contexte tsigane dans le département du Finistère*

Régis Laurent, Université de Franche-Comté, le 6 mars 2002

- *Les activités de l'OSCE concernant les Rom, notamment pour les élections*, Nicolae Gheorghe - OSCE, le 27 mars 2002

- *Extranéite et initiatives: Gitans et santé de Barcelone à Gênes*

Lamia Missaoui, Université de Versailles /Saint-Quentin-en Yvelines, le 29 mai

2. *Genèse des imaginaires nationaux en Europe - Historiographies et imaginaires nationaux en Europe* (Andre Burguiere, Hinnerk Bruhns)

- *Une nation transfrontière ? Territoire et identité dans l'historiographie des Tsiganes* Henriette Asseo, EHESS, le 9 avril 2002

- *Recherches archéologiques et revendications territoriales dans les Balkans; Božidar Slapšak* Université de Ljubljana, le 13 mai 2002

3. *Anthropologie de la transmission orale en Europe - L'oral, l'écrit et la mémoire* (Nicole Belmont, EHESS), le 6 mai 2002

4. *Histoire et épistémologie de l'anthropologie sociale - Question de méthode* (Jean Jamin, EHESS), le 2 mai 2002

5. *Citoyenneté nationale et citoyenneté européenne* (Dominique Schnapper, EHESS), le 3 mai 2002

6. *Jazz et anthropologie* (Patrick Williams, EHESS) le 23 mai 2002

7. *Anthropologie des systèmes mondiaux - La constitution des champs individuels et sociaux dans le contexte mondial (II)* (Jonathan Friedman, EHESS) le 14, 21 et 28 mai 2002

8. Séminaire organisé par Mme Dana Diminescu à la MSH dans le cadre du programme de recherche «les circulations migratoires», MiRe

- *Transnational Theory and Beyond: the question of Migration*, Nina Glick Schiller, le 24 mai 2002.

Visites d'études, rendez-vous et contacts établis

Pendant mon séjour j'ai visité trois organisations qui ont une base des données concernant mon projet de recherche, particulièrement sur les études tsiganes et les études des ethnies et des migrations. J'ai consulté les chercheurs et documentalistes des organismes suivants:

1. *Centre de Recherches Tsiganes (CRT)*. CRT, une partie du Département de Sciences Sociales à l'Université de Paris 5, est un organisme public universitaire. Parmi les nombreux objectifs du CRT il y a, en premier lieu, la promotion et le développement de la recherche et des études concernant des communautés tsiganes et des Voyageurs, l'organisation des cours et séminaires, la production de brochures d'information, les travaux réalisés pour des ministères et le Conseil de l'Europe et puis la Commission européenne. Les publications sont aussi une des activités importantes : parmi elles, il faut mentionner la collection de *L'Interface* que fait partie du programme Interface, un programme de recherche au niveau européen. J'ai eu un rendez-vous avec M Jean Pierre Liégeois, sociologue, qui dirige ce centre et avec Mme Marielle Danbakli.

2. *Unité de recherche Migrations et Société (URMIS)*. L'URMIS est un laboratoire spécialisé dans l'étude des migrations et des relations inter-ethniques : Cette organisation regroupe des chercheurs relevant de plusieurs disciplines (sociologie, anthropologie, droit, histoire). Les recherches

empiriques conduites dans les différents programmes du laboratoire sont l'occasion de confronter les questions théoriques et méthodologiques posées par les modalités d'insertion des populations immigrées, la constitution d'espaces migratoires transnationaux, les dynamiques culturelles dans les sociétés pluri-ethniques. A l'URMIS, j'ai eu un rendez-vous avec M François Vourc'h et Mme Catherine Quiminal. J'ai aussi consulté le REMISIS, un réseau documentaire de l'URMIS et j'ai eu un rendez-vous avec Mme Mercedes Romero, documentaliste.

3. *Centre de documentation* de la revue *Etudes Tsiganes* J'ai visité cette revue et ai rencontré Mme *Evelyne Pomerant*.

Pendant mon séjour à MSH, des rendez-vous nombreux avec des chercheurs et des professeurs m'ont permis d'approfondir les questions épistémologiques qui me donneraient la possibilité de modifier des points de vue scientifiques. Communiquer avec les chercheurs de l'EHESS et du CTR (Mme Henriette Asseo, M Jean-Pierre Liégeois), la MSH - LAIOS (M Jean-François Gossieux), de la MSH - AFA et de l'URMIS (Mme Annie Benveniste), de l'URMIS (M François Vourc'h et Mme Catherine Quiminal) et du CNRS - LASP (Mme Mirjana Morokvasic Müller), a enrichi mon travail dans son contenu.

Contacts

Mme Henriette Asseo m'a aidée à établir des contacts avec plusieurs chercheurs

travaillant sur des projets de Tsiganes, la migration, l'Etat providence, la géographie politique. Parmi d'autres, j'ai rencontré Mme Dana Diminescu à la MSH, Zsuzsanna Vidra, Morgan Garo et Claire Cossée. Les contacts établis ouvrent une possibilité pour faire des échanges de chercheurs des facultés.

Expositions et autres activités liées au sujet de recherche

1. Un camp pour les Bohémiens, Saliers, Bouches du Rhône, 1942-1944

Exposition du 2 avril au 3 juin 2002, Musée National des arts et traditions Populaires

2. A l'appel des Associations A.P.A.T., Rromani Baxt, Těrníkano Brno, Centre Rrom Aver et du Centre Culturel Gitan j'ai participé au *rassemblement des Rom, Gitans, Manouches contre le Nationalisme et du Chauvinisme*. J'ai pris contact avec M. Marcel Courtiade, linguiste de langue Rromani, Université du Dauphiné, INALCO et les activistes de Unia Rromani.

En conclusion, je voudrais souligner que mon séjour à la MSH m'a donné une possibilité exceptionnelle d'enrichir mon travail scientifique et de conduire les activités décrites ci dessus. Enfin, je voudrais remercier la MSH, particulièrement Mme Henriette Asseo, M Maurice Aymard, et aussi Mme Olga Spilar pour m'avoir acceptée et m'avoir apporté tout leur soutien intellectuel.

Alenka Janko Spreizer

Poročilo o raziskovalnem obisku v Parizu

Lani sva **Taja Kramberger** in **Drago B. Rotar** preživela dva študijska meseca (november in december 2001) v Parizu, ki pa sta, seveda ob študiju literature, minila tudi v plodnih dogovorih s kolegi iz Centre de recherches historiques na École des hautes études en sciences sociales (priprava skupnega mednarodnega kolokvija, druge oblike sodelovanja, pogovori o *Monitorju ISH* in menjavah revij ter distribuciji, načrtovanje skupnih projektov). D. B. Rotarju je enomesečno štipendijo financirala francoska ambasada v Ljubljani, T. Kramberger pa je Maison des Sciences de l'Homme v Parizu dodelila štipendijo, ki nama je pomagala premostiti stroške, ki bi jih sicer morala kriti sama (honorar za že zdavnaj oddani prevod *Kolektivne memorije* Mauricea Halbwachsa namreč vse do izteka najinega bivanja v Parizu ni bil izplačan). Na EHESS so nama pred prihodom našli stanovanje v XII. okrožju, malo daleč, a dovolj prostorno, da bi oz. je preneslo tudi obiskovalca (obiskala naju je akademska slikarka Alenka Koderman).

Taja Kramberger je v Parizu napisala in od tam na založbo poslala spremno študijo k že omenjenemu prevodu zadnje (posthumno izdane) knjige Mauricea Halbwachsa, medtem ko je D. B. Rotar nadaljeval študij literature o evropskem antisemitizmu, nacionalizmi in kulturah, ki so bile in so še zgrajene na izključevanju drugih. Rotar je tudi imel vrsto sestankov s francoskimi in nefran-

coskimi kolegi z EHESS, zlasti iz CRH, a tudi iz drugih raziskovalnih centrov in inštitutov EHESS: z **Lucette Valensi**, kodirektorico Inštituta za proučevanje islama in družb muslimanskega sveta, z **Bernardom Vincentom**, direktorjem Centra za zgodovinske raziskave, **Jacquesom Revelom**, predsednikom EHESS, **Mauriceom Aymardom**, administratorjem (vodjo) Maison des Sciences de l'Homme, **Marie-Elizabeth Ducreux-Lakits**, specialistko za novoveško zgodovino Srednje Evrope, **Danielom Nördmanom**, specialistom za zgodovinsko geografijo, **Victorjem Karadyjem**, velikim madžarskim specialistom za novejšo zgodovino Srednje Evrope, ki dela v okviru Maison des Sciences de l'Homme, z **Jeanom Andreaujem**, strokovnjakom za rimsko ekonomijo, s **Hinnerckom Bruhnsom**, nemškim strokovnjakom za nacionalne imaginarije, ki dela na EHESS, z **Andréjem Burguièrom**, strokovnjakom za zgodovinsko antropologijo družine, mikrozgodovino in imaginarij, z **Rogerjem Chartierjem**, strokovnjakom za zgodovino knjige, branja in intelektualcev, z **Jeanom-Françoisom Gossiauxom**, antropologom in etnologom Balkana, z **Olgo Spilar**, sodelavko pokojnega Pierra Bourdieuja in Mauricea Aymarda, če naštejeva le najpomembnejša srečanja. Mnogih sestankov se je udeležila tudi Taja Kramberger, ki je med pariškim bivanjem izvedela, da je prišla v ožji izbor za štipen-

diranje na Collegium Budapest (*junior fellowship*) v letu 2003 in je zato morala za nekaj dni odpotovati v Budimpešto na intervju s komisijo, ki ga je uspešno opravila.

Udeležila sva se dveh znanstvenih srečanj (žal ne kot aktivna udeleženca), prvo je imelo naslov »Arheologija in socialna in kulturna antropologija: enotnost in raznovrstnost znanstvenih kultur in njihova organizacija med Vzhodom in Zahodom«, drugo srečanje pa je bil francosko-madžarski kolokvij o prostoru, mejah in identitetah v Evropi, ki sta ga med 22. in 24. novembrom 2001 organizirala Maison des Sciences de l'Homme in Collegium Budapest ob podpori madžarske ambasade in ob sodelovanju raziskovalcev z EHESS. Gre seveda za sklop tematik, ki so zelo blizu preokupacijam zgodovinskih antropologov na ISH in ki smo jih marca 2002 predstavili na mednarodnem kolokviju »Teritorialne in imaginarne meje in identitete od antike do današnjih dni (poudarek na Balkanu)« v Ljubljani, o katerem poročamo v tej številki *Monitorja ISH*. Nekateri izmed madžarskih in francoskih kolegov, ki so sodelovali na pariškem srečanju, smo povabili tudi na ljubljanski kolokvij (**Daniel Nordman, Gábor Sonkoly, Gyula Benda**). Pripravam na ta kolokvij sva v Parizu posvetila večino časa; francoski kolegi so – ob tem, da so poskrbeli za dofinanciranje najinega bivanja v Parizu – zbrali precej sredstev za izvedbo srečanja v Ljubljani. Rezultat stikov z ljudmi iz Maison des Sciences de l'Hom-

me je bilo tudi veliko darilo knjig za knjižnico ISH.

Nathalie Clayer, raziskovalka iz CNRS, in **Yves Tomic**, profesor na Univerzi Pariz VII, sta naju povabila, naj v okviru seminarja, ki ga na EHESS izvaja Francoska asociacija za proučevanje Balkana, ki jo vodi **Xavier Bougarel**, raziskovalec CNRS, predstaviva svoje znanstvene preokupacije v obliki predavanj. Predavanji sva pripravila v časovni stiski in iz materialov, ki sva jih obdelovala. Predavanje Taje Kramberger z naslovom »Možne korespondence med topografijo in topologijo na Balkanu: nekaj smernikov v potopisih in avtobiografijah (XIX. stoletje in začetek XX. stoletja)« je izzvalo živahno in kompetentno razpravo, prav tako tudi predavanje D. B. Rotarja z naslovom »Meje med družbami, meje v družbah: kulture, religije, skupinske identitete«. Ti predavanji sta nama omogočili, da sva se seznanila z zelo zanimivimi ljudmi, kakršni so **Xavier Bougarel, Carmen Popescu, Yves Tomic, Nathalie Clayer, Galia Valtchinova, Bernard Lory** in še kdo.

Ker je ravno med najinim pariškim bivanjem izšla prva številka *Monitorja ISH* z novo koncepcijo, sva nekaj številke razdelila kolegom in se dogovorila za izmenjavo z nekaj revijami, med njimi s *Cahiers du CRH, Balkanologie, Annales, Histoire, Sciences Sociales*.

Taja Kramberger
Drago B. Rotar

»Enakopravno državljanstvo – mednarodni seminar lezbičnih NVO s področja bivše Jugoslavije«

Od 12. do 14. septembra 2002 je v Ljubljani potekal mednarodni seminar nevladnih organizacij iz držav, nastalih na področju bivše SFRJ, ki se ukvarjajo s vprašanji kulture, socializacije ter državljanstvih in človekovih pravic istospolno usmerjenih žensk. Na njem so sodelovale organizacije iz Hrvaške, Srbije, Vojvodine, Kosova, Makedonije in Slovenije, skupno 40 udeleženk iz lezbičnih skupin Kontra (Zagreb), Lori (Rijeka), Labris (Beograd), Lambda (Niš), LP (Priština) in ŠKUC-LL (Ljubljana).

Na uradni otvoritvi so seminarju izrazili podporo županja mesta Ljubljana Viktorija Potočnik, varuh človekovih pravic Matjaž Hanžek, sekretarka za družino pri MDDSZ RS Alenka Kovšca, direktorica Mirovnega inštituta dr. Vlasta Jalušič, direktorica Centra nevladnih organizacij (CNVOS) Nataša Sukič ter predstavnici gostujočih lezbičnih skupin Lepa Mladjenović iz Beograda in Sanja Juras iz Zagreba.

Seminar »Enakopravno državljanstvo« je organizirala lezbična sekcija ŠKUC-LL v sodelovanju z Mirovnim inštitutom ter s podporo East-East programa pri Open Society Institute Budapest ter nizozemske fundacije HIVOS. Letošnje srečanje je bilo že četrto zapored in pomeni nadaljevanje tovrstnih pobud, ki so se začele leta 1997, ko je bilo organizirano srečanje v Sloveniji (Pohorje), drugo srečanje je bilo leta 2000 v

Jugoslaviji (Sombor), tretje pa leta 2001 na Hrvaškem (Rovinj). Letošnji ljubljanski seminar je sovpadel s 15. obletnico obstoja organiziranega lezbičnega gibanja v Sloveniji; oktobra 1987 je bila namreč pri društvu ŠKUC ustanovljena sekcija ŠKUC-LL, ki je takrat v prilogi »Ljubimo ženske« v tedniku *Mladina* objavila svoj prvi manifest.

Glavni cilj seminarja je bil izmenjava informacij, izkušenj in znanja med aktivistkami in skupinami, razvoj skupnih strategij prihodnjega delovanja ter sistema stabilne medsebojne komunikacije. Regionalna lezbična mreža deluje v podporo lezbičnim NVO v prizadevanjih za skupni cilj, ki je odpravljanje diskriminacije in homofobije ter promocija enakih državljanstvih in človekovih pravic lezbijk. Tematski okvir seminarja »Enakopravno državljanstvo« predstavljajo zlasti vprašanje zakonskih reform in uvajanje zaščitne zakonodaje za LGBT, vprašanje medijske obravnave homoseksualnosti in lezbištva ter infrastrukture lezbičnih NVO.

V sklepnem dokumentu seminarja so bile postavljene prioritete Regionalne lezbične mreže, in sicer: eksplicitna ustavna zaščita LGBT pred diskriminacijo na osnovi seksualne usmerjenosti in spolne identitete, eksplicitno sankcioniranje kršitev človekovih pravic LGBT v kazenskih zakonih držav v regiji,

reformne na področju družinske zakonodaje in partnerstev, zahteve po enakih starševskih, posvojiteljskih in reprodukcijskih pravicah žensk ne glede na spolno usmerjenost ali zakonski stan, vnos korektnih in nevtralnih vsebin o homoseksualnosti in lezbilstvu v šolske programe ter poziv javnim medijem k odgovorni obravnavi deprivilegiranih družbenih skupin.

Ocena situacije je pokazala, da v preteklem letu ni bilo bistvenih sprememb statusa LGBT v regiji in da je povsod, razen na Hrvaškem, kjer so stekle pobude za uvedbo zakonske zaščite istospolnih partnerstev, ostal *status quo*. Niti ena država v regiji nima urejenega prav-

nega statusa istospolnih partnerskih skupnosti. Za vse države sta značilni stigmatizacija in diskriminacija lezbijk, medijska stereotipizacija in senzacionalistični pristop ter splošna družbena homofobija pa še naprej ostajajo aktualen problem, ki terja sistematične rešitve. Ponekod – npr. Črna gora, Bosna in Hercegovina, Kosovo – je vprašanje pravic LGBT popolnoma ignorirano, položaj lezbijk pa »neviden«. Zaradi navedenih pokazateljev je organizirano in medsebojno povezano delovanje lezbičnega aktivizma v regiji nujno.

Tatjana Greif

bibliotheke.ish.si

Elektronska knjižnica ISH

V lanskem študijskem letu smo na ISH začeli uresničevati projekt elektronske knjižnice, ki smo jo poimenovali *Bibliotheke* in jo »parkirali« na <http://bibliotheke.ish.si/>. Ime smo ji izbrali zaradi začudenja nad dejstvom, da si tega iz zgodovine knjižnic nespornega imena še nihče ni izbral za svojo internetno domeno, ki bi ji dodal danes tako »famozni« .com.

BIBΛIOΘEKE v stari grščini pomeni skladišče knjig. Tako se je imenovala tudi legendarna, če že ne skoraj mitska knjižnica v helenistični Aleksandriji. Pa ne, da bi si domišljali, da bo ISH-jevska *Bibliotheke* primerljiva z aleksandrijsko, le primerjava danes sodobnega elektronskega knjižničarstva z antičnim se nam je zdela vabljiva. K temu smo

kot prepoznavni znak dodali še grško črko θ (*theta*), in celostna podoba knjižnice je bila načrtana.

Gledano vsebinsko je elektronska, dobro, lahko ji rečemo tudi virtualna, knjižnica zasnovana kot kvaliteten medmrežni nabor znanstvene literature v elektronski obliki, ki se programsko navezuje na fakultetne študijske programe. *Bibliotheke* naj bi uporabnikom in uporabnicam zagotavljala, da rezultati njihovega iskanja zadoščajo kriterijem znanstvenega diskurza. Prevladujoči format, v katerem najdemo večino knjižničnih e-besedil, je PDF, ki danes predstavlja standardno obliko prenosa avtorsko relevantnih in zaščitene besedil.

Skupina, ki se ukvarja z vzpostavljanjem elektronske knjižnice, naj bi skrbela tudi za produkcijo elektronskih izdaj (e-besedila, e-avdio, e-video) sodelavcev, sodelavk, študentov in študentk. Kot pionirski projekt smo postavili elektronsko izdajo Monitorja ISH in članke vključili v elektronsko knjižnico.

Poleg tega je senat fakultete sprejel sklep, da se oblikujejo elektronske izdaje študentskih seminarjev in se povečuje seznam v digitalnem formatu posnetih predavanj in diskusij, ki naj bi bile kmalu dostopne uporabnikom elektronske knjižnice *Bibliothèque*.

Martin Žužek

Novi diplomanti in diplomantke ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij

Zadnja slavnostna promocija novih magistrrov/magistric ter doktorjev/doktoric, ki so uspešno končali podiplomski študij na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij, je bila 24. oktobra 2001.

Od takrat so naziv **MAGISTER/MAGISTRA ZNANOSTI** pridobili

Bojana GLOBAČNIK, 17. 12. 2001 je uspešno zagovarjala mag. nalogo z naslovom *Stališča Slovencev do slovenskega znakovnega jezika* v programu lingvistike govora in teorije družbene komunikacije;

Andreja ERŽEN, 19. 12. 2001 je uspešno zagovarjala mag. nalogo z naslovom *Jezikovna politika v času Jožefa II., položaj slovenskega jezika ob koncu 18. stoletja* v programu lingvistike govora in teorije družbene komunikacije;

Gregor STARC, 27. 6. 2002 je uspešno zagovarjal mag. nalogo z naslovom *Telesni projekti in prakse v športu: oblast in discipliniranje teles v športu* v programu antropologije vsakdanjega življenja;

Mitja SARDOČ, 10. 7. 2002 je uspešno zagovarjal mag. nalogo z naslovom *Pomen psihoanalitične teorije sanj in Interpretacije sanj za koncepcije normalnega in patološkega* v programu antropologije vsakdanjega življenja.

Naziv **DOKTORICA ZNANOSTI** pa je pridobila

Karmen MEDICA, 27. 6. 2002 je uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Od etničnosti do regionalizma v pogojih obmejnosti – Primer Istre* v programu antropologije vsakdanjega življenja.

Stališča Slovencev do slovenskega znakovnega jezika

Bojana Globačnik

Raziskava je bila opravljena na vzorcu 190 udeležencev (slišči državljani, gluhi državljani, slišči in gluhi starši gluhih otrok in učitelji gluhih), ki so se opredelili do 20 stališč, razporejenih v štiri tematska področja: stališča do enakopravnosti jezikov, izobraževanja v slovenskem znakovnem jeziku, učinkovitosti komunikacije in jezikovnega načrtovanja.

Stališča Slovencev do tega jezikovnega sistema so v celoti pozitivna. Razlike obstajajo znotraj posameznih skupin in posameznih področij. Med področji so udeleženci najmanj soglašali z enakopravnostjo jezikov, najbolj enotni so bili v izražanju stališč o pomenu izobraževanja v dveh jezikih (slovenskega znakovnega jezika in pisne oblike večinskega jezika – slovenščine). Potreba po jezikovnem načrtovanju je bila najmočnejše izražena pri skupinah gluhih državljanov in obeh skupinah staršev.

Jezikovna politika v času Jožefa II., položaj slovenskega jezika ob koncu 18. stoletja

Andreja Eržen

Osemnajsto stoletje je za številne narode Evrope v mnogih pogledih pomenilo prelomno obdobje; pomenilo je ne le svit dobe narodnega zavedanja, temveč tudi začetek pomembnega obdobja – razsvetljenstva. Na področju Evrope so monarhije počasi dobivale absolutistične oblike, sledeč predvsem teorijam Bousseta in uporabljajoč razsvetljenske ideje filozofskih gibanj. V sredini 18. stoletja je habsburška monarhija preživljala eno najhujših kriz. Kljub temu da je bila Mariji Tereziji oblast zagotovljena s pragmatično sankcijo, se je morala za habsburško dediščino bojevati z orožjem. Čas vladavine njenega sina, Jožefa II. (1780–1790) je pomenil nadaljevanje reform, ki jih je med svojim vladanjem zastavila že Marija Terezija. Ena izmed mnogih reform Jožefa II. je bila leta 1784 izdana uredba, da se v vseh deželah habsburške krone kot uradni jezik uveljavi nemščina. Reformni ukrepi Jožefa II., ki so bili usmerjeni predvsem k povečevanju ekonomske moči države, so povečevali tudi vlogo ljudskega jezika. Ta je dobival v gospodarskih in družbenih razmerah tudi velik praktičen pomen. Rast števila slovenskih knjig je pomenila pomemben prelom s tradicijo, ki je slovenščini odprl pot v javno rabo.

Telesni projekti in prakse v športu: oblast in discipliniranje teles v športu

Gregor Starc

V delu avtor, ki se v veliki meri naslanja na analitični okvir Michela Foucaulta, na svojstven način obravnava kulturni fenomen športa – analizira ga kot kulturni tekst, ki funkcionira znotraj različnih, pogosto tudi nasprotujočih si diskurzov. Delitev polja športa na šport za dosežek, šport za vse in šolski šport, ki je najpogostejša, je posledica hegemonih diskurzov, prevladujočih v posameznem segmentu. Posamezniki, ki delujejo v katerem izmed teh polj, se tem diskurzom podvržejo. Njihovo podvrženje jih konstituira kot subjekte, poteka pa prek telesnih praks, ki v različnih segmentih športa producirajo različne pomene. Avtor skuša pokazati, kako je reprezentacija povezana s procesom identifikacije, kako se reprezentacije telesa producirajo in konzumirajo ter kako poteka regulacija teles v polju športa. Tako med seboj primerja prevladujoče diskurze športa: diskurz športa za dosežek, diskurz športa za vse in diskurz šolskega športa, ki producirajo oblastne odnose, v katere so posamezniki vpeti. Analiza zaradi tega vključuje tako obravnavo športa kot sredstva za doseganje in ohranjanje zdravja, vzgojnega sredstva, sredstva za izboljševanje videza, utrjevanja moške hegemonije kot tudi načina izgradnje nacije. Avtor spremlja oblikovanje diskurzov športa na Slovenskem od sredine 19. stoletja pa vse do danes, pri čemer poudarja razlike v načinu discipliniranja teles skozi čas. Športne prakse, v katerih ta proces poteka, so posledica zamišljanja telesa kot nikoli dokončanega projekta, v katerega ljudje investirajo in s tem zavzemajo določena mesta v diskurzih, s tem pa regulirajo svoj položaj v družbi in izvajajo lastno identitetno politiko.

Pomen psihoanalitične teorije sanj in *Interpretacije sanj* za koncepcije normalnega in patološkega

Mitja Sardoč

Delo obravnava pomen problematike psihoanalitične teorije sanj in *Interpretacije sanj* ter s tem povezano zastavitev sanj kot paradigme: prav konceptualizacija sanj kot modela, njihova umestitev v delovanje psihičnega aparata ter mesto, ki ga imajo sanje v kontekstu duševnega življenja, predvsem pa razmerje sanj in »vsakdanje patologije« (spodrsaljaji, šale, pozabljanje, itn.) ter simptomov, prisilnih misli, fobij in blodenj, se izkaže za temeljno vprašanje, s katerim je povezan nastanek oz. »rojstvo« psihoanalize. Osrednji del magistrskega dela predstavlja genealogija

Freudovega »odkritja« pomena sanj, z njim povezano opredelitev psihoanalize kot metode, tehnike in teorije ter pregled pomembnejših dogodkov, ki so zaznamovali utemeljitev psihoanalize in so med seboj nerazdružljivo povezani: »Zasnutek znanstvene psihologije«, v katerem so že prisotni teorija o sanjah, sanje o Irmini injekciji in Freudova analiza samega sebe, s katero pravzaprav utemelji sanje kot paradigmo interpretacije.

V magistrskem delu analiziram konceptualizacijo psihoanalitične teorije o sanjah, njen položaj v psihoanalizi, zastavitev sanj kot modela v primerjavi z drugimi tvorbami nezavednega in pomen ter problematizacijo analogije med sanjami in simptomom. Konceptualizacija sanj kot modela je rezultat dveh smeri raziskovanja, ki tvorita osrednji del Interpretacije sanj: prvič, aplikacije psihoanalitične metode na sanje, ki mu jih prinašajo pacienti; in drugič, vloga interpretacije sanj v Freudovi analizi samega sebe – paradigmatski primer so sanje o Irmini injekciji.

Na podlagi ugotovitev v zvezi s konceptualizacijo sanj kot modela skušam na novo ovrednotiti in na pravo mesto postaviti teoretično umestitev dihotomije med normalnim in patološkim v *Interpretaciji sanj* ter psihoanalizi nasploh. V magistrskem delu skušam tako opozoriti, kako misliti razmerje med normalnim in patološkim v psihoanalizi ter utemeljiti Freudovo razsrediščenje te dihotomije. Najpomembnejši vidik psihoanalitične teorije sanj, ki jo Freud razvije v *Interpretaciji sanj*, predstavlja artikulacija sanj kot modela, »paradigme«, za razlago tako normalnih kot patoloških psihičnih procesov, ki so podrejeni enakemu mehanizmu delovanja; to mu omogoči novo izhodišče za preučevanje psihičnega življenja in s tem povezano premestitev konceptualizacije samega odnosa normalnega in patološkega.

V tej perspektivi predstavlja magistrsko delo o pomenu psihoanalitične teorije sanj in *Interpretacije sanj* za koncepcije normalnega in patološkega strateško mesto za razumevanje celotnega Freudovega projekta psihoanalize, saj je bila ena od Freudovih osnovnih tem, pri kateri je vztrajal do konca življenja, prav prevzetost med poenotenjem psihičnih fenomenov in razširitev dognanj, do katerih je prišel na področju psihopatologije, tudi na »normalno« mišljenje.

Od etničnosti do regionalizma v pogojih obmejnosti – Primer Istre

Karmen Medica

V zadnjih letih, ko intenzivirani integracijski tokovi združujejo vso znanstveno in kulturno javnost Evrope, močno narašča interes za obmejna območja, multikulturne družbe ter večjezikovne komunikacijske skupnosti. Vse več se govori o potrebi po ohranjanju kulturnih posebnosti navkljub ekonomski, politični, tehnološki in informacijski integraciji.

V nalogi sem opredelila nekatera dogajanja, procese in probleme, predvsem etnične narave, ki se pojavljajo na relativno majhnem in v marsičem specifičnem prostoru, v Istri.

Tematiziranje etničnosti, identitete, regionalizma, obmejnosti je podkrepljeno z ilustracijami iz vsakdanjega življenja na obravnavanem območju.

Naloga je razdeljena na zaokrožene tematske sklope z naslovi: *Istra - analiza imena in geografska opredelitev; Etnogeneza Istre; Istra v Jugoslaviji; Istra in njene manjšine; Plurietnična in plurilingvistična identiteta Istre; »Kategorija istrijanstva« med »centrom« in »periferijo«; Istra v novonastalih državah Sloveniji in Hrvaški; Slovensko-hrvaški stiki v vsakdanjem življenju obmejnega prebivalstva; Aktualnost problematike regionalizma in aplikacija na Istro.*

Izhajajoč iz sociopsiholoških, mikro- in makrosociolingvističnih stikov v Istri, po katerih ljudje različnega jezika in kulture kot posebne entitete prihajajo v stike, bi se lahko tudi prihodnja raziskovanja tovrstne problematike osredotočala na nove oblike sociabilnosti, ki ravno zato, ker so rezultat medsebojne interakcije, predstavljajo tako kulturno kot tudi regionalno istrsko posebnost.

Andreja Eržen,
Bojana Globačnik,
Karmen Medica,
Tadej Praprotnik,
Mitja Sardoč,
Gregor Starc

Brucovanje na ISH 2001/2002

Foto utrinki z brucovanja, ki je bilo 19. decembra 2001 na ISH.

Špela Kalčič in Boštjan Štrajhar med nalogo, ki jima jo je zastavil moderator Tomaž Gubenšek.

Foto: Mitja Čepič

Skupinsko izvajanje trebušne naloge.

Foto: Mitja Čepič

Teniški turnir »ISH – Open«

V akademskem letu 2001/2002 je ISH organiziral športni turnir, ki se je zgodil v petek, 28. junija 2002 v športnem centru Gradiant v Tomačevem, Ljubljana. Ne pretirano številčni, a zato toliko bolj športno zagreti udeleženci in udeleženke so se pomerili v treh športnih disciplinah: tenisu, badmintonu in nogometu. Vzdušje športnega dne lahko najbolje kažejo fotografije.

Finalisti teniškega turnirja »ISH - Open«:
Janez Lah, Dragica Bac, Janez Justin, Drago B. Rotar

Foto: Nada Žgank

V akciji...

Foto: Nada Žgank

Portfolio

Lidija Katič

Lidija Katič – podatki

1994 – (skupaj z Mitjo Novljanom) fotografije za portfolio modne oblikovalke Katje Šircelj za prijavo na natečaj »Concorso Giovanni Stilisti Alpe Adria 1994«, Gorica, Italija (Gdč. Šircelj je prejela nagrado)

1996 – fotografija za film Čarobni prstki, režiser: Zoran Živulović, producent: AGRFT in TV Slovenija, Ljubljana, 16 mm, 12 min, v barvah

1996–2000 – fotografija za ISH – Fakulteto za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

1997 – fotografija za film Indus.mat, režiser: Uroš Potočnik, producent: Arsmedia, Ljubljana, 16 mm, 20 min, v barvah

1998 – prva nagrada na foto natečaju in predstavitev v rubriki »Obetavni fotografi«, revija »Fotografija«, št. 3/1998, izdajatelj: Društvo Fotografov Slovenije, Ljubljana

1998–1999 – urednica fotografije in fotografinja za revijo »Atelje«, izdajatelj: Prometej Art & Hobby, Ljubljana

2002 – samostojna razstava na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

»Aristofanove babe«

ali kaj se zgodi, ko se z Aristofanom ukvarjajo Babe:
gledališka predstava Gledališča Theatron-Collegium Aristophanicum

Komedija po Aristofanovih *Žabah*, *Lizistrati*, *Praznovalkah tezmoforij* in *Zborovalkah*
Prevod in priredba Andreja Inkret, režija Jera Ivanc
KUD France Prešeren, februar-marec 2002

Foto: Nada Žgank

In se odločijo, da bodo naredile babjo predstavo, predstavo z Babami, predstavo od Bab za Babe, katere sporočilo bo morda došla tudi kakšna Nebaba. In kakšno je to sporočilo? Je to kritika trenutne situacije? Je to kritika moškega sveta, v katerem Baba spada med *The others*? Je to sploh kritika, ali le zrcaljenje resničnosti skozi Aristofanove in Andrejine besede? Je to mogoče predstava, ki se ukvarja predvsem z vprašanjem teatarske iluzije? Ali to iluzijo z razdelitvijo vlog in postavitvijo igralcev, uporabo scenografije, kostumografije, zvočne podlage ... gradi ali ruši? Ali enako počne s teatrskimi konvencijami, modernimi in antičnimi? Ali je to mogoče predstava, ki se ukvarja predvsem s stereotipi, in ali te stereotipe s tem, ko se iz njih norčuje (ali se?), tudi ruši?

Začetni koncept je bil zelo jasen, ampak predstava je kmalu, tako kot vsako »umetniško« delo, zaživela svoje življenje in vseh naštetih vprašanj ni zastavila samo gledalcu, ampak tudi nam, Babam, ustvarjalkam predstave, ki smo tako v nekem trenutku – še zdaj ne vem, kdaj, in ne vem, kako – same postale gledalec. Ravno zato kot ena izmed Bab ne morem in ne smem v imenu Predstave odgovarjati na zgoraj zastavljena vprašanja.

Lahko pa se na koncu tega sestavka vrnem na začetek in z uporabo besedne igre sklenem babji krog ter sebi in vam, dragi gledalci in bralci, zastavim še zadnje vprašanje, ki mi ga zastavlja tudi Predstava – ali danes od Babe še vedno ostane samo *babe*?

Jera Ivanc

Predstavo je financirala Mestna občina Ljubljana.

Foto: Nada Žgank

4. mednarodna pesniško-prevajalska delavnica
»Linguaggi di-di-versi / Različni jeziki«, Koper-Capodistria 2002
 Koper – Ankaran, 26.–31. avgust 2002

*Zelena od alg je tvoja bergla. Kdor
 hodi na morje, se vrača okamenel.*

*Verde di alghe è la tua grucciona. Chi va
 al mare torna impietrito.*

*Les algues ont verdi ta béquille. Ceux qui partent
 en mer reviennent pétrifiés.*

Grön av alger är din krycka. Den som
 vandrar till havs vänder styvnad åter.

Tomas Tranströmer (17 Dikter, 1954)

V lepem starobeneškem obmorskem mestu Kopru, ki je nekdanj navdihovalo znane ustvarjalce in humaniste, kot so Peter Pavel Vergerij Starejši (1370–1444), slikar Vittore Carpaccio (1460–1526), odmevni frančiškanski pridigar Pavel Pelizzer Rovinječan (1600–1691), pisatelj in znanstvenik Gianrinaldo Carli (1720–1795), in po katerega ulicah se je v letih 1363 in 1367 sprehajal Francesco Petrarca (1304–1374), ki je hotel v Koper povabiti tudi prijatelja Boccaccia, je v sončnem izteku avgusta letos potekala 4. mednarodna pesniško-prevajalska delavnica »Različni jeziki – Linguaggi di-versi – Langages diversés – Different Languages«. Udeležilo se je 19 pesnikov in prevajalcev iz 9 držav: **Neringa Abrutytė** (Litva, dela in živi na Danskem), **Primož Čučnik** (Slovenija), **Ludwig Hartinger** (Avstrija), **Alojz Ihan** (Slovenija), **András Imreh** (Madžarska), **Stefka Hrusanova** (Bolgarija), **Ana Jelnicar** (Slovenija), **Alenka Koderman** (Slovenija), **Miklavž Komelj** (Slovenija), **Taja Kramberger** (Slovenija), **Gasper Malej** (Slovenija), **Laima Masytė** (Litva – korespondenčno sodelovanje), **Michele Obi** (Italija), **Luciano Paronetto** (Italija), **Barbara Pogačnik** (Slovenija), **Ewa Sonnenberg** (Poljska), **Aleš Šteger** (Slovenija), **Anne Talvaz** (Francija), **Adam Wiedemann** (Poljska) in **Temenuga Zaharjeva** (Bolgarija). Ker je bilo naše delovišče na »odprtem«, natančneje v hladnem zelenju pod tendo, le kakih 50 metrov od morja, s pogledom na celotni koprski zaliv z ankaranske strani, in ker je bilo delovno vzdušje izredno prijetno, sta se nam večkrat pridružila še dva zunanja sodelavca in prevajalca: **Ravel Kodrič** iz Ankaran (prevajalec iz italijanščine v slovenščino in narobe, tudi z aktivnim znanjem bolgarščine) ter srbska pisateljica in prevajalka **Nela Bebler**. Glavna in odgovorna organizatorica projekta sem bila spodaj podpisana.

**4e Atelier international de la traduction de la poésie
«Linguaggi di-versi / Langages divers», Koper-Capodistria**

Koper – Ankaran, du 26 au 31 août 2002

Dans la ville portuaire de style ancien vénitien de Koper, où, pendant les premiers siècles de l'âge moderne plusieurs créateurs et humanistes connus ont trouvé leur inspiration et leur foyer. Ce fut le cas de l'humaniste Petrus Paulus Vergerius Senioris (1370-1444), du peintre Vittore Carpaccio (1460-1526), du prédicateur franciscain de renommée Paulus Pelizzer de Rovigno (1600-1691), de l'écrivain et savant Gianrinaldo Carli (1720-1795). Il s'agit aussi de la ville où Francesco Petrarque voulait inviter son ami Boccace et dans les rues de laquelle on le voyait se promener entre 1363 et 1367. Dans cette même ville, au cours de la dernière semaine ensoleillée du mois d'août de cette année, l'Atelier international de traduction de la poésie «Langages divers» a eu lieu à la suite de grands efforts de ses 19 participants, poètes et traducteurs venant de 9 pays : **Neringa Abrutytė** (Lituanie, travaille et vit au Danemark), **Primož Čučnik** (Slovénie), **Ludwig Hartinger** (Autriche), **Alojz Ihan** (Slovénie), **András Imreh** (Hongrie), **Stefka Hrusanova** (Bulgarie), **Ana Jelnikar** (Slovénie), **Alenka Koderman** (Slovénie), **Miklavž Komelj** (Slovénie), **Taja Kramberger** (Slovénie), **Gasper Malej** (Slovénie), **Laima Masytė** (Lituanie, collaboration à distance), **Michele Obit** (Italie), **Luciano Paronetto** (Italie), **Barbara Pogačnik** (Slovénie), **Ewa Sonnenberg** (Pologne), **Aleš Šteger** (Slovénie), **Anne Talvaz** (France), **Adam Wiedemann** (Pologne), **Temenuga Zaharjeva** (Bulgarie). Vu que notre lieu de travail était «en plein air», plus précisément, dans la verdure fraîche, sous une bâche à quelques 50 m du bord de la mer, avec un panorama magnifique de l'estuaire de Koper devant nous, et que l'atmosphère y était vraiment agréable, deux participants *ad hoc*, deux traducteurs de Koper, sont venus, de manière spontanée, se joindre à nous : **Ravel Kodrič** d'Ankaran (traducteur, de l'italien en italien, parlant couramment le bulgare) et **Nela Bebler**, écrivain et traductrice de Serbie. J'étais l'organisatrice responsable de ladite rencontre dont vous trouverez ci-dessous la signature.

Ideja, da bi organizirali mednarodno pesniško-prevajalsko delavnico, izhaja s srečanja italijanskih pesnikov (Micheleja Obita, Luciana Paronetta in Paola Tomaselle) z bolgarskima prevajalkama (s Stefko Hrusanovo in Temenugo Zaharjevo) v **Harmanliju v Bolgariji**, kjer je bil leta 1997 mednarodni pesniški festival (imenovan *The Culture of Wine*). Ponovno se je ta želja potrdila na 2. mednarodnem pesniškem srečanju v **Medani** (1998). Odtlej gre za načrten kontinuum pesniško-prevajalskih srečanj, ki so doslej bila že v **Varni v Bolgariji** (1999), v **Balatonfüredu na Madžarskem** (2000), v **Topolovem v Italiji** (2001) in letos, kot rečeno, v **Kopru v Sloveniji** (2002). Sodelujoči si na eni strani prizadevamo nadaljevati delavnico, na drugi strani pa ekipo z novimi znanstvi in poudarki z vsakim novim srečanjem razširiti.

Letošnja delavnica je bila izredno produktivna, tako da smo v procesu prevajanja naredili več prevodov, kakor smo sprva pričakovali. Vsak pesnik je tako po petih dneh druženja in sodelovanja pri včasih zapletenih »prenosih« pomena v druge jezike iz Kopra odšel s prevodi (vsaj ene od svojih) pesmi v devet jezikov. Prevajalci so poleg tega, da so navezali v delavnici nova znanstva, domov odšli bogatejši za dragoceno izkušnjo skupne pesniško-prevajalske produkcije pomena. Imeli smo tri javne predstavitve, ki so bile sproščene in prijetne. V **knjigarni Libris** na Prešernovem trgu v Kopru nas je prijazno gostila ga. **Alojzija Zavnik**. V Pretorski palači je lep večer organizirala ga. **Tatjana Čehovin**, izvedba sklepnega, dveh večerov poezije v desetih jezikih ob glasbeni spremljavi **Jasne Nadles** (flavta) in **Milana Vrsajkova** (čelo) v čarobnem vzdušju lapidarija koprskega Pokrajinskega muzeja pa je bila mogoča zahvaljujoč g. **Salvatoreju Žitku**. V prihodnjem letu bomo izdali publikacijo, v kateri bomo predstavili svoje delo; še v letošnjem letu pa si bo nekaj materiala mogoče ogledati tudi na spletni strani delavnice.

Antropologija prevoda je pravzaprav daleč bolj zanimivo mentalno gradbišče, kakor se zdi ali se utegne zdeti na prvi pogled. V kar najširšem smislu je »prevajanje«

Foto: Luciano Paronetta

Del prevajalske skupine

Une partie du groupe de travail

L'idée d'organiser un atelier international de traduction de la poésie résulte d'une rencontre entre trois poètes italiens (Michele Obici, Luciano Paronetto et Paolo Tomasella) et deux traductrices bulgares (Stefka Hrusanova et Temenuga Zaharjeva) qui participaient, en 1997, à **Harmanli** en Bulgarie, à un festival international de poésie (*The Culture of Wine*). Cette idée a été reprise et confirmée à l'occasion de la Réunion de la Poésie à **Medana** en Slovénie en 1998. Depuis cette date des poètes et traducteurs se rencontrent une fois par an. D'abord à **Varna** en Bulgarie (1999), ensuite à **Balatonfüred** en Hongrie (2000), à **Topolo** en Italie (2001). La dernière rencontre en date est celle de **Koper** en Slovénie (2002). Les participants ont bien l'intention de poursuivre cette expérience tout en s'ouvrant à d'éventuels nouveaux participants et en l'élargissant le nombre des sujets à traiter.

Le rendement de l'atelier de cette année a été tel que les efforts de traduction ont abouti à un volume de traductions beaucoup plus élevé que celui auquel on s'attendait. Ainsi, après cinq jours d'efforts parfois compliqués par la transposition du sens des mots dans les diverses langues, chacun des poètes a pu quitter Koper avec dans ses valises les traductions (au moins de l'un) de ses poèmes dans neuf langues. Les traducteurs, eux, après avoir noué de nouvelles connaissances, sont partis enrichis d'une expérience précieuse d'une commune production du sens poético-traductrice. Trois présentations publiques ont aussi eu lieu, toutes les trois très agréables et détendues. Dans la librairie Libris, place Prešeren à Koper, on était les hôtes de Mme **Alojzija Zavnik**. Dans le Palais des Préteurs de Koper, Madame **Tatjana Čehovin** a organisé une soirée attractive, la soirée finale de poésie s'est déroulée dans dix langues et a duré deux heures. Elle a été accompagnée par un duo composé de Mme **Jasna Nadles** (flûte) et M. **Milan Vrsajkov** (violoncelle) dans l'ambiance charmante du lapidaire du Musée provincial de Koper mis à notre disposition par M Salvatore Žitko, directeur du Musée. L'année prochaine on envisage la publication d'un recueil des poèmes traduits, et, avant la fin de l'année en cours, une partie des productions de l'atelier sera disponible sur le web.

Anthropologie de la traduction (ou de l'activité de traduction) est un chantier mental beaucoup plus intéressant qu'il n'apparaît à première vue. «La traduction» dans son sens le plus large est une pratique sociale polyvalente et «spontanée» qu'on exerce quotidiennement de façon routinière (on ne traduit pas seulement d'une langue «naturelle» à une autre, mais aussi d'un code de langage à un autre), dont les implications pour la construction et la transmission de l'imaginaire sont très importantes. Ces implications produisent sans cesse, soit de manière indirecte et occulte, soit de façon immédiate et transparente, les effets dans la réalité culturelle et sociale. Dans un sens plus restreint, *littéral* ou bien *littéraire*, il s'agit d'un processus actif de transmission qui ne comprend pas seulement une fonction esthétique, mais appartient, dans une plus large mesure, à une espèce de l'«échange extérieur», c'est-à-dire à la transposition, à la transplantation du sens d'un univers culturel à l'autre. Les déformations provoquées par cette transpositions sont inévitables; leurs grandeurs et leurs variétés font déjà l'objet d'une autre question (exigeante et différentielle) par le biais de laquelle on entre dans le champ de l'anthropologie de traduction, riche en symbolisations. Ce champ, ce domaine où il est nécessaire - comme l'écrivait J. P. Genet - d'abord de «déchiffrer les codes voilant le message» et comprendre le contexte culturel plus large du milieu dans lequel l'œuvre fut créée pour qu'on soit capable de comprendre ce qu'une représentation culturelle veut dire ainsi que les interruptions sémantiques ou symboliques qui peuvent intervenir dans le processus de traduction. Pour que l'auditoire puisse se faire une idée au moins fugitive de ce processus de «transmission» entre les systèmes culturels différents, sur la transplantation des sens dans les langages des traductrices et des traducteurs, plus

polivalentna in »spontana« družbena praksa, ki jo dnevno opravljamo povsem rutinsko (ne prevajamo zgolj iz enega jezika v drugega, temveč tudi iz enega koda govornice v drugega), ki pa ima velike implikacije pri konstrukciji in transmisiji imaginarija in potemtakem nenehno, bodisi posredno in prikrito bodisi neposredno in transparentno, producira učinke v realnosti. V ožjem, *literalnem* oz. *literarnem* smislu pa gre za aktivni proces prenosa literarnega pomena, ki ne implicira zgolj estetske funkcije, temveč celo v precej večji meri pripada neke vrste »zunanjí menjavi«, tj. transponiranju, presaditvi pomena iz enega kulturnega univerzuma v drugega. Deformacije pri tem prenosu so tako neizbežne; kolikšne so in kakšne vrste so, pa je že drugo (zahtevno in diferencialno) vprašanje, prek katerega vstopamo v simbolno bogato polje antropologije prevoda. Področje, na katerem je treba – kakor bi zapisal J. P. Genet – najprej »dešifrirati kode, ki zakrivajo sporočilo«, in razumeti širši kulturni kontekst okolja, v katerem je delo nastalo, da bi sploh lahko razumeli, kaj posamična literarna reprezentacija predstavlja in do kakšnih pomenskih oz. simbolnih prekinitev prihaja v procesu prevajanja. Z marsičem od tega smo se srečali tudi v naši delavnici. Da pa bi poslušalstvo moglo dobiti vsaj bežno predstavo o tem zanimivem procesu »prenosa« med različnimi kulturnimi sistemi, o presajanju pomena v govornice prevajalcev in prevajalk, natančneje rečeno v njihove *idiolekte*, smo se pri javnih prezentacijah večkrat odločili brati različne avtorske prevode ene in iste pesmi, pri čemer smo odločitve o tem, kateri prevod je komu ljubši, natančneje rečeno: katero simbolno-mentalno veselje ima moč pritegniti pozornost posameznega poslušalca, prepustili publiki.

Izvedbo delavnice, ki jo je sedanje slovensko Ministrstvo za kulturo zavrnilo (kaj in kako taisto ministrstvo podpira, si je mogoče ogledati v članku *Reprezentacije kulture v slovenskih medijih* in v odprtem pismu Ministrstvu za kulturo v rubriki *Cordon sanitaire* – oboje v pričujoči številki revije), sta z največjima deležema omogočila **Občina Koper in Istituto Italiano di Cultura in Slovenia – Italijanski inštitut za kulturo v Sloveniji**, manjše denarne, materialne in druge podpore pa smo dobili še od Knjižnice dr. Toneta Pretnarja v Trzinu, ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, Društva slovenskih pisateljev v Ljubljani – Komisija za mednarodno sodelovanje, Vinakopra, Cimpermana, d. n. o., v Ljubljani, Knjigarnice Libris v Kopru, Pokrajinskega muzeja v Kopru in Primorskih novic, restavracije Hram v Ankaranu ter še od mnogih posameznikov (imenujmo jih le nekaj: Jasna Čebren, Irena Urbič, Zvonka Pretnar, Neva Zajc, Lucija Čok, Bojan Krkač, Marko Krvina idr.), ki so poleg KUD – Zrakogled v Kopru, ki je omogočilo prijavo projekta, na različne načine sodelovali pri realizaciji projekta.

Taja Kramberger

précisément, dans leurs *idiolectes*, on s'est maintes fois décidé, pour les présentations publiques, de faire lire les traductions par les différents traducteurs d'un même poème. Le choix de préférence, c'est-à-dire la liberté d'action des univers symbolico-mentaux qui oriente l'attention et les préférences des auditeurs individuels incombant à l'auditoire.

La réalisation de l'atelier, qui n'a pas reçu le soutien de l'équipe actuelle du Ministère de la culture (l'article sur les «Représentations de la culture dans les médias slovènes» ainsi que la «Lettre ouverte au Ministère de la culture» publiée dans la rubrique *Cordon sanitaire* du même numéro du *Monitor ISH* sont révélateurs de ce qui aux yeux du Ministère est digne de bénéficier d'un soutien de leur part) a été néanmoins rendu possible, pour l'essentiel, grâce aux soutiens respectifs de la **Municipalité de la ville de Koper** et l'**Istituto Italiano di Cultura in Slovenia**, mais grâce aussi aux modestes moyens financiers et matériels accordés par la Bibliothèque Dr. Tone Pretnar de Tržič, l'Institutum Studiorum Humanitatis de Ljubljana, l'Association slovène des écrivains de Ljubljana (sa Commission pour la coopération internationale), les entreprises Vinakoper, Cimperman d.n.o., la librairie Libris de Koper, le Musée provincial de Koper, le journal Primorske novice de Koper, le restaurant Hram d'Ankaran et par beaucoup de particuliers dont Jasna Čebon, Irena Urbič, Zvonka Pretnar, Neva Zajc, Lucija Čok, Bojan Krkač et Marko Krvina tous ayant - aux cotés de l'Association culturelle Zrakogled de Koper- participé, chacun à sa manière et à différents niveaux, à la réalisation dudit projet. Qu'ils trouvent ici l'expression de notre profonde gratitude.

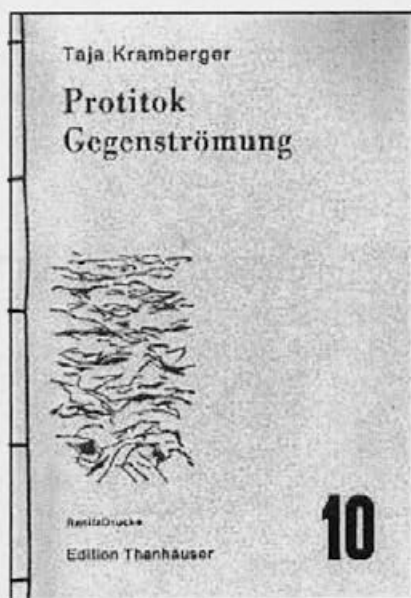
Taja Kramberger

Lecture **Michel Obenga**

Publikacija lanske delavnice v Topolovem pri Čedadu (Italija) /
La publication de l'atelier de l'année passée à Topolo près de Cividale (Italie)

Protitok / Gegenströmung

Pri založbi Edition Thanhäuser v Ottensheimu v Avstriji je aprila 2002 izšla pesniška zbirka **Protitok / Gegenströmung** Taje Kramberger v nemškem jeziku (prevodi Maja Haderlap, urednik zbirke »RanitzDrucke« Ludwig Hartinger). Knjiga je ročno izdelana in natisnjena na klasičen način. Opremljena je z originalnimi grafikami-lesorezi založnika in grafika Christiana Thanhäuserja, ki ima pravkar, skupaj z drugimi umetniki – s Paulom Rennerjem, Medlarjem Lucanom, Durianom Grayem, Gottfriedom Bechtoldom in Davidom Nidom – veliko razstavo svojih grafik v Neaplju (Fondazione Morra, Palazzo dello Spagnuolo). Ker gre za bibliofilsko in numerirano knjižno izdajo, je ne boste dobili v knjigarnah po Sloveniji. Lahko pa jo naročite neposredno pri založniku Christianu Thanhäuserju (thanhaeuser@ottensheim.at).

In April 2002, the Edition Thanhäuser Publishing House in Ottensheim, Austria, published the book of poetry in German by Taja Kramberger, entitled **Protitok / Gegenströmung**. (Translations by Maja Haderlap, the editor of the collection »RanitzDrucke« Ludwig Hartinger.) The book is entirely handmade and printed in a classical manner. Within the covers, the reader will discover original graphics-woodcuts made by the publisher and graphic artist Christian Thanhäuser, who is at this very moment – together with other artists, such as Paul Renner, Medlar Lucan, Durian Gray, Gottfried Bechtold and Davide Nido – having a great art exhibition in Naples (Fondazione Morra, Palazzo dello Spagnuolo). As this is a bibliophilic and numerated edition, it is not available at regular bookstores, however you can order it directly from the publisher Christian Thanhäuser (thanhaeuser@ottensheim.at).

Maison d'édition Edition Thanhäuser a fait paraître, dans la langue allemande, en avril 2002 à Ottensheim en Autriche, le recueil de poèmes intitulé **Protitok / Gegenströmung** par Taja Kramberger (traduction par Maja Haderlap, rédacteur de la collection »RanitzDrucke« Ludwig Hartinger). Le livre est de fabrication manuelle et imprimé à la manière classique. On y trouve incorporées une série des xylographies originelles par Christian Thanhäuser qui, bien au moment actuel, présente ses xylographies, dans la compagnie de quelques autres artistes: Paul Renner, Medlar Lucan, Durian Gray, Gottfried Bechtold and Davide Nido – dans le cadre de leur grande exhibition à Naples (Fondazione Morra, Palazzo dello Spagnuolo). Comme il s'agit d'une édition bibliophile numérotée, le volume en question n'est pas disponible dans les librairies, ni en Slovénie, ni ailleurs. Il est accessible par commande directe auprès de l'éditeur M. Christian Thanhäuser (thanhaeuser@ottensheim.at).

Napoved prihodnjih dogodkov v okviru projekta »ISH – Razširitev pogleda«

Projekt *ISH – Razširitev pogleda* se je idejno izoblikoval ob istoimenskem performansu **Aleksandre Schuller** in **Gregorja Kamnikarja** na javni kulturni manifestaciji 21. maja 2000 na Prešernovem trgu v Ljubljani, ki smo jo ob izpadu financiranja projektov ISH s strani Ministrstva za znanost in tehnologijo (tedanjega MZT) organizirali podiplomski študentje in študentke ISH in na kateri je sodelovalo preko 120 kulturnikov iz različnih polj umetnostne in kulturne produkcije. Kasneje, z registracijo ISH za kulturno dejavnost in z ureditvijo manjšega galerijskega prostora na naši fakulteti, je projekt prerasel v permanentno in aktivno kulturno in umetniško dejavnost na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, znotraj katere prirejamo razstave vizualnih umetnikov.

Doslej smo pod okriljem omenjenega projekta izvedli naslednje predstavitve: razstavo slik in instalacij akademske slikarke **Alenke Koderman** (med novembrom 2000 in februarjem 2001); predstavitev ISH na *Študentski areni* v Cankarjevem domu (novembra 2000); predavanje videoumetnice **Susanne Perin** o urbanih strukturah v virtualnih svetovih (februarja 2001); razstavo fotografij **Nade Žgank** (med oktobrom 2001 in februarjem 2002) in razstavo fotografij **Lidije Katič** (med marcem 2002 in oktobrom 2002).

V kratkem pripravljamo še dve razstavi: med decembrom 2002 in februarjem 2003 bomo predstavili nekaj risb za animirani film in nekaj osnutkov različnih produktov grafičnega designa, pa tudi nekaj del (različnih avtorjev) iz slovenske stripovske produkcije. Med februarjem in majem 2003 pa bo v razstavnem prostoru ISH na ogled razstava grafik in nekaterih ročno natisnjenih in izdelanih bibliofilskih knjig avstrijskega založnika in grafika **Christiana Thänhauserja**.

Taja Kramberger

Ustanovitev Odbora za znosno državo in tiskovna konferenca

Posamezniki iz Afriškega centra (**Michel Obenga**, **Inacio Bintchende** in nekateri, ki so želeli ostati neimenovani) ter predavatelji na *Institutum Studiorum Humanitatis* (**Bogdan Lešnik**, **Irena Šumi** in **Alenka Janko Spreizer**) smo organizirali tiskovno konferenco, ki je bila 21. januarja 2002 v prostorih ISH. Tiskovno konferenco smo pripravili z namenom, da bi javnost opozorili na nekatere nesprejemljive zunajpravne in nedemokratske prakse, usmerjene zlasti proti tistim prebivalcem Slovenije, ki jih oblast šteje za tujce. Na konferenci je bil ustanovljen *Odbor za znosno državo*. Razgrnjeni so bili primeri, ki kažejo na izključevalne in rasistične prakse, ki kot take pri državnih organih niso zaznane. Opisali smo primere, kakršni so: oviranje vpisa očetovstva v rojstne matične knjige v RS; problem podaljševanja dovoljenja za začasno bivanje v Sloveniji ljudem, ki so tukaj že več kot 15 let; predlog za presojo možnosti obtožbe »rasizma v medijskem diskurzu v primeru pisanja o kitajski imigraciji«; rasistični napadi skinheadov na Afričane in pričevanje ene od žrtev; primer iraškega državljanja; korespondenca med društvom Afriški center, predsedstvom in ministrstvu ter varuhom človekovih pravic; postopek pridobivanja dovoljenja za bivanje študentov iz ZRJ. Skupaj s prilogami smo dokumentirane izpovedi predstavili javnosti in novinarjem.

Predstavljena korespondenca med Afriškim centrom in pristojnimi državnimi organi kaže brezbrizen odnos nekaterih organov do problema afriške imigracije. Javnost smo želeli obvestiti o tem, kako so se pristojni odzvali na pisma Afriškega centra. Člani Afriškega centra so jih opozarjali na probleme, kakršni so: 1. neutemeljene zavrnitve vlog za dovoljenje za stalno bivanje v RS; 2. netransparentnost, nekorektnost in zavlačevanje upravnih postopkov; 3. nedostopnost socialnega in pokojninskega zavarovanja in drugih pravic po prenehanju delovnega razmerja (seveda so prizadeti pred tem plačevali vse z zakoni določene prispevke); 4. nezainteresiranost policije in javnega tožilstva ob rasističnih napadih; 5. nepopolna dokumentacija ob rojstvu otroka (tj. odklanjanje vpisa očeta – tujca v otrokov rojstni list).

Člani Afriškega centra so pisma, v katerih so opozarjali na probleme neurejenega in negotovega položaja Afričanov v RS, ob različnih povodih pošiljali predsedniku republike, Uradu varuha človekovih pravic, Ministrstvu za notranje zadeve, Ministrstvu za pravosodje in županji mesta Ljubljana. Javnost smo želeli obvestiti o tem, da nekateri nagovorjeni in pristojni (npr. županja) prizadetim nikoli niso odgovorili na pisma.

Establishment of the *Committee for a Tolerable State* and the Press Conference

Individuals from the African Centre (**Michel Obenga**, **Inacio Bintchende** and several others who wished to remain anonymous) together with lecturers at *Institutum Studiorum Humanitatis* – hereinafter referred to as the Ljubljana Graduate School of the Humanities – (**Bogdan Lešnik**, **Irena Šumi** and **Alenka Janko Spreizer**) organized a press conference that was held in the above-mentioned Graduate School of the Humanities on 21 January 2002. The press conference was organized with a view to call the public's attention to several unacceptable, unlawful and undemocratic practices, directed, in particular, at those residents of Slovenia that the authorities consider foreign citizens. At the conference, the *Committee for a Tolerable State* was established. Its representatives revealed cases demonstrating the exclusion and racist practices that, as such, are not recognised by the government authorities. The cases were presented in their true nature: the obstruction of filing the recognition of parentage form with the State Registrar of Vital Statistics; difficulties relating to the extension of a permit for temporary residence in Slovenia for people who have been living in the country for more than 15 years; a proposal for assessing the possibility of prosecuting »racism in the media discourse in the case of a Chinese immigration coverage«; racist attacks by skinheads on Africans and the recount of the event given by one of the victims; the case of an Iraqi citizen; the correspondence held between the African Centre Society, the Presidency of the Republic of Slovenia and competent ministries, as well as the Human Rights Ombudsman; the procedure of acquiring the residence permit by students from the Federal Republic of Yugoslavia. The documented recounts and testimonies, accompanied by additional supplements, were presented to the public and the press.

As presented at the conference, the correspondence held between the African Centre and the competent government authorities demonstrates the indifference of certain authorities towards the African immigration issue. Our principal aim was to inform the public of the manner in which the competent authorities had been responding to the letters of the African Centre in which they had been continuously trying to call the attention to the problems, such as: 1. the unjustified refusals of granting permits for permanent residence in the Republic of Slovenia; 2. the lack of transparency, incorrectness and delaying of administrative procedures; 3. the unavailability of social security and pension schemes, as well as other rights pertaining to workers following the suspension of their employment (of course, prior to that, the persons involved had paid all the contributions stipulated by the law); 4. the utter recklessness demonstrated by the police and general attorney's office in respect of racist attacks; 5. incomplete birth certificates (i.e. by refusing to establish the father – a foreign citizen – as a legal parent of a child in the child's birth certificate).

The letters in which the African Centre members warned of the problems relating to the unsettled and uncertain status of African immigrants in the Republic of Slovenia, were addressed on different occasions to: the President of the Republic of Slovenia, Human Rights Ombudsman Office, Ministry of Interior, Ministry of Justice, as well as the mayoress of Ljubljana. In this respect, our main objective was to inform the public of the fact that the competent authorities

Kot rasistični medijski diskurz o kitajski imigraciji je bil na konferenci predstavljen podani predlog za presojo možnosti obtožbe Borisa Ježa, pisca članka, objavljenega 6. 2. 1999 v Delovi Sobotni prilogi z naslovom »Tu so!«. Skupina podpisnikov, Bojan Baskar, Duška Knežević Hočevar, Igor Lukšič, Irena Šumi in Irena Weber, je 18. 2. 1999 podala predlog za presojo možnosti obtožbe na Okrožno državno tožilstvo v Ljubljani. Vlogo je podkrepila s podrobnejšimi argumenti, da je pisec kršil 63. člen ustave RS. Člen prepoveduje »spodbujanje v narodni, rasni, verski ali kakih drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali kakega drugega sovraštva in nestrpnosti«. Četudi je iz besedila pisca Ježa popolnoma jasno, da gre za razpihovanje rasizma ter narodnega sovraštva, in čeprav so podpisniki svoj predlog podrobno argumentirali, je okrožna državna tožilka Helena Zobec Dolanc 16. 7. 1999 v spisu Ktr 485/99 – 2 – HD/MT odpisala, da »ni zaznati suma kaznivega dejanja, ki bi bil pregonljiv po uradni dolžnosti«. Omenjenim je pojasnila, da »bi lahko šlo za kaznivo dejanje, ki spada v 18. poglavje kazenskega zakonika za kazniva dejanja zoper čast in dobro ime, katerih pregon pa se začne na zasebno tožbo, kot to določa 128. čl. KZ v prvem odstavku«. Pričujoči odgovor jasno kaže na popolno nepoznavanje rasizma in nesenzibiliziranost odgovornih za kazensko preiganje rasističnih stališč.

Problem štirih študentk in enega študenta iz ZRJ s podrobneje dokumentiranimi postopki pridobivanja vizuma za začasno bivanje v Sloveniji prav tako kaže na brezbrizen odnos oblasti do te problematike. Štirim študentkam in študentu je bil izdan bivalni vizum šele po pol leta trajajočem postopku, v katerem prizadeti niso bili sproti obveščani, zakaj je pridobivanje vizuma tako dolgotrajno. Postopek se je zavlekel zato, ker veleposlaništvo RS v ZRJ vlagatelj in vlagateljic ni izrecno opozorilo, da vloge niso popolne, saj naj bi bilo potrebno njihovim vlogam priložiti tudi potrdilo o zdravstvenem zavarovanju v Sloveniji in ustrezen prevod.

Fakulteta ISH je pravočasno poskrbela za izdajo potrdil o vpisu in potrdil o dodelitvi štipendije ter potrdil o tem, da bo študentkam in študentu pomagala pri iskanju stanovanja. Vse štiri študentke in študent so prejeli potrdilo o sprejetju v izbrane študijske programe na ISH že v sredini septembra 2001. Oktobra so oddali vloge na veleposlaništvo RS v ZRJ, ki naj bi sprejemalo le popolne vloge. Veleposlaništvo je – kljub manjkajočemu potrdilu o zdravstvenem zavarovanju – vloge poslalo v Ljubljano na Oddelek za potne listine in tujce. Novembra so študentke svoje vloge dopolnile z zahtevanim potrdilom o zdravstvenem zavarovanju ter s potrdilom o najemu stanovanj v Ljubljani. V Slovenijo so prišle s turističnim vizumom; vse so vložile enako vlogo, zato je čudno, da so dobile vizume za različno dolga obdobja, za 10, 20 in 30 dni. Študent je medtem dobil sobo v domu podiplomskih študentov v Ljubljani. Ker ni mogel priti v Slovenijo, je pogodbo podpisala pooblaščenca vodja referata. Čeprav študent ni mogel biti v Sloveniji, saj mu ustrezeni organ ni izdal dovoljenja, so mu iz

(for example the mayoress of Ljubljana) never indulged in answering the letters by the persons involved.

With the case of the racist media discourse on the Chinese immigration a proposal was presented about the possibility of bringing a lawsuit against Boris Jež, the author of the article published on 6 February 1999 in *Sobotna priloga* (a regular supplement to the Saturday edition of the *Delo* daily), titled »They are here!«. On 18 February 1999, a group of signatories – Bojan Baskar, Duška Knežević Hočevar, Igor Lukšič, Irena Šumi, and Irena Weber – submitted the proposal to the Circuit State Prosecutor's Office in Ljubljana for the assessment of the possibility of filing a lawsuit. The body of evidence contained in the application was supported by a detailed argumentation stating that the author of the article violated the provisions of Article 63 of the Constitution of the Republic of Slovenia. The above-mentioned Article states that any type of propaganda or campaigning »inciting national, racial, religious or any other form of inequality, as well as inciting national, racial, religious or any other form of hatred and intolerance is impermissible«. Although it is absolutely clear from the newspaper article that the author had engaged in inciting racist ideas and national hatred, and the application was supported by detailed arguments, on 16 July 1999, the Circuit State Prosecutor Helena Zobec Dolanc delivered her opinion in the file Ktr 485/99 – 2 – HD/MT stating that there was apparently no punishable offence that could be prosecuted in discharge of official duty. Her explanation to the above-mentioned signatories was that »this could be considered as an offence punishable under Chapter 18 of the Penal Code dealing with punishable acts of slander and injury to reputation, however, they are only prosecutable upon filing a civil lawsuit, as laid down in the first paragraph of Article 128 of the Penal Code«. Such an answer clearly demonstrates utter ignorance in respect of racism and insensitivity of the bodies responsible for the penal prosecution of racist stances.

Four female and a male student from the Federal Republic of Yugoslavia provided another example demonstrating the authorities' insensitivity towards immigrants, with detailed documentation about the procedures relating to the temporary residence visa acquisition. One of the students acquired their temporary residence visas only after a period of six months, during which they were never informed of the reasons as to why the procedure was dragging on for so long. The main reason for such a delay was that the Slovenian Embassy in the Federal Republic of Yugoslavia never explicitly notified the students that their applications were incomplete, since the latter were not accompanied by the health insurance certificate in Slovenia and appropriate translation.

The Ljubljana Graduate School of the Humanities had provided on time the issue of registration certificates and granted scholarship certificates, as well as letters of confirmation that it would help foreign students find the necessary lodging. Each student was informed of being enrolled in their chosen study places at the Ljubljana Graduate School of the Humanities already in mid-September 2001. By October, they submitted their applications to the Slovenian Embassy in the Federal Republic of Yugoslavia that supposedly accepted only complete forms. Despite the missing health insurance certificate, the embassy sent the application forms to the Department of Passports and Registration of Foreign Citizens in Ljubljana. In November, the three female students completed their application forms with the required health insurance certificates and

Oddelka za potne listine in tujce pošiljali obvestila, da je njegova vloga za začasno bivanje nepopolna. Konec novembra smo na Fakulteti izvedeli, da tudi njemu manjka potrdilo o zdravstvenem zavarovanju s prevodom. Vse do januarja 2002 ni bila rešena nobena vloga študentk in študenta. Študentke in študent so zamudili cel prvi semester študija, njihova odsotnost pa je ogrozila tudi izvajanje nekaterih študijskih programov na fakulteti. Predavanja pri posameznih modulih se namreč izvajajo le, če je vanje vpisanih dovolj študentov.

Odbor za znosno državo deluje naprej in usklajuje programski dokument. V nadaljevanju objavljamo tri doslej še neobjavljene primere.

1. Napad na Afričana pred zgradbo predsedstva RS

(pričevanje žrtve napada)

»Do dogodka je prišlo pred zgradbo predsedstva RS. Bilo je zvečer, med 19. in 20. uro, leta 1994. Natančnega datuma se ne spominjam, vem pa, da je deževalo. Nameraval sem obiskati prijatelja, ki je živel v študentskem domu v Rožni dolini. Hodil sem in pred menoj je hodila skupina mladih obritoglavcev (trije fantje in eno dekle).

Opazili so me in upočasnili korake, tako da smo skoraj začeli hoditi skupaj. Potem se je eden od njih odločil stopiti k meni. Začel me je spraševati, ali bi šel z njimi kadit (travo ali kaj podobnega) oziroma pit. Lepo sem jim povedal, da mi ni do tega. Tedaj me je začel močno stiskati za vrat. Odrinil sem njegovo roko s svojega vratu in v tem trenutku me je udaril v obraz. Zgrabil sem ga in ga udaril nazaj, tako da je padel. Takrat smo že bili tik pred stražarjem oz. policistom, ki je vse videl in je v nas naperil orožje. Takrat sem pustil nasprotnika pri miru, ker sem vedel, da lahko policist ustreli. Napadalec, ki je bil na tleh, se je pobral in začel bruhati, najbrž zaradi mojega udarca. Policist je takrat začel klicati patrulje in prosil me je, naj grem v stražarsko hišico. Ukazal nam je, naj vsi počakamo na prihod policije. Čakali smo 10 do 15 minut in prišla sta dva avtomobila, kombi in navaden avto. Od tega trenutka naprej sem bil obravnavan povsem drugače. Čeprav mi je policist, ki je stražil zgradbo predsedstva, nudil podporo, so me policisti iz prve patrulje, iz navadnega avtomobila, obravnavali, kakor da sem kriminallec. Takoj so me obstopili in me povprašali za dokumente. Hoteli so tudi vedeti, kaj imam v torbici. Pred tem sem odgovoril, da če že morajo koga evidentirati, morajo začeti z napadalci, tj. skinhedi. Policist mi je odvrnil, da ve, kaj mora storiti. Vztrajal je, naj mu pokažem vsebino torbice. Odgovoril sem mu, naj torbico pregleda sam, če ga zanima vsebina. Na koncu sem vse predmete zložil iz torbice. Mogoče je na njegovo vedenje vplivalo vpitje napadalcev, ki so trdili, da sem preprodajalec mamil in da moram iti v zapor, ker uničujem slovensko mladino in

the certificates of apartment rental in Ljubljana. They arrived in Slovenia with a tourist visa: what strikes us as most peculiar is that they all filled their application forms in exactly the same manner, but were nevertheless granted visas for periods of different durations, i.e. for ten, twenty and thirty days. The fourth student in the meantime was granted a room in the hall of residence for foreign students. Since he was not able to arrive in Slovenia, the authorised manager of the school's administrative office undersigned the contract on his behalf. And even though the student was under no circumstances able to be in Slovenia, as the competent authorities had not granted him the temporary residence permit, the Department of Passports and Registration of Foreign Citizens nevertheless kept notifying him about the incompleteness of his application form. By the end of November, the Ljubljana Graduate School of the Humanities found out that his application form as well lacked the health insurance certificate equipped with an appropriate translation. The application forms submitted by these four students were left unassessed until January 2002. The students thus not only missed the first semester in its entirety; their absence also endangered the implementation of the relevant study courses, as lectures constituting individual study courses may be held only if a sufficient amount of students is enrolled.

The Committee for a Tolerable State continues with its operations and adjustments of its programming document. In the following sections of the contribution at hand, three testimonies will be presented that so far have not been published by the media.

1. The attack on an African citizen in front of the Presidency of the Republic of Slovenia (a testimony by the victim of the attack)

The incident took place in front of the Presidency of the Republic of Slovenia. It was evening, somewhere between 7 p.m. and 8 p.m., in 1994. I do not know the exact date, but I remember that it was raining. I wanted to visit a friend of mine who lived in the students' hall of residence in Rožna dolina. I was walking and preceding me was a group of young skinheads (three men and a woman).

They noticed me and slowed down so that we started walking practically side by side. Then one of the men decided to step towards me. He started asking me whether I would have a smoke (probably a joint or something like that) or have a drink with them. I politely refused saying that I was not interested. Having said that, the guy started grabbing me by the neck. Then I grabbed him and knocked him to the ground. By then we reached the guard, or the police officer, in front of the Presidency, who was watching the incident and lifted his gun pointing it at us. Seeing that, I let go of my opponent, because I knew the police officer could shoot at me. The attacker, who had been lying on the floor, got on his feet again and started throwing up, probably because of my strong blow. At that moment, the police officer started calling the patrolling units and asked me to step into the watch box. He instructed all of us to stay there and wait for the patrolling officers. After ten or fifteen minutes, the first patrolling unit arrived in two vehicles, a van and car. From that moment on, I was treated in a completely different manner. Although the officer guarding the Presidency offered me his support, the policemen from the patrol unit

podobno. Potem je isti policist stopil do kolega stražarja, za katerega domnevam, da je začel pripovedovati svojo različico dogodka.

Zatem je prišel drugi policijski avto – kombi. Od tedaj je bil postopek spet drugačen. Policisti, vključno s stražarjem, so se med seboj posvetovali. Šele po tem posvetovanju so začeli evidentirati moje napadalce. Izkazalo se je, da je bil fant, ki me je napadel in ki naj bi bil tudi vodja skupine, Italijan in pri sebi ni imel urejenih dokumentov, kot sem slišal iz pogovora. Potem je policist, ki se je pripeljal s kombijem, stopil k meni in me vprašal za dokumente. Pri tem nisem imel nobenega problema. Potem me je začel spraševati, kaj delam s Sloveniji. Povedal sem mu, da študiram. Hotel je še vedeti, v katerem letniku sem in kdaj mislim končati študij oziroma kdaj mislim oditi domov. Pravzaprav je pri tem vztrajal. Povedal sem mu, da mu v tem trenutku ne morem odgovoriti na vprašanje. Na koncu sem mu odgovoril, da to ni njegov problem. Kot sem razumel njegovo vprašanje, sem lahko razbral, da mi dejansko ne bodo znali dati zaščite, dokler bom v tej državi.

Slednjič mi je gospod policist povedal, da lahko grem. Pojasnil sem mu, da gremo z napadalci v isto smer (to sem vedel, ker je bil eden izmed njih invalid in sem ga na videz poznal, torej sem vedel, da prebiva v študentskem domu) in da se bo pretepanje nadaljevalo ter da bo v tem primeru gotovo kdo poškodovan. Šele takrat so se odločili, da me pospremijo domov.«

Kolikor nam je znano, primer ni bil obravnavan na sodišču in pristojni organi ga po naših informacijah nikoli niso opredelili kot rasistični napad. Afriški center zanima, ali so bili napadalci poslani k sodniku za prekrške in ali so kadarkoli na kakršenkoli način odgovarjali za svoj fizični napad.

Afriški center

that had first arrived at the scene, were treating me as a criminal. They encircled me in an instant and demanded to see my papers. They also inquired about the contents of my bag. Just a moment prior to that question, I said that if they had to make a list of the names of the involved, they should in fact start with the attackers, i.e. the skinheads. And the police officer snarled out saying that he knew how to do his work. He insisted to see the contents of my bag. I said that he can open and inspect it himself, if he was so interested to see what was inside. In the end, I put everything out of the bag. Perhaps the police officer was under the influence of the attackers' shouting something about me being a drug dealer and that I should be thrown in prison, because I am bringing destruction upon Slovenian youth and so on. Only then the policeman stepped towards the officer guarding the Presidency, who, I suppose, gave him his own recount of the incident as he had seen it.

After that, the second patrolling unit arrived at the scene, in a van. The course of events again shifted. The police officers, including the guard, seemed to be engaged in a consultation after which the patrolling officers started putting down the names of my attackers. It finally turned out, as far as I was able to understand from their consultation, that the guy, who had attacked me and was supposedly the leader of the gang, was in fact an Italian citizen and had no valid personal documentation on him. Then the policeman who had arrived in the van approached me and asked to see my personal documents. I had no problem with that. Then he started inquiring about my business in Slovenia. I said that I was studying. He also wanted to know which year I was in and for how long I was still planning to stay in the country, or when I was planning to return to my homeland. Actually he was insisting on the latter. I told him that I was not able to give him an exact answer and added that it was really none of his concern. As far as I could read between the lines, I understood his questions as if he had been trying to say that they would not be able to offer me full protection for as long as I would prolong my stay in Slovenia.

When, in the end, the policeman allowed me to leave, I explained that the skinheads were heading in the same direction as I was (I knew that since I vaguely remembered one of them because of his handicap, and I also remembered that he lived in the students' hall of residence) and that the fighting would continue, this time probably with someone ending up seriously hurt. Only then the policemen decided to escort me to Rožna dolina.

To the best of our knowledge, the incident never formalised in court proceedings and the competent authorities have never labelled it as a racist attack. The African Centre, however, wishes to know whether the attackers have at least been sent before the police court judge or held responsible in any other way for this aggravated assault.

The African Centre

2. Problem podaljševanja dovoljenja za začasno bivanje v Sloveniji ljudem, ki so tukaj že več kot 15 let

Afriški center in drugi tukaj prisotni želimo predstaviti nenehne probleme, ki jih imajo posamezniki pri podaljševanju dovoljenja za bivanje v Sloveniji. Opažamo, da so se od osamosvojitve Slovenije naprej postopki formalizirali do te mere, da otežujejo legalno življenje v Sloveniji ljudem, ki v Sloveniji prebivajo že dalj časa in katerih vloge za pridobitev državljanstva še niso pozitivno rešene. Opažamo, da oblast zaostreje kriterije in postopke za podaljševanje dovoljenj za prebivanje v državi. Odnos državnih organov in institucij ter njihovih uslužbencev, ki vodijo postopke, je ponižujoč. Tujcem tudi onemogočajo samostojno in svobodno izbiranje razloga za bivanje v Sloveniji (problem je v tem, da si pristojni lastijo pravico odločati, ali je razlog za bivanje posameznika upravičen, pri čemer so do skrajnosti neživljenjski). Postopki so dolgotrajni in rutinski do te mere, da je postavljene pogoje težko izpolniti: npr., razlogi za bivanje v Sloveniji se v daljšem časovnem obdobju, kolikor trajajo procedure, spreminjajo, med samim postopkom pa razloga za bivanje ni mogoče spremeniti drugače kakor npr. tako, da se dovoljenje zavrne in da so posamezniki tu pravzaprav nelegalno ter so odvisni od »dobre volje« državnih uslužbencev, ki so prizadetim pripravljeni »pomagati«. Posamezniki, ki želijo spremeniti razloge bivanja v RS, morajo, četudi tukaj živijo že 15 ali več let, iz države oditi in začeti nov postopek v tujini. Zaradi zavračanja postopkov se tudi zgodi, da se med samim potekom spremeni zakon, po katerem je procedura sploh mogoča. Prav tako pristojni posameznikom ne omogočajo, da bi svoje vloge aktivno reševali. Zaslišanja, ki so obvezna procedura pri podaljševanju dovoljenja za začasno bivanje, so formalistična in praviloma ne vplivajo na izid vloge, uslužbenci pa si lastijo pravico do politično nekorektnih opazk in vedenja.

Afriški center

2. The issue relating to extending temporary residence permit for applicants that have resided in Slovenia for over 15 years

The African Centre members and others present at the conference wish to draw attention to the reoccurring problems that the individuals face when they apply for an extension of their permit for temporary residence in Slovenia. It is noticed that since the time when Slovenia had gained her independence, these procedures have been rendered formalised to the extent which makes it ever more difficult to sustain the legality of their residence in the country for those individuals who have been living in the Republic of Slovenia for over a decade and have yet still not been able to acquire Slovenian citizenship. It is also noticed that the authorities provide stricter criteria and even more rigid procedures in view of extending the foreign citizens' permits for residence in Slovenia. The attitude of the state authorities as well as institutions and their employees bearing responsibility for these procedures is downright humiliating. For the applicants themselves it has been rendered impossible to state the reasons for their residence in Slovenia independently and freely (the principal problem is that the competent authorities hold the monopolistic right to make decisions as to when a certain reason for residence in the country holds, whereby they are showing an utter lack of real-life knowledge). The procedures drag on indefinitely and are, furthermore, based on routine practices to such an extent that the required conditions are practically impossible to fulfil: e.g. the reasons for acquiring the permit for residence in Slovenia change during longer periods of time that coincide with the duration of formal procedures, while during the procedures themselves these reasons cannot be changed in any other way as, for instance, by refusing to grant an extension of residence permit, thus rendering the applicants' residing in Slovenia illegal and very much dependent on the sheer »good will« from the part of the government administration officials who are prepared to »lend a hand« to the individuals concerned. In order to declare different reasons for residing in the Republic of Slovenia, the individuals having lived here for not less than 15 years must leave the country and restart the entire procedure abroad. Due to countless delays hindering the procedures it may even happen that the entire legislation may change under which the process of acquiring the extension of the residence permit is actually possible. The competent authorities also render it impossible for individual applicants to play an active role in these procedures. Hearings, otherwise, constituting a vital part of the procedures for extending the applicants' residence in Slovenia are too formalistic and, as a rule, do not bear any influence on the final result of the application, while the government administration officials avail themselves with the right to politically incorrect remarks and behaviour.

The African Centre

3. Oviranje vpisa očetovstva v rojstne matične knjige v RS

Člani Afriškega centra izjavljamo, da smo evidentirali pet primerov, ki se nanašajo na Afričane, pri katerih je šlo za težave in oviranje vpisovanja očetovstva v rojstne matične knjige v obdobju po osamosvojitvi Slovenije. Zaznali smo, da so se v RS tovrstni formalni postopki po osamosvojitvi zaostri. V času SFRJ tujci niso imeli takih težav. Po izkušnjah prizadetih in njihovih znancev sodimo, da so tujci lahko uredili vpis očetovstva za otroke, rojene v zunajzakonski skupnosti, na matičnih uradih tako, da so predložili potni list in priznali očetovstvo. Po osamosvojitvi RS so vsaj pet Afričanov, ki so se jim v zunajzakonskih skupnostih rodili otroci, ovirali pri vpisu očetovstva v matično knjigo. Izdajali so se rojstni listi otrok brez vpisanega imena očeta, četudi so matere v bolnišnicah povprašali po osebnih podatkih in četudi so očetje v bolnišnici podpisali priznanje očetovstva. Omenjeno priznanje ni zadoščalo, da bi očete otrok vpisali v rojstni list, ki so ga starši prejeli od matičarja.

Ko so prizadeti skušali doseči, da bi bili vpisani kot očetje v rojstnem listu, jim je bilo rečeno, naj se obrnejo na veleposlaništvo svoje države. Rečeno jim je bilo, naj dostavijo poseben obrazec, ki da ga dobijo v svojem veleposlaništvu. Na nekaterih veleposlaništvih omenjenih postopkov niso poznali, niti niso bili seznanjeni z zahtevnimi procedurami v zvezi z vpisom očetovstva v RS, ki naj bi bile formalne. Posamezniki, ki so vztrajali v postopkih, so matičarje prosili za pisno dokazilo oziroma za pojasnilo, na podlagi katerega zakona oz. njegovega člena ali predpisa lahko matične enote od ljudi zahtevajo predložitev takih obrazcev. Uradna oseba je prizadetemu lahko dala le ustno pojasnilo in mu omogočila kratek vpogled v uradni list. Prizadeti so nato vztrajali pri svojih diplomatskih predstavništvih in nekaj jih je pridobilo izjavo, da sta prizadeta starša resnično starša svojega otroka.

Slednjič so tudi drugi posamezniki dosegli, da so veleposlaništva izdala podobna potrdila, ki pa seveda na njihovih veleposlaništvih niso bila legitimna, pač pa so jih izdala zgolj zato, da bi posameznikom pomagala, četudi v tako formaliziranih postopkih niso videla nobenega smisla, saj je priznavanje očetovstva stvar posameznika, ki se njegove države v ničemer ne tiče.

Povedati je potrebno, da so tudi drugi tujci, ki bivajo v Sloveniji, imeli podobne težave pri vpisovanju očetovstva. Od nedavnega se je zaradi pritiskov in, kakor lahko domnevamo, tudi izkušenj, ki so jih pridobile matične enote v zvezi z omenjenimi primeri, situacija pri vpisu očetovstva v matične knjige otrok, katerih očetje še nimajo urejenega državljanstva v RS, izboljšala oziroma rešila. Afriški center in njegove članke ter podpornike zanima, ali je RS tudi sistemsko poskrbela, da se podobne težave v prihodnosti ne bodo ponavljale, saj mislimo, da je šlo v opisanih primerih za očitne kršitve človekovih pravic.

Alenka Janko Spreizer
(prevod **Manca Gašperšič**)

3. Obstruction of filing the Recognition of Parentage form with the State Registrar of Vital Statistics in the Republic of Slovenia

The members of the African Centre declare that we have evidenced five cases in relation to African individuals facing problems and obstruction in signing the father's name in the children's birth certificates, since Slovenia has gained her independence. It has become apparent to us that during this period such procedures have been rendered more rigid. In the Federal Republic of Yugoslavia, foreign citizens never had to face such hindering conditions. According to the experiences recounted by the persons involved and the stories of their acquaintances, we can deliver an opinion that the fathers were able to file the recognition of parentage for children that were born in out of wedlock, simply by submitting their passports and declaring their parentage at the State Registrar of Vital Statistics. After Slovenia attained her independence, at least five African citizens had their children born out of wedlock for which they were not able to file the Recognition of Parentage form in the register of births. Birth certificates were issued without including the names of the fathers, even though mothers were asked in the hospitals to provide the required personal information and the fathers signed the Recognition of Parentage forms when their child was born. However, the mentioned recognitions did not suffice to enter the fathers' names into the birth certificates obtained at the State Registrar. When the couples insisted on entering the fathers' names into the birth certificates of their child, they were instructed to contact their respective embassies. They were also told that they should submit a special form that was supposedly to be obtained at their embassies. The respective embassies had no knowledge whatsoever of such procedures nor were they familiar with the formalities and requirements in relation to establishing parentage in the Republic of Slovenia. The individuals who did not resign from their objectives, asked from the registrars a piece of written evidence or explanation on the basis of which an act, individual article thereof or a regulation the registrars' offices may demand the submission of such forms. What the official could offer the parents was an oral explanation and a brief glance at the Official Journal of the Republic of Slovenia. The parents then sought help at their embassies and, in several instances, finally managed to acquire a statement verifying that the parents involved were indeed the legal parents of their child.

In the end, other individual couples as well succeeded in persuading their respective embassies to issue similar certificates – which, of course, were not considered legitimate from their point of view. They were granted merely with a view to help their citizens, even though they did not see any meaningful purpose, since the recognition of parentage concerns every individual and should not be made a matter of the state.

At this point it should be added that other foreign citizens also face similar problems relating to establishing their parentage at the registrar's office. However, on the basis of cumulating pressures and, as we have gathered from the available information, experiences that the registrars' offices have had in connection with the above mentioned cases, the situation has started to improve or be solved since recently as regards entering the parentage in the birth certificates of the children whose fathers have not yet been granted citizenship in the Republic of Slovenia. Nevertheless, the members as well as supporters of the African Centre would wish to know whether the Republic of Slovenia has also taken proper systemic measures to prevent any such instances from taking place in the future, since it is our firm opinion that the above presented testimonies reflect apparent violations of human rights.

Raziskovati opero in misliti državo (Odprto pismo Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije)

Pričujoči zapis je odprto pismo Ministrstvu za kulturo RS (odslej MK) kot razširjen odgovor¹ na dopis ge. Vesne Čopič (z dne 11. september 2002), predstavnice MK, in priloženo »recenzijo« sedanjega direktorja ljubljanske Opere g. Smrekarja; oboje se nanaša na mojo raziskavo z naslovom »Model zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji«. S pismom želim opozoriti širšo javnost na nesprejemljivost dejanj, ki jih dopis predstavnice MK omenja in predlaga. Prav tako se želim upreti mistifikacijam, ki sedaj, skoraj pol leta po koncu raziskave, krožijo med MK in vodstvom ljubljanske Opere.

Veliko je lahko razlogov za to, da se posameznik obrne na javnost z odprtim pismom. Moji so naslednji: prvič, sem proti vsakršni zaporji informacij in omejevanju individualnega izražanja; drugič, menim, da se lahko posameznik danes pred instancami, ki imponirajo oblastno logiko in strategije moči, brani samo z javno besedo; tretjič, sem proti »insajderskemu«, skrivaškemu »odpravljanju« dilem, presoj, stališč in v ozke kroge zaprtemu merjenju moči; in četrtič, pokazati želim, v kakšne nezavidljive in eksistencialno nevzdržne situacije lahko zaide raziskovalec v Sloveniji, ko prestopi mejo dolgo časa »posvečenih« fevdov, ko skozi še ne zamašeno vrzel prodre v polje, ki ga visoki zidovi še zmerom varujejo pred potencialnimi »vsiljivci«, in pride do dejanj, na katera preprosto ne more več pristati, niti kot raziskovalec niti kot človek.

Naj sedaj preidem k že omenjenemu dopisu. V začetku dopisa predstavnica MK piše, da so z mojim poročilom o raziskavi »seznanili direktorja SNG Opere in baleta Ljubljana, s katerim ste tudi vi sodelovali tekom poteka raziskovalnega procesa«. V njenem pisanju ni jasno povedano, za kakšno sodelovanje naj bi šlo; v resnici sem z direktorjem ljubljanske Opere imel en sam pogovor. Takrat je direktor, ki zaseda najvišjo vodstveno funkcijo v ljubljanski Operi, zavrnil mojo ustno prošnjo, da bi se kot raziskovalec lahko gibal v prostorih ljubljanske Opere, kjer se mudijo zaposleni, in sicer z argumentom, da vstop nezaposlenim ni dovoljen. Omogočil mi je le 15-minutni ogled notranjščine, da se prepričam o obstoječih delovnih razmerah in prostorskih težavah, in še ta ogled je potekal pod vodstvom njegove tajnice. S to omejitvijo so se moje raziskovalne možnosti močno skrčile. V mariborski Operi pa, kjer sem prav tako opravil del terenske raziskave, mi je vodstvo omogočilo prost dostop do prostorov, kjer se mudijo zaposleni, in me pri tem nihče ni oviral.

¹ Pričujoče odprto pismo bo morebiti bralcu/ki lažje razumljivo, če bo prebral tudi članek »Opera v etnografiji: primer zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji«, objavljen v tej številki revije *Monitor ISH*.

To Research Opera and Think State (An Open Letter to the Ministry of Culture)

The present record is an open letter to the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia as an extended reply¹ to a letter by Ms. Vesna Čopič (dated 11 September 2002), a representative of the Ministry of Culture, and the enclosed review by the present manager of the Slovene National Theatre, Opera and Ballet, Ljubljana (hereinafter referred to as »Slovene National Opera, Ljubljana«), namely Mr. Smrekar; both relate to my research entitled »*The Model of Ensuring Opera Art in Slovenia*«. The intention of my present letter is to draw the attention of the wider public to the unacceptability of actions, indicated and proposed in the Ministry of Culture representative's letter. It is likewise my intent to withstand the mystifications, which presently, nearly half a year after the end of research, circulate between the Ministry of Culture and the management of the Slovene National Opera, Ljubljana.

There exist many reasons for an individual to address the public by means of an open letter. Mine are the following: firstly, I stand opposed to any block of information and restriction of individual expression; secondly, I am of the opinion that nowadays an individual may only defend himself/herself from instances which impose authoritarian logic and strategies of power by speaking out; thirdly, I am against »insider« and concealing »dismissal« of dilemmas, judgements, viewpoints and narrowly limited measuring of power; and finally, it is my wish to present in what kind of unenviable and existentially unbearable situations can a researcher in Slovenia find himself/herself upon crossing the boundary of long-standing »consecrated« feuds, upon breaking through a yet-to-be-stopped-up gap to a field still protected against potential »intruders« by high walls, thereby happening upon actions he/she simply cannot assent to, neither as a researcher, let alone as a human being.

Let me at this point turn my attention to the aforementioned letter. In the beginning of the letter the representative of the Ministry of Culture writes that my report on the research was »made known to the Manager of the Slovene National Theatre, Opera and Ballet, Ljubljana, with whom you also co-operated in the course of research process«. Her writing does not clearly indicate what kind of co-operation this was supposed to be; the truth is that I held merely one conversation with the Manager of the Slovene National Opera, Ljubljana. At that time the Manager, who occupies the highest managerial function in the opera in question, turned down my oral request to move freely around the opera employee quarters as a researcher, basing his decision on the argument that there is no admittance to those quarters except on business. He only arranged for a 15-minute inspection of the interior in order that I could convince myself of the then current working conditions and spatial problems, this having taken place under the guidance of his secretary. This limitation significantly curtailed my research possibilities. In the Slovene National Theatre, Opera and Ballet, Maribor, where I have likewise conducted a part of field research, the management gave me free access to employee quarters without any hindrances.

¹ The reader will perhaps find the present open letter more comprehensible if he/she also reads the article entitled »Opera in ethnography: an example of ensuring opera art in Slovenia«, published in this issue of the magazine *The ISH Monitor*.

Predstavnica MK me v dopisu tudi vabi, naj MK sporočim svoje mnenje »o očitkih in pomislekih, ki jih v njem navaja« [direktor ljubljanske Opere v dopisu o moji raziskavi].² Ker so »očitki« in »pomisleki« zasebna zadeva in stvar neobvezujočih razgovorov, v znanosti pa nista relevantna termina, bom govoril o argumentih in argumentaciji. Tega pa v pismu g. Smrekarja, ki ga je ga. Čopič priložila svojemu sporočilu, sploh ni. V raziskavi argumentacijo izpeljujem izključno iz obravnavanega objekta, katerega referencialnost se ustrezno premešča glede na raven reprezentacije (znanstvena literatura, knjižni viri, sistemski diskurz, arhivsko gradivo, etnografija, izreke itn.). Sprva sem upal, da z oceno, ki jo je predstavnica MK omenjala med najinim telefonskim pogovorom (5. septembra 2002), ni mislila tega pisma g. Smrekarja: to pismo je namreč res še najbližje »očitku«, je pa vsekakor zelo daleč od kakršne koli argumentacije. Posledica je, da je pismo g. direktorja pravzaprav zmerljivo obrekovanje mojega dela.

Poskušam tudi dešifrirati pomen tegale stavka iz dopisa: »Glede na to, da je odgovorni nosilec raziskave ISH in ker se očitki nanašajo predvsem na metodologijo, se vam bo morda zdelo primerno vključiti v odgovor tudi stališča vaše institucije.« Prvič, v terminologiji MŠZŠ (kakor tudi v pogodbi, ki opredeljuje pogoje za izdelavo moje raziskave) je namreč »odgovorni nosilec« oseba, ne pa institucija. In drugič, zdi se mi, da mi predstavnica MK z omenjenim dopisom skuša odreči tisto individualno strokovnost in raziskovalno usposobljenost, s katero sem projekt pravzaprav pridobil. V sodelovanje z MK sem privolil zaradi vztrajnih in izrecnih ponudb predstavnikov MK. Sprevrženost sedanje situacije je zato popolna. Zanimivo je tudi to, da prej MK institucionalni okviri niso zanimali. Nasprotno, prav MK mi je sugeriralo, naj projekt prijavim kot navaden državljan, torej zunaj institucij. Ta predlog ge. Čopič, ki je morebiti povsem dobrohoten, pa govori predvsem o tem, da je MK pristalo na logiko delovanja, kakršno želi vzpostaviti »recenzent« v svojem zapisu, in na ta način legitimizira tako gesto kakor vsebino, ki iz te »recenzije« izhajata.

V dopisu ge. Čopič pa pogrešam besede in ideje, ki jih je izrekla, ko me je poklicala po telefonu 5. septembra 2002. Njen predlog, da me seznani z »oceno« direktorja ljubljanske Opere, sem z veseljem sprejel. Presenečen pa sem bil, ko je vztrajala, da sem dolžan MK predložiti dodatna pojasnila v zvezi s pisanjem omenjenega »recenzenta«, kakor je njegovo vlogo definirala v tej telefonski intervenciji. Še bolj me je začudila njena zamisel, naj stopim v stik z »recenzentom« in mu razložim stvari, s katerimi se ne strinja v raziskovalnem poročilu, ki ga je dobil v »ocenjevanje«. Prav šokirala pa me je, ko je nakazala, da naj bi bil na tovrstne »akcije« oz. »postraziskovalne tretmaje« dolžan pristati že zavoljo tega, ker mi je MK dodelilo omenjeno nalogo in jo financiralo – kakor da gre za dobrodelnost MK, ne pa za

² Avtorjeva opomba k citatu.

In her letter, the representative of the Ministry of Culture also invites me to communicate to the Ministry of Culture my opinion »on the reproaches and reservations indicated in it« [the manager of the Slovene National Opera, Ljubljana, in the letter on my research]². As »reproaches« and »reservations« are a purely private matter and subject to obligation-free discussions, and not relevant scientific terms, I shall talk about arguments and argumentation. This, however, cannot be found in Mr. Smrekar's letter, which Ms. Čopič enclosed in her notification. In my research I derive argumentation solely from the treated object, whose referentiality is relevantly transferred in relation to the level of representation (scientific literature, literary sources, systemic discourse, archival material, ethnography, sayings etc.). At first I hoped that by the evaluation, mentioned by the representative of the Ministry of Culture during our telephone conversation (on 5 September 2002), she did not have in mind Mr. Smrekar's letter: this letter namely comes closest to a »reproach«, yet is nevertheless very far from any kind of argumentation. The resulting consequence is that Mr. Manager's letter is as a matter of fact an insulting defamation of my work.

I also endeavour to make out the meaning of this sentence pertaining to the letter: »In light of the fact that the body responsible for research is the ISH and since the reproaches relate predominantly to the methodology, you will perhaps find it appropriate to include in your reply also the viewpoints of your institution.« Firstly, in the terminology of the Ministry of Education and Sport (likewise in the contract which stipulates the conditions for the making of my research) the »body responsible« is namely a person, not an institution. And, secondly, it appears to me that the representative of the Ministry of Culture is by means of her letter attempting to deny me the very individual expert knowledge and research qualifications that by right earned me the project in the first place. I consented to the co-operation with the Ministry of Culture due to persistent and explicit offers made by the representatives of the Ministry in question. The distortion of the current situation is therefore downright complete. It is also interesting that beforehand the Ministry of Culture was not interested in institutional frameworks. On the contrary, it was the Ministry of Culture itself that suggested I registered the project as an ordinary citizen, meaning outside institutional frameworks. This suggestion of Ms. Čopič, which is perhaps altogether benevolent, speaks to a large extent about the fact that the Ministry of Culture consented to that logic of activity which the »reviewer« wishes to establish in his written record and, having done so, legitimises both the gesture and contents ensuing from this »review«.

In Ms. Čopič's letter I have yet to find those words and ideas that she uttered when she contacted me via telephone on 5 September 2002. I accepted her suggestion to get me acquainted with the »evaluation« of the manager of the Slovene National Opera, Ljubljana, with great pleasure. I was, however, astonished when she insisted that I was under an obligation to present to the Ministry of Culture additional clarification regarding the writing of the mentioned »reviewer«, as she herself defined his role in the course of that telephone conversation. I was even more taken aback when she expressed the idea to get in touch with the »reviewer« and explain the matters he disagreed with in the research report that he had received in »evaluation«. I was, however, utterly shocked when she indicated that I should

² Author's note to the quotation.

opravljeno delo – in tudi zavoljo tega, ker naj bi bilo MK zainteresirano za to, da bi se raziskovanje operne dejavnosti v Sloveniji nadaljevalo. Iz omenjenega telefonskega pogovora se tudi zelo dobro spomnim, da sem go. Čopič proti koncu jasno vprašal, ali ta intervencija pomeni, da MK ni bilo zadovoljno z mojim delom. Njen odgovor se mi zdi zelo pomenljiv: MK se naj ne bi opredelilo do moje raziskave. To je še tem bolj nenavadno, ker je bilo MK še pred dodelitvijo raziskave seznanjeno tako z mojo strokovno provenienco kakor tudi s tem, kakšne raziskovalne možnosti ponuja moja znanstvena formacija. Navsezadnje sem o tem pisal MK še pred dodelitvijo projekta in jasno predstavil svoj pogled na raziskovanje opere v Sloveniji. Predstavniki MK tedaj niso imeli pripomb in so celo dejali, da je to prvi projekt raziskovanja opere v Sloveniji. Moj dopis, ki ga omenjam, je bil odgovor na »Obvestilo o odobritvi kulturnega projekta v letu 2001«, ki ga je podpisal svetovalec ministrice dr. Uroš Grilc, s katerim me je MK obvestilo o tem, da je projekt odobrilo, prav tako pa je spraševalo, ali bom z odobrenimi sredstvi projekt dejansko realiziral v letu 2001. To »spraševanje« MK je bilo ali golo sprenevedanje ali posledica pomanjkljive evidence nad lastno dejavnostjo. Podpisnik omenjenega obvestila me je v telefonskem pogovoru namreč prepričeval, da moram projekt končati do konca leta 2001, torej v šestih mesecih, z »argumentom«, da je to pač posledica zakasnitve sprejemanja državnega proračuna, čeprav je bil projekt prijavljen kot enoleten (in na MK tudi že sprejet kot enoleten). Tedaj sem pisno ostro odgovoril in MK opozoril na to, da izsiljuje in da si sproti izmišlja »pravila igre« ne glede na sklenjene dogovore. Z raziskovalnega stališča je odziv, ki ga dopis ge. Čopič dokumentira, zelo poveden. V zvezi z njeno prošnjo za mnenje o »očitkih in pomislekih« direktorja ljubljanske Opere lahko le povem, da kaka strokovna debata tukaj ni mogoča, ker družboslovna raziskava ni policijska preiskava, ki bi ugotavljala kaka »dejstva«, temveč gre za analitični oris intersubjektivnih pozicij, ki določeno situacijo definirajo. Pravzaprav sem se prisiljen vprašati, kako je mogoče, da je lahko nekdo, ki da od sebe tak »izdelek« (obseg: ena stran), kakršen je pismo g. Smrekarja in ki očitno tako za pisca kakor za MK velja za recenzijo, ne le vodja neke operne institucije, ampak je celo aboniran na vlogo »recenzenta« za raziskovanje opere v Sloveniji. Da MK to »stvar«, polno antiintelektualne agresivnosti, semantičnih nesmislov, nestrokovnih pleteničenj, grobih obrekljivih namigovanj in podtikanj, sprejme kot recenzijo, je še posebej problematično. Težko je dojeti, da se MK ob pridobitvi take »recenzije« vede kot nebogljen prvošolček, ki težave prepušča odraslim, in ni zmožno predstaviti svojega stališča ne do raziskave in ne do naročene »recenzije« direktorja ljubljanske Opere.

Pričujoči zapis ni polemika z »recenzentom«, vendar se njegovemu pisanju ne morem povsem izogniti, saj v celoti operira brez dokazovanja. »Recenzent« ustreli v prazno, ko pravi: *»Če sem prav razumel vse skupaj, naj bi šlo za raziskavo stanja na področju operne in baletne dejavnosti pri nas (naslov je odvraten!).«* Ta naslov je namreč v

consent to such »actions« or, in other words, »post-research treatments« owing to the fact that the mentioned task was assigned to me and financed by the Ministry of Culture – as if this were some kind of charity sponsored by the Ministry of Culture and not conducted work – and also because the Ministry of Culture was supposedly interested in the continuation of researching the opera activity in Slovenia. Another thing I can vividly recall from the telephone conversation in question is that towards the end of the conversation I specifically asked Ms. Čopič if this intervention meant that the Ministry of Culture was not satisfied with the work I conducted. Her answer is in my opinion highly significant: the Ministry of Culture did not adopt any stance on my research. This is even more unusual as the Ministry of Culture was prior to the assignment of the research familiar with both my professional background and the research possibilities that my scientific formation offered. I last wrote to the Ministry of Culture on this matter prior to the assignment of the project and clearly presented my viewpoint on opera research in Slovenia. The representatives of the Ministry of Culture at the time expressed no remarks; they moreover stated that to be the very first project of opera research in Slovenia. The letter of mine which I mention was a reply to »The notification of Cultural Project Approval in 2001«, signed by the Adviser to the Minister dr. Uroš Grilc, by means of which the Ministry of Culture informed me of the approval of the project and also inquired if I would actually realise the project in 2001 with the assigned funds. This »inquiring« by the Ministry of Culture was either sheer pretence or a consequence of inadequate supervision over its own activity. In the course of a telephone conversation the signatory of the aforementioned notification was persuading me that the projects had to be finished by the end of 2001, that is in 6 months, with the »argument« that that was the result of the late adoption of state budget, in spite of the fact that the project had been registered as a yearly one (and approved by the Ministry of Culture as a yearly one). I then responded with a written sharp reply in which I called their attention to the fact that the Ministry of Culture had resorted to blackmail and was all along inventing »rules of the game«, regardless of the signed agreement.

Judging from the research perspective, the response documented by Ms. Čopič's letter is highly expressive. With regard to her request for an opinion on »reproaches and reservations« of the Manager of the Slovene National Opera, Ljubljana, I can only say that no kind of professional debate is possible here since a sociological research is not a police research intended to determine some »facts«, but is, moreover, an analytical outline of inter-subjective positions that define a given situation. As a matter of fact I am forced to ask myself how is it possible that someone who produces such piece of »work« (volume: 1 page) like Mr. Smrekar's letter is, which clearly for both the author and the Ministry of Culture represents a review, is not only the Manager of an opera institution but is also subscribed to a role of »reviewer« for researching opera in Slovenia. That the Ministry of Culture accepts as a review this »thing«, laden with anti-intellectual aggressiveness, semantic absurdities, unprofessional gibberish, rude slanderous innuendo and imputations, is especially problematic. It is hard to comprehend that the Ministry of Culture is upon the acquirement of such »review« behaving like a weakly school-boy, transferring problems onto adults, not being capable of presenting its viewpoint on neither the research nor the commissioned »review« by the Manager of the Slovene National Opera, Ljubljana.

postopku prijavljanja projekta sugeriralo Ministrstvo za kulturo samo – oz. njegovi predstavniki. S tem namenom sem od MK tudi prejel ustrezen orientacijski dokument, tj. »Razpis raziskovalnih projektov za podporo ciljem nacionalnega pomena na področju kulture«, s podpisom tedanjega ministra Jožefa Školča. »Recenzent« se je tukaj obregnil ob napačno osebo. Vsekakor se po »recenzentovem« pisanju bolj zdi, da je naslov raziskave »Model zagotavljanja vodstva ljubljanske Opere« in ne »Model zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji«.

Naj na tem mestu navedem nekaj neizpodbitnih dejstev, povezanih z izdelavo poročila o raziskavi. Najprej nekaj surovih dejstev: raziskava o operi se je začela 1. maja 2001 in končala 31. aprila 2002. Obširno zaključno poročilo, ki obsega rezultate raziskovalnega dela in literaturo (cf. obseg: 128 strani, oblika: spiralna vezava, grafični prikazi; kombinirana metodologija, v katero je vključena diskurzivna analiza besedil in virov – cf. *ibid.*, str. 15–53, uporaba klasične statistike iz kurza osnov družboslovnega in kulturološkega raziskovanja – cf. *ibid.*, str. 54–63, 80–85, kvalitativna metoda – cf. *ibid.*, str. 24–25, 86–87, in etnografski material – cf. *ibid.*, str. 66–107; literatura – cf. *ibid.*, str. 123–128), in je bilo v skladu s pogodbenimi pogoji formalno dostavljeno MK, iz vsebinskega zornega kota zajema vse sestavine, zapisane v pogodbi. Izdelano poročilo je tudi dokaz, da so bila sredstva namensko porabljena.

Pomenljivo je tudi tole: od konca projekta in od oddaje poročila je minilo več kakor štiri mesece, in v vsem tem času se MK niti z eno uradno gesto, niti informativno niti kako drugače, ni odzvalo na oddano poročilo. Septembra 2002 pa je reagiralo zaradi nekvalificirane »ocene«, ki naj bi bila za MK relevantna recenzija. Zdi se, da je intervencija ge. Čopič povezana izključno z »recenzijo«, ki jo je na MK – v aranžmaju z MK – poslal sedanji direktor ljubljanske Opere. Ni se oprlo na kompetentno evalvacijo mojega dela, za katero menim, da je opravljeno korektno in v skladu s pogodbo. Zame je recenzent lahko le neodvisen in kvalificiran raziskovalec, ne pa oseba, ki prejema financerjevo subvencijo, je član teles MK in povrh še s svojo institucijo vred predmet »recenzirane« raziskave. Predstavnikom MK se očitno *konflikt interesov* pri »recenzentu« ne zdi problematičen. Mislim, da je, prav narobe, jasno, da direktor operne hiše – že zgolj zato, ker je direktor, poleg tega pa je strokovnjak za neko drugo disciplino – ne more ocenjevati besedila, ki govori o njegovi dejavnosti, in dajati meritornih mnenj o metodoloških prijemih, raziskovalnih strategijah, terenskih izbirah, informatorskih presojah, skratka, ne more biti relevanten presojevalec raziskovalne dejavnosti. Gesta MK tako ustvarja situacijo, v kateri lahko nekdo, ki vodi operno hišo, priložnostno nastopa tudi v vlogi »presojevalca« oz. nosilca ekspertne vednosti, ne glede na to, da je intenzivno vpleten v produkcijo diskurzov o operi na Slovenskem in je kot tak prvovrsten predmet raziskave, kakršna je moja. To je iz več zornih kotov sporno, saj so interesi posameznikov (še posebej

Although the present written record is not a polemic with the »reviewer«, I cannot entirely avoid his writing as throughout it he operates without argumentation. The »reviewer« is shooting blanks when he puts down: »If I have understood everything correctly, this was supposed to be a research on the situation in the fields of opera and ballet in this country (the title is abhorrent!).« It was the Ministry of Culture itself – or, to be more precise, its representatives – that in the course of project registration suggested this title. For this purpose I received from the Ministry of Culture the relevant orientation document, namely »The Invitation for Research Projects for the Support of National Significance Purposes in the Field of Culture«, signed by the then Minister Jožef Školč. In this case the »reviewer« was flying at the wrong person. Judging by the »reviewer's« writing, the title of the research seems more likely to be »The Model for Ensuring the Management of Ljubljana's Slovene National Opera« instead of »The Model for Ensuring Opera Art in Slovenia«.

Let me at this point bring forward certain undisputed facts relating to the making of the research report. Starting with some bare facts: the research on the opera commenced on 1 May 2001 and was concluded on 31 April 2002. The extensive final report, encompassing the results of research work and literature (cf. volume: 128 pages, form: spiral binding, graphic representations: combined methodology, including a discursive analysis of texts and sources – cf. *ibid.*, pp. 15-53, use of classic statistics, pertaining to the course in the basics of sociological and cultural research – cf. *ibid.*, pp. 54-63, 80-85, qualitative method – cf. *ibid.*, pp. 24-25, 86-87 and ethnographic material – cf. *ibid.*, pp. 66-107; literature – cf. *ibid.*, pp. 123-128), which was in accordance with the contractual commitment delivered to the Ministry of Culture, from the point of view of the contents contains all components laid down in the contract. This completed report also functions as proof that the funds were used appropriately.

There is another significant fact: four months had lapsed from the closure of the project and the submission of the report and during all that time the Ministry of Culture did not react to the submitted report, neither by a single public gesture nor informatively or in any other way. In September 2002, there was a reaction due to unqualified »evaluation«, which is considered to be a relevant review by the Ministry of Culture. It appears that Ms. Čopič's intervention is related solely to the »review« sent to the Ministry of Culture – in arrangement with the same Ministry – by the present manager of the Ljubljana Opera. It was not based on a competent evaluation of my work, which I consider to have been correctly executed, and in compliance with the contract. To the best of my belief a reviewer can be only an independent and qualified researcher and not a person who receives financier's subsidy, is a member of the Ministry of Culture bodies and is, moreover, together with his/her institution the object of the »reviewed« research. The representatives of the Ministry of Culture obviously do not see this *clash of interests* related to the reviewer as problematic. It is my belief that, on the contrary, the manager of the opera house – precisely because of his function – cannot evaluate the text which deals with his activity; being, moreover, an expert in a different discipline, he cannot deliver competent professional opinions on methodological methods, research strategies, field choices, informant judgements, in short, he cannot be a relevant judge of research activity. This gesture by the Ministry of Culture thus creates a situation that enables a certain person who manages the opera house to occasionally function as a »judge« or a person possessing expert knowledge, irrespective of his intensive involvement in the production of

na vodstvenih položajih) oz. skupin – ki so objekt raziskave – in z njimi povezane želje, da bi vplivali na raziskovanje, neizogibni; ti »objekti« bi namreč radi uveljavljali zgolj svojo »resnico« kot edino pravilno. Taka »recenzija« je že zavoljo pozicije, s katere je izrečena oz. napisana, nujno subjektivno motivirana, pristranska, in nikakor ni neodvisna. Še bolj se mi zdi nezaslišano, da ji MK povsem brez zadržka podeljuje legitimnost, za katero ni pristojno, s tem, da jo inkorporira v svoje odločitve in ravnanja; nekompetentna »recenzija« tako postane referenca za odločitve in ravnanja kulturnih birokratov. Če so si na MK in v ljubljanski Operi zaželeli »hvalilne raziskave« ob jubileju, so se pač obrnili na napačen naslov (če pa bi takoj povedali, kaj v resnici hočejo, bi se izognili temu zapletu).

Pravzaprav to ravnanje MK govori o nečem drugem; slutiti namreč daje, kakšen vzajemni odnos gojita MK in vodstvo ljubljanske Opere. Sam sem bil ob svojem delu prepričan, da je sodelovanje z MK možno brez konfliktov, vendar se me sedaj, po opravljeni obveznosti, polasča občutek, da želi MK izigrati določila pogodbe, v skladu s katero sem raziskovalno nalogo opravil: s tem, da zahteva neke dodatne aktivnosti, ki so zunaj pogodbenih določil; s tem, da predlaga tako vrsto sodelovanja, v katerem lahko samovoljno podaljšuje raziskovalčevo obveznost do financerja. Takega sodelovanja si ne želim in ga zavračam. Mislim, da sem s tem pojasnilom jasno in nazorno pokazal na vrednost geste, ki se je je poslužilo MK z namenom, da mojo raziskavo podvrže »postraziskovalnemu tretmaju«, pri tem pa od izvajalca raziskave pričakuje nekakšno »sodelovanje«.

Če MK, podprto z intervencijo direktorja ljubljanske Opere, meni, da z uporabljeno metodologijo in izbranim raziskovalnim pristopom ni dobilo kompetentnih odgovorov na svoja pričakovanja, naj poišče kompetentnega strokovnjaka, ki bo to lahko storil, se pravi, preveril ali ovrigel moja izhodišča, dileme in ugotovitve ali stvar drugače zastavil. Sam se na dosedanje raziskave o opernih problematikah v Sloveniji nisem mogel opirati. Prepričan pa sem tudi, da MK ni težko voditi evidence o tem, koliko raziskav je na področju operne dejavnosti v Sloveniji doslej bilo narejenih.

Ob tem se zastavlja več vprašanj, na katera bi moralo odgovoriti prav MK: Zakaj doslej opera v Sloveniji ni bila predmet tovrstnih obravnav? Kakšna je pri tem (bila) vloga MK? Kdo je odgovoren za takšno stanje? Komu je (bilo) lahko tako stanje v interesu? Ali obstaja kontinuiteta produkcije neodvisnih, čeprav neobjavljenih analiz, ki bi pokazale okvire, strategije in glavne značilnosti delovanj obeh opernih institucij v Sloveniji v preteklosti? Ali obstajajo analize arhivskega gradiva in virov, v katerih bi bili razvidni vloga, delo in učinek dela slovenske kulturne politike na področju operne dejavnosti? Ali obstajajo raziskave, kako intenzivno/neintenzivno, uspešno/neuspešno, načrtno/stihijsko so se lotevali reševanja opernih problematik predstavniki kulturne birokracije v Sloveniji? Če so jih percipirali, kako so jih percipirali? Če jih

discourses on opera in the Slovenian territory and is as such the prime object of research, such as mine. This is controversial from several perspectives as interests of individuals (particularly in leading positions) or groups – functioning, as the objects of research – and their related desires to influence the research are unavoidable; these »objects« would like to make only their »truth« the only accurate truth. Such a »review« is already solely on account of the position from which it is said or written inevitably subjectively motivated, partial and not at all independent. I find it even more outrageous that the Ministry of Culture without any reservations acknowledges its legitimacy, despite not being competent to do so, by incorporating it in its decisions and dealings; an incompetent »review« thus becomes a reference for decisions and dealings of cultural bureaucrats. If the Ministry of Culture and the Slovene National Opera, Ljubljana wished for a »praiseful research« for its jubilee, they obviously got more than they had bargained for (had they told immediately what they wanted, this complication would have been avoided).

This treatment of the Ministry of Culture speaks about something else; it namely offers a clue of what kind of reciprocal relationship is nurtured between the Ministry in question and the management of the Slovene National Opera, Ljubljana. All along I was convinced that it was possible to co-operate with the Ministry of Culture on a conflict-free basis, yet now, after the executed obligation, I cannot shake off a feeling that the Ministry of Culture wants to twist the provisions of the contract, in compliance with which I conducted the research, by demanding additional activities which are not covered by provisions of the contract and by suggesting such co-operation within which it can arbitrarily prolong researcher's obligation to the financier. Not only do I not want co-operation of this kind, I reject it. It is my belief that this elucidation of mine clearly and evidently sheds light on the value of gesture to which the Ministry of Culture resorted with the purpose of subordinating my research to »post-research treatment«, expecting at the same time some kind of »co-operation« from the person in charge of research.

If the Ministry of Culture, supported with the intervention of the Manager of the Slovene National Opera, Ljubljana is of the opinion that the used methodology and the chosen research approach did not provide competent answers which would have come up to its expectations, it should find a competent expert who will be able to do this, namely examine or overturn my premises, dilemmas and conclusions or apply a whole new starting point. I am firmly convinced that it should not prove too demanding for the Ministry of Culture to keep a record on the number of up until now conducted researches in the field of opera in Slovenia.

A number of questions arise along these lines, the answers to which should be provided exactly by the Ministry of Culture: Why has not opera been an object of such treatment so far? Which is (has been) the role of the Ministry of Culture in this? Who carries the responsibility for such a situation? Who benefits (has benefited) from such state of affairs? Is there a continuity of production of independent yet never published analyses that could reveal frameworks, strategies and main characteristics of activities relating to both opera institutions in Slovenia in the past? Are there analyses of archival material and sources that could shed light on the role, work and work effect of Slovenian cultural policy in the field of opera activity? Are there researches of how intensive/non-intensive, successful/unsuccessful,

niso, kakšni so bili razlogi in oviralne okoliščine? Če obstajajo take analize, sprašujem, kje so dostopne? In zakaj niso javno publicirane? Če jih ni, zakaj je tako? Zakaj MK doslej ni naročalo raziskav o operi, če so se mu stvari zdele problematične in neurejene? In kaj je v preteklosti v zvezi z operno umetnostjo počela sfera kulturnih uradnikov?

Praksa razvitih držav kaže, da je za ureditev nekega področja najprej treba zagotoviti multiraziskovalno oz. multiinstančno obravnavo področja, ki ga država želi bolje spoznati oz. sistemsko urediti. Instrumenti so znani: naročila raziskav pri različnih institucijah oz. posameznikih, ki, denimo, polje operne umetnosti preučijo iz različnih strokovnih aspektov. To bi bila legitimna podlaga za pristopanje k področju operne umetnosti. Za sistemsko ureditev področja operne umetnosti v Sloveniji zagotovo ne more biti dovolj zgolj ena raziskava, narejena v zelo omejenih okvirih, kar zadeva personal, čas raziskovanja, dostopnost do virov in finančno podporo.

Če MK dvomi o uporabnosti in povednosti moje raziskave, predlagam, da jo v celoti in na ustrezen način javno publicira in jo tako izroči v presojo kvalificirani javnosti.³ (V primeru uporabe, distribuiranja in publiciranja podatkov iz raziskave, dela ali celote raziskave seveda upam, da me bo, v skladu s pogodbo, vsaj korektno citiralo.) Predstavniki slovenske kulturne birokracije bi se morali zavedati, da raziskovalec, ki mu MK dodeli projekt, s tem še ni služabnik oz. servis države, kakor to za povsem drug primer ugotavlja Julija Kristeva, in ni zunanji sodelavec MK. To je funkcija ideologa, ki se, kakor pravi Pierre Bourdieu, sprime s svojimi »objekti« raziskovanja. Naj dodam še dvoje: prvič, funkcija raziskovalca je, da producira kritične *analize*, ne pa *recepte* oz. navodila za oblikovanje kulturne politike in sistemskih ukrepov, pa čeprav le za področje operne umetnosti; in drugič, raziskovalec lahko preučuje prakse, geste, diskurze, reprezentacije, imaginarije, podobe, ne more pa ustvarjati *aplikacij* z namenom, da bi država rezultate pri priči sistemsko implementirala; ne more podajati ultimativnih predlogov, neposrednih primerjav za dokončne rešitve operne problematike; in nenazadnje, ne more prodajati »resnice« oz. »resnic«.

Vlado Kotnik

Ljubljana, 22. 9. 2002

(prevod Manca Gašperšič)

³ Poročilo o raziskavi je vsem, ki jih morebiti zanima vsebina raziskave, dostopno v knjižnici ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, v obliki računalniško razmnoženega elaborata z naslovom »Model zagotavljanja operne umetnosti v Sloveniji«.

planned/unplanned did representatives of cultural bureaucracy commence to solve problems of the opera in Slovenia? If they had perceived them, how had they perceived them? If they had not, which were the reasons and hindering circumstances? If such analyses exist, I ask where can they be obtained? And why haven't they been publicly published? If there are not any, why is that so? Why hasn't so far the Ministry of Culture commissioned researches on opera if it considered the matters problematic and unsorted? And what was the sphere of cultural public servants doing in the past regarding the art of opera?

The practice of developed countries shows that in order to organise a certain field, a multi-research or multi-instance treatment of the field, which the state desires to know better or systematically organise, needs to be ensured. The instruments are known: commissioning researches with various institutions or individuals, thus guaranteeing the study of the field of opera art from different perspectives. This would provide a legitimate basis for approaching the field of opera art. The systemic organisation of the field of opera art in Slovenia requires more than just one research, conducted within rather limited frameworks with regard to personnel, research duration, accessibility to sources and financial support.

If the Ministry of Culture has doubts as to the applicability and expressiveness of my research, I suggest it is publicly published and thus left to the judgement of qualified public³. (In the case of use, distribution and publication of research data, part or entire research, I certainly hope I will be quoted correctly in accordance with the contract.)

The representatives of Slovenian cultural bureaucracy should realise that a researcher to whom the Ministry of Culture awards a project does not automatically become a servant or service of the state, as Julia Kristeva establishes with regard to an altogether different case, and is not somebody working on a freelance basis for the Ministry of Culture. This is the function of an ideologue who, as Pierre Bourdieu puts it, agglutinates with his/her researched »objects«. Let me add two more things: firstly, the function of a researches is to produce critical *analyses* and not *recipes* or instructions for the formation of cultural policy and systemic measures, albeit only for the field of opera art; and secondly, a researcher can investigate practices, gestures, discourses, representations, imagery, images, but he/she cannot create *applications* in order to render it possible for the state to immediately systemically implement the results; it cannot provide ultimate suggestions, direct comparisons for the ultimate solution to opera problems; and, ultimately, it cannot sell the »truth« or »truths«.

³ Report on this research is for those interested in the contents of the research available in the library of The Institutum Studiorum Humanitatis (ISH) – Ljubljana Graduate School of Humanities in the form of a computer copied elaborate essay entitled »The Model of Ensuring the Art of Opera in Slovenia«.

Dementia militans

Ker teče že četrto leto, odkar so projekti, ki sem jih pripravil in prijavil ali zgolj pripravil za kandidiranje na razpis ministrstva, pristojnega za znanstveno raziskovanje, postali nenadoma nesprejemljivi, se mi zdi smiselno nazorno prikazati kriterije in postopke zavračanja na delu. Ne prvi in ne drugi nimajo z znanostjo več skupnega kakor to, da jih uporablja ministrstvo, ki je pristojno za znanost. Ker gre očitno za linčanje moje osebe in za to, da »stroke« (natančneje: srenje) ne dopuščajo ničesar, kar bi bilo drugačno od tistega, kar deklamirajo v zboru in prodajajo kot realnost samo, v ekonomični obliki objavljam »arumentacijo« zavrnitve, ki se pretvarja, da ni to, kar je: sprenevedavo izključevanje. Objavljam jo tudi zato, ker gre za zgodovinski vir, na podlagi katerega bo zmeraj mogoče rekonstruirati spontano ideologijo »strokovnjakov« našega časa in kraja.

1. SUMIRANI 4 VPRAŠALNIKI RECENZIJ Z ODGOVORI

Znanstvena pomembnost

1. Ali so zastavljeni cilji izvirni in inovativni?

- (3) Projekt ne sodi v zgodovinopisje, če bi bil drugače zastavljen (sic!), bi bil lahko zanimiv.
- (5) Cilji so moderni in inovativni.
- (3) ni komentarja
- (3) ni komentarja

2. Kakšna je znanstvena pomembnost zastavljenega problema?

- (3) Znanstvena pomembnost glede na cilj je ustrezna. (Kaj stavek pomeni?, op. D. B. R.)
- (5) Znanstvena pomembnost glede na cilj je ustrezna. (?)
- (3) ni komentarja
- (3) ni komentarja

3. Kakšen bo učinek projekta na obstoječe znanstvene koncepte in metode, če bodo cilji projekta doseženi?

- (3) Učinek bi lahko bil pozitiven, če bi dejansko izhajal iz stvarnih spoznanj zgodovinske stroke (druge »stroke« so kajpada ničvredno blebetanje, op. D. B. R.) in razpoložljivega gradiva.

* Številke v oklepajih so numerične ocene na lestvici od 1 do 5; sledijo jim – kadar pač jim – komentarji recenzentov.

** Ekscesivne nesmisle podčrtal D. B. R.; posebne grotesknosti so podčrtane z dvema črtama.

Dementia militans

Since this is the fourth year in which the projects that I had prepared and proposed or merely prepared for applying to the call for proposals, issued by the ministry competent for scientific research activities, have all of a sudden been dismissed as unacceptable, I would find it only logical to demonstrate in detail the criteria and procedures of rejections at work. Neither the former nor the latter have hardly anything more in common with the research activities than that they are both used by the ministry responsible for science. Since what we are dealing with here is an evident lynching of my personality and the reality that the »fields of profession« (or more accurately: community) refuse to acknowledge everything not resembling in fullest the tunes that they have been singing in unison and selling as the ultimate reality, I am dared to publish an extracted version of the »argumentation« for their continuous rejections pretending not to be what in fact they are: pretentious acts of exclusion. I am also publishing this so-called argumentation because it presents us a historical (if not even historic) source on the basis of which it will always be possible to reconstruct the spontaneous ideology produced by the »experts« of here and now.

1. THE FOUR SUMMARISED QUESTIONNAIRES CONTAINING REVIEWS WITH ANSWERS

Scientific relevance

1. Are the intended aims original and innovative?

- (3) "The project has nothing to do with historiography; if it were differently constructed (sic!), it could have been of greater interest."
- (5) The aims are modern and innovative.
- (3) No comment.
- (3) No comment.

2. What is the scientific relevance of the posed problem?

- (3) The scientific relevance with regard to the intended aims is appropriate. (What does this sentence mean?)
- (5) The scientific relevance with regard to the intended aims is appropriate. (?)
- (3) No comment.
- (3) No comment.

3. What effect will the project bear on the existent scientific concepts and methods if its objectives are achieved?

- (3) The resulting effect could prove positive if the project actually derived from factual knowledge attained by the historical profession (other fields of profession, by all means, amount to nothing more than worthless blabbering; *observation by D. B. R.*)

* The numbers in brackets represent numerical grades on the scale extending from 1 to 5; then they are followed, if that is the case, by subsequent reviewers' comments.

** The excessive absurdities have been underlined by D. B. R.; the particularly outstanding grotesquenesses, however, have been dually underlined.

- (4) Učinek bi lahko bil pozitiven, če bi izhajal iz stvarnih spoznanj zgodovinske stroke in razpoložljivega gradiva. Projekt in zasnova tudi ne upoštevata soc. zgod. razmer, temveč enosmerno izhajata iz kritike nac. ideoloških konceptov (dejanskih in namišljenih).
- (3) ni komentarja
- (3) ni komentarja

Znanstveni pristop

4. Ali predlagani teoretični koncept(i) zagotavljajo primerno realizacijo ciljev raziskovalnega projekta? (Preskoki iz ednine v množino seveda ne motijo ne razpošiljalcev vprašalnika ne recenzentov, op. D. B. R.)

- (3) Koncept temelji v ideološkem obrazcu z vnaprejšnjimi sodbami.
- (1) Koncept temelji v teoretsko ideološkem obrazcu, ki vnaprej podaja tudi že sodbe in ocene brez preverjanja stvarnega gradiva in spoznanj zgodovinopisja.
- (3) ni komentarja
- (4) ni komentarja

5. Ali predlagane metode zagotavljajo primerno realizacijo ciljev raziskovalnega projekta?

- (3) Metode niso jasno razložene, jasno je le, da izhaja utemeljitev iz vnaprejšnjega ideološkega stališča.
- (1) Metode niso jasno razložene, jasno je le, da izhaja utemeljitev projekta iz vnaprejšnjega izrazito ideološko obarvanega stališča.
- (3) ni komentarja
- (4) ni komentarja

Znanstvena zmožnost projektne skupine

6. Kakšna je raziskovalna zmožnost in usposobljenost odgovornega nosilca projekta?

- (3) Nosilec je vsekakor ustrezno usposobljen, vprašanje pa je, koliko se je dejansko pripravljen posvetiti kritični analizi gradiva.
- (3) Nosilec je vsekakor ustrezno usposobljen, vpr. pa je, koliko se je pripravljen dejansko posvetiti stvarni analizi gradiva.
- (3) ni komentarja
- (5) ni komentarja

- (4) The resulting effect could prove positive if the project derived from factual knowledge attained by the historical profession and the available relevant literature. Moreover, the project and its design do not take into consideration the socio-historical conditions, but one-sidedly construct their foundations upon the criticism of national ideological concepts (actual as well as imagined).

- (3) No comment.

- (3) No comment.

Scientific approach

4. Do(es) the proposed theoretical concept(s) give assurance for a proper realisation of the objectives set by the research project? (The abrupt shifts from the singular into plural form, by all means, present no stumbling block – neither for the questionnaire authors nor the reviewers, *observation by D. B. R.*)

- (3) The concept is based on an ideological form constructed upon judgments having been passed in advance.

- (1) The concept is based on a theoretically ideological form that passes judgments and evaluations in advance, without verifying the factual literature and the established historiographical knowledge.

- (3) No comment.

- (4) No comment.

5. Do the proposed methods give assurance for a proper realisation of the objectives set by the research project?

- (3) The methods are not clearly explained; what is clear, however, is that the project argumentation stems from an ideological perspective given in advance.

- (1) The methods are not clearly explained; what is clear, however, is that the project argumentation stems from an ideological perspective given in advance.

- (3) No comment.

- (4) No comment.

Scientific capabilities of the research project team

6. What are the research capabilities and qualifications of the principal researcher?

- (3) The principal researcher undoubtedly possesses the necessary qualifications, however, the question is to what extent he is actually willing to devote his attention to the factual analysis of the relevant literature.

- (3) The principal researcher undoubtedly possesses the necessary qualifications, however, the question is to what extent he is actually willing to devote his attention to the factual analysis of the relevant literature.

- (3) No comment.

- (5) No comment.

7. Kakšna je raziskovalna zmožnost in usposobljenost raziskovalcev?

- (3) Skupina nima nobenega zgodovinarja, zato le deloma ustreza.
- (3) Skupina delno ustreza zahtevam (čigavim?, op. D. B. R.) Očitno je, da nima nobenega zgodovinarja.
- (3) ni komentarja
- (3) ni komentarja

Relevantnost raziskovanja (za gospodarski in družbeni razvoj)

(samo za usmerjene temeljne raziskovalne projekte, op. D. B. R.)

8. Kakšen je pomen projekta za gospodarski, tehnološki in kulturni razvoj Slovenije? (Sprasujem sebe in sestavljalce, zakaj znanstvena spoznanja po njihovem niso pomembna za **družbeni razvoj**. Nemara zato, ker bi kdo opazil, da družba ni »gospodarstvo«?, op. D. B. R.)

- nič
- (3) ni komentarja
- nič
- nič

Raziskovalno okolje**9. Ali raziskovalno okolje prispeva k večji verjetnosti (!) raziskovalnega uspeha?**

- (3) V raziskovalnem okolju ni kompetentnih poznavalcev zgodovinopisja.
- (3) V raziskovalnem okolju skoraj ni poznavalcev dosedanje zgod.
- (3) ni komentarja
- (4) ni komentarja

10. Kakšna je vključenost projektne skupine v mednarodne raziskovalne tokove?

- (4) Zelo ustrezna, čeprav enostransko usmerjena na francosko zgodovinsko antropologijo.
- (4) Zelo ustrezna, čeprav enostransko usmerjena na francosko zgodovinsko antropologijo.
- (3) ni komentarja
- (5) ni komentarja

11. Ali je primerna velikost in sestava skupine, obseg predlaganih ur ter finančni zahtevki?

- (3) ni komentarja
- (3) ni komentarja
- (3) ni komentarja
- (4) ni komentarja

7. What are the research capabilities and qualifications of the research project team?

- (3) There is no historiographer in the team and the latter therefore possesses only partly adequate qualifications.
- (3) The team partly meets the requirements (Whose? *Observation by D. B. R.*). There is apparently no historiographer in the team.
- (3) No comment.
- (3) No comment.

**Relevance of the research activity (for socio-economical development)
(Only for fundamental research projects, oriented towards specific areas.)**

8. What relevance does the project have for economic, technological and cultural development in the Republic of Slovenia? (I pose this question to myself as well as the authors of this questionnaire: why does attained scientific knowledge, in their opinion, not bear any relevance for the **social development**? Is it perhaps because somebody would notice that society is not »economy«? *Observation by D. B. R.*)

Non-existent.

- (3) No comment.

Non-existent.

Non-existent.

Research environment

9. Does the research environment contribute to a greater plausibility (!) that the research activities will produce good results?

- (3) There are no competent authorities on historiography in the research environment.
- (3) There are practically no competent authorities on the up-to-date historiography in the research environment.
- (3) No comment.
- (4) No comment.

10. How does the project team incorporate into international research currents?

- (4) Highly appropriately, even though it is exclusively based upon French historical anthropology.
- (4) Highly appropriately, even though it is exclusively based upon French historical anthropology.
- (3) No comment.
- (5) No comment.

11. Are the size and the composition of the team, the proposed timescale and the financial claim adequate?

- (3) No comment.
- (3) No comment.
- (3) No comment.
- (4) No comment.

Celotna ocena projekta

- (3) Projekt s stališča zgodovinopisja sprejemljiv le, v kolikor izhaja iz stvarne kritike in analize zgodovinopisnih stališč.
- (3) Vseeno je projekt s stališča zgodovinopisja sprejemljiv le, če izhaja s stališča kritike dejanske stvarnosti in dejanskega stanja v zgodovinopisju in ne namišljenih, že davno preseženih tez in hipotez (pravi oseba, ki v 10. točki pravi, da je vključenost projekta v mednarodne raziskovalne tokove sicer enostransko francoska, vendar zelo ustrezna; znano je, da imajo »mednarodni raziskovalni tokovi« najraje »že davno presežene teze in hipoteze«, op. D. B. R.).
- (3) ni komentarja
- (4) ni komentarja

Priloga 2**Vprašalnik za oceno predlogov raziskovalnih projektov na področju humanistike****1. Aktualnost predlagane teme**

Recenzent 1:

- b) v novi obdelavi znanstvenih problemov
- c) v novih večjih sintezah
- d) v teoriji in metodologiji stroke

Recenzent 2:

- b) v novi obdelavi znanstvenih problemov
- c) v novih večjih sintezah

Recenzent 3:

- b) v novi obdelavi znanstvenih problemov

Recenzent 4:

- c) v novih večjih sintezah
- d) v teoriji in metodologiji stroke

2. Primernost predlaganih metod, ki bodo uporabljene pri raziskavi:

Recenzent 1:

- a) Ali je teorijska in metodološka podlaga raziskave na ravni sodobnih raziskav te vrste v svetu? DA

Overall evaluation of the project

- (3) From the historiographical perspective, the project is acceptable only insofar it derives from factual criticism and analysis of historiographical stances.
- (3) Nevertheless, from the historiographical perspective, the project is acceptable only insofar it derives from criticism of actual reality and actual situation in the field of historiography, instead of imagined theses and hypotheses that were surpassed ages ago (says the person claiming under Point 10 that the project team's incorporation into »international research currents« is on the one hand exclusively based upon the French model, but nevertheless highly appropriate; it is by all means a known fact that the »international research currents« thrive on »theses and hypotheses that were surpassed ages ago«.
- (3) No comment.
- (4) No comment.

Annex 2**The questionnaire for the evaluation of the proposals for research projects in the field of the humanities****1. Actuality of the proposed topic**

Reviewer No 1:

- b) In case of a different treatment of scientific problems.
- c) In case of different, more comprehensive syntheses.
- d) Within the framework of the theoretical and methodological approaches set by the profession.

Reviewer No 2:

- b) In case of a different treatment of scientific problems.
- c) In case of different, more comprehensive syntheses.

Reviewer No 3:

- b) In case of a different treatment of scientific problems.

Reviewer No 4:

- c) In case of different, more comprehensive syntheses.
- d) Within the framework of the theoretical and methodological approaches set by the profession.

2. Suitability of the proposed methods to be used in the research:

Reviewer No 1:

- a) Are the theoretical and methodological backgrounds of the research project on the same level as other such contemporary research activities in the world? YES

Recenzent 2:

a) Ali je teorijska in metodološka podlaga raziskave na ravni sodobnih raziskav te vrste v svetu? DA

Recenzent 3: a) obkroženo (!)

Recenzent 4: a) obkroženo (!)

3. Mednarodna povezanost ekipe:

Recenzent 1:

a) Ali je projekt mednaroden? DA

Recenzent 2:

a) Ali je projekt mednaroden? DA

b) Ali so v projekt vključeni tuji sodelavci? DA

Recenzent 3:

a) Ali je projekt mednaroden? (obkroženo)

Recenzent 4:

a) Ali je projekt mednaroden? (obkroženo)

4. Racionalnost programa:

Recenzent 1:

a) Ali je velikost skupine in obseg materialnih stroškov ustrezna glede na predloženi program in obljubljeni rezultate? DA.

Recenzent 2:

a) Ali je velikost skupine in obseg materialnih stroškov ustrezna glede na predloženi program in obljubljeni rezultate? DA.

Recenzent 3:

a) Ali je velikost skupine in obseg materialnih stroškov ustrezna glede na predloženi program in obljubljeni rezultate?

Recenzent 4: ni odgovora.

(Kaj je s spoli in števili, bi morali pojasniti sestavljenci vprašalnika, op. D. B. R.).

5. Ali so v projekt vključeni mladi raziskovalci?

Recenzent 1: ni odgovora

Recenzent 2: ni odgovora

Recenzent 3: ni odgovora

Recenzent 4: ni odgovora

6. Kako ocenjujete predlog projekta?

Recenzent 1: pomanjkljivo

Recenzent 2: pomanjkljivo

Recenzent 3: pomanjkljivo

Recenzent 4: dobro

Reviewer No 2:

a) Are the theoretical and methodological backgrounds of the research project on the same level as other such contemporary research activities in the world? YES

Reviewer No 3: a) Encircled (!)

Reviewer No 4: a) Encircled (!)

3. International cooperation of the project team:

Reviewer No 1:

a) Is the project based on international research cooperation? YES

Reviewer No 2:

a) Is the project based on international research cooperation? YES

b) Does the project involve foreign collaborating parties? YES

Reviewer No 3:

a) Is the project based on international research cooperation? (Encircled.)

Reviewer No 4:

a) Is the project based on international research cooperation? (Encircled.)

4. Rationality of the programme

Reviewer No 1:

a) Is the size and scope of material costs appropriate in relation to the proposed programme and intended results? YES

Reviewer No 2:

a) Is the size and scope of material costs appropriate in relation to the proposed programme and intended results? YES

Reviewer No 3:

a) Is the size and scope of material costs appropriate in relation to the proposed programme and intended results?

Reviewer No 4:

No answer given.

(Why the basic Subject-Verb Agreement is being violated here, it is for the authors of the questionnaire to explain.)

5. Does the project involve junior researchers?

Reviewer No 1: No answer given.

Reviewer No 2: No answer given.

Reviewer No 3: No answer given.

Reviewer No 4: No answer given.

6. What is your evaluation of the project proposal?

Reviewer No 1: Insufficient.

Reviewer No 2: Insufficient.

Reviewer No 3: Insufficient.

Reviewer No 4: Satisfactory.

2. DEMENTIA MILITANS ALI UNIKATNA SLOVENIJA

(Protest zoper to, da se infantilne fantazme upoštevajo
kot recenzije znanstvenih projektov, op. D. B. R.)

Expositio: Nekdo je očitno uvrstil moj projekt v disciplinsko polje »zgodovinopisje«, čeprav je bil naslovljen na polje »kulturologija«. Ne trdim, da bi bil sprejem v tem drugem polju kaj boljši, izkušnje zadnjih nekaj let kažejo, da ne. Naslov projekta je RAZMEJEVANJA, IDENTITETE, DRUGI. TRANSFORMACIJA PROVINCE V DRŽAVO V SREDNJI EVROPI. PRIMER SLOVENIJA. Ne naslov ne besedilo prijave projekta ne vsebujeta samohvalisanja in ne predstav o zgodovini, kakršne se cenijo v srednjeevropskih »strokah« s slovensko vred. Našli so se štirje recenzenti (dva se izdajata za zgodovinarja, za druga dva ne vem, ker nista napisala niti besede), ki so izpolnili ne ravno bleščeči vprašalnik urada za znanost, dvema izmed njih se je zdelo potrebno dopisati, natančneje, drug od drugega prepisati komentarje. Zadeva je videti kot reakcija »zgodovinopisnega« panja ali mravljišča (kar se v žargonu imenuje »stroka«, »Fach«) zoper tujek, ki je zablodil vanj. Kakorkoli že, projekt sicer sodi na področje zgodovinske znanosti (kakor praktično vse družbene znanosti), nikakor pa ne v »slovensko zgodovinopisje« (ki v komentarjih nastopa kratko malo kot zgodovinopisje), katerega »stvarno« poznavanje seveda ne zahteva kakšnega posebnega intelektualnega truda, le čas in potrpljenje.

Intriga: Dva recenzenta sta torej tvegala »komentarje« (lani so jih v polju »kulturologija« napisali štirje od petih recenzentov, bila je celo ena tuja recenzija, kajpada odlična: koordinator zgodovinarskega ceha letos svojega tima ocenjevalcev in Urada za znanost ni izpostavil taki zadregi). Vsekakor med ocenjevalci ni oseb, ki sem jih predlagal v dosjeju za kandidaturu, ne slovenskih ne neslovenskih (le zakaj je bilo treba dati en izvod v tujem jeziku?). En recenzent si je olajšal delo in pri vsakem vprašanju podčrtal številko 3; kolikor vem, ni bilo med recenzenti nikogar, ki bi pošteno rekel: »Ne razumem, za kaj gre, naj ocenjuje kdo drug«, čeprav bi glede na napisano to morala narediti vsaj pisca oz. prepisca komentarjev.

Posebna mojstrovina obeh recenzentov – komentatorjev je *Priloga 2*, v kateri sta morala na vprašanja odgovoriti afirmativno, sklenila pa sta z oceno »pomankljivo«. Če sta recenzenta sploh kaj izdelala, sta zgodovinski dokument, vir, ki ga bo dobil v roke tisti, ki bo proučeval družbene reprezentacije zgodovinske znanosti v teh krajih.

Numerične ocene, ki naj bi jih prepisani komentarji utemeljili, so različne: denimo enigmatični stavek »Znanstvena pomembnost glede na cilje je ustrezna« pri enem recenzentu utemeljuje oceno 3, pri drugem pa oceno 5 (lahko bi enako utemeljeno tudi oceno 1). Kaj je to »znanstvena pomembnost glede na cilje«? Celo izdelovalci

2. DEMENTIA MILITANS OR THE UNIQUENESS OF SLOVENIA

(A protesting note against considering infantile phantasms
as reviews of scientific projects.)

Expositio: Someone must have placed my project into the disciplinary field of »historiography«, although it had addressed the field of »cultural studies«. I do not claim that my project would have been accepted better in the latter field; the experience from these recent years has shown this much. The title of the project is DELIMITATIONS, IDENTITIES, OTHERS. A PROVINCE TRANSFORMED INTO A CENTRAL EUROPEAN STATE. CASE: SLOVENIA. Neither the title nor the brief summary in the project proposal manifest the air of self-praising and the conceptions of history that the representatives of the Central European »professions« generally think the world of, including Slovenian ones. And here we have four reviewers (two of them posing as historians, whereas for the other two I cannot be so certain, since they have not even indulged in putting down a single comment), who have filled the questionnaire – the brilliance of which leaves much to be desired – composed by the Science Office. The first two considered it necessary to add their comments or, to put it more accurately, copy them from each other. The situation is very reminiscent of a »historiographical« hive or ant hill (which in the jargon bears the meaning of »profession«, »Fach«) reacting against a foreign body that ended up there by sheer coincidence. Be it as it may, the project can just as well be considered to belong to the field of historical science (as practically all social sciences do), but it can by no means be placed into the area of »Slovenian historiography« (nevertheless representing in the comments historiography in all its entirety), the »factual« knowledge, of which, of course does not require as much intellectual effort as time and patience.

Intrigue: The first two reviewers therefore ventured their »comments« (last year, in the »Cultural studies« box, the comments were given by four out of five reviewers; there was also one foreign review which was, not surprisingly, excellent. This year, however, the coordinator of the historical guild obviously decided not to expose the team of assessors and Science Office to such disgrace). It also comes as no surprise that the team of assessors did not include the individuals that I had proposed in my dossier, neither Slovenian nor Non-Slovenian (why then was it so necessary to submit one copy in a foreign language?). One of the reviewers made his/her task even easier by underlining number 3 at each question. To the best of my knowledge, not one of the reviewers was willing to be outspoken enough to admit: «I do not grasp the concept of this project; let somebody else take over the assessment», although, judging from the reviews, this should have been done at least by the two authors of comments or rather copy-cats thereof.

A special masterpiece produced by the two reviewers–commentators is *Annex 2*, where they had to offer affirmative answers, and yet chose the evaluation term »insufficient«. What the two reviewers managed to achieve, if anything at all, was a document of pure historic value, a unique source that will be one day presented to a person conducting a study of social representations of historical science on this territory.

vprašalnika niso znanosti vzeli vse avtonomije: zanimalo jih je, ali je projekt znanstveno pomemben in nič glede na cilje. Morda pa gre pri tej cilj(a)nosti za »stvarna spoznanja zgodovinske stroke« in za »razpoložljivo gradivo«. Tudi pomen teh sintagmov, nekam skrivnostnih in triumfalnih hkrati, je praktično nemogoče razumeti drugače, kakor da gre za kamen modrih oz. za *passe-partout*, za *vitrih*, da ne bo francosko enostransko, s katerim se slovenski zgodovinopisci znebijo epistemologije in drugih znanosti o znanostih. Kaj so torej »stvarna spoznanja«? Spoznanja o stvareh? Postvarela spoznanja? Spoznanja, ki jih imajo stvari? Za kakšno stvarnost gre? Spet v izogib francoski enostranskosti: gre za *Wirklichkeit*, *Wahrheit*, *Tatsächlichkeit*, *Realität*? Kaj bi pravzaprav komentatorja rada povedala poleg tega, da projekt ne sodi v »zgodovinopisje« po njuno (kar navsezadnje ni noben greh)?

Očitno pa je, da komentatorja ne vesta, kaj je delovna hipoteza (ta je opisana v besedilu, s katerim kandidiramo za projekte), in od prijave projekta pričakujeta ponavljanje »stvarnih spoznanj zgodovinske stroke«. Če bi kandidirali z dokončanim projektom, z dokončnimi spoznanji ali s streljanjem v vse smeri, bi to bilo – z zornega kota znanstvenega raziskovanja, seveda pa ne z zornega kota varuhov »zgodovino-pisne stroke« – nesmiselno.

Tudi sicer komentatorja neodgovorno mahata okrog z besedami, ki so znanstveni koncepti (ta razvada je v Sloveniji zelo razširjena, celo tako zelo, da so vam uredniki znanstvenih besedil pripravljeni pokvariti delo in vaše termine nadomestiti z napačnimi, da ji le ustrežejo). »Ideologija« je znanstveni koncept, za katerega obstaja nekaj definicij v nekaj epistemičnih horizontih, ni pa merski instrument diletantov. Fenomen, ki ga skozi ta koncept razumemo in obravnavamo, je integralni del vsakdanjega življenja, in nikogar ni, ki bi lahko shajal brez njega. Ideologija nikakor ni nekaj, kar lahko pripišeš drugim, sebi pa ne, ne da bi pri tem spodnesel prav tisto, kar hočeš povedati: tedaj si namreč popolnoma znotraj ideologije. »Enostranska« francoska zgodovinska antropologija (in druge tudi), ki gre komentatorjema tako zelo v nos, zahteva najprej analizo in upoštevanje »sence, ki jo mečemo na zgodovino« mi, se pravi, naše lastne ideologije. Nikjer pa ideologije ni mogoče reducirati na »obrazce«: to je spet napačna raba slabo razumljene formulacije. Skratka, nesmiselno bi bilo zanikati, da je v mojem besedilu za prijavo projekta na delu tudi ideologija, vendar je vkalkulirana v raziskavo kot njen predmet, veliko več nenadzorovane (spontane) ideologije je v »stvarnih spoznanjih zgodovinske stroke«. Ideologija tudi ni nekaj, kar se vidi s prostim očesom, ampak nekaj, kar je mogoče z analitičnimi postopki spoznati (tisto, kar se vidi, je propaganda ali doktrina).

The numerical grades that the prescribed reviewers were supposed to justify vary considerably: let us take, for instance, the enigmatic sentence »Scientific relevance with regard to the intended aims is appropriate.« With one of the reviewers, it justifies grade 3 and with another it justifies grade 5 (as the case may be, then, it could just as well justify grade 1). What does »scientific relevance with regard to the intended aims« mean? Even the authors of the questionnaire have not entirely robbed science of its autonomy: they simply inquired whether the project was relevant, regardless of the intended aims. Or perhaps this targeting at the aims was in fact targeting at the »factual knowledge of historical profession« and »the available relevant literature«. Also the meaning of these syntagmatic units, somewhat mysterious and triumphant at the same time, is practically impossible to comprehend, unless in the sense of the stone of wisdom or *passé-partout*, a *skeleton key*, to avoid that French one-sidedness, with which Slovenian historiographers dismiss the epistemology and other sciences on sciences. What then is »factual knowledge«? Knowledge of facts? Factualised knowledge? Knowledge constituting an integral part of facts? What factuality are we dealing with? Again, to avoid that French one-sidedness: are we dealing with *Wirklichkeit*, *Warheit*, *Tatsächlichkeit*, *Realität*? What exactly are the reviewers trying to tell me, apart from claiming that the project does not belong to »historiography« of their taste (which, after all, is no sin)?

What is obvious is that the commentators do not even grasp the concept as of how a thesis is to be constructed (the latter is contained in the brief summary included in the project proposal) and they expect to read in the project proposal one and the same reproduction of »factual knowledge of historical profession«. If researchers submitted project proposals in their finalized versions containing conclusive findings or mere shooting blanks in all directions that would amount to – viewed from the perspective of scientific research and definitely not from the perspective of »historiographical profession« guardians – nothing more than utter nonsense.

The commentators all along indiscriminately operate with terms that are scientific concepts (misapplication of this kind is rather common in Slovenia, even so common that editors of scientific texts are ready to spoil your work and substitute appropriate terms with incorrect ones, simply to comply with such misuse). »Ideology« is a scientific concept with a number of definitions in several epistemic horizons and not a measuring instrument of dilettantes. The phenomenon, understood and treated through this concept, represents an integral part of everyday life and there is nobody who could do without it. Ideology is certainly not something that one ascribes to others and not to oneself, without at the same time thwarting the very thing one wishes to tell: at that time you are completely inside ideology. The »one-sided« French (and others likewise) historical anthropology that greatly disturbs the two commentators, first calls for analysis and the taking into account of »the shadow thrown upon history« by us, namely our own ideologies. It is, in any case, not possible to reduce ideologies to »forms«: this again represents an incorrect use of badly comprehended formulation. In a word, it would be preposterous to deny that there is also ideology at work in my text for project proposal, yet it is incorporated in the research as its object – there is much more uncontrolled (spontaneous) in »factual knowledge of the historical profession«.

Culminatio: Projekt ne sodi v »zgodovinopisje« in še manj v »zgodovinopisno stroko« še iz enega razloga: ker komentatorja očitno ne poznata pomena tega izraza ali vsaj dvoumnosti: v anglosaškem svetu pomeni *historiography* znanost o zgodovinski znanosti, drugje so ta izraz sprejeli od tam. Izraza »stroka« oz. *Fach* ne srečate nikjer zunaj nemščine in nemškega vplivnega območja (vendar to ni pristransko, ampak domače), drugje je zgodovina znanost med drugimi družbenimi znanostmi.

Zagotavljam tudi, da »projekt in zasnova« nikakor ne »izhajata iz kritike nac. ideoloških konceptov (dejanskih in namišljenih)«, saj nisem mentalno zaostal učenec neukih zgodovinopiscev, pač pa se posvečata zgodovinskemu elaboriranju nacionalističnih ideologij na določeni lokaliteti in posledicam tega elaboriranja. Sicer pa: kako je mogoče danes, po Andersonu in njegovi opredelitvi nacije kot *imagined community* (»narod« ni nič drugega, pa če si lokalna psevdoheideggrovska filozofija izmisli še tako pompozno hierarhijo med latinskim izrazom in njegovim prevodom), kar tako opletati z izrazoma »dejansko« in »namišljeno«?

Komentatorja mi poskušata podtakniti »vnaprejšnje sodbe« in »ideološki obrazec«, ki naj bi bil zanje kriv. Po vsem videzu je to, ker se pač kar naprej ponavlja, njun kronski argument (tj. simptom). Spet smo pri tem, kako razumeta delovno hipotezo in kako si predstavljata pot do znanstvenega spoznanja: očitno sodita med tiste, ki neprenehoma začenjajo pri seštevanju in ker tako ni mogoče priti do zahtevnejših matematičnih operacij, menita, da so kratko in malo izmišljene. V raziskavi se imamo namen opreti na zgodovinska in družboslovna spoznanja o nacionalizmih, do katerih so prišli tam, kjer so že prerastli osnovnošolske uporabne račune in so se s to problematiko kompetentno in profesionalno – in ne zatravmatizirano in mistifikatorno – ukvarjali ne glede na t. i. disciplinski »fevdalizem«, ki gospoduje v slovenskem akademskem okolju, in do katerih smo nekateri tudi tukaj prišli s svojimi raziskavami. Ne nameravam pa misliti, da je (bilo) današnje ozemlje slovenske države na Marsu ali nemara celo v Alfa Kentauri; pač pa menim, da so fenomeni (ne glede na to, ali so nam všeč ali ne), ki so obstajali in obstajajo v Evropi, obstajali in obstajajo tudi na tem ozemlju in v družbi, ki na njem živi. Vprašanje so oblike, količine in razmerja. Slovenci zato, ker so (bili) Slovenci, niso (bili) imuni za nič, njihova dejanja imajo (so imela) docela konkretne posledice v konkretnih pojmovnih in socialnih kontekstih itn.

Conclusio: Še beseda o metodah, ki po mnenju obeh komentatorjev »niso jasno razložene«, medtem ko jima je (s povsem enakimi besedami) »jasno le, da izhaja utemeljitev projekta iz vnaprejšnjega ideološkega stališča«: nič jima ne bi koristilo niti, če bi bile jasno razložene.

Ideology is not something visible to the unaided eye but something that can be detected by analytical procedures (what is visible is propaganda or doctrine).

Culminatio: The project does not belong to »historiography«, let alone to »the historiographical profession« because of another reason: the commentators are obviously not familiar with the meaning of this term or at least ambiguity: in the Anglo-Saxon world »historiography« is taken to mean the science of historical science, while elsewhere this term was adopted from there. You will not come across the terms »profession« or *Fach* nowhere outside the German language or German-influenced areas (yet this is not biased, but domestic); elsewhere history is a science among other social sciences.

I also guarantee that »the project and its design scheme« do not by any chance »ensue from the criticism of national ideological concepts (factual and imagined)« as I am not a mentally retarded pupil of uneducated historiographers, but they, moreover, deal with historical elaboration of nationalistic ideologies on a certain locality and the consequences of this elaboration. Besides, how it is nowadays possible, following Anderson and his definition of a nation (»people« does not mean a different thing, even if the local pseudo Heideggerian philosophy comes up with no matter how pompous hierarchy between the Latin term and its translation) as *imagined community* to indiscriminately operate with the terms »factual« and »imagined«.

The commentators attempt to foist upon me »judgements given in advance« and »ideological form«, for which I am apparently to be held responsible. This appears to be, as it keeps recurring, their crown argument (i. e. a symptom). We are thus back to how they understand preliminary hypothesis and how they imagine the path leading to scientific knowledge: they obviously rank among those who always start with addition and, as it is impossible to then reach more advanced mathematical operations, are then of the opinion that they are nothing but invented. It is our intent in the course of the research to be based on historical and sociological knowledge about nationalisms, obtained where the primary-school applied calculation has been outgrown and where the problems have been dealt with in a competent and professional way and not in a traumatic and mystifying way, irrespective of the so-called disciplinary »feudalism«, which dominates Slovenian academic milieu, and likewise obtained by some here through research. However, I do not intend to think that the present territory of the state of Slovenia is (was) on Mars or perhaps even on Alpha Centauri; I am, moreover, of the opinion that the phenomena (regardless of whether they are to our liking or not), which existed or have existed in Europe, existed or have existed also on this territory and in the society populating it. Questions are forms, quantities and relations. Slovenians because they are (were) Slovenians, are (were) not immune to anything their actions have (had) altogether concrete consequences in concrete notional and social contexts etc.

Conclusio: A word on methods, which both commentators find »not clearly explained«, while they find it (with exactly the same words) »only clear that project argumentation stems

Ker je očitno, da komentatorja ne vesta, kaj je ideologija (jo pa »stvarno spoznavata«, kjer jima paše), in ker sem o tem že govoril, le nekaj besed o nejasno razloženih metodah: mislim, da prijava projekta ni metodološki priročnik za manj izobražene zgodovinoписce (priročnike, če jih znamo prepoznati in uporabljati, si lahko sposodimo v knjižnicah tudi v Sloveniji). Mislim pa tudi, da mora nekdo, ki privoli v to, da bo recenzent predlogov za znanstvenoraziskovalne projekte, poznati metode in je dovolj, da so v besedilu kandidature zgolj omenjene. Če še ne veste, recenzentstvo je mogoče tudi odkloniti.

Seveda komentatorja ne moreta reči prav nič kompetentnega o raziskovalni skupini, ker je pač »zgodovinoписje« po njunem prepričanju »stroka« (*Fach*, od tod zanimivi izraz *Fachidiotismus*, ki bi ga lahko vernakularizirali v »strokovno bebavost«), ki ima v posesti »zgodovino«, ne pa znanost o zgodovini, ki je hkrati zgodovinska znanost. Kaj če bi začeli kar s tem: za to, da bi bil človek zgodovinar, mu ni treba diplomirati prav na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Nadaljevali pa z »raziskovalnim okoljem« predlaganega projekta: seveda ni res, da »v njem ni kompetentnih poznavalcev zgodovinoписja«, »dosedanjega« kajpada, tisto iz prihodnosti naj spoznavajo »zgodovinoписci«, naše »raziskovalno okolje« je poleg nekaj zgodovinarjev iz Slovenije predvsem *Centre de recherches historiques* v Parizu (s katerim smo doslej realizirali tri skupne projekte in veliko znanstveno srečanje marca letos v Ljubljani, na katerem pa ni bilo nikogar izmed slovenskih zgodovinoписcev, da bi francoske zgodovinske antropologe vsaj obvestil o tem, kako enostranska je usmerjenost v francosko zgodovinsko antropologijo, in o tem, kako malovredno je biti tako enostranski; lahko bi jim tudi pokazal vse prednosti vsestranske nemške, ameriške ali tudi avstrijske *second hand*, kmalu tudi slovenske *seventh hand* zgodovinske antropologije. Najbrž je upravičeno domnevati, da vsestranski slovenski zgodovinoписci svojih psov ne dajejo enostransko cepiti proti steklini in svojih ovac ne proti antraksu z od enostranskih Francozov enostransko izumljenimi cepivi).

Finale: Mislim, da je nadaljnje ukvarjanje s temi recenzijami odveč. Protestiram pa zoper to, da mi nekdo lahko podtakne svoje imbecilno razumevanje nečesa, o čemer se mu niti ne sanja, nato pa to kritizira, kakor da sem za njegove blodnje odgovoren jaz, in da to potlej velja za recenzijo stvari, o kateri sploh ne govori. Še bolj pa protestiram zoper to, da poskuša kdorkoli na podlagi takih recenzij zavrniti (ali financirati) kakršenkoli projekt.

Braco Rotar

Ljubljana, 25. julij 2002

(prevod Manca Gašperšič)

from an ideological perspective given in advance». It would be of no use to these two even if they had been clearly explained.

As it is downright obvious that the commentators do not have the slightest idea of what ideology is (yet they do »factually recognize it« if it suits them) and as I have already discussed it, let me put in a word or two on the aforementioned unclearly explained methods: I believe that project proposal is not a methodological handbook for less educated historiographers (we can borrow handbooks, of course if we are able to recognize and use them, in libraries in Slovenia, too). I furthermore believe it imperative that a person who consents to assume the position of a reviewer of proposals for scientific research projects possesses knowledge of methods, and sufficient for them to be only mentioned in the brief summary of the project proposal. And in case you have missed it, one can always refuse writing a review.

Of course the commentators cannot say anything competent regarding the research team, because »historiography« is according to their opinion a »profession« (*Fach*, hence an interesting term *Fachidiotismus*, which could enter the vernacular, thus becoming »professional imbecility«), which owns »history«, rather than a science about history that at the same time represents historical science. How about if we start with the following: in order to become a historian, one does not necessarily have to graduate at the Department of History of the Faculty of Arts in Ljubljana. And continue with »research milieu« of the proposed project: of course it is not true that »within it there are not any competent experts on historiography«, »so far existing« that is, the one pertaining to the future should be the matter of interest of »historiographers«; our »research milieu« apart from some historians from Slovenia mainly involves the Paris based *Centre de recherches historiques* (we have so far realized three joint projects and a large scientific gathering in March 2002 in Ljubljana, which saw no participation of Slovenian historiographers attending the gathering with the purpose of at least informing French historical anthropologists of how one-sided the orientation towards French historical anthropology is and how useless it is to be so one-sided; they could have, furthermore, shown them all the advantages of universal German, American or even Austrian *second hand*, and soon-to-come Slovenian *seventh hand* historical anthropology. It is therefore probably justified to presume that the all-purpose Slovenian historiographers do not have their dogs one-sidedly vaccinated against rabies and their sheep vaccinated against anthrax with vaccines one-sidedly invented by the one-sided French).

Finale: I dismiss any further treatment of these reviews as useless. I protest, however, against the fact that someone can foist upon me his/her imbecile understanding of something he/she has not the slightest idea about, and then criticise the very thing, as if I were responsible for his/her hallucinations, this finally being accepted as a review of things he/she does not even discuss. I even more strongly protest against anyone rejecting (or financing) any project on the basis of such reviews.

De reductione litteraturae ad flagitium*

O imitatores, servum pecus!
Horacij, *Epistulae*, I., XIX/19.

Nobena kulturna dejavnost ni družbeno irelevantna, četudi se javnosti, ki o njej nemalokrat izve šele prek medijev, zdi še tako ezoterična ali hermetična. Ko si skupine ljudi v območju kulture razdelijo fevde na podlagi ekonomske moči, je to uzurpacija, ki ima moralne (odsotnost kriterijev) in socialne posledice (razkroj področja) za skupnost, za katere kulturo navsezadnje gre in ji je s takim ravnanjem vzeta. Pričujoče besedilo ima namen odpreti lino, skozi katero je mogoče videti del te ekspropriacije na delu.

S svojo intervencijo nameravam jasno pokazati, da je »slaba kraja«, ki je bojda znamenje »slabih pesnikov«¹, vendarle prepoznavna in opazna stvar. Tekst govori o tatinski strategiji, o brezobzirnem prilaščanju tujega glasu in opozarja na spremljajoče amnezične mehanizme, ki jih sleparki prilaščevalci morajo uporabiti, da bi odrinili

* Prispevek je replika na intervju s »pesnikom, prevajalcem« Alešem Štegom (v nadaljevanju A. Š.), ki je bil z naslovom »Poezija je ljubezenski par v sečirnici« objavljen v *Sobotni prilogi* največjega slovenskega dnevnika *Dela*, dne 17. avgusta 2002, str. 24–26. 23. avgusta 2002 sem repliko poslala na dva naslova: kratko verzijo na *Delov* PP–29 (rubrika pisem bralcev) in daljšo verzijo na *Medijsko prežo*, novoustanovljeno revijo Mirovnega inštituta v Ljubljani, v kateri naj bi objavljali prispevke, ki beležijo ekscese v dnevnem časopisu (pričujoča objava je nekoliko modificirana verzija te daljše replike; vse opombe so naknadne). Mojega odgovora niso objavili ne na prvem ne na drugem naslovu. Medtem ko z *Dela* nisem prejela niti odgovora, so mi z *Medijske preže* »vljudno« sporočili, da v »*Medijski preži* ne objavljajo replik na članke, objavljene v drugih medijih«, in tudi, da so članek »z zanimanjem prebrali in da bi ga uredništvo *Sobotne priloge* moralo objaviti«. Pri tem je, če je mogoče spregledati dejstvo, da je – ali bi vsaj glede na ime morala biti – revija sestavljena iz sestavkov, ki so *de facto* replike na objave v drugih medijih, zanimivo tudi to, da je prav v zadnji številki revije (zima/winter 2002, str. 44) Rastko Močnik objavil prispevek z naslovom »Svoboda izražanja kot farsa«, v katerem je predstavil načine zavrnitve prispevkov svojih »kolegov« (Igorja Ž. Žagarja, Maje Breznika) s strani velikih slovenskih dnevnikov. Argumentacija, ki jo Rastko Močnik v svojem prispevku kritizira, je domala identična argumentaciji *Medijske preže*, ki sem jo zgoraj navedla in s katero so moj prispevek zavrnili. Da je farsa še večja: argumentacijo je sestavila uredniška ekipa tiskovine, ki sodi v »vplivno področje« Rastka Močnika (bil je dolgoletni direktor Open Society Institute v Ljubljani, *Medijsko prežo* pa prolongirano – potem ko se je Soros umaknil iz Slovenije – financira Open Society Institute New York). Farsa farse ali *circulus vitiosus*: *Medijska preža*, ki povzema argumente dnevnikov, od katerih se ograjuje in na katere naj bi prežala? Za čigavo svobodo izražanja torej gre: Močnikovo, uredniško, klientelno, »prežalsko«; gotovo je, da ne gre za svobodo izražanja slehernika in da obstajajo »ljudje«, katerih svobodno izražanje je *a priori* sankcionirano. Tako kmalu ugotovimo, da se pod zlorabljenima gesloma »freedom of speech« in »droit de réponse« in pretirano obetajočim naslovom te prečudne tiskovine skriva le še ena od navideznih tvorb in da gre za potratu papirja s samooklicanim mandatom, ki pod domnevno avtonomnim videzom skriva svojo nedemokratično, klientelistično naravo.

¹ Intervju, odgovor na 4. vprašanje; citati so iz omenjenega intervjuja z A. Š. v *Delovi Sobotni prilogi*. V nadaljevanju med tekstom v oklepajih navajam zaporedno številko vprašanja oz. odgovora in stran.

De reductione litteraturae ad flagitium*

O imitatores, servum pecus!
Horace, *Epistulae*, I., XIX/19.

No cultural activity is socially irrelevant, albeit the public, often informed about it through the media, may perceive it as somewhat esoteric or hermetic. When groups of people in the sphere of culture divide among themselves feudal estates on the basis of economic power, this is called usurpation, which has moral (absence of criteria) and social consequences (disintegration of the field) for the community, the culture of which is after all at stake and is by such actions taken away from it. The present text aims at opening the aperture through which it is possible to observe part of this expropriation at work.

The purpose of my intervention is to clearly show that »bad theft«, which is allegedly the sign of »bad poets«¹, is nevertheless a recognisable and noticeable thing. The text deals with thieving strategy, unscrupulous appropriation of someone else's voice and draws attention to the accompanying mechanisms of amnesia which have to be used by swindling appropriators to push off stronger, more refined and more elaborated voices, upon which they feed like

* The present contribution is a reply to the interview with the »poet, translator« Aleš Šteger (hereinafter referred to as A. Š.), which was published in *The Sobotna priloga* (*The Saturday Supplement*) of the largest Slovenian daily newspaper *The Delo* on 17 August 2002, pp. 24-26, under the title »Poetry is a couple in love in the dissection room«. On 23 August 2002 I sent the reply to two addressees: the short version was addressed to *The Delo*, P.O. Box 29 (correspondence column) and the longer version to Media Watch, the newly established bulletin of the Peace Institute in Ljubljana, in which contributions recording excesses in the daily press are supposed to be published (the present publication is a modified version of the abovementioned longer reply; all notes were added subsequently). My reply was not published by either of the two addressees. While I have yet to receive a reply from *The Delo*, I was sent a »polite« reply from *Media Watch*, stating that »Media Watch does not publish replies to articles published in other media«, and, furthermore, that the article »has been read with interest and that the editorial board of *The Sobotna Priloga* (*The Saturday Supplement*) should publish it«. A rather interesting thing is, if one can overlook the fact that the bulletin is – or, according to its name, at least should be – comprised of essays which are *de facto* replies to publications in other media, that the very last issue of the magazine (Winter 2002, p. 44) contained a contribution by Rastko Močnik entitled »Freedom of expression as a farce«, in which he presented modes of rejection by major Slovenian dailies of contributions authored by his »colleagues« (Igor Ž. Žagar, Maja Breznik). The argument criticised by Rastko Močnik in his contribution is nearly identical to the aforementioned *Media Watch* argument, by means of which my contribution was rejected. And so that the farce is even greater: the argument has been drawn up by the artistic team of the printed material in question, which belongs to Rastko Močnik's »influential sphere« (he was a long standing director of the Open Society Institute - Ljubljana, while *Media Watch* has been for a prolonged period – after Soros withdrew from Slovenia – financed by the Open Society Institute - New York). A farce's farce or *circulus vitiosus*: *Media Watch* repeating arguments of the dailies, from which it separates itself and on the lookout for which is supposed to be? Whose freedom of expression is being dealt with here: Močnik's, editorial, clientele's, »lurker's«; what remains sure is that it is not everyman's freedom of expression and that there are »people« whose free expression is *a priori* sanctioned. It soon becomes obvious that under misused phrases »freedom of speech« and »droit de réponse« and the overly-promising title of this rather peculiar printed material lies hidden yet another fictitious creation and that this is nothing but a waste of paper with self-proclaimed mandate, which under reputedly autonomous appearance conceals its non-democratic, clientelistic nature.

¹ Interview, answer to the question 4; quotations have been taken from the abovementioned interview with A. Š. in *The Delo Sobotna Priloga* (*The Saturday Supplement*). In the continuation of the text quoted in brackets is the consecutive number of the question or answer and page number.

močnejše, bolj rafinirane in bolj elaborirane glasove, na katerih parazitirajo. Gre za dokaj staro, a hkrati v informacijski družbi medijsko izpopolnjeno strategijo potiskanja nerazumljenih artikulacij in njihovih nosilcev na družbeno margino, da bi se lahko njihovi produkti z vulgarno prilastitvijo nemoteno razpečevali z imeni prilaščevalcev. Gre za medijski vznik določenih figur (niti ne toliko za osebe, torej ne *ad personam*, kolikor za sociološke fenomene, torej *ad rem*), ki jih Pierre Bourdieu označuje kot epifenomene neke strukture, kot elektrone, ki so učinek nekega polja. Če ne razumemo polja, ki elektrone vzpostavlja in jim daje njihovo malo moč, seveda ne razumemo ničesar.²

Kar sledi, je šolski primer iz neoliberalne tržne homogenizacije v slovenskem literarnem polju, kjer ni prav nobene rezistence in kjer pravzaprav ni nikogar, ki bi se javno uprl smešno poniževalni avtopromociji tretjerazrednih avtorjev (ki pa v lokalnih razmerah veljajo za nekakšne briljantne »svete krave«). Kjer pa se – ob odsotnosti vsakršnih notranjeliterarnih kriterijev – kozmetizira družbene konflikte, da bi peščica oblastnikov v svoj neuki ritual ujela čim širšo publiko in ji vsilila trivialne kriterije, ki obljublajo kompenzacijo določenega manka v realnem samem, ni mogoče ustvarjati, saj je blokirana ustvarjalnost sama.

Zgodba je na kratko naslednja. Pred kakimi štirimi meseci sem bila na kosilu z A. Š., s katerim se kot pesnika pozna že več let. Ob tej priliki sva klepetala o vsakdanjih stvareh in načela nekaj tem za diskusijo. A. Š. me je takrat ustno obvestil o zavrnitvi rokopisa moje pesniške zbirke *Pariška polnoč* (to je druga zanimiva peripetija, a o njej kdaj drugič). Ob tej priliki me je prosil tudi za kopijo prijave programa 4. mednarodne pesniško-prevajalske delavnice, ki sem jo letos vodila v Kopru in na katero je bil povabljen (in se je je tudi udeležil). No, zavrnitev zbirke je bila pravzaprav pričakovana. Vrednostni sistem in s tem celotno mentalno-imaginarno polje, ki je inherentno moji pesniški govorici³, namreč ne sovпада s horizontom večinske pesniške produkcije, pa tudi ne z recepcijskimi standardi v Sloveniji. Tako je bilo že ob predložitvi rokopisa mogoče računati le z velikodušnostjo, ki se oblikuje ob spoštovanju do radikalno drugačnega, čeprav nerazumljenega glasu, a se je prav kmalu pokazalo, da te kategorije, ki je znamenje zrelih literarnih družb, Študentska založba sploh ne pozna.⁴ Ob branju intervjuja v omenjeni *Delovi Sobotni prilogi* pa me je prav kmalu začelo zelo neprijetno spreletavati. Zakaj? Zato, ker sem lahko za

² V provinci, kakršna je slovenska država, je ta »mala moč« v rokah malih spletkarjev in konformistov srhljivo »narodnjaško« prolongirana.

³ Na tistih mestih v tekstu, kjer govorimo o govorici imamo v mislih Saussurovo *langage* (za razliko od jezika/*langue* in govora/*parole*). Glej Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Pariz 1916; v slovenskem prevodu Boštjana Turka, *Predavanja iz splošne lingvistike*, Studia humanitatis, Ljubljana 1997; v angleškem prevodu Wada Baskina, *Course in General Linguistics*, New York: McGraw-Hill Book Company, 1966.

parasites. It is a rather old yet at the same time in the present information society a media improved strategy of pushing non-comprehended articulations and their agents on the social margin so that their products could be by vulgar appropriation undisturbedly circulated under the names of appropriators. We are dealing here with the media emergence of certain figures (not as much for persons, therefore not *ad personam*, rather than for sociological phenomena, therefore *ad rem*), which Pierre Bourdieu characterises as epiphenomena of a certain structure, as electrons which are the effect of a certain field. If we do not understand the field which generates electrons and gives them their power, we, of course, do not understand anything.²

What follows is a textbook example of neo-liberal market homogenisation in the Slovenian literary field, which lacks resistance and someone who would publicly oppose the ridiculously degrading self-promotion of third rate authors (who are in local circumstances considered as brilliant »sacred cows« of some kind). Yet where – in the absence of any kind of internal literary criteria – social conflicts are cosmeticized, so that a cluster of ruling individuals could catch in their uncultivated ritual the widest public possible and impose upon it trivial criteria which promise a compensation of a certain deficiency in the real itself, it is impossible to create because creativity itself is blocked.

The story is in short the following. Some four months ago I had lunch with A. Š., our acquaintance as poets having already lasted several years. On this occasion we talked about matters of everyday concern and broached a few themes for discussion. At the time A. Š. verbally informed me that the manuscript of my collection of poems *Parisian Midnight* had been turned down (this is another interesting occurrence, but let me recount this story some other time). On this occasion he also asked me for a copy of the programme registration form for the 4th International Workshop on Poetic Translation, of which I was in charge this year in Koper and to which he had been invited (and had also taken part in). Anyway, the rejection of the collection had been, as a matter of fact, expected. The value system and consecutively the entire mental-imaginary field, which is inherent to my poetic language³, does not, namely, coincide with the horizon of the mainstream poetry production nor with the standards of reception in Slovenia. Thus already upon submission of the manuscript the only thing that could be expected was generosity, which is formed out of respect for a radically different yet uncomprehended voice, but soon enough it became obvious that this category, which is a mark of a mature literary society, is not to be found in the Student Publishing House.⁴

² In a province, the Slovenian state being one, this »little power« in the hands of little intriguers and conformists has been shudderingly »nationalistically« prolonged.

³ When talking about *language* in the text, what we have in mind is Saussure's *langage* (as opposed to *langue/langue* and *speech/parole*). See Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris 1916; in Slovenian translation by Boštjan Turk, *Predavanja iz splošne lingvistiike*, Studia humanitatis, Ljubljana 1997; in English translation by Wad Baskin, *Course in General Linguistics*, New York: McGraw-Hill Book Company, 1966.

⁴ In the meantime some of the poems from the rejected Slovenian collection were published in my German book of poetry, which successfully evaded mediocre criteria and was meanwhile published in Austria (and was, incidentally, well received in the short article in the literary supplement of *The Süddeutsche Zeitung*). So much about competency in the local selection and about A. Š.'s reference to the supposed recognition of »elaborated aesthetics already after the first or second verse« (interview, p. 24, question 9). The essential question remains: What is that which is actually decisive in Slovenian »critical recognition«? Upon closer look it soon becomes obvious that this is merely a badly concealed recognition of one's equals, with regard to

prizadevno zloženimi, a logično in pomensko kontradiktornimi, medijsko pa očitno dovolj všečnimi sintagmami brez težav prepoznavala nekatere misli, ki sem jih izrekla v bežnem klepetu z intervjuvancem na omenjenem kosilu. Ne bom naštevala, kaj vse je mogoče odkriti v teh skompiliranih vrsticah površne verbalne mehanike, omejila se bom le na eno stvar.

Pri 45. odgovoru v intervjuju (»Le da ne znamo odpreti vrat?«, str. 26) sem tako lahko med drugim prebrala vulgarno in mimogrede navrženo tezo svojega podoktorskega študija (»Gotovo je neka druga oblika spomina kot ta, ki temelji na mnemotehničnih vajah ...«), ki sem jo na kosilu A. Š. omenila in za katero sem letos na Collegium Budapest prejela polletno štipendijo. Gre torej za tezo, o kateri obstaja ustrezna dokumentacija, saj je bila v lani predložena in argumentirano predstavljena pred veččlansko komisijo na omenjeni prestižni instituciji. O tezi naj povem le, da je rezultat večletnih diskurzivnih in zgodovinskoantropoloških raziskav in da skozi te analize vidim invencijo prostega verza kot pomembno mnemotehnično spremembo, kot intervencijo v mišljenjsko zgradbo, ki modificira način konstrukcije kolektivne memorije (A. Š. tu uporablja mediatizirani pojem »spomin«)⁴ in ki postopno močno transformira mentalno in simbolno strukturacijo druge polovice 19. stoletja in zgodnjega 20. stoletja v (zahodni) Evropi. Odtod peljem stvari seveda tudi do analiz slovenske poezije, ki je še dandanes globoko usidrana v stari, povsem nereflektirani mnemonični strukturi in s tem v starem, predmodernem simbolnem redu (pesniki,

⁴ Vmes so nekatere pesmi iz zavržene slovenske zbirke izšle v moji nemški knjigi poezije, ki se ji je uspelo izmuzniti mediokritetnim kriterijem in je medtem izšla v Avstriji (in bila, mimogrede, v kratkem zapisu v literarni prilogi *Süddeutsche Zeitung* dobro sprejeta). Toliko o kompetentosti pri lokalni selekciji in o sklicevanju A. Š. na domnevno prepoznavo »izdelane estetike že po prvem ali drugem verzu« (intervju, str. 24, 9. vprašanje). Bistveno vprašanje seveda ostaja: Kaj je tisto, kar je v slovenski »kritiški prepoznavi« pravzaprav odločilno? Od blizu se kaj hitro pokaže, da je to zgolj slabo prikrita prepoznavna sebi enakih, pomensko uniformnih artikulacij, litanij, občih mest in banalnih pisarij, ki z literarnim presežkom nimajo nič skupnega. Če uporabimo besede Pierra Bourdieuja pa tudi Gustava Flauberta, lahko rečemo, da literarni selektorji »mislijo s pomočjo že sprejetih idej«, pri katerih problem recepcije seveda odpade, ker so selekcionirane literarne misli tako »zelo razumljive«, da ne napor spoznavanja ne komunikacija sploh nista več potrebna. Tako pridemo do odkritja, da v Sloveniji literarnega terena pravzaprav ni, da pa imamo bržčas opraviti s karieriističnim terenom, pri katerem se »literatura« zlorablja kot najpripravnije orodje za vertikalno mobilnost, je, skratka, najudobnejši način plezanja po družbeni lestvici.

⁵ Francoski znanstvenik Maurice Halbwachs, ki je v prvi polovici 20. stoletja opravil okvirno sistematizacijo polja kolektivne memorije (*mémoire collective*), je seveda z utemeljenimi razlogi in s preciznimi argumenti skušal ločevati med pojmom *mémoire collective* in *souvenir*. V Sloveniji, kjer je polje prvič, popolnoma neznano (o tem, da je vsakršni »spomin« konjunkturna tema psevdoznanstvenega turizma, nima smisla izgubljati besed), drugič, docela neelaborirano in tretjič, kjer denominacije t. i. »znanstvenih konceptov« diktirajo mediji in tržna logika, je bila s povsem neutemeljenim posegom uredništva in brez soglasja prevajalca (Draga B. Rotarja) ter avtorice spremne besede (tudi avtorica pričujočega teksta – T. K.) ta pomembna distinkcija opuščena. Kaj to pomeni za nadaljnjo diferenciacijo polja, je bržčas jasno vsakemu resnemu znanstveniku. Glej knjigo M. Halbwachs, *Kolektivni spomin*, Studia humanitatis, Ljubljana 2001.

Reading the interview in the already mentioned *The Delo Sobotna Priloga (The Saturday Supplement)*, I was soon overcome by an unpleasant sensation. Why? Because beneath assiduously constructed, yet logically and, with regard to content, contradictory, and for the media obviously likeable enough syntagms, I could easily recognise some of the thoughts I had expressed during the fleeting chat with the interviewee at the already mentioned lunch. I will not enumerate everything that can be discovered in these compiled lines of superficial verbal mechanics, I will, moreover, limit myself to one thing only.

In answer 45 in the interview (»Only that we do not know how to open the door?«, p. 26) I could, among other things, read a vulgar and incidentally mentioned thesis of my post-doctoral study (»There must exist some other form of memory other than that based on mnemonic exercises...«), which I had raised to A. Š. in the course of our lunch and for which I had this year received a six-month scholarship at the Collegium Budapest. So this is a thesis about which there exists relevant documentation, since it was last year submitted to and factually presented at the already mentioned prestigious institution before a commission consisting of several members. About the thesis I will only say that it is a result of several years' discursive and historical-anthropological research, and that through these analyses I see the invention of free verse as an important mnemonic change, as an intervention into a structure of thought which modifies the mode of construction of collective memory (here A. Š. uses media used notion »memory«)⁵ and which gradually greatly transforms the mental and symbolic structuration of the second half of 19th century and early 20th century in (Western) Europe. From here I, of course, continue with the analyses of Slovenian poetry which even nowadays remains deeply rooted in the old, completely non-reflected mnemonic structuration and thus in the old, pre-modern symbolic order (poets whose poetic language, either formally-technically or topically, sufficiently supports old prejudices and clichés in Slovenia, of course, immediately achieve recognition). And since Slovenian »critical thought« so far has not and has not been able to think such a cut, neither on the level of structural effects nor on the level of historical transformations of representational discourses, it is thus not familiar with either mental or formal tools, which should be necessary for recognising the horizon of contemporary

the meaning of uniform articulations, litanies, general points and banal writings that have nothing in common with literary masterpieces. If we make use of Pierre Bourdieu's and Gustav Flaubert's words, we could say that literary selectors »think by means of the already accepted ideas«, with regard to which the problem of reception is not an issue since selected literary thoughts are »so comprehensible« that neither the effort of recognizing nor communication are needed any longer. Thus we have reached a point of revelation, namely that there is no literary field in Slovenia but that there probably exists a careeristic field, in which »literature« is being misused as the most appropriate tool for vertical mobility, it is, in short, the most comfortable way of climbing the social ladder.

⁵ The French scientist Maurice Halbwachs, who in the first half of the 20th century carried out a framework systematisation of the field of collective memory (*mémoire collective*), certainly tried with founded reasons and precise arguments to distinguish between the notions of *mémoire collective* and *souvenir*. In Slovenia, where this field, firstly, is completely unknown (it is not worth wasting time talking about the fact that any kind of »memory« is a conjuncture theme of pseudo-scientific tourism), secondly, is entirely unelaborated, and, thirdly, where denominations of the so-called »scientific concepts« are dictated by the media and market logic, this distinction was, with a completely unjustified intervention of the editorial board and without the consent of both the translator (Drago B. Rotar) and the author of foreword (the author of the present text – T. K.), completely abandoned. What this entails for the further differentiation of the field is probably clear to any serious scientist. See M. Halbwachs book *Kolektivni spomin (Collective Memory)*, Studia humanitatis, Ljubljana 2001.

katerih pesniška govorica se bodisi formalno-tehnično bodisi prek topičnih polj, ki v zadostni meri podpirajo stare predsodke in klišeje, prekriva s to staro strukturacijo, so seveda v Sloveniji pri priči priznani). In ker tega reza do danes slovenska »kritična misel« ni znala niti zmogla misliti ne na ravni strukturnih učinkov, ne na ravni globoke strukture in ne na ravni historičnih transformacij reprezentacijskih diskurzov, ne pozna ne mentalnih ne formalnih orodij, ki bi bila potrebna za spoznavanje horizonta sodobne poezije (zato so prevodi modernih in urbaniziranih literarnih besedil največkrat regresivne vernakularizacije, torej kot zgodovinskoantropološki fenomeni prvovrstni viri za raziskovanje avtarkične in provincialne mentalne strukturacije).

Kaj naj rečem? *Intelligenti pauca*. Seveda ne upam na diskusijo ali na resnično polemiko; ta bi bila mogoča le z ljudmi, ki so do svojih spoznanj prišli prek preciznih in dolgotrajnih akumuliranj znanj in s pomočjo lastnih analiz, skratka, z investiranjem energije in z intelektualnim delom, ki terja čas in sposobnost dolgotrajne zbranosti. Prodiranja v prostore, pa najsi bo prek poezije ali prek znanstvenega diskurza, kjer ni prav veliko »obiskovalcev« in kjer je še manj prič, ki bi iz reda diskurza znale prepoznati horizont izjavljanja in prek tega opredeliti *razliko* med, recimo temu po Gérardu Leclercu, *autorité énonciative* oz. njeno konsistentnostjo ter kredibilnostjo in *faux-semblants*, seveda ne določata kaka poljubna zunanja afirmacija ali konjunktura. Prav gotovo tudi ne predstavljanje slovenskih avtorjev »svetovni javnosti« v slovenskem jeziku (!) na svetovnem Frankfurtskem knjižnem sejmu, kar je slovensko ministrstvo za kulturo (v sedanjosti sestavi) letos izdatno podprlo.⁶ Pogovor bi bil mogoč s tistimi, ki so doumeli, da je mogoče trčiti ob zid, ob nepresojnost (kolektivnega) koda govorice in s tem ob zid določenega mentalnega dispozitiva, ki je neprepusten za drugačne glasove. S tistimi, ki jim je jasno, da sta nepojasnjena zavrnitev literarnih del (seveda ne katerihkoli) in uredniška cenzura pri poskusu objave replike oz. pri uveljavljanju pravice do odgovora (*droit de réponse*, *Gegendarstellung*, *right to reply*), ki velja za temeljno pravico medijskega prava, prav značilna markerja teh aporij. S tistimi, ki natančno vedo, da so take zavrnitve v prostoru, kjer ni ne urbaniziranih struktur in ne zadostno kultiviranih ljudi, uvod v odvzem statusa in v linč in naposled nemara celo v apatridstvo, izgon iz »domovine«. To se dogaja *hic et nunc* in ne v kaki preteklosti ali v kaki eksotični deželi, kakor bi mnogi letargični in brezbržni sodržavljeni, ki imajo velike težave s percepcijo sedanjosti in realnosti, radi videli. Mitsko strukturiran, totalitaren mentalni dispozitiv, nezmožen refleksije in difrenciranega mišljenja tako – ob sprevrženi samoreprezentaciji, ki promovira navidezni kozmopolitizem in mednarodne povezave – v resnici pospešeno polzi v nacionalističnost in avtarkičnost in pri tem nudi strahovit odpor do artikuliranih glasov. Poganja pa ga tudi motivirano »nerazumevanje« njihove

⁶ Nekdo je moral od tega nekaj imeti?! Organizacijo tega projekta, imenovanega »Key:Slovenia«, je prevzela Študentska založba, A. Š. pa je bil v koordinacijski skupini projekta.

poetry (this is the reason that translations of modern and urbanised literary texts are mainly regressive vernacularisations, and, therefore, as historically-anthropological phenomena, first-rate sources for the research of self-sufficient and provincial mental structurisations).

What is there to be said? *Intelligenti pauca*. I, of course, do not anticipate a discussion or a genuine polemic; this would only be possible with people who have earned their insights through precise and lengthy accumulation of knowledge and by their own analyses, in short, by investing energy and through intellectual work, which demands time and capacity of lengthy mental concentration. Penetration into spaces, be it through poetry or scientific discourse, where there are not that many »visitors« and even fewer witnesses who would be able to recognise from the order of discourse the horizon of enunciation and thus define the difference between, in Gérard Leclerc's words, *autorité énonciative* (enunciative authority) or its consistency and credibility, and *faux-semblants*, is certainly not defined by some arbitrary external affirmation or conjecture. And definitely not by presenting Slovenian authors to the »world-wide public« in the Slovenian language (!) at the International Frankfurt Book Fair, which this year was substantially sponsored by the Slovenian Ministry of Culture (in its present composition).⁶ A discussion would be possible with those who have understood that it is possible to crash into a wall, into an opaque (collective) code of language and, thus, into a wall of a certain ultimate mental verdict which is impervious to voices that are different. With those who clearly understand that unexplained rejection of literary works (of course, not just any literary works) and editorial censorship when attempting to publish a reply or asserting the right to reply (*droit de réponse*, *Gegendarstellung*), which is considered the main right of media law, are characteristic signs of such aporias. With those who precisely know that such rejections in the space, which lacks both urbanised structures and sufficiently cultivated people are a prelude to status deprivation and lynching and, ultimately, even expatriation, banishment from »one's homeland«. This takes place *hic et nunc*, not in the past or in an exotic country as many lethargic and indifferent fellow citizens, who have difficulty perceiving the present and reality, would like to see. Mythically structured, totalitarian mental slide, incapable of reflection and differentiated thinking thus – alongside distorted self-representation promoting apparent cosmopolitanism and international connections – in fact accelerates the slide into nationalism and self-sufficiency and simultaneously provides strong resistance to articulated voices. It is also generated by motivated »incomprehension« of their language, »incomprehension« merely being a wilful or spontaneous strategy for eliminating the »socially« and »culturally unacceptable«, only that at the next move this could be appropriated by socially and ideologically »acceptable agents«.⁷

⁶ Surely somebody gained something out of it! The organisation of this project entitled »Key: Slovenia« was taken over by the Student Publishing House (Študentska založba), A. Š. being part of the project's co-ordinating team.

⁷ Complementary actions are: an extremely biased choice of texts to be published, concealed with apparent non-biasness of incompetent commissions or councils in charge; an underestimating relation towards intellectuals and women in general, with the exception of those women who are the embodiment of this underestimation and therefore need not be underestimated any further in order to make them seem inferior; procedures reproducing patriarchal values; patronizing and unfounded criticism; intentional incitement of defamation (following old swindling-demagogical logic, according to which a repeatedly told lie is supposed

govorice; pri čemer je »nerazumevanje« zgoj zavestna ali pač spontana strategija izključevanja »družbeno« in »kulturno nesprejemljivega«, da bi si ga lahko v naslednjem koraku prilastili družbeno in ideološko »sprejemljivi nosilci«. ⁷

Vse skupaj bi bila le smešna lokalna igra infantilnih transponiranj, za katere bi se človek bržkone sploh ne zmenil, če bi posledica prilasčevalne strategije ne bilo to, da so se eksistence brez ustreznega kulturnega kapitala, ki jim je nenadna transformacija province v državo *ad hoc* omogočila prilastitev najvišjih označevalnih registrov, dokopale do onipotentnega mandata. S tem je drugače mislečim in intelektualno bolje formiranim ljudem – v tej vsestransko ozki in antiintelektualni deželi – odvzet vsakršen prostor za delovanje (saj je ta povsem zunaj mentalnega horizonta prvih), kar pomeni, da so ogroženi njihovi eksistenčni temelji. Seveda je v tem, da se v enem lučanju na sam označevalni »vrh« literature zavihtijo osebe, ki jih bolj kakor kakršnakoli obdarjenost določa lokalna stremuška in karieristično determinirana patologija (sprejemljivi so *zgoj in samo* zato, ker je njihova pohaba iste vrste kot stoletna mentalitetna anomalija v slovenski zgodovini in jim reprodukcija te anomalije zagotavlja kanonizacijo), bizarna in alarmančna partikularnost, s katero bi se Evropska unija morala ukvarjati bolj sistematično, sicer jo ti anahronizmi, ki lahko v vsakem trenutku aktivirajo svojo »naciopotentnost« à la J. Haider, doletijo kot neprijetno presenečenje. Fenomen je bržčas vreden podrobne sociološke, detajlne zgodovinskoantropološke in psihoanalitične raziskave. Ob branju intervjuja se mi je tudi zastavilo vprašanje, zakaj je pravzaprav toliko govora o blefu, sprenevedanju, pretvarjanju in ne nazadnje o kraji (v 4. odgovoru, str. 24, je celo namig na to, da je kraja v literaturi legitimna strategija⁸). Gre za simptome? Kakorkoli že, očitno je, da za A. Š. intelektualna lastnina ni posebno domač in transparenten pojem.

⁷ Komplementarna dejanja so: skrajno pristranska izbira besedil za objavo, prikrita z navidezno nepristranskostjo nekompetentnih gremijev, podcenjujoč odnos do intelektualnih in do žensk nasploh, razen tistih žensk, ki so same utelešenje tega podcenjevanja in jih ni treba še podcenjevati, da bi bile videti manj-vredne, postopki, ki reproducirajo patriarhalne vrednote, pokroviteljske in neargumentirane kritike, hoteno podpihovanje obrekovanj (po stari sleparsko-demagoški logiki, po kateri naj bi večkrat ponovljena laž postala resnica). Najbolj drastičen primer družbenega (ne pa tudi literarnega, kakor v mojem primeru) deklasiranja pisatelja je bil anahronističen in za družbo skrajno destruktiven proces z obsodbo pisatelja Matjaža Pikala, v čigar romanu se je prepoznal upokojeni miličnik. Moj primer je bolj potuhnjen in na svojevrsten način tudi bolj nizkoten. Kaže, da je mogoče s perfidno in skrbno kontinuiteto diskvalifikacijskih gest odvzeti glas in si brezbrizno prisvojiti, kar je izrekel. Ni dvoma o tem, da to v Sloveniji, kjer prevladuje agresivni antiintelektualizem in kjer javnost misli, da za spoznanja in za vrhunske dosežke v umetnosti ni treba ogromno vlagati, funkcionira in da imajo veliko vlogo pri homogenizaciji nizkokonkurenčnega uma prav mediji.

⁸ To vprašanje in odgovor nanj velja – zaradi simptomatične prilastitve, ki je hkrati naša tema – navesti v celoti. Vprašanje: *Vas ne frustrira, če opazite, da ste uporabili podobno metaforo, podobno pesniško zvezo, arhetip kot, recimo, kateri od vaših pesniških vzorov?* Odgovor: »Moti me, če se tega ne zavedam. To se mi zdi bistveni razloček. Lahko je tudi strategija. Eliot je rekel, da je razlika med dobrimi in slabimi

All this would merely be a hilarious local play of infantile transpositions that one would hardly pay attention to, if the consequence of this appropriation strategy would not be that people without the adequate cultural capital, to whom the sudden transformation of a province into a state *ad hoc* enabled the appropriation of the highest signifying registers, have attained the omnipotent mandate. As a consequence, those who think differently and are intellectually better formed – in this universally narrow and anti-intellectual nation – have been deprived of any kind of space for activity (as this is completely outside the mental horizon of the former), which means their existential foundations have been jeopardised. A bizarre and alarming particularity is the fact that people, characterized by a local striving and careeristic pathology and not by any kind of talent, are catapulted to the very signifying »peak« with a single move (these people are acceptable *merely and only* because their deformity is of the same kind as the hundred-year old anomaly of mentality in Slovenian history, and reproduction of this anomaly ensures them canonisation). This particularity merits a more systematic treatment by the European Union, as otherwise these anachronisms, which can any time activate their »nazi-potency« à la J. Haider, could befall it as an unpleasant surprise. The phenomenon probably deserves a thorough sociological, detailed historical-anthropological and psychoanalytic research. Reading the interview, the question arises, namely, why is there so much talk about bluff, deception, pretence and even theft (in answer 4, p. 24, there is even a hint that theft in literature is a legitimate strategy⁸). Are these symptoms? Anyhow, it is obvious that to A. Š. intellectual property is not an exactly familiar and transparent notion.

to become the truth). The most drastic example of the social (but not also, as in my case, literary) transformation of a writer into a *déclassé* was the anachronistic and for the society extremely destructive process, resulting in the guilty verdict being passed on Matjaž Pikalo, in whose novel a retired policeman recognized himself. My case is more insidious and in a specific way more vile. It goes to show that by perfidious and careful continuity of disqualifying gestures it is possible to take away a voice and nonchalantly appropriate what the voice has said. There is no doubt that in Slovenia, where aggressive anti-intellectualism predominates and where the public is of the »opinion« that not much needs to be invested for results and outstanding achievements in art, this functions and that it is the media itself who plays a major role in the uniformization of the low-competitive mind.

⁸ This question and its answer have to be – because of symptomatic appropriation, which is at the same time our topic – quoted entirely. Question: **Aren't you frustrated if you notice that you have used a similar metaphor, a similar poetic phrase, an archetype like, let's say, one of your poetic models?** Answer: »It only bothers me if I am unaware of it. I consider this to be the essential distinction. It can be a strategy. It was Eliot who said that the difference between good and bad poets is that good poets steal in such a way so that nobody notices. To go on a certain level consciously into the whole thing, and not let the material spill itself onto paper like an outburst of unconnected associations.«

Eliot's opinion on the matter, taking into account the context of his statement, is, of course, something quite different. Let us take a look at the wider context of this misused quotation. In the essay entitled »Philip Massinger« (from the book of essays *The Sacred Wood*, London, 1920, pp. 123-143) Eliot tries to assess Philip Massinger's literary-historical place, thus, to »refine this pleasure by understanding« (p. 124), precisely analysing his verses in many instances and comparing them to quotations from William Shakespeare. He starts with Massinger's alleged weakness with regard to Shakespeare and attempts to find a way of tracing this so-called »inferiority«. He is of the opinion that »we cannot compare without parcelling the threads of authorship and influence« (*ibidem*) and continues: »We turn first to the parallel quotations from Massinger and Shakespeare collocated by Mr. Cruickshank to make manifest Massinger's indebtedness. One of the surest tests is the way in which a poet borrows. Immature poets imitate; mature poets steal; bad poets deface what they take, and good poets make it into something better, or at least something different. The good poet welds his theft into a whole of feeling which is unique, utterly different from that from which it was torn; the bad poet throws it into something which has no cohesion. A good poet will usually borrow from authors remote in

Za pesnika, ki ga je resnično mobilizirala govorica, torej za tistega, ki se je aktivno in skrajno ranljivo vključil v simbolni red govornice, so tovrstne »strategije« povsem irelevantne, saj je toliko prednostnih nalog in toliko pomembnejših pozitivnih angažmajev, da je zanimanje za »blef« in ukvarjanje z »bleferji« gotovo na samem repu potrebnih aktivnosti. (Nemara pa, v Sloveniji, v »narobe svetu«, ni tako?!) Polje konotacije, procedure pisanja, faze samega procesa produkcije pomena, rekognosciranje občin mest, dekonstrukcije vrzeli oz. ideoloških investiranja v poetikah, imaginarna strukturacija poetskega polja, strategije izrivanja in prilasčanja glasov, proces rafiniranja govornice skozi posamezne spoznavne horizonte – vse to in še marsikaj drugega so neprimerno bolj zanimiva izhodišča za diskusijo o poeziji, kakor »igra s samim sabo (...) zelo osamljena igra s samim sabo (...) bitka s samim sabo (...) izjemno krvava stvar« (odgovori A. Š. na 2., 13. in 17. vprašanje, str. 24-25) ali demagoško proklamiranje ljudske vsečnosti, češ da »mora pesem komunicirati, da mora delovati na terenu« (odgovor na 28. vprašanje, str. 25). (Mimogrede: Na katerem terenu pa?) No, tako za prvo kakor za drugo imamo bolj neposredna izraza: masturbacija in ekshibicionizem. A. Š. očitno ni jasno, da deklarativna raven njegovih

pesniki v tem, da dobri pesniki kradejo tako, da tega nihče ne opazi. Da greš na neki ravni zavestno v celo stvar, ne le da pustiš da se material izlije na papir kot nekakšen izbruh nepovezanih asociacij.« Kar Eliot meni o zadevi, upoštevajoč kontekst izjave, je seveda nekaj povsem drugega. Oglejmo si širši kontekst tega zlorabljenega citata. V eseju z naslovom »Philip Massinger« (v knjigi esejev *The Sacred Wood*, London, 1920, str. 123-143) skuša Eliot ovrednotiti literarnozgodovinsko mesto Philipa Massingerja, pri čemer, da »bi rafiniral užitek z razumevanjem« (str. 124), na več mestih precizno razčlenjuje njegove verze in jih primerja s citati iz Williama Shakespearja. Pri tem izhaja in domnevne Massingerjeve šibkosti glede na Shakespearja in skuša najti način, kako bi mogli tej, t. i. »inferiornosti« slediti. Meni tudi, da »ne moremo primerjati, ne da bi ločili niti avtorstva in vpliva« (*ibidem*) in nadaljuje: »Najprej si oglejmo vzporedne navedbe iz Massingerja in Shakespearja, ki jih je sopostavil g. Cruickshank, da Massingerjev dolg postal očiten. Eden najbolj gotovih testov za to je način, na katerega si pesnik sposoja. Nezreli pesniki posnemajo, zreli pesniki kradejo; slabi pesniki popačijo, kar so vzeli, dobri pesniki pa iz tega naredijo nekaj boljšega, ali vsaj nekaj drugačnega. Dober pesnik zvari svojo krajo v celoto enkratnega občutenja, povsem drugačno od tiste, iz katere je iztrgal; slab pesnik jo vrže v nekaj, kar nima nobene kohezije. Dober pesnik si bo običajno sposojal od časovno oddaljenih, jezikovno tujih ali interesno različnih avtorjev. Chapman si je sposojal od Senece; Shakespeare od Websterja in Montaigna. Dva velika naslednika Shakespearja, Webster in Tourner, si v svojih zrelih delih nista sposojala pri njem; preblizu jima je, da bi ga lahko uporabila na ta način« (str. 125). Na podlagi primerjav, ki sledijo, Eliot sklene, da Massingerjev »občutek za jezik razkriva njegov občutek za stvari; da njegovo oko in njegov slovar nista sodelovala« in da bi »tok angleške literature, ko bi Massinger bil večji človek, človek večjega intelektualnega poguma, po njem lahko šel v drugo smer. Defekt je natančno defekt njegove osebnosti« (str. 128 in 142). Še na več mestih v Eliotovi poeziji in v esejističnih tekstih lahko vidimo, da je njegov namen skozi primerjavo prikazati diferencialni moment in vertikalno označevalno strukturacijo v pesniški govorici, da bi z njima ponazoril kriterij razločka med pravimi pesniki in izdelovalci pastišev; torej gre za primerjalno analizo pomenskih ravni in ne za podpihovanje prikrojevanj in prilastitv. Treba pa je seveda tudi poznati kontekst izrečenega, izjav nasploh namreč ni ali pa so demagoške. Kaj pa T. S. Eliot meni o tatovih, bo tudi A. Š. lahko prebral v taistem eseju nekaj strani naprej: »Najslabše, kar je mogoče reči o večini naših hudodelcev, od državnikov do tatov, je to, da niso niti toliko ljudje, da bi bili vredni prekletstva.«, cf. T. S. Eliot, zbirka Nobelovci, CZ, Ljubljana 1977, str. 247 in 250.

For a poet who has been really mobilised by language, therefore for one who has actively and extremely vulnerably incorporated himself/herself into the symbolic order of language, such »strategies« are altogether irrelevant since there exist so many priorities and important positive engagements that interest in »bluff« and dealing with »bluffers« are certainly low on the agenda. (But perhaps in Slovenia, in »this inverted world«, this is not so!) The field of connotation, writing procedures, phases of the process of meaning production itself, reconnoitring common spaces, deconstructions of gaps or ideological investments in poetics, imaginary structuration of poetic field, strategies of forcing out and appropriating voices, the process of language refining through separate cognitive horizons – all these and other things undoubtedly represent much more interesting starting points for a discussion on poetry than »a play with myself (...) a very lonely play with myself (...) a battle with myself (...) an extremely bloody affair« (interview; answers of A. Š. to questions 2, 13 and 17, pp. 24-25) or demagogical proclamation of popular agreeableness, saying that »a poem has to communicate, has to work on the terrene« (interview; answer of A. Š. to question 28, p. 25). (Incidentally: On which terrene?) Well, there exist two more straightforward terms for both the former and the latter: masturbation and exhibitionism. It is obviously not clear to A. Š. that the declarative level of his statements goes in the opposite direction from the symbolic order of his language; that in language there are never *merely* spontaneous »outbursts of unconnected associations« (answer to question 4, p. 24) and that these »outbursts« or the so-called »exercises in self-analytical writing« (answer to question 9, p. 24) never »float freely« (although A. Š. may perceive them as such), but are, moreover, intertwined in a wider system of beliefs and findings, in short, that they have their connotation field. If you are not able to perceive these transformations through the language process – writing of poetry being, naturally, an important process of refining language and the production of meaning –, then you are most definitely wasting your time in a serious literary field.

Literati as merely sociological effects of mediocre reception level and media interventions in cultural production are common phenomena world-wide. Yet there is an important distinction, namely, these phenomena, worthy of analysis in themselves, are elevated to the criteria of literature in Slovenia. Elsewhere in the world they constitute the lower strata of literary recruits, here (and perhaps some place else in Central and Eastern Europe) they set the criteria and even have the power to decide on the selection. Driving forces of this inversion

time, or alien in language, or diverse in interest. Chapman borrowed from Seneca; Shakespeare and Webster from Montaigne. The two great followers of Shakespeare, Webster and Tourner, in their mature work do not borrow from him; he is too close to them to be of use to them in this way« (p. 125). From the ensuing comparisons Eliot reaches the conclusion that Massinger's »feeling for language had outstripped his feeling for things; that his eye and his vocabulary were not in co-operation« (p. 128) and that »had Massinger been a greater man, a man of more intellectual courage, the current of English literature immediately after him might have taken a different course. The defect is precisely a defect of personality« (p. 143). There are even more instances in Eliot's poetry and essayistic texts where we can see that his intention is to show by means of comparison differential moment and vertical signifying structuration in poetic language and thus illustrate the criterion of distinction between real poets and pastiche makers; we are here, therefore, dealing with comparative analysis of semantic and cognitive levels and not with incitement of adaptations and appropriations. What needs to be known is the context of the stated, there are, namely, either no statements in general or they are demagogical. A. Š. can become familiar with T. S. Eliot's opinion on thieves a few pages ahead: »The worst that can be said of most of our malefactors, from statemen to thieves, is that they are not men enough to be damned.«, cf. *Selected Prose of T.S. Eliot*, Faber & Faber Ltd., London 1975, pp. 234 and 236.

izjav pelje drugam kakor simbolni red njegove govornice; da v govornici nikoli ne gre *zgolj* za spontane »izbruhe nepovezanih asociacij« (odgovor na 4. vprašanje, str. 24) in da ti »izlivji« oz. t. i. »vaje iz samoanalitičnega pisanja« (!? - odgovor na 9. vprašanje, str. 24) nikoli ne »plavajo prosto« (četudi jih tako nemara A. Š. dojema), temveč so vpeti v širši sistem verjetij in spoznanj, skratka, da imajo svoje konotacijsko polje. Če ti teh transformacij skozi proces govornice – in pesnjenje seveda je pomemben proces rafiniranja govornice in produkcije pomena – ne uspe zaznati, potem zagotovo nimaš česa iskati v resnem literarnem polju.

Literati kot *zgolj* sociološki učinki mediokritetne recepcijske ravni in medijskih posegov v kulturno produkcijo so vsakdanji pojavi povsod po svetu. A s to pomembno razliko, da so v Sloveniji ti fenomeni, ki so sicer sami na sebi vredni analize, povzdignjeni kar v kriterij literature. Drugod po svetu sestavljajo spodnji prag rekrutov za literaturo, tukaj (in nemara tudi še kje v Srednji in Vzhodni Evropi) pa postavljajo kriterije in celo odločajo o selekciji. V zadnjem času sta gonili te inverzije lokalna nacionalna klavstrofobičnost in strategija komercialne prisile, ki terja neposredno uspešnost. Skratka, *Gleichschaltung*, odeto v tančico *modestiae mendacis*, ki jo A. Š. ponuja bralcu, lahko zvedemo na nekaj kategorij: **pogrošni machiavellizem**: »da je vsak postopek legitimen, če je produkt v redu« – odgovor na 6. vprašanje, str. 24; **ponavljanje starih, oguljenih zgodb o vseh mogočih koncih**: »da ni več nekih gibanj« ... »da se vse prekriva« ... da je »postmodernizem še zadnja takšna teoretska frakcija« – odgovor na 11. vprašanje, str. 24; **popolno nepoznavanje bistva poezije in njenega glavnega orodja – govornice**: »da v poeziji nimaš ničesar oprijemljivega, ni štorije, je zelo zahtevna forma« – odgovor na 16. vprašanje, str. 25; **objestna, neutemeljena pretencioznost**: da je Octavio Paz »večji esejist kot pesnik« – odgovor na 7. vprašanje, str. 24; »Nisem samo jaz vrhovni sodnik, ki odloča o vsem.« (! podčrtala T. K.) – odgovor na 9. vprašanje, str. 24; **dezorientiranost in s tem nivelizacija kriterijev**: »da so informacije difuzne: ker ni skupnih meril, kaj je dobro in kaj je slabo, ker je svet zelo razpršen. V tem ne vidim nič slabega ...« (podčrtala T. K.) – odgovor na 34. vprašanje, str. 25; **indiferentnost kot zadnji prizivni standard**: »Prebral sem ogromno tekstov ... Pri redkih so ostali posamezni glasovi, v nekih čudnih legah, ki jih v življenju ne bi rad zamudil. In za to gre. Če sploh za kaj.« (! podčrtala T. K.) - odgovor na 10. vprašanje, str. 25; **lisenkovstvo**⁹: »da je včasih treba od jablane zahtevati fig« – odgovor na 21. vprašanje idr. V odgovoru na 12. vprašanje izvemo, da A. Š. »o literarnem (!) prostoru« nikdar ni razmišljal s »pozicije zagrenjenega outsiderstva« (vse str. 25); kakor da bi bila pozicija zunaj etabliranih struktur nekakšna poza ali svobodna izbira, ne pa strukturno dejstvo, ki nujno vznikne ob močni miselni

⁹ Lisenko, Trofim Denisovič (1898-1973), Sovjetski botanik in genetik, ki je vse lastnosti rastlin izvajal iz vpliva okolja. Veljal je za absolutno avtoriteto na področju genetike v bivši Sovjetski zvezi. S sesutjem sovjetskega režima so njegove teorije zavrgli.

are lately the local national claustrophobia and the strategy of commercial constraint which demands immediate success. In short, *Gleichschaltung*, covered in a veil of *modestiae mendacis*, offered to the reader by A. Š., can be broken down into a number of categories: **trashy machiavellism**: »that every procedure is legitimate if the product is fine« – answer to question 6, p. 24; **repetition of old, shabby stories with every possible ending**: »that there aren't any movements now« ... »that everything overlaps« ... that »postmodernism is the last theoretical faction of its kind« – answer to question 11, p. 24; **absolute ignorance of the essence of poetry and its main tool – language**: »that there is nothing tangible in poetry, no story, there is a very demanding form« – answer to question 16, p. 25; **arrogant, unfounded pretentiousness**: that Octavio Paz is »a greater essayist than poet« – answer to question 7, p. 24; »I am not the only Supreme Court Judge, who has the authority to decide on everything.« (! underlined by T. K.) – answer to question 9, p. 24; **disorientation and thus equalisation of criteria**: »that information is diffuse: because there are not any common measures of what is good and what is bad, because the world is very diffuse. I do not perceive this as anything bad...« (! underlined by T. K.) – answer to question 34, p. 25; **indifference as the last standard of appeal**: »I have read many a text ... Only with rare ones have there remained individual voices, in somewhat strange positions, that I would not want to have missed in my life. And that's what it's all about. If it's about anything at all.« (! underlined by T. K.) – answer to question 10, p. 25; **lysenkism**⁹: »that sometimes figs have to be demanded from the apple tree« – answer to question 21 etc. In answer to question 12 we find out that A. Š. never pondered upon »literary (!) space« from »the position of a bitter outsider« (all p. 25); as if the position within established structures was a pose of some kind or a free choice, and not a structural fact which necessarily springs out alongside a string of mental transgression! The *off*position is existentially anything but pleasant, this I know pretty well, but »bitterness« for sure is not an adjective that would fit in. In similarly exaggerated style in answer to question 36 we find out that Houellebecq is »an extremely likeable gentleman, consciously stylised into a French enfant terrible and intellectual, tousled hair, unbuttoned shirt, it looks as if he was always slightly hungover...« (! – answer to question 36, p. 26). A. Š. obviously believes that you can turn into an intellectual by a simple »stylisation« and an unbuttoned shirt. To whom on the surface of this earth, apart from Slovenians, could you possibly sell this »crap« and at the same time maintain your social status? Could it be possible that the interviewee had nothing to say in the course of this interview and hung to everything interesting he had lately heard or seen?

What was then the purpose of this interview? Surely not just the fact that the media odalisque had to repay her debt to A. Š. for her writer's »apotheosis«?¹⁰

⁹ Lyssenko, Trofim Denisovitch (1898-1973), Soviet botanist and geneticist, who derived all plant characteristics from environmental impact. He was considered an absolute authority in the field of genetics in the former Soviet Union. Upon the collapse of the Soviet regime his theories were discarded.

¹⁰ In this case the interview is a product of the clientelistic relationship *par excellence* between publishing and journalistic entrepreneurship: the person who has prepared the interview, Ms. Vesna Milek, and who has pestered us as a »writer« in various media representations, bluntly staring at us from huge billboards at crossroads, has recently had her book published by the Student Publishing House, where the interviewee is one of the main editors – of course, without any kind of inhibitions regarding the proclaimed high criteria in respect of »literary masterpieces and elaborated aesthetics«, with which that the abovementioned publishing house likes to be self-represented. Or are we dealing with new and not delayable demands of Slovenian

transgresiji! Pozicija *off* je eksistenčno vse prej kakor prijetna, to sama precej dobro vem, vendar »zagrenjenost« gotovo ni pridevnik, ki bi ji sodil ob bok. V podobnem napihnjenem stilu v odgovoru na 36. vprašanje izvemo, da je Houllebecq »izredno simpatičen gospod, zavestno stiliziran v francoskega enfant terribla in intelektualca, razmršeni lasje, razpeta srajca, videti je, kot da je vedno malo skrokan ...« (! - odgovor na 36. vprašanje, str. 26). A. Š. očitno verjame, da se v intelektualca lahko preleviš kar takole s »stilizacijo« in z odpeto srajco. Komu, razen Slovencem, lahko na tem ljubem svetu prodajaš tak »crap« in pri tem ohraniš družbeni status? Mar intervjuvanec v tem intervjuju pravzaprav ni imel česa povedati in se je obesil na vse, kar je zadnjem času zanimivega slišal in videl?

Čemu potem sploh intervju? Pa menda ne zato, da bi se medijska odaliska oddolžila A. Š. za svojo pisateljsko »apoteozo«?¹⁰

Lepa abeceda demagogije in prežvekovanja že davno preseženih postmodernističnih postavk, kombiniranih z udinjanjem neoliberalnemu medijskemu establishmentu. A obenem gre še za nekaj drugega: za cenene insinacije, za brezobzirno podcenjevanje integralne odpornosti kultiviranih bralcev in kulturnih producentov. Implantatov, ki ne znajo ohraniti horizonta izjavljanja, močna literatura ne prenese (celo koža s tuje zadnjice se na obrazu, na katerem naj bi zakrili sledove pubertetniških mozoljev ali brazgotin, ne prime dobro; treba jo je sneti z lastne zadnjice!). Vsekakor je mogoče iz odgovorov v intervjuju brez težav razbrati popolno dezorientiranost, nezmožnost selekcioniranja sodobnih tokov in notranjediskurzivno šibkost intervjuvanca, ki se grabi za zunanje, že definirane in klasificirane etikete, s pomočjo katerih si gradi družbeno veljavo.¹¹ Pseudoliteratom seveda ne ostane drugega, kakor da se pripnejo na medijsko polje, saj intuitivno vedo, da njihovi uborni in konformistični piši ne morejo povzročiti simbolnih revolucij, ki so značilne za velike literarne osebnosti in ki načenjajo materialno bazo družbe s problematiziranjem samoumevnih in ustaljenih predstav. Pseudoliterati si, najprej s prilastitvijo in nato

¹⁰ Tedaj je intervju proizvod klientelnega razmerja *par excellence* med založniškim in novinarskim podjetništvom: oseba, ki je intervju pripravila, ga. Vesna Milek, in ki nas je nekaj časa nadlegovala kot »pisateljica« v reprezentacijah raznih medijev in topo strmela v nas z velikih jumbo-jet plakatov na križiščih, je nedolgo tega pri Študentski založbi, kjer je intervjuvanec eden glavnih urednikov – seveda brez kakršnihkoli zavor v zvezi s proklamiranimi zahtevnostnimi kriteriji glede »literarnih presežkov in izdelane estetike«, s katerimi se rada samoreprezentira omenjena založba – izdala knjigo. Ali gre morebiti za nove in neodložljive zahteve slovenskega »knjižnega trga«? Ni odveč omeniti, da je A. Š. iz uredništva za poezijo prek kratkim zaplul v urednikovanje teoretske zbirke *Koda* (teoretska kompetentnost je pri tem vprašanje zase; v tej gesti lahko prej vidimo prekritje antiintelektualizma s prilastitvijo domnevnega intelektualizma). Svoje nenadno veliko »zanimanje za svet t. i. eksaktnih znanosti« je izrazil tudi v nekem drugem intervjuju, cf. »Kandidati za idole: Aleš Šteger, literat«, *Večer*, ponedeljek, 26. februar 2001, str. 10. Med drugim je v izjavi mogoče razbrati tudi stari antiintelektualni predsodek višjega vrednotenja nomotetičnih znanosti. Toliko slabše za pesnika, ki ne ve, da je jezikovni sistem vsaj tako visoko elaboriran kakor matematični.

A lovely alphabet of demagogics and the chewing of long surpassed postmodernistic items, combined with the grovelling to neoliberal media establishment. Yet at the same time we are dealing with something else: cheap insinuations and unscrupulous underestimation of integral resistance of cultivated readers and producers of cultural elements. Implants that cannot maintain the horizon of enunciation are not tolerated by strong literature (even the skin from someone else's posterior does not stick well on the face, on which traces of pubertal pustulation or scars are to be concealed; you have to take it off your own posterior!). At any rate, from answers in the interview it is without any trouble possible to make out an absolute disorientation, inability to select contemporary flows and inner-discursive weakness of the interviewee, who strives for external, already defined and classified labels, by means of which he constructs his social value.¹¹ There remains nothing else for the pseudo-literati but pinning themselves onto the media field as they intuitively know that their paltry and conformist blasts cannot bring about symbolic revolutions characteristic of great literary personalities who slowly undermine society's material basis by challenging self-evident and deep rooted conceptions. Pseudo-literati try, at first by appropriation and then by falsifying modification of the appropriated language which they cannot and are not able to insert into an appropriate discursive field, to ensure at least the monopoly over means of information diffusion. Irrespective of the fact whether »formal appropriation«¹² takes place fully consciously or subconsciously, its effect is the mystification of the field of knowledge and cultural production, which renders reflection impossible; if appropriation is conscious, the appropriator is a pitiful »little thief«, if we are dealing with unconscious »conjuring affair«, he/she is a illiterate »fool« indeed.¹³ Never and nowhere has »theft« been nor can it so simply be elevated to a normative »strategy«. Never and nowhere, except in Slovenia.

If everything is to remain hypocritically concealed and blurred, how then is a person supposed to call in normal language a flock of thieving magpies who elevate their shrewdness to a criterion? How is he/she to call third-rate, badly raised and inadequately educated careerists, hidden behind a collective notion »literature or poetry« and catapulted to various social and hierarchical places not due to their penetrating minds and talent, but more often due to alcohol, careerism and arrogance, and above all their absolute flexibility to any instantaneous ideology? How is he/she to characterise in normal language those who by bizarre cosmetic concern

»literary market«? It is not superfluous to mention that A. Š. sailed from the editorship of poetry to the editorship of the collection of theoretical works *Code* (theoretical competency remains here a question in itself; in this gesture we are more likely to see the covering of anti-intellectualism by seizing alleged intellectualism). He expressed his sudden great »interest for the sphere of the so-called exact sciences« in another interview, cf. »Candidates for idols: Aleš Šteger, man of letters«, *Večer*, Monday, 26 February 2001, p. 10. Among other things it is possible to make out from the statement an old anti-intellectual prejudice of higher appraisal of nomothetical sciences. All the worse for a poet who does not know that the language system is at least as highly elaborated as the mathematical one.

¹¹ There is not a single poet nor a single phenomenon that A. Š. would himself recognize and for the first time categorically and sovereignly place him or her in literature or supersede with it the world of old conceptions; a peculiar »certainty« for someone who is supposed to »be captivating the Slovenian critical public«.

¹² But not the cognitive-contentual one; these two do not go hand in hand, since a person who has »a substance of his/her own«, namely symbolic capital, does not need to appropriate someone else's thoughts and correct quoting does not represent to him/her an inconvenience.

¹³ »Non-referential appropriation« is a worthless *fait accompli* and not some »sublime masterpiece«, as perceived by many uncultivated intriguers who would like to compensate for their cognitive level by »cunning artfulness«.

s falsifikatorsko predelavo prilaščene govorice, ki je ne znajo in ne morejo umestiti v ustrezno diskurzivno polje, skušajo zagotoviti vsaj monopol nad sredstvi difuzije informacij. Ne glede na to, ali se »formalna prilastitev«¹² zgodi pri polni zavesti ali nezavedno, je njen učinek mistifikacija polja vednosti in kulturne produkcije, ki onemogoča refleksijo; če gre za zavestno prilastitev, je prilaščevalec bedni »tatič«, če gre za nezavedno »rokohitrstvo«, je pač iliterarni »bedak«.¹³ Nikoli in nikjer pa »kraja« ni bila in tudi ne more biti *tako preprosto* privzdignjena v normativno »strategijo«. Nikoli in nikjer, razen v Sloveniji.

Če mora vse ostati hinavsko prikrito in zabrisano, kako naj potemtakem človek v normalni govorici imenuje jato tatinskih srak, ki svojo zvijačnost povzdiguje v kriterij? Kako naj imenuje tretjerazredne, slabo vzgojene in pomanjkljivo izobražene stremuhe, ki se skrivajo za zbirnim pojmom »literature oz. poezije« in ki jih na različnih družbenih in hierarhičnih mestih ne odlagata prodornost in nadarjenost, ampak veliko pogostejše alkohol, karierizem in objestnost, predvsem pa popolna prilagodljivost vsakršni hipni ideologiji? Kako naj v normalni govorici označi tiste, ki z bizarno kozmetično skrbjo neprestano manikirajo in retroaktivno prilagajajo svoje življenjepise, da bi se videlo, kako je njihov »genius« (menda nobena beseda v Sloveniji ni bolj zlorabljena kakor ta) kazal svoje »simptome« že v mladosti, v otroštvu in nemara že v prenatalnem obdobju? Kako naj valorizira tiste, ki jim en del dneva izpolnjuje grabljenje tujih idej in sentenc, s katerimi kitijo svoje aleksične izjave, čeprav natančnejši »simbolni bralec« (kakor bi ga označil Roland Barthes in ki je resda v Sloveniji redkost) prav te nasilne ornamente v pokrajini čuti kot tujke in deplasmaje, drugi del dneva pa jih okupira pospešena promocija teh malovrednih zvarkov? Tiste, ki mislijo, da jih omenjanje znanstvenikov v vrsticah resnično prestavi v bližino ali celo v samo središče znanosti (seveda je to zgolj antiintelektualizem, ki si prilašča polje znanosti!), ki menijo, da jih referiranje na T. S. Eliota odrešuje odgovornosti.¹⁴ Eliotovo poezijo, v kateri seveda nikakor ne gre spregledati antisemitskih ekscesov (tudi te anomalije so del »njegove« imaginarne pokrajine), vendarle določa semantično in intelektualno zrel horizont, medtem ko je mučno prebijanje skozi psevdointelektualne nalete in »nakrade« padanje v neskončno brezno predsodkov, v katerem ni nobenih opornic, temveč eno samo goščavje in »nerazsvetljena« tema?

¹¹ V intervjuju ni niti enega pesnika in niti enega fenomena, ki bi ga A. Š. sam prepoznal, na novo kategorično ter suvereno umestil v literaturo ali z njim celo izpodrinil svet starih predstav; čudno »ziheraštvo« za nekoga, ki naj bi »osvajal slovensko kritično javnost«.

¹² Ne pa tudi spoznanjsko-vsebinska; to dvoje ne gre skupaj, zakaj tisti, ki ima kaj »svoje substance«, tj. simbolnega kapitala, mu pač prilaščanje tujih misli ni potrebno, korektno citiranje pa mu ni v nadlego.

¹³ »Nereferencialna prilastitev« je malovredni *fait accompli* in ne kaka »vzvišena mojstrovina«, kakor jo zaznavajo mnogi nekultivirani spletkarji, ki bi hoteli z »zvijačnostjo« nadomestiti spoznavni nivo.

continuously manicure and retroactively adapt their biographies in order to show how their »genius« (apparently no other word in Slovenia is as misused as this one) revealed its »symptoms« already in their youth, childhood and perhaps even as early as in their prenatal period? How is he/she to valorise those who spend half a day snatching at someone else's ideas and deep thoughts by means of which they embellish their own alexical statements, although a meticulous »symbolic reader« (as Roland Barthes would characterise him/her and who is indeed a rarity in Slovenia) feels these forced adornments in the landscape are foreign bodies and displacements, and the other half being occupied by accelerated promotion of these worthless potions? Those who believe that the occasional mention of scientists will place them closer to or even in the very centre of science (this is, of course, mere anti-intellectualism seizing the field of science!), those who are of the opinion that reference to T. S. Eliot releases them from responsibility.¹⁴ Eliot's poetry, in which anti-Semitic excesses are not to be overlooked (these anomalies are likewise part of »his« imaginary landscape), is nevertheless determined by a semantically and intellectually mature horizon, while wearisome struggling through short-lived pseudo-intellectual occurrences and »stolen ideas« equals falling into an infinite abyss of prejudices, there being nothing to provide support but only dense thickets and »unlit« darkness?

The enumerated non-reflected and unjustifiable appropriations would be completely unimportant and minor if their agents were not washed up on locations, from which they carry out their little intrigues, characterise things they know nothing about and play the game of *divide et impera*. What can be expected from the sovereignty and autonomy of a man of letters who is of the opinion that »there is nothing tangible in poetry, no story, there is a very demanding form« (answer to question 16, p. 25), and who believes that perception of things is »a matter of consensus« (answer to question 11, p. 25)? The production of images in poetry (and elsewhere) is certainly much more than an instantaneous fulfilment of meaning and has, if you want, clear »grasping points«; apart from the semantic there are also the morphological and syntactic dimensions, Michel Foucault - among others - drawing attention to the latter two half a century ago. It is not something which can be arbitrarily »corrected, twisted and thoroughly kneaded« as A. Š. seems to think (answer to question 2, p. 24), but, moreover, placed into imaginary space at a very precise location.

Entering imaginary space with, for instance, the following constellation of images: »I was neither at the hot gates / Not fought in the warm rain / Nor knee deep in the salt marsh, heaving a cutlass, / Bitten by flies, fought.«¹⁵, or »... for you know only / A heap of broken images, where the sun beats, / And the dead tree gives no shelter, the cricket no relief, / And the dry stone no sound of water«¹⁶, or »Those who sharpen the tooth of the dog, meaning / Death / Those who glitter with the glory of the hummingbird, meaning / Death / Those who sit in the sty of contentment, meaning / Death / Those who suffer the ecstasy of the animals, meaning / Death / Are become unsubstantial, reduced by a wind«¹⁷, certainly is neither the same nor it is similar as entering of imaginary space with the following arrangement of

¹⁴ Eliot's intention certainly was not providing legitimacy or legalizing theft (see also note 8).

¹⁵ T. S. Eliot, *Gerontion* (verses 3-6), 1920.

¹⁶ T. S. Eliot, *The Waste Land* - I. The Burial of the Death, (verses 21-23), 1922.

¹⁷ T. S. Eliot, *Marina* (verses 6-13), 1930.

Naštete nereflektirane in neodgovorne prilastitve bi bile povsem nepomembne in minorne, če bi njihovih agensov ne naplavilo na mesta, od koder izvajajo svoje male spletke, označujejo stvari, o katerih ne vedo prav ničesar in se gredo igrice *divide et impera*. Kakšni pa sta pravzaprav lahko suverenost in avtonomnost literata, ki misli, da v »poeziji ni ničesar oprijemljivega, ni štorije, je zelo zahtevna forma« (odgovor na 16. vprašanje, str. 25), in ki misli, da je videnje stvari »stvar konsenza« (odgovor na 11. vprašanje, str. 25)? Produkcija podob v poeziji (in tudi drugod) je seveda precej več kakor hipna izpolnitev pomena in ima jasna »oprijemališča«, če hočete; poleg semantične sta tu še morfološka in sintaksična dimenzija, na kateri je – med drugimi – pred pol stoletja opozarjal tudi Michel Foucault. Tudi ni nekaj, kar bi se dalo povsem poljubno »popraviti, obrniti in pregnesti«, kakor meni A.Š. (odgovor na 2. vprašanje, str. 24), ampak je umeščeno v imaginarni prostor na zelo precizno mesto.

Vstopiti v imaginarni prostor, kjer je konstelacija podob, denimo, taka: »Nisem bil ne pri vročih vratih / niti se vojskoval v toplem dežju / ne do kolen v slanem blatu, vzdigujoč meč, / od mrčesa trpinčen, se vojskoval«¹⁵, ali ... »zakaj poznaš samo / kup strtih podob, kjer sonce bije, / in mrtvo drevo ne daje sence, olajšanja ne čriček, / ne suha skala šuma vode«¹⁶ ali »Tisti ki ostrijo zobe psa, nameravajoč / smrt / tisti ki bleščijo v sijaju kolibrija, nameravajoč / smrt / tisti ki čepijo v svinjskem zadovoljstvu, nameravajoč / smrt / tisti ki trpijo zanesenost živali, nameravajoč / smrt / so postali neresnični, zlizani od vetra«¹⁷, seveda ni enako in še zdaleč ne podobno, kakor vstopiti v imaginarni prostor, kjer je razmestitev podob naslednja: »Ne vem, kje, komu naproti, ne vem kam, a vztrajam, / hodim in hodim, / Dokler me ne prebudi brenčanje jutranjih komarjev in vem, / Da jih moram ubiti, da jih moram ubiti vse«¹⁸. Če imaginarni prostor prvih treh citatov določa ostra pertinentnost spoznavne ravni in neagresivno interveniranje v simbolni red stvari (življenja in smrti), drugega določa zatohla niša, v kateri je svoje agonične podobe brez spoznavne vrednosti odložil kak ročni dezinfektor ali terminatorjev vajenec. Seveda nisem noben moralizator, strašno pa je, če se pokaže ali izkaže, da se Slovenci bolje počutijo v drugem imaginarnem prostoru.

In, nazadnje, kako v tej neverjetni krožni lokalni informacijski strukturaciji, ki podeljuje mandate »komurkoli«, ki medijem všečno pomiga z repom ali ga pred kakim »pomembnim« urednikom ponižno stisne med noge, sploh obstaja(ja)ti? Tu ne gre za kake Barthesove ali Foucaultove dileme o »smrti avtorja« iz 70 let, ali o tem, da je za diferenciacijo polja avtorjevo ime irelevantno – te se lahko pojavijo v kolikor toliko zreli

¹⁴ Eliotova intenca nikakor ni bila podeljevanje legitimnosti ali celo legalizacija kraje (glej tudi opombo 8).

¹⁵ T. S. Eliot, »Gerontion« (3-6 verz; v prevodu Vena Tauferja), zbirka Nobelovci, CZ, Ljubljana 1977, str. 20.

¹⁶ T. S. Eliot, *ibidem*, »Pusta dežela« - 1. Pokop mrličev (21-23 verz; v prevodu Vena Tauferja), str. 29.

¹⁷ T. S. Eliot, *ibidem*, »Marina« (6-13 verz; v prevodu Vena Tauferja), str. 57.

¹⁸ Aleš Šteger, *Protuberance*, Študentska založba, Ljubljana 2002, str. 51 (zadnji štirje verzi; pesem je v celoti objavljena tudi v omenjenem *Delovem* intervjuju).

images: »I have no idea where, in whose direction, have no idea where to, yet I persevere, / walking and walking, / Until the buzzing of morning mosquitoes awakens me and I know, / I have to kill them, have to kill them all«¹⁸. If the imaginary space of the first three quotations is determined by the sharp pertinence of cognitive level and non-aggressive intervention into the symbolic order of things (life and death), the second one is determined by a stale niche in which some manual disinsector or terminator's apprentice has discarded his agonic images lacking cognitive value. I am by no means a moralist but it is horrific to discover that Slovenians feel better in the second imaginary space.

And, finally, how to even exist in this incredible circular local informational structuration, which confers mandates to »anyone« who wags his/her tail to the media or puts his/her tail between his/her legs in the presence of an »important« editor? We are not discussing some Barthes' or Foucault's dilemmas about »the death of the author« from the seventies, or about the fact that for field differentiation the author's name bears no relevance – dilemmas can arise in a sufficiently mature and intellectually profiled society, where autonomous fields *actually* exist. In the case of omnipresent appropriations and camouflages within a small vernacular state like Slovenia, these mechanisms have an entirely different resonance; anyone who »feels strongly about something and who according to his principles sticks to his/her thinking« is, namely, cut off from the basic existential conditions and subjected to *damnatio memoriae*. So how to protect one's own voice in literary space which, *firstly*, lacks any kind of internal literary criteria, *secondly*, is coupled with media representation and, *thirdly*, is unfamiliar with the correct or civilised legal system? Voice, built on stable foundations of personal investments but also on a sequence of voices which are not to be denied since it enters in communication with them, in a dialogue. If you really offer something »new« to Slovenia, you won't be noticed, as the gap between Slovenian anachronistic mentality and contemporary articulations is simply too wide. There is no field of reception and there will not be one for quite some time, albeit those of us alive at the moment would wish for one. I am by no means a victim who would allow local »magnates« to pat her patronisingly on the shoulder (or someplace else) so that they would classify her in their »own ranks«; I can anytime with incomparably greater pleasure and interest join in the rigorous international literary and scientific communication. It has certainly become quite obvious to me that for people in Slovenia who have something (substantial) to say there is **no structural place** and that in the meantime any exposure represents a ghastly endeavour and at the same time fighting windmills. I will not be quiet either; things I mention bear great importance and represent the main foundations of civilised society. I have the inalienable right to them and to public articulation.

I certainly agree with A. Š. that he »is not doing anything new« (answer to question 3, p. 24), and likewise I agree with his statement that »bluff produces fruitless texts« (answer to question 26, p. 25). He could not have chosen better self-characterisation. In view of the fact that I have informed him verbally of my letter (upon departure from the international workshop on poetic translation in Koper at the end of August this year) and that at that opportunity he

¹⁸ Aleš Šteger, *Protuberances*, Študentska založba (Student Publishing House), Ljubljana 2002, p. 51 (last four verses; the whole poem is also published in the already mentioned *Delo* interview).

in intelektualno profilirani družbi, v kateri avtonomna polja *dejansko* obstajajo. V primeru omniprezentnih prilastitev in kamuflaž v okviru majhne vernakularne dežele, kakršna je Slovenija, imajo ti mehanizmi povsem drugačno resonanco; vsakogar, ki mu za »nekaj gre in ki načelno vztraja pri svojem mišljenju«, namreč odrežejo od osnovnih eksistenčnih pogojev in nad njim izvršijo *damnatio memoriae*. Kako torej v literarnem prostoru, ki je, *prvič*, brez vsakršnih notranjeliterarnih kriterijev, ki je, *drugič*, sparjen z medijsko reprezentacijo in ki mu je, *tretjič*, korekten oz. civiliziran pravni sistem tuj, zavarovati svoj glas? Glas, ki je utemeljen na stabilnih temeljih lastnih investiranja, a tudi na zaporedju glasov, ki jih nima namena zatajiti, saj z njimi vstopa v komunikacijo, v dialog. Če Sloveniji res ponudiš kaj »novega«, te sploh ne more opaziti, ker je hiat med slovensko anahronistično mentaliteto in sodobnimi artikulacijami preprosto prevelik. Nikakršnega recepcijskega polja ni in ga še dolgo ne bo, četudi bi si to nemara tisti, ki smo ta hip živi, želeli. Seveda nisem žrtev, ki bi se malobrižnim lokalnim veljakom pustila pokroviteljsko trepljati po rami (ali še kje), da bi me lahko klasificirali v »svoje vrste«; kadarkoli se lahko z neprimerno večjim užitkom in interesom vključim v zahtevno mednarodno literarno in znanstveno komunikacijo. Pač pa mi je postalo jasno, da za ljudi, ki imajo v Sloveniji kaj (vsebinskega) povedati, **ni strukturnega mesta** in da je, dokler ga ne bo, vsakršno izpostavljanje pošasten napor in hkrati boj z mlini na veter. Seveda tudi tiho ne bom; stvari, ki jih omenjam, so preveč pomembne in pomenijo temeljne postavke civilizirane družbe. Do njih in do artikulacije v javnem prostoru imam neodtujljivo pravico.

Seveda se strinjam z A. Š., da ne »dela ničesar novega« (odgovor na 3. vprašanje, str. 24), kakor tudi s tem, da »blef producira ponesrečene tekste« (odgovor na 26. vprašanje, str. 25). Lepše avtoakarakterizacije si ni mogel izbrati. Glede na to, da sem ga o svojem dopisu ustno obvestila (ob odhodu iz mednarodne pesniško-prevajalske delavnice v Kopru konec avgusta letos) in da mi je ob tem očital »fobičnost«¹⁹ in celo to, da je »to, kar mu delam,« (podčrtala T. K.) grozljivo, in da je neumno že to, da me je »doslej pred drugimi zagovarjal«, mislim, da bo tudi njemu lažje, če se odslej drži apologetstva stvari, ki jih lahko razume.

Prilastitve referenc, oblik, trendov in glasov kajpak ne pomenijo globljih transformacij in inovativnih sprememb. Za kaj takega so namreč potrebni neprimerno večji premiki, ki pomenijo velike mentalne in simbolne premestitve, ki vnašajo v sintagme resnično refleksijo (in ne tiste, ki je produkt jezikovne plastične kirurgije na samoreprezentacijski in deklarativni ravni govorice). Predvsem pa je treba vedeti, da se »sprememba«, tj. »umestitev razlike« v polje govorice, nikdar ne odrine iz antiintelektualnega substrata. To je absurd. Govorica, ki se odrine iz anti-intelektualizma – ker nima kompaktne

¹⁹ To je seveda navadno podtikanje (projekcija?). Glede frekvence »fobičnih« elementov v najinih diskurzih predlagam v branje oba opusa. Za prvi vtis pa bi morala zadoščati že pesem A.Š. »36 sekunda«, objavljena v obravnavanem intervjuju.

accused me of being »phobic«¹⁹ and even of the fact that »what I am doing to him« (underlined by T. K.) is horrendous, and that it is stupid enough he had »up till that time defended me in front of others«, I am of the opinion that it will be much easier for him if from now on he sticks to the defence of things he can understand.

Appropriations of references, forms, trends and voices certainly do not mean deeper transformations and innovative changes. What is needed to achieve something of the kind are incomparably greater shifts, representing great mental and symbolic transpositions which bring in true reflection in syntagms (not those, caused by a plastic-language-surgery on the auto-representational and declarative level of language). But what needs to be known above all is that »change«, namely »the placement of difference« in the field of language, never takes-off from anti-intellectual substratum. This is absurd. Language, which jumps-off the anti-intellectual basis – because it does not have solid background – always necessarily falls back or slides deeper and deeper into the regression (into bad infinity). Cultural selection which promotes swindlers and market mutants only deepens old prejudices and does nothing but undermine the constitutional foundations of statehood, as it repeatedly again legitimises trivial, anachronistic clichés, which the civilised world despises or at best (bearing) – elegantly evades. In the constitution of a provincial community's imaginary, where there is no alternative, where there are virtually no *other choices* or they are suppressed by force, such movement has fatal consequences. Social pathology is being established as a tradition and creates a bizarre *common sense* continuum, which has its own rather weird yet guaranteed place in local pseudoliterary and pseudoscientific texts; the atmosphere is therefore approximately similar to that in the anecdote about Lenin, whose first words after the stroke were allegedly: »Look, a dog!«, and so this magnificent sentence without further ceremony entered into the annals of the Communist Party. Yet: *you can fool some people sometimes, but you can't fool all the people all the time!*

An »astonishing piece of information« from German publishing for A. Š. is the fact that literature in publishing »could not exist without women in the 25 – 50 age bracket« (answer to question 37, p. 26); to me, on the contrary, what is astonishing is the way in which A. Š. finds this piece of information astonishing (the context of the manner of perception is *The Delo* interview in its entirety, rejection of my book and, finally, my present piece of writing). Surely the last thing in the world that would interest me is standing as candidate for the position that A. Š. and his kind would like to prescribe for women, namely, to exist in such a way that (socially active), apart from being marionettes of badly educated men, they would not exist at all (»traditional« spontaneous and structural conversion of women into *déclassés* in Slovenia provides them strong support in this androcentric operation). Just who do they think they are dealing with!

¹⁹ This is, of course, nothing but plain imputation (projection?). As for the frequency of »phobic« elements in our discourses I suggest reading both our opuses. For a first impression the poem by A. Š. entitled »36 Seconds«, published in the mentioned interview, should suffice.

zaledja – vselej nujno klecne nazaj ali drsi globlje in globlje v regresijo (v slabo neskončnost). Kulturna selekcija, ki promovira sleparje in tržne mutante, samo pogloblja stare predsodke in nič manj kakor spodjeda konstitucijske temelje državnosti, saj vedno znova legitimira trivialne, anahronistične klišeje, ki jih civilizirani svet prezira, ali v boljšem primeru – elegantno obide. V konstituciji imaginarija provincialne skupnosti, kjer ni alternative, kjer dejansko ni *drugih izbir* ali pa so nasilno zatrte, ima tako gibanje usodne posledice. Družbena patologija se vzpostavlja kot tradicija in ustvarja bizaren *common sense* kontinuum, ki ima svoje prečudno, a zagotovljeno mesto v lokalnih psevdoliterarnih in psevdoznanstvenih tekstih; atmosfera je torej približno taka kakor v tisti anekdoti o Leninu, katerega prve besede po kapi so menda bile: »Glej, pes!«, in je tako ta sijajna sentenca brez nadaljnjega vstopila v anale KP(b). Toda: *you can fool some people sometimes, but you can't fool all the people all the time!*

A. Š. se zdi »frapanten podatek« iz nemškega založništva ta, po katerem leposlovje v založništvu »ne bi moglo obstajati brez žensk med 25. in 50. letom« (odgovor na 37. vprašanje, str. 26); meni se zdi, nasprotno, frapantno to, na kakšen način se A. Š. ta podatek zdi frapanten (kontekst načina te precepcije je *Delov* intervju v celoti, zavrnitev moje knjige in konec koncev tudi tole moje pisanje). Zagotovo je zadnja stvar na svetu, ki bi me zanimala, kandidiranje za mesto, ki bi ga A. Š. in njemu podobni radi odredjali ženskam, to pa je, da bi obstajale tako, da (družbeno aktivno), razen kot marionete slabo izobraženih moških, sploh ne bi obstajale (»tradicionalno« spontano in strukturno deklasiranje žensk v Sloveniji jih pri tem androcentričnem poslovanju seveda močno podpira). S kom pa mislijo, da imajo opraviti!

Eno od vprašanj – ob zavrnitvi mojega rokopisa – na obedu z A. Š. se je glasilo: »Imaš še kaj poezije, bi še kaj oddala?« Smešno, enako vprašanje sem v zadnjih sedmih letih slišala še iz ust dveh najvišje etabliranih slovenskih pesnikov.

Never more!

Taja Kramberger,

pesnica, znanstvenica in prevajalka

september 2002

(prevod **Manca Gašperšič**)

P.S.: Pravkar sem v roke dobila novo številke *Literature - mesečnika za književnost*, letnik XIV, številka 136, oktober 2002. Od štirih pesmi, ki sem jih na uredništvo oddala že pred časom, so se v zanimivem okolju ženskega literarnega pesniškega geta (delitev na žensko in moško poezijo imam za navaden šovinizem; doslej v objavah te revije tako jasne segregacije še ni bilo) namesto štirih pojavile le tri oddane pesmi. Četrta, v kateri sem - podobno kakor, denimo, Seamus Heaney v pesmi *The Scribes* (*Pisarji* v slovenskem prevodu Borisa a. Novaka in Irene Zorko Novak, iz cikla *Sweeney Revivodus*), v drugem mediju opisala del tega, kar stoji v gornjem tekstu, je iz cikla skrivnostno izginila. Da cenzura vendarle ne bo popolna, bomo pesem pripeli na spletne strani pričujoče revije, v isto rubriko pod tekst.

One of the questions – upon the rejection of my manuscript – during lunch with A. Š. was worded as follows: »Have you got any more poetry, would you like to hand in something else?« Funny, in the past seven years I have heard the same question from two of the most highly established Slovenian poets.

Never more!

Taja Kramberger

poet, social scientist and translator
September 2002

P. S.: I have just received the latest issue of *Literature – a literary monthly magazine*, year XIV, number 126, October 2002. Of the four poems I had submitted to the editorial board some time ago, only three instead of four submitted poems appeared in an interesting milieu of female literary poetic ghetto (division into female and male poetry is in my books plain chauvinism; up till now there has not been such obvious segregation in this publication). The fourth, in which I – like, for instance, Seamus Heaney in the poem *The Scribes* (*Pisarji* in the Slovenian translation by Boris A. Novak and Irena Zorko Novak, from the cycle of poems *Sweeney Revivodus*) – in another medium described one part of the above text, has mysteriously disappeared from the cycle. And just so that censorship is not complete, the poem will be pinned onto Web pages of the present magazine, in the same feature under the text.

Naslednja številka
Monitorja ISH (vol. 5 / no. 1-2)
bo izšla v maju 2003.

Tematsko bo osredotočena na antične študije s članki mladih raziskovalk in raziskovalcev iz raziskovalnih ustanov *Centre Louis Gernet (EHESS, Pariz), Cambridge, Oxford* in *ISH*, ki pri študiju antičnih kultur in svetov udeležujejo antropološko-kulturološki pristop.

NOVA KNJIGA NOVA KNJIGA NOVA KNJIGA NOVA KNJIGA NOVA KNJIGA

Alenka Janko Spreizer
Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom ...
Znanstveni razizem v raziskovanju Romov

Monografija predstavlja socialnoantropološko študijo o Romih, ki je nastala na podlagi terenskega raziskovanja v letih od 1995 do 2000. V njej avtorica **Alenka Janko Spreizer** pokaže, kako vednost, ki ji v Sloveniji rečejo romologija, sodeluje pri oblikovanju in prenosu stereotipizirane podobe o »Ciganih«, ter ilustrira, kako se te klišejske podobe transformirajo med Romi in večinskim prebivalstvom. Knjiga je pomemben prispevek k preoblikovanju pogleda na raziskovanje romske kulture in družbe, obenem pa pomeni pomemben teoretski prelom v odnosu do raziskovalnega objekta.

Družboslovne razprave

let. XVII / št. 41, 2002 (december 2002)

Sociološka revija / sociological journal (UDK 3), ISSN 0352-3608

glavni in odgovorni urednik / editor in chief: Anton Kramberger

Tematska številka: **Sodobne študije mnenjskih procesov**

/Theme Issue: Contemporary opinion studies/

vabljeni uredniki / guest editors: Andrej Pinter, Gregor Petrič

Članki / Articles

Doxa et fama. O produkciji »javnega mnenja« in strategijah pozabe

/Doxa et fama. On Production of »Public Opinion« and Strategies of Oblivion/

Taja Kramberger

O pojmu in merjenju stališč

/Concept and Measurement of Attitudes/

Metka Kuhar

Od spirale do molka: empirična tradicija raziskovanja teorije spirale molka

/From the Spiral to the Silence: Empirical Tradition of the Spiral of Silence Research/

Gregor Petrič

Od modernih k deliberativnim predstavam o mnenjskih procesih

/From the Modern to Deliberative Conceptions of Opinion Processes/

Andrej Pinter

Konstitucija in konstrukcija javnega mnenja v kontekstu refleksivne družbe

/Constitution and Construction of Public Opinion in the Context of Reflexive Society/

Darko Štrajn

Javnost, javno mnenje in diskurzivna racionalnost

/Public, Public Opinion and Discursive Rationality/

Andrej Škerlep

Podreditev z "razsvetlitvijo": Bentham in prosojnost oblasti

/Subjection by "Illumination": Bentham and Transparency of Power/

Martina Trampuž

Izrekanje, razumevanje in interpretacija

/Uttering, Understanding and Interpretation/

Samo Uhan

Socialne reprezentacije, kreativne manjšine in javno mnenje

/From Attitudes to Social Representations/

Mirjana Ule

Prevod s komentarji / Translation with comments

Ponovno odkritje mnenjskih voditeljev (prevod)

/Re-invention of Opinion Leaders (translation)/

E. Noelle-Neumann

Izdaja/Edited by: Slovensko sociološko društvo & Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: ljuba.valic@uni-lj.si (tajništvo/secretary)

Spletna stran/Internet: <http://odkw.fdv.uni-lj.si/revijadr/>

"Identities":

Journal for Politics, Gender and Culture

Vol. 2 / No. 1 / Winter 2002

Executive Editors
Katerina Kolozova
Zarko Trajanoski

Associate Editors
Jasna Koteska (Sexualities/Identities)
Katerina Kolozova (Culture/Identities)
Zarko Trajanoski (Politics/Identities)

Contents

I. POLITICS/IDENTITIES

Drucilla Cornell: The Sacrilege of Feminism
Bobí Badarevski: Science, Gay Gene, Human Rights

II. SEXUALITIES/IDENTITIES

Hanne Loreck: Allegorische Konfigurationen in künstlerischen Positionen der neunziger Jahre
Jelisaveta Blagojevic: The End of the Affair: Writing as a Labour of Pharmakon

III. CULTURES/IDENTITIES

Svetlana Slapšak: Luke Balkanwalker shoots down Corto Maltese: Milčo Mančevski's Dust as an answer to the Western cultural colonialism
Despina Angelovska: Le retour à la Poussière
Milcho Manchevski: My Grandfather

SUPPLEMENT

Dossier: Discussions on Feminism

Editorial Office

Research Center in Gender Studies
Euro-Balkan Institute
"Partizanski odredi" 63
Skopje, Macedonia
www.identities.org.mk
e-mail: idenities@sonet.com.mk

Financially supported by "Kvinna Till Kvinna"

Navodila avtorjem

1. *Monitor ISH* objavlja prispevke s področja epistemologije humanističnih in družbenih znanosti, zgodovinske antropologije, socialne antropologije, antropologije antičnih svetov, antropologije spolov, antropologije vsakdanjega življenja, lingvistike govora in teorije družbene komunikacije, medijskih in kulturnih študijev ter sorodnih disciplin. Revija objavlja prispevke v slovenščini, francoščini, angleščini, italijanščini in španščini in po posebni odločitvi uredništva še v nekaterih drugih jezikih. Ima mednarodni recenzentski sistem.
2. Avtorji naj oddajo prispevke na računalniški disketi z dodanim izpisom na naslov **Monitor ISH, Breg 12, SI-1000 Ljubljana, Slovenija** ali po elektronski pošti na naslov monitor@ish.si. Prispevki naj bodo opremljeni z vsemi potrebnimi avtorskimi podatki (ime in priimek, akademski ali profesionalni naslov, ime in naslov institucije, naslov elektronske pošte, številka telefona in faksa) ter z označbo, za katero rubriko so namenjeni. Za stik z uredniki lahko uporabite tudi elektronska naslova barbara@ish.si (za informativni blok *Miscellanea*) in taja@ish.si (za teoretsko-analitični blok *ISH Files*), za ostalo korespondenco pa vlado@ish.si.
3. Uredništvo ne sprejema prispevkov, ki so že bili objavljeni v drugih publikacijah ali istočasno poslani v objavo drugam. Avtorske pravice objavljenega prispevka zadrži izdajatelj, razen v posebnih primerih (če gre za drugačen dogovor). Avtorske pravice za objavo posebnih gradiv v reviji je dolžan pridobiti sam avtor prispevka in sicer od lastnika avtorskih pravic.
4. Prispevki za rubriko Članki v bloku *ISH Files* naj po obsegu ne presegajo 1 avtorske pole in pol (pribl. 43.000 znakov), prispevki za blok *Miscellanea* pa naj obsegajo največ 9000 znakov.
5. Zaželeno je, da prispevki za rubriko Pregled knjig obravnavajo dve ali več del in jih med seboj kritično primerjajo.
6. Prispevki za rubriko Članki v bloku *ISH Files* morajo imeti povzetek (do 2000 znakov) in ključne besede (5-7). Članek v tujem jeziku mora imeti povzetek v slovenščini, članek v slovenščini pa povzetek v katerem izmed zgoraj navedenih jezikov revije. Avtorji naj za prevode poskrbijo sami; če je članek v tujem jeziku in avtor ne zna slovenskega jezika, za prevod poskrbi uredništvo.
7. Priporočamo urejevalnik besedil Word za Okna (.doc). Sprejemamo tudi besedila v Rich Text Format (rtf) ter v tekstni obliki (txt). Če je le mogoče, naj bodo članki natipkani oz. natisnjeni v črkah velikosti 12 (opombe v velikosti 10), tipa Times New Roman ter s presledkom 1,5 vrstice med vrsticami. Črke iz drugih pisav in posebne grafične znake, ki jih izbrani urejevalnik besedila nima ali povzročajo pri konvertiranju težave, je potrebno v besedilu posebej označiti in jih na robu jasno izrisati oz. izpisati.
8. Morebitno slikovno oz. grafično gradivo naj avtor upošteva kot del besedila in temu primerno omeji obseg prispevka. Gradivo z vsemi potrebnimi označbami (navedba vira, podnapis ipd.) naj bo po možnosti že pretvorjeno v elektronsko obliko in vnešeno v članek. Če mora gradivo biti na natanko določenem mestu v članku, naj bo že vnešeno na ustrezna mesta. V nasprotnem primeru naj bo na koncu besedila; o natančni umestitvi gradiva bo v tem primeru odločal grafični urednik. Če gradiva ni mogoče pretvoriti v elektronsko obliko in ga že vnesti v članek, ga je potrebno dodati posebej, v besedilu pa razločno označiti, kam se vstavi. Gradivo vračamo le po predhodnem dogovoru.
9. Naslovi knjig, člankov in umetniških del ter tuje besede naj bodo v prispevkih označeni s kurzivo (*italic*).
10. Citati med besedilom naj bodo označeni z narekovaji. Daljši citati naj bodo izločeni v samostojne odstavke.
11. V različne načine citiranja avtorjev uredništvo ne bo posegalo, vendar si pridržuje vso pravico, da zavrne prispevke, ki izbranega načina citiranja ne bodo dosledno uporabljali.
12. V primeru citiranja spletnih strani naj bo naveden datum izpisa.
13. Zaželeno je, da so daljši prispevki smiselno razčlenjeni z mednaslovi.
14. Prispevki naj bodo pripravljeni za tisk. Uredništvo opravlja le manjše oz. finalne jezikovne korekture.
15. Če prispevki ne bodo ustrezali navedenim tehničnim in jezikovnim pogojem, jih uredništvo ne bo obravnavalo.
16. Vsi prispevki za rubriko Članki v bloku *ISH Files* so podvrženi recenzentskemu postopku. Avtorji besedil, izbranih za objavo, bodo o tem obveščeni najkasneje v roku dveh mesecev po oddaji prispevka. Nenaročenih besedil ne vračamo.
17. Prispevki niso honorirani. Ob izidu revije prejme vsak avtor in vsak recenzent po en avtorski izvod revije *Monitor ISH*. Avtorji znanstvenih člankov pa prejmejo še vsak po 10 separatov znanstvenega članka.
18. Nekateri teksti v celoti in vsi povzetki tekstov rubrik Članki in *Transcriptiones* so objavljeni tudi na spletni strani elektronske revije *Monitor ISH*: <http://monitor.ish.si>.

Instructions to Authors

1. *Monitor ISH* aims to publish contributions in the field of epistemology of humanities and social sciences, historical anthropology, social anthropology, anthropology of the ancient worlds, anthropology of gender, anthropology of everyday life, linguistics of speech and theory of social communication, media and cultural studies and related disciplines. The review publishes articles written in Slovene, French, English, Italian, German, Spanish, and, at the discretion of the Editorial Board, in other languages as well. The review has an international evaluation/recension system for the articles.

2. Authors are asked to submit their contributions, stored on a floppy disk and accompanied by a hard copy, to **Monitor ISH, Breg 12, SI-1000 Ljubljana, Slovenija**, or to the following e-mail: monitor@ish.si. All the necessary data concerning authors (first name, family name, academic or professional title, name and address of their institution, e-mail, telephone number, and fax number) should be attached to contributions, as well as the note which would explain which section of the review the articles are meant for. To get in touch with the editors, contributors can use the following e-mails: barbara@ish.si (regarding the informative section *Miscellanea*), taja@ish.si (regarding the theoretical-analytical section *ISH Files*), and vlado@ish.si (as regards other correspondence).

3. The Editorial Board does not accept articles that are published elsewhere or that are being considered simultaneously elsewhere. The publishers hold the copyright on the contribution, if not agreed otherwise. The copyright on any special material published in the review should be obtained by the author himself.

4. As regards *Articles*, the subsection of the section *ISH Files*, contributions should not exceed cca. 43.000 characters in length, while contributions for to the section *Miscellanea* should not be more than 9000 characters in length.

5. As regards book reviews, *Monitor ISH* encourages the contributions that deal with two or more works, comparing them critically.

6. As concerns *Articles*, the subsection of the section *ISH Files*, an abstract (up to 2000 characters) and key words (5-7) should be included. The article written in a foreign language should be accompanied by the Slovene abstract, while the Slovene article should include the abstract written in any of the above listed foreign languages. Translations should be provided by authors themselves; however, if an article is written in a foreign language and the author does not speak Slovene, the translation will be provided by the Editorial Board.

7. As for word processors, we recommend Word for Windows (.doc). We also accept texts stored in *Rich Text Format* (.rtf) and in *Text Only Format* (.txt). If possible, the articles should be typed and printed in a font size 12 (notes in 11), font Times New Roman, line spacing 1.5. Special letters or special graphic symbols, which are not included in the chosen program and which might cause difficulties being converted, should be marked extra and clearly written or drawn in the margin.

8. The author should consider illustrations and graphic materials as part of the paper and thus limit the main text accordingly. Materials, accompanied by all necessary information (source, commentary, etc.) should be already transformed into an electronic format (PC-IBM compatible) and included in the text. If materials are to be in a specific passage of the article, they should already be inserted where appropriate. If not, they should be at the end of the text; in this instance, the graphic editor will decide where to insert the materials. If the materials cannot be transformed into an electronic format and included into the text, the author should attach them separately, indicating clearly where they are to be inserted.

9. Titles of books, articles, works of art, and foreign words should be italicised.

10. Quotations given in the text should be put in quotation marks. Long quotations should be given in separated paragraphs.

11. In citing works, no specific system is prescribed, but the Editorial Board may, at its discretion, refuse papers written by authors who do not follow a clear and a consistent system.

12. As regards the citation of electronic sources, the author should refer to the date of a copy.

13. If possible, long articles should be divided into chapters.

14. When submitted, contributions should be ready to be published. The Editorial Board provides final linguistic supervision only.

15. The Editorial Board will not consider papers which do not meet the technical and linguistic criteria mentioned.

16. As for the *Articles*, the subsection of the section *ISH Files*, the decision whether to publish a submission regularly involves the consultation of special referees.

17. No royalties are paid to contributors. Authors and referees receive a copy of *Monitor ISH*. Each author of scientific articles receives 10 offprints of her/his article.

18. Some full texts and all abstracts of the sections *Articles* and *Transcriptions* are also published in the online review *Monitor ISH*: <http://monitor.ish.si>.

Instructions pour les auteurs

1° Le *Monitor ISH* est une revue publiant les textes scientifiques des domaines des sciences humaines et sociales suivants: épistémologie des sciences humaines et sociales, anthropologie historique, anthropologie sociale, anthropologie des mondes antiques, anthropologie des genres, anthropologie de la vie quotidienne, linguistique de la parole et théorie de la communication sociale, études des média et de culture, et autres disciplines voisines. La revue publie les textes en slovène, en français, en anglais, en italien, en allemand, en espagnol, et, en suite d'une décision spéciale de la rédaction, aussi en autres langues. La revue dispose du système d'évaluation international pour les articles.

2° Les auteurs sont priés de transmettre leurs textes, sur une disquette d'ordinateur en plus d'un empreint sur papier, à l'adresse **Monitor ISH – Breg 12 – SI-1000 Ljubljana, Slovénie** ou par le courrier électronique à l'adresse monitor@ish.si. Les textes doivent être suivis de données nécessaires concernant les auteurs (prénom, nom, titre académique et professionnel, nom et adresse de leur institution, adresse électronique, les numéros de téléphone et de fax) avec l'indication de la rubrique de destination. Pour les contacts avec les responsables de rédaction, deux autres adresses électroniques pourraient être utilisées, à savoir: barbara@ish.si (pour la division d'informations *Miscellanea*) et taja@ish.si (pour la division théorico-analytique *ISH Files*), autre correspondance est à adresser à vlado@ish.si.

3° La rédaction n'accepte pas de textes qui étaient déjà publiés dans d'autres publications ou bien envoyés, en même temps qu'au *Monitor ISH*, aux plusieurs adresses pour y être publiés. Le *Monitor ISH* n'achète pas les droits d'auteurs, sauf dans les cas spéciaux définis par la rédaction. Les droits de publication des matériaux spéciaux dans la revue sont en charge de l'auteur de l'article.

4° Les textes pour la rubrique *Articles* à l'intérieur de la division *ISH Files* ne doivent pas excéder aux 43.000 signes, les textes pour la division *Miscellanea* ne doivent pas excéder aux 9000 signes.

5° Pour les textes dans la rubrique *Survol des livres* il est souhaitable qu'ils traitent deux ou plusieurs ouvrages portant sur les sujets voisins tout en les confrontant d'une manière critique.

6° Aux textes destinés à la rubrique *Articles* de la division *ISH Files*, un extrait de 2000 signes et une énumération des mots clés (5-7) doivent être annexés. Un article dans une langue non-slovène doit avoir un extrait en cette langue, un article en slovène doit avoir un pareil extrait dans une des langues énumérées *supra*. Les traductions sont le soin des auteurs eux-mêmes, sauf dans le cas où le texte est dans une langue non-slovène et l'auteur ne dispose pas d'une connaissance de cette langue – dans ce cas la traduction est prise en charge par la rédaction.

7° Le processeur des mots Word for Windows (.doc) est recommandé. On accepte aussi les textes dans *Rich Text Format (rtf)* et dans la forme textuelle (*txt*). Il est souhaité que les textes soient écrits, si possible, en caractères grandeur 12 (les notes grandeur 10), en utilisant les fonts *The Times New Roman*, et avec un décalage entre lignes de 1,5. Les caractères des écritures non-latines et les signes graphiques dont le processeur des mots choisi ne dispose pas, ou elles y produisent, dans le cas de conversion, des difficultés, doivent être marquées et clairement signalés sur les marges de la page.

8° Les matériaux graphiques ou picturaux éventuels doivent être traités par les auteurs comme faisant partie de leur texte et doivent être inclus dans le calcul de la quantité de l'espace de revue disponible pour un article. Il est souhaitable que les matériaux, avec toutes les designations nécessaires (la citation des sources, sous-titres, etc.) soient en forme électronique et déjà inclus dans les textes des articles. Dans le cas où la place des matériaux est spécifiée, il voudrait mieux qu'ils soient disposés par les auteurs. Dans le cas contraire, qu'ils soient à la fin du texte. Dans ce cas là, ils passent aux soins du rédacteur graphique. Dans le cas où il est impossible de transmettre les matériaux en forme électronique et de les introduire dans le texte de l'article, ils sont à ajouter dans l'état où ils se trouvent, et les auteurs sont priés de marquer, dans le texte de leur article, les emplacement prévus. Les matériaux ne seront retournés que dans le cas de l'arrangement préalable.

9° Les titres des livres, des articles, des oeuvres d'art et les mots étrangers doivent être exécutés dans l'écriture *italic*.

10° Les citations dans le texte doivent être marquées par les guillemets. Les citations plus longues doivent être présentées en forme des paragraphes.

11° La rédaction n'interviendra pas pour unifier les modes de citation, mais elle demande l'utilisation stricte et conséquente du mode de citation choisi par l'auteur dans son article. Les textes aux citations confuses ne seront pas publiés.

12° Dans le cas de citation des sites web, la notation de la date d'impression est nécessaire.

13° Il est désirable que les textes longs soient scandés par les sous-titres.

14° Les textes doivent être préparés pour l'imprimerie. La rédaction ne s'occupe que des corrections de langue mineures et finales.

15° Dans le cas où les textes ne correspondent pas aux critères linguistiques et techniques mentionnés *supra*, la rédaction ne les prendra pas en considération.

16° Tous les textes dans la division *ISH Files* sont soumis au procédé d'évaluation. Les auteurs des textes choisis pour la publication seront mis au courant au plus tard deux mois après la présentation de leur texte à la rédaction. Les textes non commandés par la rédaction ne seront pas retournés.

17° La publication des textes n'est pas rémunérée. Au moment de la parution du numéro de la revue, tout évaluateur et tout auteur du texte publié en reçoivent un exemplaire. Les auteurs des articles scientifiques reçoivent en plus dix séparats de leur article.

18° Certains des textes entiers et tous les résumés des textes des rubriques *Articles* et *Transcriptions* seront publiés aussi sur la page web de la revue électronique *Monitor ISH*: <http://monitor.ish.si>.

INSTITUTUM STUDIORUM HUMANITATIS

FAKULTETA ZA PODIPLOMSKI HUMANISTIČNI ŠTUDIJ, LJUBLJANA

Članki / Articles / Les articles

L'inquisition et l'islam

Bernard Vincent

L'écorché: à propos du châtement de saint Barthélemy

Jure Mikuž

Interroger l'événement. Leçons bulgares en marge de la guerre du Kosovo

Galia Valtchinova

L'inversion dans l'objectivation.

Le mouvement régressif d'une culture provinciale faisant office de la culture nationale

Taja Kramberger

Na lovu za "dejanskim občinstvom".

Teoretske implikacije obrata k recepciji v raziskovanju množičnih medijev

Sabina Mihelj

Neposredni športni prenos in TV gledalec, 2. del

Vlado Kotnik

Translationes

Iz zgodovine knjige in branja

Graphiae

Roland Barthes o Rolandu Barthesu

Breg 12, 1000 Ljubljana

Telefon: (01) 252 30 24, 425 18 45 · Fax: (01) 425 18 46

E-mail: monitor@ish.si · Web-site: monitor.ish.si

ISSN 1580-688X

Cena / Price / Prix · 6900 SIT / €40

